

COMITETUL DE CULTURĂ ȘI EDUCAȚIE SOCIALISTĂ AL
JUDEȚULUI CARAȘ-SEVERIN
MUZEUL DE ISTORIE AL JUDEȚULUI
CARAȘ-SEVERIN

BANATICA

REȘIȚA, 1973

COMITETUL DE CULTURĂ ȘI EDUCAȚIE SOCIALISTĂ AL
JUDEȚULUI CARAȘ-SEVERIN

MUZEUL DE ISTORIE AL JUDEȚULUI
CARAȘ-SEVERIN

BANATICA

REȘITA, 1973

COMITETUL DE REDACȚIE

Acad. prof. C. DAICOVICIU

E. SOMEȘANU

M. DELEANU

C. FENEȘAN

GH. LAZAROVICI

I. I. RUSSU

I. UZUM

(secretar de redacție)

V. WOLLMANN

(secretar științific)

„BANATICA“

Orice corespondență se va
adresa:

Muzeul județean Reșița
str. 7 Noiembrie nr. 8
Tel. 13127

„BANATICA“

Toute correspondance sera
envoyée à l'adresse:

Muzeul județean Reșița (ROMANIA)
str. 7 Noiembrie nr. 8
Tel. 13127

CUPRINS

SOMMAIRE — INHALT — CONTENTS

ISTORIE VECHĂ ȘI ARHEOLOGIE

FLOREA MOGOȘANU, Date cu privire la paleoliticul din județul Caraș-Severin	13
<i>Dates concernant le paléolithique du département Caraș-Severin</i>	23
GHEORGHE LAZAROVICI, Tipologia și cronologia culturii Vinča în Banat	25
<i>Typologie und Chronologie der Vinčakultur im Banat</i>	54
PETRE ROMAN, Modificări structurale ale culturilor eneoliticului final din regiunea carpato-danubiană	57
<i>Strukturänderungen des Endäneolithikums im Donau-Karpatenraum</i>	77
EUGEN IAROSLAVSCHI, Un depozit de bronzuri de la Drencova (jud. Caraș-Severin)	79
<i>Un dépôt de bronzes de Drencova — département Caraș-Severin</i>	84
NICOLAE GUDEA — ILIE UZUM, Castrul roman de la Pojejena. Săpăturile arheologice din anul 1970	85
<i>Das Römerlager von Pojejena. Die Ausgrabungen des Jahres 1970</i>	96
N. GUDEA, Sondajul arheologic de la Teregova (jud. Caraș-Severin)	97
<i>Die Probegrabung von Teregova (Krs. Caraș-Severin)</i>	101
ION I. RUSSU, Inscripții romane din castrul <i>Practorium</i> (Mehadia)	103
<i>Inscriptions romaines du camp de Mehadia</i>	114

DAN ISAC — ION STRATAN, Monumente de artă provincială romană în Muzeul din Lugoj	117
<i>Roman provincial art monuments in the museum from Lugoj</i>	129
ADRIAN BEJAN, Complexul ceramic de la Lenauheim (jud. Timiș) din sec. IV e.n.	131
<i>Ein geschlossener Keramikfund des IV. Jhs. u.Z. aus Lenauheim (Krs. Timiș)</i>	137

ISTORIE MEDIE

ȘTEFAN MATEI — ILIE UZUM, Cetatea de la Pescari	141
<i>Die Burg von Pescari</i>	156
COSTIN FENEȘAN, Despre privilegiile Caransebeșului pînă la mijlocul secolului al XVI-lea.	157
<i>Über die Privilegien von Caransebeș bis zur Mitte des XVI. Jhs.</i>	163
COSTIN FENEȘAN, Informații documentare privind răscoala po- pulară bănățeană de la 1737—1739	165
<i>Urkundliche Auskünfte über den banater Volksaufstand von 1737—1739</i>	185
VOLKER WOLLMANN, Hărți privind exploatarea miniere de la Dognecea în a doua jumătate al sec. al XVIII-lea	187
<i>Grubenrisse von Dognecea aus der zweiten Hälfte des XVIII. Jhs</i>	198

ISTORIE MODERNĂ ȘI CONTEMPORANĂ

DIONISIE KÁROLYI, Contribuții la istoria construcțiilor de căi ferate în Banat (1856—1914)	201
<i>Beiträge zur Geschichte der banater Eisenbahnbauten (1856—1914)</i>	217
MIHAIL DAN — ILIE UZUM, Din corespondența generalului Trai- ian Doda cu Vincențiu Babeș	219
<i>Aus der Korrespondenz zwischen General Traian Doda und Vincențiu Babeș.</i>	224
GELU NEAMȚU, Din corespondența lui Pavel Rotariu privind ziarul „Luminătorul” (1880—1894)	235
<i>Aus der Korrespondenz von Pavel Rotariu, die Zeitung „Luminătorul” betreffend (1880—1894)</i>	249

NICOLAE CORDOȘ, Consfătuirea confidențială a Partidului Național Român la Timișoara (1901)	251
<i>Die vertrauliche Beratung der Rumänischen Nationalpartei in Timișoara, im Jahre 1901.</i>	
	261
VASILE ZAIERCA, Instaurarea administrației românești la Reșița (iunie 1919)	263
<i>Die Einführung der rumänischen Verwaltung in Reșița (Juni 1919)</i>	
	267
LUDOVIC BÁTHORY, Evoluția industriei miniere din Banat între anii 1919—1929	269
<i>The Development of Mining Industry in Banat between 1919—1929</i>	
	287
ION ȘERBAN, Acțiuni revendicative ale clasei muncitoare din Banat în anii dictaturii regale (1938—1940)	289
<i>Mouvements révéndicatifs de la classe ouvrière du Banat pendant la dictature royale (1938—1940)</i>	
	298
CONSTANTIN BRĂTESCU, Rolul forțelor democratice conduse de P.C.R. în înfăptuirea reformei agrare din 1945 pe domeniile societății U.D.R.	299
<i>Die Rolle der Demokraten unter der Führung der K.P.R. in der Durchführung der Bodenreform von 1945 auf den Besitztümern der U.D.R.</i>	
	307
ISTORIA CULTURII ȘI ARTELOR	
ȘTEFAN MATEI, Cîteva considerații privind arhitectura romanică în Banat	311
<i>Einige Bemerkungen zur romanischen Bauweise im Banat</i>	
	319
DORU RADOSAV, Un tratat necunoscut al lui Gabriel Ivul	321
<i>Un traité inconnu de Gabriel Ivul</i>	
	324
DOINA GRECU, Un manuscris din Banat de la începutul secolului al XIX-lea	325
<i>Un manuscrit du Banat du début du XIXe siècle</i>	
	343

NICOLAE BOCȘAN — LADISLAU GYÉMANT, Aspecte ale luptei culturale și politice a românilor bănățeni în prima jumătate a secolului al XIX-lea	345
<i>Aspects of the rumanian's cultural and political struggle in Banat in the first half of the XIX-th century</i>	362
NICOLAE BOCȘAN, Polemica lui Damaschin Bojincă și Eftimie Murgu cu Sava Tököly	363
<i>Damaschin Bojincă's und Eftimie Murgu's Polemik mit Sava Tököly</i>	382
 REPERTORII ARHEOLOGICE ȘI BIBLIOGRAFII	
RICHARD PETROVSZKY, Contribuții la repertoriul arheologic al localităților județului Caraș-Severin, din paleolitic până în secolul al V-lea î.e.n.	385
<i>Beiträge zum archäologischen Ortsverzeichnis des Kreises Caraș-Severin, vom Paläolithikum bis in das V. Jh. v.u.Z.</i>	393
EUGEN PĂDUREANU, Noi descoperiri neolitice și din epoca bronzului în județul Arad	395
<i>Neue Neolithische- und Bronzezeitfunde im Kreis Arad</i>	402
ILIE UZUM — GH. LAZAROVICI — ION DRAGOMIR, Descoperiri arheologice în hotarul satelor Gornea și Sichevița	403
<i>Archäologische Entdeckungen auf dem Dorfgebiet von Gornea und Sichevița</i>	416
VASILE IONIȚĂ, Nume topice din Reșița	417
<i>Ortsbezeichnungen aus Reșița</i>	
ALEXANDRU PORȚEANU, Contribuții bibliografice la istoricul mișcării muncitorești și socialiste din Reșița și Caraș-Severin (partea I-a : de la începuturi până la 1900)	423
<i>Bibliographische Beiträge zur Geschichte der sozialistischen Arbeiterbewegung aus Reșița und Caraș-Severin (erster Teil : von ihren Anfängen bis 1900)</i>	
MIHAI DELEANU, Tipărituri Caraș-Severinene (1968—1972)	445
<i>Caraș-Severiner Veröffentlichungen (1968—1972)</i>	456
In memoriam Acad. C. Daicoviciu	457
Prescurtări bibliografice	463
<i>Abréviations bibliographiques</i>	

ISTORIE VECHĂ ȘI ARHEOLOGIE

DATE CU PRIVIRE LA PALEOLITICUL DIN JUDEȚUL CARAȘ-SEVERIN

Paleoliticul din Caraș-Severin este în general puțin cunoscut, de aceea socotim fericit prilejul oferit de revista „Banatica“ de a comunica unele date obținute în ultimii ani în legătură cu această epocă.

Informațiile privind paleoliticul din această zonă, deocamdată destul de sărace, se datoresc aproape în întregime cercetărilor efectuate în ultimii ani. Au existat unele semnalări mai vechi, dar foarte vagi și neconcludente. Este vorba de cercetările speologului clujean Ernő Balogh efectuate în perioada 1936—1939, în peștera Popovăț și peștera Cerbului, de pe valea Carașului¹. Din prima peșteră, în urma unui sondaj, a scos la iveală mai multe oase de urs din peșteră sparte în chip natural, pe care le-a socotit unelte ale omului paleolitic, iar din cea de-a doua peșteră a scos de asemenea spărturi naturale din oase de urs de peșteră, dar și câteva piese de cuarțit, singurele care puteau oferi unele indicii privind o locuire paleolitică. Trebuie să facem cuvenita precizare, că oricare au fost rezultatele sondajelor efectuate în cele două peșteri de pe valea Carașului, eforturile rămân lăudabile, iar Ernő Balogh poate fi socotit ca deschizător de drumuri în cercetarea paleoliticului în această zonă.

Despre paleoliticul din județul Caraș Severin a început să se vorbească în chip concret abia în 1954, când au fost reluate săpăturile în Peștera Hoților de la Băile Herculane, în urma cărora au fost descoperite urme bogate epipaleolitice și au fost scoase la iveală și câteva piese aparținând paleoliticului superior².

Dar prima întâlnire cu realitățile paleoliticului din acest județ a fost realizată în 1958, odată cu descoperirea așezării de la Tincova (com. Sacul).

În ultimii cinci ani județul Caraș Severin s-a mai îmbogățit cu încă trei așezări paleolitice: una în 1957 în aceeași Peșteră a Hoților de la

¹ Ernő Balogh, *Restes de l'homme dans deux grottes de la contrée montagneuse de Bánság*, în *Közl*, II 1942, p. 13—14.

² C. S. Nicolăescu-Plopșor și colab., *Șantierul arheologic Cerna-Olt. Rapoarte de săpături*, SCIV, IV, 1955, 1—2, p. 129—149.

Băile Herculane (o locuire mult mai veche decât cele consemnate cu prilejul săpăturilor anterioare), iar celelalte două în raza satului Gornea (com. Sichevița) în punctele „Dealul Păzăriște” și „Dealul Căuniței”.

Peștera Hoților

Este situată la circa 500 m nord de stațiunea balneo-climaterică Băile Herculane, pe dreapta riului Cerna, la o altitudine absolută de 257 m. Peștera este orientată către sud și sud-est, nu e umedă și are o temperatură aproape constantă, condiții necesare pentru adăpostirea populațiilor preistorice.

De-a lungul unui secol, a făcut obiectul mai multor cercetări și săpături arheologice³, oferind de fiecare dată noi elemente privind trecutul îndepărtat al populațiilor din această regiune. Datele arheologice cele mai bogate și exacte au fost obținute însă începând cu săpăturile din 1954 și 1955, conduse de C. S. Nicolăescu-Plopșor. Cu acest prilej au fost descoperite mai multe vetre de foc în jurul cărora au fost găsite foarte multe oase de animale, sparte, împreună cu numeroase arme și unelte mici de silex, aparținând azilianului (cultură epipaleolitică)⁴. Într-un depozit inferior au fost găsite, așa cum am menționat mai sus, și câteva unelte din paleoliticul superior.

Tot în Peștera Hoților, dar cu prilejul săpăturilor din 1967, au fost scoase la iveală dintr-un sondaj adâncit pînă la patul peșterii mai multe instrumente lucrate din cuarțit⁵. Descoperirea acestor piese a impus reluarea săpăturilor în anii 1968—1971, în urma cărora au fost recoltate foarte multe resturi osteologice (mai ales de *Ursus spelaeus*) și mai multe instrumente tot din cuarțit, care fac dovada unei vechi locuiri paleolitice⁶. Piese din cuarțit au fost găsite între 2,50—2,70 m adâncime, la baza unui sediment de aspect loessoid care, după analizele palinologice⁷ și determinările de micromamifere⁸, aparține celui de al doilea stadiu al ultimei glaciațiuni Würm (circa 30 000 de ani). Inventarul acestor instrumente este destul de sărac și rudimentar, deoarece această rocă se supune foarte greu unei prelucrări îngrijite, controlabile. Au fost identificate ci-

³ Primele cercetări au fost făcute în 1872 de către un grup de medici și naturaliști maghiari.

⁴ C. S. Nicolăescu-Plopșor și Eug. Comșa, *Microlitele de la Băile Herculane*, SCIV, VIII, 1957, 1—4, p. 17—26; C. S. Nicolăescu-Plopșor și Alexandru Păunescu, *Azilianul de la Băile Herculane în lumina noilor cercetări*, SCIV, XII, 1961, 1—2, p. 203—213.

⁵ Sondajul a fost efectuat de către Petre Roman la indicațiile lui C. S. Nicolăescu-Plopșor.

⁶ Florea Mogoșanu, *Rezultatele ultimelor săpături arheologice privind paleoliticul din Peștera Hoților de la Băile Herculane*, SCIV, XXII, 1971, 1, p. 3—14.

⁷ Marin Circiumaru, *Analiza polinică a unor sedimente würmiene din Peștera Hoților de la Băile Herculane*, SCIV, XXII, 1971, 1, p. 15—18.

⁸ Determinările de micromamifere au fost făcute de Dr. Elene Terzea de la Institutul de Speologie „Emil Racoviță”.

Fig. 1 — Băile Herculane — Peștera Hoților. Secțiune stratigrafică.

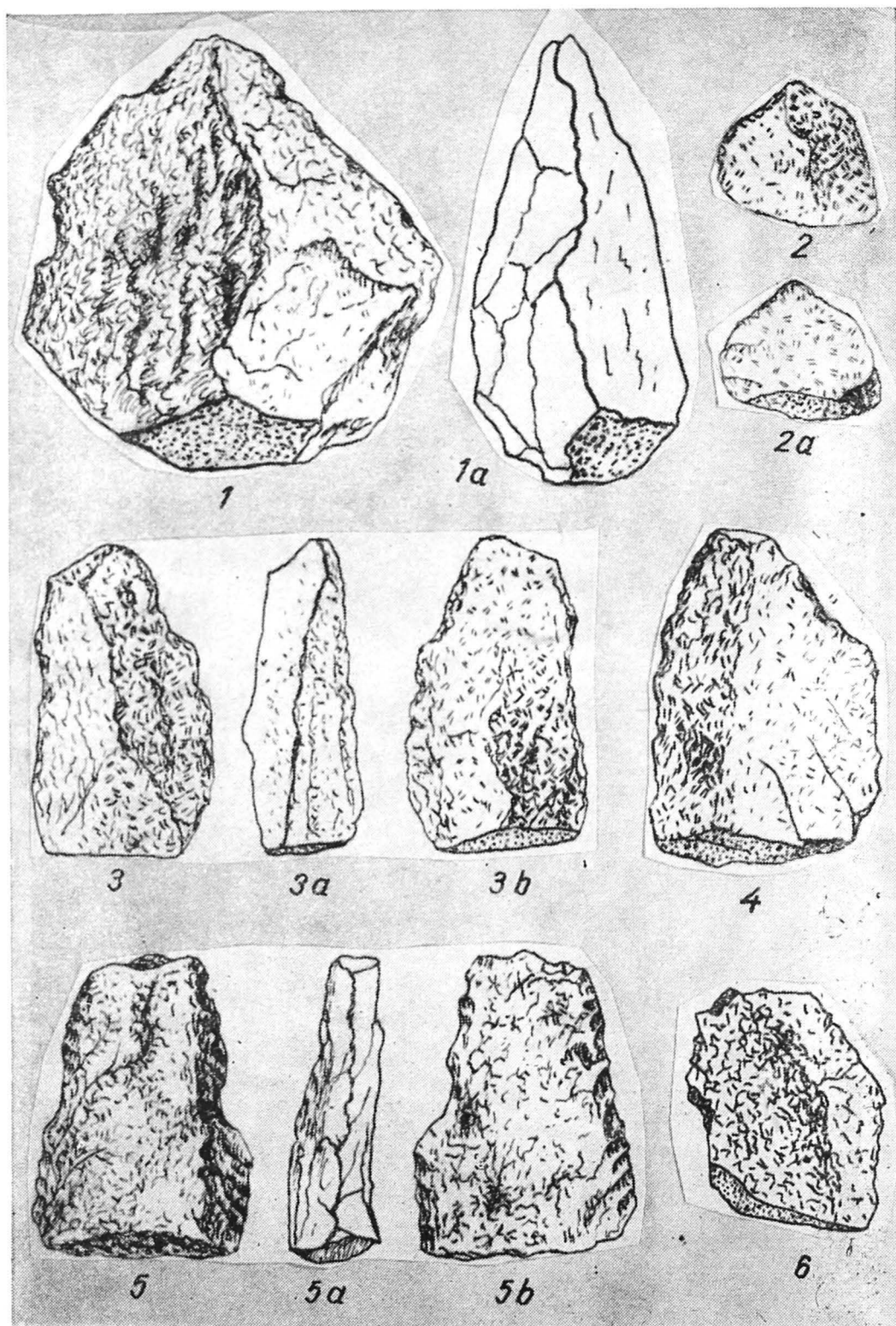

Fig. 2 — Băile Herculane — Peștera Hoților. Unelte din cuarțit: 1, 2, virfuri atipice muste-roide; 3—6, așchii lamelare retușate sau cu urme de întrebuințare.

teva vîrfuri musteroide, neretușate, scurte, cu baza (talonul) groasă acoperită de cortex și mai multe răzuitoare, unele cu retușe scalariforme (musteriene) pe partea ventrală, iar altele lucrate pe așchii lamelare retușate altern (pe o latură pe față, iar pe cealaltă pe spate). Sînt de menționat și două așchii denticulate.

Aceste arme și unelte de piatră cioplită aparțin unor populații care au manifestat întotdeauna predilecție pentru prelucrarea cuarțitului și numai arareori au utilizat cremenea (materie primă de bază pentru confecționarea uneltelor paleolitice). Din punct de vedere cultural, piesele aparțin așa numitului paleolitic alpin sau vîntătorilor de urși de peșteră. Prezența acestor vîntători a fost consemnată în numeroase peșteri din munții Elveției, Austriei, Iugoslaviei, Ungariei, precum și în peșterile Carpaților noștri meridionali.

Pînă în momentul de față, locuirea paleolitică din Peștera Hoților de la Băile Herculane pare că reprezintă cea mai veche așezare omenească din județul Caraș-Severin.

Gornea — „Dealul Căuniței” și „Dealul Păzăriște”

Aceste așezări au fost descoperite în toamna anului 1969, cu prilejul unor cercetări de teren efectuate în colaborare cu muzeul județean Caraș-Severin. Cele două dealuri sînt situate pe valea Dunării, în zona periferică a munceilor Locvei. În această porțiune valea Dunării se lărgeste unindu-se spre est (în aval) cu depresiunea mai largă a Liubcovei. Atît dealul Căuniței cît și dealul Păzăriște pătrund în albia majoră a Dunării, primul coborînd în trepte succesive, iar al doilea printr-o pantă ușoară care sfîrșește abrupt lingă podul Gornea (peste pîriul Cameniței).

Au fost efectuate săpături restrînse în 1969 și 1970, în urma cărora s-a stabilit, avînd în vedere puținătatea materialului arheologic scos la iveală, că este vorba de două așezări paleolitice de scurtă durată, reprezentînd doar simple popasuri vîntătorești⁹.

Așezarea de pe dealul Căuniței aparține din punct de vedere tipologic musterianului, avînd însă o poziție stratigrafică incertă deoarece nu este exclusă posibilitatea unui fenomen de soliflucție (alunecarea straturilor). Pentru confecționarea uneltelor au fost utilizate foarte multe roci locale de calcar dar și cîteva de o mai bună calitate a căror proveniență nu ne e deocamdată bine precizată¹⁰ (un șist negru, așa numitul hematit cuarțifer și calcedonie).

⁹ Florea Mogoșanu, *Descoperiri paleolitice la Gornea (Porțile de Fier)*, SCIV, XXI, 1970, 4, p. 531—538.

¹⁰ După informațiile colegului V. Boroneanț, astfel de roci se găsesc din abundență la locul numit Privod (com. Pescari, jud. Caraș Severin), circa 10 km distanță de Gornea.

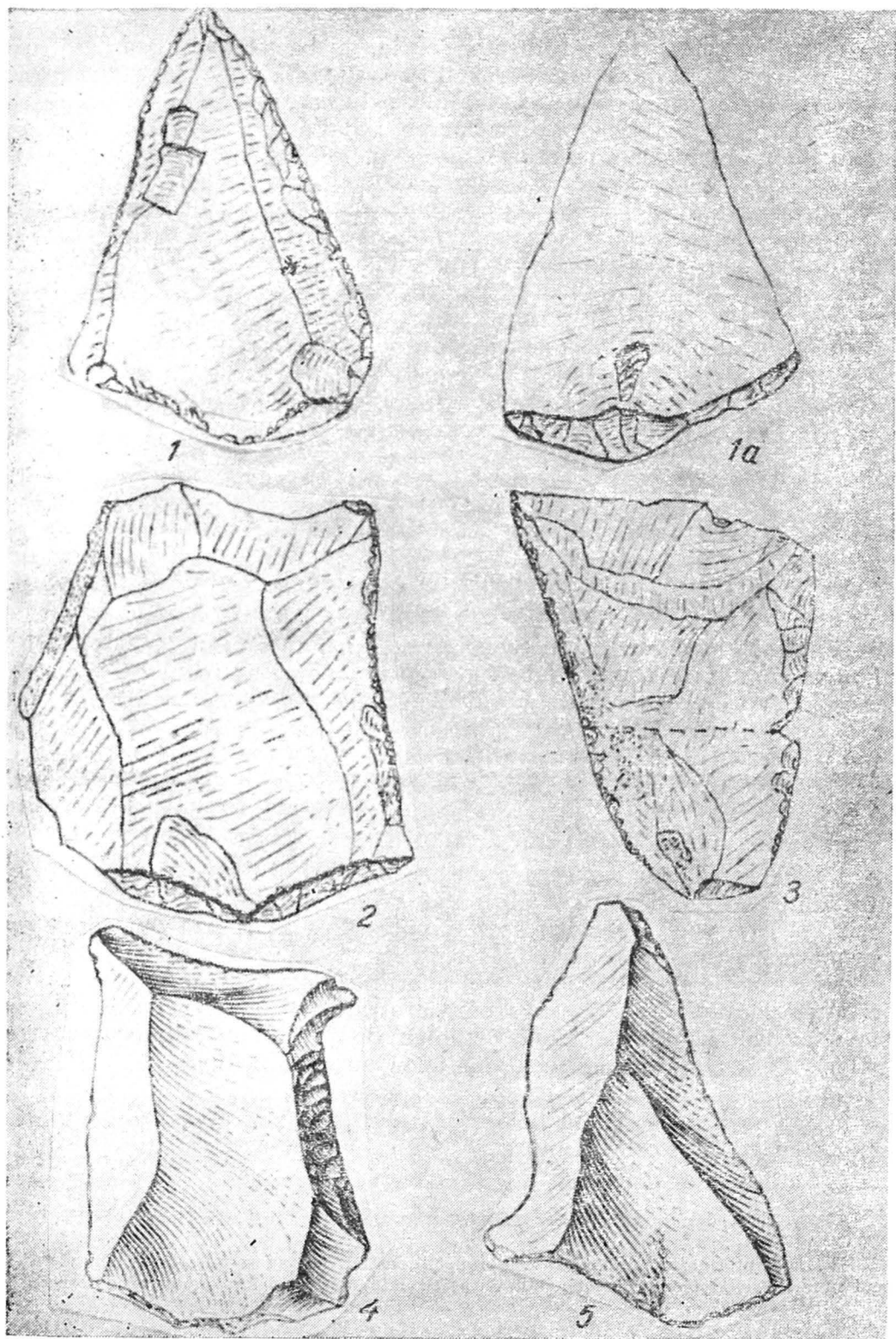

Fig. 3 — Cornea—Dealul Căuniței: 1, vîrf Lavellois retușat; 2, racloar pe așchie [Levallois; 3, racloar dublu pe așchie non-Levallois; 4—5, așchii Levallois.

Așa cum s-a arătat mai sus, caracteristicile tipologice ale uneltelor atestă o locuire musteriană; dar numărul redus al pieselor nu ne îngăduie să stabilim cu exactitate grupa musteriană din care face parte această mică așezare. Totuși, un studiu calitativ al utilajului ne permite unele constatări: mai întâi atrage atenția utilizarea cu precădere a așa numitei tehnici Levallois (foarte multe unelte au fost confecționate în această manieră de prelucrare a silexului), iar apoi componența inventarului, care cuprinde următoarele unelte: virfuri Levallois retușate și neretușate (cu sau fără talonul fațetat), racloare (răzuitoare), duble sau simple, lucrate pe așchii Levallois sau non-Levallois (cu sau fără talonul fațetat), lame simple și Levallois așchii Levallois, (cu sau fără talonul fațetat), nuclee discoidale și nuclee Levallois.

Aceste indicii ne îngăduie — păstrind rezerva impusă de puținătatea materialelor — să atribuim așezarea de pe Dealul Căuniței așa numitului musterian tipic cu debitaj Levallois¹¹.

Prezența acestui tip de musterian în Caraș-Severin, mai mult chiar, în această parte a Europei, este pînă în momentul de față cu totul singulară. Nicăieri în jur, nici în România, nici în țările învecinate, nu cunoaștem ceva asemănător.

Cea de-a doua așezare situată pe Dealul Păzăriște, mult mai săracă decît cea de pe Dealul Căuniței, pare că reprezintă o etapă finală a paleoliticului superior. Inventarul pieselor tipice este alcătuit din cîteva lame macrolitice, două piese de tip „esquillée“, trei gratoare, dintre care unul dublu și mai multe așchii macrolitice cu urme de utilizare. La toate piesele se constată în general o lipsă de grijă în realizarea unor unelte finite, cu adevărat tipice. Au fost utilizate așchii și lame brute, fără o prealabilă pregătire (retușare). Acest fenomen l-am întîlnit tot în Banat, în atelierele de prelucrare a silexului de la Românești-Dumbrăvița (jud. Timiș), atribuite de asemenea paleoliticului final¹².

Tincova

Așezarea de la Tincova, prin bogăția și varietatea materialelor arheologice scoase la iveală, a atras de la început atenția cercetătorilor asupra caracterului deosebit al paleoliticului superior din această zonă.

Așezarea se află situată la 20 km nord de Caransebeș, pe malul drept al Timișului, la locul numit „Seliște“, în apropiere de satul Tincova

¹¹ Împărțirea pe grupe a musterianului a fost făcută de învățatul francez François Bordes, *Principes d'une méthode d'étude des techniques de débitage et de la typologie du paléolithique ancien et moyen*, *L'Anthropologie*, 54 fasc. 1—2, 1950, p. 19—34; F. Bordes et M. Bourgon, *Le complexe moustérien: Moustérien, Levalloisien et Tayacien*, *L'Anthropologie*, 55, fasc. 1—2, 1951, p. 1—23.

¹² Florea Mogoșanu și Ion Stratan, *Rezultatele ultimelor săpături arheologice privind paleoliticul din nordul Banatului*, *Rev. Muz.*, 1964, 1, p. 90.

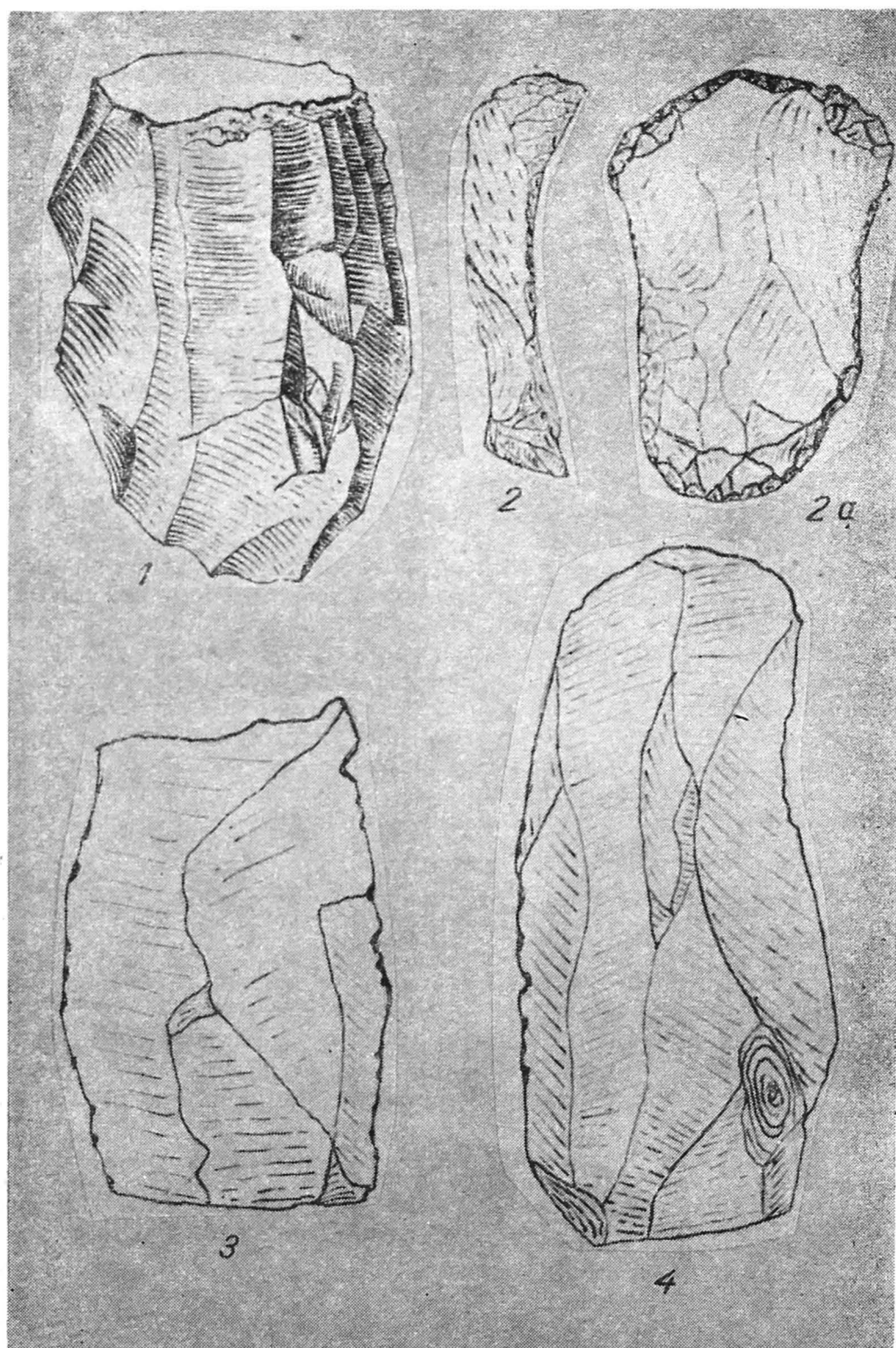

Fig. 4 — Gornea—Dealul Păzăriște: 1, nucleu de silex; 2, gratoar dublu; 3—4, lame macro-litice cu rețușe de întrebuințare.

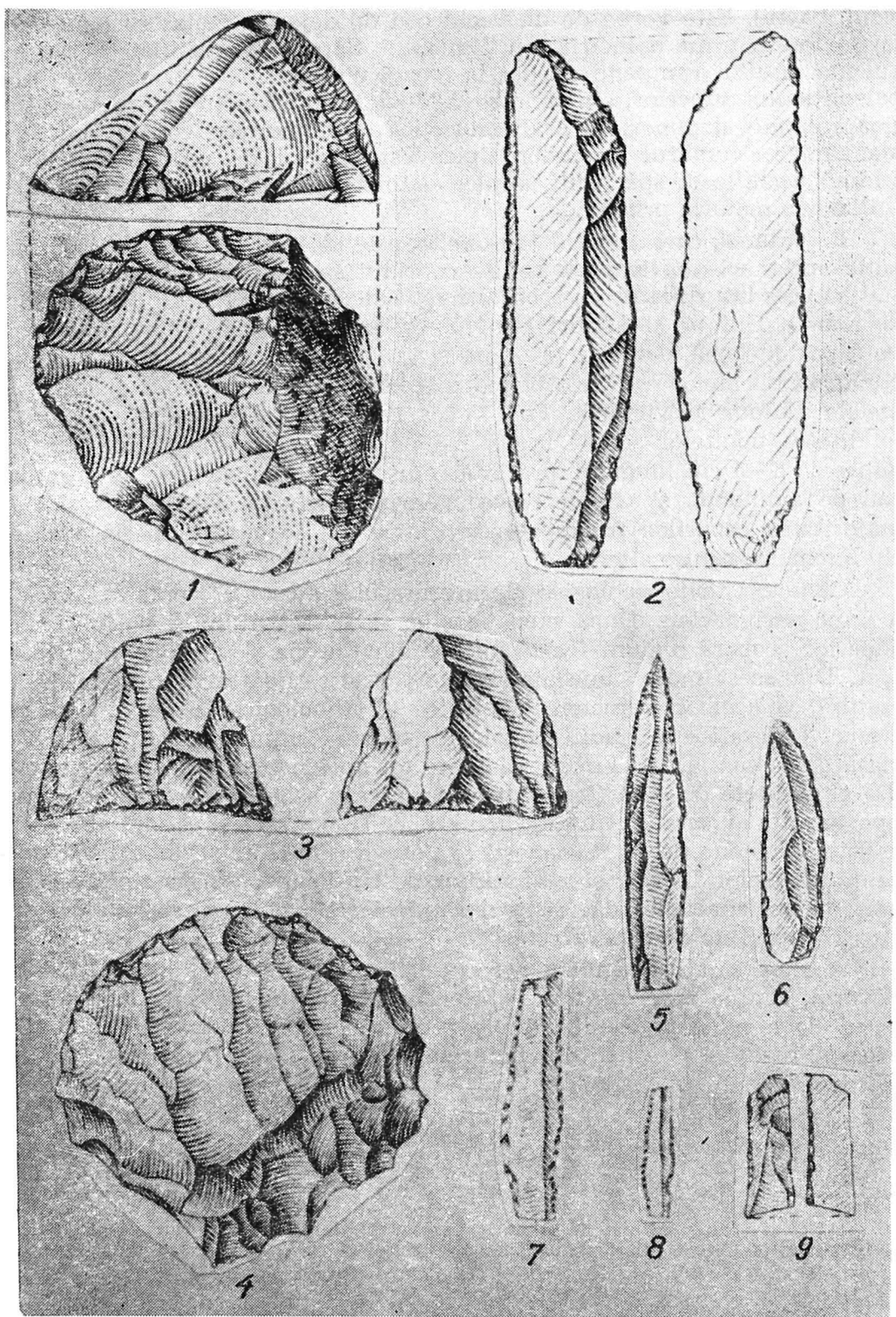

Fig. 5 — Tincova: 1, 3, 4, gratoare carenate; 2, lamă cu retușe de întrebuițare; 5—7, virfuri de tip Font Yves de tip LKrems; 8, 9, lamele Dufour.

(com. Sacul). Este vorba de un vechi con de dejecție rămas suspendat ca un platou în urma adâncirii văii Timișului. Săpăturile efectuate de-a lungul mai multor campanii au dat la iveală un strat de cultură aparținând paleoliticului superior, situat între 0,80—1,20 m adâncime în partea inferioară a unei depuneri de argilă roșietică cu numeroase concrețiuni ferimanganice. Numărul uneltelor tipice este destul de redus, abundă în schimb așchiile și spărturile atipice datorită proastei calități a opalului utilizat ca materie primă¹³.

Inventarul, care numără 110 unelte, este alcătuit din gratoare, burine, lame aurignaciene, lame cu retușe continui sau parțial retușate, pe una sau ambele laturi, lame cu scobituri retușate (encoche) și un număr mare de lamele Dufour și virfuri Font Yves. Între gratoare, predomină cele pe capăt de lamă, dar sînt prezente și gratoarele carenate (aurignaciene). Numărul burinelor este relativ redus și este dominat de tipul diedru. Lamelele Dufour și virfurile Font Yves reprezintă aproape un sfert din totalitatea uneltelor scoase la lumină de la Tincova. Lamelele, care nu depășesc 2—3 cm lungime, prezintă retușe fine, semiabrupte, pe o latură sau pe amîndouă și uneori retușe alterne. Virfurile Font Yves sînt în majoritatea cazurilor fragmentare, printre ele se găsește și un virf de tip Krems cu retușe alterne.

Caracteristicile tipologice ale inventarului atestă prezența la Tincova a unui aurignacian. După cum se știe, această cultură a paleoliticului superior acoperă regiuni foarte întinse din Europa și din Orientul Apropiat. Din acest motiv, aurignacianul nu este peste tot reprezentat de o cultură cu aceleași caractere tipologice și tehnologice, ci de diverse faciesuri geografice și stadii cronologice cu un conținut cultural care variază de la caz la caz. Firește că peste tot aurignacianul păstrează cîteva din elementele de bază (fosile directe) care asigură așezării respective apartenența culturală. Aurignacianul de la Tincova, ca și cel din alte două așezări bănățene de la Românești și Coșava (jud. Timiș), dată fiind prezența lamelelor Dufour și a virfurilor de tip Font Yves, prezintă asemănări cu aurignacianul din centrul Europei și în chip special cu cel din Austria aparținînd grupei Krems.

Acestea sînt deocamdată descoperirile paleolitice din județul Caraș-Severin, simple repere într-o istorie de zeci de mii de ani, dar care au darul de a pune în lumină unele probleme specifice paleoliticului din această regiune și constituie în același timp o bază pentru cercetările viitoare.

FLOREA MOGOȘANU

¹³ Opalul utilizat ca materie primă la Tincova prezintă numeroase intruziuni care fac ca debitajul (desfacerea lamelor și așchiilor din nucleul de silex) să fie foarte dificil, anarhic.

DATES CONCERNANT LE PALÉOLITHIQUE DU DÉPARTEMENT
CARAȘ—SEVERIN

(Résumé)

Sur le territoire de Caraș Severin (extrémité sud-ouest de la Roumanie) on a identifié quelques gisements paléolithiques.

Dans la Peștera Hoților (grotte), près de la station balnéaire Băile Herculane, à la base d'un sédiment d'aspect loessoïde (Würm II?) on a découvert plusieurs instruments en quartz et quartzite. Il s'agit probablement d'un paléolithique quartzique (paléolithique alpin?).

A Gornea (commune de Sichevitza) on a découvert deux gisements très pauvres situés à la proximité de deux collines avoisinées — Dealul Căuniței et Dealul Păzăriște. Le gisement de Dealul Căuniței a livré un Moustérien typique à débitage Levallois, celui de Dealul Păzăriște appartient au paléolithique supérieur final, à nombreux éclats macrolithiques.

Enfin, le gisement de Tincova (commune de Sacul), découvert en 1956, contient un aurignacien qui présente quelques analogies avec l'aurignacien de type „Krems” (Autriche).

TIPOLOGIA ȘI CRONOLOGIA CULTURII VINČA ÎN BANAT

În cercetarea epocii neolitice din Banat un rol important îl joacă cultura Vinča. Aria de răspîndire a acestei civilizații cuprinde: parte din Macedonia, Cosovo-Metohje, Serbia, Bosnia, parte din Croația, nord-vestul Bulgariei, Oltenia, Banat, Vojvodina, sudul Ungariei și Transilvania¹. Banatul ocupă un loc central; de aceea credem necesară o studiere atentă a fenomenelor culturale de aci pentru a înțelege just evoluția comunităților din Oltenia, nordul Bulgariei și Transilvania.

Cultura Vinča este una dintre culturile cele mai răspîndite și care a jucat rolul cel mai important, după cultura Starčevo-Criș, dintre civilizațiile dunărene. Două din așezările acestei civilizații Vinča și Turdaș, au devenit celebre prin materialele descoperite aci încă de la începutul acestui secol. Înmulțirea descoperirilor arheologice și cercetările sistematice din ultimele trei decenii au adus importante precizări privind originea, geneza, evoluția, legăturile și rolul acestei civilizații. Scheletul evoluției culturii Vinča a fost oferit de cercetările din așezarea eponimă. În cursul celor șapte decenii de cercetări s-a creat un adevărat păienjenis de termeni și denumiri. O scurtă trecere în revistă a acestora o credem necesară pentru a atrage atenția cercetătorilor că nu de acestea se duce lipsă, ci de un limbaj comun care să permită o orientare cronologică comună pe baza căreia să fie studiate fenomenele de interferență culturală și eventuale sinteze, pentru a se putea preciza în timp și spațiu grupele, acestei civilizații.

Miloje M. Vasić distinge la Vinča trei nivele, două aparținînd cul-

¹ Vl. Milojević, *Chronologie der Jüngerer Steinzeit*, Berlin 1949, p. 71—76; *Reinecke Festschrift*, Mainz 1950, p. 111; M. și D. Garašanin, *Starinar*, II 1951; III—IV 1954; M. Garašanin, *RadVojvMuz*, 6, 1957, p. 217; *BerRGK*, 39, 1958, p. 13—14; *NVB*, 1968, p. 38; M. Grbić, *Starinar*, V—VI, 1965, pl. 9; *AJA*, 61, 1957, p. 143—144; N. Tasić, *GlasMKiM*, III, 1958, p. 11—47; M. Simovljević, *Starinar*, IX—X, 1959, p. V. G. Childe, *The Dawn of European Civilization*, ed. VI, 1954, p. 89—94; B. Iovanović, *Starinar*, XIII—XIV, 1965, p. 13—14, 23; *RadVojvMuz*, 14, 1965, p. 41, p. 15 fig. 1; D. Srejović, *ArchIug*, IV, 1963, p. 7—9; *Starinar*, XVIII, 1967, p. 9—10; I. Kutzián, *ArchAustr*, 40, 1966, p. 251, 263—265; Al. Benac, *GlasZMuS*, XV—XVI, 1961, p. 49—54; *BerRGK*, 42, 1961, p. 31—37; D. D. Krstić, *ZborNM*, IV, 1964, p. 63; D. Berciu, *Contribuții la problemele neoliticului în România*, București 1961, p. 14 și urm.; *Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre*, București, 1966, p. 88; E. Comșa, *MFME*, 1969/2, p. 31—32; E. Comșa—O. Răuț, *SCIV*, 20, 1, 1969, p. 14 și urm.; B. Brukner, *Neolit u Vojvodini*, Belgrad—Novi Sad 1968, p. 66—69, 70, 71, 73, 74, 84, 93.

turii Vinča și al treilea numit *nivelul superior*². Același lucru înțelege și V. G. Childe prin Vinča I și II. La acesta Vinča I cuprinde descoperirile de la Vinča între solul virgin și adâncimea de 5,5 m³. Materiale similare la Čoka, Turdaș și Vrșac⁴.

În aceeași perioadă de timp încadra și Danubian I⁵. Vinča II la Childe era între adâncimile de 5,5—4 m⁶, cu materiale similare de la Turdaș⁷, Iablași⁸, Žarkovo⁹, Gradac¹⁰, Zagreb¹¹, Čaršija¹², Čoka¹³ etc. În ultimele sale lucrări menține terminologia, dar pune la punct conținutul cu noile descoperiri¹⁴. Acestuia i-a urmat O. Menghin la care Vinča I este ca la Vasić și Childe între 9,50—5,60 m¹⁵. Vinča II o împarte în două subgrupe: IIa între 5,60—4,60, adâncime la care apare obsidiana și ornamentația spiralieră, și IIb între 4,60—2,50 m nivel la care se adaugă pictura roșie, după ardere¹⁶. Menghin considera că aceasta face parte din grupul Süd-bandkeramik, din care fac parte și unele grupe ca: Sava-Timiș în Banat și Slavonia; grupa Butmir în Bosnia și grupa Iablași în Serbia¹⁷. Acest sistem corespunde în mare celui al lui Fr. Tompa cărora le corespund perioadele: I = I; II = IIa; III = IIIb; IV = III după cronologia lui Menghin¹⁸. Fr. Holste este cel care adoptă un sistem abstract împărțind pe baza adâncimilor stratigrafia de la Vinča în cinci nivele, notându-le cu litere de la A la E¹⁹. Săpăturile americane din 1933 de la Starčevo au permis înțelegerea justă a elementelor de origine starčeviană în raport cu cele vinciene din nivelul A de la Vinča²⁰. Asupra lor și a culturii Vinča se va pronunța cu competență, sintetic și cu multă clarviziune Vl. Milojević, care preluând sistemul cronologic al lui Holste îl îmbogățește cu preciziunile necesare aducând în discuție și alte așezări din acea vreme²¹. La scurtă vreme după acesta, M. Garašanin întocmea un sistem cronologic²², care preluase o serie de observații anterioare și aduce în

² M. Vasić, *PZ*, 1911, p. 130; cf. I. Banner și M. Párducz, *ArchÉrt*, ser. III, vol. VII—IX, 1946—48, p. 31, n. 4—6.

³ V. G. Childe, *The Danube in Prehistory*, Oxford 1929, p. 26—27; fig. 10, 11, 13, 14, 15.

⁴ *Ibidem*, p. 27, fig. 12, 16, 17.

⁵ *Ibidem*, p. 36—63.

⁶ *Ibidem* p. 67—76; fig. 35 b; 36.

⁷ *Ibidem*, p. 75.

⁸ *Ibidem* p. 68 n.1.

⁹ *Ibidem*, p. 68, n.2, fig. 35a.

¹⁰ *Ibidem*, fig. 35a.

¹¹ *Ibidem*, fig. 34.

¹² *Ibidem*, fig. 35c.

¹³ *Ibidem*, fig. 37, 38.

¹⁴ *Idem*, *The Dawn* ..., p. 89—94.

¹⁵ O. Menghin, *Weltgeschichte der Steinzeit*, Viena, 1940, p. 52—53.

¹⁶ *Ibidem*, p. 53.

¹⁷ *Ibidem*, p. 372, n. 53.

¹⁸ Fr. Tompa, *Serta Hoffilleriana*, citat de I. Banner și M. Párducz, *op. cit.*, p. 32.

¹⁹ Fr. Holste, *WPZ*, XXVI, 1939, p. 1—5.

²⁰ M. Fewkes, *BASPR*, 9, 1933, p. 33—54, cf. I. Banner și M. Párducz, *op. cit.*, p. 33, n. 20; M. Fewkes, *BASPR*, 12, mai 1936, p. 19—41.

²¹ Vl. Milojević, *Chronologie*..., p. 70—81

²² M. Garašanin, *Hronologia Vinčanske grupe*, Ljubljana, 1951.

discuție și materialele transilvănene. Influențat de stratigrafia lui M. Roska²³, observațiile lui V. G. Childe²⁴, I. Nestor²⁵ și Fr. Holste²⁶, va crea un sistem propriu. M. Garašanin împărți în două faze mari evoluția culturii Vinča; Vinča—Turdaș și Vinča—Pločnik²⁷. Cu timpul acest sistem va fi perfecționat subîmpărțind la rîndul lor aceste faze în alte două: Vinča—Turdaș I = Vinča A și Vinča—Turdaș II = Vinča—Pločnik I = Vinča C și Vinča—Pločnik II = Vinča D²⁸, după sistemele lui Vl. Milojević și Fr. Holste.

Cercetătorii iugoslavi acceptă unul sau altul din sisteme. Cei mai mulți merg pe linia lui M. Garašanin. Amintim astfel pe B. Čović²⁹, D. Krstić³⁰, R. Galović³¹, B. Stalić³², I. Todorović³³. Alții — M. Grbić³⁴ și B. Iovanović³⁵ — vor merge după sistemul vechi: Vinča veche și Vinča nouă. A. Benac³⁶ va urma sistemul Milojević aducându-i îmbunătățiri sau făcându-i precizări. B. Brukner³⁷ folosește ambele sisteme după cum i-o cer legăturile tipologice, iar D. Srejić caută explicații noi pentru fenomene din Bulgaria introducînd termenul de Protovinča³⁸.

Cercetătorii maghiari I. Banner, M. Párducz, N. Kalicz³⁹ și O. Trogmayer⁴⁰ preferă sistemul lui Milojević pentru precizie, iar I. Kutzián⁴¹ preferă noile orientări iugoslave sau din România. J. Makkay⁴² merge pe o linie personală considerînd Vinča A o perioadă de tranziție după care urmează Vinča—Turdaș. Opiniile lui Banner, Párducz⁴³ și ale altora privind termenul de cultura Banatului le-am analizat cu alt prilej, încît nu e necesar a reveni asupra lor⁴⁴.

Cercetătorii români s-au orientat în chip divers. Pentru Transilvania orientările au fost canalizate de impresionantele descoperiri de la Turdaș.

²³ M. Roska, *DolgSz*, XII, 1, 1936, p. 45 și urm.

²⁴ V. G. Childe, *op. cit.*, p. 89 și urm.; *The Danube...*, p. 26 și urm.

²⁵ I. Nestor, *BerRGK*, 22, 1933, p. 33–36.

²⁶ Fr. Holste, *op. cit.*, p. 1 și urm.

²⁷ *Hronologia...*, *op. cit.*; *BerRGK*, 33, 1951, p. 125; *Starinar*, III–IV, 1954, p. 124–126; *RadVojuMuz*, 6, 1957, p. 216; *BerRGK*, 39, 1958, p. 12, 17–20; *Starinar*, VII–VIII, 1958, p. 29–34, 393; *ArchIug*, III, 1959, p. 2 și urm.; *Germania*, 39, 1961, p. 146; *NCB*, 1968, p. 37–38.

²⁸ M. Garašanin, *BerRGK*, 33, 1951, p. 125.

²⁹ *GlasZMuS*, XV–XVI, 1961, p. 136.

³⁰ *ZborNM*, IV, 1964, p. 63.

³¹ *ZborNM*, V, 1967, p. 152.

³² *ZborNM*, III, 1962, p. 12–13, 20–21.

³³ *Baniĵca*, Belgrad, 1961, p. 86–87.

³⁴ *Starinar*, V–VI, 1956, p. 143–144; IX–X, 1961, p. 17.

³⁵ *Starinar*, IX–X, 1961, p. 19; *ArchIug*, IV, 1962, p. 19; XIII–XIV, 1965, p. 22; *RadVojuMuz*, XIV, 1965, p. 42.

³⁶ *BerRGK*, 42, 1961, p. 31; *GlasZMuS*, XV–XVI, 1961, p. 71.

³⁷ *RadVojuMuz*, XIV, 1965, p. 174–175; *Neolit...*, p. 67–68, 70, 73, 75.

³⁸ *ArchIug*, IV, 1963, p. 9.

³⁹ *Acta AntArch*, VIII, 1965, p. 39.

⁴⁰ *MFMÉ*, 1968, p. 15.

⁴¹ *ArchAustr*, 40, 1966, p. 276.

⁴² *Acta AntArch*, VIII, 1965, p. 15–16.

⁴³ *ArchÉrt*, III, 1946–48, p. 30–41.

⁴⁴ Gh. Lazarovici, *ActaMN*, VII, 1970, p. 474–75.

Bogatul material de aci, de la Roska încoace, nu s-a bucurat de un studiu tipologic aprofundat care să impună o linie fermă de orientare, din care cauză se nasc o serie de opinii contradictorii care caută să nege și dovezele cele mai evidente. N. Vlăsa în urma săpăturilor de la Tărtăria folosește pentru straturile de aici următoarea terminologie: nivel I = Turdaș, niv. II = Turdaș—Petrești, niv. III = Petrești—Turdaș⁴⁵. Pentru fazele vechi ale culturii Turdaș arată însă că aceasta nu se deosebește de cultura Vinča⁴⁶. H. Dumitrescu⁴⁷ și I. Paul⁴⁸ susțin o sosire mai târzie a culturii Vinča în Transilvania și pentru aceasta ar fi mai nimerit termenul Turdaș. E. Comșa considera că sosirea în Transilvania a purtătorilor culturii Vinča are loc la nivelul fazei Zorlențul Mare⁴⁹, iar într-o lucrare mai recentă⁵⁰ separa o fază veche — în care încadra Valea Nandrului, Turdaș — niv. inferior, Alba Iulia — Lumea Nouă, Deva—Tăulaș — și o fază nouă — incluzând aci idoli de alabastru de la Tărtăria. N. Vlăsa încadrase niv. I de la Tărtăria în faza Vinča A—B,⁵¹ în parte influențat de unele opinii privind vechimea mare a culturii Tisa, tot el însă plasa just un paralelism Starčevo IV — Vinča A precum și descoperirile de la Balomir⁵², ceea ce nu exclude posibilitatea existenței unor faze mai timpurii decât Tărtăria I (niv. Turdaș la N. Vlăsa) în Transilvania, opinii cu care nu sînt de acord I. Paul, H. Dumitrescu și E. Comșa.

Pentru teritoriile de la est de Porțile de Fier terminologia folosită pînă nu demult se orienta spre vest — Vinča. D. Berciu⁵³ includea în termenul de Verbicioara I un orizont Vinča A după care urma aspectul Vinča-Rast (Vinča B). Comșa preferă o fază veche a culturii Vinča—Turdaș încadrînd în acest orizont: Cleanov, Verbicioara, Verbița, Dudești și, într-o fază mai nouă, Rast și Vebrișoara⁵⁴. Pentru Muntenia opiniile se îndreaptă spre cultura Dudești, prin care denumire se înțelege un fenomen înrudit cu Vinča, dar sînt tentați a-l considera mai timpuriu decât grupul Vinča. Față de aceste opinii ne-am exprimat rezervele necesare într-o comunicare recentă⁵⁵.

Avînd în vedere rolul pe care-l joacă Banatul — pod pentru Oltenia și Transilvania — în cadrul culturii Vinča, am stăruit cu orice ocazie⁵⁶ asupra termenilor și sensului cronologic al etapelor evoluției culturii Vinča de aci. Nu vom insista asupra termenului de cultura Banatului⁵⁷ cu care ne-am ocupat cu alt prilej, sau a celor de Turdaș — la Sever

⁴⁵ N. Vlăsa, *Dacia*, VII, 1963, p. 485—488 și fig. 11.

⁴⁶ *Idem*, *ActaMN*, IV, 1967, p. 410.

⁴⁷ *SCIV*, XVII, 3, 1966, p. 434.

⁴⁸ *RevMuz*, 4, 1965, p. 298.

⁴⁹ *MFME*, 1969/2, p. 32.

⁵⁰ E. Comșa, *Dacia*, XIII, 1969, p. 12.

⁵¹ N. Vlăsa, *Dacia*, VII, 1963, p. 486.

⁵² *Idem*, *ActaMN*, IV, 1967, p. 406—407.

⁵³ *Materiale*, III, p. 179.

⁵⁴ E. Comșa, *op. cit.*, p. 12.

⁵⁵ Gh. Lazarovici, *Pontica*, IV, 1971, p. 31—40.

⁵⁶ *Idem*, *ActaMN*, VII, 1970, p. 474, n. 21; *Banatica*, I, 1971, p. 22 și notele 51—52.

⁵⁷ *Idem*, *ActaMN*, VII, 1970, p. 474—475 și notele 22—30.

Dumitrașcu⁵⁸ și Vinča—Turdaș⁵⁹ la Marius Moga, care nu le atribuiau sensuri evolutive sau cronologice, preluând doar o terminologie acceptată în volumul I din *Istoria României*⁶⁰, ci ne vom îndrepta atenția asupra lucrărilor lui E. Comșa, care acordase atenția deosebită cercetării evoluției culturii Vinča în Banat⁶¹. În ultima lucrare, apărută în *Dacia* XIII, nu se mai amintește de faza Zorlențul Mare⁶², în schimb se arată că cele mai vechi descoperiri din Banat, pînă în acel moment, sînt cele de la Cuina Turcului și Ostrovul Banului⁶³. Pentru faza Vinča B₂ — Vinča—Turdaș II folosește în continuare termenul de faza Ornița și pentru Vinča—Pločnik I termenul provizoriu de faza Ornița-vest. Problema care se pune este: acoperă acești termeni realitățile cronologice din întreg Banatul pentru perioada de timp pe care o acoperă așezarea de la Liubcova? Un răspuns vom da la concluziile acestui studiu.

Una dintre cele mai vechi așezări Vinča din Banat de la care provin fragmente ceramice este așezarea de la Parța. Cea mai veche mențiune este din anul 1870 donația lui Órmos Zsigmond⁶⁴. Cea mai veche înregistrare este din 1876 donația lui Gaspár Pojegović⁶⁵ urmînd cele din colecția Pongráz⁶⁶. Cu ocazia lucrărilor de regularizare a cursului riului Timiș din anul 1878 au fost scoase o cantitate impresionantă de cioburi⁶⁷, lucru care s-a repetat în anii 1906⁶⁸. În anul 1907 cîteva piese sînt donate de Abany⁶⁹. Cu ocazia lucrărilor din 1913 au fost descoperite și cumpărate și alte piese⁷⁰. Primele săpături sistematice sînt făcute de Ioachim Miloia în 1931, care publică un scurt raport de săpătură în *Analele Banatului*. Săpăturile sînt reluate de către Marius Moga în anii 1945, 1950, 1953 și, în colaborare cu O. Radu, în 1963⁷¹. Deși cea mai mare parte a materialului nu provine din cercetări sistematice, se pot face totuși unele observații stratigrafice după publicarea inventarului de la Parța, unde se pot separa două complexe „Coliba Scheletului” și „Casa Mare”, precum și din atentele observații stratigrafice din campania din 1945 a lui M. Moga⁷². O altă așezare mare, cercetată recent, nu însă suficient de

⁵⁸ S. Dumitrașcu, *Lucrări Științifice*, ser. A, 1969, p. 517—518.

⁵⁹ M. Moga, *RevMuz*, III, 1964, p. 295.

⁶⁰ *IstRom*, I, 1960, p. 42—43, 47—49.

⁶¹ E. Comșa, *SCIV*, 16, 3, 1955, p. 545—551; *Idem*, *Comunicări*, ser. arh., III,

⁶² 1967, p. 3; E. Comșa și O. Răuț, *SCIV*, 20, 1, 1969, p. 12—14; E. Comșa, *MFME*, 1969/2, p. 29—38; *Idem*, *Dacia*, XIII, 1969, p. 11—14.

⁶³ *Ibidem*.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 13.

⁶⁵ MBT, inv. I—570 = II—151.

⁶⁶ MBT, I—159—162; 164, 166—168 = II—160, 159, 111, 178, 119, 118, 516.

⁶⁷ MBT, I—2222 = II—170.

⁶⁸ I. Miloia, *AnB*, IV, aprilie-decembrie, 1931, p. 171—186.

⁶⁹ MBT, I—2797—2830; 2890.

⁷⁰ MBT, I—3011—3015, 3025.

⁷¹ MBT, IV—1316.

⁷² *Supra*, nota 67.

⁷³ Mulțumesc prof. M. Moga care mi-a pus la dispoziție pentru studiu observații stratigrafice personale, nepublicate, precum și cîteva planșe cu material rezultat din campania anului 1945, materiale de o neprețuită valoare, deoarece permit refacerea stratigrafiei așezării de la Parța și valorificarea numerosului material, inedit din această așezare.

amănușit, este așezarea de la Zorlențul Mare, descoperită în 1961⁷³ și săpată între anii 1962—64, în patru campanii de săpături⁷⁴. Abia ultimele două campanii au atins și primul nivel de locuire al așezării deoarece în primele două campanii cercetarea s-a oprit la nivelul al II-lea, nivel la care se aflau citeva complexe de locuire. Separarea celor trei nivele de locuire de aci nu a ridicat probleme deosebite ultimelor două campanii. Materialul a rămas nepublicat. Scurte informații au apărut în cronica anului 1962⁷⁵, mai târziu a apărut un studiu asupra plasticii de aci de E. Comșa și O. Răuț⁷⁶ precum și referiri la materialul de la Zorlenț în *Banatica*⁷⁷. La Balta Sărată au fost semnalate două nivele de locuire⁷⁸. La Ohaba Mătnic un nivel⁷⁹ și la Ruginosu două nivele⁸⁰. Cercetări sistematice au fost făcute de Eugen Comșa la Liubcova, în cadrul Grupului de cercetări complexe Porțile de Fier, unde au fost semnalate patru nivele ce aparțin la două faze⁸¹ și la Gornea unde de asemenea au fost surprinse două nivele: primul cu bordeie, cel de al doilea cu locuințe de suprafață ce aparțin aceleiași faze⁸². În cele ce urmează încercăm a preciza, pe baza analogiilor tipologice cu materiale din așezări din zonele învecinate, încadrate tipologic și cronologic, datarea nivelelor și materialelor arheologice aparținând culturii Vinča de pe teritoriul Banatului.

Faza Vinča A

Faza Vinča A reprezintă cea mai veche etapă de dezvoltare a culturii Vinča în regiunea dunăreană. Ea marchează momentul sosirii unei civilizații noi străină de mediul local al neoliticului timpuriu. Purtătorii acestei civilizații, o populație la care ocupația de bază era cultivarea cerealelor, vor sosi cu o civilizație superioară mediului local al neoliticului vechi, reprezentat de cultura Starčevo-Criș. Această etapă are o serie de trăsături caracteristice care o deosebesc de etapele ulterioare atât prin unele elemente ale facturii ceramicii, formelor oit și a plasticii. Toate trăsăturile, pe care le vom înșira mai jos, justifică denumirea acestei etape

⁷³ Așezarea a fost semnalată de către I. Beg, secretar la Consiliul Popular Zorlenț, profesor O. Răuț, din Reșița.

⁷⁴ La primele două campanii au participat M. Moga, O. Răuț și subsemnatul, la campaniile din 1963—64 O. Răuț și subsemnatul.

⁷⁵ D. Popescu, *SCIV*, XIV, 2, 1963, p. 452, nr. 12.

⁷⁶ Supra, nota 61.

⁷⁷ Gh. Lazarovici, *Banatica*, I, 1971, p. 22—23.

⁷⁸ S. Dumitrașcu, *op. cit.*, p. 517—518.

⁷⁹ *Ibidem*.

⁸⁰ Săpături efectuate de subsemnatul în colaborare cu Muzeul din Reșița. Aduc căldu-roase mulțumiri pe această cale colegului I. Uzum, directorul Muzeului din Reșița care a sprijinit cu entuziasm cercetările neolitice din județul Caraș-Severin, făcute la Gornea, Moldova Veche, Ruginosu și Pojejena.

⁸¹ E. Comșa, *SCIV*, XVI, 3, 1965, p. 545—551; *Comunicări, op. cit.*, p. 4 și urm.; *MFME*, 1969/2, p. 32; *SCIV*, XX, 1, 1969, p. 12—14; *Dacia*, XIII, 1969, p. 11—44.

⁸² Gh. Lazarovici, *ActaMN*, VII, 1970, p. 481.

timpurii, fiind un orizont bine precizat cronologic și tipologic. Materialul descoperit în așezarea de la Gornea are majoritatea trăsăturilor specifice acestei perioade. El se întilnește deopotrivă la Ószentiván VIII și la Vinča niv. A. O altă denumire decât Vinča A nu ni se pare justificată deoarece materialul din alte părți — din Transilvania de exemplu: la Turdaș, Nandru Vale și Tărtăria — nu are toate caracteristicile pe care le întilnim la Vinča. Nici așezările de la Ószentiván VIII și Gornea nu sînt atît de reprezentative ca materialele de la Vinča, deși reprezintă același orizont cronologic. Un termen nou pentru acest orizont ar îngusta și canaliza, poate, opiniile spre un fenomen unilateral, zonal sau ar cuprinde și o arie geografică în care această fază nu este încă cunoscută, nu și exclusă. Ne referim la termenii: Vinča—Turdaș — pentru Transilvania, faza Zorlenț Mare — pentru Banat și faza Verbicioara I — pentru Oltenia.

Paralelismul Vinča—Turdaș I = Vinča A la o analiză mai adîncă nu se confirmă. În Transilvania așezările Nandru Vale (niv. I)⁸³, Turdaș (niv. I)⁸⁴, Tărtăria I (niv. Turdaș)⁸⁵, nu pot fi contemporane cu Vinča A, aci lipsind o serie de elemente care la Vinča, Ószentiván VIII și Gornea⁸⁶ dau nota caracteristică. Majoritatea plasticii de la Zorlenț publicată de E. Comșa și O. Răuț aparțin niv. II, unde în afară de plastică ce pare un element arhaizant, lipsesc elemente caracteristice pentru faza Vinča A. De la Verbicioara I este prea puțin material publicat⁸⁷ pentru a putea discuta o legătură directă cu Vinča A. Din această scurtă analiză privind terminologia referitoare la orizontul cronologic marcat de etapa Vinča A se desprinde o idee și anume: că materialele vechi sînt suficient de convingătoare pentru un paralelism cu Vinča A; și că în mod firesc alți termeni nu vor cuprinde caracteristicile întregii perioade. O renunțare la acești termeni ar lăsa cîmp deschis ideilor sănătoase ale lui Vladimir Milojević.

Despre faza A a culturii Vinča în Banat ne-am ocupat într-o altă lucrare⁸⁸, încît asupra unor probleme revenim doar pentru a le adînci.

⁸³ M. Roska, *Dolgsz.*, XII, 1936, p. 44–45, fig. 4/5 cu analogii la Vinča în faza B cf. M. Vasić, *PV*, II, 335 a–b = *PV*, I, 114 adîncimea 7,8 m, fig. 4/7, cf. *PV*, II 246 și 247; fig. 6/2 cf. *PV*, II 293; fig. 6/3.

⁸⁴ Pentru Turdaș I, fig. 8–9 analogiile sînt mai tirzii decît Nandru Vale.

⁸⁵ N. Vlassa, *Dacia*, VII, 1963, p. 485 și urm. fig. 6/1 avînd pe creștet pîrul redat prin incizii cu analogii la Vinča în faza B cf. *PV*, I, 25 a. 7,6 m = *PV*, III, 136; fig. 6/2 cu analogii începînd din Vinča A cf. *PV*, III 68 a. 8,4 m, dar dăinuiesc pînă în faza B cf. *PV*, I 142 = III 168 a. 6,7 m; pentru felul de modelare a capului la fig. 6/8 cf. *PV*, III 124 a. 7,9 (8,4) m. Cele mai bune analogii sînt oferite de altarele animaliere fig. 11, cf. *PV*, II 335 a. 6,7 m. De altfel piciorul de cupă de aci și fragmentele ornamentate cu triunghiuri au aceleași analogii ca picioarele de la Nandru I și Turdaș I, și celelalte elemente: raritatea barbotinei, lipsa cupelor cu picior gol, proporția ceramicii negre (redușă) sînt în favoarea datării acestui orizont la începutul fazei B. Elementele Criș de aci nu urcă datarea pentru că cele două civilizații conviețuiesc un timp.

⁸⁶ Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 484, n. 56–61.

⁸⁷ D. Berciu, *Contribuții...*, p. 38–39 și notele respective.

⁸⁸ Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 73 și urm.

Ceramica fină. Pasta este fină, bine arsă, amestec uniform, netezită foarte frumos și lustruită cu grijă avînd luciu metalic. Peste 75% din ceramica fină este de culoare neagră. Mai toate picioarele de cupă sînt de culoare roșie pornind de sub curbura maximă și pînă la baza piciorului. Partea superioară la cupe este neagră. Culoarea roșie provine din ardere și foarte rar din pictare. Proporțiile ceramicii negre — dominante — este unul din elementele caracteristice fazei A. Lipsește ceramica cenușiu-deschisă și castanie, fenomene care apar abia în fazele următoare. Pe baza ceramicii negre lustruite, pe bună dreptate, majoritatea cercetătorilor vedeau pentru cultura Vinča o origine balcano-anatoliană⁸⁹ imitînd vase de metal⁹⁰.

Ornamentarea ceramicii fine se obține fie printr-o lustruire puternică ce dă un „aspect metalic“, fie prin plisare ce sugerează același lucru. Pliseurile, asemenea ceramicii negre, sînt un element de origine sudică. În regiunea dunăreană apar cel mai timpuriu la orizontul cronologic Vinča A — Starčevo IV⁹¹. În fazele Vinča A—B₁, acestea au o evoluție asemănătoare⁹². Începînd cu faza Vinča B₂ acestea devin curboliniare⁹³ și mai tîrziu spiralieră⁹⁴. Aceste observații trebuie avute în vedere în privința datării „timpurii“ a unor faze ale culturii Dudești⁹⁵, ca de altfel și ceramica cenușie deschisă sau castanie. Pliseurile, la Gornea, sînt simple, rectilinii și cu o motivistică săracă.

Ornamentele incizate sînt puține la număr — atît la Gornea cît și la Öszentiván VIII⁹⁶ — în comparație cu fazele ulterioare. La Vinča ornamentele incizate se înmulțesc la adîncimea de 8 m — sfîrșit de A și început de B₁⁹⁷. Credem necesar a sublinia că ornamentele de Öszentiván VIII, semnalate mai sus, au bune analogii la adîncimea de 8 m de la Vinča. Puține la număr sînt și la Žarkovo IV⁹⁸. Motivele incizate întîlnite

⁸⁹ M. Vasić, *BSA*, 14, 1907—1908, p. 319; V. G. Childe, *The Danube...*, p. 28; Vl. Milojević, *Chronologie...*, p. 75—77; *Reinecke Festschrift*, Mainz, 1950, p. 113; M. și D. Garašanin, *Starinar*, III—IV 1954, p. 125—126; *Germania*, 39, 1961, p. 144; Vl. Popović, *Rev-Arch*, 49, 1957, p. 144; D. Srejić, *ArchIug*, IV, 1963, p. 7; B. Iovanović, *ArchIug*, V, 1964, p. 12; *Starinar*, XIII—XIV, 1965, p. 24; *RadVojvMuz*, XIV, 1965, p. 42; N. Vlassa, *ActaMN*, IV, 1967, p. 407—409 n. 22; *Sargetia*, IV, 1960, p. 15; H. Hauptmann, *Istanb-Mitt*, 17, 1967, p. 7; B. Brukner, *Neolit...*, p. 61.

⁹⁰ N. Vlassa, *op. cit.*, p. 412 n. 40—44.

⁹¹ M. Vasić, *PV*, II 218—219 a. 8 m la orizont de sfîrșit de Vinča A; Fr. Holste, *op. cit.*, p. 3; Vl. Milojević, *op. cit.*, p. 112; *Chronologie...*, p. 76; M. și D. Garašanin, *op. cit.*, p. 120; M. Garašanin, *Germania*, 39, 1961, p. 144; B. Brukner, *op. cit.* p. 61.

⁹² Analogii foarte bune pentru piesa lui N. Vlassa cf. *ActaMN*, IV, 1967, p. 412—413 sînt la Aradac; Karpandzević, *Starinar*, III, I, 1922, p. 151—174, fig. 11.

⁹³ Vl. Milojević, *Chronologie...*, p. 173.

⁹⁴ La *Vitoševac* cf. D. Krstić, *ZborNM*, IV, 1964, p. 63; la *Naprelje*, cf. B. Stalio, *ZNM*, III, 1962, p. 16; la *Vinča* faza C cf. Vl. Milojević, *op. cit.*, pl. 33/11; faza D pl. 43/8.

⁹⁵ *Pontica*, IV, p. 31—40 și notele 30—32; M. Nica, *Historica*, I, 1970, p. 37 fig. 3/12 la orizont Fărcașul de Sus, I b contemporan cu Vinča B, p. 51.

⁹⁶ I. Banner și M. Párducz, *op. cit.*, pl. X/5—7; XI/12—14.

⁹⁷ M. Vasić, *PV*, II 158 a. 8 m, 160 a. 8 m.

⁹⁸ M. și D. Garašanin, *op. cit.*, fig. 19, 21—24, 25/1—3,5, 26—28.

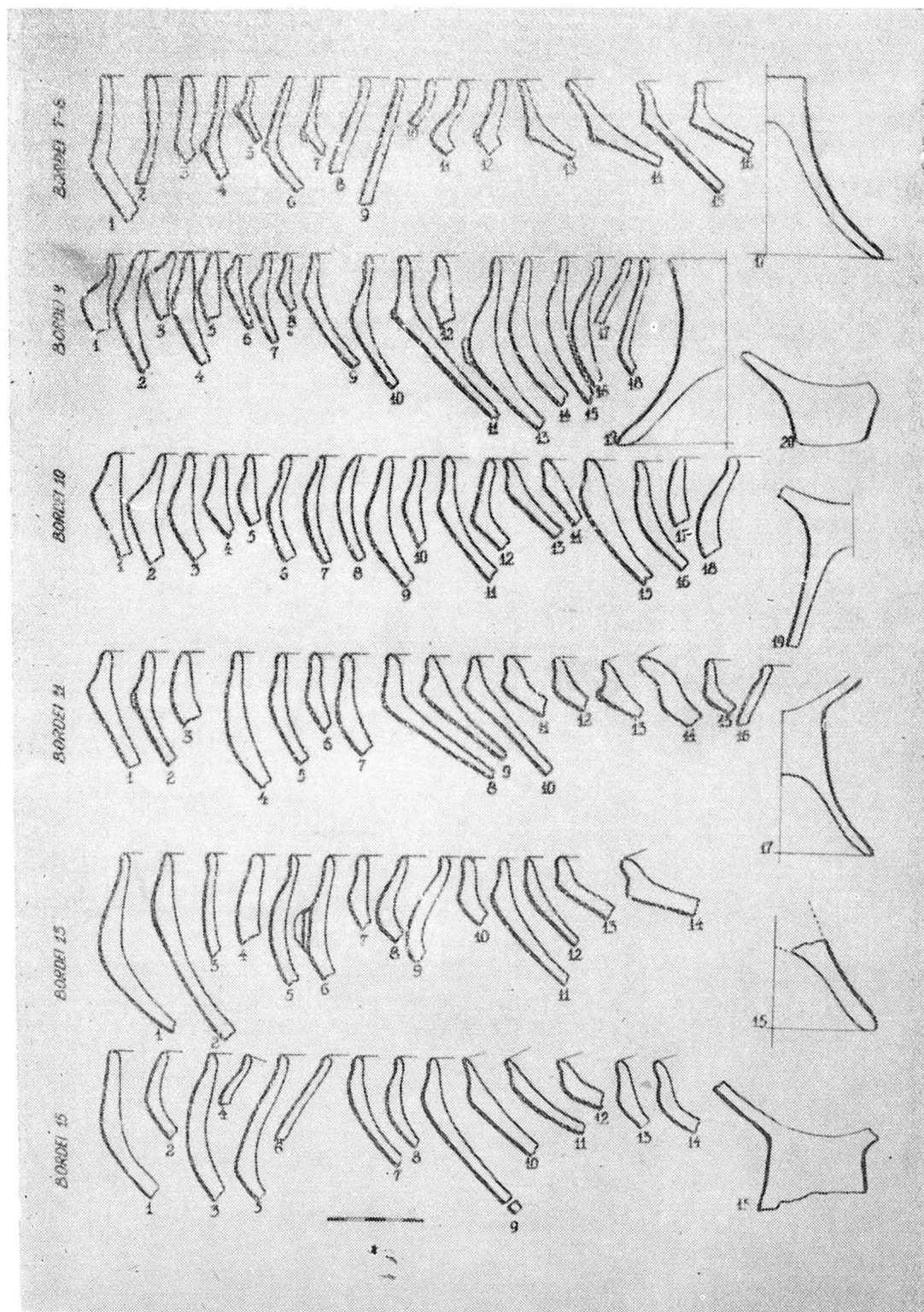

Fig. 1 — Gornea, *Starcevo IV* (bordei 7—8); *Vinča A* (bordei 9—11, 13, 15).

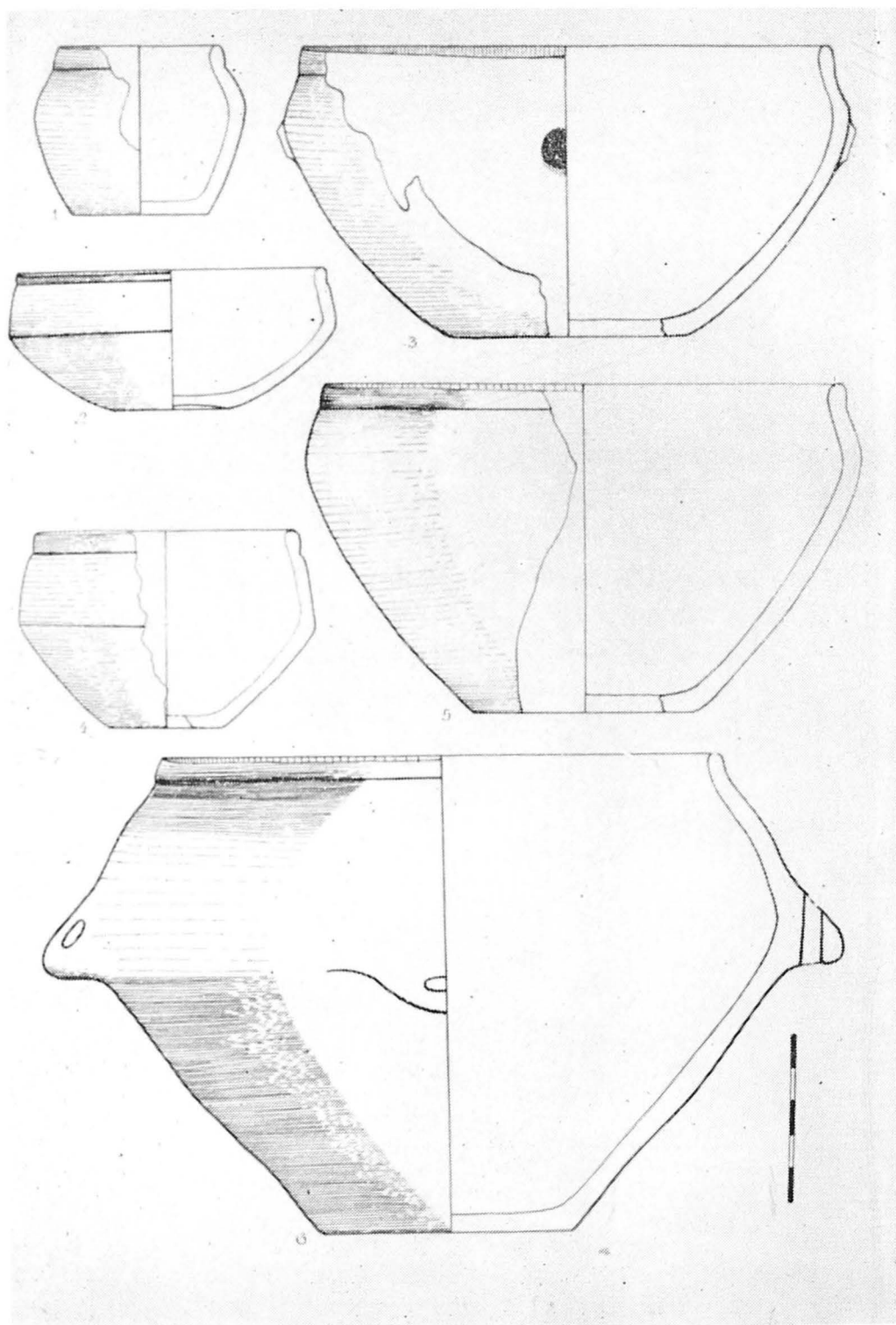

Fig. 2—3 — Gornea, *Vinča A.*

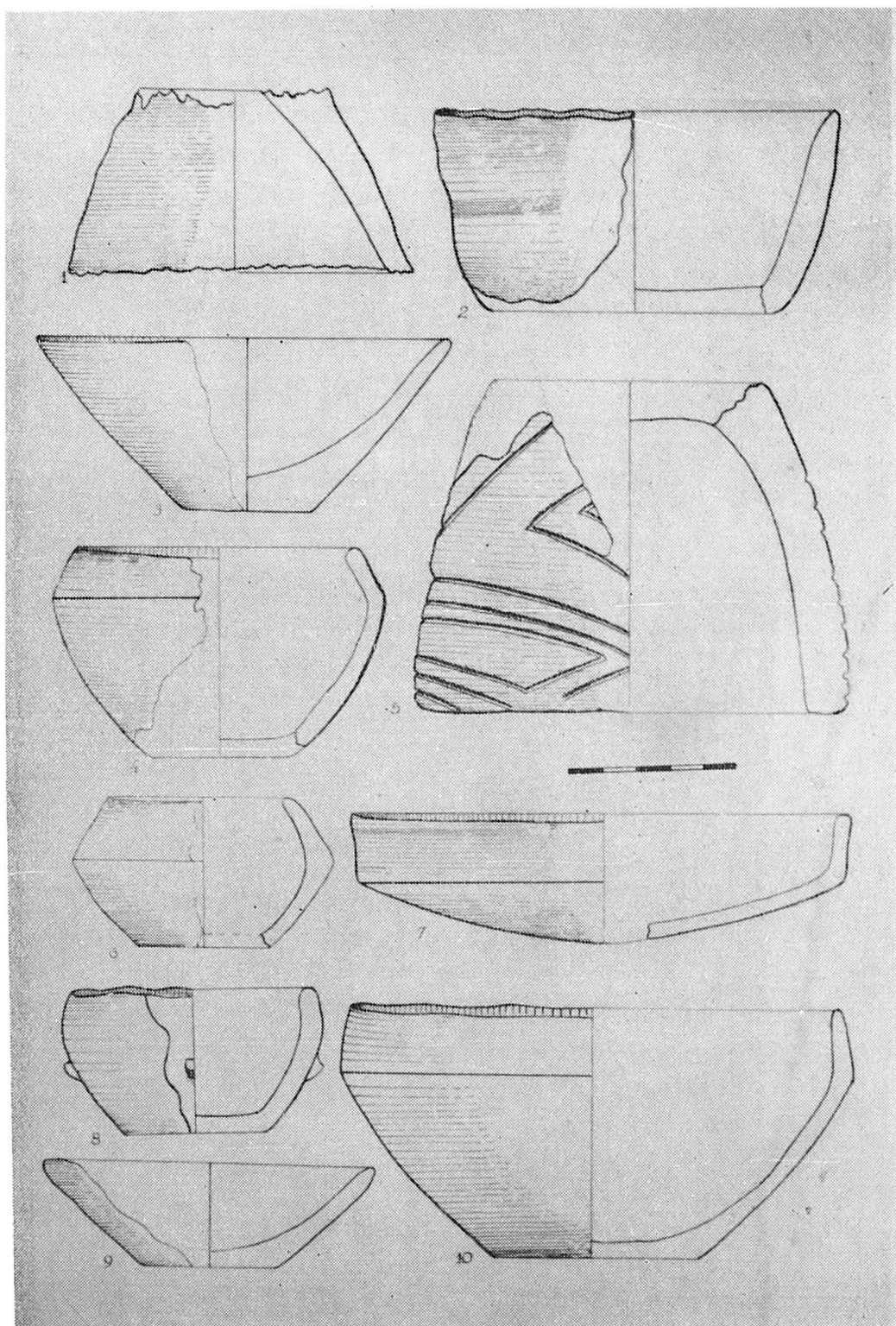

Fig. 3.

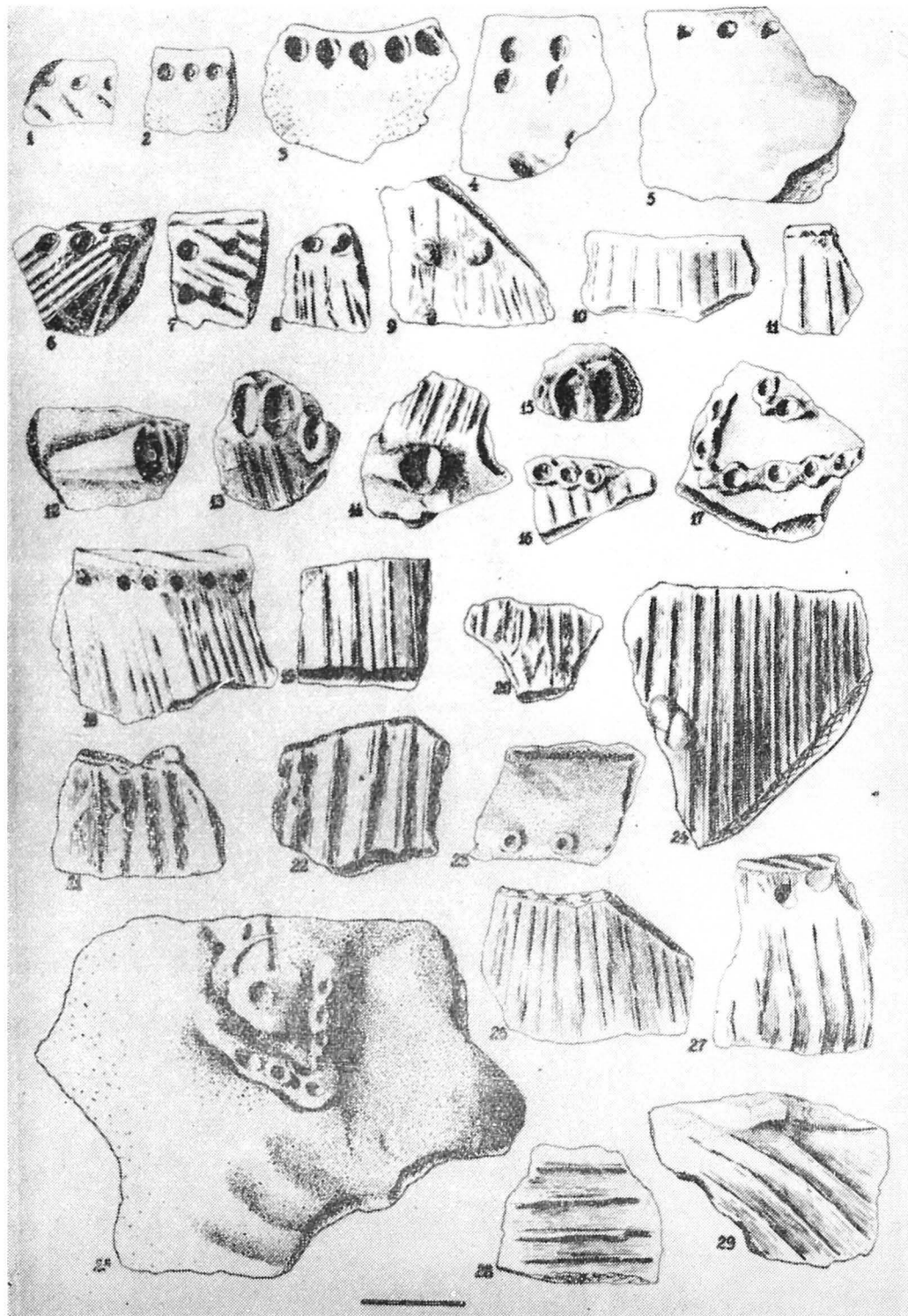

Fig. 4 — Gornea, *Vinča A* (bordei 10).

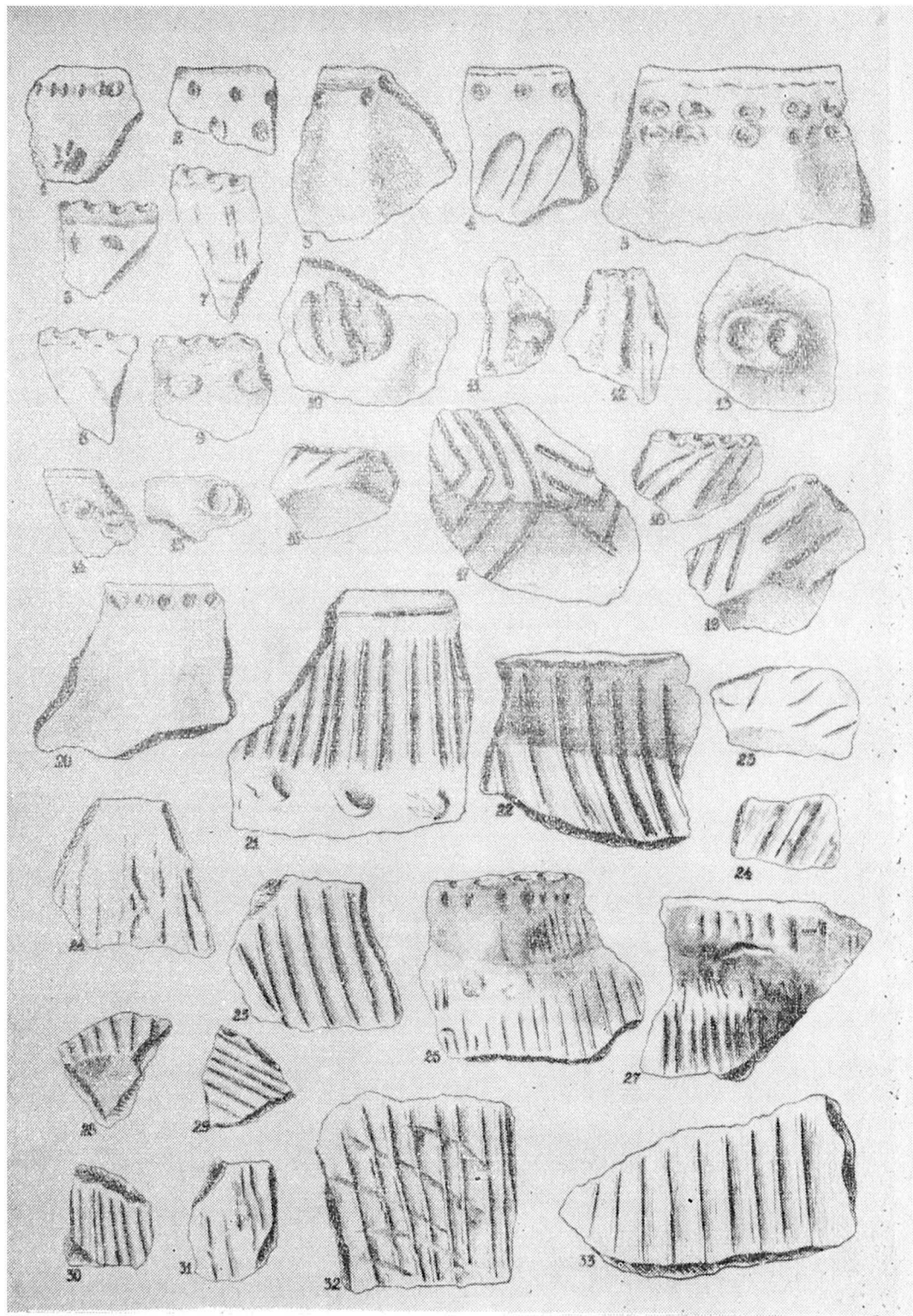

Fig. 5 — Gornea, Vinča A (bordei 13).

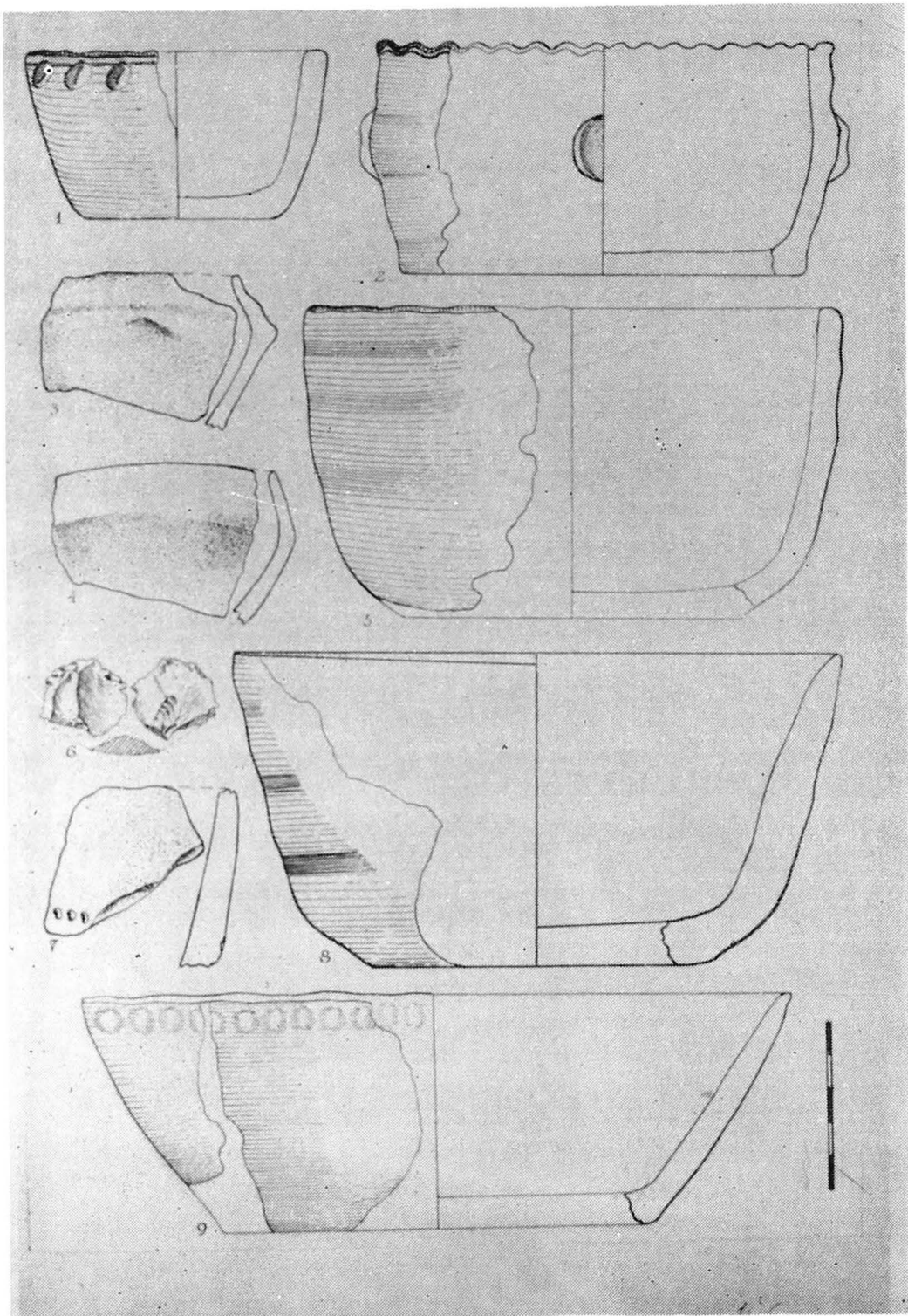

Fig. 6 — Gornea, *Vinča A*.

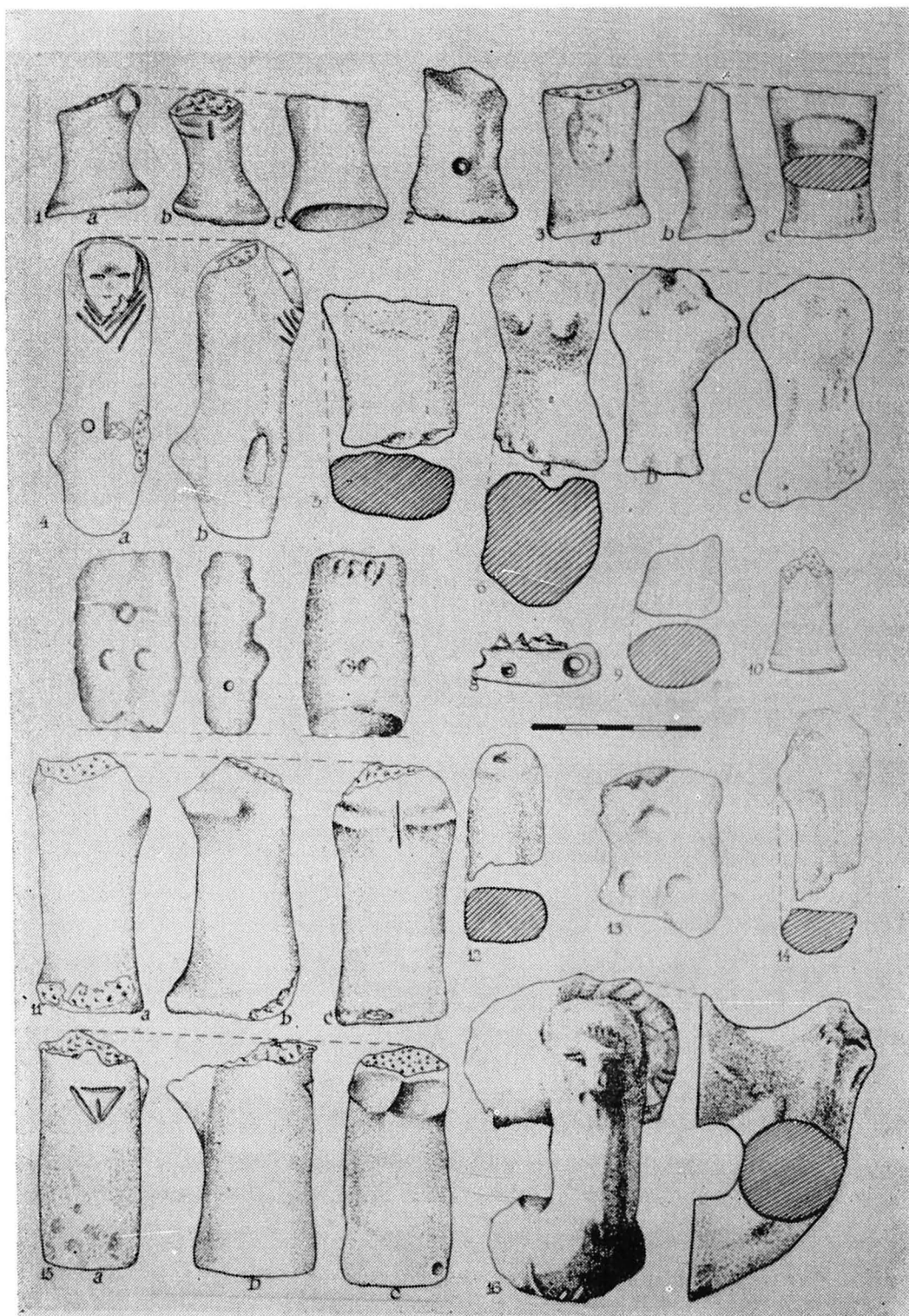

Fig. 7 — Gornea, Vinča A.

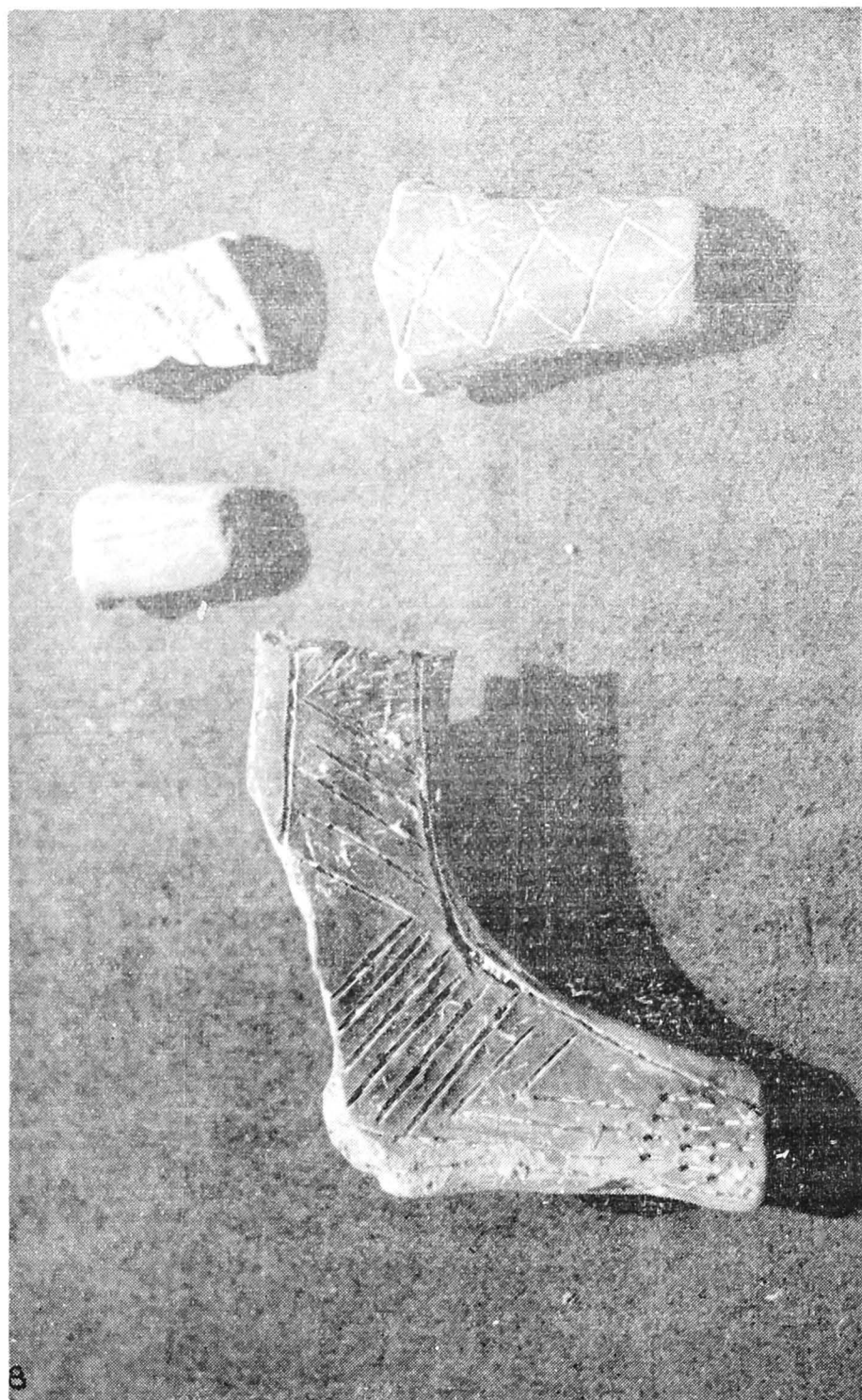

Fig. 8 — Cornea, *Vinča A*.

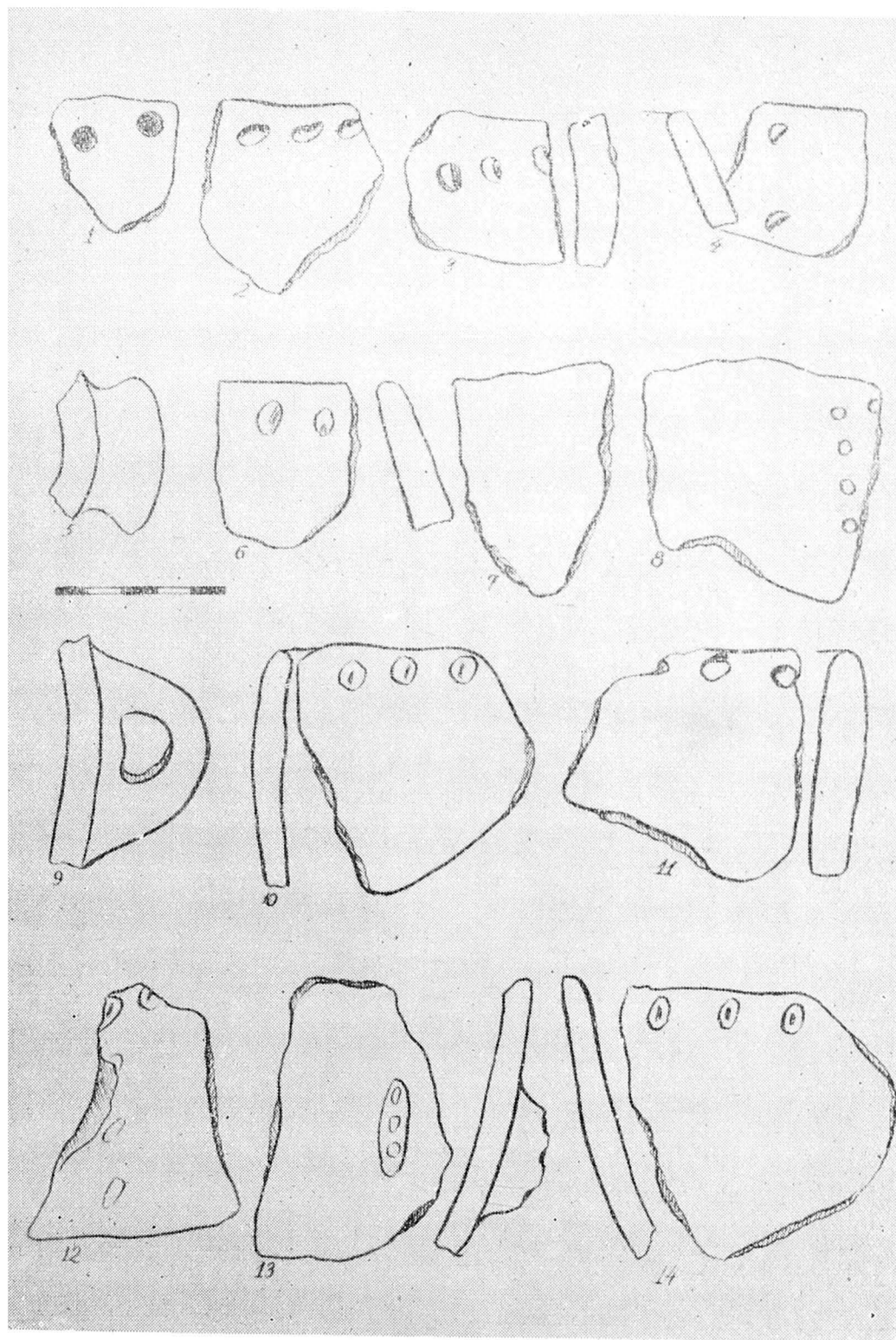

Fig. 9 — Zorlențul Mare, niv. II, secțiunea E.

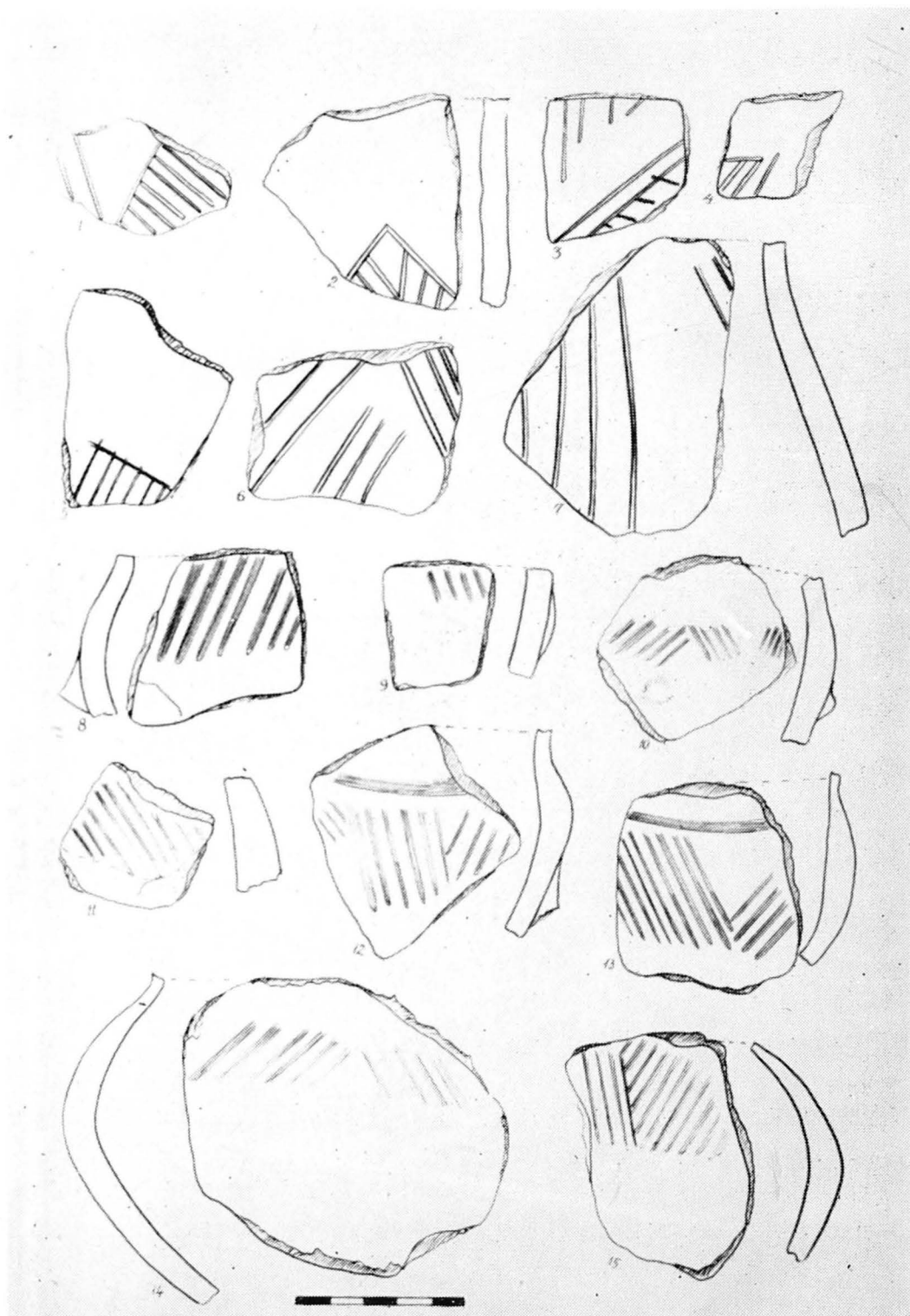

Fig. 10 — Zorlențul Mare, niv. II, secțiunea E

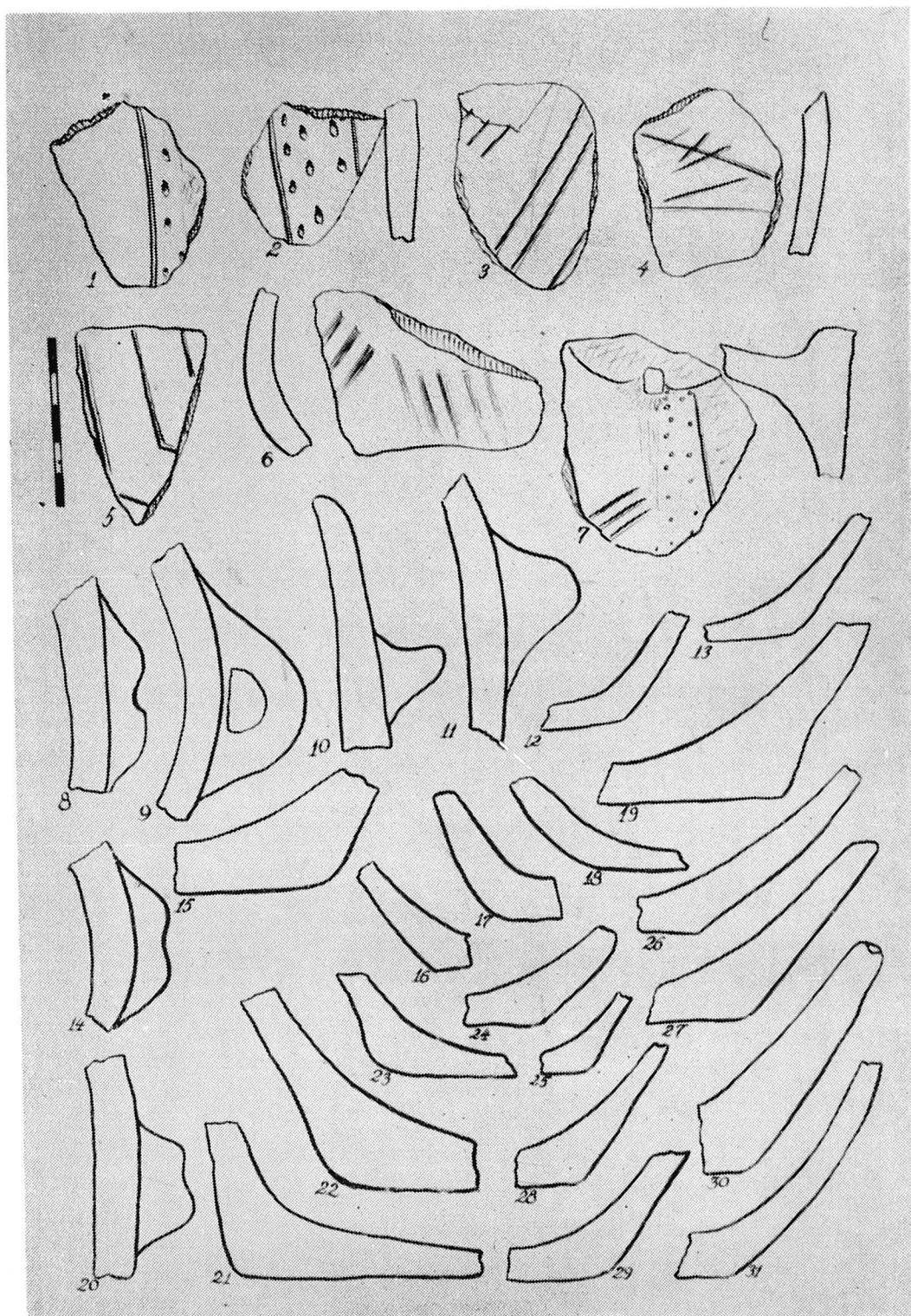

Fig. 11 — Zorlențul Mare, niv. II, secțiunea E

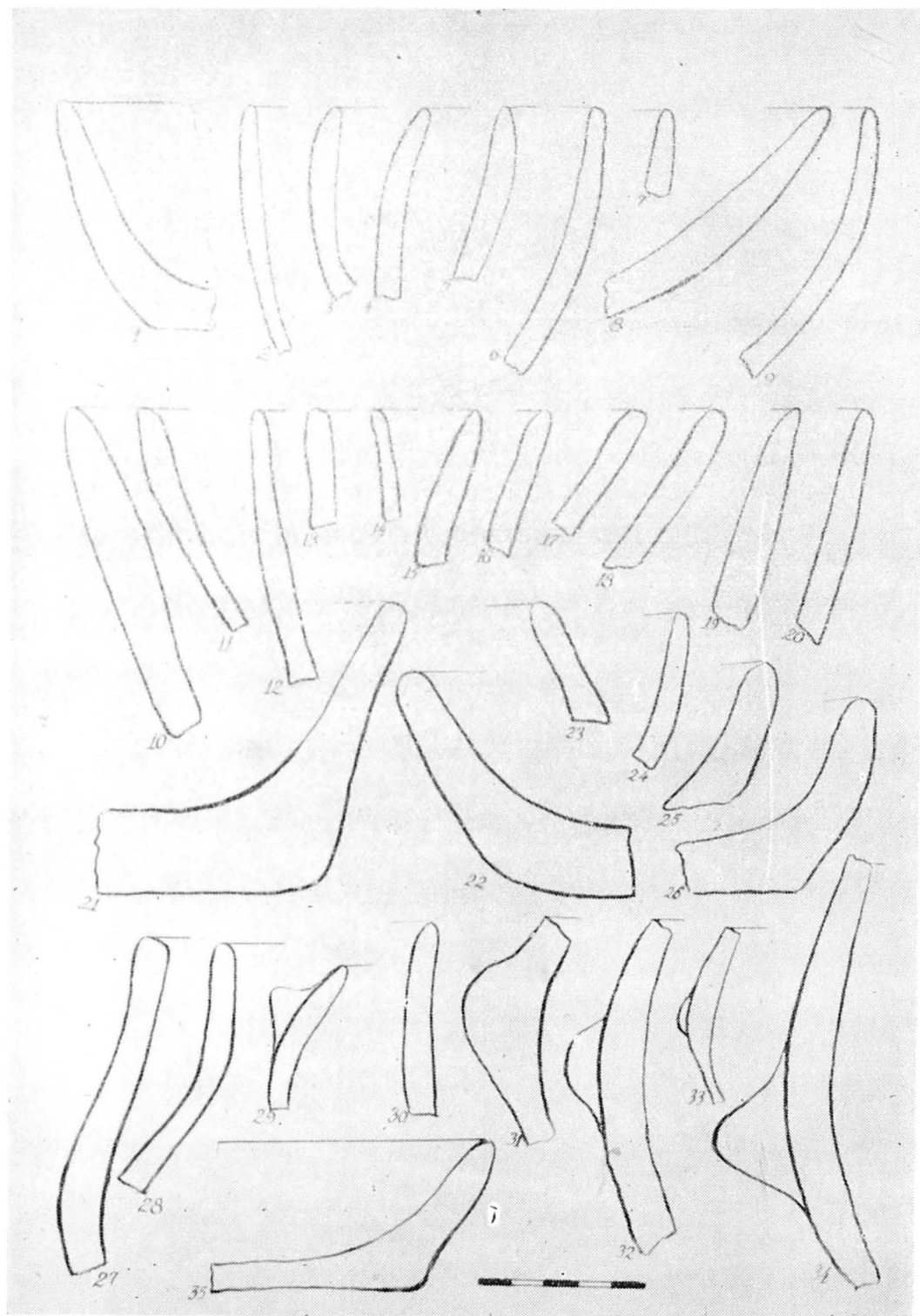

Fig. 12 — Zorlențul Mare, niv. II, secțiunea E.

Fig. 13 — Zorlențul Mare, *niv. II*, secțiunea 6 (1–2, 5, 9); secțiunea 5(3); secțiunea 1 (4,6–8).

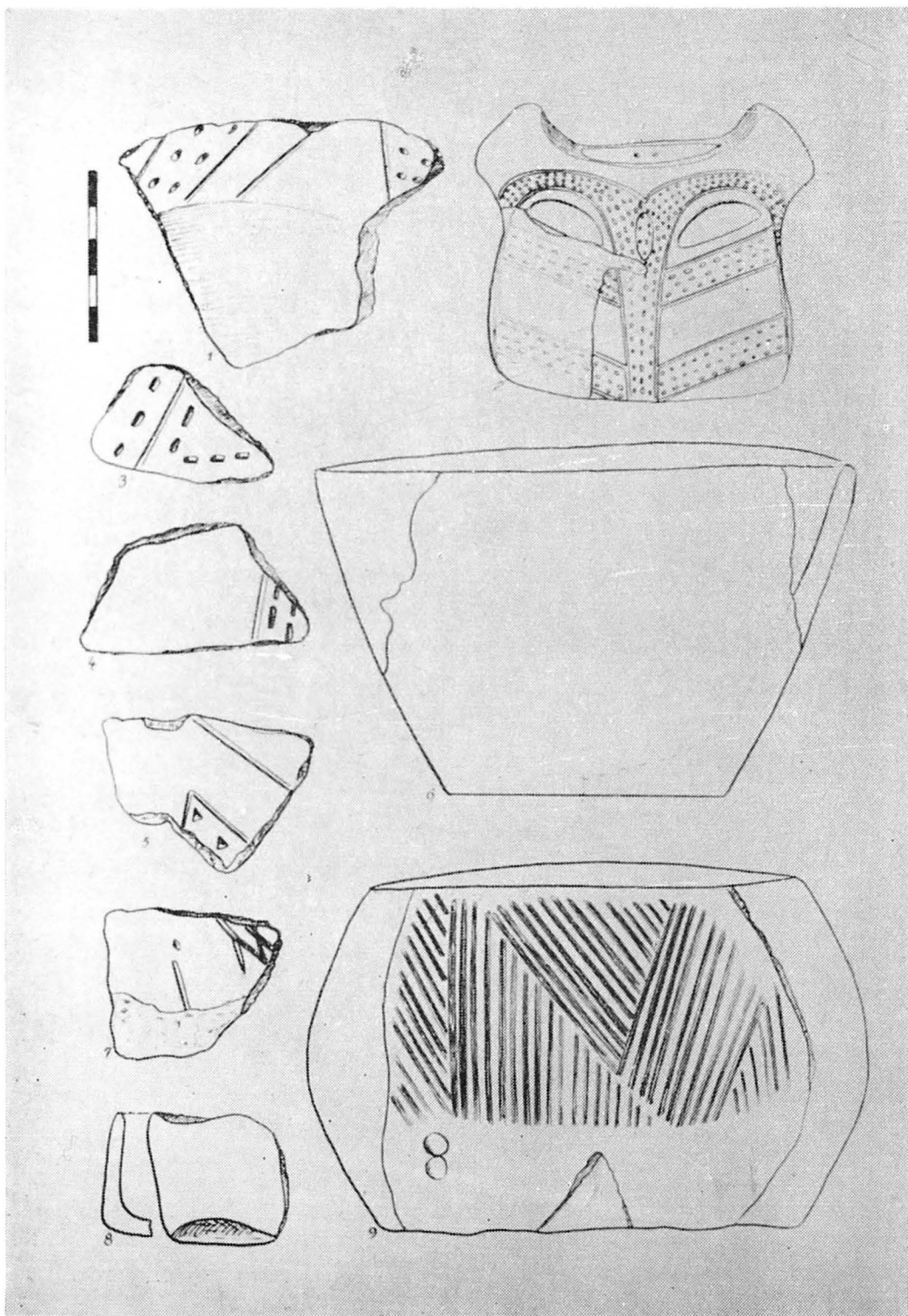

Fig. 14 — Zorlențul Mare, *niv. II*, secțiunea „ε” (2,4–9); *niv. II* și *III* (1,3).

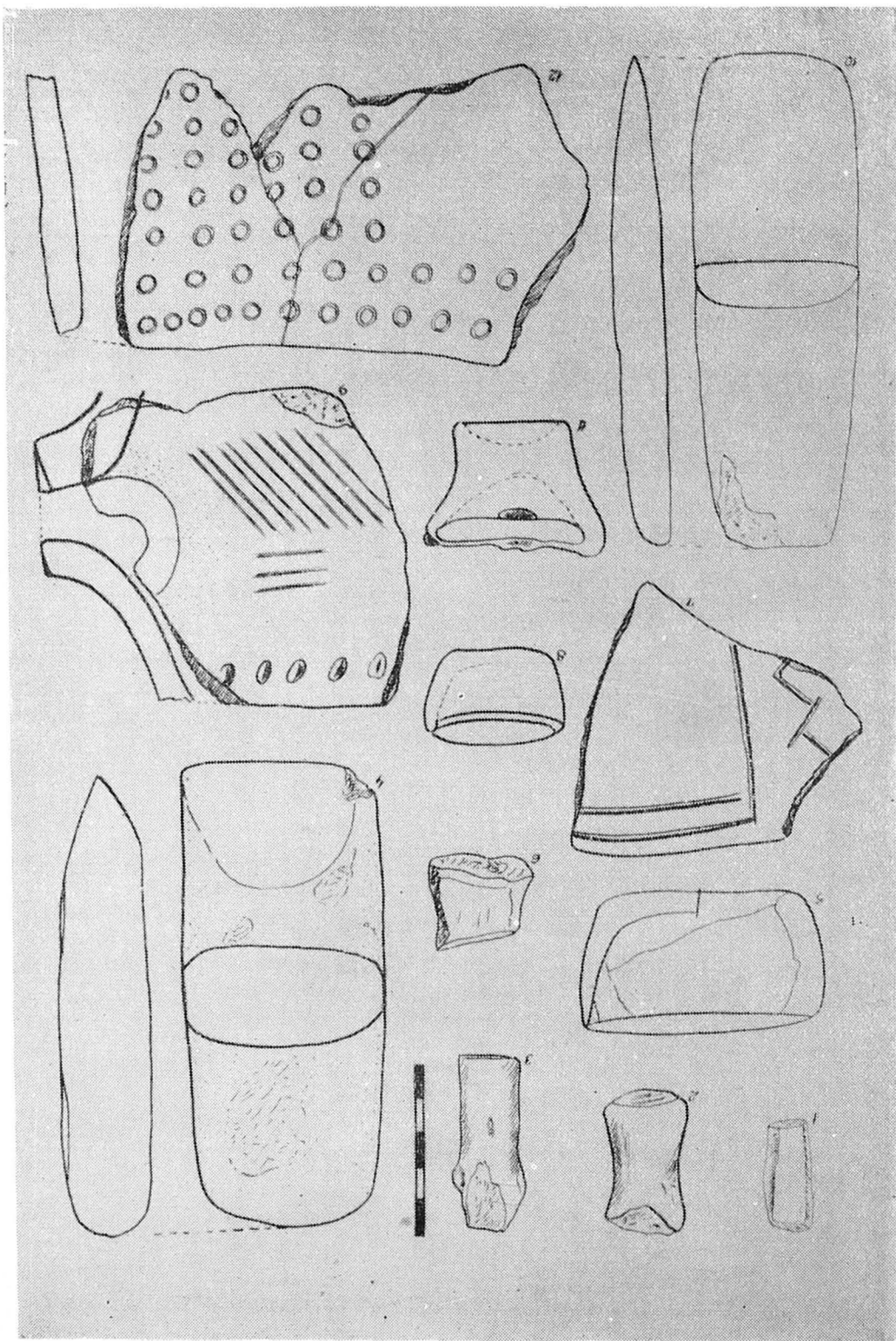

Fig. 15 — Zorlențul Mare, niv. II și III (4,10—11); niv. III, caseta „4” (1—3, 5—9, 12).

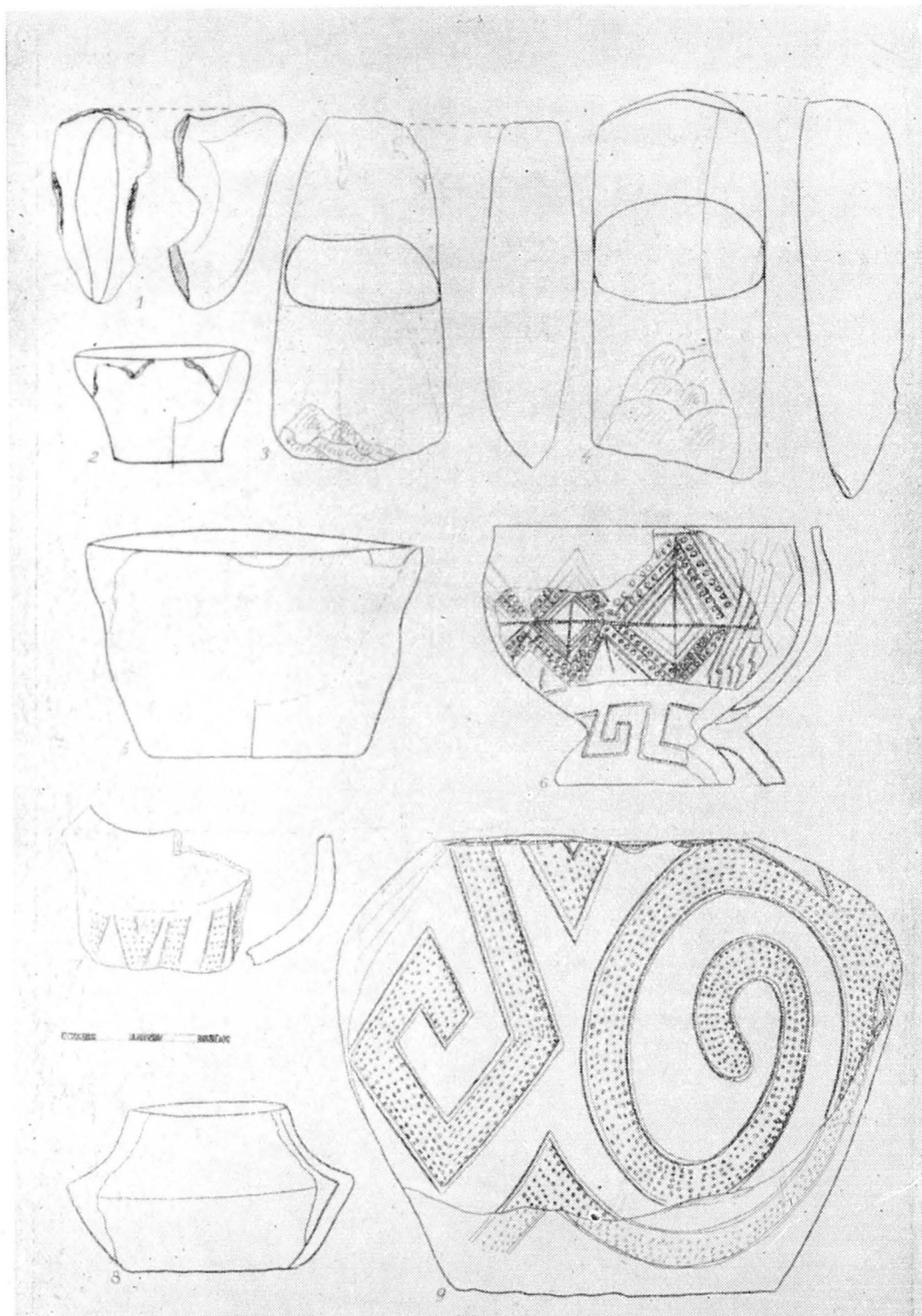

Fig. 16 — Zorlențul Mare, *niv. II* (3–4); *niv. II–III* (2, 5, 7–9); *niv. III* (1, 6).

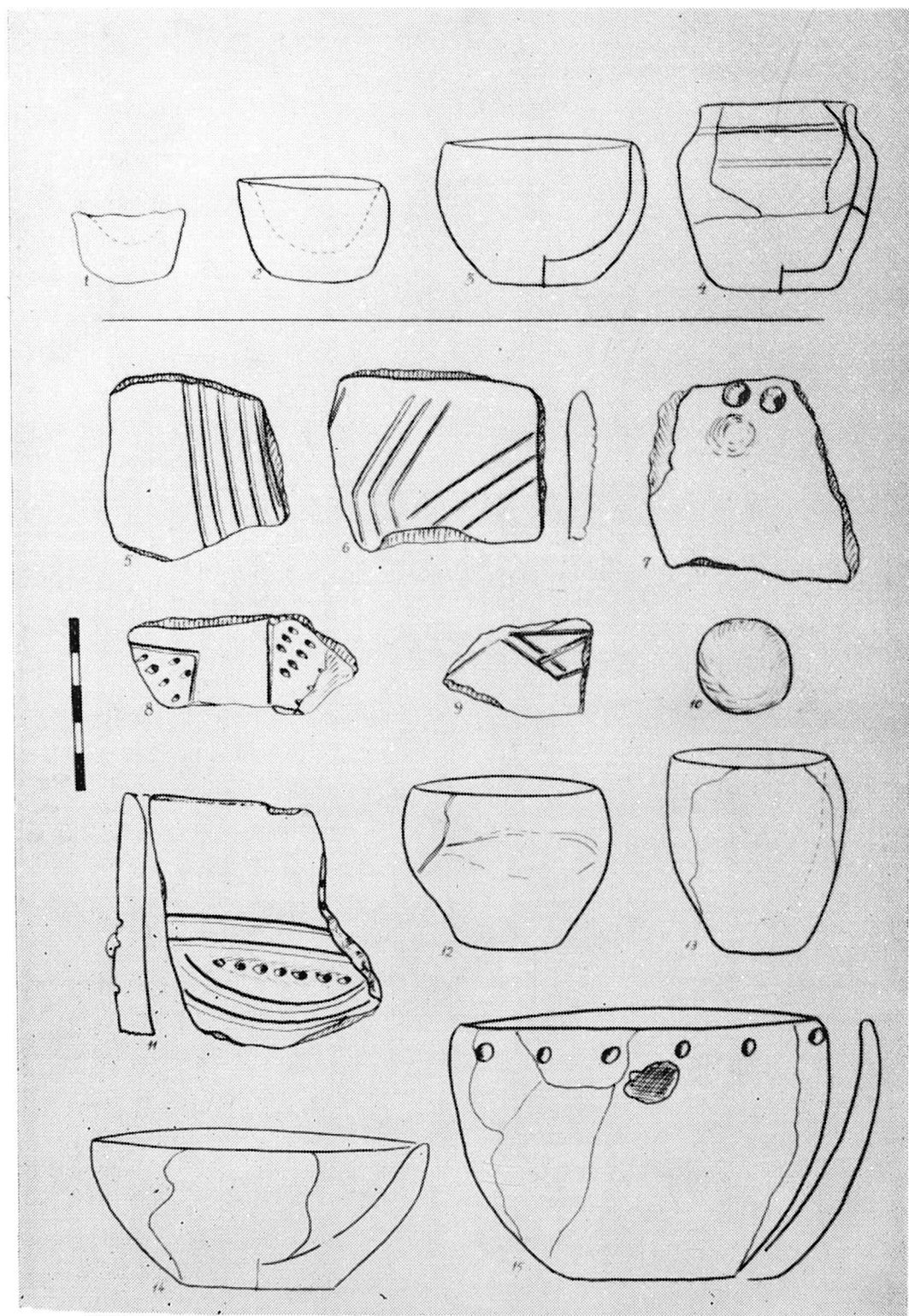

Fig. 17 — Zorlențul Mare, *niv. II* (1–4); *niv. III*, secțiunea „α”, adâncimea 0,30 (5–14)

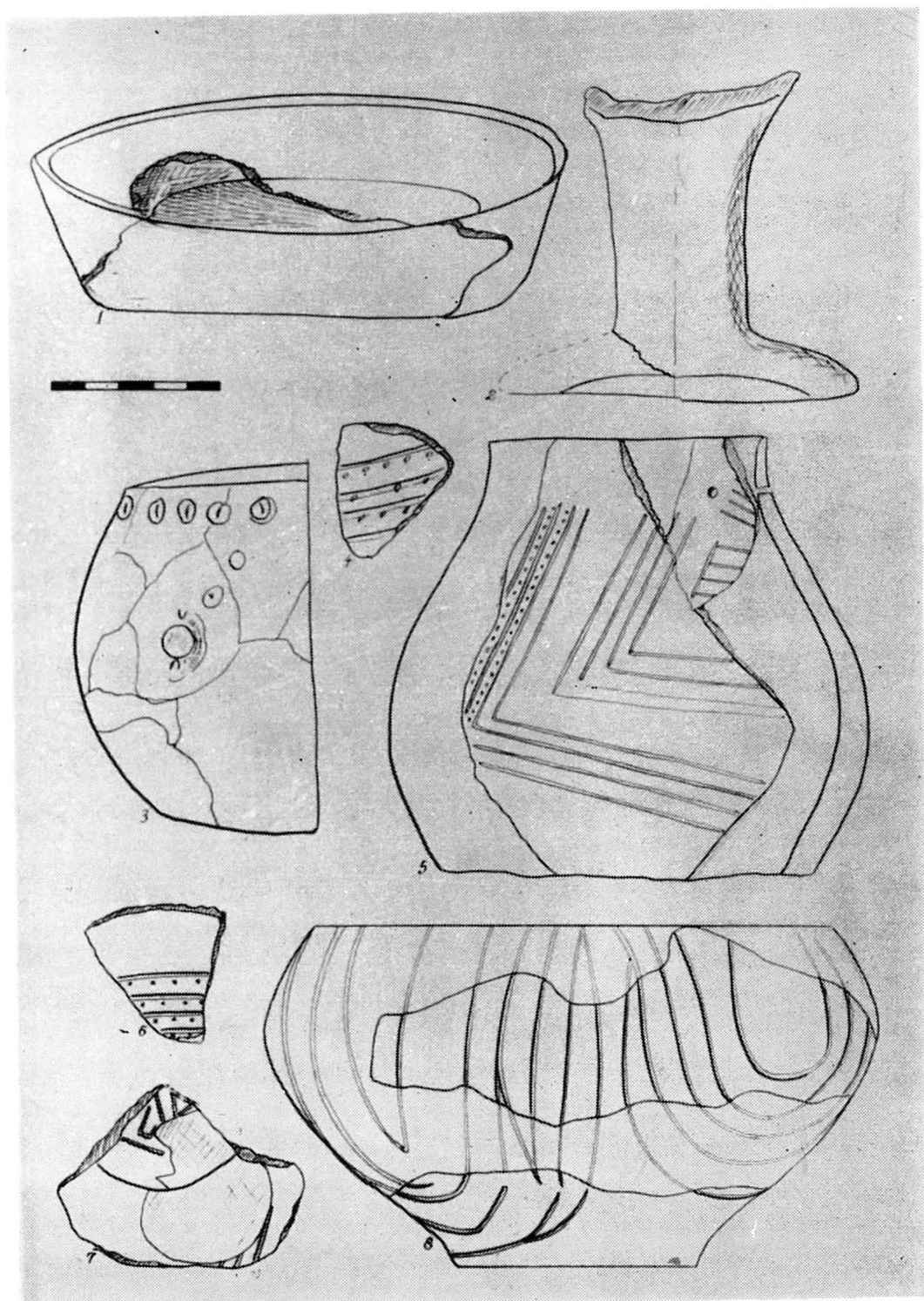

Fig. 18 — Zorlențul Mare, *niv. II* (3); *niv. II și III* (1–2, 5, 8); *niv. III* (4, 6–7).

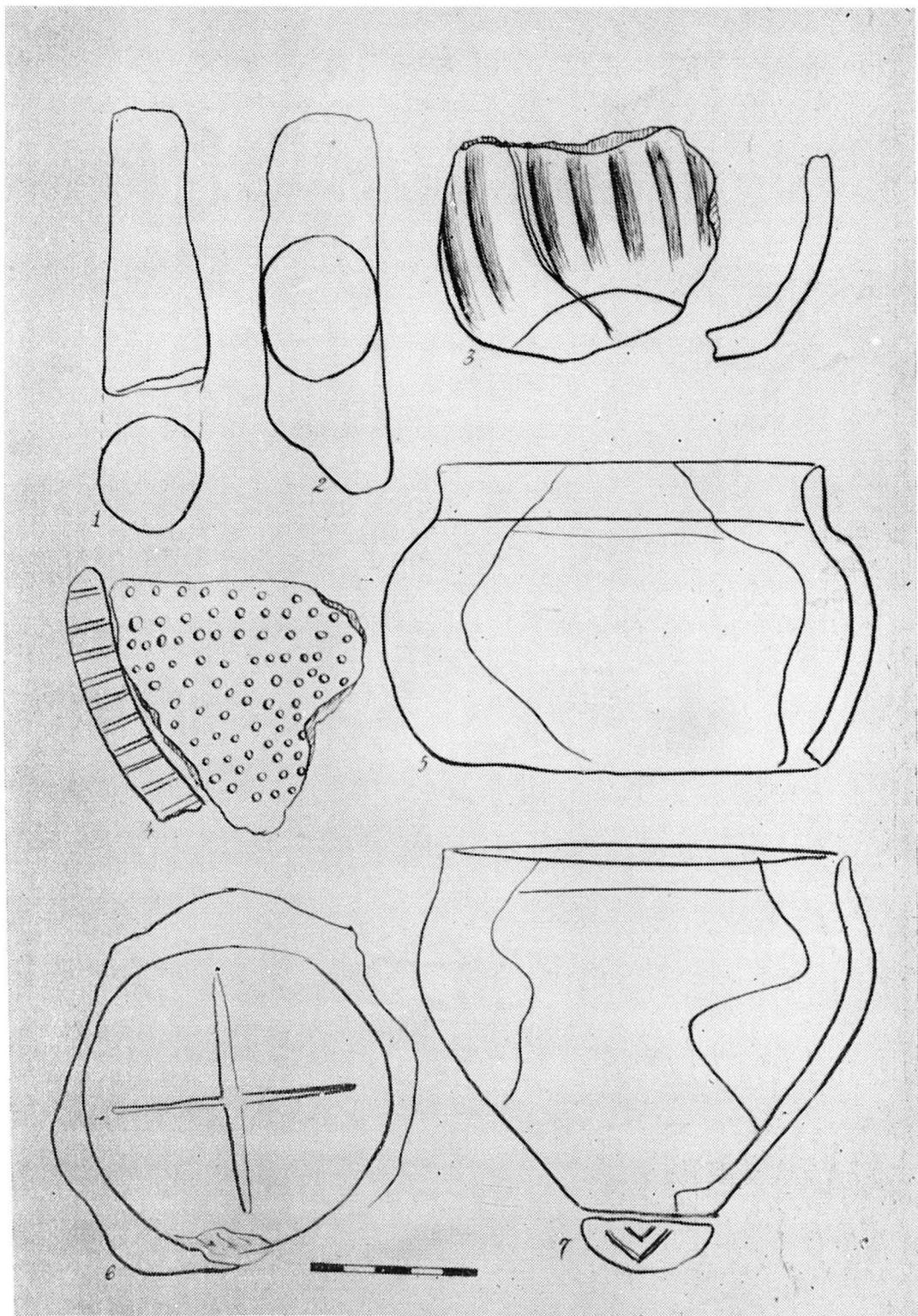

Fig. 19 — Zerlențul Mare, niv. II și III.

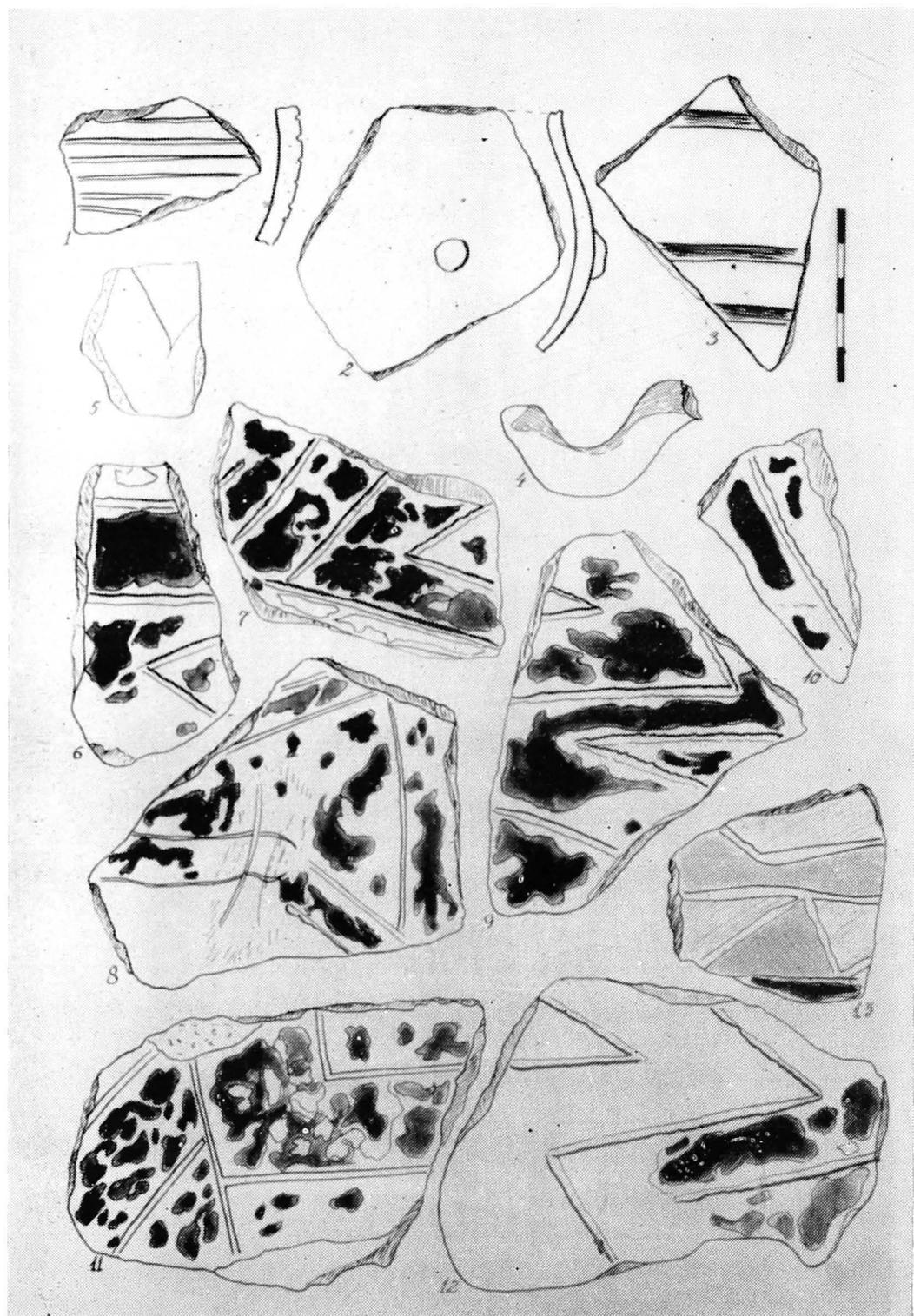

Fig. 20 — Parța, 1931, *Coliba Scheletului*.

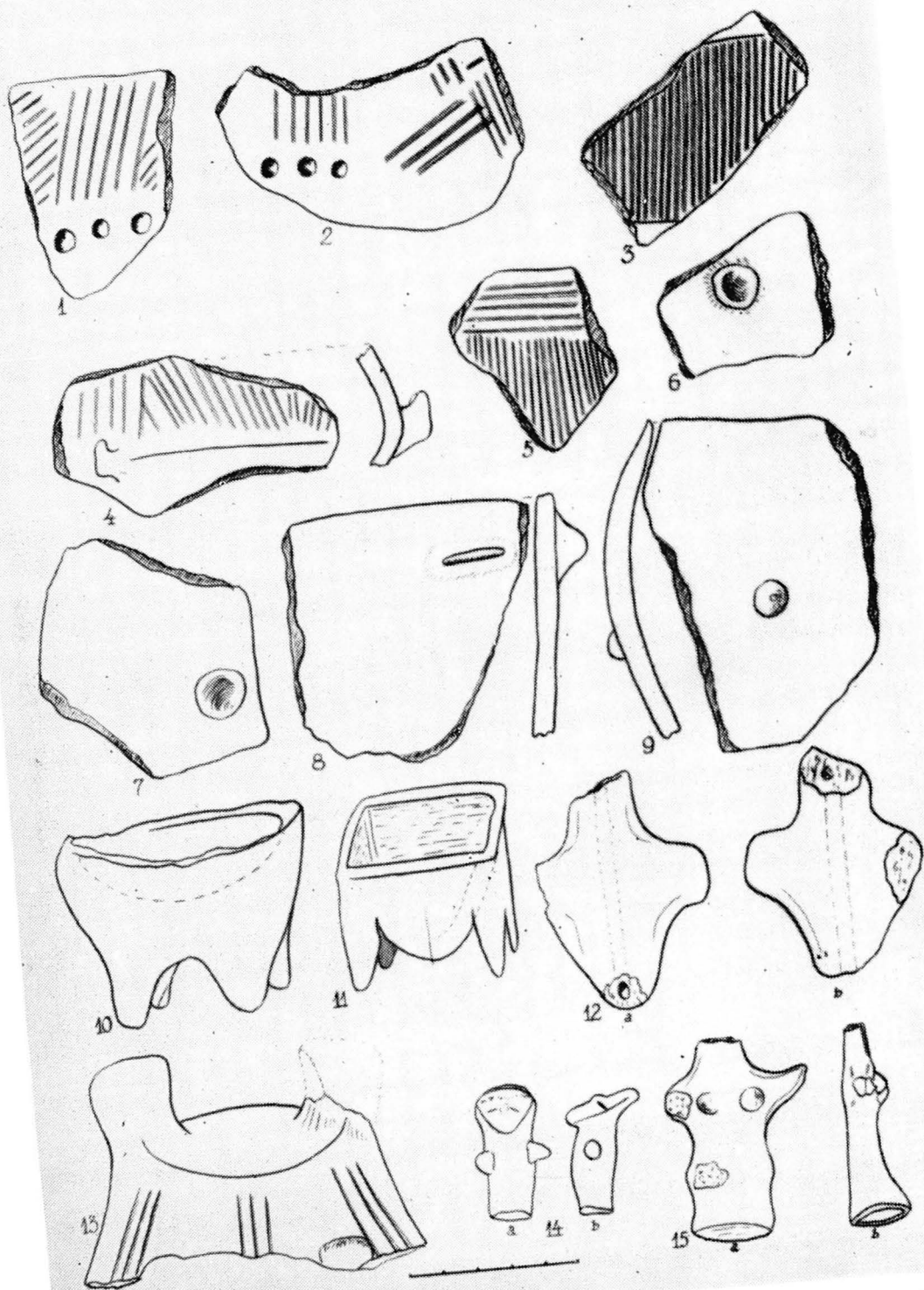

Fig. 21 — Parța, S — 1931, Casa Mare (1–11, 13–14) ; S₁–2 Coliba Scheletului (12, 15)

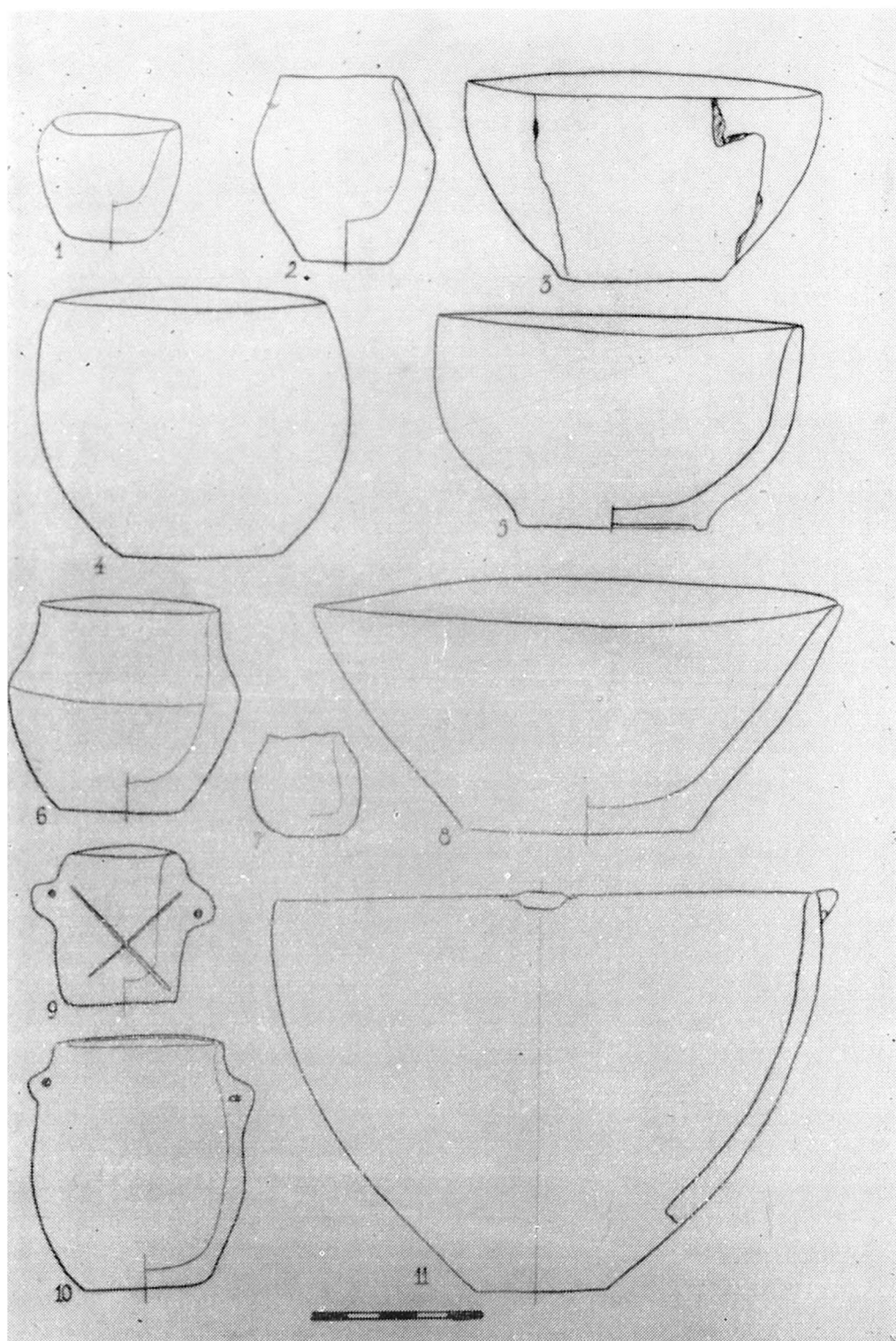

Fig. 22 — Parța, S — 1931 — *Casa Mare*.

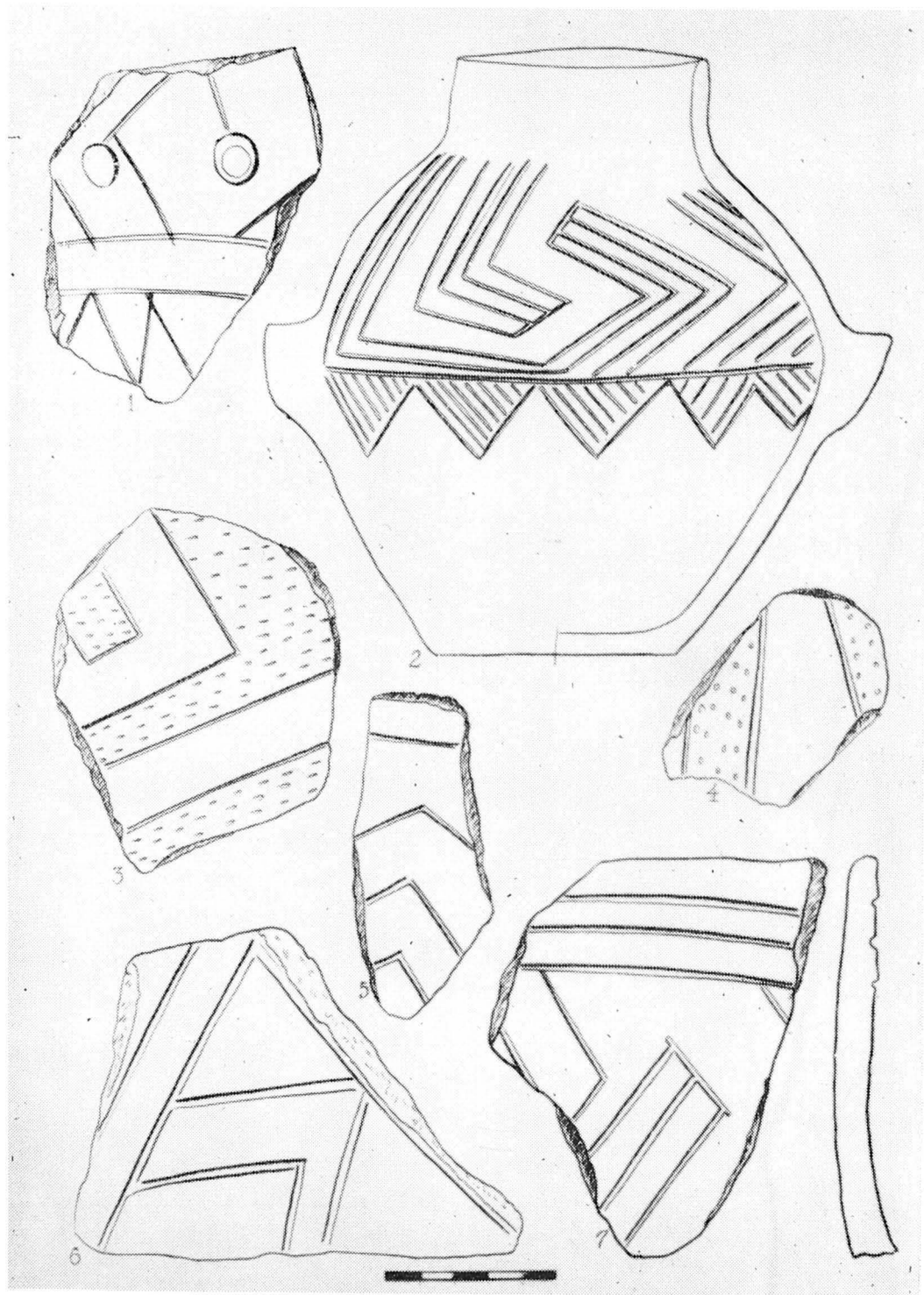

Fig. 23 — Parța, S — 1931, *Casa Mare*.

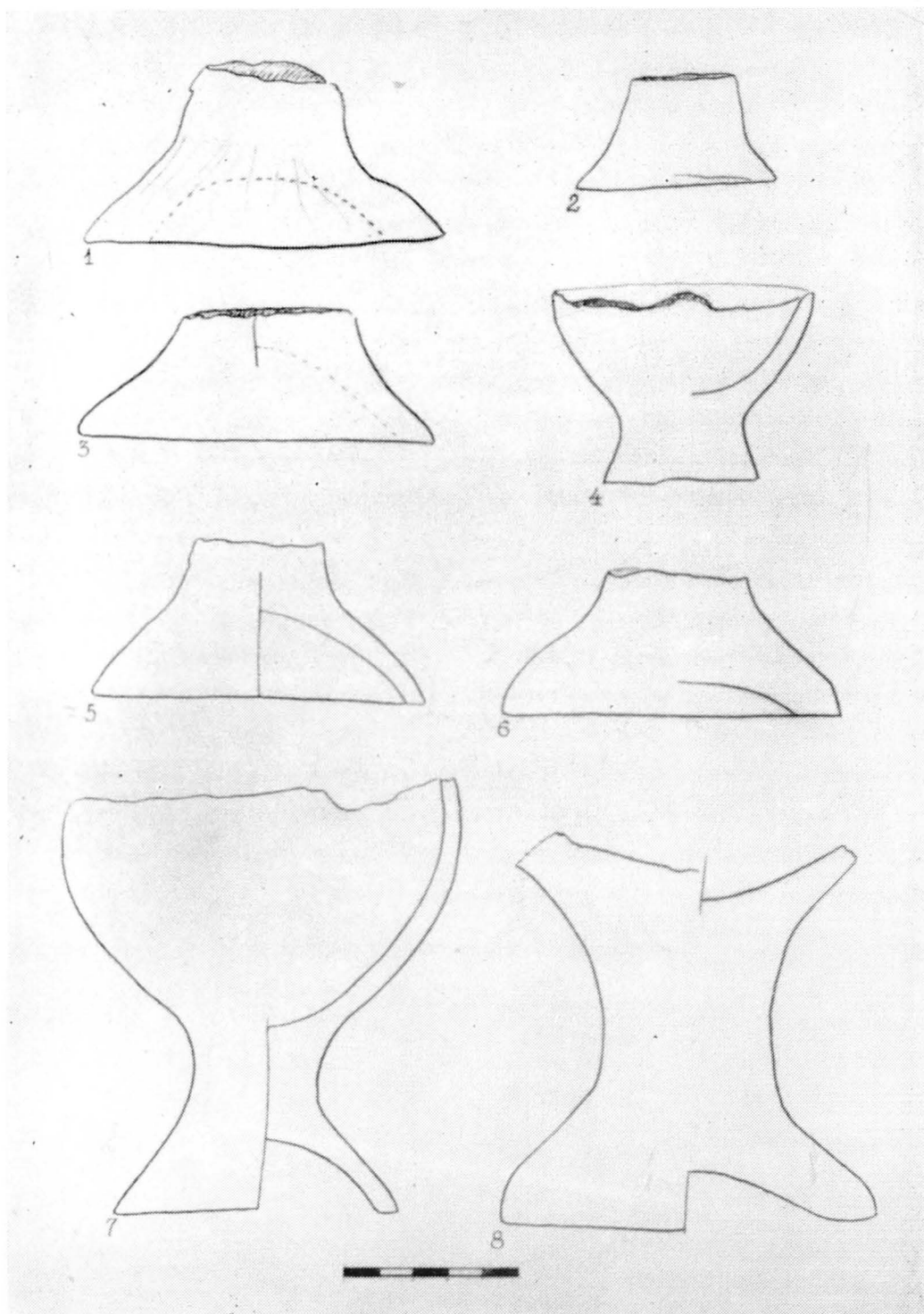

Fig. 24 — Parța, S₁₋₂ — 1931, Casa Mare (1-6,8); S — Coliba Scheletului (7).

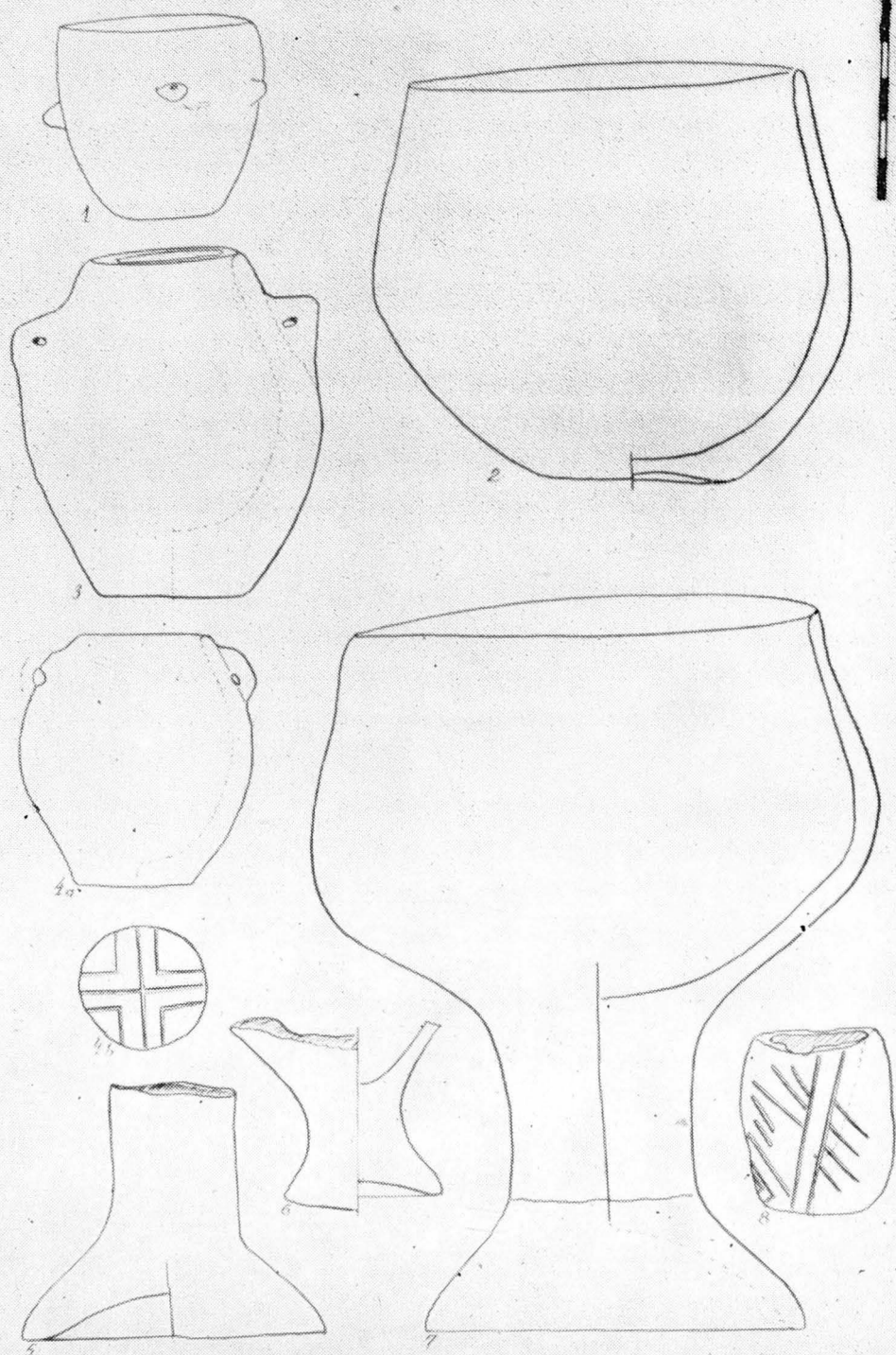

Fig. 25 — Parța, 1931 (1—2) și din alți ani (3—8)

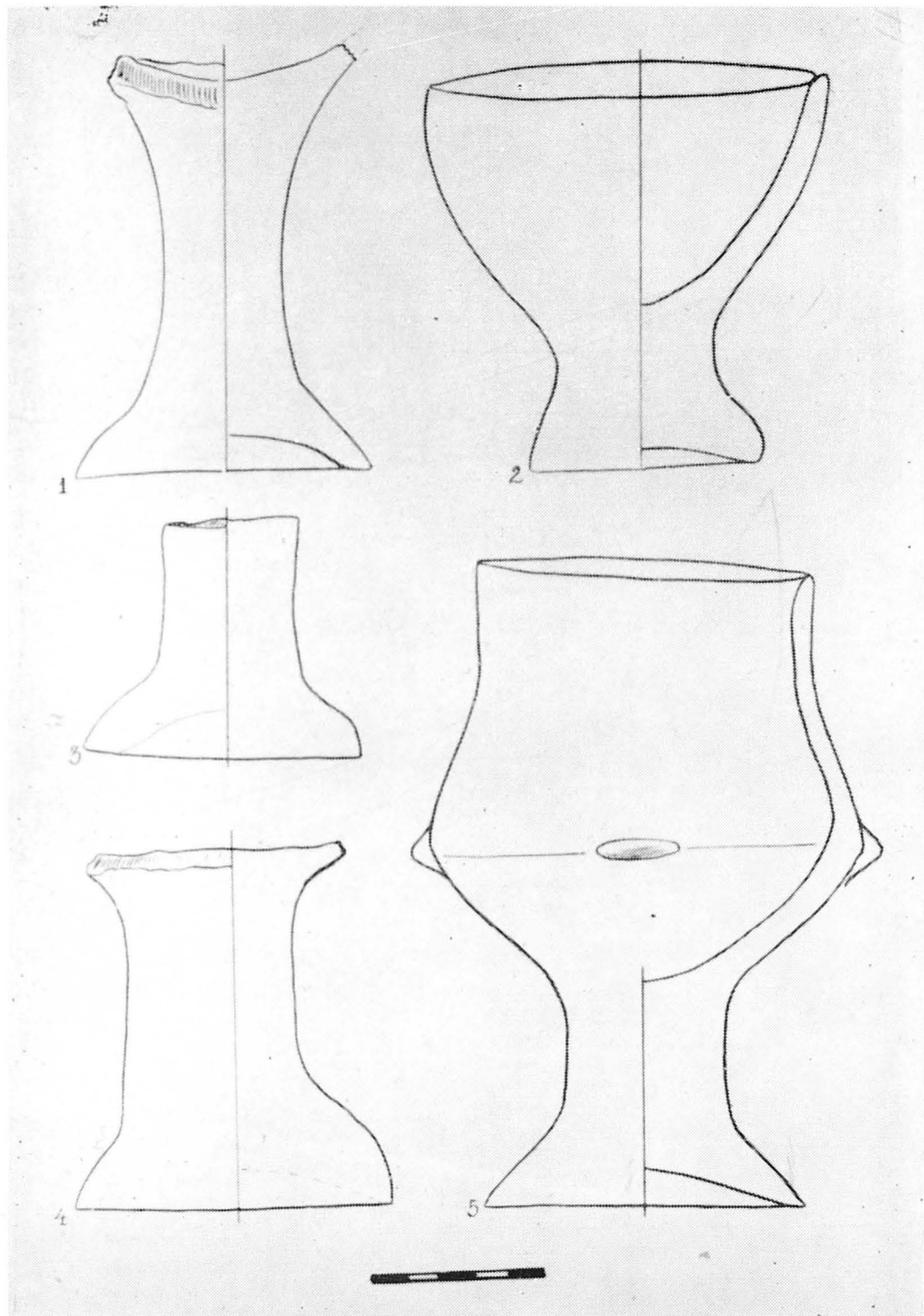

Fig. 26 — Parța, S — 1931, *Casa Mare*.

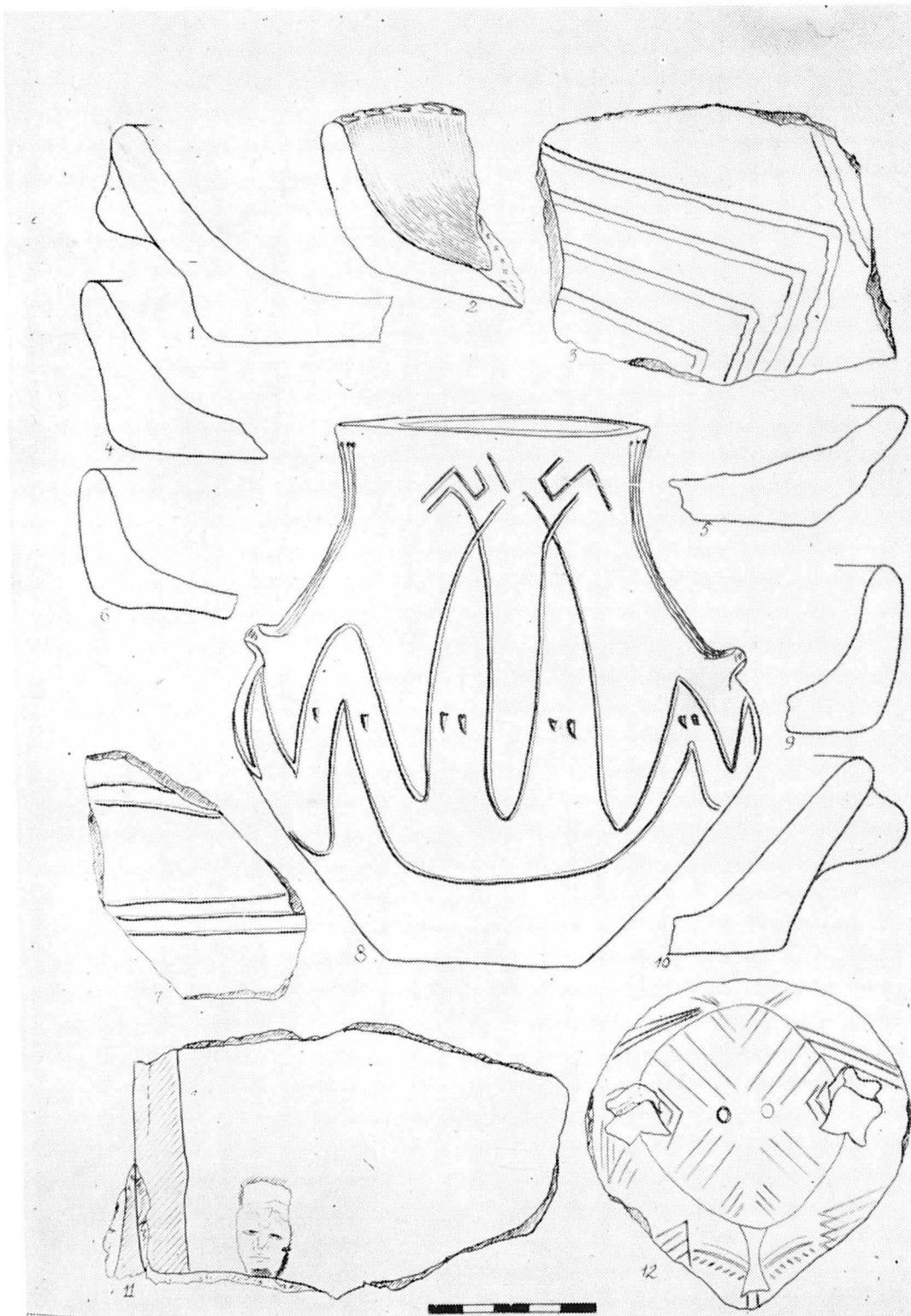

Fig. 27 — Parța, A. II (provin din săpăturile dinaintea anului 1900).

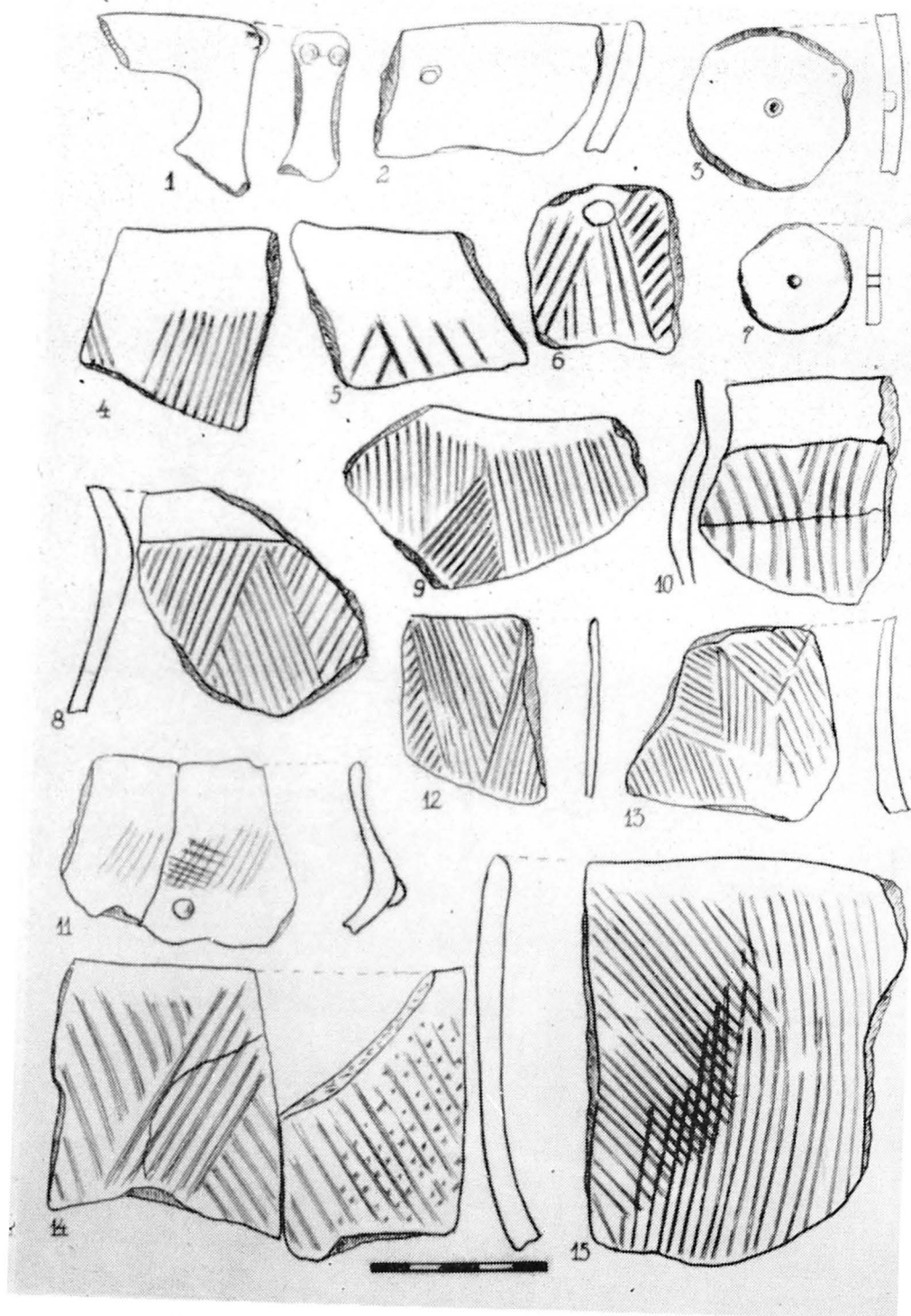

Fig. 28 — Parța, din săpăturile lui M. Moga din 1945.

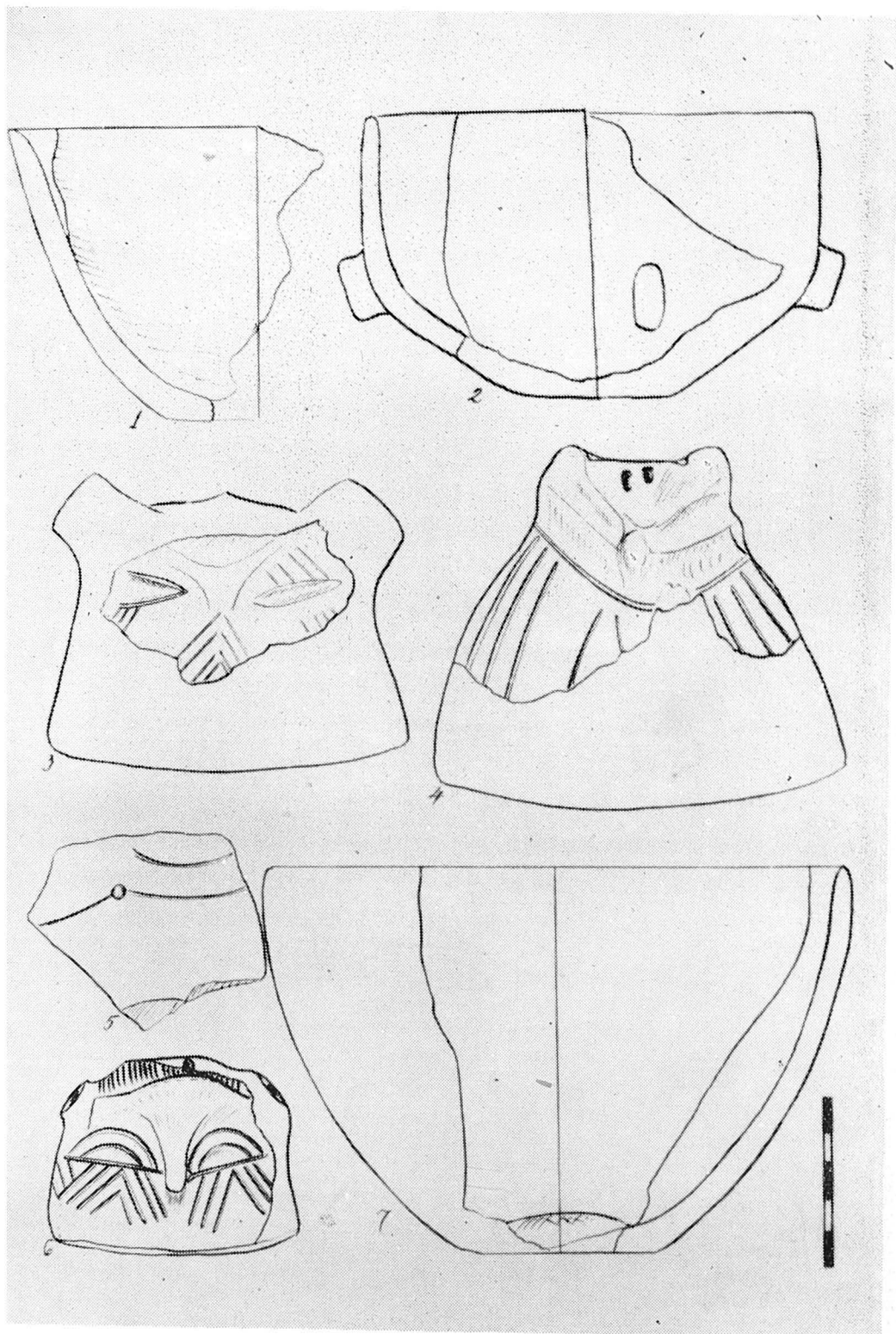

Fig. 29 — Parța.

Fig. 30 — Parța (1-4); fără loc de descoperire (5).

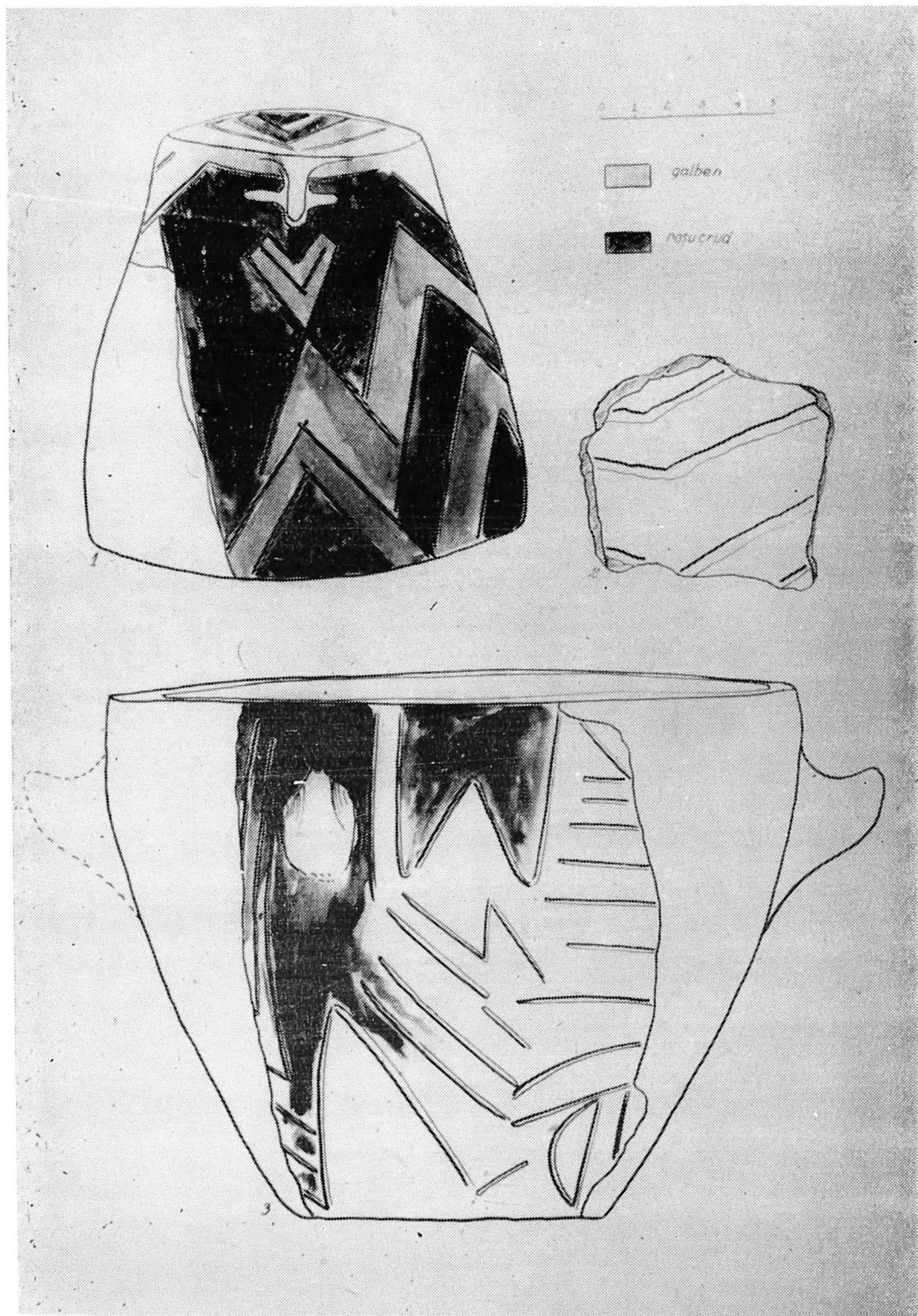

Fig. 31 — Parța, 1906 (2 — niv. I — 2900 = II — 25 = III — 799) din 1963 (1,) din săpăturile lui M. Moga și O. Radu; 31/3 Hodoni?

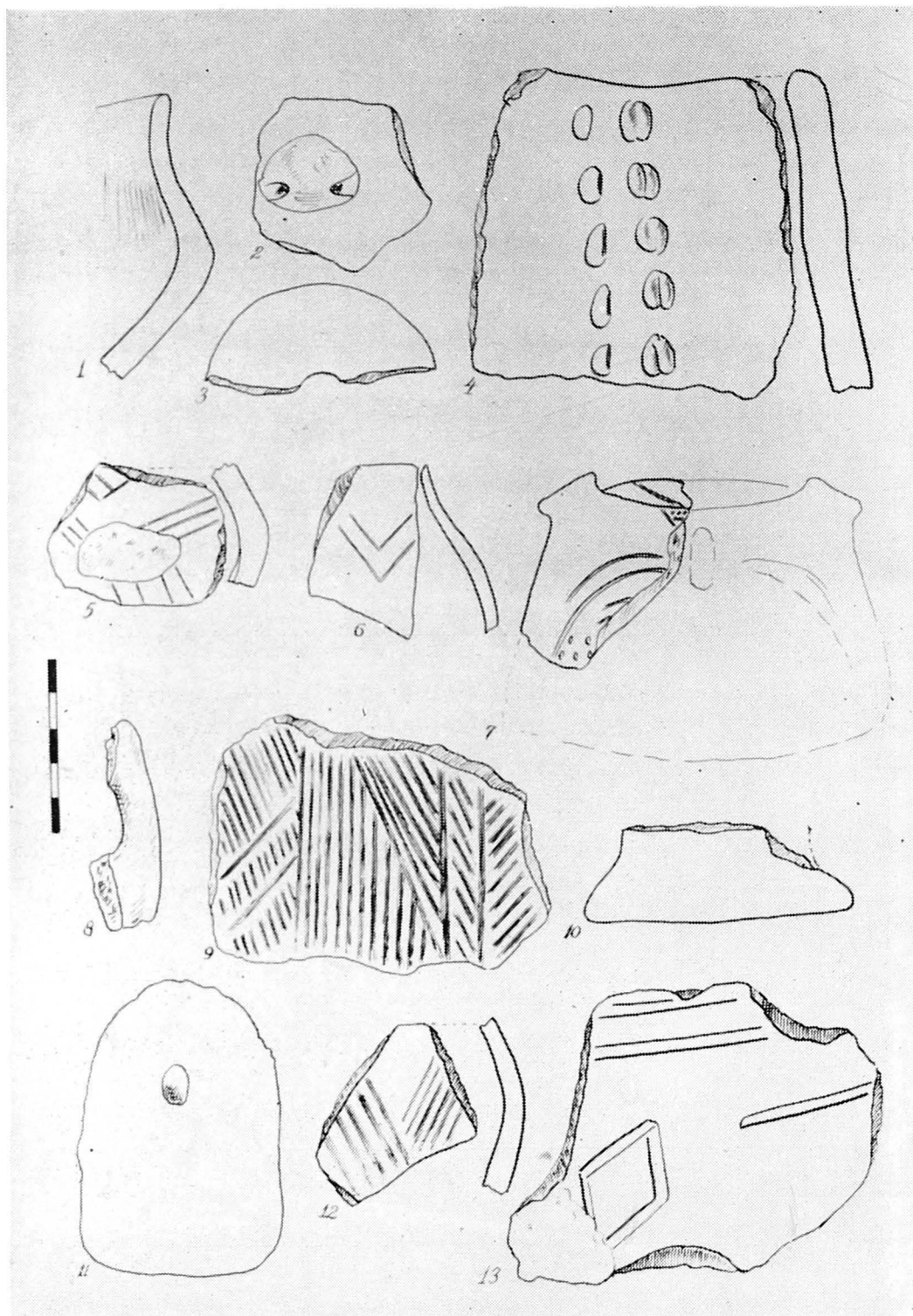

Fig. 32 — Parța, 1945, din săpăturile lui M. Moga (1—4 adâncimea 0,30—0,60; 5—7 adâncimea 0,90—1,10; 8—13 adâncimea 1,10—1,20.

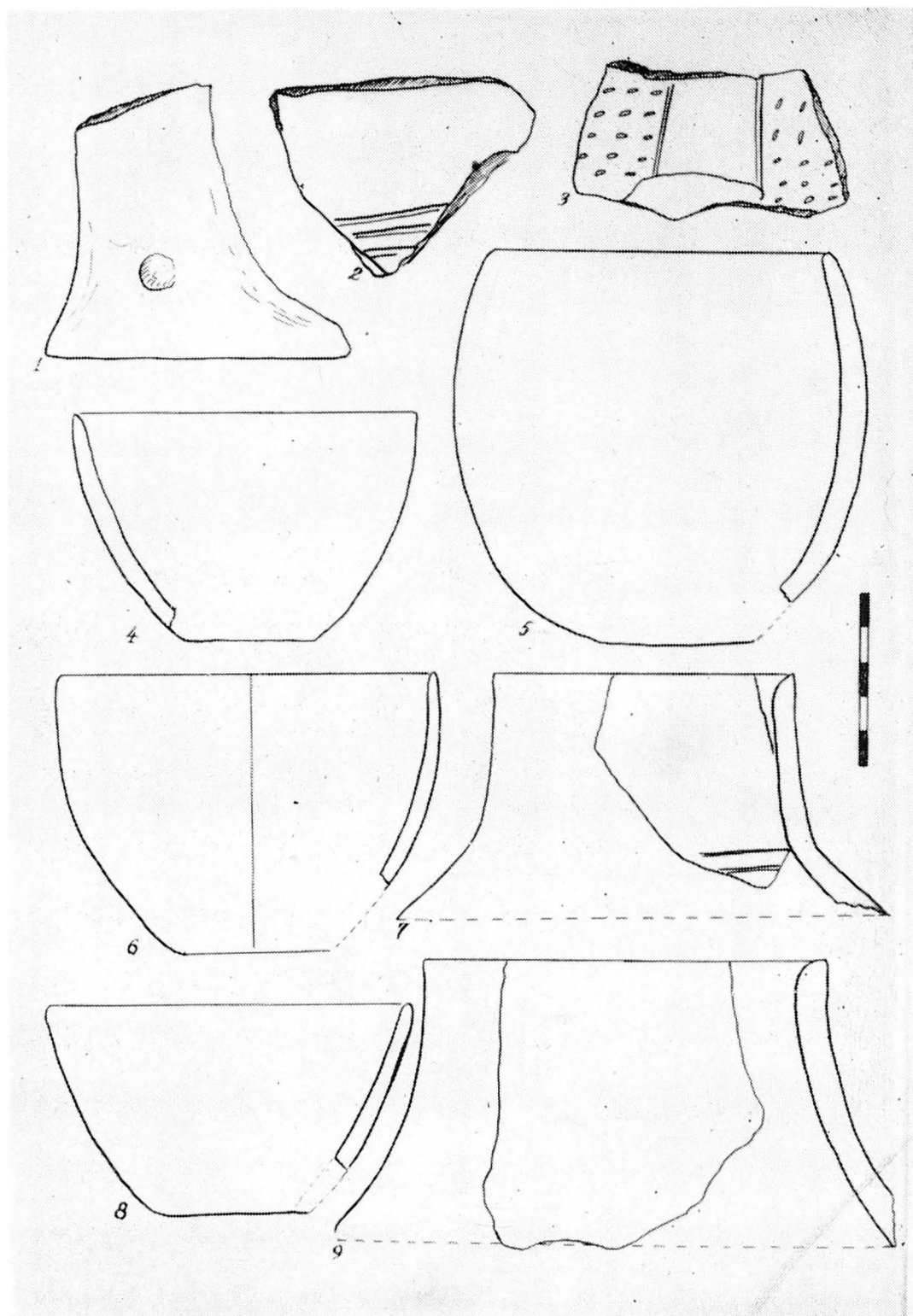

Fig. 33 — Parța, 1945, din săpăturile lui M. Moga (1—3 adîncimea 1,45—1,65; 4—9 adîncimea 1,10—1,2)

Fig. 34 — Parța, 1931.

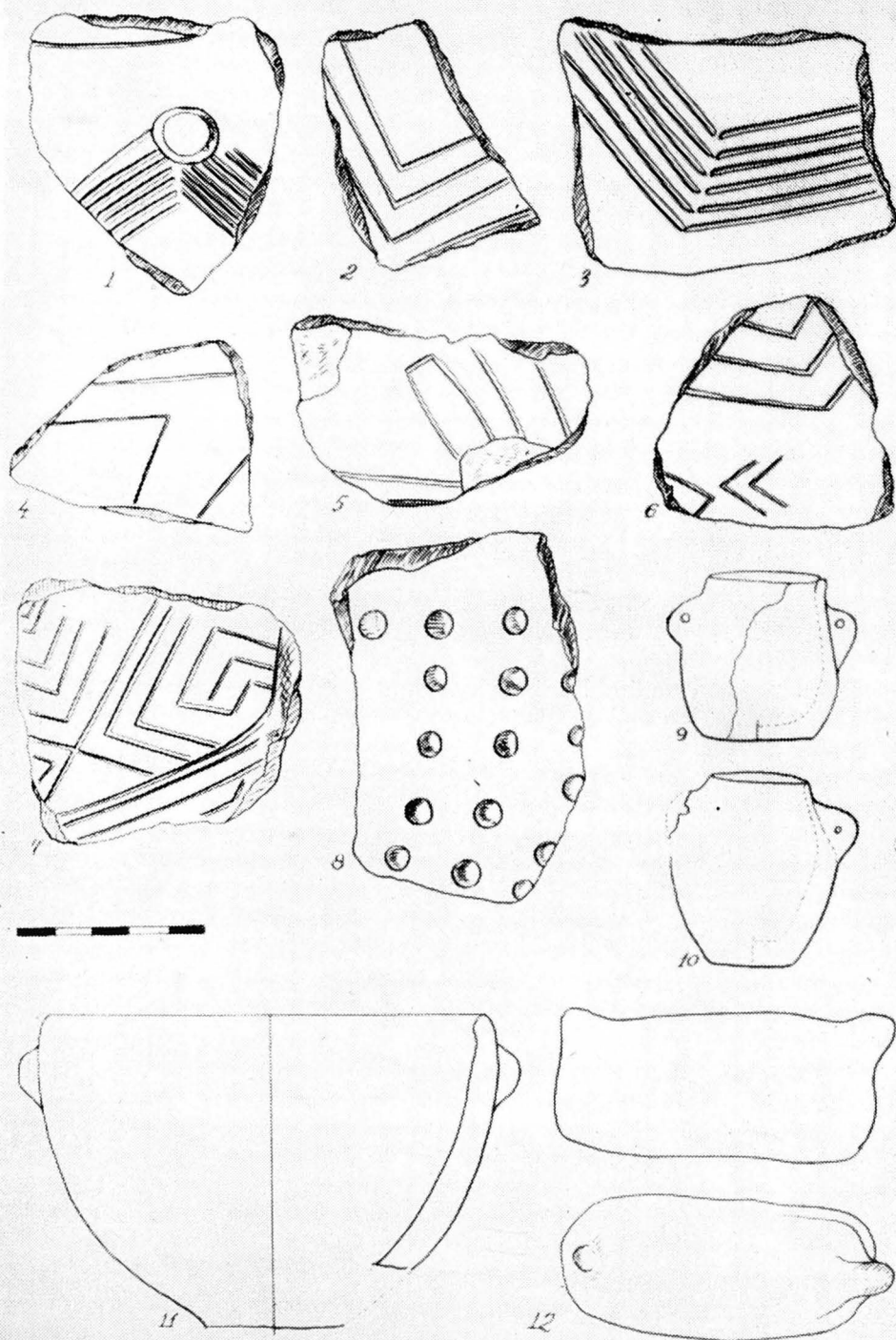

Fig. 35 — Parța, S — 1931, *Casa Mare* (1–8); *S₁₋₂, Coliba Scheletului* (9–12).

Fig. 36 — Parța.

la Gornea sînt: triunghiuri punctate⁹⁹, bandă punctată¹⁰⁰, adîncituri în zona maximă a curburii¹⁰¹, incizii meandrice¹⁰², și incizii, combinate cu puncte, simple sau în benzi¹⁰³. Multe din acestea se mențin sau devin dominante în faza B₁.

În cele ce urmează prezentăm cîteva forme de vase pe care le considerăm caracteristice, fie pentru faptul că apar numai în această fază, fie că sînt dominante. Dăinuirea sau evoluția unora în fazele următoare este un lucru firesc, de aceea analogiile nu trebuie luate exclusivist, singure, ca fenomene izolate.

Cupele. Majoritatea formelor de la Gornea au piciorul înalt, cu o linie elegantă, și gol în interior — fig. 1/bordeiul 9/19—20; 10/19; 11/17; 13/15; 15/15; și fig. 3/1. În locuințele de suprafață, ce reprezintă ultimul nivel de locuire de la Gornea, piciorul are tendința de a deveni masiv¹⁰⁴. Pentru originea acestei forme sînt analogii în lumea egeană¹⁰⁵ și micro-asiatică¹⁰⁶. Cu titlu de curiozitate amintim o analogie surprinzătoare în etapa mijlocie a culturii Halaf din Mesopotamia¹⁰⁷. În aria culturii Vinča apar la Vinča¹⁰⁸, Ószentiván VIII¹⁰⁹, Žarkovo IV¹¹⁰, Gornja Tuzla¹¹¹, Trnovača¹¹² și Verbicioara¹¹³. În aceeași perioadă de timp apare în așezări sau nivele Starčevo IV¹¹⁴ și Sopot-Lengyel IA¹¹⁵.

Formele de străchini, castroane, farfurii, pahare, după profilul corpului se pot grupa: a) cu corp bitronconic, muchie ascuțită fără gît — fig. 1; 3/4, 6, 10 — b) cu corp bitronconic, fără muchii, fără gît — fig. 3/8

⁹⁹ La Žarkovo cf. M. și D. Garašanin, *op. cit.*, p. 121, fig. 28c; la Ószentiván VIII, cf. I. Banner și M. Párducz, *op. cit.*, pl. VI/7; IX/3.

¹⁰⁰ Analogii la Žarkovo, cf. M. și D. Garašanin, *op. cit.*, p. 118, fig. 23 c, d; Ószentiván VIII, I. Banner și M. Párducz, *op. cit.*, pl. X/1,5—7; XI/12—14; Vinča, PV, II 104, 106 a. 9, m; 111 a. 8,5 m 158 a. 8 m.

¹⁰¹ Analogii la Žarkovo cf. M. și D. Garašanin, *op. cit.*, p. 118, fig. 23, 28a; și Ószentiván VIII, cf. I. Banner și M. Párducz, *op. cit.* pl. X/3.

¹⁰² Analogii la Gornea cf. Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 484, fig. 8 cu analogii la Vinča cf. PV, II 158 a. 8 m și pe vase de cult, *Ibidem*, nr. 110 a. 8,5 m; 112 a. 8,4 m.

¹⁰³ Analogii la Vinča, faza A pe vase de cult; *Ibidem*, 115 = 107 a. 8,4 m; II 117 a. 8,2 m; 120 a. 8 m.

¹⁰⁴ Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 484 n. 53. La Vinča fenomenul începe la a. 8,5 m cf. PV, IV fig. 5/114—118

¹⁰⁵ Vl. Popović, *op. cit.*, p. 135 fig. 2; 50, 1957, p. 3, 6—7, 10 fig. 4; N. Vlassa, *op. cit.*, p. 405—406, n. 4.

¹⁰⁶ *Ibid.*

¹⁰⁷ L. Perkins, *The comparative archeology of early Mesopotamia*, Chicago, 1963, p. 30, fig. 1/6.

¹⁰⁸ M. Vasić, PV, II 30 a. 9,1 m; Vl. Milošević, *Chronologie...*, pl. 30/2; S. Dimitriević, *Sopotsko—Lengyelska kultura*, Zagreb 1968, pl. XXI/C 15; D. Garašanin, *Hronologia...*, p. 161 fig. 8.

¹⁰⁹ I. Banner și M. Párducz, *op. cit.*, p. 24, fig. 1 pl. VII/7, 11 = VIII/10.

¹¹⁰ M. și D. Garašanin, *op. cit.*, p. 126, fig. 25/1—2, fig. 22.

¹¹¹ B. Čović, *op. cit.*, p. 89 fig. 7.

¹¹² B. Iovanović, *RadVojvMuz*, XIV, 1965, p. 30, pl. V/13.

¹¹³ D. Berciu, *Contribuții...*, p. 39, fig. 4/1.

¹¹⁴ La Balomir cf. N. Vlassa, *op. cit.*, p. 406, fig. 4/1—2; la Ostrovu Golu cf. Gh. Lazarovici, *Banatica*, I, 1971, p. 25, nota 79; la Gornea, vezi fig. 1, bordei 7—8.

¹¹⁵ La Klokocevič, cf. S. Dimitriević, *op. cit.*, pl. II/2.

— c) cu corp bitronconic, cu muchie ascuțită și cu git cilindric scurt — fig. 1; 2/2, 4; 3/7 — d) cu corp bitronconic fără muchie și cu git cilindric scurt — fig. 2/1, 3, 5, 6 — și e) cu corp tronconic — fig. 3/3, 9. Dăinuirea îndelungată a unor forme îngreunează cercetarea. Ținând cont de unele caracteristici — gîtul scurt și apropiat de zona de curbură maximă care se îngroașă sau face unghi — și asocierea cu alte elemente, oferă posibilități de comparație între Gornea și așezările: Vinča¹¹⁶, Žarkovo¹¹⁷ și Ószentiván VIII¹¹⁸. Multe din acestea se întîlnesc și în așezări ca: Gornja Tuzla¹¹⁹, Aradac¹²⁰, Trnovača¹²¹ și Botoș¹²² unde, se întîlnesc și alte elemente evoluat. Pentru a nu se crea confuzii, ele nu trebuiesc luate simplu, ca analogii tipologice, ci trebuie ținut cont de celelalte caracteristici.

Forma exactă a vaselor-capac nu o cunoaștem. Un fragment de vas redă o formă tronconică fără a se putea preciza cum este redată fața sau „coarneau” — fig. 3/5.

Ceramica de uz comun. Amestecul pastei este cu nisip, arderea bună ce dă pastei un amestec deosebit încît nu este confundabilă cu cea a culturii Starčevo—Criș. Procesul înlocuirii plevei cu nisip trebuie văzut ca o „modă” care indică un orizont cronologic. Fenomenul, după părerea noastră, în regiunea dunăreană se petrece sub influența culturii Vinča. În sudul Banatului, după sosirea purtătorilor culturii Vinča se formează etapa Starčevo IV.

Ornamentarea ceramicii se realizează prin barbotină, incizii, briuri alveolare și alveole sub buza vasului.

Barbotina — fig. 4/6, 7, 9—11, 13—16, 18—22, 24, 26—29; 5/21—22, 24—33 — din bordeiele Vinča, prin factură și motive, nu se deosebește cu nimic de cea din bordeiele Starčevo IV, sau din locuințele de suprafață, atît din această așezare cît și cea de la Gura Văii¹²³, dar sînt deosebiri evidente, după factură, de cea a etapei Starčevo III¹²⁴. Prezența barbotinei, în cultura materială a etapei cele mai vechi a culturii Vinča,

¹¹⁶ M. Vasić, pentru grupa c cf. *PV*, II, 62, 64—69; IV 70—72, 85, 105—106; pentru grupa a, II 61; VI. Milojević, *op. cit.*, pl. 30/1, 4, 11; S. Dimitrijević, *op. cit.*, pl. XXI/7; pentru grupa D, II 258a a. 8,1 m 258b a. 8,3—8,5; IV 87, 83, 93, 94 a. 10,3 m; VI. Milojević, *op. cit.*, pl. 30/3, 5, 12; S. Dimitrijević, *op. cit.*, pl. XXI/10; pentru grupa M. Vasić, *PV*, II 256 a. 8,5—8,4 m.

¹¹⁷ M. și D. Garašanin, *op. cit.*, p. 116 pentru grupa a: fig. 17/2,4; pentru grupa c: fig. 17/1, 5, 6; pentru grupa d: fig. 17/3.

¹¹⁸ I. Banner și M. Párcusz, *op. cit.*, pentru grupa a: pl. V/1—3, 5—6, 9, 15; VII/4; VIII/8; pentru grupa b: pl. VI/4; VII/1; VIII/6, 12; pentru grupa c: pl. VI/14; VII/8; VIII/2, li; IX/2—3; pentru grupa d: pl. VIII/1; pentru grupa e: pl. VII/9; VIII/3.

¹¹⁹ B. Čović, *op. cit.*, p. 91, fig. 10.

¹²⁰ Pentru grupa a: D. Karpandzević, *op. cit.*, p. 173, fig. 7; pentru grupa b: R. R. Schmidt, *Die Burg Vučedol*, Zagreb, 1945, p. 114, fig. 65/3; pentru grupa c: *Ibidem*, fig. 65/4,5; pentru grupa d D. Karpandzević, *op. cit.*, p. 173 și urm., pl. V/2—4.

¹²¹ B. Iovanović, *op. cit.*, p. 38; pentru grupa a: pl. II/16; III/10—12; V/4, 9, VII/7; pentru grupa c: p. 24, pl. II/13, 15; pentru grupa d: pl. II/14; IV/13—14; V/2; VI/7.

¹²² M. Grbić, *Starinar*, VII—VIII, 1958, p. 55, fig. 28.

¹²³ Gh. Lazarovici, *ActaMN*, VIII, 1971, p. 409 și urm.

¹²⁴ La Gornea—*Locurile lungi*, au fost săpate cîteva locuințe de suprafață unde a apărut și ceramică pictată care permite datarea exactă a așezării.

nu trebuie explicată ca rezultat al contactului cu Starčevo—Criș, deoarece nu s-ar putea explica dispariția barbotinei din faza B₁ cînd, într-adevăr, se constată unele influențe Starčevo—Criș în Vinča. Purtătorii culturii Vinča sosesc în regiunea dunăreană atît cu ceramica neagră cenușie cît și cu barbotină, ceea ce dă nota specifică fazei A. În fazele cele mai vechi o întîlnim: la Vinča¹²⁵ și Gornea alături de faza Starčevo IV¹²⁶, și Ószentiván VIII¹²⁷.

Inciziile — fig. 5/16—19, 23¹²⁸ — sînt un fenomen nu prea răspîndit în ceramica de uz comun din această zonă. Deosebit de interesant ni se pare apariția meandrului pe ceramica de uz comun din bordeiul 13 — fig. 5/17.

Ornamentele plastice (briuri cu alveole, proeminente alveolate sau crestate, aplicații animaliere sau umane) — fig. 4/12—17, 25; 5/10, 13—15 — mai frecvente decît inciziile în această fază, vor fi preluate de Starčevo IV și etapele tîrzii ale culturii Starčevo—Criș din nordul Banatului, Ungaria și Transilvania. În așezările Vinča A se vor dezvolta cu predilecție, în fazele următoarele vor da naștere unor grupuri locale. În această fază le întîlnim la Vinča¹²⁹, Ószentiván VIII¹³⁰ și Žarkovo IV¹³¹.

Alveolele pe buză, sub buză sau pe corpul vasului — fig. 4/1—8, 27; 5/1—9, 18, 20; 6/1—2, 9 — sînt un ornament aproape nelipsit pe ceramica de uz comun și uneori singurul în această fază. Au o dăinuire îndelungată și nu sînt îndeajuns cercetate.

Formele. Starea vaselor din pastă comună este foarte fragmentară. Întregirea unor forme, din aceste motive se face cu greutate. Formele cel mai ușor de reconstituit sînt: „amfora“ cu gît cilindric și cu patru toarte, cîte două perechi verticale, avînd uneori, între gît și umăr, cîte un briu alveolar¹³² strachina de formă tronconică cu pereții puțin înclinați, aproape cilindrică — fig. 3/2; 4/1—2, 8—9. Tipologia acestor forme, simple, sărăcicioase nu spune mare lucru pentru așezarea noastră. Sigur este că o serie de forme vor influența evoluția ultimei etape a culturii Starčevo—Criș în nordul Dunării.

Plastica fazei A, pe baza exemplarelor de la Gornea, nu suferă prea multe discuții. Idolii sînt: *cilindrici* cu talpă — fig. 7/1, 2, 4, 9—11, 15 — *oval*i cu sau fără talpă — fig. 7/3, 5, 6, 13 — *plafi* — fig. 7/7 — și idoli schematizați, pe minier de vas — fig. 7/16. După felul de redare a feței — fig. 7/4 sînt analogii la Vinča¹³³, iar pentru exemplarele — fig. 7/7, 13 — sînt analogii identice la Ószentiván VIII¹³⁴. Pentru redarea sexului —

¹²⁵ Vl. Mijlojčić, *op. cit.*, p. 72—73.

¹²⁶ Gh. Lazarovici, *op. cit.*,

¹²⁷ I. Banner și M. Párducz, *op. cit.*, pl. VI/13; VII/2,5; VIII/13; IX/7.

¹²⁸ Cele mai multe fragmente apar în bordeiul nr 11.

¹²⁹ Vl. Milojčić, *op. cit.*,

¹³⁰ I. Banner și M. Párducz, *op. cit.*, pl. IX/1—2,5.

¹³¹ M. și D. Garašanin, *op. cit.*, pl. 120, fig. 27.

¹³² Analogii la Vinča cf. Vl. Mijlojčić, *Chronologie*, p. 72—73 Beil. 1/d *Banijca* niv. V, cf. I. Todorović—A. Termanović, *Banijca*, Belgrad, 1961, pl. VI/6.

¹³³ M. Vasić, *PV*, III, 41, a. 8,9 m; 42 a. 8,8 m.

¹³⁴ I. Banner și M. Párducz, *op. cit.*, p. 26, fig. 4.

fig. 7/15a — sînt analogii cu faza Starčevo IV și cu alte zone¹³⁵. Altarele de cult au o formă triunghiulară și sînt ornamentate cu incizii și puncte. Unele dintre acestea sînt încrustate cu materie albă — fig. 8.

Faza A a culturii Vinča în regiunea dunăreană a influențat dezvoltarea fazelor tîrzii ale culturii Starčevo—Criș. La așezarea acestora în Banat (luat ca unitate geografică) au oprit dezvoltarea așezărilor Starčevo—Criș cu ceramică pictată de tip Starčevo III (II b)¹³⁶, a dat naștere aspectului Starčevo IV în sudul Banatului¹³⁷, iar în nord va influența fazele tîrzii ale culturii Starčevo—Criș¹³⁸. În zonele de est ale Sloveniei, între Dunăre și cursul inferior al Savei, va influențat etapa Spiraloid B a culturii Starčevo—Criș¹³⁹ avînd un rol genetic la formarea culturii Sopot—Lengyel IA¹⁴⁰. În Ungaria a contribuit la izolarea grupului Körös, creîndu-se acum o serie de elemente care îl individualizează¹⁴¹. În Transilvania, în Ungaria și în nordul Banatului a influențat dezvoltarea fazelor tîrzii ale culturii Starčevo—Criș, unde sînt atît elemente Körös¹⁴² cît și Starčevo IV¹⁴³, ceea ce presupune existența unei etape mai timpurii decît nivelul I de la Tărtăria, etapă încă necunoscută, dar care nu trebuie exclusă¹⁴⁴. O conviețuire Vinča A — Starčevo—Criș tîrzie o presupune materialul de la Balomir¹⁴⁵. În regiunea Dunării inferioare (la est de Porțile de Fier) a jucat un rol asemănător, dar cercetările, încă lacunare ale culturii Starčevo—Criș din această zonă, nu permit precizări mai amănunțite¹⁴⁶. Legăturile cu cultura Dudești, după părerea noastră, au un rol genetic asemenea celui din cultura Sopot—Lengyel, la un orizont Vinča B₁, fără însă a exclude influența sud-bulgară pe care o acceptăm dar nu în intensitatea și la orizontul cronologic pe care îl solicită cercetătorii ce se ocupă cu această civilizație¹⁴⁷. În Bosnia această fază este prezentă la Gornja-Tuzla¹⁴⁸ și Varoš¹⁴⁹ și mai spre sud în Kosovo-Me-

¹³⁵ Gh. Lazarovici, *op. cit.*

¹³⁶ Vl. Milojević, *Reinecke Festschr.*, p. 113; D. Berciu, *Zorile...*, p. 175.

¹³⁷ Vl. Milojević, *BSA*, 44, 1949, p. 26; *Idem*, *Reinecke Festschr.*, p. 110; Gh. Lazarovici, *ActaMN*, VII, 1970, p. 477—481; *Banatica*, I, 1971 p. 20, nota 25, p. 22, nota 45

¹³⁸ La Botoș cf. Vl. Milojević, *op. cit.*, p. 112; Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 69.

¹³⁹ La Vinkovci—Trznica, cf. S. Dimitrijević, *op. cit.*, p. 69.

¹⁴⁰ La Otok și Klokocevič, *Ibidem*, p. 69, pl. II/10; V/3.

¹⁴¹ Majoritatea analogiilor pe care le-am folosit pentru datarea fazelor tîrzii din nordul Banatului au bune legături cu grupul Körös; cf. Gh. Lazarovici, *ActaMN*, VI, 1969, p. 6 și urm.; după părerea noastră multe elemente specifice grupului Körös apar după sosirea culturii Vinča în regiunea dunăreană.

¹⁴² La Gura Baciului, cf. N. Vlăsa, *ActaMN*, IX, 1972, p. 7 și urm.

¹⁴³ La Balomir, *ActaMN* IV, 1967, p. 406.

¹⁴⁴ I. Paul și H. Dumitrescu lasă să se înțeleagă o pătrundere mai tîrzie în Transilvania a culturii Vinča; cf. I. Paul, *RevMuz*, 4, 1965, p. 298; H. Dumitrescu, *SCIV*, 17, 3, 1966, p. 434 și urm.

¹⁴⁵ Din lipsa unor cercetări sistematice nu se poate preciza caracterul așezării: Criș tîrzii — Starčevo IV sau Vinča A?

¹⁴⁶ Gh. Lazarovici, *Pontica*, IV, 1971, p. 32, notele 11—16.

¹⁴⁷ *Ibidem*, n. 52—63.

¹⁴⁸ A. Benac, *GlasZMuS*, XV—XVI, 1961, p. 49—54; B. Čović, *op. cit.*, p. 72—129.

¹⁴⁹ *Ibidem*, p. 136.

tohja la Fafos I¹⁵⁰ și Predionica Ia¹⁵¹. Coborînd spre sud în Macedonia la Vršnik cercetătorii văd legături cu Vinča începînd cu nivelele III—IV¹⁵² ceea ce corespunde, după unii, grupului Amzabegovo¹⁵³. Primele caneluri, ceramică neagră cenușie și forme bitronconice apar din nivelul II¹⁵⁴ de la Rukbair¹⁵⁵. În Macedonia grecească, în bazinul Vardarului și mai spre sud în Tesalia, forme bitronconice și ceramică neagră apar încă de la începutul culturii Dimini, faza Dimini I — Tsangli, acestea se accentuează în faza Dimini II — Arapi¹⁵⁶, se menține în faza Dimini III — Otzaki cînd apar o serie de fenomene străine fondului local¹⁵⁷, care trebuiesc puse în legătură cu fenomenul vinciian¹⁵⁸. Cultura Larissa-Serbia, după unii cercetători este deja constituită, încheată¹⁵⁹. Elemente vinciene se pot urmări mai departe în Egeea, în insulele Antiparos la Saliagos¹⁶⁰, și mai ales spre sud în Cypriu la Erini¹⁶¹, sau altele subliniate de Vl. Popović și alții¹⁶². Legăturile cu Balcanii de sud-est sînt dominate de grupul Karanovo-Veselinovo¹⁶³.

Faza Vinca B,

Faza Vinča A reprezenta momentul sosirii și așezării purtătorilor noii civilizații în regiunea dunăreană, conviețuirea pașnică și influențe reciproce cu cultura Starčevo-Criș. Aceste fenomene s-au cristalizat în favoarea noii civilizații cu vădite și incontestabile influențe din partea culturii Starčevo-Criș.

În faza B₁ o serie de trăsături specifice perioadei anterioare dispar treptat sau brusc iar altele au o asemenea evoluție încît nu poate fi negată. Aceste fenomene trebuiesc privite nu ca o simplă prezență calitativă, ci ca o modă care își impune specificul. Un rol important îl joacă și apariția sau intensificarea unor elemente, pe care în perioada ante-

¹⁵⁰ I. Glisić, *GlasMKiM*, IV—V, 1959—60; B. Iovanović, *GlasMKiM*, VI, 1961, cf. A. Benac, *Actes du I-er Congrès des Études Balkaniques*, II, Sofia, 1969, p. 196, n. 64.

¹⁵¹ R. Galović, *Predionica*, Prština, 1959; cf. A. Benac, *op. cit.*, p. 196.

¹⁵² M. Garašanin, *BerRGK*, 39, 1958, p. 108—109; *ArchJug*, III, 1959, p. 2; *Germania*, 39, 1961, p. 144; N. Vlassa, *op. cit.* p. 407.

¹⁵³ B. Brukner, *op. cit.*, p. 61.

¹⁵⁴ M. Garašanin, *op. cit.*, p. 144.

¹⁵⁵ H. Hauptmann, *op. cit.*, p. 7; B. Brukner, *op. cit.*, p. 61.

¹⁵⁶ H. Hauptmann, *op. cit.*, p. 10; S. Dimitriević, *op. cit.*, p. 68.

¹⁵⁷ H. Hauptmann, *op. cit.*, p. 3—4, 10.

¹⁵⁸ Vl. Milojević, *Hauptergebnisse der deutschen Ausgrabungen in Thessalien*, Bonn, 1960, p. 32.

¹⁵⁹ M. și D. Garašanin, *op. cit.*, p. 115; H. Hauptmann, *op. cit.*, p. 17; Vl. Milojević, *op. cit.*, p. 24—26.

¹⁶⁰ G. Daux, *BCH*, 90, 1966, p. 915, fig. 5.

¹⁶¹ H. Müller-Karpe, *Handbuch der Vorgeschichte. Jungsteinzeit*, II, Taf. 111/B14; text p. 441, nr 90.

¹⁶² Vl. Popović, *RevArch* 49, 1957, p. 133; G. Welde, *ZfE*, 44, 1912, p. 858, fig. 9/3; Vl. Milojević, *JbRGZM*, 14, 1967, p. 35, fig. 7/6.

¹⁶³ Gh. Lazarovici, *ActaMN*, VII, 1971, p. 473 notele 2—4.

rioară le sesizasem calitativ. Nu trebuie scăpat din vedere nici fenomenul arhaizant care se manifestă în zonele periferice sau în aşezări descendente şi izolate ce pot păstra anumite elemente vechi fără a fi la curent cu noile schimbări ale „modele”.

Săpăturile vechi şi noi în aşezări Vinča din Banat au rămas în cea mai mare parte nepublicate¹⁶⁴, iar cea mai mare parte a materialului este fără observaţii stratigrafice sigure, din care cauze sîntem nevoiţi să încadrăm materialul existent pe baza analogiilor tipologice.

În faza B₁ ceramica de culoare neagră-cenuşie bine lustruită se va reduce treptat pe măsura creşterii ceramicii roşu-portocaliu-gălbui cu toate nuanţele acestora. În această fază şi în următoarea, ceramica neagră-cenuşie nu mai este dominantă, deşi nu dispăre ci se reduce şi degenează în nuanţe cenuşii. Fenomenul poate fi sesizat în nivelul I şi II de la Zorlenţ¹⁶⁵, niv. I de la Balta Sărată¹⁶⁶ şi la Parţa de la adîncimea de 1,65 m în sus¹⁶⁷.

Ceramica ornamentată cu barbotină, fenomen caracteristic fazei precedente se păstrează în mod sporadic în nivelul I de la Balta Sărată¹⁶⁸ şi degenează, în etapele următoare, într-o netezire a suprafeţei vasului, la ceramica comună, în maniera de ornamentare a barbotinei, fenomen ce se poate constata în nivelul II de la Balta Sărată¹⁶⁹, Zorlenţ niv. III — fig. 19/3 — şi la Liubcova în fazele Orniţa¹⁷⁰ şi Orniţa vest¹⁷¹. De altfel dispariţia barbotinei este un fenomen ce se sesizează în faza Vinča B₁. La Tărtăria de exemplu barbotina din nivelul Turdaş¹⁷² aparţine culturii Starčevo-Criş. La Aradac, Trnovača, Žarkovo III şi alte aşezări ce aparţin fazei B₁ barbotina lipseşte.

Alte ornamente cu o folosire îndelungată, fără o evoluţie sensibilă sînt alveolele pe buze şi corpul vasului. Apar în nivelul II de la Zorlenţ — fig. 9/1—4, 6—8, 10—12, 14; 18/3 — şi la Balta Sărată din cele mai vechi nivele¹⁷³. Inciziile pe ceramica de uz comun sînt rare şi prezenţa lor în nivelul I de la Balta Sărată¹⁷⁴ o considerăm ca rezultatul influenţei

¹⁶⁴ Au fost publicate scurte rapoarte ale lui I. Miloia în *AnB*, IV, 1931; S. Dumitraşcu-*op. cit.*, p. 517—519; E. Comşa, *Dacia*, XIII, 1969, p. 11—44; *Idem*, *Comunicări.*, *op. cit.*; *Idem* şi O. Răuţ, *SCIV*, 20, 1, 1969, p. 3—15; E. Comşa, *MFMÉ*, 1969/2, p. 32; Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 473—488.

¹⁶⁵ Materialul este nepublicat. Se află la Muzeul din Reşiţa. Ceramica din nivelul I este foarte puţină; în nivelul II abundă.

¹⁶⁶ S. Dumitraşcu, *op. cit.*, p. 517. S. Dumitraşcu mi-a cedat pentru studiu materialul provenit din săpăturile anului 1962; L. Groza de la Caransebeş mi-a dat informaţii despre cercetările edilitare din perimetrul aşezării.

¹⁶⁷ Calde mulţumiri profesorilor M. Moga — directorul Muzeului Banatului — şi O. Radu — şefă de secţie la acelaşi muzeu.

¹⁶⁸ Săpăturile lui S. Dumitraşcu la a. 0,80—1 m şi 1,20—1,40 m.

¹⁶⁹ *Ibidem*, mai multe fragmente între a. 0,40—1 m. Trecerea între cele două nivele, la Dumitraşcu este la 0,60—0,80 m.

¹⁷⁰ E. Comşa, *Dacia*, XIII, 1969, p. 29, fig. 14/9.

¹⁷¹ *Ibidem*, p. 35, fig. 20/1.

¹⁷² N. Vlăsa, *Dacia*, VII, 1963, fig. 13.

¹⁷³ Săpăturile lui S. Dumitraşcu a. 1,20—1,40 m; 0,40—0,46 m.

¹⁷⁴ *Ibidem*, a. 0,80—1 m.; 1,20—1,40 m.

fazei Starčevo IV¹⁷⁵ asupra fazei Vinča B₁. Briurile crestate, sînt rare şi apar doar în nivelul I de la Balta Sărată¹⁷⁶.

În afară de ceramica de uz comun şi ceramica fină apare şi o altă categorie intermediară a cărei compoziţie variază. Amestecul cu nisip avînd bobul mai mult sau mai puţin fin, îi dă specificul. Aceasta este bine netezită şi de foarte multe ori ornamentată cu incizii, de aceea nu considerăm necesară separarea ei de ceramica fină.

Caracteristic pentru faza B₁ este înmulţirea ornamentelor incizate¹⁷⁷, dar şi o anumită rigurozitate în realizarea lor. Motivul ornamental dominant îl reprezintă *meandru*¹⁷⁸, realizat din linii paralele. Îl întîlnim la Balta Sărată în ambele nivele¹⁷⁹, Ohaba Mitnic¹⁸⁰, Zorlenţul Mare niv. II — fig. 10/3, 4, 6, 7; 11/3 — şi Parţa — *Casa Mare* fig. 23/2, 7; 27/12; 35/1, 3; 36/2, 5, 7, 10—16; săpăturile din 1945, fig. 32/5 adîncimea 1,10 m; 33/1 adîncimea 1,45—165 — fiind însoţit de multe ori de incizii pe burta vasului¹⁸¹; ornamentul din triunghiuri haşurate îl întîlnim: alături de banda cu puncte; sau realizată în meandru apare la Balta Sărată¹⁸², Zorlenţul Mare niv. II — fig. 10/1, 2, 4—5 — şi Parţa — *Casa Mare* fig. 23/2; 34/4 şi 29/6. Ornamentaţia cu bandă punctată cunoaşte o creştere continuă şi lentă¹⁸³. În fazele timpurii, Vinča A şi B₁, aceasta este mai îngustă. Cu timpul se va lăţi devenind un cîmp punctat¹⁸⁴, fenomen adevărat dar care nu trebuie întrutotul generalizat. Ornamentul apare la Balta Sărată¹⁸⁵, Zorlenţul Mare — niv. II fig. 11/1—2; 14/1—5 — şi Parţa — săpătura din 1945 fig. 33/3 adîncime 1,45—1,65; *Casa Mare* fig. 34/4, 7, 10. Acesta se menţine şi în fazele următoare la Zorlenţul Mare — niv. III fig. 16/7, 9; 17/8. Adeseori acestea sînt însoţite de triunghiuri umplute cu puncte ca la Balta Sărată¹⁸⁶ şi Zorlenţul Mare — niv. II fig. 14/5. Banda haşurată apare foarte rar şi ea este realizată mai mult prin lustruire decît prin incizie¹⁸⁷. Ceea ce constituie o caracteristică generală pentru toate nivelele ce aparţin fazei B₁ este lipsa ornamentaţiei spiralieri¹⁸⁸, fie din bandă punctată, fie din alte incizii.

Ornamentele plisate din această fază nu diferă de cele din Vinča A decît printr-o mai mare bogăţie şi o mai liberă dispunere. Motivistica este bogată fără a fi însă cunoscute forme curboliniare. Ornamente pli-

¹⁷⁵ Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 480, fig. 5.

¹⁷⁶ S. Dumitraşcu, săpăturile din 1962 a. 0,80—1 m.

¹⁷⁷ Vl. Milojević, *Chronologie...*, p. 72; B. Iovanović, *RadVojuMuz*, 14, 1965, p. 41; D. Berciu, *Contribuţii...*, p. 35; Gh. Lazarovici, *Banatica*, 1, 1971, p. 25—26.

¹⁷⁸ Vl. Milojević, *op. cit.*, p. 72 analogii la Vinča între 8—7 m.

¹⁷⁹ Săpăturile lui S. Dumitraşcu 1 buc. a. 0,80—1; 7 buc. a. 0,40—0,60.

¹⁸⁰ *Idem*, Ohaba Mitnic secţiunea A caroul 5 a. 0,20—0,40.

¹⁸¹ Pentru analogii supra nota 101.

¹⁸² Săpăturile lui S. Dumitraşcu, *op. cit.*; S. Dumitraşcu, *Lucrări...*, p. 517/2.

¹⁸³ M. Garašanin, *BerRGK*, 39, 1958, p. 22.

¹⁸⁴ Observaţiile aparţin colegului N. Vlassa care o constată pe materialul de la Tărtăria.

¹⁸⁵ S. Dumitraşcu, *op. cit.*, pl. I/1, apar şi altele la a. 0,80—1 m.

¹⁸⁶ S. Dumitraşcu, 1962, a. 1,20—1,40.

¹⁸⁷ *Ibidem*, a. 0,40—0,60, pe ceramică neagră.

¹⁸⁸ Vl. Milojević, *op. cit.*, p. 72.

sate apar la Balta Sărată¹⁸⁹, Zorlențul Mare niv. II, dispuse oblic — fig. 10/8, 9, 11 — în formă de „V” — fig. 10/10, 12, 13—15; 11/6; 14/9 — și în rețea — fig. 13/1; și la Parța, dispuse în „V” — *Casa Mare* fig. 21/1—2, 4; 1945 fig. 28/13 la adâncimea de 1,95 m fig. 28/15 la adâncimea de 1,45—65; fig. 32/9, 12 la adâncimea de 1,20 m; fig. 28/8, 12 la adâncimea de 0,90—1,10; fig. 28/5, 6, 10 la adâncimea de 0,60—0,80; în rețea — 1945 fig. 28/15; 28/11, 14 la adâncimea de 1,45—1,65 — verticale — 1945 fig. 32/1 la adâncimea de 0,60; *Casa Mare* fig. 21/3 — și combinație de verticale cu orizontale — *Casa Mare* fig. 21/5.

Analiza formelor de vase arată prezența citorva tipuri cu un număr mare de variante. Evoluția lor pornește de la cele din faza A spre cele evaluate din faza B₂—C¹⁹⁰. Ceea ce trebuie remarcat este tendința de dispariție a umerilor ascuțiți de la străchini și a îngroșării peretelui vasului în zona curburii, fenomen necunoscut la Zorlenț sau Parța, dar care sporadic apare la Balta Sărată¹⁹¹. Formele cele mai simple sînt: a) *străchinile tronconice*: cu peretele drept la Zorlenț niv. II — fig. 12/3—18, 20; 13/5; 14/6 — care apar din perioada anterioară — fig. 3/3, 9 — dar se mențin mult timp, diferența constînd doar la pastă care acum este de culoare gălbuie sau roșcată fără a fi tot atît de bine lustruită; și cu peretele curbat la Zorlenț niv. II — fig. 12/8, 11, 24; 15/5 — și Parța — *Casa Mare* fig. 22/3, 8, 11; 29/1, 7; 30/3; 1945 fig. 33/4 la adâncimea de 1,65 m; fig. 33/6 la adâncimea de 1,20 m; *Coliba Scheletului* fig. 35/11 — cu analogii la Vinča¹⁹². Printr-o puternică arcuire a corpului străchinilor se obține *bolul* — Zorlenț niv. II fig. 12/1, 3—4, 9; 13/1, 3, 4; 14/9; 17/3; și Parța — *Casa Mare* fig. 21/9; 22/4; 1945; fig. 33/5 la adâncimea de 1,65 m — cu analogii la Trnovača¹⁹³ Gornja Tuzla V¹⁹⁴ și Vinča B₁¹⁹⁵; b) *strachina* sau *castronul bitronconic* cu partea superioară puțin arcuită — Zorlenț niv. II fig. 13/2 și Parța fig. 22/2 — cu analogii la Vinča¹⁹⁶, Gornja Tuzla¹⁹⁷, Donja Tuzla¹⁹⁸, Aradac¹⁹⁹ și Trnovača²⁰⁰; *strachina bitronconică* cu umăr rotunjit și cu gît cilindric are diverse variante: cu gîtul scurt și partea superioară înaltă — Parța 1945 fig. 28/10 — cu analogii la Vinča²⁰¹, Donja Tuzla²⁰², Gornja Tuzla²⁰³, și Trnovača²⁰⁴; cu partea

¹⁸⁹ S. Dumitrașcu, *op. cit.*, a. 1,20 m.

¹⁹⁰ Vl. Milojević, *op. cit.*, p. 72.

¹⁹¹ S. Dumitrașcu, *op. cit.*, a. 1,20 m, de aci în jos apar cîteva exemplare ce aparțin nivelului I.

¹⁹² M. Vasić, *PV*, II, 75 a. 7,445 m; Vl. Milojević, *op. cit.*, pl. 31/7.

¹⁹³ B. Iovanović, *op. cit.*, p. 30—31, pl. V/10; VI/8.

¹⁹⁴ B. Čović, *op. cit.*, p. 91—92, fig. 9e.

¹⁹⁵ Vl. Milojević, *op. cit.*, pl. 31/10.

¹⁹⁶ *Ibidem*, pl. 31/2; *PV*, II, 76 a. 7,445 m.

¹⁹⁷ B. Čović, *op. cit.*, p. 91—92, fig. 10 c.

¹⁹⁸ A. Benac, *BerRGK*, 42, 1961, pl. 17/3.

¹⁹⁹ R. R. Schmidt, *op. cit.*, p. 114, fig. 65/3.

²⁰⁰ B. Iovanović, *op. cit.*, p. 38 pl. I/6; II/16; II/10—12; V/3, 4, 9; VI/7.

²⁰¹ B. Iovanović, *Starinar*, XI, 1961, p. 14, fig. 2.

²⁰² A. Benac, *op. cit.*, pl. 7/1.

²⁰³ B. Čović, *op. cit.*, p. 91—92, fig. 10 a, d.

²⁰⁴ B. Iovanović, *RadVojvMuz*, 14, 1965, p. 24, pl. II/13—15.

superioară scurtă și gitul înalt — Zorlenț niv. II fig. 17/; 19/7 — cu analogii la Vinča²⁰⁵ și Aradac²⁰⁶ și strachina cu gitul înalt, partea superioară scurtă și umărul ascuțit — Zorlenț fig. 19/5 — cu la Vinča²⁰⁷ și Trnovača²⁰⁸; c) *cupele*. Ceea ce le deosebește de etapa precedentă este masivitatea piciorului. Partea inferioară este plină, fenomen sesizat și la Vinča²⁰⁹. Cupele din faza B₁, asemenea celorlalte forme de vase, fac trecerea spre exemplarele din Vinča B₂ — Parța fig. 25/7; 26/5²¹⁰. La unele exemplare de la Parța — Casa Mare fig. 24/4, 7 — cupele par a fi rezultatul influenței culturii Starčevo-Criș, dar pentru acestea sînt analogii mult mai bune spre sfîrșitul fazei B₁ și început de B₂ în zonele învecinate în aria culturii Sopot-Lengyel²¹¹, în vreme ce altele evoluează — cele de la Balta Sărată de exemplu din formele Vinča A. Adîncimea părții superioare la exemplarul de la Zorlenț — fig. 13/7 este asemănătoare cu cea de la Idjoș²¹², dar spre deosebire de aceasta din urmă, ce păstrează profilul fazei Vinča A, cea de la Zorlenț evoluase spre forme mai rotunjite.

Descrierea plasticii de la Zorlențul Mare a fost făcută cu grijă și amănunțit de E. Comșa și O. Răuț²¹³, cu o analiză tipologică amănunțită și cu analogii semnificative. În general, la exemplarele din nivelul I, se constată o omogenitate fiind vorba doar de mici variații. După forma corpului și a feței credem că exemplarele cilindrice se pot grupa în patru variante: a) încadrăm aci figurinele de la Comșa — fig. 1/1, 6, 9; 2/14, 4, 3 — avînd masca și profilul asemănătoare; b) — fig. 1/4, 5, 8, 11; 2/2; 3/8; 4/2 — tot după Comșa. În aceeași categorie ar intra și exemplarele de la Parța — Casa Mare fig. 21/14. Aceste figurine au fața îndreptată în sus iar creștetul și ceafa ascuțite; c) — fig. 1/16, 15 — după Comșa, reprezintă idoli cu capete de animale, după părerea noastră. d) — fig. 1/14, 7, 17 — după Comșa, sînt masive cu capul și trupul nediferențiate. Categoriile a) și b) sînt asemănătoare ca formă și manieră de redare a ochilor, dar diferă unghiul de înclinare a feței și profilul creștetului. Din aceste puncte de vedere sînt analogii pentru categoria a) în faza B₁²¹⁴. Pentru categoria b), din același punct de vedere, lipsesc analogii în faza A, dar sînt prezente în faza B₁ la Vinča²¹⁵ și Tărtăria²¹⁶.

²⁰⁵ Supra nota 201.

²⁰⁶ R. R. Schmidt, *op. cit.*, p. 114, fig. 65/5.

²⁰⁷ M. Vasić, *PV*, II, 253 a. 6, 3 m; Vl. Milojević, *op. cit.*, pl. 31/1.

²⁰⁸ B. Iovanović, *op. cit.*, p. 20–24, pl. I/5; V/6.

²⁰⁹ M. Vasić, *PV*, IV, 114–118, 122, 126; Vl. Milojević, *JbRGZM*, 14, 1967, p. 35, fig. 7/4, 3/2; Vl. Popović, *op. cit.*, p. 135, fig. 2; L, 1957, p. 3, pentru care propune analogii cicladice.

²¹⁰ Analogii în faza B, cf. M. Vasić, *PV*, II 248/462 a. 6, 6 m.

²¹¹ G. Lazarovici, *ActaMN*, VI, 1969, p. 15, fig. 7/15–16, 19; pentru cultura Sopot-Lengyel cf. S. Dimitriević, *op. cit.*, în faza Sopot-Lengyel IA–IB, fig. 5/12; 5/18–20; pl. V/9.

²¹² B. Brukner, *Neolit...*, pl. V/4.

²¹³ E. Comșa și O. Răuț, *op. cit.*, pl. 3–15.

²¹⁴ M. Vasić, *PV*, I 26, 112, 184; II 82, 93, 94, 106; III 300.

²¹⁵ *Ibidem*, III 124.

²¹⁶ N. Vlassa, *Dacia*, VII, 1963, pl. 13.

Categoria c) are analogii în faza B₁²¹⁷. În categoria d) maniera este aceeași, dar prezența exemplarului găurit — fig. 1/17 după Comșa — cere o dată cronologică coborită. Avînd în vedere că exemplare întregi, de la cele trei variante tipologice, au fost găsite în aceeași locuință, cele trei categorii sînt contemporane și aparțin nivelului II și, în parte, celui următor. Credem că datarea în faza A, după cum o propune E. Comșa, este forțată. Nu excludem caracterul arhaizant al plasticii de la Zorlenț ca și de la Tărtăria. Ele pot avea o explicație comună și anume o dezvoltare locală, din așezări ce aparțin fazei A, la nivelul fazei Vinča B₁. Așa se explică de ce apar unele figurine tipice pentru A și B₁ în vreme ce alte forme noi, apărute la Vinča, în aceste așezări lipsesc. De altfel și restul materialului converge spre același lucru²¹⁸.

Legăturile culturii Vinča în faza B₁ și următoare cu zonele învecinate ariei de răspîndire, capătă proporții nebănuite. În momentul de față este foarte greu de precizat, deși absolut necesar, pentru cronologia culturilor din zonele nordice și central-europene, ce faze ale culturii Vinča intră în contact cu aceste civilizații. Analizînd prezența culturii Vinča în Ungaria, simple prezențe ca importuri ori elemente de „modă”, întîlnim o serie de elemente ce permit a stabili legături pentru cultura Vinča cu grupul Szakálhát — la Szakálhát²¹⁹, Tápe Lebő²²⁰ și Kőkenydomb²²¹. Fenomenul este și invers prin prezențe Szakálhát în aria culturii Vinča la Idjoš²²² și Crno Bara²²³. Credem necesar să atragem atenția că elementele vinciene de la Kőkenydomb²²⁴, dar mai ales cele de la Szakálhát²²⁵, aparțin mai degrabă fazei B₂ decît B₁, dacă urmărim prezențele vinciene alături de elementele grupului Zselis — la Nagytétény, Bicske²²⁶, Békásmegyes²²⁷ și Lebő²²⁸ — sau cu Bükk I—II — la Szakálhát²²⁹, Nagytétény²³⁰ și Békásmegyes²³¹. Ținînd cont că elementele Zselis apar la Vinča în nivel B₂²³², la Békásmegyes cu elemente Vinča B₁—B₂²³³ iar la

²¹⁷ M. Vasić, *PV*, I 23 a. 7,8; 99 a. 7,6; II 190, 303 a. 7,6 m; 319 a. 7,5 m.

²¹⁸ În prima campanie de săpături — S 1 din 1962 — am participat la lucrările de aci. Cele trei exemplare au apărut pe podeaua locuinței ce aparținea nivelului II. Nivelul I nu a fost atins decît în campania anilor 1963—64.

²¹⁹ Vl. Milojević, *BerRGK*, 33, 1951, p. 117—118; N. Vlassa, *ActaMN*, III 1966, p. 35; I. Kutzián, *ArchAustr*, 40, 1966, p. 258, 265.

²²⁰ I. Kutzián, *op. cit.*, p. 264.

²²¹ *Ibidem*, p. 265; I. Banner, *Dolgsz*, VI, 1930, 1—2, p. 107—158, pl. XX—XXIV

²²² Vl. Milojević, *op. cit.*, p. 120, pl. 4/2; *Chronologie*, p. 79, pl. 35/2.

²²³ *Idem*, *BerRGK*, 33, 1951, p. 120, pl. 4/3—4,16.

²²⁴ I. Banner, *op. cit.*, pl. XX/7; XXI/1, 4, 8; XXII/4; XXIV/20, 24, 26.

²²⁵ I. Banner și A. Bálint, *Dolgsz*, 11, 1935, 1—2, p. 89—96; pl. IV/27, 31, 33, 35; VII/7, 16 nu sînt elemente care să meargă cu Vinča B.

²²⁶ I. Kutzián, *op. cit.*, p. 263—264.

²²⁷ Vl. Milojević, *op. cit.*, p. 123—124.

²²⁸ *Ibidem*, p. 118.

²²⁹ I. Banner și A. Bálint, *op. cit.*, p. 89—96, pl. IV/27, 31—35; V/15, 17, 18; VII/6—7; VIII/16; Vl. Milojević, *op. cit.*, p. 117—118; M. Garašanin, *BerRGK*, 33, 1951, p. 130.

²³⁰ I. Kutzián, *op. cit.*, p. 263—264; D. Popescu, *Materiale*, II, 1956, p. 107.

²³¹ Vl. Milojević, *op. cit.*, p. 121.

²³² *Ibidem*, p. 121; I. Kutzián, *op. cit.*, p. 264.

²³³ Vl. Milojević, *op. cit.*, p. 123—124.

Lebő cu B₁—C²³⁶, că ele apar cu elemente Bükk II²³⁵, iar la Békásmegyes Bicske și Lebő apare și liniarul cu note muzicale²³⁶ și cultura Tisa²³⁷; că elementele Szakálhát nu apar fără Tisa²³⁸, Bükk I—II²³⁹ reiese un orizont cronologic coborît pentru grupul Szakálhát și mai tîrziu pentru Zelis, Bükk și Tisa. De altfel nu trebuie uitat, că în vreme ce faza Vinča A la Dunăre și în Banat se dezvoltă, comunitățile neolitice din Ungaria, și din zonele periferice, se dezvoltă cunoscînd maximul înfloririi, iar procesul de divizare a grupului Körös începea în acest timp sub influența liniarului, din nord-vest și a culturii Vinča din sud. Acest fenomen nu se petrecea în cursul fazei A ci B₁ de unde rezultă un rol genetic al fazei Vinča B₁ pentru culturile neolitice mijlocii din Ungaria, iar grupele constituite sînt doar la sfîrșitul fazei B₁ și început de B₂, deoarece elementele cele mai tîrzii dau momentul cronologic, nu cele cîteva importuri de la Vinča ce provin din strat de cultură, iar nu din complexe închise.

Urmărind fenomenele spre vest, în aria culturii Sopot-Lengyel, constatăm în cursul acestei faze legături cu fazele Sopot-Lengyel I A—B²⁴⁰, cu mențiunea că faza IB se poate data în Vinča B₂²⁴¹. Aceluiași orizont cronologic credem că aparțin și cupele de la Parța — *Casa Mare* fig. 24/4, 7; 26/2 — ce au bune analogii la Otok A²⁴².

Spre nord-est, în Transilvania, în cel mai timpuriu orizont, Tărtăria I (nivel Turdaș la Vlassa), bine cunoscut și cu observații stratigrafice ce trebuiesc luate în considerație, nu sînt elemente de import ale civilizațiilor „locale”. Unele elemente „Tisa I”²⁴³ sînt de fapt ornamente tipice pentru faza B₁ apărînd și în alte părți²⁴⁴. Complexul magico-ritual, ce aparține nivelului I, are o importanță covârșitoare pentru cronologia absolută, lucru arhicunoscut. Îndoileli privind unele piese — „ancora” de exemplu — au fost provocate de o necunoaștere a materialului vincian, sau din rea credință. Credem necesar să precizăm că nivelul al doilea de aci oferă cheia cronologiei unor culturi din Transilvania și din estul țării. Din păcate nu sînt studii tipologice pentru datarea acestuia. Acest orizont ridică problema legăturilor între culturile Lumea Nouă, Bükk și Boian—Giulești, sau Precucuteni, după păreri mai noi, cît și pentru aspectul Tăulaș.

²³⁴ *Ibidem*, p. 118.

²³⁵ I. Kutzián, *op. cit.*, p. 259—64.

²³⁶ *Ibidem*, p. 263; VI. Milojević, p. 118—119 și 123—124.

²³⁷ *Ibidem*, p. 118.

²³⁸ *Ibidem*, p. 118—119; M. Garašanin, *op. cit.*, p. 126; D. Popescu, *op. cit.*, p. 63, 106; N. Vlassa, *SCIV*, 12, 1, 1961, p. 21; I. Kutzián, *op. cit.*, p. 264, 265, 268.

²³⁹ VI. Milojević, *op. cit.*, p. 118, pl. 4/5—8, 12.

²⁴⁰ S. Dimitrijević, *op. cit.*, p. 69.

²⁴¹ *Ibidem*, p. 83.

²⁴² *Ibidem*, pl. V/9; III/13; fig. 6/18—20.

²⁴³ N. Vlassa, *Dacia*, VII, 1963, p. 486.

²⁴⁴ VI. Milojević, *Germania*, 43, 1965, p. 263, care le consideră mai vechi decît Tisa I apărînd la Parța și Crno-Bara.

Luind în considerare și noile descoperiri stratigrafice de la Tăulaș²⁴⁵, Pian²⁴⁶, ele confirmă observațiile lui N. Vlassa de la Tărtăria, deoarece în nivelul *Tăulaș I* apar elemente liniare²⁴⁷, în *nivelul II* apar elemente Bükk clasic²⁴⁸, Precucuteni I²⁴⁹ și Lumea Nouă specia D₁²⁵⁰. La *Pian I* apar elemente de legătură cu Tăulaș II²⁵¹ și Precucuteni II²⁵² deci, chiar mai târziu de Tăulaș II. Cele două așezări acoperă o durată de timp care, fără a face apel la cultura Vinča cu care nu operează tipologic nici unul din cercetători, cuprinde o perioadă de timp între cioburile în manieră liniară Barca III — Alföld — Ciumești²⁵³, din niv. I de la Tăulaș, și Precucuteni II, de la Pian²⁵⁴. În aceeași perioadă de timp sînt și legăturile cu Bükk²⁵⁵ și Lumea Nouă specia D₁²⁵⁶. Este vina lui N. Vlassa că în secțiuni nu i-au apărut 4—5 orizonturi care să-i subdivizeze nivelul al doilea de la Tărtăria?! Problema care se pune este: nivelul II de la Tărtăria și celelalte două așezări mai pot fi contemporane cu Vinča B₁? I. Paul pentru Pianul de Jos optează pentru Vinča B₁ cel târziu B₂²⁵⁷ iar alteleori cu Vinča C — Vinča Pločnik — Precucuteni II²⁵⁸. H. Dumitrescu consideră sosirea în Transilvania după stabilirea culturii Vinča în Jugoslavia ce are loc între adîncimile de 9,50—6,50 m la Vinča²⁵⁹. Credem necesar să lăsăm această problemă capitolului următor.

Spre răsărit, legăturile cu cultura Dudești continuă să fie puțin precizate din cauza orientării cercetătorilor spre legăturile cu sudul bulgar. Sînt unele opinii juste care văd formarea culturii Dudești în fazele Vinča A—B₁²⁶⁰, ele sînt privite însă ca venind din partea unor „nespecialiști” în neolitic și deci nu sînt luate în considerare. Legăturile culturii Dudești cu liniarul cu note au fost stabilite prin importuri reciproce²⁶¹, ori pentru liniarul cu note sînt datări coborîte²⁶², apărînd în Ungaria alături de Tisa și Bükk²⁶³. În nivelul Fărcașului de Sus IA este o cupă cu picior²⁶⁴ cu analogii izbitoare la Ciumești—Berea²⁶⁵. În același

²⁴⁵ H. Dumitrescu, *SCIV*, 17, 3, 1966, p. 433—442.

²⁴⁶ I. Paul, *Studii* ..., p. 33—51.

²⁴⁷ H. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 442.

²⁴⁸ *Ibidem*, p. 442; I. Paul, *op. cit.*, p. 42.

²⁴⁹ H. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 42.

²⁵⁰ *Ibidem*, p. 435; I. Paul, *op. cit.*, pl. 42.

²⁵¹ *Ibidem*, p. 46—47.

²⁵² *Ibidem*, p. 48.

²⁵³ H. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 442.

²⁵⁴ I. Paul, *op. cit.*, p. 48.

²⁵⁵ H. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 442.

²⁵⁶ *Ibidem*, p. 435.

²⁵⁷ I. Paul, *RevMuz*, 1965, p. 296.

²⁵⁸ *Idem*, *Studii* ..., p. 50.

²⁵⁹ H. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 234.

²⁶⁰ Al. Păunescu, *Dacia*, VIII, 1964, p. 304.

²⁶¹ E. Comșa, *SCIV*, 20, 4, 1969, p. 571—572.

²⁶² S. Dimitrievic, *op. cit.*, p. 83 cu Vinča B pentru liniar II—III a lui Neustupny = Tichy II A—B.

²⁶³ Supra nota 236.

²⁶⁴ M. Nica, *op. cit.*, p. 36, fig. 2/6, 7.

²⁶⁵ Al. Păunescu, *Dacia* VII, 1963, p. 471, fig. 3/5, 8.

nivel apare o buză de vas ornamentată cu caneluri, un fragment cu pliscuri în zig-zag²⁶⁶. În nivelul IB de la Fărcașul de Sus apare banda punctată în spirală, pliscuri spiraliere, pliscuri pe partea interioară a buzei și profile de vase²⁶⁷ sînt, toate, elemente pentru care sînt analogii în fazele tîrzii ale culturii Vinča²⁶⁸. Aceasta arată că ambele nivele au spre vest analogii tîrzii.

Legăturile cu sudul egeic ni se par mai pronunțate în cursul fazei B₁. Amintim o serie de categorii de obiecte care își fac apariția în această perioadă și care vor deschide drumul altora: obiectele de marmură, vasele cu gură de scurgere, idolii de alabastru sau marmură. Idolii de alabastru, găsiți la Tărtăria, se pot data în faza B₁²⁶⁹, fragmentul de strachină bitronconică din marmură descoperit la Parța²⁷⁰ și vasele cu țevă de scurgere sînt, toate, elemente ce vorbesc de reale legături cu lumea sudică. Vasele cu țevă de scurgere, descoperite în aria culturii Vinča au diverse variante. Cele din faza B₁ de la Vinča²⁷¹ și Turdaș²⁷² se leagă de forme incipiente de la Olynthos²⁷³ și în exemplare de piatră de la Kirokitia²⁷⁴. Nu întîmplător acum apar: tipul de cupă de la Vinča ce are bune analogii în exemplarele de marmură din sud²⁷⁵, precum și alte categorii de vase²⁷⁶. Idolii de marmură au de asemenea analogii largi în aria culturii Vinča²⁷⁷.

În faza B₂ a culturii Vinča ornamentația incizată atinge maximul evoluției sale. Tot acum începe o puternică fragmentare a complexului vinciian, formîndu-se unele grupe locale, a căror geneză nu poate fi întotdeauna explicată. Ceea ce a dat un impuls nou fazei B₁ au fost elementele egeice semnalate și mai sus. În faza B₂ acestea se mențin ba chiar se adaugă altele noi²⁷⁸.

Pasta ceramicii acestei faze rămîne în canoanele culturii Vinča în ceea ce privește calitatea amestecului și arderii. Nuanțele de culori sînt

²⁶⁶ M. Nica, *op. cit.*, p. 36, fig. 2/5, 11.

²⁶⁷ *Ibidem*, fig. 3/1, 9, 11, 12.

²⁶⁸ Gh. Lazarovici, *Pontice*, *op. cit.*, n. 58—60.

²⁶⁹ N. Vlassa, *Dacia*, VII, 1963, p. 489, fig. 6/7; p. 490, n. 12 aci vezi bibliografia problemei și fig. 11; *ActaMN*, IV, 1967, p. 408 n. 21.

²⁷⁰ Vl. Milojević, *BerRGK*, 33, 1951, p. 120, fig. 4/2.

²⁷¹ *Ibidem*, *Chronologie...*, pl. 31/10.

²⁷² H. Müller-Karpe, *op. cit.*, pl. 180/16.

²⁷³ Vl. Milojević, *op. cit.*, pl. 18/6.

²⁷⁴ H. Müller-Karpe, *op. cit.*, pl. 110—111.

²⁷⁵ *Supra* nota 209.

²⁷⁶ Vezi comunicarea lui Vl. Dumitrescu, la Congresul de la Atena 1970; Gh. Lazarovici, *ActaMN*, VIII, 1971, p. 407—411.

²⁷⁷ N. Vlassa, *Dacia*, VII, 1963, p. 492 și bibl. n. 12; D. Garašanin, *Starinar*, II, 1951, p. 12 n. 7—11.

²⁷⁸ Ne referim la ceramica cenușie minoică; cf. Vl. Milojević, *Chronologie...*, p. 73.

variate născându-se din negru-cenușiu și roșu²⁷⁹, cărora arderile secundare le-au schimbat înfățișarea. Acestor categorii li se adaugă o ceramică roșie ca singele și una cenușie, minoică²⁸⁰. Ceramica cenușie și neagră apare uneori în diverse combinații nefiind culori precise, ci rezultatul unui amestec. Acestea se sesizează în nivelele superioare de la Zorlenț, Balta Sărată și Ruginosu. Fenomene asemănătoare sînt și la Žarkovo II, nivel în care predomină ceramica roșie și cea în tehnica *mottled*²⁸¹, fenomene identice, la același orizont cronologic. Tot în acest orizont apar fragmente ceramice de culoare cenușie, uneori lustruite, cu aspect săpunos alteori, nelustruite, cu aspect făinos. Unele sînt piese de import din culturile vecine, altele sînt produse locale.

Ceramica de uz comun a fazei Vinča B₂ nu diferă de cea a etapei precedente, de aceea nici nu stăruim asupra lor. O anumită netezire, ce mai amintește de barbotină, apare atît la Liubcova cît și în nivelul II de la Ruginosu²⁸². Ornamentele realizate cu tub de os sau trestie, de forma unor cercuri concentrice, apar în acest orizont la Zorlenț niv. III pe o ceramică cărămizie — fig. 15/12 — sau la Parța pe o pastă cenușie — fig. 34/1. Un motiv nou, care apare la acest orizont și va înflori în cursul fazei următoare, este banda punctată în formă de spirală. Aceasta apare la Zorlențul Mare — niv. III fig. 16/9 — și Liubcova²⁸³. La Vinča și în alte părți²⁸⁴, indică un orizont cronologic coborît pentru elementele cu care apare. La Zorlenț spirala apare combinată, pe același vas, cu ornamentul din bandă în meandru umplut cu puncte. Banda umplută cu puncte apare și la Balta Sărată²⁸⁵ și Liubcova²⁸⁶. La Parța — fig. 33/4, 7, 10; 34/8²⁸⁷ — și Zorlenț²⁸⁸ — niv. III fig. 17/8 — banda se lățește, fenomen sesizat cu claritate de N. Vlassa la Tărtăria ce începe din nivelul II de aci²⁸⁹, lucru care se verifică prin săpăturile din Banat. Alături de banda punctată în formă de meandru continuă să fie prezent meandru din linii incizate paralele la Parța — Casa Mare fig. 23/5—7; 27/10; 29/3—4, 6; 35/2, 5, 6; 1931 fig. 36/1—2, 6, 8, 13, 15 — și Zorlenț —

²⁷⁹ Pentru Liubcova, cf. E. Comșa, *SCIV*, 16, 3, 1965, p. 548—549; *Comunicări*, III-ser. arh. Craiova 1967, p. 10.

²⁸⁰ Vl. Milojević, *op. cit.*, p. 73.

²⁸¹ M. și D. Garašanin, *op. cit.*, p. 125.

²⁸² Supra notele 168—169.

²⁸³ E. Comșa, *MFMÉ*, 1969/2, p. 33.

²⁸⁴ M. Roska, *op. cit.*, p. 49 arată că spirala apare după nașterea culturii Bükk. Dacă procesul genetic nu este just, în schimb orizontul cronologic este bine precizat; V. J. Fewkes, *op. cit.*, p. 28; I. Banner și M. Párducz, *op. cit.*, p. 31; Vl. Milojević, *Chronologie...*, p. 73; *JbRGZM*, 14, 1967, p. 29, fig. 1/7; M. și D. Garašanin, *op. cit.*, p. 110, fig. 7/1; M. Vasiliević, *ArchPregled*, 9, 1967, p. 23, pl. V/6.

²⁸⁵ S. Dumitrașcu, *op. cit.*, p. 517 pl. I/1.

²⁸⁶ E. Comșa, *SCIV*, 16, 3, 1965, p. 548, fig. 4/6; *Dacia*, XIII, 1969, p. 32, fig. 18; B1—3.

²⁸⁷ Gh. Lazarovici, *Banatica*, I, 1971, p. 8/4, 10, 13.

²⁸⁸ *Ibidem*, fig. 8/8.

²⁸⁹ N. Vlassa, *op. cit.*, fig. 3.

niv. III fig. 17/5—6, 9; 18/5 — Balta Sărată²⁹⁰ şi Liubcova²⁹¹. În nivelul III de la Zorlenţ apare şi o combinaţie din meandru, din linii, umplut cu puncte — fig. 18/4—6²⁹². Triunghiurile şi romburile umplute cu puncte, ce formează motivul ornamental principal, le întâlnim: la Parţa, Ruginosu şi Balta Sărată²⁹³. Pentru toate aceste categorii de ornamente sînt analogii la Žarkovo II²⁹⁴, la Vinča, Bogdanovc²⁹⁵, Vinkovci²⁹⁶, Šabac²⁹⁷ etc.

Pliseurile acestei faze continuă evoluţia din etapele precedente; în acelaşi timp apar unele elemente curboliniare — Parţa 1945 fig. 28/10 la adîncimea de 0,60—0,80. Motivul dominant continuă să fie cel geometric-rectiliniu. Ornamentele sînt dispuse pe partea superioară a vaselor şi, mai rar, sub curbura — Liubcova²⁹⁸ — de forma unor linii oblice dispuse variat — Parţa — Casa Mare fig. 21/1, 2²⁹⁹; 1945 fig. 28/4, 7; Liubcova³⁰⁰ — sau verticale — Parţa Casa Mare fig. 21/3; 1945 fig. 23/1 la adîncimea de 0,60 — şi Liubcova³⁰¹.

Evoluţia formelor ceramice, în linii mari, este asemănătoare fazei B₁. Străchinile sînt mici, tronconice, puţin adînci, cu pereţi dreپţi — Liubcova³⁰² — uşor curbaţi — Parţa Coliba Scheletului fig. 35/11; Zorlenţ niv. III fig. 17/13—14; Liubcova³⁰³ — sau puternic curbat — Liubcova³⁰⁴, Zorlenţ niv. III fig. 17/11 — altele sînt de aceeaşi formă dar mai adînci — Parţa Casa Mare; Zorlenţ niv. III fig. 17/14³⁰⁵. Apar şi forme noi de străchini — Parţa Casa Mare fig. 22/7; 29/2 — la care corpul este profilat. Castroanele au corpul sferic păstrînd gitul cilindric mai înalt — Liubcova³⁰⁶, Zorlenţ niv. III fig. 19/5 sau mai scund — Liubcova³⁰⁷, altele se alungesc luînd forma unor oale — Liubcova³⁰⁸. Cele din pastă de uz comun au o formă bitronconică — Liubcova³⁰⁹, Zorlenţ niv. III fig. 18/3.

²⁹⁰ S. Dumitraşcu, *op. cit.*, p. 517, pl. II/3.

²⁹¹ E. Comşa, *op. cit.*, p. 32 fig. 18/B4, Cl—2; SCIV, 16, 3, 1965, p. 548 fig. 4/2; MFME, 1969/2, p. 33.

²⁹² Gh. Lazarovici, *op. cit.*, fig. 8/5—6.

²⁹³ *Ibidem*, Parţa fig. 7/7, 9, 13; Ruginosu, fig. 8/9; Balta Sărată, fig. 8/12.

²⁹⁴ M. şi D. Garaşanin, *op. cit.*, p. 110 fig. 7/1, 4; p. 113 fig. 12.

²⁹⁵ R. R. Schmidt, *op. cit.*, pl. 70/1; S. Dimitrievic, *op. cit.*, pl. XII/3, 8.

²⁹⁶ *Ibidem*, pl. XI/11.

²⁹⁷ M. Vasilievic, *op. cit.*, pl. IV/6.

²⁹⁸ E. Comşa, *op. cit.*, p. 32, fig. 18/D16.

²⁹⁹ Gh. Lazarovici, *op. cit.*, fig. 7/2—3.

³⁰⁰ E. Comşa, *op. cit.*, fig. 18/7, 12—14;

³⁰¹ *Ibidem*, fig. 18/D1,3—5,15.

³⁰² *Ibidem*, fig. 13/15—16; 16/23—25; SCIV, 16, 3, 1965, p. 547—548, fig. 2/17, 19, 20, 22, 23.

³⁰³ *Ibidem*, p. 547, fig. 2/10, 15, 18, 21, 24; Dacia, XIII, 1969, p. 27, fig. 13/17; 16/26—28 cu analogii la Vinča niv. B; cf. M. Vasić, PV, II 254 a. 6,7; şi Žarkovo, niv. II, M. şi D. Garaşanin, *op. cit.*, p. 114, fig. 14.

³⁰⁴ E. Comşa, SCIV, 16, 3, 1965, p. 547, fig. 2/9, 14.

³⁰⁵ Analogii la Žarkovo, niv. II, cf. M. şi D. Garaşanin, *op. cit.*, p. 114, fig. 13.

³⁰⁶ E. Comşa, Dacia, XIII, 1969, p. 30, fig. 14/5.

³⁰⁷ *Ibidem*, p. 27, fig. 13/1, 6; p. 30, fig. 14/13, 15—16, 18—20; 14/3—4, 7, 12.

³⁰⁸ *Ibidem*, p. 30 fig. 16/11, 17; SCIV, 16, 3, 1965, p. 547, fig. 2/8, 10, 11, 13.

³⁰⁹ *Idem*, Dacia, XIII, 1969, p. 27, fig. 13/12—5, 8, 10; cu analogii la: Danijca, I. Todorović şi A. Termanovic, *op. cit.*, p. 40, pl. XXXUX/1; VI/3; Žarkovo, niv. II, M. şi D. Garaşanin, *op. cit.*, p. 112, fig. 11.

Castroanele bitronconice au buza răsfrintă — Liubcova³¹⁰, Parța Casa Mare fig. 22/6. „Tigăile de pește“ apar încă din faza B₁ la Vinča³¹¹. În faza Vinča B₂ sînt o formă nelipsită de așezări. În Banat apar la Zorlenț niv. II — fig. 12/21, 22, 25—26, 35 — și niv. III — fig. 18/1 — cînd numărul lor este mult mai mare. La Parța sînt cunoscute încă din primele săpături — fig. 27/1, 2, 4, 5, 7, 8, 9. O altă formă de vas, des întilnită, sînt „amforele“. Unele dintre acestea au partea superioară sferică și gîtul cilindric — Parța Casa Mare fig. 23/2; 1945 fig. 33/7, 9 și Liubcova³¹². Pentru acestea și ornamentele de pe ele sînt analogii în aceeași fază la Vinča³¹³ și Žarkovo II³¹⁴. Oale cu gît cilindric apar la Liubcova³¹⁵. Fragmentul de oală bitronconică de la Liubcova cu umărul ascuțit³¹⁶ are bune analogii la Vinča³¹⁷. Dintre vasele miniatură rețin atenția ulcele de la Parța — Coliba Scheletului fig. 35/9—10; Casa Mare fig. 25/4, 3; 22/10.

Cupele din această fază au piciorul masiv, partea superioară înaltă, umărul alungit — Parța Casa Mare fig. 26/5, 7 — aceeași formă de picior de cupă apare la Zorlenț — fig. 18/2 — Parța Casa Mare fig. 24/1, 8. Ele au analogii în unele variante de la Vinča³¹⁸, dar se deosebesc după profil de tipul clasic al cupei din Vinča B₂³¹⁹.

Vasele cu țevă de scurgere din această fază sînt un tip neevoluat, el derivă din oale care în partea superioară au gura de scurgere — o țevă cilindrică³²⁰ sau tăiată oblic³²¹. Ambele apar în acest orizont la Zorlenț³²² — niv. III fig. 15/9 — Balta Sărată³²³, Ruginosu³²⁴.

Plastica fazei Vinča B₂ este destul de variată. A judeca lucrurile numai după așezarea de la Zorlenț și Liubcova nu ni se pare justă, deoarece niv. II și III de la Zorlenț, atît de bogate în plastică, sînt situate din punct de vedere cronologic, la granița dintre B₁—B₂, ori evoluția plasticii antropomorfe din niv. III de la Zorlenț este procesul firesc al eta-

³¹⁰ E. Comșa, *op. cit.*, p. 30, fig. 16/1, 2, 6, 8—9; p. 29, fig. 14/2; cu analogii la Vinča: cf. Vl. Milojević, *Chronologie...*, pl. 32/5—7; B. Iovanović, *Starinar*, XI, 1961, p. 14, fig. 2.

³¹¹ M. Vasić, *PV*, II 91 a. 9,7 m.

³¹² E. Comșa, *op. cit.*, p. 27, fig. 13/4, 11, 13.

³¹³ M. Vasić, *PV*, II 298 a. 6,5 m; Vl. Milojević, *op. cit.*, pl. 32/6; B. Iovanović, *op. cit.*, p. 16, fig. 3 a. 6,6 m.

³¹⁴ M. și D. Garašanin, *op. cit.*, p. 113, fig. 12.

³¹⁵ E. Comșa, *op. cit.*, p. 27, fig. 13/12; cu analogii la Vinča cf. B. Iovanović, *op. cit.*, p. 16, fig. 3 a. 6,6 m.

³¹⁶ E. Comșa, *op. cit.*, p. 30, fig. 16/22.

³¹⁷ M. Vasić, *PV*, I 129 a. 6,5 m; Vl. Popović, *RevArch*, 49, 1957, p. 134, fig. 1 și p. 143.

³¹⁸ M. Vasić, *PV*, II 248/462 a. 6,6 m.

³¹⁹ *Ibidem*, II/248/460 = Vl. Milojević, *op. cit.*, pl. 32/9.

³²⁰ La Vinča cf. Vl. Milojević, *op. cit.*, pl. 32/4; Turdaș, Müller-Karpe, *op. cit.*, pl. 180/17; Szakálhát, cf. I. Banner și A. Bálint, *op. cit.*, pl. V/17, 18.

³²¹ La Vinča cf. Vl. Milojević, *op. cit.*, pl. 32/3; Banișca cf. I. Todorović și A. Termanović, *op. cit.*, pl. XIII/9; Szakálhát cf. I. Banner și A. Bálint, *op. cit.*, pl. V/15.

³²² Gh. Lazarovici, *op. cit.*, fig. 8/1—3.

³²³ Săpăturile lui S. Dumitrașcu, niv. II. Nepublicat.

³²⁴ Săpăturile Muzeului din Reșița conduse de subsemnatul. Nepublicate.

pelor anterioare. Una dintre figurinele publicate de E. Comşa³²⁵ continuă evoluția celor din faza anterioară — fig. 1/4 la E. Comşa. Idolul — fig. 4/5 la Comşa — atribuit de acesta cu probabilitate nivelului II (faza Ornița-Vest) a fost descoperit în campania anului 1964 în nivelul I, idol ce are rădăcini mai vechi în faza Starčevo IV de la Gura Văii³²⁶. Figurina cu mască pentagonală — fig. 4/1 după Comşa — prin forma sa are analogii în fazele B₂—³²⁷. Din același nivel sînt și acele „amulete“ pe baza cărora E. Comşa atribuia nivelul fazei Ornița-Vest. Credem necesar aci să facem o remarcă despre unii idoli din faza Ornița-Vest, forme necunoscute la Zorlenț și nici în zonele centrale și nordice ale Banatului. Apariția lor la Liubcova trebuie puse în legătură cu formele sudice ce aparțin tipului Pločnik³²⁸, deci o egalitate între Zorlenț III și Ornița-Vest nu ni se pare firească deoarece evoluția și influențele sînt diferite, chiar dacă pot reprezenta același orizont cronologic. Zisele „amulete“ au la rîndul lor o evoluție îndelungată, ele nu trebuiesc rupte de idoli cu cap mobil ce apar la Zorlenț chiar de la baza nivelului II, în nivelul III dînd nota caracteristică, dăinuind în faza Vinča C așa cum o cer analogiile tipologice, chiar fie pentru acele „amulete“³²⁹.

Plastica fazei Ornița, cît o cunoaștem din publicații³³⁰, nu credem că este nici bogată nici reprezentativă, mai ales că aceasta provine din trei straturi de locuire; de aceea nici terminologia de faza Ornița nu o putem accepta. Fazei Vinča B₂ credem că aparține și idolul perforat descoperit la Parța — *Casa Mare* fig. 21/12. Idoli perforați se cunosc de la Ruginosu atît din 1962 cît și din campania din 1970. Aria lor de răspîndire este mai largă. Sînt numeroase studii asupra acestui tip³³¹, trebuie menționat însă că la Zorlenț sînt zeci de bucăți, de diverse tipuri și forme³³² iar pînă la publicarea lor comentarea celor cîteva exemplare ni se pare de prisos.

În nivelul III de la Zorlenț și în nivelele superioare de la Parța apar o serie de fragmente ceramice de factură sau cu ornamente străine culturii Vinča. Atenția asupra lor în mod deosebit ne-au atras-o exemplarele de la Zorlenț pentru care avem un orizont cronologic și obser-

³²⁵ E. Comşa și O. Răuț, *op. cit.*, p. 10—11, fig. 4/2.

³²⁶ Gh. Lazarovici, *ActaMN*, VI, 1969, p. 19, fig. 10/6, 10, 15; 11/10. La acestea ne referem la p. 25 privind influența culturii Starčevo-Criș asupra culturii Vinča.

³²⁷ N. Vasić, *PV*, III 223 a. 6,1 m; 186 și 183 a. 6,4 m; 259 a. 5,8 m; II 301 a. 6,2 m; I 5 a. 5,8 m. Asupra acestei probleme ne-am referit și cu alt prilej, *Banatica*, 1971, p. 23 nota 54.

³²⁸ E. Comşa, *Dacia*, XIII, 1969, fig. 23/1, 8. Analogii la: *Gomolava* cf. B. Brukner, *op. cit.*, p. 149, pl. XVI/1; *Vitoševac*, D. Krstić, *op. cit.*, p. 63, pl. VII/2; XV/1; *Pločnik*, R. Galović, *GlasMKiM*, III, 1958, p. 175; D. Srejić, *NCB*, 1968;

³²⁹ M. Vasić, *PV*, III 624—625 a. 5,2—5,7.

³³⁰ E. Comşa, *op. cit.*, p. 38, fig. 22.

³³¹ Vl. Dumitrescu, *SCIV*, XI, 2, 1960, p. 245—257; J. Makkay, *ActArchSz*, VIII, 1962, 1—4, p. 158 și urm.; N. Vlassa, *Sargetia*, IV, 1966, p. 9—16; I. Aldea, *Sargetia*, V, 1968, p. 11—13 vezi și bibliografia problemei la aceștia.

³³² Majoritatea plasticii rezultată din săpăturile de la Zorlenț se află la E. Comşa și O. Răuț pentru a fi studiată și publicată.

vații stratigrafice. Le considerăm importuri culturale, rezultat al coexistenței și raporturilor a două civilizații care se interpătrund. La Parța, din observațiile stratigrafice de care dispunem³³³, apar împreună cu materiale Vinča B₂ evoluat, fiind suprapuse de nivelul Tiszapolgár de aci, iar la Zorlent, sînt în nivelul în care apar acele elemente ce dăinuiesc pînă în Vinča C.

O mențiune specială credem că trebuie făcută în legătură cu ornamentul în forma literei „M” ce apare pe fragmentele cu ornamente liniare de la Zorlent³³⁴, Hodoni fig. 31/3 și Parța³³⁵ — 1945 fig. 31/1. I. Kutzián îl consideră tipic pentru cultura Szakálhát, preluat de la ceramica liniară Alföld³³⁶. Îl întîlnim la Szentés—Jaksorpart³³⁷, Szentés—Ilonapart³³⁸, Vinča³³⁹ și Bodrogkeresztúr³⁴⁰, pe ceramică Szakálhát. Un vas fragmentar din niv. III de la Zorlent — fig. 18/8 — este ornamentat în manieră liniară. Aceeași origine o credem și pentru vasul descoperit în 1878 la Parța — fig. 27/8³⁴¹ — a cărei pastă este de culoare neagră, diferită de a culturii Vinča atît prin factură cît și culoare. Fragmentele descoperite de M. Moga în 1945³⁴² au suferit o puternică ardere secundară din care cauză culoarea originală a pastei nu o știm. Cert este că e vorba de un ornament străin cercului vinciian, la care influențele liniare sînt de necontestat.

O cupă descoperită în nivelul III de la Zorlent — fig. 16/6 — are piciorul gol și este ornamentată cu incizii fine de linie frîntă, meandru dintr-o singură linie pe piciorul vasului, și incizii alveolare dispuse în formă de romburi și delimitate de linii subțiri. Pentru prima categorie de ornamente de pe acest vas sînt influențe în cultura Szakálhát³⁴³, iar pentru ultima în cultura Butmir³⁴⁴. Vasul de la Parța — fig. 31/3 — cu litera „M” este pictat cu culoare roșie. Vasul-capac — fig. 31/1 — este pictat cu roșu și galben, culori ce apar și pe alte fragmente de la Parța³⁴⁵, pe o pastă de culoare roșie-gălbui, ornamentat cu incizii ce cuprind benzi late pictate cu roșu și galben, sau doar cu roșu — fig. 20/6—10, 12. Avînd în vedere observațiile stratigrafice de aci, materialele

³³³ Săpăturile din 1945. Informație M. Moga.

³³⁴ Gh. Lazarovici, *Banatica*, I, 1971, pl. IX/8—9.

³³⁵ În săpăturile din 1945 ale lui M. Moga la a. 0,90—1,10 m; Gh. Lazarovici, *op. cit.*, fig. 9/1.

³³⁶ I. Kutzián, *op. cit.*, p. 258.

³³⁷ G. Csálány, *Germania*, 23, 1939, p. 145—146, pl. 15/2; N. Kalicz, *Dieux d'Argile* Budapesta, 1970, p. 82, 85, fig. 27, 29.

³³⁸ *Ibidem*, fig. 26.

³³⁹ I. Csalog, *FolArch*, VII, 1955, pl. VI/2.

³⁴⁰ Fr. Tompa, *Die Bandkeramik in Ungarn*, *ArchHung*, V—VI, 1929, pl. XXXIX/16.

³⁴¹ Vl. Miložić, *BerRGK*, 33, 1951, p. 120, 117, fig. 4/3.

³⁴² MBT inv. IV 1323; Gh. Lazarovici, *op. cit.*, fig. 3.

³⁴³ Fr. Tompa, *op. cit.*, pl. IX/12 de la *Bodrogkeresztúr*; și N. Kalicz, *op. cit.*, fig. 29 la *Szentés-Iaksorpart*; I. Csalog, *op. cit.*, pentru vasul de la Vinča; Vl. Miložić, *Chronologie...*, pl. 35/4.

³⁴⁴ A. Benac, *BerRGK*, 42, 1961, p. 47, pl. 11/4.

³⁴⁵ Gh. Lazarovici, *op. cit.*, fig. 10/11 = 28/13 în această lucrare.

cu care apar împreună, lipsa lor în nivelele mai vechi de la Parța sau Zorlenț, rezultă un nivel cronologic la sfârșitul fazei B₂ și început de C. Pictarea cu roșu și galben, după ardere și uneori după lustruire, este un fenomen ce apare în cultura Szakálhát³⁴⁶, fiind caracteristic și pentru grupul Zselis³⁴⁷. Apar însă și în cultura Vinča, în fazele vechi, dar aci se rezumă doar la plastică³⁴⁸. În Vinča B₂, în Banat pictură după ardere se mai cunoaște la Balta Sărată³⁴⁹ și Liubcova³⁵⁰, în orizonturi cu materiale caracteristice pentru Vinča B₂. Raritatea acestuia în zonele centrale și sudice, în comparație cu nordul Banatului, credem că trebuie pusă în legătură cu influențele grupului Szakálhát și Zselis. În Transilvania apar pe forme tipic turdășene tîrzii la Cluj, în nivelul cel mai timpuriu suprapuse fiind de elemente Lumea Nouă³⁵¹. O precizare o credem necesară și anume că la Zorlenț și Parța lipsește ceramica Tisa clasică, cum apare la Cenad și Beșenova³⁵². Elementele „tisoide” sînt de fapt aceleași care sînt prezente și în cultura Szakálhát. Ornamentul meandroid de pe fragmentul de vas-capac — fig. 35/7 și 30/2 de la Parța — ce au pictură după ardere sînt de factură vinciană.

Legăturile cu grupul Szakálhát pentru unele categorii de elemente sînt fie rezultatul influențelor reciproce, fie o „modă” pentru acest orizont cronologic. Prezența unui fragment de factură liniară ornamentat cu note — fig. 29/5 ni se pare firească, deoarece după cum se știe, liniarul cu note este contemporan și urmează grupului Zselis³⁵³, dar în Ungaria apar împreună la Bicske, Békásmegyes și Lebő³⁵⁴. Această apariție în Ungaria este tîrzie deoarece în aceleași așezări apar și alte culturi: Bükk³⁵⁵, Szakálhát³⁵⁶, Tisa³⁵⁷, Lengyel³⁵⁸ și Vinča tîrzie³⁵⁹. Avînd în vedere că recent N. Kalicz a arătat că unul din vasele de la Vinča descoperit la nivelul fazei B₁ considerat import Tisa aparține de fapt grupului Szakálhát³⁶⁰, datarea culturii Tisa în faza B₁ a culturii Vinča iese din discuție. Mai mult, după cum am arătat, ceramică Tisa clasică nu apare în cursul

³⁴⁶ I. Kutzián, *op. cit.*, p. 256, 259; O. Trogmayer, *MFME*, 1968, p. 15; N. Kalicz, *op. cit.*, p. 85, fig. 25, 27.

³⁴⁷ I. Kutzián, *op. cit.*, p. 256, 258, 259, 272.

³⁴⁸ M. Garašanin, *BerRGK*, 39, 1958, p. 18—19.

³⁴⁹ S. Dumitrașcu, *op. cit.*, p. 517.

³⁵⁰ E. Comșa, *op. cit.*, p. 38, fig. 22/1b.

³⁵¹ N. Vlassa, *ActaMN*, VII, 1970, p. 3—14 vezi aci și bibliografia.

³⁵² Gh. Lazarovici, *Banatica*, I, 1971, p. 28—29, notele 118—132, pl. IX.

³⁵³ E. Comșa, *SCIV*, XI, 2, 1960, p. 235.

³⁵⁴ Vl. Milojević, *BerRGK*, 33, 1951, p. 118, 123—224; D. Popescu, *op. cit.*, p. 107; I. Kutzián, *op. cit.*, p. 262, 263, 264, 272.

³⁵⁵ Vl. Milojević, *op. cit.*, p. 122—123 pentru fazele I—II; M. Garašanin, *BerRGK*, 33, 1951, p. 130; D. Popescu, *op. cit.*, p. 107; I. Kutzián, *op. cit.*, p. 263. Pentru *Hodoni* cf. Gh. Lazarovici, *op. cit.*, pl. XIV/4.

³⁵⁶ *Ibidem*, p. 262.

³⁵⁷ *Ibidem*, p. 262, 263, 264, 272; Vl. Milojević, *op. cit.*, p. 118; M. Garašanin, *op. cit.*, p. 130.

³⁵⁸ Vl. Milojević, *op. cit.*, p. 122—123; I. Kutzián, *op. cit.*, p. 263.

³⁵⁹ *Ibidem*, p. 263; Vl. Milojević, *op. cit.*, p. 118, 123—124.

³⁶⁰ N. Kalicz, *ActArhBp*, XXII, 1970, 1—4, p. 15, fig. 1.

fazei B₂ în Banat. Rămâne viitorului a preciza dacă descoperirile din nivelul Vinča B₁ nu aparțin unui orizont mai târziu, cum o cer celelalte descoperiri ca și strînsele legături cu cultura Zselis și Bükk. S. Dimitrievic pe baza unor observații stratigrafice arată că grupul Zselis și elemente ale liniarului cu note apar în aria culturii Sopot-Lengyel la un orizont Vinča B₂³⁶¹. La sfîrșitul fazei B₂ se constată un val nou venind din sud³⁶² ce corespunde bronzului timpuriu din Macedonia³⁶². În această vreme cultura Vinča evoluase spre Vinča C — Vinča-Pločnik.

Faza Vinča C

Lipsește cercetări din această perioadă în zonele nordice și centrale ale Banatului. În sud la Liubcova E. Comșa a surprins o fază ce aparține acestui orizont denumită de el faza Ornița-Vest. Materialul publicat recent³⁶³ arată menținerea categoriilor vechi de ceramică. Apar forme noi, mai ascuțite³⁶⁴ și altele, de la vase cu umerii rotunjiți, care se îngroașă în regiunea buzei³⁶⁵. Plastica publicată de Comșa se poate grupa în câteva variante: 1) plastica tipică pentru zonele de sud ale culturii Vinča — grupul Pločnik³⁶⁶; 2) plastica ce evoluează în fazele anterioare³⁶⁷; 3) plastică cu legături în aria de nord a acestei culturi³⁶⁸; 4) idoli cu cap mobil³⁶⁹. Pentru prima categorie sînt analogii în așezări din regiunea dunăreană și din sud³⁷⁰. Pentru categoria a doua, în special pentru cele ce redau pârul, sînt analogii la Vinča³⁷¹. Idolii cu incizii pe corp în formă de meandru — din categoria a treia — sînt uneori considerați că aparțin culturii Tisa, ei reflectă însă o modă de ornamentare comună pentru același orizont cronologic³⁷². Idolii cu cap mobil — categoria a patra — apar în cursul fazei B₁³⁷³. În faza B₂ numărul lor crește, iar spre sfîrșitul acestei faze — nivelul III de la Zorlenț — numărul acestora depășește pe cel al idolilor obișnuți. Aceștia au o arie largă de răspîndire. Mai numeroși

³⁶¹ S. Dimitrievic, *op. cit.*, p. 82—83, pl. III/9.

³⁶² Vl. Milojević, *Reinecke Festschr.* p. 113; Vl. Popović, *op. cit.*, p. 133.

³⁶³ E. Comșa, *Dacia*, XIII, 1969, p. 33—41.

³⁶⁴ *Ibidem*, p. 36, fig. 20.

³⁶⁵ *Ibidem*, p. 36, fig. 20/1, 22.

³⁶⁶ *Ibidem*, p. 39, fig. 23/1a—c, 8a—c.

³⁶⁷ *Ibidem*, fig. 23/2a—c, 3—5.

³⁶⁸ *Ibidem*, fig. 23/6a—c, 7a—c.

³⁶⁹ *Ibidem*, fig. 23/9—13.

³⁷⁰ Supra nota 328 și B. Brukner, *op. cit.*, pl. XIII/4; IV/1; la *Vinča*, M. Vasić *PV*, I 5a a. 5,8 m, 138 a. 5,6 m; II 301 a. 6,2; 322 a. 4,7 m.

³⁷¹ M. Vasić, *PV*, III 136 = I 25 a. 7,6, 186 a. 6,4, 193 a. 6,4—6,3 m; 205 a. 6,2; 253 a. 5,8 m.

³⁷² M. Garašanin, *op. cit.*, pl. V/2; cu analogii la: *Turdaș* cf. M. Roska, *ATSzgy.*, Cluj, 1941, pl. CXXXIX/4; *Gomolava* cf. B. Brukner, *op. cit.* pl. XII/2; XIII/1.

³⁷³ La Zorlenț în nivelul I apare primul idol de acest tip.

sînt în Transilvania la Turdaş³⁷⁴. În Banat mai apar la Balta Sărată şi Ruginosu³⁷⁵.

Faptul că în centrul şi nordul Banatului nu apar idoli din categoria întîia, ci îşi continuă evoluţia formele anterioare, arată că aceste zone nu suferă din plin şocul care s-a produs, în această vreme, în sud. Nu se poate susţine că nu ar exista aşezări din faza C a culturii Vinča în Banat, deoarece materialul de la Kubin (Iugoslavia) aflat în Muzeul din Timişoara este tipic pentru această fază. Mai mult, aci apare o ceramică de culoare cenuşie, frumos ornamentată cu pliseuri curboliniare şi spirale străchini cu buza plisată sau canelată şi uşor îngroşate, toate sînt elemente tipice fazei C. Spre nord în regiunea Mureşului în această vreme cultura Tisa este pe deplin formată şi înfloreşte cum reiese din aşezările de la Hodoni, Cenad şi Beşenova³⁷⁶. Evoluţia unor aşezări din faza B₂ va continua şi în cursul fazei C — Zorlenţ III, Ruginosu, parte din materialul de la Parţa şi poate aşezarea de la Honorici³⁷⁷.

Termenul de faza Orniţa-Vest pentru faza Vinča C nu credem că este nimerit deoarece el nu cuprinde toate fenomenele ce se înţeleg sub denumirea de Vinča C, nici măcar nu le acoperă pe deplin pe cele din centrul Banatului, rămînînd caracteristic, poate, pentru regiunea dunăreană, fenomene care vor fi confirmate sau infirmate de cercetările din Oltenia. Evoluţia acestor materiale, din sudul Banatului diferă de cea a grupului Vinča-Pločnik de la Gomolava, încît puncte de sprijin trebuiesc căutate poate numai spre est.

*

În încheiere considerăm necesar să aruncăm o privire de ansamblu asupra culturii Vinča pe teritoriul Banatului. Purtătorii culturii Vinča, străini de fondul local al neoliticului vechi reprezentat de cultura Starčevo-Criş, se aşează în regiunea dunăreană, în jurul anului 3000 î.e.n. Banatul face parte din zona centrală a acestei civilizaţii, de aceea am considerat necesar a trata problemele din Banat în context mai larg şi a ne ocupa în mod deosebit de opiniile privind evoluţia şi terminologia folosită de cercetători, deoarece referirile la Banat vizează direct opiniile generale asupra culturii Vinča. Urmărind evoluţia culturii Vinča, pe parcursul celor patru etape de dezvoltare, pe baza materialului din Banat, raportat însă la zonele învecinate, am căutat să subliniem unitatea acestei civilizaţii, exprimîndu-ne dezacordul faţă de unele încercări recente care, printr-o terminologie nouă, nejustificată după părerea noastră, lasă să se înţeleagă o evoluţie deosebită în Banat, fragmentînd în mod abstract unitatea culturii Vinča.

³⁷⁴ N. Vlăsa, *Sargetia*, IV, p. 9—16; bibliografia problemei supra nota 331.

³⁷⁵ Materialele nu sînt publicate. Se află în muzeele din Caransebeş şi Reşiţa.

³⁷⁶ Gh. Lazarovici, *Banatica*, I, 1971, p. 26—27.

³⁷⁷ Materialul se află la Muzeul din Reşiţa adus dintr-o perieghază de învăţătorul Gh. Boldureanu din Honorici. Nepublicat.

Faza Vinča A reprezintă momentul sosirii noii civilizații cu un înalt nivel de prelucrare a ceramicii, cu ocupații superioare. Noua civilizație în cursul acestei etape dăinuie și treptat înlătură vechea civilizație, oprind dezvoltarea ceramicii pictate a neoliticului vechi, și influențând zonele periferice, creează o serie de aspecte locale. În regiunea dunăreană dă naștere aspectului Starčevo IV, care la rîndul său influențează dezvoltarea culturii Vinča din faza B₁. În prezent această fază o sesizăm sub forma unor epicentre, ceea ce nu înseamnă excluderea și altor zone unde sînt cunoscute fazele următoare. Prin legăturile cu zonele învecinate am căutat să precizăm intensitatea acestui impuls și orizontul cronologic relativ al primelor manifestări.

Faza Vinča B₁ reprezintă o evoluție firească a etapei anterioare. Acum dispar unele elemente vechi și apar altele noi care o individualizează. Această etapă are un rol genetic pentru o serie de civilizații din zonele învecinate. Se constată înmulțirea legăturilor cu sudul egeic și anatolo-mesopotamian prin prezența unor clare importuri sudice. Poziția cronologică absolută este precizată prin descoperirile de la Tărtăria, cea relativă prin relațiile cu zonele învecinate.

Faza Vinča B₂ reprezintă o nouă evoluție în care apar, clar și dominant, o serie de elemente noi. Amintim, în primul rînd ornamentația spiralieră și o serie de alte trăsături care de obicei scapă unor tratări sumare, ceea ce arată că este vorba de elemente noi. Această etapă reprezintă apogeul evoluției culturii Vinča, în care începe fragmentarea marelui complex într-o serie de grupări, fără însă a-și pierde specificul. La acest fenomen au contribuit noi elemente sudice și microasiatice, orizont, la care apar vasele animaliere, antropomorfe și prosopomorfe.

Faza Vinča C pe teritoriul Banatului se poate împărți în două grupe: una nordică, ce continuă evoluția din etapele precedente la care se adaugă elemente noi din nord-vest și o alta sudică, ce aduce ornamentația spiralieră-canelată și o plastică deosebită.

Lipsa unor cercetări recente în zonele centrale și nordice ale Banatului îngreunează aprofundarea exactă a problemelor cronologice și stratigrafice.

GH. LAZAROVICI

TYPOLOGIE UND CHRONOLOGIE DER VINČAKULTUR IM BANAT

(Zusammenfassung)

Die Arbeit verfolgt die Auswertung — aufgrund der neuesten Grabungen und Forschungen — des älteren, in den Sammlungen verschiedener Museen aufbewahrten Fundmaterials. Da zusammenfassende Arbeiten über die Vinčakultur auf dem Gebiet des Banats fehlen, sieht sich der Verfasser gezwungen, Auffassungen und Meinungen über die für das Banat und

die benachbarten Gebiete gebrauchte Fachsprache zu analysieren. Bei Untersuchung des Fundmaterials wird das chronologische System von Vl. Milojević verwendet.

Gegen manche, besonders das Banat betreffende neuere Ansichten wird Stellung genommen.

Die Vinča A Phase ist die älteste Entwicklungsstufe dieser Kultur; ihr Alter ergibt sich aus der Analyse des Fundstoffes und ihren Verbindungen mit der vorangehenden Starčevo-Crişkukultur. Es werden Kulturbeziehungen zu Phasen und Kulturen der Nachbargebiete, besonders zu denen aus dem Süden, untersucht. In der Vinča B Phase findet ein Prozess der Verallgemeinerung, der Verbreitung und höchsten Intensität des Einflusses dieser Kultur statt. Dieser Phase verdanken Kulturen ihren Ursprung, die später in den Nachbargebieten zur Blüte gelangen werden. Leider arbeiten die Fachwissenschaftler nicht immer mit den gleichen Elementen. Die Verbindungen mit der Szakálhát-Gruppe haben eine genetische Rolle und tragen — nach Meinung des Verfassers — zur Zeitsetzung dieser Gruppe und zu einer Spätdatierung der Theisskultur bei. Die Beziehungen zur Sopot-Lengyel I A Kultur bestätigen, durch typologische Analysen, die späte Ansetzung der Theisskultur in die B Phase und noch später. Ähnliche Phänomene zeigen auch die Verbindungen zwischen den Kulturen Vinča — Linearband — Vercucuteni in Siebenbürgen. Die Verbindungen mit der Dudeşti-Kultur in der Donaugegend verlaufen vom Banat durch Oltenien nach Muntenien. In der Arbeit werden die frühen Zeitsetzungen „Vinča A“ aus Oltenien analysiert und die Ansichten des Verfassers über die Datierung der Dudeşti-Kultur vorgelegt.

Die Vinča B Phase ist die Blütezeit der Vinčakultur. Gleichzeitig beginnt auch der Auflösungsprozess des grossen Vinča-Komplexes. In den Schichten und Siedlungen dieser Phase werden Szakálhát-Importe und das Erscheinen der ersten Theiss-Elemente, besonders gegen Ende dieser Phase festgestellt. Ein Fundstück aus Zorlenţ (Abb. 16/3) zeigt Beziehungen zur Butmir-Gruppe an.

Die Vinča C Phase ist die letzte Entwicklungsstufe der Vinčakultur im rumänischen Banat. Jetzt wird ein neuer Kulturimpuls aus dem Süden festgestellt. Diese Phase entspricht dem Spätneolithikum. Die Untersuchungen im nördlichen Banat sind veraltet und lückenhaft. Besser zeichnen sich die Dinge im Süden ab. Es lassen sich Verschiedenheiten in der Entwicklung für den Norden und für den Süden des Banats erfassen.

MODIFICĂRI STRUCTURALE ALE CULTURILOR ENEOLITICULUI FINAL DIN REGIUNEA CARPATO-DANUBIANĂ*

În ultimii 15 ani harta arheologică a ținuturilor din estul României s-a umplut treptat cu noi puncte care pun într-o lumină nouă evoluția culturilor din eneoliticul final și perioadă de tranziție spre epoca bronzului. Aceste realități noi au făcut deja obiectul mai multor studii care ridică, rezolvă sau numai schițează numeroase probleme. Dacă definirea unor grupe culturale este un bun câștigat, completarea conținutului acestora, periodizarea lor mai nuanțată, legăturile reciproce dintre ele, poziția lor cronologică comportă încă precizări de detaliu și chiar majore. Descoperirea unor noi grupe culturale este de asemenea de așteptat. În aceste condiții nu este de mirare că ipotezele de lucru sînt încă precumpănitoare față de concluzii. Totuși realitățile culturale din regiunile estice ale României sînt astăzi mai bine cunoscute, în literatura de specialitate, decît cele contemporane lor din jumătatea vestică a țării. Pentru această ultimă zonă, ideia succesiunii nemijlocite între culturile eneolitice tîrzii (Gumelnița, Sălcuța, Petrești, Ariușd, Bodrogkeresztúr) și cultura Coțofeni este încă înrădăcinată.

În ultimii ani, conținutul stratului eneolitic de la Băile Herculane, în care ceramica cu toarte aplicate și cea ornamentată în tehnica împunsăturilor succesive (Furchenstich) joacă un rol, important, ne-au reținut în mod deosebit atenția. Acesta, pe de o parte înmănunchia numeroase elemente ale culturilor eneolitice clasice, dar se deosebea de fiecare dintre ele luate individual, iar pe de altă parte, reprezenta un fenomen anterior culturii Coțofeni care părea să rupă legăturile genetice ale acesteia din urmă de culturile eneolitice Gumelnița, Sălcuța, Petrești, Ariușd, Bodrogkeresztúr.

Descoperiri asemănătoare celor de la Băile Herculane am putut constata în alte aproximativ 30 de puncte de pe teritoriul României în ariile culturilor Sălcuța, Bodrogkeresztúr, Petrești, Ariușd, Cucuteni.

* Bibliografie și ilustrații: *Dacia*, N. S., XV, p. 31—169.

În Oltenia, fenomenul pe care-l discutăm este cunoscut sub denumirea de Sălcuța IV și a fost, precum se știe, individualizat de către D. Berciu, la Sălcuța. Astăzi putem enumera 10 puncte cu asemenea descoperiri care se înscriu în limitele podișului getic. Unele sînt așezări în aer liber, altele, cum este cazul la Baia de Fier, în adăposturi naturale.

Din Banat, descoperirile cele mai bogate și caracteristice provin de la Băile Herculane—Peștera Hoților. Nu mai puțin importante sînt materialele din Peștera Românești și mai ales acelea scoase la iveală în urma săpăturilor lui M. Roska, la Pecica—Șanțul Mare.

La Herculane, peste o depunere sterilă se așterne un strat gros de cultură a cărui jumătate inferioară aparține eneoliticului, iar cea superioară culturii Coțofeni. Zece depuneri eneolitice, ocupînd suprafețe variabile, reprezintă locuiri de mai lungă sau mai scurtă durată a unor comunități care trec succesiv prin Peștera Hoților, uneori la intervale apreciable de timp. Primele depuneri se datorează unei comunități Sălcuța III, în care se resimt influențe Tiszapolgár tîrzii sau Bodroghkeresztúr timpurii. Următoarele depuneri, cu forme ceramice și ornamente caracteristice (străchini, castroane, „oale de lapte“, vase cu jgheab de scurgere, ornamente realizate în tehnica împunsăturilor succesive cu motive meandroide pe un fond scrijelat sau spiraliforme, pictură înainte de ardere sau „crudă“, toarte aplicate) ilustrează o apariție, distanțată în timp de prima locuire din Peștera Hoților — numită de noi etapa Herculane I. Ultimele depuneri, prin caracterele conținutului culturii materiale, definesc două etape ale aceluiași proces. Au fost numite convențional Herculane-eneolitic II și Herculane-eneolitic III.

În comparație cu resturile de tip Sălcuța IV, cele ale etapei Herculane II prezintă multe asemănări dar și multe deosebiri. Ne-am putea, firește, gândi la un specific local dat, în primul caz, de puternicul fond sălcuțean pe care se dezvoltă Sălcuța IV și de mai strînsele contacte cu cultura Bodroghkeresztúr, pe care le reflectă cultura materială a etapei Herculane II.

Nu ne scapă însă din vedere faptul că nu departe de Băile Herculane (cca 70 km pe căi de acces normal) se află așezarea sălcuțeană cu caractere tîrzii de la Ostrovul Corbului și nu departe de aceasta din urmă avem descoperirile de la Izvorul Bîrzii care se deosebesc de resturile tipice Sălcuța IV de la Sălcuța sau alte așezări de acest tip și sînt asemănătoare, în schimb, celor din etapa II a eneoliticului de la Herculane. Ar rezulta, la nivelul documentării actuale, că etapa Herculane II este mai tîrzie decît așezările de tip Sălcuța IV cunoscute pînă acum în Oltenia. Viitoarele cercetări vor preciza dacă Sălcuța IV își încheie evoluția mai de timpuriu decît alte fenomene similare sau își continuă încă evoluția și într-o perioadă sincronă etapei Herculane II sub forme încă necunoscute nouă.

Etapa Herculane II reflectă evidente contacte cu una din culturile Cernavoda, atît prin prezența ceramicii cu scoică, cît și prin alte obiecte de inventar. Tehnica de lucru a ceramicii cu amestec de cochilii de scoică pisată în pastă este grosieră, cu porozități aidoma celei din Cernavoda I,

Renie II sau Cernavoda III. Formele, toarta aplicată de pe un vas indică însă o manieră locală. Din păcate, această ceramică, în afară de faptul că atestă contacte evidente cu triburi de tip Cernavoda și orientarea stațiunii de la Herculanе spre Dunăre (chiar scoica nu putea fi adusă decât din regiunea dunăreană), nu ne oferă și alte elemente mai semnificative de sincronizare între Herculanе II și culturile de tip Cernavoda. O comparație de ansamblu între resturile culturii reprezentate de etapa II-a de la Herculanе și resturile culturilor Cernavoda ne arată că acestea nu se referă la cultura Cernavoda I (care în etapele timpurii și mijlocii rămâne contemporană cu etape sălcuțene anterioare fazei Sălcuța IV) și nici la cultura Cernavoda III. Găsim, în schimb, destul de multe similitudini în grupul Oltenița-Renie II (etapă intermediară între culturile Cernavoda I și III). Acestea se referă la forme de vase, motive ornamentale, tipuri de toarte supraînălțate. Prezența culturii Cernavoda III, dintr-o etapă timpurie, în zona Porților de Fier (descoperiri sporadice la Dubova-Cuina Turcului și Gornea) întăresc presupunerea unei anteriorități a etapei Herculanе II în raport cu Cernavoda III. Altfel, apropierea în spațiu dintre descoperiri de tip Herculanе II și Cernavoda III trebuia să se reflecte într-un mod oarecare și în sfera culturii materiale.

Etapă III-a eneolitică de la Herculanе este o continuare a etapei a II-a, din care preia numeroase elemente specifice.

Dispariția bruscă a unor tipuri de vase (a străchinilor cu marginea îndoită, îngroșată, înaltă, toate de tip sălcuțean) sau a unor piese de metal (nu ni se pare întâmplătoare lipsa ăcelor cu capăt îndoit din nivelurile etapei III), reducerea semnificativă a ceramicii ornamentate atât de caracteristic în etapa a II-a ni se pare nouă a demonstra că între etapa II și III de la Herculanе este un spațiu de timp (un hiatus), vreme în care peștera n-a fost iarăși locuită. Deși elemente de comparație sînt încă puține, credem că vecinii sudici ai creatorilor etapei Herculanе III erau triburi ale culturii Cernavoda III în formare.

În peștera Românești cercetările întreprinse de M. Moga, Fl. Mogașanu și I. Stratan au dat la iveală bogate resturi de locuire Tiszapolgár, resturi sporadice, dar foarte caracteristice, de tip Herculanе II și o bogată ceramică Coțofeni târzie (Furchenstich).

Inventarul arheologic al stratului inferior de la Pecica-Șanțul Mare, separat de acela din epoca bronzului de un steril de nămol aluvionar, cuprinde unelte din silex, obsidian, os, cupru (sule, un pumnal, brățări etc.) și o bogată gamă de forme ceramice cu toarte aplicate. Ornamentarea săracă a vaselor și lipsa tehnicii împunsăturilor succesive este o caracteristică a materialului de la Pecica.

Spre deosebire de Herculanе sau așezările de tip Sălcuța IV, Peștera Românești și Pecica se găsesc într-o zonă cu puternice tradiții de caracter tisoid. Din aceeași regiune avem numeroase descoperiri care documentează locuiri Tiszapolgár, Bodrogkeresztúr, Coțofeni și Baden, față de care vom încerca să precizăm și poziția cronologică a descoperirilor de la Românești și Pecica. Geografic, Peștera Românești se află într-o zonă

muntoasă, în timp ce Pecica se găsește în cîmpie. O comparație între materialele de la Românești și Pecica ne arată evidente asemănări (forme de vase, toarte aplicate), dar și deosebiri la fel de evidente. Aceste deosebiri le punem pe seama unui decalaj cronologic: în timp ce resturile de la Românești se înscriu în limitele etapei Herculane II, cele de la Pecica își găsesc similitudini în etapa Herculane III. Ar rezulta posibilitatea descoperirii în viitor și în cîmpia joasă a Banatului, a unei etape culturale și cronologice de tip Herculane II și Românești anterioară locuirii din stratul inferior de la Pecica.

Deși observațiile stratigrafice de la Românești nu ne oferă date exacte, este clar că resturile ceramicii cu toarte aplicate nu pot fi decît ulterioare locuirii Tiszapolgár și anterioare celei Coțofeni, ambele prezente în aceeași peșteră. În concepția noastră această poziție cronologică este, în același timp, serios distanțată atît de orizontul Tiszapolgár cît și față de cel Coțofeni.

Pentru stabilirea poziției cronologice relative a descoperirilor din stratul inferior de la Pecica, cele mai apropiate materiale, din această regiune, care pot fi luate în discuție, sînt acelea de la Sîmpetru German, localitate aflată pe malul stîng al Mureșului. La Sîmpetru German, Egon Dörner a efectuat unele sondaje și cercetări de suprafață, cu care ocazie, într-unul din puncte („Fintina Vacilor“), a descoperit morminte Bodrogkeresztúr și resturi de locuire Baden, iar în altul resturi de locuire Bodrogkeresztúr. Tipologic, materialele Bodrogkeresztúr din cele două puncte sînt clar anterioare celor de la Pecica, Românești și Herculane, dar ele constituie un fundament pe care se dezvoltă ulterior cultura sesizată în punctele menționate. Ele reflectă deasemenea unele elemente comune cu Sălcuța IV.

Două vase de la Curtici (mormînt Bodrogkeresztúr), unul ornamentat cu motive meandroide în tehnica Furchenstich, iar altul prin incizii, indică o etapă intermediară între locuirea Bodrogkeresztúr din Banat și aceea de la Pecica apropiată, în schimb, de Herculane II.

Prezența unor materiale de tip Cernavoda III la Nerău și Temeșești ca și așezarea Baden timpurie de la Sîmpetru German indică, pentru vestul Banatului, succesiunea: Tiszapolgár-Bodrogkeresztúr — etape intermediare de tip Herculane II—Pecica (H. III)—Cernavoda III—Baden.

Un alt punct care a dat descoperiri de tip Herculane II este Peștera Spurcată de la Nandru, dovedind că și această regiune, cale de acces spre interiorul Transilvaniei, a cunoscut o evoluție culturală asemănătoare celeia de la Românești, Pecica, Herculane. De la Nandru (Peștera Curată și Spurcată) și din împrejurimile Devei (Pepiniera Ocolului Silvic), provin și numeroase resturi Tiszapolgár clasice. Este o dovadă că această regiune a intrat în aria de manifestare Tiszapolgár și nu Petrești. De la Deva-Ciangăi, O. Floca a publicat un interesant material ceramic, sesizînd just că acesta evoluează spre ceramica Bodrogkeresztúr. La formele prezentate de O. Floca, putem remarca un fragment de ceașcă pe care s-a conservat o toartă suprainălțată. Indiferent de faptul dacă acest vas a avut o toartă

sau două, el iese din cadrul culturii Tiszapolgár și se atribuie mai degrabă culturii Bodrogkeresztúr. Alte toarte indică și ele o perioadă mai evoluată. Prezența acestor tipuri de toarte între resturile de la Deva-Ciangăi s-ar putea datora contactelor nemijlocite cu cultura Sălcuța, dar faptul nu schimbă ci întărește convingerea noastră după care procesul de transformare a culturii Tiszapolgár într-o cultură nouă (Bodrogkeresztúr) nu este posibilă fără masive aporturi de elemente Sălcuța. Ornamentarea ceramicii de la Deva-Ciangăi este și ea semnificativă. Benzile de linii hașurate, asociate sau nu de elemente punctiforme umplute cu alb, au analogii perfecte în motive, de data aceasta pictate, din unele complexe ale culturii Petrești par și ele a reprezenta o transpunere în altă tehnică, a unei motivistici preluate din mediul transilvănean, cu ceramică pictată. Sînt deci suficiente premise pentru posibila descoperire a celor mai vechi complexe de tip Bodrogkeresztúr în interiorul Transilvaniei și nu în cimpia Tisei.

Un alt important grup de descoperiri de tip Herculane II — III se găsește în aria de răspîndire a culturilor Petrești și Ariușd și provin de la Petrești, Pianul de Jos, peșterile din Cheile Turzii, Cuci, Peștera Almaș de la Merești, Feldioara etc. La Petrești, ceramica cu toarte aplicate apare în nivelurile superioare. La Pianul de Jos, cîteva fragmente ornamentate în tehnica împunsăturilor succesive au fost descoperite între stratul Petrești tîrziu și stratul Coțofeni (deasemenea tîrziu). În unele peșteri din Cheile Turzii (Peștera Binder, cercetări N. Vlăsa), stratul cu toarte aplicate suprapune stratul Petrești și este suprapus de un strat Coțofeni. O relație stratigrafică Petrești-nivel cu toarte aplicate ne relatează N. Vlăsa de la Cuci. La Feldioara, ceramică cu toarte aplicate a apărut la o adîncime care urmează unui strat de cultură Ariușd. În unele dintre aceste descoperiri, în afara toartelor aplicate, este caracteristică ornamentarea în tehnica împunsăturilor succesive și pictura înainte sau după arderea vaselor. În altele, toarte aplicate apar neînsoțite de celelalte elemente. Sînt și cazuri în care ceramica Furchenstich apare izolat.

Poziția cronologică a descoperirilor de tip Herculane în cadrul evoluției culturale din Transilvania este o problemă delicată. Sigur este doar că ele ocupă spațiul de timp dintre culturile Petrești și Ariușd pe de o parte și Coțofeni, pe de altă parte. În aceeași zonă geografică, ce coincide în general cu aria de răspîndire a culturilor Petrești și Ariușd, mai sînt însă o serie de alte descoperiri, deosebite de orizontul cu toarte aplicate și a căror limită inferioară rămîn deasemenea culturile Petrești și Ariușd, iar cea superioară cultura Coțofeni. Este vorba anume de descoperirile de tip Bodrogkeresztúr, de acelea de la Decea Mureșului și de resturi ceramice înrudite cu culturile Cernavoda III și Celei. I. Nestor și E. Zaharia ne semnalează apoi elemente de tip Cucuteni C în aria culturii Ariușd.

Deși presiunea triburilor Tiszapolgár spre interiorul arcului carpatic ni se pare evidentă (vrem să credem că dorința de a stăpîni zonele de cupru nu joacă un rol minor în cadrul acestui fenomen), documentarea actuală nu ne permite a vorbi de o pătrundere Tiszapolgár clasică în aria

Petrești și Ariușd. Datele existente vorbesc, în schimb, despre o dezvoltare paralelă între cultura Tiszapolgár clasică și etapa finală a culturii Petrești. Sint grăitoare în acest sens: resturile ceramice Tiszapolgár din așezarea de la Petrești; așa-numitele influențe ale Stichbandkeramik-ei tîrzie (noi credem, în schimb, că este vorba de influența Tiszapolgár), pe care I. Paul crede a le sesiza pe ceramica și mai ales plastica Petrești-tîrzie; faciesul de mixtură dintre Tiszapolgár și Petrești pe care ni-l semnalează N. Vlăsa din așezarea de la Vultureni. O eventuală suprapunere a ariei Petrești, de către triburile etapei finale Tiszapolgár, este însă foarte probabilă.

Descoperirile de tip Bodrogkeresztúr din interiorul arcului carpatic nu sînt prea numeroase. Deși unele forme de vase Bodrogkeresztúr își găsesc similitudini în orizontul cu toate aplicate, este evident totuși că ele formează două orizonturi cronologice deosebite. Același lucru se poate spune și despre resturile din cimitirul de la Decea Mureșului. Deci, o primă problemă ce se ridică este aceea de a preciza care dintre aceste orizonturi culturale urmează imediat după culturile Petrești și Ariușd sau, eventual, după o probabilă etapă Tiszapolgár tîrzie?

În încercarea de a rezolva problema pe care ne-am pus-o, am putea apela bunăoară la observațiile din Ungaria după care orizontul cu toate aplicate este o apariție mai nouă în evoluția culturii Bodrogkeresztúr. Nu avem nici o dovadă în sensul apariției toartelor aplicate sau tipurilor Bodrogkeresztúr simultan în regiunea Tisei și în interiorul arcului carpatic. Am putea deasemenea să ne referim la unele descoperiri de la Traian care au constituit și criteriul pentru sincronismul Cucuteni A-B-Bodrogkeresztúr II — Sălcuța IV. Vasele descoperite la Traian nu sînt însă caracteristice numai pentru cultura Bodrogkeresztúr. În aceste condiții, o discuție mai largă asupra evoluției interne a diferitelor componente ale culturilor eneolitice finale din interiorul Transilvaniei și corelarea lor cu unele manifestări specifice de la est și sud-est de Carpați se impune.

În urma noilor sale descoperiri și a studierii evoluției stilului pictural, colegul I. Paul deosebește în cadrul culturii Petrești trei faze (A, A—B, B) pe care le sincronizează cu cele ale culturii Cucuteni. În Petrești A—B și parțial B au fost găsite și cîteva fragmente ceramice de tip Herpály cu care I. Paul asociază și fragmentele pictate de la Reci, atribuite acolo fazelor Cucuteni A—B și B. Și din această constatare se trage concluzia unei evoluții paralele Cucuteni—Petrești.

În nivelul Petrești A—B de la Pianul de Jos și la partea lui superioară s-au găsit și fragmente ceramice cu analogii în cultura Gumelnița, precum și fragmente ceramice pictate cu grafit. Influențele gumelnițene se fac simțite și în nivelul corespunzător Petrești B și, în general, I. Paul le atribuie Gumelniței A2. În tabelul sincronismelor, I. Paul propune o evoluție paralelă între Petrești A—B și B și Gumelnița A2, Herpály și între Petrești B (Pianul de Jos II b2) și Gumelnița B-Sălcuța III, IV-Tiszapolgár. Urmează, în aceeași schiță, Bodrogkeresztúr timpuriu sincron cu Furchenstichkeramika de tip vechi. Sincronismele pe care I. Paul

le propune între Petrești și Cucuteni întâmpină însă greutăți de netrecut. Menționăm, în primul rînd, impasul cronologic: Petrești A—B și parțial B sincronizate cu Gumelnița A2 paralele în timp cu Cucuteni A—B și B 1. Pe baza importurilor avem însă Petrești A—B și B sincrone cu Gumelnița A2a și Cucuteni A3 cu Gumelnița A2c. Nu se poate apoi rupe paralelismul între Bodrogkeresztúr timpuriu și Cucuteni A—B. Analiza stilistică duce firește la asemănări în aria Cucuteni dar, așa cum ne-am permis să sugerăm verbal colegului I. Paul, ar trebui văzut dacă nu cumva aceste comparații trebuie să fie raportate la evoluția ornamentală Gumelnița—Sălcuța, cărora atît cultura Petrești, cît și Cucuteni le sînt tributare și unde înregistrăm mai de timpuriu modificări însemnate în motivistica ornamentală. Influențele nord-vestice au putut juca și ele un rol însemnat. Alte fapte care se opun unei evoluții paralele între cultura Petrești și fazele Cucuteni A—B și B le vom enumera mai jos.

Documentarea actuală ne indică deci, în mare, un sincronism Gumelnița A2—Petrești—Cucuteni A. În acest fel limita inferioară a orizontului cu toarte aplicate este sigur ulterioară orizontului cronologic Cucuteni A—Gumelnița A2, iar paralelele sale nu pot fi căutate, teoretic, decît în complexe de tip Cucuteni A—B și B (și chiar mai tîrziu) sau în complexe de altă natură, sincrone acestora însă. Să urmărim, mai întîi, descoperirile cu ceramică pictată din Transilvania, după pictura caracteristică Petrești și Ariușd. D. Berciu a dat temei să se creadă că în complexele Petrești tîrzii în care toarte aplicate sînt atestate, este documentată și pictura cu grafit. Aceste depuneri tîrzii constituie faza Petrești IV sincronă Sălcuței IV. O analiză atentă asupra ceramicii pictate de la Herculane și peșterile din Cheile Turzii ne arată însă că este vorba în realitate de o pictură cu o materie albă sau de nuanță brună a cărei compoziție are o puternică aciditate, fapt care duce la distrugerea slipului peste care este aplicată. În unele cazuri se întîlnește și pictură cu negru dar nu se poate spune cu exactitate dacă ea a fost aplicată înaintea sau după arderea vasului. Analogii pentru această categorie ceramică, în interiorul arcului carpatic, nu avem. Dacă pentru unele forme de vase sau pentru pictura cu negru putem găsi unele explicații genetice în fondul Petrești, acesta din urmă nu poate explica însă nici ceramica neagră sau ceramica pe care se aplică pictura sus-menționată, nici maniera de a picta, proprie complexelor cu toarte aplicate. Între ceramica pictată de tip Petrești și Ariușd pe de o parte și aceea de pe ceramica cu toarte aplicate, este evident un decalaj cronologic.

Descoperirile lui István Kovács de la Tg. Mureș au fost deseori puse sub semnul întrebării, din cauza presupusei inadvertențe cronologice dintre vasul Bodrogkeresztúr din groapa C și ceramica pictată cu alb, pe fondul negru lustruit al vasului, descoperită în același complex. O analiză detaliată a acestor descoperiri am făcut în lucrarea amintită la început și al cărui rezumat îl prezentăm acum. Faptul că pictura cu alb nu este o caracteristică numai pentru Cucuteni A și Ariușd ci și pentru Cucuteni B tîrziu de tip Sărata—Monteoru sau complexele cu toarte aplicate, pe lîngă alte elemente din aceeași groapă C care se pot atribui unui ori-

zont Tiszapolgár târziu sau Bodrogkeresztúr, la care se adaugă necunoaşterea formelor complete de manifestare ale complexului Ariuşd, ne determină a crede în contemporaneitatea descoperirilor de la Tg. Mureş. În concepţia noastră, ele reprezintă o etapă evolutivă locală, explicată de unele manifestări Petreşti şi Ariuşd târzii şi explicând alte manifestări ulterioare cum sînt cele din complexe cu toarte aplicate.

Dacă ne referim la descoperirile de la Reci, unde pare a fi vorba numai de o locuire de caracter Bodrogkeresztúr şi nu Tiszapolgár, se poate spune că ceramica pictată de acolo reflectă un contact încă apropiat de fondul Petreşti şi Ariuşd, fapt care nu se constată în cazul ceramicii pictate din complexe cu toarte aplicate. În raport cu cultura Cucuteni, descoperirile de la Reci nu par a depăşi limitele Cucuteni A—B.

Depăşind linia Carpaţilor spre est şi sud-est, o serie de analogii izbitoare ne arată contacte şi deci ne oferă dovezi de sincronizare între complexe cu toarte aplicate din Transilvania şi culturile Cucuteni şi Cernavoda I. Astfel, se poate face o legătură între ceramica neagră-cenuşie, pictată cu alb şi roşu, din aşezarea Cucuteni B final de la Sărata—Monteoru şi cea din Cheile Turzii. O ceramică asemănătoare a apărut şi în aşezarea, deasemenea Cucuteni B târzie, de la Tg. Ocna-Podei, precum şi în alte aşezări din zona sudică a ariei culturii Cucuteni. Pictura cu alb, dată înainte de ardere, este mată asemenea celei din Cheile Turzii, cu deosebire că nu are caracterul „acid“ al acesteia din urmă. Nu lipsită de semnificaţie ne pare şi prezenţa, la Sărata—Monteoru şi în Cheile Turzii, a ceramicii cu motive în relief sau adîncite. Această categorie o regăsim în aşezarea Cernavoda I de la Rîmnicelu (caracterizată prin multă ceramică pictată de tip Cucuteni B, săpături N. Harţuche). La Rîmnicelu apar şi alte elemente (toarte în benzi late) surprinzător de asemănătoare celor din Cheile Turzii.

Analogii apropiate pentru ceramica pictată din Cheile Turzii şi Herculanene ne oferă un vas descoperit într-o locuinţă aparţinînd culturii Cernavoda I târzie, din aşezarea de la Ulmeni-Tăuşanca. Ceramica din locuinţa menţionată ne oferă şi alte multe analogii semnificative. Ori, aşezarea Cernavoda I de la Ulmeni, după conţinutul culturii materiale (ceramică şnurată, căniţe sau ceşti cu o toartă), este contemporană cu cele Cucuteni B târzii de la Sărata—Monteoru şi Tg. Ocna—Podei.

Am enumerat o serie de analogii, la care se mai pot adăuga şi altele (toarte cu butoni, uneori cilindrici, străchini cu marginea lăţită şi teşită oblic), pentru a scoate în evidenţă existenţa unor contacte între complexe eneolitice finale din Transilvania şi cele de la est şi sud-estul Carpaţilor. Aceste contacte se manifestă încă pregnant într-o etapă Cucuteni B foarte târzie. De aici rezultă şi un sincronism între descoperiri de tip Bodrogkeresztúr şi Cucuteni A—B pe de o parte, şi un altul între complexe de tip Cheile Turzii şi Cucuteni B, pe de altă parte.

Cimitirul de la Decea Mureşului a fost deseori menţionat sau discutat în literatura de specialitate. În cazul de faţă ne interesează, în pri-

mul rînd, poziția lui cronologică în eneoliticul din Transilvania. Caracterul estic al celor îngropați la Decea Mureșului este susținut de analogiile cu Mariupol. Prezența unor fragmente ceramice de tip Cucuteni C în aria Ariușd întărește și ea convingerea că și Transilvania a fost afectată de mișcările tribale ale stepelor nord-pontice. Cînd anume, în ce perioadă a avut loc această pătrundere a elementelor de stepă pe teritoriul Transilvaniei? I. Nestor și E. Zaharia ne semnalează elemente de tip C din aria Ariușd contemporane celor din Cucuteni B. Raportul între Mariupol și Usatovo, pe de o parte și Decea Mureșului și Mariupol, pe de altă parte, indică o perioadă anterioară orizontului Usatovo din România (cultura Foltești I), pentru pătrunderea elementelor estice în Transilvania. Dacă ne referim strict la cea mai mare parte a inventarului funerar al mormintelor de la Decea Mureșului, observăm că el prezintă caractere locale și numai acestea îi pot da o încadrare cronologică în mediul eneolitic local. Acest inventar se exclude cu cel de tip Petrești sau cu cel din complexe cu toarte aplicate. Ceramica își găsește cele mai bune analogii în olăria Tiszapolgár. Este suficient, în acest sens, să comparăm vasele de la Decea Mureșului cu cele de tip Tiszapolgár de la Românești. Vasele de la Decea Mureșului nu sînt importuri Tiszapolgár, ci creație proprie a grupului înhumat care a preluat forme și motive ornamentale Tiszapolgár și nu Bodrogkeresztúr. Pe acest considerent, cimitirul de la Decea Mureșului este o apariție mai veche pe teritoriul Transilvaniei decît formarea tipurilor specifice „culturii Bodrogkeresztúr“.

Grupul de la Decea Mureșului are apoi unele analogii în cimitirul de la Brăilița. Noi credem deci că grupul Decea Mureșului se înscrie, din punct de vedere cronologic, într-o perioadă corespunzătoare fazei Cucuteni A—B de început cînd mai persistau încă elemente aparținînd culturii Tiszapolgár. Dacă momentul îngropării morților de la Decea Mureșului ar fi corespuns în timp culturilor Petrești, Bodrogkeresztúr, Coțofeni au etapei cu toarte aplicate, era normal ca pe ceramica din inventarul lor funerar să se fi imprimat astfel de caractere și nu cele de tip Tiszapolgár. Penuria de elemente ariușdene de tip Cucuteni A—B și B, faptul că datele actuale nu permit totuși prelungirea culturii Petrești și pe durata fazei Cucuteni A—B, s-ar putea datora rolului jucat de elementele estice pe de o parte și presiunii de caracter tisoid pe de alta în oprirea evoluției culturilor cu ceramică pictată din Transilvania. S-ar putea desigur obiecta că topoarele cu brațe în cruce (prezente de altfel și la Decea Mureșului) sînt documentate în descoperirile de tip Bodrogkeresztúr și nu Tiszapolgár. Viitoare descoperiri ne pot oferi însă corectări. Prezența acestora în complexe Cucuteni A—B și B, prelungirea foarte probabilă a culturii Tiszapolgár și în perioada de început a fazei Cucuteni A—B, faptul că Transilvania are cele mai mari șanse să fie declarată patria de origine și producție a acestor piese, nu se opun atribuirii lor și unei etape tîrzii Tiszapolgár.

În concluzie, noi vedem următoarea succesiune cronologică a evoluției culturale din interiorul arcului carpatic: a. Petrești—Ariușd—

Tiszapolgár; b. Tiszapolgár tîrzie — Decea Mureşului; c. Bodrogkeresztúr; d. Orizontul cu toate aplicate; e. un orizont înrudit cu Cernavoda III — Celei; f. Coţofeni.

*

Încheind prezentarea descoperirilor de pe teritoriul României similare celor de la Herculane, credem că putem face cîteva constatări de ordin mai general şi anume:

1. — Descoperirile de tip Herculane cuprind întinse zone geografice ale României şi se înscriu în arii culturale deosebite;

2. — Cu toate lacunele documentare, rezultă în chip limpede că în toate complexele mai sus menţionate, sînt întîlnite numeroase elemente comune, dar şi unele deosebitoare, care creează specificul regional. Elementele deosebitoare nu sînt însă atît de numeroase încît să permită a vorbi de grupe culturale deosebite în care circulă doar o serie de bunuri comune. A vorbi de o cultură unitară, ni se pare deasemenea a nu fi conform cu realitatea. Este însă evident un proces de unificare, de uniformizare culturală, pe mari spaţii geografice. Vechile graniţe culturale dispar fără ca altele să le ia locul.

3. — Procesul de unificare culturală cuprinde exclusiv culturile eneolitice locale: Sălcuţa, Tiszapolgár, Bodrogkeresztúr, Petreşti, Ariuşd şi probabil Gumelniţa. Cultura Cucuteni rămîne în afara lui deşi manifestă interes faţă de aceste modificări. Este probabil că stăpînirea asupra zonelor cuprifere şi producţia uneltelor de cupru a jucat un rol important în cadrul acestui proces.

4. — Începutul dispariţiei graniţelor tradiţionale pare a coincide cu etapa corespunzătoare fazei Cucuteni A—B, manifestîndu-se concret prin prezenţa, în interiorul arcului carpat, a unor probabile elemente Tiszapolgár tîrzii, a elementelor estice, a celor Bodrogkeresztúr şi Sălcuţa.

5. — Procesul de unificare a culturilor eneolitice locale mai sus menţionate pare a fi de lungă durată, descoperirile cu toate aplicate din afara ariei Sălcuţa constituind probabil un moment tîrziu, aproape final al acestei unificări. Cultura Bodrogkeresztúr din Transilvania reprezintă o etapă a acestui proces de unificare şi, credem noi, un rezultat al întrepătrunderilor culturilor eneolitice amintite de noi anterior.

6. — Sincronismul dintre desfăşurarea procesului de unificare al culturilor eneolitice locale precum şi prezenţa elementelor estice la est şi sud-est de Carpaţi ne oferă o relaţie de cauză-efect. Într-adevăr, dacă cultura Cucuteni rezistă, nu fără a suferi modificări, presiunii triburilor estice, grupele gumelniţene din sudul Moldovei, Dobrogea şi estul Munteniei sînt dislocate, împinse spre vest, iar locul lor este luat de către triburile culturii Cernavoda I care şi taie legăturile tradiţionale dintre nordul şi sudul Dunării în sectorul dobrogean şi muntean. Ca o contrapondere la presiunea estică, unificarea treptată a culturilor eneolitice lo-

cale ni se pare firească. Faptul că o importantă grupare tribală de tip Gumelnița—Sălcuța a ajuns pe valea Moravei și chiar mai departe spre sud a permis menținerea unui culoar de legătură ferm cu lumea sudică și a ușurat totodată transmiterea bunurilor culturale sudice spre nord. Trecute prin filiera Gumelnița—Sălcuța—Bubanj, aceste bunuri, indiferent dacă le întâlnim în interiorul arcului carpatic sau în zona Dunării de mijloc, au o nuanță gumelnițeano-sălcuțeană.

7. — Originea acestui mare complex eneolitic final este locală. Gama de forme, motivele ornamentale sînt derivatele fondului eneolitic local. Fiecare dintre culturile eneolitice a contribuit cu un număr de elemente culturale care au devenit bunuri comune. Firește, bunurile comune nu păstrează adoma forma particulară, inițială (am putea cita în acest sens oalele de lapte, forme sălcuțene, răspindite apoi pe o mare arie geografică). Ele poartă de fiecare dată amprenta mediului local, care nu le aduce modificări radicale. Specificul regional este dat mai mult de frecvența mai mare a unor elemente în raport cu altele. Este interesant de subliniat că această frecvență stă în raport direct proporțional cu realitatea culturală anterioară. În complexe de tip Sălcuța IV de exemplu, gama de străchini cu marginea îndoită, îngroșată sau înaltă, este mult mai mare în raport cu tipurile evazate. În schimb, în complexele aflate în fosta arie Petrești, situația se inversează. Unele forme sînt specifice numai anumitor zone, dar rolul jucat de ele în ansamblul bunurilor culturale comune este minor. O serie de elemente se datorează noilor contacte cu lumea sudică. În această categorie intră și toartele aplicate, ca un reflex al artei metalului. Alte elemente reflectă contacte cu regiunile central-europene. Exemplificăm în acest sens tehnica Furchenstich. De observat însă, că motivistica realizată în această tehnică este pur locală, nu are absolut nici o legătură cu motivistica similară din Europa Centrală (Retz, Cajary etc.). Este greu firește a prezenta acum, în detaliu, modul cum s-a petrecut această transformare a culturilor cu ceramică pictată care, în forma ei tradițională (Petrești, Ariușd, Sălcuța), dispare. După datele existente, dispariția picturii de tip Petrești și Ariușd se petrece într-o vreme care nu depășește prea mult începutul fazei Cucuteni A—B. Pictura cu grafit din aria Gumelnița—Sălcuța este și ea documentată pînă aproximativ în aceeași vreme. Este vremea în care marile așezări ariușdene și Petrești ca și cele gumelnițene din zonele mai sus amintite își încetează evoluția. Perioada următoare este marcată de instabilitate și aceasta nu stimulează menținerea formelor tradiționale în aceleași tipare, cu alit mai mult cu cît se produce, după cum am văzut, un amestec fortuit de elemente etno-culturale. Se produc o serie de modificări care generează forme transformate, dar nu sesizăm rupturi între ceea ce a fost și ceea ce a rezultat. Ideea de pictură, spre exemplu, se menține înrădăcinată mult timp, chiar dacă mijloacele de realizare sînt substanțial diferite. La început, așa cum este cazul la Reci, ceramica pictată păstrează încă tehnica tradițională din Transilvania: pictura cu negru pe fond roșu sau alb. Mai tîrziu, pictura se menține sub forma întilnită în Cheile Turzii

sau la Herculane. Pictura după ardere cu alb, uneori pe fond roșu, reflectă și ea o continuitate a ideii de pictură. Granița între așa numita ceramică incrustată și cea pictată cu alb, după ardere, nu ni se pare a fi strict delimitată în complexele finale de care ne ocupăm. În realitate, registrele ornamentale, pregătite inițial prin incizii sau impresiuni, sînt acoperite complet apoi cu o pastă albă. În acest caz inciziile sau impresiunile au mai mult rolul de a fixa pasta care acoperă deopotrivă atît inciziile cît și spațiile dintre ele. Este un procedeu mai vechi și frecvent în culturile Gumelnița—Sălcuța, în care s-ar putea a nu prevala ideea incrustației în sine, ci aceea a picturii crude pentru care se folosesc mijloace adecvate de fixare pe pereții vasului. Ori aceste procedee tehnice se continuă apoi și în cultura Coțofeni, alături de pictura crudă propriu zisă. Faptul că procedeul tehnic este combinat cu o motivistică meandroidă și spiraliformă, cu rădăcini atît de adînci în ceramica pictată eneolitică, ne întărește convingerea că ideea de pictură în cadrul etapei posterioare ceramice pictate de tip Petrești, Ariușd, Sălcuța era încă puternică. Pe de altă parte, faptul explică în bună măsură originea motivisticii culturii Bodrogkeresztúr. Avem toate motivele să credem, că procesul de transformare al culturii Tiszapolgár într-o cultură nouă a început în interiorul arcului carpatic unde el reprezintă, în același timp și o etapă din evoluția eneoliticului final ilustrat de descoperirile pe care noi le-am prezentat mai sus.

*

Locul descoperirilor eneolitice finale din România de vest (Sălcuța IV — Herculane II, III — Pecica, stratul inferior — Cheile Turzii) în evoluția culturală a bazinului carpatic.

O comparație mecanică, luînd de bază numai anumite criterii cum ar fi toartele aplicate spre exemplu, ne-ar ușura mult sarcina pe care ne-o asumăm. Am văzut însă că în evoluția eneoliticului din anumite regiuni ale României se pot diferenția încă de pe acum mai multe etape (Sălcuța IV — etapa cea mai veche, Herculane II etapa mijlocie, Herculane III — Pecica, stratul inferior — etapa finală) în care toartele aplicate sînt un element însoțitor. Apoi nu sîntem de loc convinși că viitoarele cercetări nu vor scoate la iveală alte aspecte noi și nu vor modifica, poate substanțial, schemele care par acum a se contura. Deci simpla referire la complexele din Ungaria, spre exemplu, socotite — prin prezența toartelor aplicate — a reprezenta o singură etapă cronologică, nu este de fei satisfăcătoare. Nu intenționăm să intrăm aici în detalii asupra epocii cuprului din Ungaria sau asupra evoluțiilor sincrone din Jugoslavia, Slovacia sau Austria.

Descoperiri similare celor de pe teritoriul României se găsesc și în Ungaria și asupra acestora noi ne-am oprit pe larg în lucrarea citată. Le amintim aici pe scurt. În urma săpăturilor de la Tiszapolgár — Basatanya,

I. Bognár Kutzián a reluat discuția asupra unor descoperiri mai vechi din estul Ungariei ajungând la concluzia că, în etapa târzie a culturii Bodrogkeresztúr, are loc, pe teritoriul ungar, un proces de dezintegrare culturală în urma căruia apare în regiunea Tisei grupa Hunyadi-halom, iar în Transdanubia grupul Balaton. În cazul grupului Hunyadi-halom, elementele Sălcuța IV ar juca un rol esențial (Bognár Kutzián vorbește chiar de așezări independente de tip Sălcuța IV), acestea ajutând, prin influențele exercitate, la periodizarea culturii Bodrogkeresztúr în 2 faze: A și B. Începutul fazei B ar fi marcat, după aceiași autoare, de apariția elementelor Sălcuța IV și ale culturii Lásinja în care Bognár Kutzián este înclinată să introducă și grupul Balaton. Așezările independente de tip Sălcuța IV (respectiv Hunyadi-halom) din regiunea Tisei ar data într-o perioadă de declin a culturii Bodrogkeresztúr. Cît privește așezările Sălcuța IV, autoarea citată le consideră la fel de dubioase ca și conținutul acestei faze care ar fi diferit de Sălcuța III.

Faptele documentare nu susțin însă concluziile cercetătoarei maghiare. Pentru I. Bognár Kutzián toarte aplicate reprezintă o fosilă directoare în sens cronologic, constituind un element ce caracterizează un centru, din care se difuzează în arii culturale deosebite. Documentarea arheologică din România ne arată însă că acestea nu pot constitui un criteriu cronologic strict deoarece au o lungă perioadă de evoluție. Apoi I. Bognár Kutzián trage o linie despărțitoare tranșantă, deși subliniază elementele comune, între descoperirile de tip Bodrogkeresztúr fie ele și târzii și cele de tip Hunyadi-halom. Posibilitatea ca descoperirile de tip Hunyadi-halom să reprezinte în realitate o etapă evolutivă care să nu excludă ci dimpotrivă să includă și cultura Bodrogkeresztúr, nu a reținut atenția autoarei citate. Faptul se datorează lipsei unor cercetări sistematice în așezările Bodrogkeresztúr care ar scoate mai clar în evidență evoluția și conținutul acestei culturi. Cimitirele nu pot da firește toate elementele necesare în acest scop și se ajunge la situații cînd, în fața unui material dintr-o așezare, se pune problema dacă el poate sau nu poate fi atribuit acestei culturi. Un exemplu tipic îl reprezintă așezarea de la Tarnabod din partea de nord a Ungariei pe care N. Kalicz, după ce-i atașează și alte așezări din regiunea de nord a Ungariei, tinde să o lege mai degrabă de grupul Ludanice decît de Bodrogkeresztúr. Se întîmplă însă că astfel de resturi întîlnim și în sud-estul Ungariei (în așezarea Hodmezővásárhely-Szakálhát) și chiar în Banat și acestea din urmă nu mai pot fi, firește, legate de grupul Ludanice. De altfel motivistica ornamentală a grupului Ludanice este total deosebită de aceea din așezările menționate.

Există apoi unele descoperiri cum sînt cele din cimitirul de la Kunszentmárton-Pusztáistvánháza sau Curtici unde apar o serie de forme și ornamente, inclusiv ceramica Furchenstich, asemenea celor din complexe de tip Herculanene II. Nefiind însoțite de toarte pastilate, aceste descoperiri sînt excluse însă din grupul Hunyadi-halom și se atribuie grupului Bodrogkeresztúr. Problema care se pune, în cazul de față, este aceea dacă e inadmisibil un sincronism între complexe care nu conțin toarte pasti-

late cu complexe care conțin asemenea toarte, situate însă în regiuni diferite.

Unele morminte, cele târzii, din cimitirul de la Tiszapolgár—Basatanya conținând și vase cu toarte aplicate se atribuie unui orizont sincron cu Hunyadi-halom. Aceste descoperiri însă, împreună cu altele de același tip (în special Paszab—Zádó), își găsesc analogii în etapele Herculane II, în timp ce acelea de la Hunyadi-halom au multe elemente comune cu Pecica și Herculane III. Ele reprezintă deci o etapă și mai târzie în raport cu mormintele cele mai târzii de la Tiszapolgár—Basatanya. Rezultă existența unor orizonturi cronologice diferite în evoluția culturii Bodrogkeresztúr care în inventarul mormintelor apare mai puțin evidentă.

Nu trebuie apoi trecut cu vederea faptul că numeroase forme și ornamente sînt identice în așa numita cultură Bodrogkeresztúr și în grupul Hunyadi-halom. În concluzie, nouă ni se pare că așa numita grupă Hunyadi este o etapă a unui proces evolutiv în cadrul căruia cultura Bodrogkeresztúr din regiunea Tisei reprezintă un moment inițial. Evoluția în continuare, în Ungaria de est, merge pe linia Cernavoda III — Boleráz — Baden.

Slovia de est are o situație asemănătoare zonei Tisa și interiorul arcului carpatic; de aceea și rezultatele sînt în mare parte similare. După o perioadă de tip Tiszapolgár urmează evoluția culturii Bodrogkeresztúr pe care S. Šiška o subdivide în trei etape. Prin motivistica ornamentală, faza II ilustrată prin descoperirile de la Streda nad Bodrogom își găsește analogii în materialele etapei Herculane II. Această fază ar corespunde, după S. Šiška, etapei târzii a grupei Ludanice și fazei mai vechi a ceramicii cu împunsături succesive de tip Retz. Fazei Bodrogkeresztúr III îi corespunde grupa Lažňany în care mormintele de incinerare predomină. În această grupă apar și toartele aplicate, alături de o serie de forme specifice printre care oalele cu două toarte, ușor supraînălțate și vasul cu patru muchii și patru lobi. Parțial, grupa Lažňany este paralelizat cu tipul Boleráz și faza mai nouă a Furchenstichkeramik-ei de tip Retz. Tipologic vorbind, ceramica grupei Lažňany își găsește asemănări în etapele Herculane III — Pecica, stratul inferior — Hunyadi-halom care, în concepția noastră, ocupă o poziție cronologică ulterioară descoperirilor de tip Bodrogkeresztúr din cimitirul de la Tiszapolgár—Basatanya. Nu există însă nici o dovadă că aceste grupe nu au evoluat timp mai îndelungat. Tot atât de adevărat este că în același ținut cu descoperirile de la Herculane, Pecica sau Hunyadi-halom, există descoperiri de tip Cernavoda III—Boleráz care nu pot fi contemporane cu complexe amintite mai sus.

În cîmpia din vestul Slovaciei, este răspîdită grupa Ludanice, nascută pe un fond Lengyel, cu un adaus puternic de elemente sudice. Prin intermediul culturii Bodrogkeresztúr, inventarul ei își găsește analogii în complexe eneolitice finale de pe teritoriul României, dar aceste analogii par a se referi, în special, la etape anterioare orizontului cu toarte aplicate. Aceasta nu schimbă însă cu nimic orientarea grupei spre regiunile sud-estice.

Correspondentul vestic, transdanubian, al descoperirilor din estul Ungariei, este grupa Balaton, recent prezentată de N. Kalicz. Cercetătorul maghiar deosebește, în evoluția acestui grup, trei tipuri. Primul dintre ele, în care elementele mediteraneene ar fi preponderente, este sincronizat cu grupa Ludanice, faza cea mai veche a grupei Bodrogkeresztúr și cultura Lasinja. Tipurile 2 și 3 suferă puternice influențe ale elementelor alpine (Furchenstich). Acestea sînt sincronizate cu etapa mai nouă a grupei Bodrogkeresztúr. De altfel, înmulțirea descoperirilor de tip Cernavoda III — Boleráz din Ungaria tinde să demonstreze existența unui orizont independent de acest tip care precede, la Dunărea de mijloc, cultura Baden.

Și mai spre vest, cu și mai puternice influențe alpine (fără a lipsi cele sudice) se găsește aria culturii Lasinja, căreia I. Bognár-Kutzián îi atribuie și grupa Balaton. Ca și în cazul grupei Balaton, peste un puternic fond Lengyel s-au altoit numeroase elemente noi.

Un interesant grup de descoperiri, cu materiale puține dar foarte caracteristice, se concentrează în zona Dunării de pe teritoriul Jugoslaviei. La descoperirile citate de I. Bognár-Kutzián, adăugăm un vas patrulatier cu patru picioare și patru lobi prevăzut cu toarte aplicate de la Belgrad-Rospi Cuprija, un vas asemănător și un „Milchtopf“ de la Višesava—Jovin Breg. Vasele cu patru muchii și lobi sînt foarte frecvente în descoperirile cu toarte aplicate din România. În aceeași formă le reîntîlnim însă și în descoperiri de tip Bodrogkeresztúr mai vechi. Nu cunoaștem contextul cultural în care apar astfel de descoperiri din amintita regiune a Jugoslaviei. Cu toate acestea, sîntem convinși că el nu putea să fie diferit de cel din România sau Ungaria de est.

Ceramica Furchenstich și complexul eneolitic final. A. Točík are marele merit de a fi precizat poziția cronologică relativă a ceramicii Furchenstich — în cadrul eneoliticului vest-slovac. El a subliniat caracterul independent al acestei grupe în raport cu aparițiile din etapa tîrzie a culturii Coțofeni, arătînd că descoperirile cu Furchenstichkeramika de tip vechi se înscriu între limita superioară a culturii Ludanice și respectiv inferioară a grupului Boleráz. I. Bognár-Kutzián crede că ceramica Furchenstich de tip vechi din vestul Slovaciei (ale cărei legături cu cultura Lasinja le subliniază în mod deosebit) este răspunzătoare de sfîrșitul vieții independente a grupei Ludanice,

În grupul Balaton, ceramica Furchenstich însoțește tipurile 2 și 3 și pe acest criteriu acestea din urmă sînt sincronizate cu tipul Retz și Furchenstichkeramika vest-slovacă. Cît privește cultura Lasinja ea a fost paralelizată, pe baza descoperirii unei căni de tip Lasinja în cimitirul Bodrogkeresztúr de la Szentek-Kistöke, cu cultura Bodrogkeresztúr. În evoluția culturii Lasinja însă, N. Kalicz presupune oel puțin două niveluri cronologice; de aceea el sincronizează cultura Lasinja atît cu tipul Balaton I cît și cu tipurile 2—3 și deci și cu ambele faze ale culturii Bodrogkeresztúr. Confirmînd observațiile din Slovacia, István Torma a des-

coperit resturi ale ceramicii Furchenstich sub nivelul stratigrafic al grupului Boleráz, din Ungaria.

În cîmpia Tisei, ceramica Furchenstich apare atît în complexele cu toarte aplicate, cît și în complexele Bodrogkeresztúr care nu conțin astfel de toarte. Avem în vedere situațiile de la Pusztaistvánháza, Szérenes, la care mai putem adăuga pe cele de la Streda nad Bodrogom și Curtici. În România, cele mai numeroase descoperiri de tip Sălcuța IV nu au ceramică ornamentată în tehnica Furschenstich. Faptul s-ar putea explica fie printr-o diferență cronologică, fie prin împrejurarea că această specie ceramică nu se putea întinde decît pe zone limitate. Și în Transilvania avem situații în care Furchenstichkeramika apare neasociată cu toartele aplicate (este cazul descoperirilor de la Pianul de Jos, sau a oalei de lapte de caracter Bodrogkeresztúr de la Unirea, ornamentată pe corp cu 2 linii paralele în zig-zag realizate în tehnica Furchenstich). De cele mai multe ori asocierea este însă evidentă (Herculane, Cheile Turzii, Românești, Merești). În alte cîteva cazuri toartele aplicate nu sînt asociate cu tehnica Furchenstich (Cuci, Petrești „Dîmbul Colibii“ II, Pecica-stratul inferior), situație care se repetă la Hunyadi-halom. Teoretic vorbind, ar rezulta că a existat un moment în care ceramica Furchenstich a precedat, în anumite zone (Ungaria, Transilvania), apariția toartelor aplicate. Acest moment coincide probabil cu descoperirile Sălcuța IV din Oltenia. Într-o etapă ulterioară a avut loc împrăștierea toartelor aplicate pe mari întinderi geografice, acestea asociindu-se, în aceleași complexe, cu Furchenstichkeramika. Și în această perioadă însă ariile celor două elemente culturale nu se suprapun decît parțial. Într-o etapă și mai nouă tehnica Furchenstich, folosită la o bogată ornamentare a vaselor, intră în declin sau dispare treptat, în timp ce răspîndirea toartelor aplicate continuă. Acest moment coincide, după părerea noastră, cu descoperirile ilustrate de Herculane III — Pecica — Hunyadi halom — Lazňany. Ultimele supraviețuiri ale ceramicii Furchenstich de tip vechi se surprind în grupul Boleráz. După aceea, în România urmează o etapă a culturii Coțofeni în care ceramica Furchenstich e cvasi-general absentă. Va reapare într-o etapă mult mai tardivă, dar aceasta este o altă problemă.

O problemă asupra căreia ne-am oprit pe larg în studiul menționat la începutul articolului, se referă la grupul Bubanj-Hum. Pe bună dreptate D. Berciu a atras încă mai demult atenția asupra unor inadvertențe cronologice. În esență nu poate fi acceptat un sincronism între etape de locuire care au încă un caracter sălcuțean și grupul Baden-Kostolac sau Coțofeni.

CONCLUZII

La capătul unei perioade îndelungate de cercetare în comun, a colegului Sebastian Morintz și a autorului acestor rînduri, am prezentat mai multe studii asupra eneoliticului final și perioadei de tranziție spre epoca bronzului, în zona Dunării de Jos. De data aceasta am schițat o serie de

aspecte pe care le ridică eneoliticul din regiunile vestice ale României. Din prezentarea amplă a faptelor documentare, pe care însă cititorul le poate urmări în articolul pe care-l rezumăm, reiese un sincronism în evoluția culturală a regiunii arcului carpatic și regiunile carpato-danubiene, care ne dau posibilitatea de a lega fenomenele de la Dunărea de Jos cu cele din vestul României.

Dacă cel puțin de la începutul neoliticului, sensul mișcării etno-culturale pentru regiunile Dunării de Jos, față de cele nord-pontice, a fost în mod constant orientat de la sud-vest către est și nord-est, pentru prima dată, la începutul eneoliticului final înregistrăm o mișcare etno-culturală de proporții în sens invers. Începutul acestui fenomen, slab sesizat încă din Cucuteni A — cum par a o dovedi unele observații de la Zanul Berești — este clar conturat prin apariția frecventă în cultura Cucuteni a ceramicii de tip C, odată cu faza A—B a acesteia. Avem toate motivele să credem că apariția culturii Cernavoda I la Dunărea de Jos este simultană cu fenomenul C din Moldova. Dacă pătrunderea unor elemente străine în aria culturii Cucuteni a produs unele mutații fără importanță majoră, în cazul altor regiuni principalul rezultat este dislocarea comunităților gumelnițene din Moldova de Sud și desigur și din ținutul dintre Prut și Nistrul inferior, Dobrogea și Muntenia estică. Procesul de dislocare va continua treptat de-a lungul Dunării, spre vest. Apariția unor fragmente ceramice de tip C în aria Ariușd, cimitirul de la Decea Mureșului par a demonstra că nici interiorul arcului carpatic nu a rămas neafectat de primul val al pătrunderii triburilor estice.

Zonele de podiș ale Moldovei centrale și de nord, în contrast cu zona întinsă de cîmpie din sud, au jucat probabil un rol important în sistemul de apărare cucutenian; dar formele de relief nu pot să explice singure prăbușirea unei mari părți a ariei gumelnițene. Cauza pare a consta în modul de organizare socială diferit al comunităților gumelnițene, în comparație cu cele de tip Cucuteni. Așezările Cucuteni ocupă de fiecare dată mari suprafețe de teren, pe care se află numeroase resturi de locuințe, de mari dimensiuni, cu multe încăperi, pentru mai multe familii. Numărul de locuitori ai unei așezări cucuteniene este relativ ridicat. În contrast, așezările gumelnițene sub formă de tell ocupă o suprafață din ce în ce mai mică, iar numărul locuințelor (de data aceasta sigur individuale) este surprinzător de mic. Sînt tell-uri din etapele tîrzii sau chiar A2 în care nu puteau să încapă mai mult de 5—6 locuințe individuale sau chiar mai puține. Este evident că, în cazul așezărilor cucuteniene putem vorbi de sute de locuitori, iar în cazul celor gumelnițene (de la începutul fazei tîrzii) de un număr infinit mai mic. Atinseseră comunitățile gumelnițene stadiul de dezintegrare a comunităților gentilice, în grupe de mari familii matriarhale? Probabil că da. Treapta lor de evoluție economică și socială era superioară celei cucuteniene dar vitalitatea și posibilitatea lor de apărare în fața unei invazii străine era cu mult mai mică. Probabil că modul de organizare și alte elemente nu erau prea diferite la purtătorii ceramicii C și ai culturii Cucuteni. Credem că din aceleași considerente, deseale schimburi culturale între Cernavoda I și Cucuteni

s-au făcut cu mai multă ușurință (sînt așezări cucuteniene: Monteoru, Tg. Ocna-Podei, Lichișeni în care ceramica de tip Cernavoda I este foarte frecvent întîlnită, sau invers, așezări de tip Cernavoda I, în care ceramica Cucuteni este bogat reprezentată, ex. Rîmnicelu). Conviețuirea elementelor de stepă sau silvostepă cu cele Cucuteni-Tripolie a constituit desigur un factor decisiv pentru formarea, în zonele periferice, a grupelor Gorodsk și Usatovo. Într-o etapă tîrzie a evoluției lor, acestea din urmă au fost antrenate în mișcarea lor spre vest și sud-vest. Nu același lucru se poate însă spune despre raportul dintre reprezentanții stepelor și cultura Gumelnița. Cei care au aparținut acestui tip de cultură refuză o perioadă destul de îndelungată elementele culturale aparținînd intrușilor, care, în schimb, sînt foarte receptivi.

Care sînt urmările apariției triburilor nord-pontice la Dunărea de Jos?

1. În primul rînd au loc mutații etnice importante.

2. Dislocarea unui mare număr de comunități gumelnițene și împingerea lor spre vest. Este imposibil să nu legăm de acest fenomen înmulțirea tell-urilor gumelnițene în zonele de podiș și împădurite ale Munteniei. Tot atît de firesc este să legăm apariția grupei Bubanj pe valea Moravei și chiar în ținuturile mai sudice de presiunea la care au fost expuse triburile gumelnițene din zonele estice. Apoi, apariția bruscă a unor elemente sălcutene, în complexe culturale de la Dunărea de Mijloc și Europa centrală, să nu fie oare de pus în legătură cu aceleași fenomene istorice? Penuria de elemente ariușdene și Petrești, de vreme Cucuteni A—B și B, să nu aibă oare nici o legătură cu ceea ce se întîmplă la est și sud-est de Carpați?

3. Întreruperea legăturilor între cultura Gumelnița sud-dunăreană (sau poate sud-balcanică) și cea din regiunile mai nordice ale Munteniei. În mod inevitabil s-au rupt legăturile cu lumea sudică de-a lungul Dunării muntene și dobrogene. În acest sector legătura între sud și nord trece prin aria culturii Cernavoda I, nu tot atît de capabilă pentru a prelua bunurile sudice cum s-a dovedit a fi cultura Gumelnița. Legăturile dintre regiunile nord-dunărene și arcul carpat cu cele sudice se fac acum prin intermediul culturii Sălcuța—Bubanj și eventual Sălcuța—Krivodol—Karanovo VI, deci prin culoarele naturale înguste ale regiunilor de podiș și cele muntoase din vest.

4. După un prim șoc, contraacțiunea triburilor locale elimină încercarea de dominare a elementelor estice din interiorul arcului carpat, prin înaintarea triburilor Tiszapolgár tîrzii în aria Petrești și Ariușd. Elementele Sălcuța—Gumelnița își fac și ele apariția în Transilvania. Vechile granițe dintre culturile eneolitice locale dispar, fapt impus din motive de forță majoră dar și prin înrudirea precum și modul de organizare socială asemănătoare. Începe deci un îndelungat proces de unificare culturală axat pe zonele cuprifere transilvănene și pe culoarul de preluare și filtrare a bunurilor culturale sudice al grupării Bubanj—Sălcuța.

În acest îndelungat proces avem mai multe etape. Cele mai vechi păstrează încă specificuri regionale determinate de fondul pe care s-au

altoit bunurile culturale comune și de aceea ele ne apar ca fiind caracterizate prin grupe sau culturi independente ca de ex.: Bodrogkeresztúr, Sălcuța tirzie (ante IV), Ludanice etc. Noi credem însă că aceste grupe „independente“ sînt în realitate etape ale complexului amintit. Formarea grupei Bodrogkeresztúr spre ex. nu reprezintă, după părerea noastră, o individualizare a eneoliticului din regiunea Tisei, ci o expresie a unor mai strînse contacte cu Sălcuța și lumea central-transilvăneană, o etapă de estompere a particularismelor existente anterior între regiunea Tisei și zonele centrale transilvănene sau de la sud de Carpați.

În gama de forme a culturii Bodrogkeresztúr, în comparație cu Tiszapolgár, oalele de lapte și „Zweihenkelgefässe“ joacă un rol aproape esențial. Or, ne vine greu să credem, că apariția acestor forme în regiunea Tisei sau în Transilvania (și în alte zone) poate fi explicată fără un masiv aport Gumelnița—Sălcuța. Tot așa motivistica ornamentală care separă Bodrogkeresztúr de Tiszapolgár; ea nu poate sta decît în legătură cu influențele sălcuțene și mai ales cu fondul transilvănean, cu ceramică pictată. Noi nu cunoaștem astăzi, în amănunt, toate etapele procesului de uniformizare de care vorbim, dar ni se pare clar, că orizontul cu toarte aplicate este în realitate o mare etapă a acestui proces care în final șterge aproape complet particularitățile locale din zona Dunării oltene pînă în cea a Dunării mijlocii, de la Carpații răsăriteni și pînă departe spre vest în ținuturile Jugoslaviei. Deci a vorbi de un proces de dezintegrare, luînd ca exemplu grupa Hunyadi-halom, ni se pare a fi exact invers de cum s-au petrecut lucrurile în realitate. Grupa Hunyadi-halom, suprapune în realitate aria Bodrogkeresztúr și ea nu este decît o etapă a evoluției, din sectorul Tisei, a marelui complex eneolitic final.

5. Procesul de unificare culturală merge treptat de la sud spre nord și de la sud-est spre nord-vest. El cuprinde în sfera sa noi regiuni, orientate din punct de vedere cultural și economic spre sud-est. Acest proces a fost ușurat și de presiunea elementelor etno-culturale alpine care-i reduc în unele cazuri aria (poate în Slovacia de vest și regiunile nord-estice jugoslave sau cele nord-vestice din Ungaria) sau dau o coloratură specifică complexului din regiunile cu care se învecinează (Lasinja, Balaton). Sub forma influențelor culturale (Furchenstichttechnik) elementele alpine se manifestă pînă în interiorul Transilvaniei.

6. În timp ce, pe mari întinderi din vest, se crea treptat complexul eneolitic amintit, care la limita sa superioară se atinge, așa cum par a dovedi descoperirile de la Hissar, cu bronzul timpuriu macedonean, în sectorul sud-estic, se petrece un alt proces de cu totul altă natură, dar nu mai puțin important. Un timp (pe durata fazelor Cucuteni A—B și B) triburile Cernavoda I s-au dezvoltat nestingherite, trecînd la o economie mixtă și asimilînd numeroase bunuri culturale locale, ușurînd astfel, transmiterea lor și spre est. A urmat însă un nou val de populații de stepă, care au antrenat spre vest și grupul Usatovo. Triburile Cernavoda I sînt și ele dislocate spre vest, în lungul Dunării, dar vitalitatea lor le-a permis o rezistență mai mare, astfel încît nu au pierdut atît teren, cît pierduseră pe vremuri gumelnițenii și au silit grupele noi venite să-și

îndrepte presiunea spre sud, de-a lungul țărmului pontic. Noua presiune asupra triburilor gumelnițene și sălcuțene a accelerat și adâncit probabil procesul de unificare din vest, a permis poate acum împrăștierea toartelor aplicate pe o suprafață și mai mare. Odată cu acest nou val estic apar și mormintele tumulare cu ocră. Pătrunderea unor triburi usatoviene sau contemporane lor și la sud de Balcani este ilustrată, pe lângă altele, de componența ceramicii cu șnur din complexul Ezero-Michalić (R. P. Bulgaria). Între elementele de stepă, cele de tip Troia I și cele locale are loc un proces de unificare și sinteza acestui proces este complexul Ezero-Michalić. Cel mai important rezultat al sintezei dintre elementele de stepă și cele troiene, sau locale la sud de Balcani, este însă reluarea legăturilor culturale între regiunile sudice, peste Dobrogea și Muntenia, și cele nordice. Într-adevăr, bunurile culturale sudice, în speță cele troiene, accesibile deopotrivă acum populațiilor etno-culturale ale complexului menționat, prin intermediul componentelor pătrunse în regiunile noastre din zona stepelor pot ajunge cu ușurință și la grupările eneolitice locale, obligate mult timp să utilizeze doar căile vestice de pătrundere. În acest mod și adversitățile tradiționale între culturile Cernavoda I și cele eneolitice vecine încep să se estompeze. Adausul de elemente Troia I, venite prin filiera sud-balcanică, pe fondul Cernavoda I tîrzie care asimilase și multe bunuri Gumelnița—Sălcuța duce la apariția treptată, în valea Dunării muntene și oltene (nu avem încă documente pentru zonele din sudul Dunării), a culturii Cernavoda III. Acesta este și momentul în care începe crearea unui alt mare complex (în regiunile de la nordul Dunării de Jos și în zona Dunării mijlocii), complex care cuprinde de data aceasta deopotrivă și fostele elemente de stepă mult alterate între timp. În continuare, înregistrăm continui valuri culturale sudice cu direcția nord. După o scurtă etapă de locuire Cernavoda III, timpurie, în valea Dunării oltene, apare, ca un reflex al întinderii complexului Ezero spre nord, grupul Celei. Concomitent înregistrăm așezări Cernavoda III timpurii în centrul Olteniei și Munteniei vestice, ca și întinderea acestora spre est, în valea Dunării muntene. Zona Porților de Fier începe să ne dea și ea descoperiri Cernavoda III. Ca un reflex al acestor influențe, Transilvania centrală este acoperită, treptat, de elemente precoțofenești, înrudite însă cu cele Cernavoda III și mai ales Celei. Acesta este probabil și momentul împrăstierii spre Dunărea de mijloc a elementelor culturale numite acolo Boleráz. Este interesant de observat că ele se suprapun peste complexul unitar eneolitic anterior și această unitate pare să ușureze mult împrăștierea acestor noi elemente culturale. Noi afluxuri sudice duc treptat la coțofenizarea unor zone și badenizarea altora. Cele de tip Baden urmează o filieră eneolitică finală — Boleráz (Cernavoda III), iar cele Coțofeni au în ele o mai puternică componentă de tip Ezero-Celei. În această presiune culturală a sudului, elementele alpine rămîn un timp staționare, apoi își reiau activitatea prin zona dintre Drava și Sava, ușurînd apariția grupei Kostolac prin intermediul căreia, pe filiera Banat, ceramica Furchenstich va face din nou epocă în Transilvania, în cadrul etapelor mijlocii și tîrzii ale culturii Coțofeni.

În sensul în care vedem noi lucrurile, o denumire *ad-hoc* care să definească acest lung proces, ni se pare prematură, și probabil va fi greu de realizat și în viitor.

PETRE ROMAN

STRUKTURÄNDERUNGEN DES ENDÄNEOLITHIKUMS IM DONAU-KARPATENRAUM

(Zusammenfassung)

Der Verfasser unterstreicht die Ergebnisse in der Erforschung der spätäneolithischen Erscheinung, zu welchen die aufgesetzten Henkel aufgezählt werden können.

Diese Erscheinungen sind das Ergebnis der zufälligen Verflechtung der Sălcuța, Petrești, Spătpolgar und Bodrogheresztúr-Kulturen, welche von dem Eindringen der nordpontischen Stämmen an der untern Donau verursacht wurden.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

1. D. BERCIU, *Contribuții la problemele neoliticului în România în lumina ultimelor cercetări*, p. 309—327.
2. IDA BOGNÁR-KUTZIÁN, *Probleme der mittleren Kupferzeit im Karpatenbecken*, în *Studijné Zvesti*, 17, Nitra, p. 31—60.
3. Idem, *The Relationship between the Bodrogheresztúr and the Baden Cultures*, Symposium über die Entstehung und Chronologie der Badener Kultur, Nitra-Malé Vozokany, 1969.
4. N. KALICZ, *Über die chronologische Stellung der Balaton-Gruppe in Ungarn*, Symposium über die Entstehung und Chronologie der Badener Kultur, Nitra-Malé Vozokany, 1969.
5. I. PAUL, *Așezarea neo-eneolitică de la Pianul de Jos (Podei)*, în *StCom*, 14, 1969, p. 73—80.
6. P. ROMAN, *Unele probleme ale neoliticului târziu și perioadei de tranziție în lumina săpăturilor de la Băile Herculane, Peștera Hoților în Comunicări*, I, 1967.
7. Idem, *Strukturänderungen des Endäneolithikums im Donau-Karpaten Raum*, în *Dacia*, N.S., XV, p. 31—169.
8. I. TODOROVIĆ, *Die Grabung Hissar und ihre Verhältnisse zum Äneolithikum und der Frühen Bronzezeit*, în *ArchJug*, IV, 1963, rez. german la p. 25—29.
9. N. VLASSA, *Observații privind unele probleme ale neoliticului Transilvaniei*, Comunicare la Seziunea Muzeelor, 1966.

UN DEPOZIT DE BRONZURI DE LA DRENCOVA (JUD. CARAȘ-SEVERIN)

Cu ocazia construirii noului drum național de pe malul Dunării, în partea de vest a satului Drencova, lama buldozerului care ridica taluzul drumului a scos la lumină un depozit conținând obiectele de bronz (fig. 1) de care ne ocupăm aici¹. Întrucât lucrările au avut loc într-un anotimp ploios, obiectele au fost înglobate în lutul galben și abia după un an, prin degerarea și fărâmițarea bulgărilor de lut, au fost observate. De aceea este greu de precizat adâncimea la care era îngropat depozitul, aceasta însă nu poate fi mai mare de 50 cm. De jur împrejurul locului descoperirii nu au fost depistate nici un fel de alte urme arheologice.

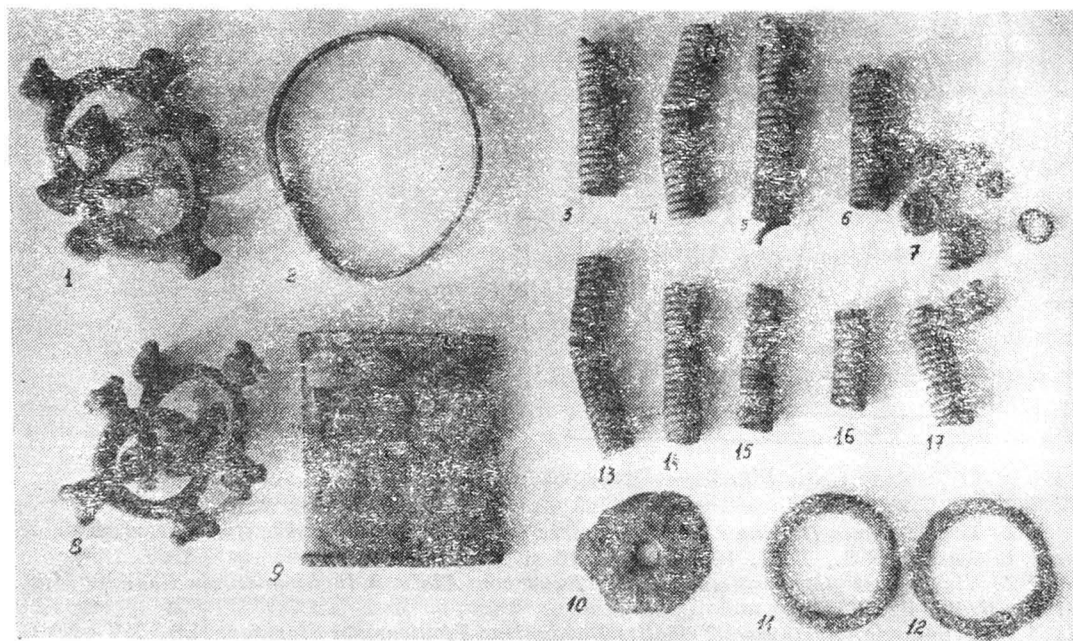

Fig. 1 — Drencova. Depozit de bronzuri (Muzeul Reșița).

¹ Mulțumesc și pe această cale prof. M. Rusu pentru indicațiile bibliografice.

Depozitul cuprinde șapte piese distincte, plus mai multe fragmente de „saltaleoni”.

1. — *Garnitura de la o teacă decorată prin ajurare* (fig. 2 a-b), partea superioară a unei teci de sabie, confecționată dintr-o placă de bronz cu o grosime medie de 2 mm, prin îndoirea și sudarea capetelor. Fața tecii, ușor bombată longitudinal, are capetele puțin înălțate și ornamentate cu linii oblice incizate. În centrul piesei sînt ajurate zece găuri de formă triunghiulară care cuprind între ele patru romburi. Mijlocul fiecărui romb e ornamentat cu cercuri concentrice incise. Același ornament e folosit de șase ori la un capăt și de cinci ori la celălalt. Piesa, destul de bine conservată (doar pe alocuri patina e sărită și într-un loc marginea e crăpată), are următoarele dimensiuni: lungime = 6,2 cm.; lățime = 5 cm.; diametru = 1,2 cm. Aria de răspîndire a acestei piese cuprinde, se pare, exclusiv lumea ilirică și vest-tracică. Exemplare asemănătoare au fost descoperite la: Donja Dolina², Adașevci³, Ruska Bjala⁴, Vidin⁵, Debnevo⁶, Pe-

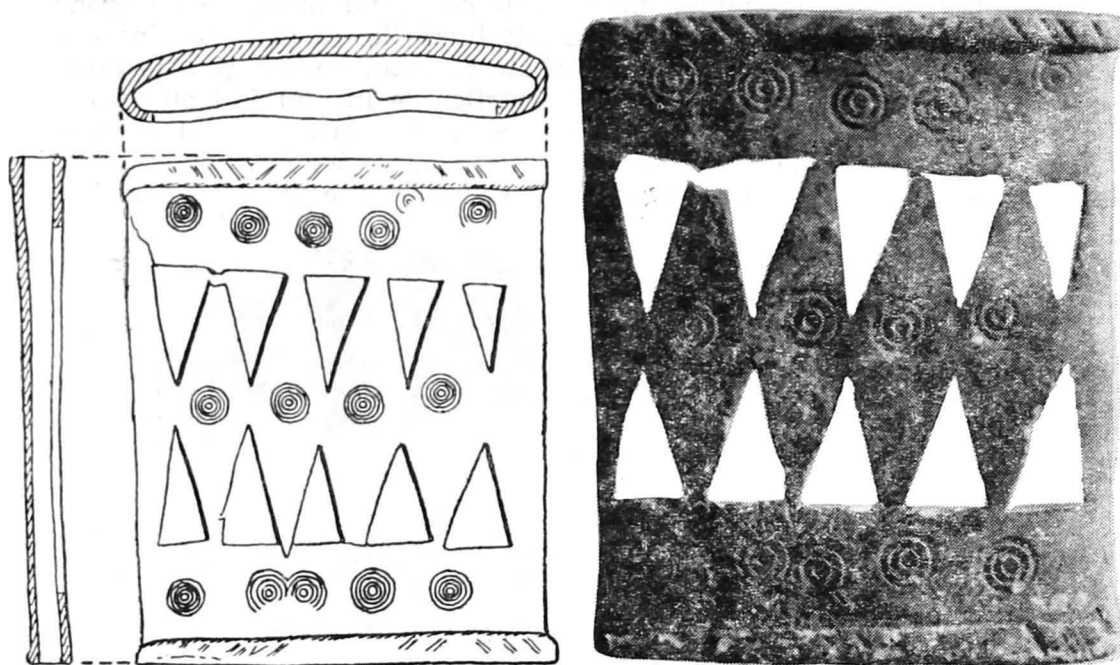

Fig. 2 — Drencova. Teacă de sabie.

² Z. Marić, *Donja Doliina i problem etnicke pripadnosti predrimskog starovništva sjeverne Bosne*, în *Glasnik*, N.S., XIX, 1964, Pl. VI/19 și Pl. X/6.

³ Z. Vinski, *Der „thrako-kimmerische“ Fund von Adaševci in Sirmien*, în *RadVoju Muz*, 4, 1955, p. 36, fig. 17—19.

⁴ V. Trbuhović, *Agathyrses-Triballes-Dardaniens-Péoniens*, în *Starinar*, N.S., XV—XVI/1964—1965, p. 165, fig. 2.

⁵ Trbuhović, *op. cit.*, p. 165, fig. 1.

⁶ A. Milčev, *Contribution à l'étude des fibules les plus anciennes découvertes en terre Bulgare*, în *Izsledvania v cest na Acad. D. Decev*, Sôfia, 1958, p. 434, Pl. IX, fig. 1.

rachora⁷. Pe teritoriul țării noastre au fost descoperite nouă asemenea piese, incomplet păstrate, în necropola hallstattiană de la Ferigile⁸. Autorul descoperirii acceptă părerea emisă de Ferdinand Maier, care consideră că funcția acestor obiecte ar fi aceea a unor piese de centură⁹, neexcluzând posibilitatea să fi servit ca teacă¹⁰. Noi înclinăm spre această a doua funcție, mai ales că pe mînerul unei săbii de la Basarabi a fost descoperită o teacă asemănătoare¹¹. Deasemenea, bucățile de cărbune descoperite în două din piesele de la Ferigile pot proveni de la lemnul cu care era căptușită teaca.

Ca datare, Z. Marić încadrează aceste piese în faza Donja Dolina IIb, iar Al. Vulpe le plasează cronologic între sfîrșitul sec. VII și prima jumătate a sec. V î.e.n.

2. — *Verigi duble* (fig. 3 a-b). Piesa, interesantă prin caracterul ei inedit, e compusă din două verigi cvasicirculare, rotunde în secțiune, care prezintă cîte patru protuberanțe aflate la distanțe egale între ele. La rîndul lor, protuberanțele amintite prezintă cîte trei umflături, obținîndu-se astfel imaginea schematizată a unor capete de ursuleți. Bine păstrate, cu patina lucioasă, de culoare verde închis, verigile au următoarele dimensiuni: diametru = 4,5 cm.; distanța dintre două protuberanțe opuse = 5,2 cm.; grosime = 0,5 cm.

Bănuim că ele aveau rolul funcțional de a lungi sau scurta o curea ce era petrecută prin ele. Nu cunoaștem analogii perfecte pentru aceste obiecte. Doar în lumea illyrică este întîlnită o piesă ce se apropie ca formă de cea descrisă de noi. Este o piesă al cărei loc de descoperire nu se cunoaște și care are cîte cinci protuberanțe sferice, aflate la distanțe egale între ele, pe fiecare verigă. Draga Garașanin o datează în Hallstatt D¹².

3. — *Verigi duble* (fig. 4 a-b). Piesa, bine păstrată, este asemănătoare cu cea descrisă mai sus, dar de dimensiuni mai reduse. Diametrul verigilor = 3 cm.; distanța între două protuberanțe opuse = 5 cm.; grosimea = 0,3 cm.

4. — *Brățară* (fig. 5 a-b), confecționată dintr-o bară de bronz teșită și ușor rotunjită la partea exterioară, cu secțiunea în formă de D. Capetele, ce se suprapun pe o distanță de 0,6 cm, sînt ornamentate pe o distanță de 1,5 cm cu linii incizate. Diametrul maxim = 6,5 cm. Starea de conservare este destul de proastă, patina fiind sărită în multe locuri. Asc-

⁷ H. Payne, *Perachora, The Sanctuaries of Hera Akraia and Limeria*, Oxford, 1940, vol. I p. 171, Pl. 73/18, citat de Al. Vulpe, *Necropola hallstattiană de la Ferigile. Monografie arheologică*, Buc., 1967, p. 71 și nota 153.

⁸ Al. Vulpe, *op. cit.*, p. 71.

⁹ Ferd. Maier, *Zu einigen bosnisch-herzegowinischen Bronzen in Griechenland*, în *Germania*, 34, 1965, p. 65-66. Autorul crede că piesele de la Donja Dolina aveau această funcție, neîncercînd s-o generalizeze la toate obiectele asemănătoare.

¹⁰ Al. Vulpe, *op. cit.*, p. 71.

¹¹ Vl. Dumitrescu, *La nécropole tumulaire du premier âge du fer de Basarabi*, în *Dacia*, N.S., XII, 1968, p. 186, fig. 7 și p. 203, fig. 13.

¹² D. Garașanin, *Katalog metala*, Beograd, 1954, p. 68, Pl. LI/1.

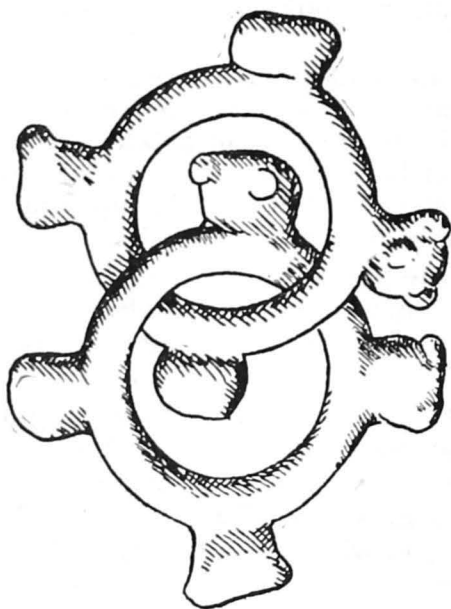
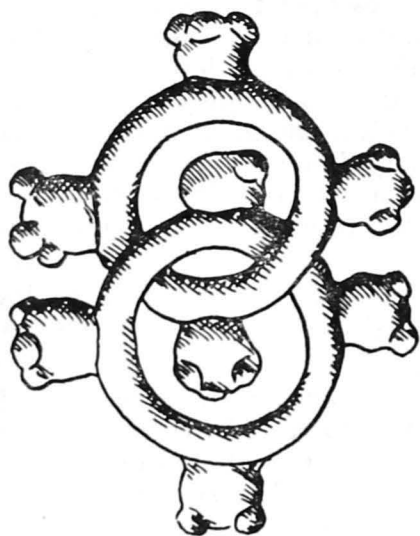

Fig. 3a—b Drencova. *Verigi duble*.

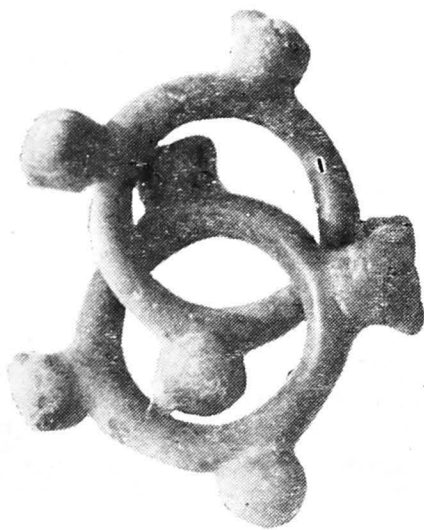
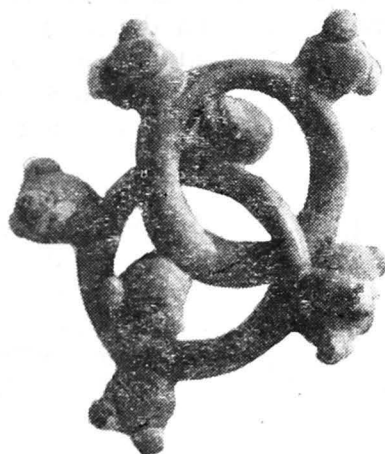

Fig. 4a—b — Drencova. *Verigi duble*.

menea brățări sînt întîlnite împreună cu tecile descrise mai înainte, la Donja Dolina¹³ și sînt încadrate în faza IIb.

5. — *Verigă* (fig. 1/11), bine păstrată, are o formă circulară și este de secțiune rotundă. Diametrul = 4,5 cm; grosime = 0,3 cm.

¹³ Z. Marić, *op. cit.*, Pl. XXV.

Fig. 5 — Drencova. Brățară.

6. — Verigă (fig. 1/1 2), ruptă în două, de secțiune dreptunghiulară. Diametrul = 3,4 cm; grosime = 0,2 cm; putea servi eventual, la fel ca și cea de mai sus, la fixarea tecii de centură.

Fig. 6 — Drencova. „Saltaleoni”.

7. — Plăcuță de la un nit (fig. 1). În antichitate avea probabil marginile rotunjite, astăzi însă sînt neregulat rupte. În mijloc prezintă un orificiu în care se introducea nitul. Lățime = 3,6 cm.

8. — „Saltaleoni” (fig. 6), confecționat din sîrmă de bronz răsucită cilindric; fragmentat în mai multe bucăți ce variază ca lungime între 1 și 6 cm, iar ca diametru între 0,6 și 0,8 cm. La Ferigile¹⁴ însoțea întotdeauna „piesele de centură ajurate” și li se presupune pe lîngă funcția ornamentală una de susținere a acestor piese. Sînt întîlnite însă și separat¹⁵.

Pentru datarea depozitului servește teaca ajurată și verigile duble, datorită formei lor specifice. Teaca este întîlnită atît în Hallstatt C cît

¹⁴ Al. Vulpe, *op. cit.*, p. 72.

¹⁵ D. Garašanin, *op. cit.*, Pl. XXV/4 (Rudovci), Pl. LXII/5, 6; B. Nikolov, *Trakiiski pametniți văvraceansko*, în *Izvestiia na arheologiceskii institut*, XXVIII, 1965, p. 164, fig. 1/d (Beli Izvor).

și în Hallstatt D¹⁶. Verigile duble însă, nu sînt semnalate decît în Hallstatt D, și atunci doar o dată (vezi nota 12). De aceea opinăm mai degrabă pentru îngroparea depozitului de la Drencova în HD. Avînd în vedere răspîndirea cu precădere a acestor piese în lumea illyrică, credem că depozitul provine din acest mediu, alăturîndu-se altor descoperiri similare care arată strînse legături cu regiunile locuite de illyri.

EUGEN IAROSLAVSCHI

UN DÉPÔT DE BRONZES DE DRENCOVA-DÉPARTEMENT DE CARAȘ—SEVERIN

(Résumé)

L'auteur présente dans ce mémoire le dépôt de bronzes découvert accidentellement à Drencova, sur la rive du Danube. Le dépôt consiste en 8 pièces : garniture ajourée de gaine d'épée, deux chaînons doubles ornamentés de têtes d'ours, bracelet, deux chaînons simples, plaque de rinet, „saltaleoni”. Les pièces, datant de la période HD, présentent des similitudes avec celles du monde illyrien.

¹⁶ Al. Vulpe (*op. cit.*, p. 71), încadrîndu-le între sec. VII—V, cuprinde o parte din HC și HD.

CASTRUL ROMAN DE LA POJEJENA

SĂPĂTURILE ARHEOLOGICE DIN ANUL 1970

În anul 1970 între 9—17 aprilie, Muzeul din Reșița în colaborare cu Institutul de Istorie și Arheologie din Cluj au efectuat săpături arheologice la castrul roman din localitatea Pojejena, jud. Caraș-Severin. Localitatea Pojejena este mai de mult semnalată în literatura arheologică mai ales prin numeroasele descoperiri întâmplătoare de monete, țigle și cărămizi ștampilate și inscripții pe piatră. Castrul a fost identificat pe teren abia prin anii 1930. Cercetări arheologice nu s-au efectuat¹.

Castrul roman este așezat pe o platformă înaltă, situată deasupra Dunării cam la 1 km depărtare de malul fluviului. Locul este numit de localnici „Șițarnița“ (= loc de pîndă, loc de ochire) sau „via Bogdanovici“. Primul nume reflectă de fapt poziția strategică a castrului; din acest punct un observator are un cîmp bun de vedere atît spre vest pînă la Veliko Gradište (Pincus) cît și spre est pînă la intrarea în defileul Dunării la Golubac (Cuppae)².

Urmele castrului se disting la suprafață mai ales pe laturile de vest și est care sînt marcate de dîlme ce indică ductul valului; pe latura de nord, în arătura proaspătă, poate fi deasemenea urmărită direcția valului după culoarea lui galbenă în contrast cu cea neagră a humusului actual. Colțul de sud-est a fost aproape distrus ca urmare a exploatării pămîntului pentru diferite lucrări de construcții. Zidul de incintă a fost scos în întregime de localnici, care au folosit piatra la construcții. În interiorul castrului însă, par a se păstra zidurile unor construcții printre care și pretoriul.

¹ Castrul roman aflat în „via Bogdanovici“ a fost identificat pe teren de C. Daicoviciu (*AnB*, III, 1930, p. 20—21). Se presupunea existența unei fortificații romane pe malul Dunării, fapt neconfirmat deocamdată pe teren. Pentru descoperirile arheologice din raza localității vezi *Rep. Arh.* (ms. Cluj) și T.I.R. I, 34 (Aquincum-Sarmizegetusa-Sirmium), Budapesta, 1968, p. 169, Pojejena. Vezi și D. Tudor, *SCIV*, IX, 1958, p. 373—376; XXI 1970, p. 155—157. Fondurile pentru cercetări au fost puse la dispoziție de Muzeul Județean din Reșița. La cercetări a luat parte cu mult entuziasm și profesorul de istorie din localitate Voin Stancovici.

² Denumirea de: „via Bogdanovici“ este legată de numele foștilor proprietari ai locului. Înainte de anul 1940 terenul a fost acoperit cu viță de vie; astăzi este teren arabil și constituie loturile membrilor cooperatori.

Săpăturile au avut un caracter relativ restrâns. Au fost trasate nouă secțiuni (I—IX), câte două pe fiecare latură; pe latura de sud au fost trasate trei secțiuni. Trei dintre secțiuni (II, IV, VI) au fost trasate astfel încît să traverseze elementele de apărare ale castrului. Dimensiunile lor: $25 \times 1,25$ m. Celelalte secțiuni măsurînd $5 \times 1,25$ m au fost trasate doar pentru a stabili ductul zidului de incintă și starea lui actuală.

Castrul este orientat cu laturile aproximativ pe direcția punctelor cardinale principale. Săpăturile au arătat că în construcția lui se disting două faze: o fază de pămînt și o fază, ulterioară, cu zid de piatră. Dimensiunile castrului cu zid de piatră sînt: 148×185 m. Laturile lungi sînt orientate est-vest. În faza cu val de pămînt castrul era cu ceva mai mic, zidul de piatră fiind plasat în panta valului cu aproximativ 2—3 m spre exterior față de culmea valului de pămînt. Dimensiunile aproximative 142×179 m.

Valul de pămînt al primei faze constă dintr-un loess de culoare galbenă. În general în structura lui, cu excepția secțiunii IV, nu am găsit urme de material arheologic. Lățimea lui la bază este în medie

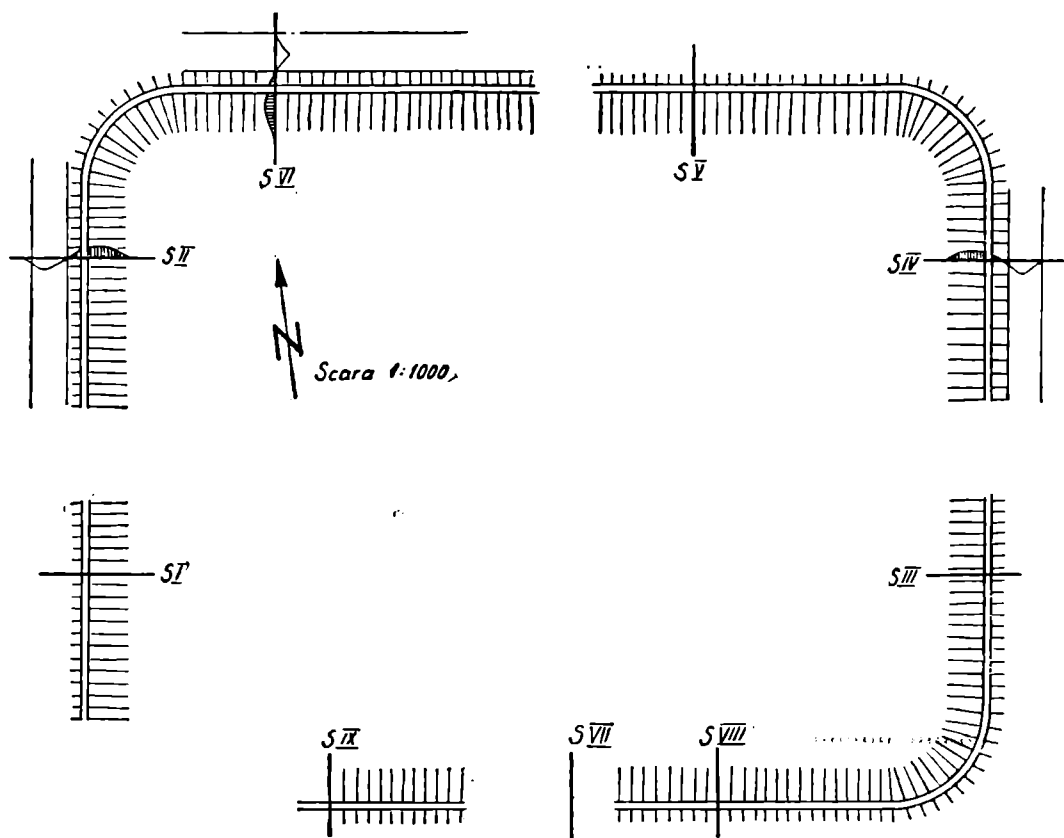

Fig. 1 — Planul castrului de la Pojejena

12 m; înălțimea lui în punctul cel mai înalt este 1,50 m. Valul se delimitază foarte greu de pământul virgin care este deasemenea un loess de culoare galbenă deschisă. Stratul de humus antic este foarte puțin vizibil sau chiar lipsește, fenomen datorat calității loessului de a favoriza circulația acizilor.

În faza următoare, pe panta exterioară a valului a fost construit zidul de piatră în tehnica opus incertum, din piatră de carieră, calcaroasă. Grosimea temeliei lui măsoară 1,50 m. Temelia străpunge valul pe toată înălțimea lui atingând de obicei stratul de pământ virgin. Judecând după nivelul bermei, înălțimea temeliei este 0,80 m. În fața zidului spre exterior se păstrează berma realizată prin nivelarea aproape orizontală a părții de val din latura exterioară a zidului. Lățimea ei diferă: 1 m pe latura de vest; 1,20 m pe latura de est; 1,05 m pe latura de nord. Șanțul de apărare este lat de 9 m și adânc de 2,50 m de la nivelul bermei pe laturile de est și vest și de 7 m lățime și 2,50 m adâncime pe latura de nord. Raportul dintre lungimea celor două escarpe ale șanțului este cam 2:1 în favoarea escarpei interioare. Șanțul de apărare este în întregime umplut astăzi. Prezența lui a rămas însă în toponimia actuală a satului: terenul aflat la nord de castru se numește „La șanț“.

Materialul arheologic este relativ redus cantitativ, pentru că secțiunile nu au fost trasate în porțiuni locuite din interior. El apare de obicei numai de la adâncimea de 0,60—0,80 m terenul fiind pînă nu demult plantat cu viță de vie. Din punct de vedere cantitativ predomină *ceramica*, foarte fragmentară însă. Din fragmentele caracteristice putem deduce că forma de vas cea mai răspîndită este oala. Ea prezintă variante foarte diferite atît din punct de vedere al formei în general cît și mai ales a pastei din care au fost lucrate. Aceasta poate fi: de culoare albă, nisipoasă fină (secțiunea VI): *fig. 3/1*; (secțiunea V): *fig. 3/7*; *fig. 6/5*; pastă de culoare cărămie foarte fină acoperită cu firnis roșu: (secțiunea V): *fig. 3/2*, 9, 13; pastă de culoare cărămie foarte fină: *fig. 3/3*

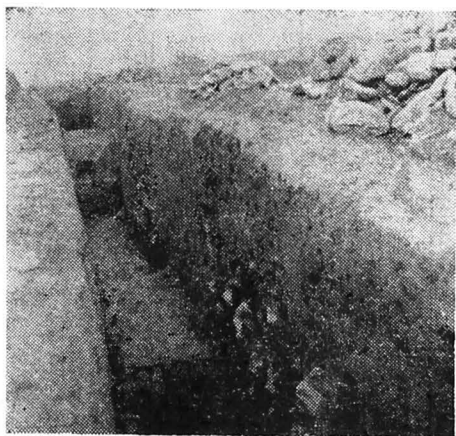
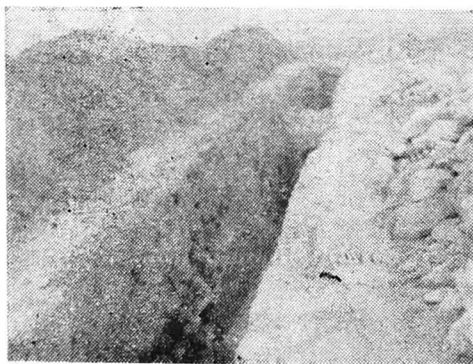

Fig. 2 — Profilul secțiunii IV pereții de S și N.

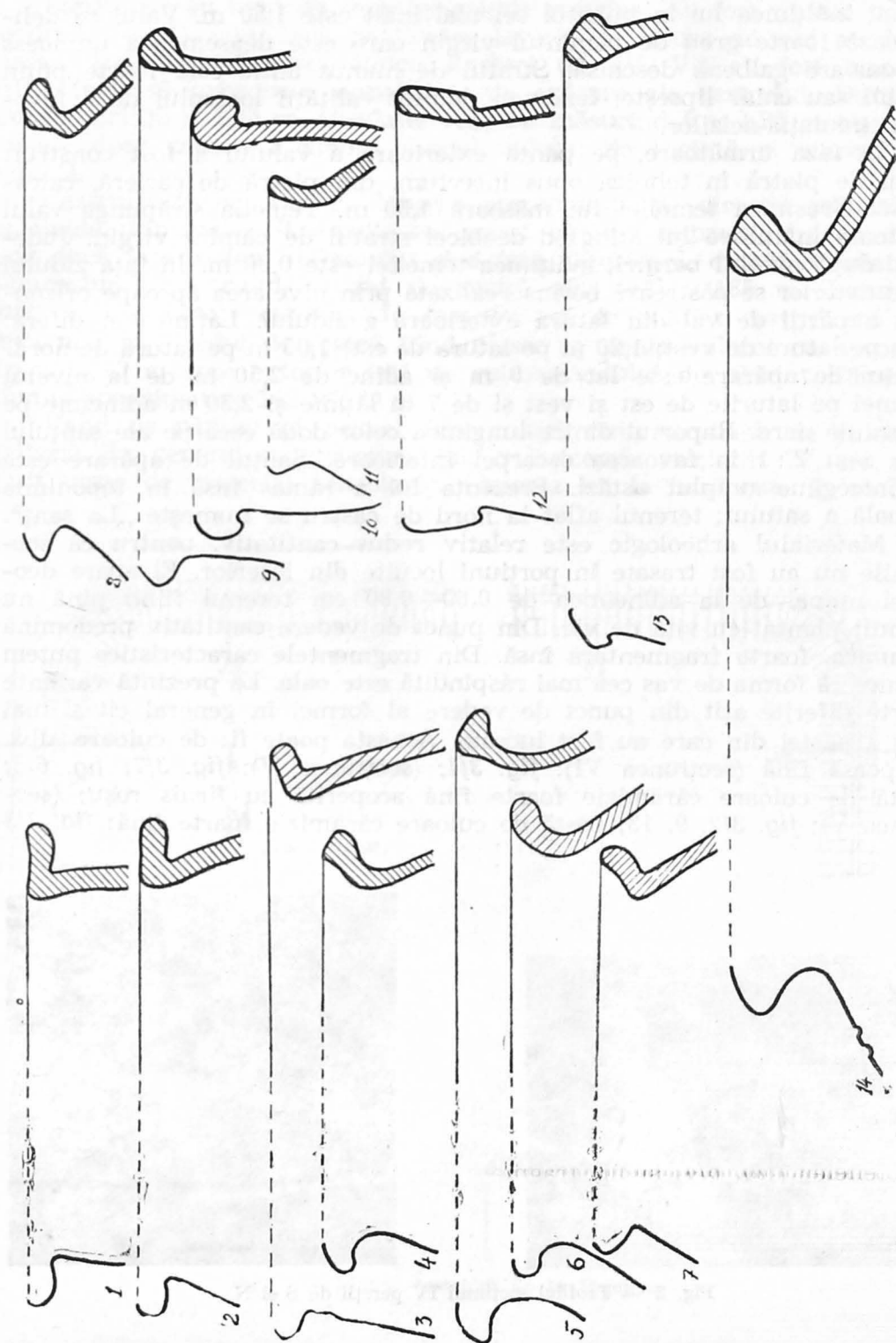

Fig. 3 — Ceramică romană; oale

(secțiunea II în șanț), *fig. 3/12* (secțiunea VI în șanț); pastă cenușie zgrunțuroasă: *fig. 3/4, 5, 8* (secțiunea II) *fig. 3/6* (secțiunea III); pastă de culoare cenușie-roșcată zgrunțuroasă: *fig. 3/14* (secțiunea IV); pastă de culoare cenușie deschisă foarte fină: *fig. 3/10, 11* (secțiunea II); pastă de culoare cenușie deschisă zgrunțuroasă: *fig. 6/8* (secțiunea I).

O altă formă de vas este strachina care prezintă câteva variante. Cea mai răspândită dintre ele este strachina joasă cu fund plat. Exemplele pe care le avem sînt realizate din pastă de culoare cenușie, foarte fină cu firnis: *fig. 4/1, 2, 3, 5, 7* (secțiunea II) și de culoare cărămizie foarte fină cu firnis: *fig. 4/4, 6, 8* (secțiunea I, II, VI). Alte străchini, al căror tip nu poate fi determinat cu precizie sînt din pastă de culoare cărămizie, foarte fină acoperite cu firnis: *fig. 5/3, 7, 8, 9, 10; fig. 6/1, 2* (secțiunea II); *fig. 5/1, 2, 4, 5, 6* (secțiunea II).

Mai menționăm un fragment dintr-un chiup din pastă de culoare roșie foarte fină cu partea exterioară acoperită cu o vopsea albă, pe care s-a trasat o linie în val: *fig. 6/3* (secțiunea III) și o ceașcă dacică lucrată din pastă de culoare brună roșcată nisipoasă; diametrul gurii = 13,5 cm; înălțimea = 7,5 cm. *fig. 6/7* (secțiunea II, în șanț).

Au apărut câteva obiecte *metalice* mai ales din fier: arme, unelte și elemente de construcție. Dintre arme menționăm: vîrf de sulită în formă de frunză alungită lungimea = $l = 28$ cm (secțiunea II); vîrf de sulită cu vîrf piramidal, $l = 12$ cm (secțiunea III); vîrf de sulită în formă de frunză, $l = 8$ cm (secțiunea VI, $a = 2,20$); $l = 7$ cm (secțiunea VI $a = 1,40$ m); $l = 13$ cm (secțiunea VI, $a = 1,20$). Dintre *unelte* amintim: câteva fragmente de ouște din fier: $l = 13$ cm (secțiunea VI, $a = 0,70$); $l = 15$ cm (secțiunea VI, $a = 1,20$); $l = 8$ cm (secțiunea VI, $a = 1,35$ m), o teslă din fier: $l = 16$ cm, diametrul găurii de înmănunchare = 4 cm, lățimea părții active 4 cm (secțiunea VI, din șanț); un stylus: $l = 14,5$ cm (secțiunea VI, $a = 1,50$ m) și un fragment dintr-o piesă de broască pentru ușă. Au fost descoperite fragmente din zgură de fier. Dintre piesele ce foloseau la construcții menționăm un mare număr de piroane și scoabe.

Au apărut câteva fragmente din piese de bronz dar foarte atacate de oxid astfel că în foarte puține cazuri se poate preciza destinația inițială a piesei.

Au fost scoase la iveală fragmente din vase de sticlă (secțiunea II), iar în secțiunea V, în șanț a fost găsită o mărgică din pastă de sticlă de culoare verzuie.

Ceramica prezintă în general foarte puține elemente de decor: amintim doar un fragment de vas decorat cu elementul de decor numit „cu pieptenele“ (*fig. 6/4*) și un fragment dintr-un vas cu caneluri verticale pe corp (*fig. 6/6*). A apărut un fragment dintr-un vas *terra sigillata* (*fig. 7/2*) care însă nu prezintă elemente suficiente pentru a putea fi determinat. Mai amintim descoperirea unui opaiț cu stampila VETTI; diametrul = 6,2 cm, înălțimea = 2,8 cm (*fig. 6/2*) descoperit în secțiunea II).

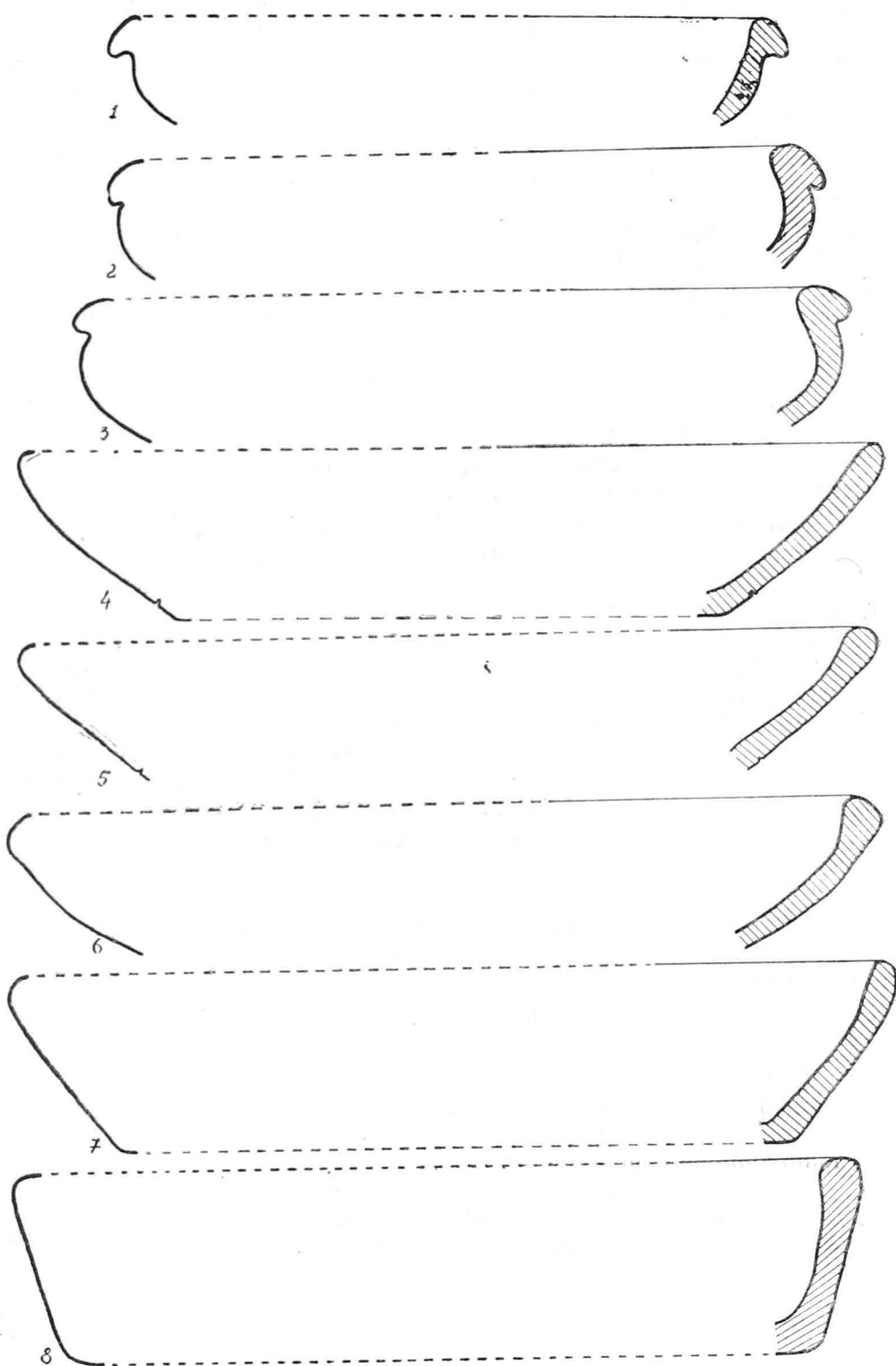

Fig. 4 — Ceramică romană: străchini joase cu fund plat
<https://biblioteca-digitala.ro>

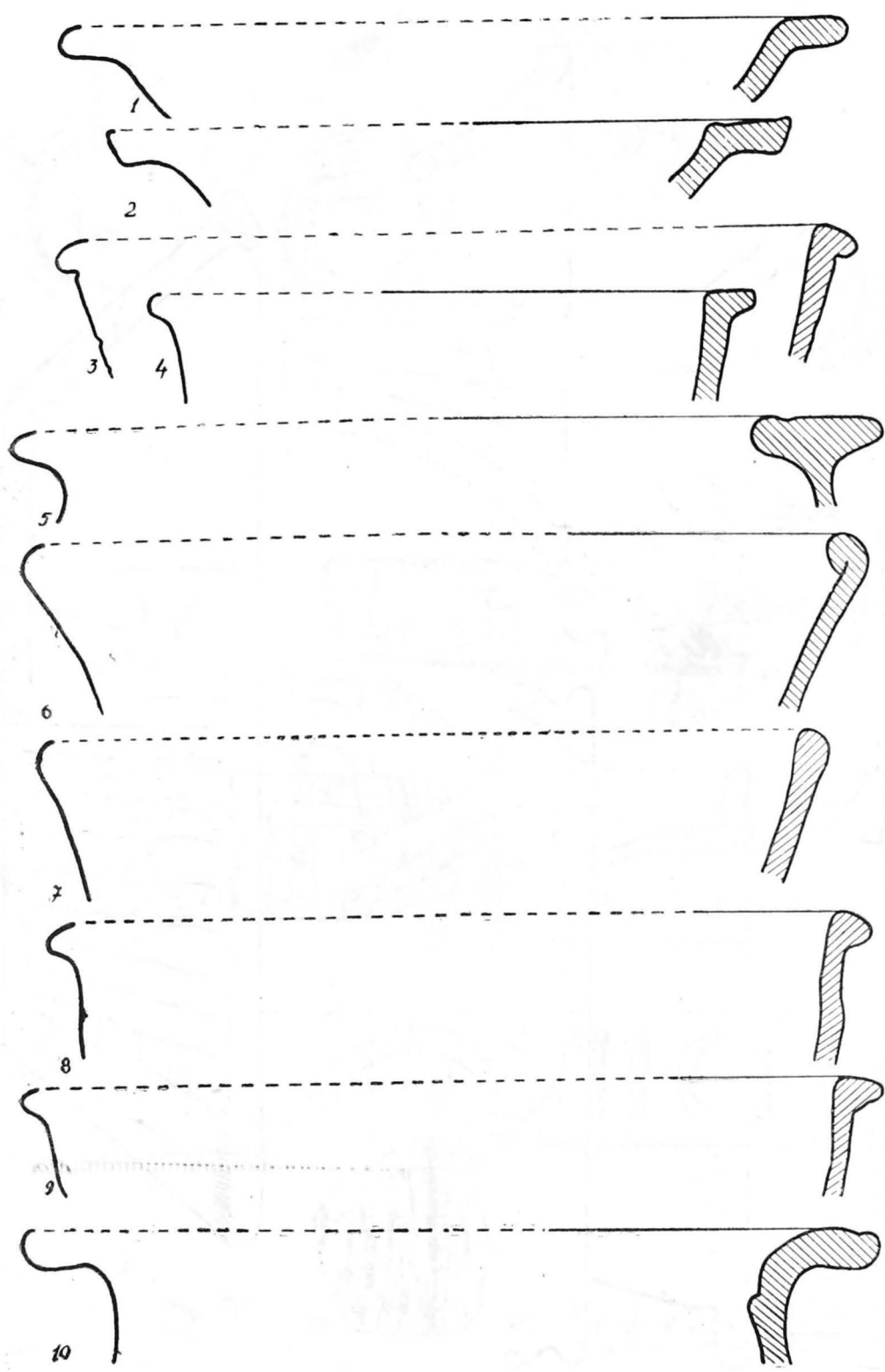

Fig. 5 — Ceramică romană: străchini diferite
<https://biblioteca-digitala.ro>

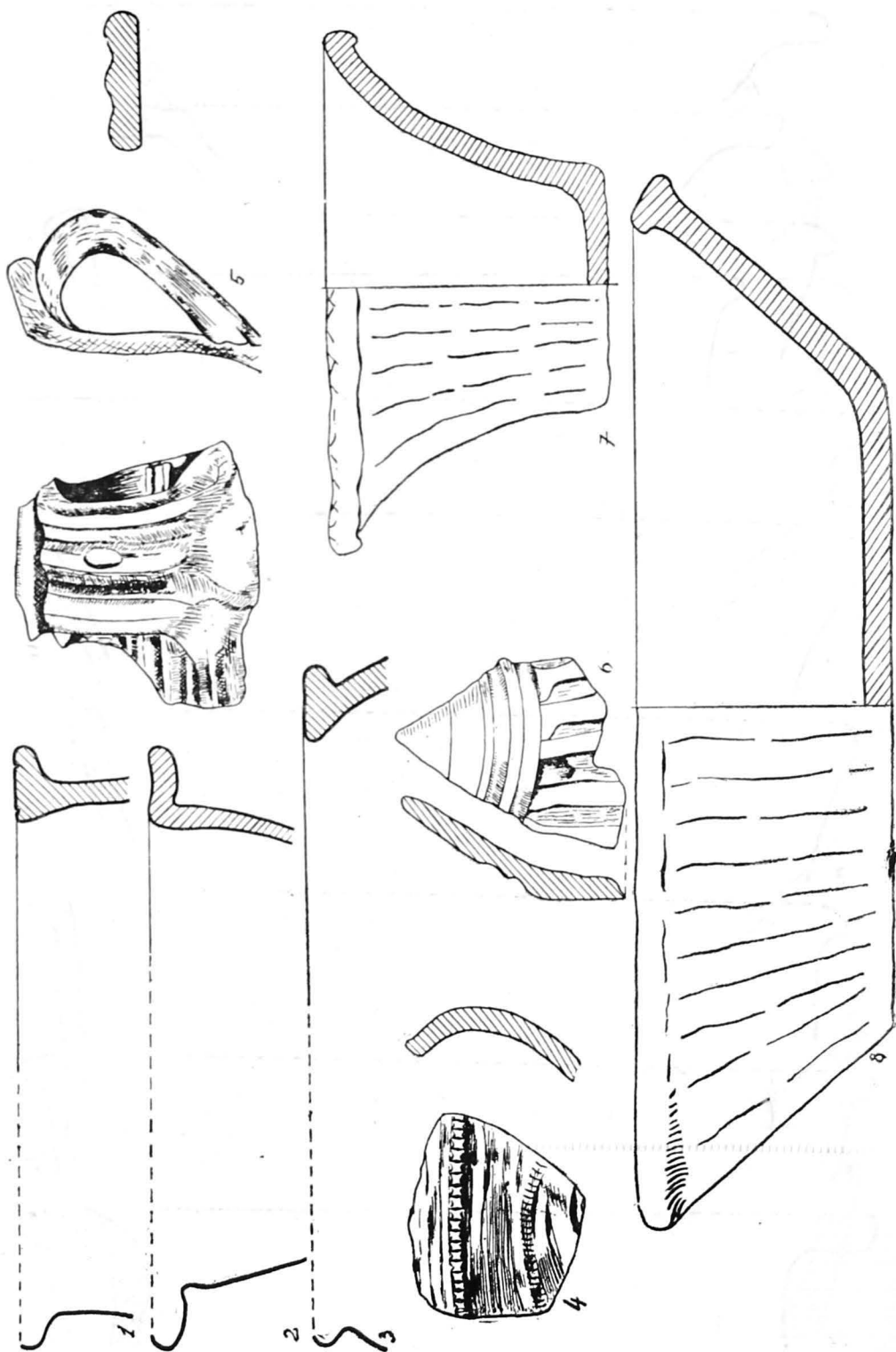

Fig. 6 — Ceramică romană

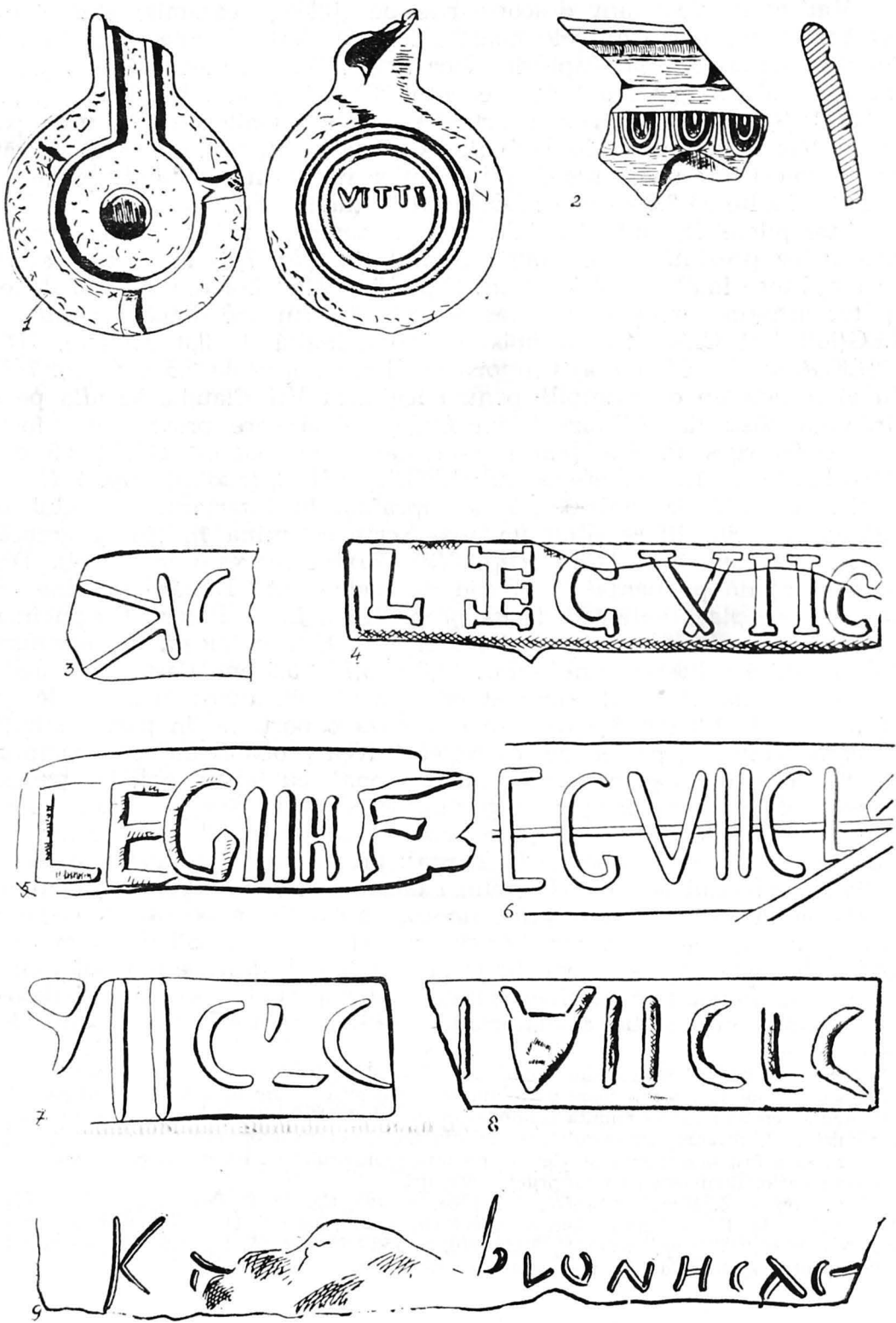

Fig. 7 — Opai ț și stampile din castrul de la Pojejena.

Mai numeroase sînt descoperirile de țigle și cărămizi stampilate. Cea mai mare parte din ele aparțin legiunii VII Claudia. Sînt însă și cărămizi stampilate care aparțin altor trupe. Un fragment dintr-o stampilă, din care se păstrează doar capătul din stînga al tabulei ansata are litera C (fig. 7/3) și probabil aparține cohorței V Gallorum. Au mai apărut și cîteva stampile ale legiunii IV Flavia. Stampila acestei unități este de obicei într-un cartuş dreptunghiular simplu măsurînd $12 \times 3,6$ cm cu litere înalte de 2,5 — 3 cm: LEG(io)IIII F(lavia). Fig. 7/5.

Stampilele legiunii VII Claudia descoperite în castru în timpul săpăturilor prezintă două tipuri: primul tip (fig. 7/6) în cartuş lat de 4,5 cm, litere înalte de 3—3,5 cm: [L]EG(io) VII CL(audia)...; al doilea tip tot într-un cartuş simplu lat de 3,5—3,8 cm are două variante: a. [LEG(io)] VII CL(audia) C(uppis) cu cifra înaltă de 3,8 cm (fig. 7/7); b. [LEG(io)] VII CL(audia) C(uppis) cu litere înalte de 2,5 cm (fig. 7/8). Un al treilea tip de stampilă pentru legiunea VII Claudia se află pe o cărămidă păstrată în Muzeul din Lugoj, piesă care provine din fosta colecție Georgescu³. Stampila într-un cartuş simplu de $11(?) \times 2,5$ cm, litere înalte de 1,7 cm are textul: LEG(io) VII C[l(audia)]. Fig. 7/4.

Pe o cărămidă descoperită la suprafață în interiorul castrului se păstrează cîteva litere dintr-un text scris cu mîna în limba greacă: K ΦωNHCAC... (fig. 7/9). Textul nu este inteligibil. Din așezarea aflată pe panta de la sud de castru spre Dunăre provine un fragment de placă votivă dedicată probabil lui Liber Pater⁴. Fragmentul a fost descoperit cu ocazia unei periegheze. Este o bucată de marmură albă de slabă calitate; dimensiuni: $12,3 \times 5,7 \times 3,5$ cm. Partea din spate nu este lucrată. Relieful foarte șters, abia vizibil, a fost încadrat de un chenar lat de 1,2 cm din care se păstrează o porțiune în partea stîngă a fragmentului. În partea de jos relieful avea probabil un soclu simplu. Din relief se distinge conturul unui personaj, cu bustul gol, iar partea de corp de la brîu în jos acoperită. Personajul este probabil Silen, nelipsit din cortegiul ce însoțește de obicei pe Liber. El are analogii cu două piese votive descoperite la Turda⁵: un fragment statuar și o placă votivă. Personajul are ambele mîini ridicate deasupra capului, susținînd, pe cît par a indica și analogiile, un coș sau o tipsie pe care sînt puse ofrande în cinstea lui Liber. Poziția este specifică lui Silen. Reprezentarea face parte dintr-o scenă figurată mai complexă, care din nefericire lipsește. Lucrarea pare a fi executată mai superficial probabil și datorită calității mai slabe a materialului. Piesa poate fi însă datată în

³ Piesa se află în Muzeul din Lugoj sub numărul de inventar 36. Colecția arheologică Georgescu provine în cea mai mare parte din zona Pojejena — Moldova Veche, fapt care ne îndeamnă să credem că sus numita stampilă provine de la Pojejena. Aducem cu acest prilej mulțumiri lui I. Stratan, directorul Muzeului din Lugoj pentru informațiile amabile.

⁴ Piesa a fost descoperită de elevi și predată profesorului de istorie V. Stancovici care ne-a semnalat-o. Îi aducem cu acest prilej mulțumiri.

⁵ C. Pop — Z. Milea, *ActaMN*, II, 1965, p. 198, fig. 1; C. Pop, *Dacia N.S.*, XII, 1968, p. 414, fig. 1; L. Teposu—David, *RömRum*, p. 218, sigla F 112 (= *Civiltà*, p. 208—209, sigla F 49); C. Pop, *ActaMN*, VII 1970, p. 152—154, nr. 5, fig. 1/5. Mulțumim lui C. Pop pentru ajutorul dat în prezentarea acestei piese.

secolele II—III⁶. Răspîndirea cultului zeului Liber în Dacia, ca și în alte provincii, este un fapt constatat⁷. Starea economică prosperă a provinciei dacice a fost elementul esențial care a stat la baza răspîndirii acestui cult. Descoperirea de la Pojejena lărgeste aria de răspîndire a pieselor cu acest caracter sprijinind în același timp afirmațiile în legătură cu răspîndirea cultului.

Deși limitate ca suprafață și cu rezultate mai puțin spectaculoase cercetările arheologice de la Pojejena constituie un prim pas în cercetarea castrului și permit cîteva observații cu caracter provizoriu deocamdată. Existența celor două faze de construcție este un indiciu în legătură cu importanța strategică a acestui punct și cu durata lui de funcționare. Lipsesc deocamdată indicii sigure pentru datarea celor două faze. Fără îndoială însă prima fază nu poate fi datată decît în perioada cuprinsă între sfîrșitul secolului I (ultimele două decenii) și începutul celui următor. Această perioadă corespunde de fapt și primelor mențiuni aici ale cohortei V. Gallorum⁸. În legătură cu faza cu zid de piatră a castrului, în stadiul actual al cercetării putem doar presupune că a putut fi ridicată pe la mijlocul secolului II, așa cum în general se consideră pentru castrele cu zid de piatră din Dacia⁹. În general se consideră că fortificația de la Pojejena face parte din sistemul de apărare al Daciei pentru că trupa care staționa în el, cohors V Gallorum, se află la 110 e.n. menționată într-o diplomă din Dacia (CIL, XVI, 163)¹⁰. Aceeași trupă apare însă într-o diplomă militară din anul 159/160 din Moesia Superior (CIL, XVI, 111). Rămîne cercetătorilor sarcina de a lămuri această problemă. În orice caz, admitînd ipoteza înglobării întregului Banat la Dacia¹¹ așa cum credem și noi — este greu de presupus că la Pojejena ar fi fost necesară prezența unei unități militare după formarea provinciei Dacia. Acestei presupuneri i se adaugă și două constatări arheologice: sărăcia de ștampile care aparțin cohortei V Gallorum și faptul că ștampilele legiunilor VII Claudia și VIII Flavia datează dintr-o epocă tîrzie, probabil de la sfîrșitul secolului III, după părăsirea Daciei¹².

⁶ Piesa a fost datată de C. Pop de la Muzeul de Istorie al Transilvaniei din Cluj. Ea urmează să apară într-un catalog de reprezentări ale lui Liber Pater în Dacia romană, publicat de C. Pop, în *Apulum*, X, 1972, p. 176, nr. 4, fig. 5.

⁷ A. Bodor, în *Dacia*, N.S., VII, 1966, p. 215—261.

⁸ Despre cohors V Gallorum vezi: *cohors*, în *RE*, IV (1900), col. 291—292 (C. Cichorius); I. I. Russu, *SCIV*, 23, 1972, p. 72 consideră că unitatea aparține armatei din provincia Dacia. *TransAnt* p. 107, nota 2 arată încă de la identificarea pe teren a acestui castru de la Pojejena că ar putea data din timpul războaielor de cucerire a Daciei.

⁹ *IstRom*, I, 1960, p. 375.

¹⁰ *Idem*, p. 376; I. I. Russu, *loc. cit.* În diploma din 8 februarie 161 unitatea este numită „V Gallorum et Pannoniorum” (*Chiron*, München, 2, 1972, p. 450).

¹¹ C. Patsch, *Der Kampf um den Donauraum unter Domitian und Traian*, Wien-Leipzig, 1937, p. 137—138; C. Daicoviciu, în *Dacia*, VII—VIII, 1940, p. 456—463; *TransAnt*, p. 96 nota 2.

¹² *Legio*, în *RE*, XII (1924), col. 1623—1624 (E. Ritterling); D. Tudor, în *SCIV*, IX, 1958, p. 373 și urm. pentru datarea tîrzie a ștampilelor legiunii VII Claudia; în ce privește datarea ștampilelor legiunii VIII Flavia vezi: *Legio*, în *RE*, XII (1924), col. 1540—1544 (E. Ritterling) și D. Protase, *Legiunea VIII Flavia la nordul Dunării și apartenența Banatului și Olteniei de vest la provincia Dacia*, în *ActaMN*, IV, 1967, p. 47 și urm.

Materialul arheologic nu permite deocamdată precizări cronologice. Singurele piese care permit o datare aproximativă, aparțin unei perioade mai largi de timp: armele¹³, lucerna cu ștampila VETTI¹⁴ produs al officinelor din Italia de nord în prima jumătate a secolului II.

Bogăția descoperirilor arheologice, fie întâmplătoare, fie rezultate din săpăturile arheologice atestă existența unui puternic centru provincial roman în acest loc, ceea ce impune cunoașterea lui detaliată prin cercetări.

NICOLAE GUDEA — ILIE UZUM

DAS RÖMERLAGER VON POJEJENA — DIE AUSGRABUNGEN DES JAHRES 1970

(Zusammenfassung)

Es werden die Ausgrabungsergebnisse von 1970 aus dem Römerlager von Pojejena vorgelegt. Die Grabungen zeigten, dass die auf einer hohen Donauterrasse an einem „Șițarnița“ oder „Bogdanovici-Weinberg“ genannten Ort gelegene Befestigung in ihrer Entwicklung zwei Bauphasen hatte: eine mit Erdwall, die andere mit Steinmauer. Die Ausmasse des unmauerten Lagers sind: 148 × 185 m. Seine Längsseiten sind O — W ausgerichtet. Auf drei Seiten hatte das Lager vor dem Wall (und der Mauer) Verteidigungsgräben von 7—9 m Breite und 2 m Tiefe. Auf der gegen Süden zur Donau gelegenen Seite, wo das Plateau steil abfällt, hatte das Lager keinen Graben. Gefunden wurde viel Tonware (Töpfe, Schüsseln, Vorratsgefäße), Gegenstände aus Eisen (Waffen, Messer, Werkzeug), sowie aus Bronze und Glas. Sehr bedeutungsvoll sind gestempelte Mauer- und Dachziegel, die, wie es scheint, auch eine späte — dritte — Phase für das Lager im 4. Jh. belegen.

²³ P. Couissin, *Les armes romaines*, Paris, 1926, p. 360—369 descrie tipuri de arme analoge cu cele descoperite la Pojejena pe care le datează în perioada dintre Augustus și Severus Alexander.

¹⁴ N. Gostar, în *ArhMold*, I, 1964, p. 187

SONDAJUL ARHEOLOGIC DE LA TEREGOVA (JUD. CARAȘ-SEVERIN)

În toamna anului 1969 între 15—18 septembrie a fost executat în hotarul comunei Teregova pe locul numit „La luncă” sau „La Hideg”, situat la cca. 2 km N de sat la confluența Hidegului cu Timișul, un sondaj arheologic¹. Scopul sondajului a fost de a afla detalii despre fazele de construcție ale castrului roman aflat în acest punct. Urmele castrului se disting la suprafață mai ales pe latura de V, care are aspectul unei dilme late de 10 m, înalte de 1,5 m și lungi de 125 m, dar și pe latura de S. Cea mai mare parte din această latură precum și laturile de N și E în întregime nu pot fi distinse pe teren fie pentru că au fost distruse de apa Hidegului, fie pentru că zidurile au fost scoase de țărani și terenul nivelat. Dimensiunile castrului sînt cele stabilite de măsurătorile anterioare².

Sondajul a constatat într-o secțiune de 25 × 1,5 m executată pe latura de V la aproximativ 25 m de colțul SV al castrului³. Din profilul secțiunii am putut constata că fortificația a avut două faze de construcție: o fază cu val de pămînt și alta, ulterioară, cu zid de piatră⁴. În cele ce urmează vom descrie pe scurt rezultatele sondajului.

În prima fază castrul era apărat de un val din pămînt lutos de culoare galbenă. Lățimea lui la bază este de 9,20 m, înălțimea în punctul cel mai înalt este de 2 m. Solul pe care a fost așezat valul este un strat de nisip aluvionar antic, avînd grosimea de 0,30 m, de culoare

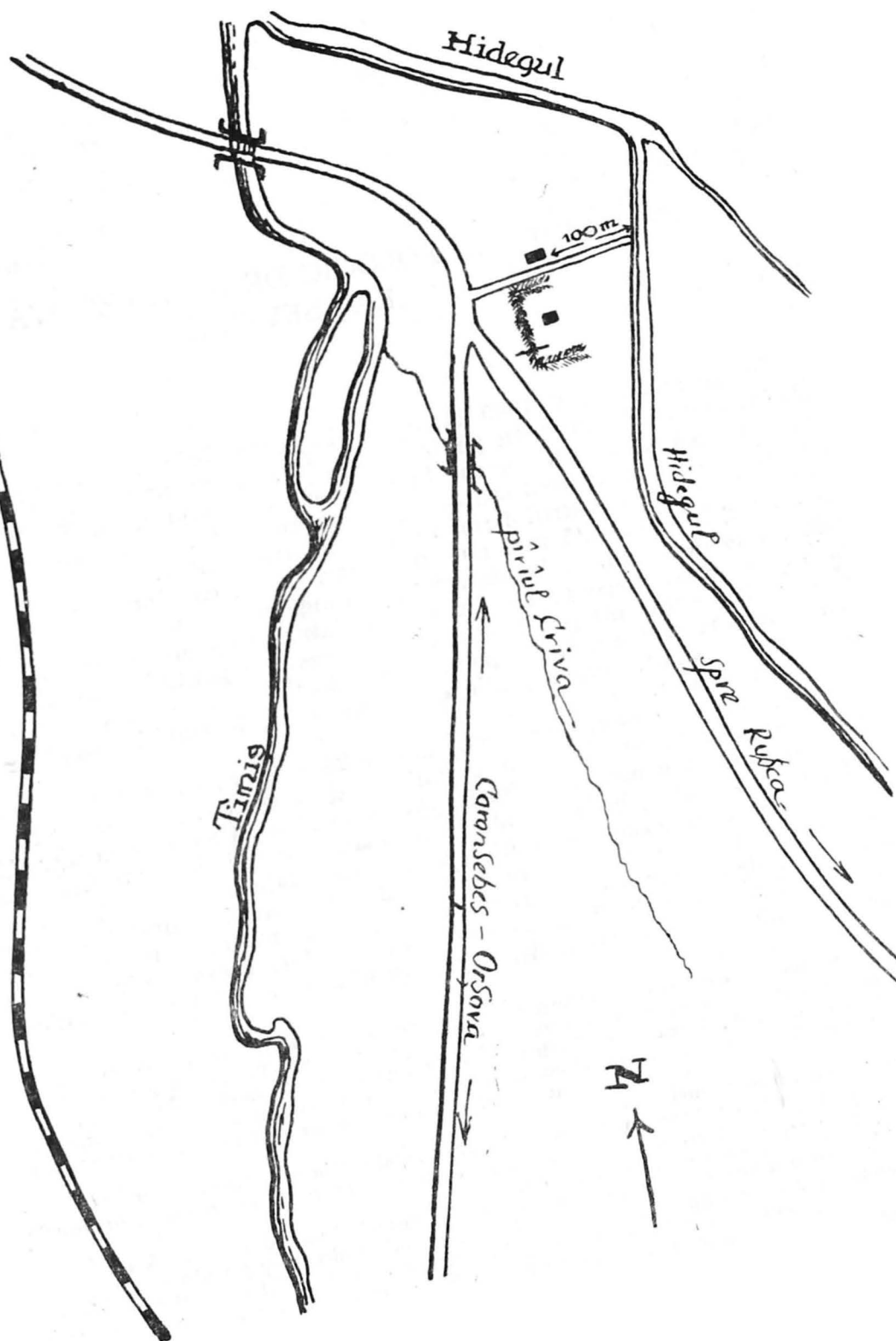
¹ Sondajul a fost executat la sugestia și sub îndrumarea acad. prof. C. Daicoviciu. Cercetarea a fost executată în colaborare cu Muzeul Județean din Reșița din partea căruia a participat prof. W. Farcaș atunci director al Muzeului din Caransebeș. În 18 septembrie 1969 acad. C. Daicoviciu împreună cu un colectiv de istorici și arheologi de la Institutul de Istorie și Arheologie din Cluj a făcut o vizită la castru confirmînd rezultatele cercetării în sensul celor afirmate mai sus.

² În legătură cu dimensiunile castrului vezi: C. Daicoviciu — I. Miloia, *AnB*, III, 1930, nr. 4, fasc. 7, p. 15; M. Macrea, *Garnizoanele cohortei VIII Raetorum în Dacia*, în *Omagiu lui C. Daicoviciu*, București, 1960, p. 344.

³ Cultivarea intensă a terenului pe care se află castrul și mai ales faptul că acesta este proprietate particulară nu au permis extinderea cercetărilor nici în spațiu nici în timp.

⁴ În legătură cu castrul vezi: *RepArh.* al R. S. România (ms), T.I.R. L 34 (Aquincum—Sarmizegetusa—Sirmium), Budapesta, 1968, p. 110. Autorii acestei ultime publicații se opresc la numele de Ad Pannonios pentru castrul de la Teregova.

Fig. 1 — Poziția castrului de la Teregova

galbenă. La rîndul lui acesta este așezat peste un strat de prundiș și nisip galben care constituie solul de bază, neumblat. Ultimul strat prezintă spre V o pantă destul de lină, ceea ce înseamnă că în antichitate locul era ceva mai ridicat decît restul terenului în jur. Valul de pămînt a fost așezat la marginea pantei, astfel că baza lui se află la nivele diferite. Partea exterioară se află cu 0,30—0,40 m mai jos decît partea dinspre interior. În stratul de nisip aluvionar așezat deasupra

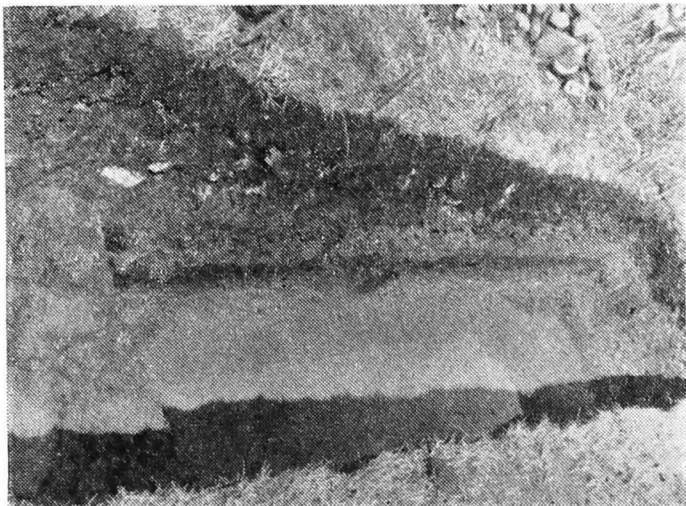

Fig. 2. Secțiunea peste latura de V. Vedere a părții dinspre interior.

solului neumblat am găsit în partea dinspre interiorul castrului a secțiunii fragmente foarte mărunte de ceramică de factură primitivă și bucățele de cărbune, care dau o culoare închisă părții inferioare a stratului aluvionar (fig. 2). Urmele mai sus amintite ar putea aparține unei așezări din comuna primitivă, dacă nu cumva sînt aduse de torenți. Prima ipoteză ni se pare mai firească. În raport cu straturile deasupra cărora a fost așezat, pămîntul valului este străin; probabil a fost adus de undeva din apropiere poate chiar din dealul de lut care se află la cîteva sute de m spre S. Spre exterior în fața valului nu poate fi observat șanțul corespunzător, care probabil a fost transformat odată cu construirea zidului de incintă din piatră.

În faza a doua în partea exterioară a valului de pămînt a fost construit un zid de piatră. Temelia lui, groasă de 1,45 m, este înaltă de 0,75 m. Ea este construită din pietre de carieră și de rîu neprinse cu mortar; doar în partea ei de sus întîlnim mortar scurs probabil de pe bolovanii zidului propriu-zis. Temelia străpunge valul pe toată grosimea lui, trece prin stratul de aluviune atingînd pămîntul neumblat. Ea se delimitează de zid spre exterior printr-o bordură lată de 0,20 m ieșită în afară. În partea dinspre interior este de asemenea mai groasă. Zidul propriu-zis este gros de 1,20 m fiind construit în tehnica *opus incertum* din piatră de carieră cu fețele cioplite așezate spre exterior (fig. 3).

În partea exterioară a zidului poate fi observată berma castrului lată de 1 m. Ea a fost amenajată prin nivelarea părții de val rămasă în afara zidului de incintă. Deasupra stratului nivelat se află o bandă de mortar groasă de 0,05 m care ar putea reprezenta un pavaj al bermei.

De la marginea bermei spre exterior se întinde șanțul lat de 9,5 m. Escarpa lungă măsoară 6 m, cea scurtă, aflată în partea exterioară, mă-

Fig. 3. Secțiunea peste latura de V — aspectul zidului de incintă.

de 0,25 m. El se află deasupra stratului de aluviune antică. Nu este exclus ca stratul de prundiș să reprezinte *via sagularis*. Cercetările viitoare urmează să stabilească acest lucru.

Materialul arheologic descoperit în secțiune este relativ sărac⁵. Au putut fi identificate câteva fragmente de oale, un capac și fragmente de terra sigillata, care însă nu permit o determinare precisă. Au mai apărut deasemenea piroane, cuie și o lamă de cuțit. Prezența țiglelor pare a indica felul cum erau acoperite construcțiile în castru.

Stadiul actual al cercetărilor nu permite discuții mai ample. Singurul fapt mai important este existența celor două faze de construcție la castru, ceea ce arată dăinuirea lui mai îndelungată.

NICOLAE GUDEA

⁵ Cetățeanul Petru Stănculescu (Teregova nr. 230) proprietar al porțiunii de S a castrului a donat Muzeului din Reșița un fragment dintr-un mortarium de granit negru găsit în apropierea porții de pe latura de S.

DIE PROBEGRABUNG VON TEREHOVA

(Krs. Caraş-Severin)

(Zusammenfassung)

Es werden die Ergebnisse einer Probegrabung vorgelegt, die im September 1969 im Römerlager auf dem Gemeindegebiet von Terehova (Bez. Caraş-Severin) durchgeführt wurde. Auf der Westseite, in der Nähe der Südwestecke des Lagers wurde ein 25 m langer und 1,5 m breiter Schnitt gezogen, wobei zwei Bauphasen festgestellt werden konnten: eine Erd- und eine — spätere — Steinphase. Der Fundstoff besteht aus Tonware und Eisengegenständen.

INSCRIPTII ROMANE DIN PRAETORIUM (MEHADIA)

Între numeroasele materiale epigrafice, de valoare documentară variabilă (adesea, adevărat, cam scăzută din cauza naturii însăși ca și a proporțiilor, a stilului „laconic” al textelor lapidare) ale provinciei Dacia, care de mai multă vreme așteaptă să fie publicate spre a putea să intre formal, „legal” și integral în circuitul bibliografiei generale istorice, un loc destul de important ocupă cele provenite din ruinele castrului (cu așezare civilă, *canabae*) numit în epoca modernă de unii „PRAETORIUM”, de alții însă mai frecvent „Ad Mediam”, situat la vreo 3 km spre nord de localitatea Mehădia¹ (jud. Caraș-Severin; punctul de hotar numit „La Zidine”), la distanță aproape egală față de Plugova, dar aparținând teritoriului celei dintii localități (cf. harta zonei, fig. 1)². Acest important punct arheologic roman de caracter militar și civil era considerat identic și mai demult confundat în bibliografie de unii (mai puțin cunoscători ai topografiei și toponimiei din colțul de sud-est al Banatului) cu celebra stațiune balneară Băile Herculane aflătoare spre sud-est la depărtare de vreo 13 km pe șosea (prin valea Cernei)³. Având în vedere necesi-

¹ Presupusa legătură etimologică între „Ad Mediam” romană și toponimul medieval *Mehadia* este o falsă ipoteză, cum s-a arătat mai demult; *Mehadia* derivă dela tema *Mehed-* (cu *Mehedinți* etc.) fie din *Mihald-* având la bază antroponim unguresc *Mihály-*; cf. N. Drăganu, *Românii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și a onomasticii*, București, 1933, p. 250—252.

² Despre castrul și așezarea romană dintre Mehădia și Plugova există o bibliografie arheologică-epigrafică destul de modestă (descoperiri mai mult întâmplătoare), prin faptul că înainte de al doilea război mondial nu s-au făcut cercetări sistematice aici, iar cele efectuate în anii 1942—1943 și 1947—1948 au rămas în cea mai mare parte inedite, necunoscute. Articolul scurt, schematic din *T.I.R.*, L 34 (Budapest, 1968), p. 93 consemnează toată bibliografia anterioară, din care este de reținut ca mai important raportul sumar apărut în *Studii* (București), 1949, p. 139—141 (M. Macrea) despre săpăturile executate de un colectiv condus de acesta și alcătuit din I. I. Russu, Y. Marinescu-Ghenovici, N. Gostar.

³ Apare necesar a fi reprodușă aici precizarea făcută în a. 1953 în legătură cu situația topografică a celor două puncte arheologice romane din colțul sud-estic al Banatului: „altarele votive cu inscripție CIL, III 1560—1575 au fost găsite la celebra stațiune balneară bănățeană de pe Valea Cernei, foarte frecventată în antichitate pentru efectul tămăduitor al apelor minerale calde. Această localitate, cu nume dacic sau roman necunoscut, era (la fel ca azi) complet deosebită de așezarea romană cu castrul cohorței III Delmatarum, aflătoare la 3 km Nord de actuala Mehădia, deci la distanță de vreo 13 km de Băile Herculane. Din cauză însă că în secolul al XVIII-lea (cînd s-au descoperit primele monumente romane — cunoscute azi — la izvoarele termale), ca și mai târziu, Băile Herculane nu exista ca unitate admi-

tatea de a fi lichidate sau măcar reduse substanțial proporțiile „portofoliului epigrafic“ inedit în colecțiile muzeale, sînt prezentate aici cu ilustrarea posibilă și utilă, urmate de comentariile minimale, o serie de piese epigrafice romane ale Mehadii din care două au fost semnalate la timpul lor (nr. 3, 5), una (nr. 4) cu textul reprodus integral pentru documentarea epigrafică a unor (sigure sau probabile) elemente syriene în provincia Dacia.

Cele opt piese comunicate și studiate acum (în ordinea și potrivit conținutului epigrafic și destinației lor, resp. al antroponimelor) se păstrează o parte în muzee, la Cluj nr. 4 și 6, la Timișoara nr. 3, 5, 7, 8; una a dispărut de pe șantierul arheologic la data descoperirii ei (o întimplare încă neexplicată) aflindu-se în loc necunoscut; o inscripție fragmentară (nr. 2) se afla în satul învecinat Valea Bolvașnița. Un fragment din diploma militară CIL, XVI nr. 110 din a. 157/8(?) este în curs de publicare împreună cu alte materiale similare din Dacia⁴.

1. — *Altar votiv* de piatră, găsit în săpătura din toamna a. 1943, în spatele turnului de sud-vest, căzut din zidul turnului; piesa a dispărut fără să fi apucat a fi studiată, iar din text a fost reținut numai cuvîntul inițial, numele divinității romane în forma DEANAE - - -, cu *e* în loc de *i*, probabil nu simplă grafie aberantă, ci o variantă populară (vulgară) de pronunțare, prin apropiere de apelativul lat. *dea* (fem. al lui *deus*): cazuri apar destul de numeroase în zonele danubiene (CIL, III, p. 2571 și 2676), iar din Dacia două exemple ieșite la iveală în ultimul deceniu: „Dassius... / Deanae... / et conle...“(?), la Alburnus Maior (Roșia Montană), *Apulum* (Alba Iulia), V 1965, p. 593 (= *AnnEp*, 1965, 42); „Deana... Tampiu[s] Ruff[inus] pra[ef. coh.] II Com[mag(enorum)] v.s. [l.m.]“, descoperit la Micia (Vețel, Hunedoara) de L. Mărghitan. Zeița *Diana* cu diverse epitete (*Augusta*, *Regina* etc.) era — ca una binefăcătoare, înzestrată cu multe atribuții și puteri divine, miraculoase, utile omului — printre zeitățile cele mai populare în imperiul roman, ca și în provincia carpatică⁵.

nistrativă ci avea numele de „băile Mehadia“; Băile Herculane ca localitate separată numai din sec. XIX-lea, cu nume propriu oficial din anul 1817. Inscriptiile aflate la 1738 (cu ocazia lucrărilor austriace de restaurare a băilor, conduse de generalul A. Hamilton) și mai târziu au fost publicate de epigrafiști cu mențiunea eronată ca aparținînd așezării romane din Mehadia: 'Bad Mehadia' J. F. Neigebaur (1851), 'Mehadia oder Herkulesbäder' M. J. Ackner (1865), 'Mehadiae ad flumen Csernam' Th. Mommsen (1873) etc. Numele 'Băile Mehadia' a fost ușor simplificat de condeii cercetătorilor și anticarilor în 'Mehadia' (Ad Mediam), iar materialul epigrafic descoperit la Herculane a fost socotit integral la Mehadia, împreună cu inscripțiile ieșite la iveală în preajma castrului... (SCIV, IV 1953, p. 790—791); castru și canabae din care provin și materialele epigrafice prezentate în articolul de față.

⁴ Materialul epigrafic publicat pînă azi din Mehadia este: CIL, III 1577 (= 8010), 1578 (= 8013 = 12596), 1579, 1580, 8011, 8012, 12597, 12599; *Anzeiger Akad. Wien*, 1911, nr. XII (= *AnnEp*, 1912, 5); *ActaMN*, VIII 1971, p. 548—549.

⁵ Despre monumentele și cultul Dianei în Dacia: M. Bărbulescu, în *Echinox* (Revistă studențească de cultură), Cluj, II nr. 1—2, ian.—febr. 1970, p. 20—21; *Buletin științific studențesc*, 1970, p. 21—31; *Studia Universitatis Babeș-Bolyai*, series Historia, fasc. 1, 1971, p. 19—21; *Der Dianakult im römischen Dazien*, în *Dacia*, XVI 1972, p. 203—223.

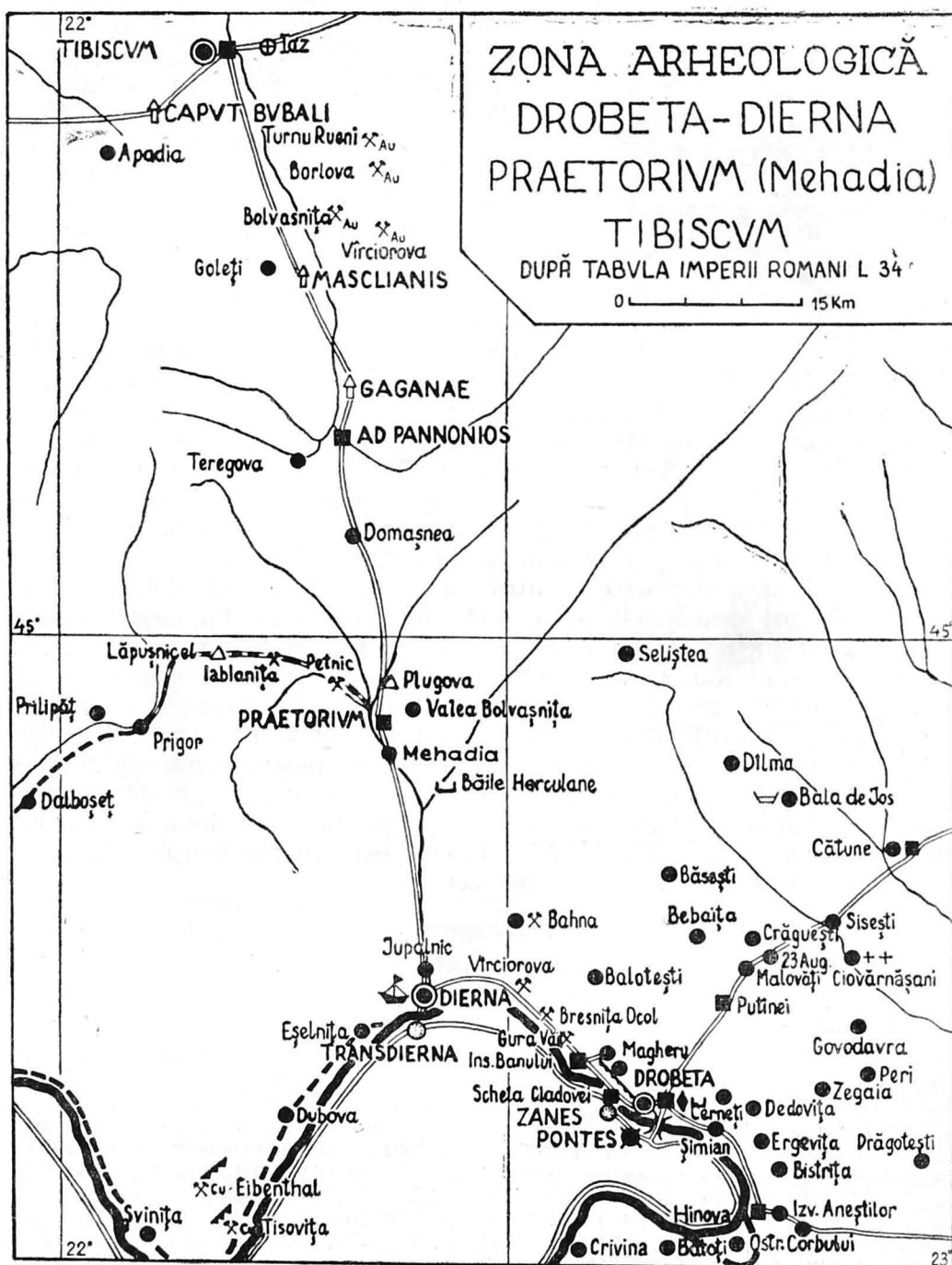

Fig. 1 — Harta schematică a zonei arheologice Drobeta—Tibiscum

Fig. 2 — Altar votiv(?) sau onorar, fragment, din castrul Mehadia (descoperit în satul Valea Bolvașnița)

2. — *Altar votiv* (?), sau onorar, din piatră calcaroasă, fragmentar foarte mutilat și corodat (roca fiind friabilă), văzut și fotografiat de noi cu ocazia unei mici periegeze arheologice-epigrafice în zona Mehadia (a. 1942), la gospodarul I. Molan în satul Valea Bolvașnița, la nord-est de Mehadia; descoperitorul-proprietar al piesei epigrafice ne-a dat informația că fragmentul a fost scos din ruinele „cetății romane” cu precizarea „în partea unde se afla baia militară”. Din ultimele trei rânduri ale epigrafei se pot distinge (fig. 2) câteva litere, sigure fiind însă numai în rândul penultim SEG, eventual din antroponim SEC[und-], iar în rândul ultim [CO]H III DEL, adică numele unității auxiliare probabil în cazul genitiv

coh(ortis) III Del[m(atarum)]; este evident vorba de o dedicație fie a unității acesteia, fie a unui militar din cadrul ei⁶.

3. — *Altar funerar* de piatră calcaroasă, 150 × 62 × 42 cm, litere înalte de 7 cm; descoperit în a. 1942 la săpăturile din castru (fig. 3; M.B.T.). Capitelul ornamentat are pe fronton în centru o rosetă, la colțuri acroteră și palmetă care se repetă pe fețele laterale; o destul de frumoasă profilatură simplă înspre cîmpul inscripției precum și la baza acesteia, de o execuție foarte îngrijită, ca și literele simetrice și corecte, chiar elegante, avînd însă unele semne de dimensiuni mai mici (O în două, I în patru locuri), ligatură M + I în rîndul 5; „punctuația” în formă triunghiulară dintre cuvinte nu lipsește decît în două locuri, după CORNELIVS și după cifra LXXX. Textul este foarte simplu, fără vreo dificultate de lectură sau de interpretare⁷:

(Traducere)

D(is) M(anibus)
Ael(ius) Corneli-

Zeilor Mani
Aelius Corneli-

⁶ *Cohors III Delmatarum miliaria equitata* (diferită de *Coh. III Delmatarum pia fidelis*, în Germania Inferior, despre care: G. Alföldy, *Die Hilfstruppen in der römischen Provinz Germania Inferior*, Düsseldorf, 1968, p. 56–57) staționă în Pannonia (sec. I e.n.; *AnnEp*, 1941, 100); din sec. II lipsesc informații asupra ei; abia în sec. III apare în documente epigrafice la Mehadia, în castrul cu dimensiunile 142,60 × 116 m (construit foarte probabil de această unitate auxiliară): *Anzeiger Akad.* Wien, 1911, nr. XII; *CIL*, III 8010 (= 1577); cărămizi COH III DEL, în *CIL*, III 8074, 15; Szilágyi, *A dáciai erődrendszer helyőrségei és a katonai téglabélyegek*, Budapest, 1946, p. 26, 52, pl. XV 209; *ActaMN*, VII 1970, p. 146–147 (Muz. Timișoara); *Erdélyi Múzeum*, 1902, p. 405.— W. Wagner, *Die Dislokation der römischen Auxiliarformationen...*, 1938, p. 132–133.

⁷ În *AISC*, IV 1944, p. 196 era reprodus integral textul epitafului pentru exemple de antroponime romane în Dacia.

Fig. 3 — Altar funerar (Muz. Timișoara)

us vet(eranus) vix(it)	us veteran a trăit
an n(os) LXXX	ani optzeci,
Aelia Primiti-	Aelia Primiti-
va coniugi	va soțului (său)
b(ene) m(erenti) p(osuit)	care a binemeritat a pus (monumentul).

„Titularul“ epitafului se numește după sistemul clasic roman cu cele „tria nomina“ ale cetățeanului (civis Romanus), fără să-și menționeze însă praenomen-ul (*Publius?*, *Titus?* etc., pe care desigur că îl avea ori îl avusese) *Aelius Cornelius*, de aparență corectă, dar format din elemente discordante ca origine (etimologie) și funcție onomastică: două gentilicii, din care al doilea Cornelius era adoptat în loc de cognomen, — fenomen ce nu constituie o raritate între provinciali prin sec. II—III, ca unul din aspectele așanumitei „încurcături de nume“

(*Namenverwirrung*, cum îi spunea un erudit german); explicabil mai curînd prin împrejurarea că, înainte de a fi primit cetățenia (el sau tatăl, bunicul său, probabil tot militar) din partea unui împărat *Aelius* în sec. II (*Aelius Hadrianus* sau *Aelius Antoninus Pius*) militarul roman se numea de acasă (din familie) ori la cazarmă simplu „*Cornelius*“, banal antroponim roman care a fost menținut în sens impropriu drept cognomen în sistem. Era un veteran din cohorta III *Delmatarum* staționată în castrul Mehadia; mort la adînci bătrîneți, 80 de ani. Soția octogenarului ostaș *Aelia* (cu numele și cetățenia primite de la soț) îl înmormîntează în cimitirul localității civile (*canabae*) dependente de castru, punîndu-i cu recunoștință, durere și pietate după merit frumosul altar de mormînt; cognomen *Primitiva* (frecvent în imperiu: *Primitiva*, masc. *Primitivus*, scris și *Primitivos*, — din care mulți trebuie să fi fost sclavi sau liberi; exemple numeroase din provinciile dunărene: CIL, III, indice, p. 2406 și 2635) nu avea desigur în antichitatea romană accepțiunea (sau chiar nuanța) pejorativă de azi „primitiva, grosiera, rudimentara“ (căci în asemenea eventualitate nu i l-ar fi dat părinții, nu l-ar fi acceptat bucuros fetița crescută ori s-ar fi lepădat de el la maturitate), ci mai curînd valoarea cam ca „*Primigenia*“ sau alt epitet-adjectiv onorabil și acceptabil în societatea provincială.

Prezența unei piese litice funerare (al cărei loc era, evident, pe mormîntul respectiv) ca altarul pus de *Aelia Primitiva* soțului ei veteran — lucrare de pietrar și sculptor remarcabilă, la nivelul provincial în Dacia — în ruinele castrului se explică la fel ca în nenumărate alte cazuri prin faptul că un asemenea bloc masiv și bine fasonat era un excelent material de construcție la îndemîna celor care (pe la mijlocul secolului III) trebuiau să execute în grabă reparații la zidurile de apărare ale castrului atacate de dușmanul barbar dinafară ori dinlăuntrul provinciei, sau erau distruse de ploi și intemperii.

4. — *Lespede* (stelă) funerară de conglomerat calcaros, fragmentară, ruptă la marginea de sus și la dreapta jos; dimensiunile actuale 90 × 65 × 18 cm, litere înalte de 4 și 3,5 cm. Descoperită în săpătura la castru, înapoia bastionului de sud-vest, la vreo 3 m depărtare de zid, la adîncime de 30 cm în pămînt; era așezată cu textul în jos, utilizată ca pavaj ori căzută din zid(?); săpătura din vara a. 1947 (fig. 4; Muz. Cluj, IN, 7336/1952). Cîmpul inscripției, avînd o ușoară liniatură: sgirieturi pentru incizarea aliniată a textului funerar, este încadrat de un chenar bine profilat; textul poate fi întregit înafară de sfîrșitul rîndului 2: cognomen și gradul militarului decedat și eternizat, *Aurelius Surus*(?); ligaturi în r. 4 A + V, N + T; defect de scriere în r. 6 F în loc de E, iar *heres* scris „eres“⁸. Textul⁹ este:

⁸ Exemple numeroase atestînd dispariția aspiratei *h* în latina populară: H. Mihăescu, *Limba latină în provinciile dunărene ale imperiului roman*, București, 1960, p. 101–102.

⁹ Textul epitafului a fost reprodus integral în *ActaMN*, VI 1969, p. 179, în repertoriul de „elemente syriene“ în provincia Dacia.

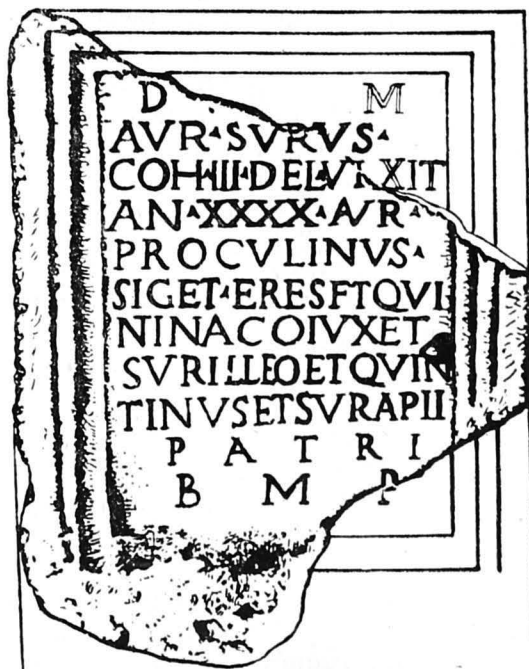

Fig. 4 — Stelă funerară (Muz. Cluj)

(Traducere)

D(is) [M(anibus)]
 A u r(elius) Surus(?) [mil.?
 coh(ortis) III Del(matarum vi[xit]
 an(nos) XXXX, Aur(elius)
 Proculinus
 sig(nifer) et (h)eres et Qui-
 ntina co(n)iux et
 Surilleo et Quin-
 tinus et Sura pii
 patri
 b(ene) m(erenti) p(osuerunt).

Zeilor Mani
 Aurelius Surus [soldat? subofițer?
 în cohorta III de Delmatae a trăit
 ani patruzeci, Aurelius
 Proculinus
 stegar și erede, precum și Quin-
 tina soție și
 Surilleo și Quin-
 tinus și Sura cu pietate (filială)
 tatălui (lor)
 care a binemeritat pus-au (epitaful).

Era un militar (ostaș de rînd sau subofițer? de cohortă auxiliară) *Aurelius Surus*(?) activ în cohorta III Delmatarum staționată la Mehadia; de cele cuvenite după moarte potrivit datinei romane se îngrijește în primul rînd un camarad activ omonim (poate chiar înrudit) al său *Aurelius Proculinus* stegar (signifer) din aceeași unitate auxiliară și moștenitor (*heres*); ca atare desigur foarte apropiat, devotat în viață ca și după moarte, pune epitaful împreună cu văduva lui Aurelius Surus,

Quintina și cei trei orfani minori, care au nume derivate după cognomen-ul tatălui lor (*Surilleo*, *Sura*), ori după mama lor (*Quintinus*); -- o familie destul de numeroasă și coerentă a unui militar activ, mort în floarea vârstei la 40 de ani. Purtînd numele gentiliciu *Aurelius*, militarul indică primirea cetățeniei mai curînd din partea împăratului Marcus Aurelius Antoninus (Caracalla, a. 211—217) prin celebra „*Constitutio Antoniniana*“ din a. 212, decît eventual de la primul autentic Aurelius Antoninus (161—180); cognomen *Surus*, *Sura*, *Surilleo* ar putea să fie orientale (syriene?), dar *Surus* (simplu și în derivate, compuse) este frecvent și la italici, traci, celți, illyri ș.a.

5. — *Lespede* (stelă) funerară de conglomerat calcaros, 145 × 72 × 20 cm, litere înalte de 48 mm, descoperită în partea de vest a castrului Mehadia, lingă bastionul nord, căzută probabil din zid deasupra blocurilor de prag din mijlocul porții; era cu fața inscripției în sus. Mutilată la marginea de sus, stela are în registrul superior o coroană de frunze legată cu două panglici, în centru o mare rozetă cu patru petale (frunze) în primul plan și alte patru în al doilea plan, suprapuse parțial de cele dintîi¹⁰. Cîmpul inscripției încadrat cu un chenar simetric (parțial mutilat și corodat) arcuit la marginea de sus după forma coroanei rotunde, prezintă o scriere rudimentară cu dificultăți de lectură și net discordantă ca „stil“ față de execuția îngrijită a chenarului și a registrului superior al piesei: dovadă evidentă că partea sculpturală-ornamentală a monumentului a fost executată de un meșter priceput (lespedea sculptată și încă fără inscripție fiind cumpărată de-a-gata de către familia defunctului), iar scrierea a fost executată ulterior, după decesul „titularilor“ epitafului, de către un pietrar-scriitor foarte neîndemînat, eventual abia alfabetizat, care a transpus pe piatră un text redactat defectuos într-o limbă latină populară locală, cu unele greșeli în rîndul ultim. Ligaturi: rîndul 2 L + P, r. 3 A + N, r. 6 T + I, r. 7 T + I (?); litera F (FAB) este făcută în chip de K (avînd brațele laterale mai scurte)¹¹, iar în r. 7 este răsturnată spre stînga (liniile orizontale făcute în stînga hastei verticale); A este mai mic în numele HATIVS(?). Lectura (fig. 5; M.B.T.)¹² pare să fie:

(Traducere)

D(is) [M(anibus)]	Zeilor [Mani]
Ulp(ius) Vitalio	Ulp(ius) Vitalio
vix(it) an(nos) XVI(?)	a trăit ani 16(?)
F a b(ius) H a t i u s (?)	F a b i u s H a t i u s (?)

¹⁰ Pentru acest ornament de frunze mari (în chip de petale) într-o coroană, o analogie mai apropiată stilistic și topografic este cea din Drobeta, *RevMuz* (București), III 1966, p. 207; cf. *ActaMN*, VIII 1971, p. 549, fig. 9.

¹¹ Un caz identic de litera F scris în chip de K este de ex. în stela funerară CIL, III 7644 = *Ephemeris Dacoromana*, IV, 1930, p. 85, nr. 12, din Sutoru (Zutor, jud. Cluj; Muz. Cluj).

¹² În AISC, IV, 1944, p. 196 erau citate (la materialul antroponimic roman în Dacia) numele *Ulp(ius) Vitalio*, *Fabius Hatius* și *Valentina* din epitaful dela Mehadia.

Fig. 5 — Stelă funerară (Muz. Timișoara)

an(norum) L(?)...
Valentina
tit(u)l(um) fecet...?

de ani 50 (?)...
Valentina
a făcut inscripția (monumentul).

Dintre antroponimele epitafului trebuie relevat cognomen *Vitalio* ce s-ar părea că e atestat aici pentru prima dată în Dacia romană; cunoscut în alte provincii, de ex. în Dalmatia (CIL, III 2607, 2702, 9841; drept cognomen în 2855, 3175b); n-ar fi exclus deci ca numele să fi fost adus direct din această provincie de către „colonști” sau aparținători la cohors III Delmatarum, formată desigur (cel puțin în prima fază a existenței sale) din „dalmatini” sau provinciali din aceeași zonă. Gentiliciul vechiu italic *Fabius* este cunoscut în Dacia: CIL, III 1157 *Fabius Pulcher*, 1214 *Fabius Ibliomarus, Aquileiensis*, 7746 *Fabius Herc(u)lianus* (toate la Apulum-Alba Iulia); cognomen-ul lui *Fabius* din Mehadia pare

să fie HATIVS sau HATTVS(?), ca variantă grafică ori fonetică a lui *Cateius* (CIL, III 4582), *Catta*, *Cattanus* etc. (CIL, III, p. 2385 index). Dacă primele trei semne grafice la începutul rîndului ultim par să fie o ligatură-abreviere pentru apelativul *titulum* (ca de ex. TITVLVM POS în epitaful din Potaissa, *ArchErt*, XXXV 1915, p. 45, nr. 6; Muz. Turda; C. Pop—M. Jude, *Monumente sculpturale romane în Muzeul de Istorie Turda*, Cluj, 1973, p. 7—8, nr. 2, pl. II, p. 44); literele următoare trebuie să fie FECET, forma „vulgară” în loc de *fecit* (indicativ perfect pers. III sing. al verbului *facere*), pentru care se cunosc exemple din toate zonele romane¹³; de adăugat din Dacia grafitul pe un vas de lut ars descoperit la a. 1939 în săpăturile arheologice la castrul Cumidava (Rîșnov, jud. Brașov) AVR[elius] VICT[or fe]CET (Muz. Brașov)¹⁴.

6. — *Lespede funerară* de calcar dur, fragment colțul drept de jos, cu dimensiunile 106 × 50 × 11 cm, litere înalte de 8 cm, simetrice, chiar elegante, fiind sfîrșitul textului funerar; chenarul cu profilatură corectă, bine reliefată s-a păstrat pe marginea dreaptă. Înălțimea de peste un metru a fragmentului arată că întreaga stelă funerară trebuie să fi avut inițial peste 150 cm, poate aproape de 2 m. Textul poate fi restabilit schematic în partea finală (fig. 6; Muz. Cluj) *ex. gr.* astfel:

[D(is) M(anibus)

 ? A u r e] L I [us]
 ? D o n a] T V S
 vix(it) an]N(os) III
 ? pater] P(ientiss-) P(os-).

Este epitaful de formă și dimensiuni impozante al unui prunc de trei ani; dar înaintea numelui său puteau să mai figureze și alte persoane, fiind deci o piatră de mormînt „colectivă”, a cărei stare mutilată se explică prin spargerea ei pentru a fi utilizată ca material de construcție, mai curînd decît numai prin acțiunea distructivă a oamenilor localnici sau migratori, ori a vremii cu agenții naturali în curs de cîteva secole cît piatra funerară a stat expusă intemperiilor climei dure continentale a Daciei carpatice.

7. — *Lespede funerară* de piatră calcaroasă, fragment din colțul drept de jos, cu chenarul bine profilat păstrat pe o mică porțiune și cu

¹³ Mihăescu, *op. cit.*, p. 62 din *BIAB*, XIX 1955, p. 271; p. 65; CIL, III 9016, 9095 etc.

¹⁴ N. Gudea—Ioan I. Pop, *Castrul roman de la Rîșnov, Cumidava*, Brașov, 1971, p. 60 și 131 = *Das Römerlager von Rîșnov (Rosenau), CVMIDAVA*, 1971, p. 60 și 131 (versiunea germană).

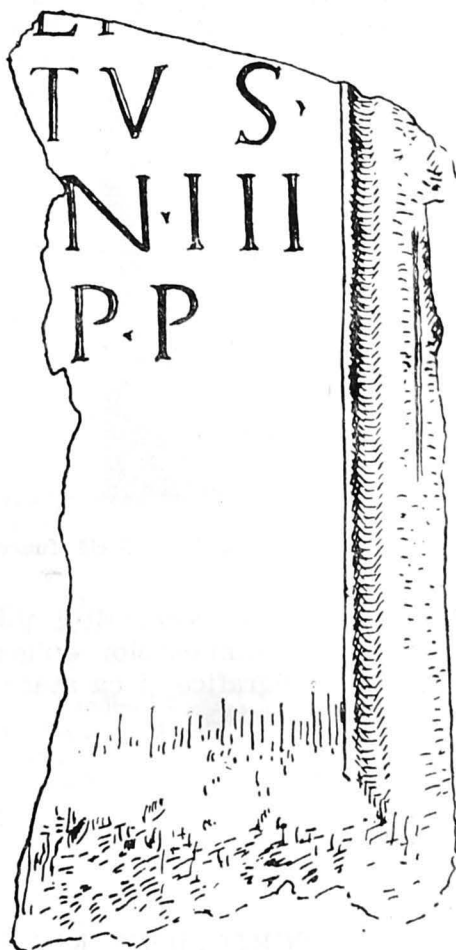

Fig. 6 — Stelă funerară, fragment (Muz. Cluj)

litere din ultimele patru rînduri ale epitafului; din text se poate identifica sfîrșitul cuvîntului *co]niugi* cu N + I în ligatură; ultimul P trebuie să fie rest din formula [B M] P, [*b(ene) m(erenti) p(osuit)*] sau ceva asemănător; deci este epitaful familiar pus unui soț (soție) de către cei din familie, descoperit în săpătura la castru, oct. 1942 (fig. 7).

8. — *Fragmente epigrafice* de piatră, cu resturi de litere din trei rînduri, înalte de 45 mm; descoperit în săpătura la castru prin a. 1942—3

I·A L
I V S
V I X·A

P A
C I
M P P
ET(?)

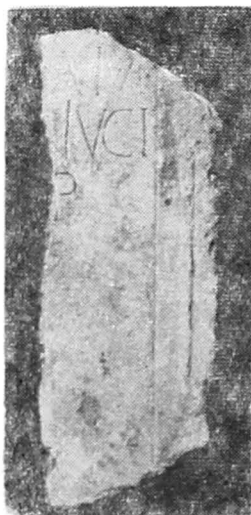

Fig. 7 — Stelă funerară, fragment (Muz. Timișoara)

din care se poate reconstitui abia un cuvânt sau formulă, deci caracterul funerar al monumentelor epigrafice; el constituie cel puțin două piese arheologic-epigrafice și ca atare prezintă o semnificație măcar din punct de vedere statistic.

I. I. RUSSU

INSCRIPTIONS ROMAINES DU CAMP DE MEHADIA

(Résumé)

Après avoir présenté quelques informations au sujet du camp romain de la *Cohors III Delmatarum* situé au nord de Mehadia („Praetorium” ou „Ad Mediam” ? dép. de Caraș-Severin), on publie huit pièces provenant de ces ruines, la plupart trouvées dans les fouilles archéologiques de 1942—3 (cf. la carte de la zone archéologique, fig. 1).

1. *Autel votif* (disparu) dont on a retenu seulement le nom de la divinité DEANAE...
2. *Autel votif* (ou honoraire ?), fragment en pierre calcaire, retrouvé par nous en 1943 dans le village de Valea Bolvașnița à l'est du camp romain; le texte est très abîmé, on y peut lire à peine les lettres SEG (du nom SECVND-?) et COH III DEL (fig. 2).
3. *Autel funéraire*, en pierre calcaire, d'un militaire vétéran *Aelius Cornelius*, avec ornements et écriture assez correcte (fig. 3; Musée de Timișoara).
4. *Stèle funéraire* en pierre calcaire dure de *Aurelius Surus* de la *cohors III Delmatarum* (fig. 4; Musée de Cluj).

5. *Stèle funéraire* en pierre, ayant dans le registre supérieur une couronne de feuilles et une rosette avec huit pétales; le texte assez abîmé présente des difficultés de lecture; le nom du premier défunt est *Ulpus Vitalio*, mais le deuxième est incertain: *Fab(ius) Hatius(?)*. On relève en fin la forme étrange des lettres dans le mot TITVLVM et la forme verbale *fecet* (au lieu de *fecit*), pour le quel on cite quelques analogies (fig. 5; Musée de Timișoara).

6. *Stèle funéraire* en calcaire dur, fragment dont on peut lire seulement la fin d'un nom en —TVS et l'âge de 3 ans de l'enfant défunt (fig. 6; Musée de Cluj).

7. *Stèle funéraire* en pierre calcaire, fragment d'épithaphe dont le texte conserve seulement le mot *coniugi*, B M P et les lettres AM etc. (fig. 7; Musée de Timișoara).

8. *Fragments épigraphiques* de deux pièces indéterminées.

INDICE EPIGRAFIC

(cifrele indică numărul de ordine al inscripției 1—8)

Aelius Cornelius 3
Aelia Primitiva 3
Aurelius Proculinus 4
Aurelius Surus(?) 4
cohors III Delmatarum 2, 4
coniux 3, 4, 7
Cornelius, v. Aelius —
Deana, v. Diana
Delmatae, v. cohors III —
Diana (Deana) 1
eres, v. heres
Fabius Hatius(?) 5
fecet (fecit) 5
Hatius, v. Fabius —
heres (eres) 4

pater 4
Primitiva, v. Aelia —
Proculinus, v. Aurelius —
Quintinus 4
Quintina 4
Sec [und-? 2
signifer (coh. III Delm.) 4
Sura 4
Surilleo 4
Surus, v. Aurelius —
titulun (titulum)? 5
veteranus 3
Ulpus Vitalio 5
Valentina 5
Vitalio, v. Ulpus —

MONUMENTE DE ARTĂ PROVINCIALĂ ROMÂNĂ ÎN MUZEUL DIN LUGOJ*

Actuala colecție de monumente epigrafice și sculpturale romane a „Muzeului de istorie și etnografie” din municipiul Lugoj este compusă, în cea mai mare parte, din vechiul fond muzeistic al Muzeului diecezan, proprietate a fostei episcopii unite a Lugojului. Acesta a cuprins o serie de inscripții și monumente sculpturale din piatră descoperite spre sfârșitul secolului trecut la Ulpia Traiana, piese colectate în folosul Muzeului diecezan de către parohul satului Grădiște—Sarmizegetusa, Ioan Ianza. Monumentele sculpturale au fost încastrate în porticul principal și în diferitele încăperi ale reședinței episcopale din Lugoj. O prezentare sumară a pieselor de la Ulpia Traiana din colecția diecezană este inserată în circulara nr. 1396 din 1888 către clerul diecezan, făcută de episcopul Victor Mihályi de Apșa¹. În capitolul al II-lea al circularei, ce prezintă Muzeul diecezan, sînt reproduse inscripțiile așa cum au fost publicate de C. Torma², iar piesele sculpturale sînt menționate cu comentariul german al lui Fr. Studniczka³, primul care le-a semnalat. Mențiunile în limba română aparțin episcopului și se referă la acele monumente care nu au fost pomenite în literatura de specialitate a timpului. Cu ocazia reorganizării în anul 1951 a „Muzeului de istorie și etnografie” al raionului Lugoj, piesele din colecția episcopală au fost preluate de acest muzeu, prilej cu care multe din ele s-au pierdut ori au fost deteriorate.

Altă serie de monumente din muzeul lugojan provin de pe teritoriul Banatului, fiind descoperite în urma săpăturilor efectuate la Tibiscum între anii 1923—1924 de către universitarul clujean G. G. Mateescu. Cîteva piese sculpturale descoperite atunci au intrat în patrimoniul „Reuniunii de muzeu a comitatului Caraș-Severin cu sediul în Lugoj”,

* Prima parte a acestei lucrări (monumentele votive) a fost prezentată sub forma unei comunicări, la sesiunea festivă de comunicări a „Muzeului Banatului” din Timișoara, din 13—14 I 1973.

¹ Victor Mihályi de Apsi'a, *Catalogulu Bibliotecii și alu Museulu diecesanu din Lugosiu*, Lugosiu, 1888, tip. Ioan Wenczely și fiul, p. 123—126 (II. *Museulu*); aceeași circulară apare și în lucrarea lui D. Radu, *Diocesa Lugoșului. Șematism istoric*, Lugoș, 1903, p. 175—184. În lucrarea noastră această lucrare este prescurtată sub numele de *Catalogul*.

² *AEM*, VI, 1882, p. 98 sqq., nr. 3—10, 43—44, 49.

³ *AEM*, VIII, 1884, p. 36—38.

înființată în anul 1905 și transformată apoi în „Muzeul județului Severin” (1931). Majoritatea descoperirilor de la Tibiscum se află astăzi în „Muzeul Banatului” din Timișoara. Piese de la Tibiscum ajunse în vechiul muzeu din Lugoj („Muzeul județului Severin”) sînt menționate foarte sumar într-o broșură ce prezintă selectiv colecția arheologică a muzeului⁴. În fine, cîteva fragmente sculpturale descoperite pe teritoriul Banatului și păstrate în actualul muzeu provin din fosta colecție a căpitănului portuar G. Georgescu din Orșova.

Avînd la bază nucleul de piese de la Ulpia Traiana, la care s-au adăugat apoi mai multe monumente sculpturale romane din Banat, colecția lapidară a actualului „Muzeu de istorie și etnografie” din Lugoj oferă spre cercetare cîteva piese sculpturale ce prezintă un interes deosebit în legătură cu unele aspecte ale artei provinciale și a răspîndirii cultelor unor divinități în Dacia romană. Dat fiind faptul că cea mai mare parte a monumentelor sînt doar menționate, cu o descriere sumară și adesea incompletă, fără a fi reproduse fotografic sau măcar prin desen în literatura de specialitate mai veche, considerăm oportună prezentarea detaliată a lor în rîndurile de mai jos.

I. Monumente votive

Cultul zeului persan Mithras este atestat la Ulpia Traiana prin numeroase inscripții și reprezentări, majoritatea aflate în muzeele din Deva și Sarmizegetusa. Semnalat prin descoperiri izolate, *mithraeum*-ul de la Ulpia a fost, începînd din anul 1881, obiectul unor săpături sistematice efectuate de „Asociația istorico-arheologică a comitatului Hunedoara” (Deva), care și-a îmbogățit muzeul de curînd înființat cu numeroase piese ieșite la iveală în săpături sau achiziționate de la proprietarul locului unde se afla templul lui Mithras. După anul 1882 peste 250 de monumente mithriace, majoritatea fragmentare, au intrat în patrimoniul muzeului comitatens din Deva. Descoperirile din templul lui Mithras de la Ulpia Traiana au intrat curînd în atenția cercetătorilor mai vechi⁵, care au făcut dese referiri la reliefurile mithriace, în marea lor majoritate fragmentare. Materialul mithriac de la Ulpia a fost republicat mai recent, împreună cu majoritatea monumentelor de acest fel din Dacia, în ampla lucrare privind mithraismul a lui M. I. Vermaseren⁶. Cel puțin în legătură cu reliefurile de la Ulpia Traiana, autorul lasă impresia că nu a văzut multe din ele, pe care le republică cu comentariile și *exact* cu

⁴ Traian Simu, *Indicatorul obiectelor mai importante păstrate în Muzeul Județului Severin*, Lugoj, 1943. În lucrarea noastră apare cu prescurtarea *Indicatorul*.

⁵ C. Torma, în *AEM*, VI, 1882, p. 98 sqq.; Fr. Studniczka, *Mithraeen und andere Denkmäler aus Dacien*, în *AEM*, VII, 1883, p. 200—225; Király Pál, *A Sarmizegetusai Mithraeum*, Budapest, 1886; Fr. Cumont, *Textes et monuments figurés relatifs aux mystères de Mithra*, II, Paris, 1896, nr. 138—180 (Ulpia).

⁶ CIMRM, II, nr. 2027—2152 (Ulpia).

dimensiunile stabilite de C. Torma, Fr. Studniczka și Király Pál. Printre piesele sculpturale colectate de parohul Ianza s-au aflat și câteva reliefuli mithriace identice ca tip iconografic cu multe din reliefurile descoperite prin săpăturile din 1881—1883, dovedind prin aceasta că provin tot din *mithraeum*. Din cele patru reliefuli sau fragmente de reliefuli mithriace din vechea colecție episcopală și cunoscute în literatura de specialitate⁷, se mai află astăzi în muzeul din Lugoj doar unul singur (v. nota 7, 1 și Pl. I, 1), celelalte fiind împrumutate „Muzeului Banatului”. În schimb în muzeul lugoian se află un al doilea relief mithriac ce provine din vechea colecție muzeală fiind descoperit undeva în Banat. Al treilea relief mithriac, fragmentar, a fost descoperit la Pojejena și a fost supus unei cercetări mai recente (v. mai jos nr. 3). Începem prezentarea monumentelor votive cu reliefurile mithriace pe considerentul că ele reprezintă o unitate din punct de vedere iconografic⁸.

1. *Relief mithriac* (Pl. I, 1); marmoră, 35 × 28 × 2—2,5; Ulpia Traiana; inv. 516; starea de conservare proastă, puternic corodat în partea dreaptă, spart în două bucăți ușor întregibile. Deși această piesă este pomenită în bibliografia veche, nu a fost reprodușă fotografic sau prin desen, iar inscripția ce o prezintă a fost citită în diferite feluri⁹, datorită deteriorării piesei. Relieful face parte dintre reprezentările „simple” ale sacrificiului taurului, într-un singur registru, întâlnite frecvent la Ulpia Traiana¹⁰. În centru este reprezentat Mithras, cu hlamida prinsă cu o fibulă rotundă pe umăr, îmbrăcat cu o tunică scurtă, pantaloni și

⁷ 1. C. Gooss, în *AEM*, I, 1877, p. 123, nr. 21; C. Torma, în *AEM*, VI, 1882, p. 108 sq., nr. 44; Fr. Studniczka, *op. cit.*, p. 207, nr. 3 (= *Catalogul* nr. 10); Király Pál, *op. cit.*, p. 31, nr. 94; Fr. Cumont, *op. cit.*, nr. 181; *CIMRM*, nr. 2135—36. 2. C. Torma, *op. cit.*, p. 108, nr. 43; Fr. Studniczka, *op. cit.*, p. 208, nr. 8 (= *Catalogul* nr. 9 și 13); Fr. Cumont, *op. cit.*, nr. 183; Király Pál, *op. cit.*, 31, nr. 95; *CIMRM*, nr. 2137—38. 3. Fr. Studniczka, *op. cit.*, p. 208, nr. 6 (= *Catalogul* nr. 13); Király Pál, *op. cit.*, p. 36, nr. 102; Fr. Cumont, *op. cit.*, nr. 182; *CIMRM*, nr. 2079. 4. Fr. Studniczka, *op. cit.*, p. 208, nr. 12 (= *Catalogul* nr. 14); Király Pál, *op. cit.*, p. 33, nr. 97; Fr. Cumont, *op. cit.*, nr. 184; *CIMRM*, nr. 2077.

⁸ Dimensiunile tuturor pieselor prezentate sînt date direct în centimetri, în ordinea: lungimea (pe orizontală), înălțimea, grosimea (adîncimea), alegîndu-se parametrii maximali unde este vorba de fragmente. Întrucît toate piesele se păstrează în muzeul din Lugoj, numerele de inventar se referă la acest muzeu. Majoritatea pieselor fiind din marmoră albă, nu am precizat acest lucru de fiecare dată, indicînd doar în unele cazuri o altă culoare.

⁹ C. Gooss, în *AEM*, I, 1877, p. 123, nr. 21: „Auf einer wohlerhaltenen Marmortafel mit der gewöhnlichen Darstellung des Mithras Opfers” inscripția „SEVERVS AVG. LIBERT. POSUIT”; C. Torma, în *AEM*, VI, 1882, p. 108 sq., nr. 44 (= *Catalogul* nr. 10): „SEVERVS. AVC. LIP[ATI]”, îndoindu-se că ar fi una și aceeași inscripție cu cea dată de Gooss; Fr. Studniczka, în *AEM*, VII, 1883, p. 207, nr. 3: „Durchaus ähnliches Relief in Lugos. H. 0,275, B. 0,35, D. 0,033. R. untere Ecke abgebrochen aber vorhanden. Torma nr. 44”; aceeași lectură în *CIL*, III, 7924; Király Pál, *op. cit.*, nr. 94; Fr. Cumont, *op. cit.*, nr. 181; *CIMRM*, nr. 2135 cu inscripția 2136: „Severus Aug(usti) lib(ertus) [Cautop?] ati”. Întregirea [Cautop?] ati nu se poate însă admite fiind un spațiu insuficient între litera ușor întregibilă B de la LIB(ertus) și cele trei (probabile) litere ATI. Fr. Cumont citește doar „Severus Aug(usti) li[b(ertus)] ...” îndoindu-se, cu mult înaintea lui Vermaseren, de posibilitatea lecturii „Cautopati”. Deteriorarea inscripției face însă imposibilă completarea celor trei litere presupuse a fi ATI.

¹⁰ Király Pál, *op. cit.*, Pl. X, 1, 2; Fr. Cumont, *op. cit.*, nr. 142, 144, 180 etc.

bonetă frigiană. Cu mina dreaptă înfige pumnalul în grumazul taurului ingenunchiat, iar cu cea stângă îi ridică botul. Sub crupa animalului se disting scorpionul și șarpele, iar în fața taurului ciinele. Pe hlamida fluturindă a zeului pare a fi reprezentat corbul. În stînga reliefului apare Cautopates cu cele două torțe îndreptate în jos iar deasupra sa bustul lui Sol. În dreapta este reprezentat Cautes cu două torțe în sus precum și bustul Lunei. Deși starea de conservare a reliefului este precară, se pot distinge toate elementele iconografice, reprezentarea mantiei lui Mithras, cu capetele îndoite în jos remarcîndu-se adesea pe monumentele de la Ulpia Traiana. Lucrare de slabă calitate artistică, specifică artei provinciale. Secolul III e.n.

2. *Relief mithriac* (Pl. I, 2); marmoră, $32,5 \times 20 \times 2$; provine din Banat; inv. 517; starea de conservare proastă, cu detalii aproape șterse, deteriorat la partea inferioară și în dreapta jos. A făcut parte din fosta colecție Georgescu. Reprezintă scena sacrificiului taurului de același tip cu relieful precedent. La baza lui se află o inscripție ilizibilă datorită deteriorării. Se pot distinge doar primele două litere, un I și un M, constituind dedicația *I(nvicto) M(ithrae)*... Secolul II—III e.n.

3. *Relief mithriac* fragment (Pl. II, 3); marmoră gălbuie, $9 \times 9,5 \times 1-1,5$; Pojejena de Sus; inv. 518; starea de conservare bună atît cît se păstrează. Considerăm oportună reproducerea fotografică a acestei piese provenite din colecția Georgescu care deși publicată cu o descriere corespunzătoare¹¹, face necesară o revenire asupra ei, datorită desenului destul de aproximativ al inscripției asupra căreia de fapt nu se face nici un comentariu. Pe bordura lată de la baza reliefului se află incizată cu litere inegale (1—1,5 cm) și neglijente, inscripția... MESO. Se remarcă prelungirea colțurilor de sus ale literei M și bara oblică de mijloc a lui E. Starea reliefului nu permite evident întregirea inscripției, cu toate că nu este exclus să mai fi existat un al doilea rînd, cu litere mai mici, care să conțină obișnuita formulă de încheiere (VOTVM POS, V.S.L.M etc.). Grupul de litere... MESO pare a face parte din numele dedicantului, avînd o rezonanță greco-orientală (*[He]meso?*)¹². Secolul II—III e.n.

4. *Relief votiv* fragment (Pl. II, 4); marmoră, $10 \times 12 \times 2$; Tibiscum; inv. 509; starea de conservare bună atît cît se păstrează, spatele piesei lustruit. Pe fragmentul de relief, încadrat de o bordură proeminentă, mai lată la partea inferioară, este reprezentat un animal cu copite și cu o coadă lungă (cal, asin, taur?). În partea din stînga sus a reliefului este reprezentat un copac sau arbust, cu coroana redată superficial și schematic prin frunze foarte mari și ascuțite. Spargerea piesei chiar în regiunea botului animalului și lipsa celeilalte jumătăți (dacă nu mai mult), face dificilă o interpretare sigură a reprezentării. O analogie, și aceea singulară, o constituie un fragment de relief mithriac descoperit în Iugoslavia,

¹¹ D. Tudor, *Comunicări epigrafice* II, în *SCIV*, 16, 1, 1965, p. 177 sq., nr. 1. Desenul inscripției, care nu a fost făcut direct de pe piatră, nu este tocmai exact în ceea ce privește forma literelor.

¹² Aceeași terminație specifică dativului o are, de exemplu, numele unui actor, Hermadio, care ridică la Tibiscum o inscripție lui Mithras (CIL, III, 1549).

la Gardun¹³. Acesta prezintă pe una din fețe un taur în mers spre dreapta, fiind reprezentat și copacul exact în aceeași manieră și loc cu cel de pe relieful pe care îl descriem mai sus. Dar, după cum se va vedea mai jos, reprezentările de cai, asini și chiar catiri sînt specifice cultului zeiței Epona, acest fragment putînd fi, eventual, și o parte dintr-un relief ce o înfățișează pe zeița protectoare a animalelor (v. mai jos, nr. 6). Piesa de la Tibiscum se remarcă printr-o tratare schematică și disproporționată a corpului animalului, mai ales în redarea picioarelor anterioare, aceeași manieră de execuție caracterizînd și reprezentarea elementului vegetal. Secolul II—III e.n.

5. *Relief votiv* fragment (Pl. III, 5); marmoră, 12×7×1,5; Tibiscum; inv. 230; starea de conservare proastă, cu deteriorări în partea dreaptă¹⁴. Starea fragmentară a reliefului nu mai permite o identificare a reprezentării, distingîndu-se, deasupra inscripției, un obiect rotund (?) mărginit în dreapta de o formă oblică, prelungită. Pe unele reliefuri mithriace, este drept din Germania¹⁵, sub crupa taurului este reprezentat un vas krater iar lîngă acesta, în dreapta, leul și ciinele. Este greu să identificăm obiectul rotund cu un vas și cu atît mai riscantă ar fi încadrarea reliefului printre monumentele mithriace.

O problemă mai complicată comportă însă inscripția fragmentară de pe bordura lată a reliefului (litere de 1—1,5 cm, adîncite puternic). În rîndul 1 se distinge o parte din bara oblică spre stînga a unei litere care poate fi A sau M, urmată de litera L; urmează după semnul despărțitor conjuncția ET și din nou despărțită, litera N; după un nou semn de despărțire se distinge o parte dintr-o bară oblică spre dreapta ce poate aparține literei M sau A. În rîndul 2, fără puncte despărțitoare, literele VMIPO . . . , ce se completează ușor prin [VOT]VM <L> PO[S]. Se remarcă în r. 2 forma literei M, cu barele laterale mult deschise, folosirea literei I în loc de L (pentru *l(ibens, -ibentes)* inghesuită între M și P, forma neglijentă a lui O, mai depărtat cu ceva de litera precedentă, precum și lipsa semnelor despărțitoare. Mai dificilă și mai importantă este situația rîndului 1, orice supoziție în legătură cu dedicanții avînd în mod obiectiv o preluată doză de speculație, datorită prescurtărilor și mai ales a deteriorării unor litere hotărîtoare pentru întregire. Conjuncția *et* plasată între două semne despărțitoare, indică existența a cel puțin doi dedicanți, fiindcă nu vedem cărei divinități i s-ar potrivi terminația . . . AL (ML fiind exclusă) în condițiile în care conjuncția *et* ar trebui, în mod logic, să indice existența și a unei alte divinități, cu numele prescurtat prin sigla N urmată de alt cuvînt ce începe probabil cu litera M. Este adevărat că la Ulpia Traiana apare atestat Benefal (CIL, III, 7954), împreună cu ceilalți „dei patrii” Malagbel, Bebellahamon și Manavat. Terminația

¹³ *ArchInug*, I, 1954, p. 37, nr. 7, fig. 1.

¹⁴ *Indicatorul*, fig. 27 (reproducere inutilizabilă, întoarsă), socotită printre reprezentările cavalerilor danubieni, fapt imposibil deoarece acestea nu sînt însoțite de inscripții.

¹⁵ *CIMRM*, nr. 1083, fig. 274 (Hedderheim), 1149, fig. 302 (Gross-Krotzenburg), 1292, fig. 340 (Osterburken) etc.

... AL poate să sugereze pe Benefal, dar acesta nu este cunoscut la Tibiscum și apoi literele N·M... nu credem să sugereze numele vreunei divinități. Rămânând la ipoteza că rîndul 1 a păstrat numele dedicantilor, observăm că literele ... AL pot forma gentiliciul Val(erius), iar sigla N este o prescurtare a *praenomen*-ului. Însă nume formate doar dintr-un *praenomen* (dacă exista) și un gentiliciu, Val(erius), sînt greu de acceptat, cu atît mai mult cu cît începînd cu secolul III e.n. *praenomen*-ul N(umerius) este foarte rar. Pe aceste considerente și judecînd după numărul de litere ce ar fi putut încăpea inițial pe relief, putem avansa, cel puțin provizoriu, ipoteza¹⁶ potrivit căreia dedicantii au fost cele două corpuri de trupă auxiliare ce staționau la Tibiscum, *Numerus Palmyrenorum Tibiscensium*¹⁷ și *Numerus Maurorum Tibiscensium*¹⁸. Într-adevăr, literele ... AL ar indica cuvîntul [P]al(myrenorum), iar grupul de litere N·M s-ar preta în mod logic lecturii N(umerus) M(aurorum), lipsind din inscripție datorită deteriorării indicația TIB(iscensium). Analogiile oferite de alte inscripții și aspectul epigrafic al reliefului ne determină prin urmare să propunem, cu circumspecția necesară, întregirea și lectura următoare: ... [N(umerus) PA]L(myrenorum)·ET·N(umerus). [M(aurorum) TIB(iscensium)] / [VOT]VM <L>(ibentes) PO[S](uerunt). Fiind vorba de corpuri de trupă din Siria și Africa, relieful poate să fi reprezentat vreo divinitate sincretistică-orientală, imposibil de precizat datorită stării de conservare a piesei, Tibiscum fiind de altfel un centru unde influențele orientale au fost deosebit de puternice. Secolul III e.n.

6. Relief fragmentar reprezentînd pe Epona (Pl. III, 6); marmoră, cca. 20×23×1—2; Tibiscum; inv. 520; starea de conservare proastă, compus din patru fragmente, alcătuiind un relief de formă trapezoidală. Protectoare a cailor și a cavalerilor, zeita celto-italică Epona¹⁹ este originară din Gallia, de unde s-a răspîndit și în Italia iar de aici în provinciile dunărene. Dacă în Gallia este reprezentată cu predilecție șezînd pe un cal, în Italia și în celelalte provincii este înfățișată mai mult în picioare sau șezînd pe un scaun. De fiecare parte a ei se află cîte unul sau mai mulți cai pe care-i hrănește cu nutrețul din poală, sau, îi atinge doar în semn de protecție. Reprezentările Eponei, frecvente în circuri și hipodromuri²⁰

¹⁶ Sugerată de colegul I. Piso și socotită posibilă de prof. I. I. Russu, cărora le mulțumim încă o dată.

¹⁷ *Numerus Palmyrenorum Tibiscensium* apare cu numele prescurtat de N PAL în inscripția CIL, III, 14.216 (= SCIV, 18, 1967, p. 168 sq., nr. 7, fig. 1); *AnnEp*, 1914, nr. 102: n(umerus) Palmyren(or)um Tibiscensium; v. I. I. Russu, *Auxilia provinciae Daciae* (În legătură cu lucrarea lui J. Beneš), în SCIV, 23, 1, 1972, p. 76, nr. 81; idem, *Elementele syriene în Dacia carpatică și rolul lor în „colonizarea” și romanizarea provinciei*, în *ActaMN*, VI, 1969, p. 175.

¹⁸ CIL, III, 1558 = 8004 = 12.595 (Foeni, jud. Timiș): N(umerus) M(aurorum, -auretanorum) TIB(iscensium); v. și CIL, III, 1343 (Micia); N. Gostar, *Unitățile militare din castrul roman de la Tibiscum*, în *ActaMN*, V, 1968, p. 471—477; M. Moga, *Garnizoana romană de la Tibiscum*, în *ActaMN*, VII, 1970, p. 135—138; I. I. Russu, în SCIV, 23, 1, 1972, p. 75, nr. 74.

¹⁹ *LexMyth*, I, 1884—86, s.v.; DA, II¹, 1892, p. 733 sqq.; *Enciclopedia dell'arte antica*, III, p. 377 sq.

²⁰ O frescă de la Roma, v. DA, II¹, fig. 2705.

o prezintă pe zeiță înveșmîntată cu o *stola* lungă, iar peste umeri și cap purtînd o *palla*. Doi cai cu capetele îndreptate spre ea o străjuiesc de fiecare parte, din Italia cunoscîndu-se un relief ce reprezintă trei și respectiv patru cai pe care îi hrănește divinitatea²¹.

Relieful fragmentar de la Tibiscum o prezintă pe Epona șezînd se pare, înveșmîntată cu *stola* și *palla*. Părul este pieptănat în șuvițe ce-i încadrează fața, redată destul de grosolan. La dreapta și în stînga zeiței stau doi cai, cu coamele împletite și cu cozile lungi, care primesc hrana din poala protectoarei lor. În partea dreaptă a reliefului, sus, mărginit de obișnuita bordură mai lată pe laturile scurte, se distinge un copac schematizat, același lucru fiind vizibil în partea stîngă. Cu toată lipsa unor părți din relief, întregirea lui nu este dificilă, reprezentarea Eponei și a cailor fiind cea obișnuită. Calitatea artistică a piesei nu este prea ridicată, fața zeiței apărînd tratată destul de sumar. În schimb siluetele cailor, cu deosebire a celui din stînga, sînt destul de elegante, vădînd o oarecare pricepere a artistului cioplitor. Acest tip de reprezentare a Eponei este destul de rar în Dacia și în general în provinciile dunărene, unde reprezentările zeiței sînt asociate cu așa numiții „cavaleri danubieni”²². Secolul II—III e.n.

7. *Relief fragmentar cu reprezentarea Venerei* (Pl. IV, 7); marmoră, 12,5×16×1—1,5; Tibiscum; inv. 230; starea de conservare mediocră, spart aproximativ la jumătate²³. Relieful, de o formă trapezoidală, cu o margine îngustă pe laturile lungi și una mai lată la partea superioară, ușor arcuită, reprezintă partea de sus a corpului zeiței Venus în ipostaza de „pudică”. Zeița își acoperă cu mîna dreaptă pieptul, iar cu stînga pîntecele. În stînga ei se distinge coada simplificată a delfinului, unul dintre atributele Venerei²⁴. Acest tip de reprezentare are ca prototip faimoasa statuie din epoca elenistică cunoscută sub numele de „Afrodita Medici”, după care s-au executat nenumărate replici provinciale romane, mai ales sub forma statueteleor²⁵. În Dacia reprezentările Venerei sub forma reliefulor sînt mai rare, tipul Medici fiind reprezentat, de exemplu, printr-o statueta din bronz descoperită la Potaissa²⁶ și de mai multe teracote²⁷. Din castrul de la Rîșnov²⁸ provine o extrem de interesantă plăcă din argilă reprezentînd-o pe Venus, într-o execuție foarte barbarizată. Revenind la relieful de la Tibiscum, acesta vădește o execuție

²¹ *Enciclopedia dell'arte antica*, III, fig. 460.

²² Cf. CMRED, *passim*.

²³ Menționat fără dimensiuni, ca reprezentînd pe „Venus pudica” (sic!), cu o fotografie de proastă calitate, în *Indicatorul*, p. 22, fig. 26.

²⁴ Cf. *LexMyth*, I, 406—419 (iconografia).

²⁵ *Spomenik*, LXXI, 1931, p. 233, nr. 622 (în stînga delfinul, în dreapta un amoraș) și nr. 617 (cu delfinul și doi amorași); BSAV, Varna, 1960, p. 73, nr. 3, fig. 14 (Euxinograd).

²⁶ *Civiltà*, F 34, Pl. XIX.

²⁷ L. Țeposu-David, *Teracote reprezentînd pe Venus*, în *ActaMN*, I, 1964, p. 473—476.

²⁸ N. Gudea-I. Pop, *Castrul roman de la Rîșnov Cumidava. Contribuții la cercetarea limitelor de sud-est al Daciei romane*, 1971, p. 57, fig. 51—52, o producție pe loc, în castru sau în așezarea de lingă acesta.

stingace. Fața zeiței apare doar cu câteva adâncituri ce sugerează ochii și gura, părul semănând cu o calotă, în afară de cărarea din creștet șuvițele de păr nefiind prin nimic scoase în evidență. Umerii sînt drepți și patrați, brațele groase, iar palma mîinii drepte este sculptată sub forma unei mînuși cu un singur deget. Lucrare avînd caracteristicile artei provinciale cu cele mai pregnante tendințe barbarizante, acest relief a fost executat de un meșter din Tibiscum. Secolul III e.n.

8. *Relief* reprezentînd pe Silvanus (Pl. IV, 8); marmoră, $17 \times 26,5 \times 1,5$; Ulpia Traiana; inv. 507; starea de conservare destul de bună, spart în două bucăți perfect întregibile²⁹. Relieful, de o formă neregulată, cu obișnuita margine lată la partea inferioară, îl prezintă pe zeul italic Silvanus cu înfățișarea și atributele sale caracteristice³⁰. Zeul, purtînd barbă și mustați și o cușmă „frigiană“, este înveșmîntat cu o tunică cu mînci, scurtă pînă la genunchi, iar peste aceasta, căzînd pe spate mai jos de genunchi, o mantie prinsă pe umărul drept cu o fibulă rotundă. Vestimentația lui Silvanus este completată de o pereche de pantaloni. În mîna dreaptă el ține cuțitul caracteristic de „grădinar“, cu vîrf în sus și ușor curbat, iar în mîna stîngă are un *pedum* lung și gros. În partea dreaptă, la picioarele zeului, se distinge forma grosier redată a ciinelui. Tot în dreapta zeului, pîrînd a-l atinge cu cuțitul, este reprezentat un arbust cu frunzele mari. Reliefuri de acest tip se cunosc în număr mare din Pannonia³¹ mai ales și din Dacia³². Relieful din muzeul lugojan vădește o execuție sigură, deși lipsită de prea mult rafinament. Trăsăturile feței sînt aplatizate, picioarele sugerînd un echilibru precar, iar cîinele, cu contururile aproximative, este plasat în spațiul rămas liber între piciorul drept al zeului și arbust. Mai aproape de realitate apar frunzele cu nervurile schițate precum și draperia îmbrăcămînții. Secolul II—III e.n.

II. Monumente funerare

9. *Statuetă* fragmentară reprezentînd pe Thanatos (Pl. V, 9a, b); marmoră, 33×19 (umerii) $\times 13$; Ulpia Traiana; inv. 499; starea de conservare mediocră, lipsa unei părți din cap și din corp mai jos de mijloc, deterio-

²⁹ *Catalogul*, p. 124 sq., cu mențiunea episcopului: „Mai este una tablă 0,25 înaltă, 0,17 lăta, ruptă prin medilocu în două, reprezenta în reliefu unu barbatu cu chlainida, si cu cusma frigia în capu, sta în picioare si cu drept'a se prinde de un arboru éra în stang'a tiene una hasta”.

³⁰ *DA*, IV², p. 1341 sqq.

³¹ Ca de ex. două reliefuri de la Aquincum, v. J. Szilágyi, *Aquincum*, Budapest, 1956, Pl. XXXIX; *BpR*, III, 1891, p. 69, fig. VI etc.

³² *RömRum*, F 139, fig. 51 (Napoca); A. Buday, în *Dolgozatok*, VII, 1916, p. 73, fig. 17 (Potaissa); C. Daicoviciu, în *AISC*, I, 1932, p. 123, nr. 7, fig. 11²; A. Buday, *op. cit.*, p. 77, fig. 19 (= S. Ferri, *Arte romana sul Danubio*, Milano, 1933, fig. 460) — ambele reliefuri de la Ulpia Traiana, ultimul îl prezintă pe Silvanus împreună cu Diana.

rată la brațul drept³³. Statueta reprezintă un geniu înaripat, cu chipul unui tânăr imberb, avînd capul ușor aplecat pe umărul stîng și plete lungi ce-i încadrează fața căzînd și pe umeri. Expresia de durere a feței personajului este sugerată de ochii închiși, de forma „boabelor de cafea” și de gura mică, cu marginile ușor coborîte. Cu brațul drept atinge umărul stîng iar subsoară se distinge partea de sus a unei torțe, pe care geniuul o ține cu mîna stîngă. Spatele statuetei este prelucrat mai neglijent, fiind scoase în evidență, prin lovituri dese de daltă, o pereche de aripi (v. fig. 9b). Întreaga atitudine a personajului este caracteristică lui Hypnos-Thanatos, geniu înaripat ce apare reprezentat frecvent în arta funerară romană provincială sub formă de reliefuri și statuete din piatră³⁴. De asemenea sînt numeroase și reprezentările lui Thanatos pe coronamente de monumente funerare, în asociere cu conurile de pin și cu lei³⁵. Geniu cu aripi de fluturi, ce simbolizează sufletul³⁶, atitudinea lui Thanatos e destul de asemănătoare cu cea a lui Attis, cu care uneori se confundă. Din Dacia se cunosc cîteva fragmente de coronamente cu reprezentarea lui Thanatos, ca cele de la Drobeta³⁷. De asemenea Thanatos apare asociat cu lei adosați în cadrul coronamentelor, fiind redat în relief de data aceasta, ca în cazul unui coronament de la Micia³⁸. Lucrare destul de reușită în ceea ce privește atitudinea tipică a geniuului, prezentat cu torța întoarsă și capul ușor aplecat, piesa de la Ulpia se înscrie printre cele mai reușite lucrări de acest fel, cu obișnuitele stîngăcii vizibile în redarea musculaturii și a insuficienței prelucrări a spatelui statuetei. Secolul III e.n.

10. *Fragment de monument funerar* (Pl. V, 10); calcar, înălțimea capului 17, grosimea 12 cm; provine de undeva din Banat, locul neprecizat; inv. 500; starea de conservare proastă, cu deteriorări ale figurii defunctului. Fragmentul provine din colecția G. Georgescu și reprezintă o parte dintr-un monument funerar, stelă sau medalion lucrat aparte, judecînd după ușoara concavitate a pietrei pe care este sculptat capul. Se păstrează doar capul unui bărbat, cu părul pieptănat în șuvițe mari, avînd barbă și mustați. Ochii migdalați și prea apropiați au colțurile prolin-

³³ Fr. Studniczka, în *AEM*, VIII, 1884, p. 37 (= *Catalogul* nr. 19) cu următoarea descriere: „*Flügelknabe*, von der Scham bis zu den Haarwurzeln, r. Oberarm abgespalten. H. 0,34. In der l. Achsel Fackel aufgestützt (darauf Gewand), die R. n. l. Schulter greifend. Auf gespitzter Rückseite Flügel angedeutet. Rohe Arbeit”.

³⁴ *BpR*, V, 1897, p. 162, nr. 101 și IX, 1906, p. 67 sq., nr. 33 (sarcofage de la Aquincum); *ArchErt*, XXX, 1910, p. 253, fig. 4 (stelă de la Intercisa); A. Schober, *Die römischen Grabsteine von Noricum und Pannonien*, Wien, 1923, p. 131, fig. 151 (stelă de la Flavia Solva); S. Ferri, *op. cit.*, fig. 87 (relief de la Klagenfurt); *BIAB*, XIV, 1940–42, p. 264, fig. 354 (statuetă de la Stara Zagora); S. Reinach, *RépStat*, II², 1898, p. 489, fig. 6.

³⁵ *RA*, XXII, 1925, p. 22, fig. 101 (Vidin, cu con de pin); S. Ferri, *op. cit.*, fig. 329 (Muz. Sofia, între doi lei) etc.

³⁶ R. Cagnat-V. Chapot, *Manuel d'archéologie romaine*, I, Paris, 1916, p. 612; v. și p. 664–671 despre amorași în general.

³⁷ V. Pârvan, în *ArchAnz*, 1913, p. 372, nr. 13–15, fig. 8.

³⁸ I. Țeposu-L. Mărghitani, în *ActaMN*, VI, 1969, p. 161, nr. 1, Pl. I, 4 (Micia) de exemplu.

gite prin cîte o incizie și irisul scos în evidență. Lucrare de slabă calitate artistică, databilă în secolele II—III e.n.

11. *Leu funerar* (Pl. VI, 12); marmoră alb-cenușie, $40 \times 38 \times 20$; Ulpia Traiana; inv. 521; starea de conservare proastă, deteriorat la cap³⁹. Face parte din categoria monumentelor reprezentînd „lei de sine stătători“, al căror număr în Dacia este foarte mare⁴⁰. Lucrare de slabă calitate, piesa reprezintă un leu cu un cap prea mic, cu gura și ochii redați prin cîte o simplă fosă. Coama bogată are forma unor șiruri paralele de șuvițe succesive, labele puternice și rigide, iar pe abdomen este schițată coada. Spatele prelucrat sumar. Secolul III e.n.

12. *Coronament* reprezentînd lei adosați și con de pin (Pl. VI, 13); marmoră, $123 \times 43 \times 28$; Tibiscum; inv. 336; starea de conservare destul de bună, spart în două bucăți întregibile, lipsă laba din spate a leului din dreapta și a unei părți din plintă⁴¹. Pe plinta lucrată cu deosebită grijă sînt reprezentați doi lei adosați, avînd sub labele anterioare un cap de vițel (stînga) respectiv de asin (dreapta). Capetele feline sînt împodobite cu o coamă mică cu aspectul unor șuvițe de forma unor „flăcări“, botul puternic și lat prezentînd o gură din care ies dinții mari și ascuțiți. Aspectul de ferocitate este completat de ochii triunghiulari puternic adînciți în orbite. Linia spatelui leului din dreapta și cea a pîntecului felinei din stînga sînt accentuate printr-un motiv în formă de șnur. Cozile proeminente sînt redade pe pîntecele fiecărui animal. Între cei doi lei este reprezentat, pe un soclu scund și lucrat cu multă finețe, un con de pin, cu șirurile de solzi scoși în evidență cu deosebită migală de meșterul pietrar. Spatele piesei este neprelucrat. Coronamentul de la Tibiscum constituie o reușită artistică, meșterul lapicid insistînd cu dalta dințată în mod deosebit la finisarea plintei și a conului de pin. Secolul III e.n.

13. *Coronament* cu lei și con de pin (Pl. VI, 14); marmoră, $113 \times 39 \times 37$; Ulpia Traiana; inv. 501; starea de conservare mediocră, cu deteriorări ușoare ale boturilor, corodat pe unele porțiuni. Reprezintă un coronament de același tip cu precedentul, dar de o execuție mai slabă și cu plinta mulurată. Botul animalelor are nările schițate printr-o simplă linie ondulată, cozile nu sînt redade. Secolul II—III e.n.

III. Alte categorii de monumente

14. *Statuie de militar* (Pl. V, 11); marmoră, 102×46 (umerii) $\times 29$; Ulpia Traiana; inv. 515; starea de conservare bună atît cît se păstrează, lipsa capului, a brațelor și picioarelor aproape de genunchi, spart în stînga,

³⁹ *Catalogul* nr 30, doar cu dimensiunile.

⁴⁰ Despre categoria de monumente funerare reprezentînd lei, cu bibliografia problemei și o încercare de tipologie, v. Dan Isac-V. Wollmann-P. Albu, *Monumente funerare reprezentînd lei din județul Hunedoara (I)*, în *Sargetia*, X (sub tipar).

⁴¹ *Indicatorul*, fig. 19.

lipsa vîrfului sabiei⁴². Statuia acefală reprezintă un militar, avînd ca îmbrăcăminte o tunică scurtă cu un decolteu dreptunghiular (probabil inițial avea mîneci lungi). Peste aceasta, acoperînd umerii și spatele, se află un *sagum* cu un capăt aruncat pe antebrațul mîinii stîngi, spartă între timp. Tunica este încinsă cu un *cingulum* lat cu o cataramă masivă de formă rotundă, avînd în centru un motiv în formă de rozetă. La cele două capete ascuțite ale centurii, petrecute pe după inelul cataramei, se află cîte o tăietură, prin care intră butonii fixați pe centură. Un *balteus* prins de umărul drept susține un *gladius* lung și masiv, ce atîrnă pe șoldul stîng într-o teacă prinsă de *balteus* într-un fel de scoabă longitudinală aflată aproape de gardă. Mînerul sabiei, cu prăsele masive și cu caneluri pentru degete, se termină într-un buton mare, iar garda este rotunjită. Faldurile tunicii și ale mantalei fac cîte bogate și adînci, căderea draperiei fiind corect și cu insistență redată. De la Apulum provine o statuie onorifică asemănătoare pînă în detalii, reprezentînd după toate probabilitățile un ofițer⁴³. Vestimentația și echipamentul sînt aceleași iar catarama de pe monumentul de la Apulum este formată din două inele concentrice, lipsind rozeta⁴⁴. Nu este exclus ca statuia onorifică de la Ulpia să reprezinte chiar un personaj mai important din conducerea provinciei, care să fi fost astfel cinstit de cetățenii orașului. Monumentul prezintă din punct de vedere artistic mult rafinament și o înclinație deosebită pentru redarea tuturor detaliilor (draperia, centura cu catarama cu rozetă, mînerul gladiului). Secolul II e.n.

15. *Statuie a unui personaj feminin* (Pl. VII, 15a, b, c); marmoră, 87×22 grosimea (la mijloc); Ulpia Traiana; inv. 504; starea de conservare destul de bună, lipsa capului și a brațelor⁴⁵. Pe un postament patrulater (25×34×8) stă un personaj feminin, cu bustul gol și exagerat de îngust în comparație cu șoldurile lățite. Peste șolduri este acoperită cu o draperie lungă pînă la călcîie. Este de remarcat lipsa sînilor care se pare că nici nu au fost reprezentați, întreaga atenție a sculptorului concentrîndu-se asupra șoldurilor. Sub pîntece este practicat un orificiu oval, înconjurat de o cavitate concavă mai mare, cu pereții striati sub forma unei scoici (fig. 15a). Acest orificiu corespunde în spatele statuietei printr-un șanț adînc ce se întinde pe toată partea dorsală a personajului și pe o latură

⁴² Fr. Studniczka, în AEM, VIII, 1884, p. 38 (= *Catalogul nr 24*) cu o descriere mai amplă, fără dimensiuni și reproducere.

⁴³ D. Radu, în *Apulum*, VII/1, 1968, p. 438–441, nr 2, fig. 2–3, cu bibliografie în legătură cu elementele costumului militar roman; veșmîntul militarului de la Apulum nu cuprinde *lorica*, cum în mod eronat se afirmă la p. 438.

⁴⁴ Asemenea catarama rotunde, cu detaliile invizibile, au soldații de pe o stelă funerară de la Buda (Budapesta): v. H. Hofmann, *Römische Militärgrabsteine der Donauländer*, Wien, 1905, p. 80, fig. 56.

⁴⁵ Fr. Studniczka, *op. cit.*, p. 37 (= *Catalogul nr 18*), cu descrierea: „Weibliche Brunnenfigur, aufrecht stehend, h. 0,87 auf 0,08 h. Basis. Oberkörper entblößt, Kopf und Arme fehlen, Brust und Schultern ganz verkümmert, so kaum ursprünglich. Vor dem Schoß, wo das enganliegende feinfaltige Gewand beginnt (nicht ganz ohne Sorgfalt und Geschick behandelt, öffnet sich eine (rings bestossene) Muschel), deren 0,055 l. 0,045 br. Loch sich hinten bis zur Basis als 0,08 br. Rinne fortsetzt”.

a postamentului (fig. 15b). Fr. Studniczka semnalînd primul piesa o considera o fintînă (v. nota 45). Într-adevăr, orificiul din mijlocul scoicii indică locul pe unde țîșnea apa, ce era condusă printr-o conductă plasată în amintitul șanț prin cimentare, fie ascunsă privitorului, prin sprijinirea statuii de un perete vertical. Atrofierea vădită a torsului este în contradicție cu o anumită înclinație spre detaliu, cioplitorul redînd coloana vertebrală și mai ales draperia cu multă fidelitate (fig. 15b, c), veșmîntul ce face cute transversale oblice mulîndu-se perfect pe picioare. De asemenea apare remarcabilă execuția degetelor de la picioare. Făcînd parte poate dintr-un *nymphaeum*⁴⁶, această statueta căreia nu i-am găsit deocamdată analogii apropiate⁴⁷, slujea ca țîșnitoare în atriul sau în grădina vreunui locuitor al provinciei, înclinat spre un oarecare lux. Secolul II—III e.n.

16. *Capitel doric roman* fragmentar (Pl. VII, 16); marmoră, 50×38 (înălțimea totală); Ulpia Traiana: f. inv.; starea de conservare proastă, spart pe toate laturile⁴⁸. Capitelul are abacul patrat (latura de 50 de cm.) și o echină decorată cu ove mari despărțite prin motive în formă de săgeată cu vîrfurile în jos. Echina este separată de bază prin două briie simple⁴⁹. Secolul II—III e.n.

17. *Capitel corintic roman* fragmentar (Pl. VII, 17); marmoră, 44×22; Ulpia Traiana: inv. 524; starea de conservare proastă, lipsa abacului și alte deteriorări, spart longitudinal⁵⁰. Secolul II—III e.n.

18. *Capitel corintic roman* (Pl. VIII, 18a, b, c, d); marmoră, 65 (latura abacului)×51 (înălțimea totală); Ulpia Traiana; inv. 506; starea de conservare mediocră, cu unele porțiuni mutilate⁵¹. Capitelul prezintă reprezentări vegetale, zoomorfe și antropomorfe pe fiecare latură a abacului și a porțiunii mulurate, fiind unul dintre monumentele arhitectonice mai rare de acest fel din Dacia. Abacul este puternic mulurat. Corpul capitelului este decorat pe fiecare latură cu cîte două grupuri de frunze de acant, deasemenea cu cîte o pereche de caulicule terminate în volute, și care alcătuiesc un motiv în formă de V. Fața *a* are ca decorație partea de sus a unui cap de leu, cu ochii marcați printr-un contur dublu, coama mică prezentîndu-se sub forma unor șuvițe paralele. În spațiul dintre cele două caulicule se află două lujere mai mici terminate cu volute. Pe fața *b*, cea mai deteriorată, este reprezentat pe abac capul unui berbec sau țap, mult stilizat, cu coarnele întoarse și cu urechi mici și ascuțite.

⁴⁶ Cum ne-a sugerat M. Gramatopol.

⁴⁷ Nișele în formă de scoică sint motive decorative frecvente în arta romană, iar scoica constituie unul din atributele zeiței Venus; v. M. Bratschkova, *Die Muschel in der antiken Kunst*, în *BIAB*, XII, 1938, p. 1 sqq.

⁴⁸ *Catalogul* nr 28.

⁴⁹ Capiteluri aparținînd celor trei ordine, de la Apulum: Hampel J., *Apulumi oszlop-fők*, în *ArchÉrt*, XXXI, 1911, p. 228 sqq.; dorice romane v. C. Daicoviciu, în *Dacia*, I, 1924, p. 259, fig. 23; Z. Milea-M. Bărbulescu, *Capiteluri romane din Potaissa*, în *ActaMN*, IX, 1972, p. 477 sq., nr. 2—11, fig. 2—10 etc.

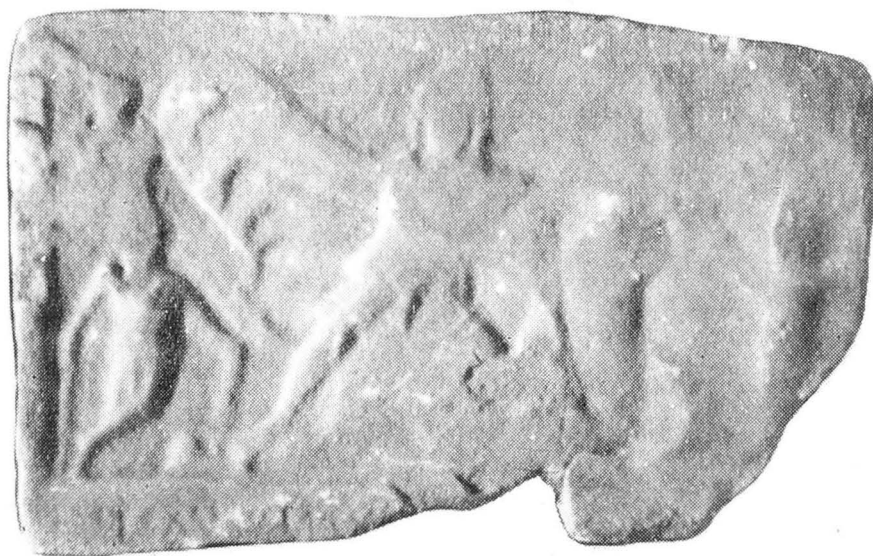
⁵⁰ *Catalogul* nr. 27; capiteluri corintice v. Z. Milea-M. Bărbulescu, *op. cit.*, p. 479 sq., nr 17—28, fig. 15—25.

⁵¹ *Catalogul* nr. 25.

1

Fig. 1 — Relief mithriac de la Ulpia Traiana.

2

Fig. 2 — Relief mithriac din Banat.

Fig. 3 — Fragment relief mithriac de la Pojejena de Sus.

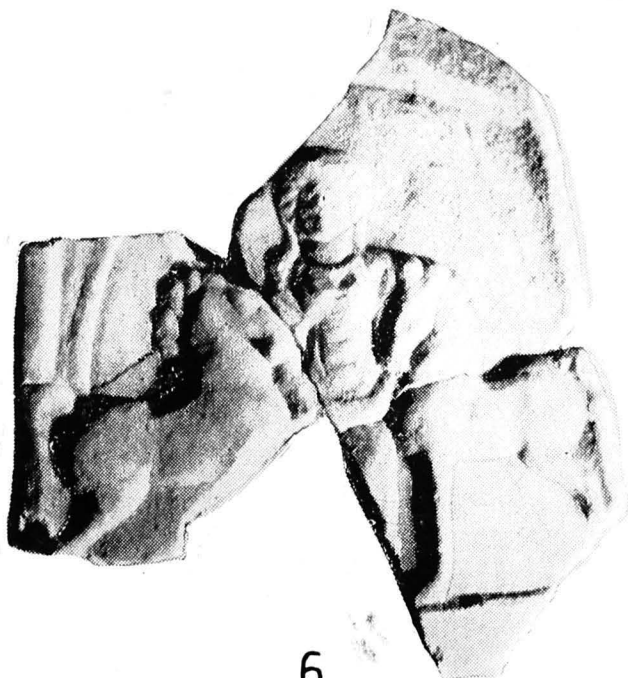

Fig. 4 — Fragment relief votiv (Epo-
na?) de la Tibiscum.

5

Fig. 5 — Fragment relief votiv cu inscripție de la Tibiscum.

6

Fig. 6 — Relief Epona de la Tibiscum.

7

Fig. 7 — Fragment relief Venus de la Tibiscum.

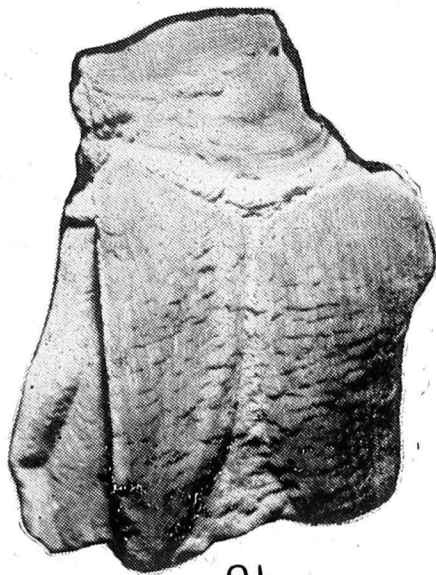

8

Fig. 8 — Relief Silvanus de la Ulpia Traiana.

9a

9b

Fig. 9a, b — Statuetă Thanatos de la Ulpia Traiana.

10

Fig. 10 — Fragment monument funerar
din Banat.

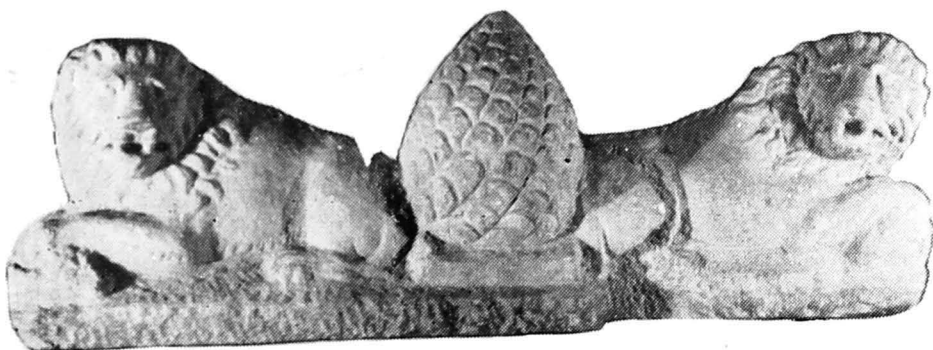
11

Fig. 11 — Statuie de mili-
tar de la Ulpia Traiana.

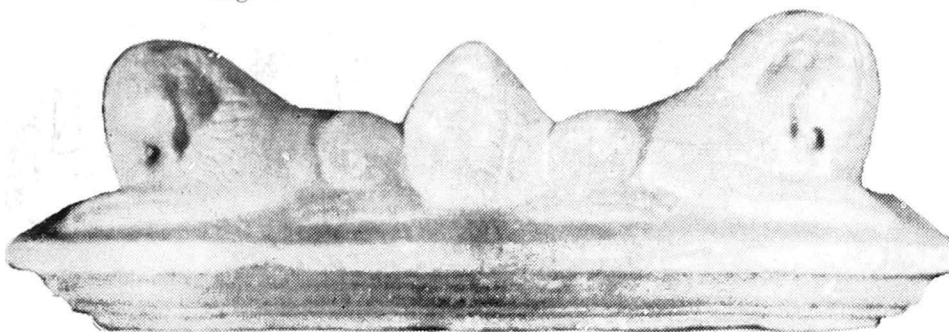
12

Fig. 12 — Leu funerar de la Ulpia Traiana.

13

Fig. 13 — Coronament cu lei de la Tibiscum.

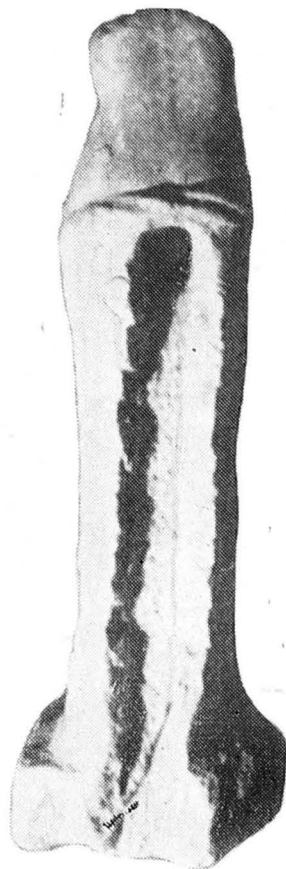

14

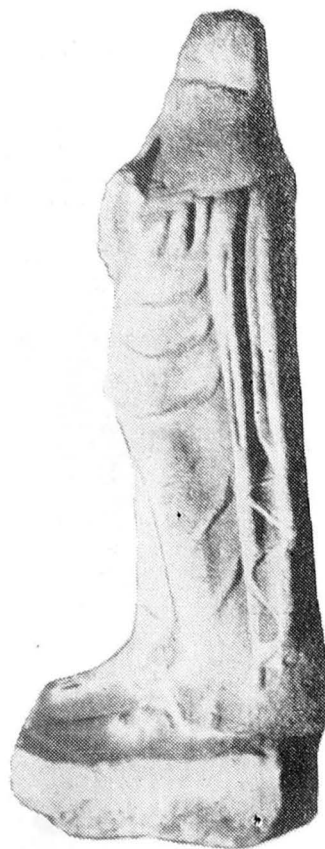
Fig. 14 — Coronament cu lei de la Ulpia Traiana.

15a

15b

15c

Fig. 15a, b, c — Statuie-fintină de la Ulpia Traiana.

16

16 — Fragment capitel doric roman de la Ulpia Traiana.

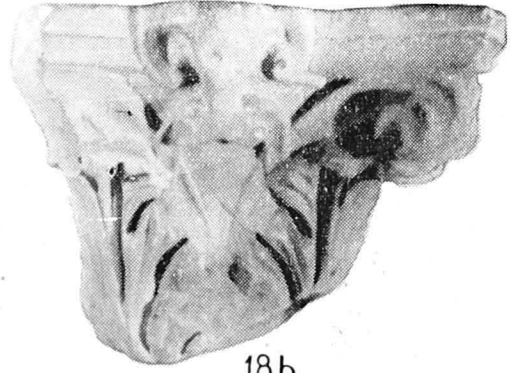

17

Fig. 17. Fragment capitel corintic roman de la Ulpia Traiana.

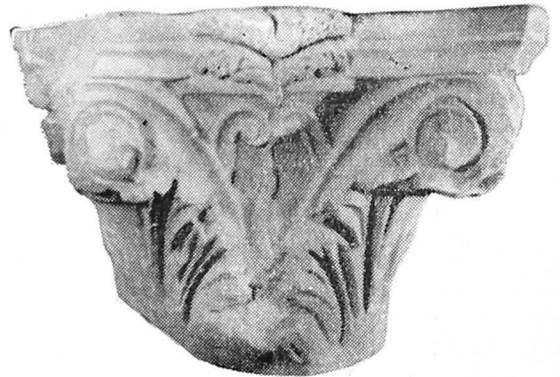
18a

18b

18c

18d

Fig. 18a, b, c, d — Capitel corintic roman de la Ulpia Traiana.

Fața c a capitelului prezintă pe abac capul Gorgonei Meduza, de o execuție cu adevărat remarcabilă. Ochii mari și migdalați, cu colțurile prelungite, au deasupra sprincene și dedesupt câte o pungă de riduri, exprimând groaza. Atitudinea terifiantă a Gorgonei este subliniată de gura mică, cu buzele strînse și îngroșate și mai ales de părul vilvoi, redat prin numeroase smocuri ce pornesc în toate părțile. Ca o completare a acestui portret, un mănunchi de șerpi încadrează fața Meduzei, fiecare solz fiind evidențiat cu mult meșteșug. În fine, pe latura d este reprezentată câte o pereche de frunze suprapuse pe un lujer sculptat, împreună cu două cîrje, în spațiul dintre caulicolele mari. Din Dacia se mai cunosc câteva capiteluri corintice ornamentate cu figuri, un motiv mai des întîlnind pîrînd a fi Meduza, ca în cazul unui capitel de la Apulum⁵². O analogie bună pentru decorul feței d găsim în Bulgaria⁵³. Această piesă arhitectonică tipică artei provinciale de cea mai bună calitate, din prima jumătate a secolului II e.n., este semnificativă pentru nivelul de urbanizare din capitala provinciei.

*
* *

Colecția lapidară a Muzeului de istorie din Lugoj⁵⁴ prezintă câteva monumente sculpturale deosebit de interesante în legătură cu arta și tendințele artistice existente în centrele de pietrari de la Ulpia Traiana și Tibiscum, completînd în același timp repertoriul reprezentărilor unor divinități adorate în Dacia. Piese descoperite în Banat, la Tibiscum mai ales, se adaugă altor mărturii ce arată că și din punct de vedere al produselor artistice acest teritoriu a fost puternic integrat Daciei romane.

DAN ISAC — IOAN STRATAN

ROMAN PROVINCIAL ART MONUMENTS IN THE MUSEUM FROM LUGOJ

(Abstract)

The present History Museum from Lugoj (dep. of Timiș) possesses several interesting monuments, most of them discovered in the last century at Ulpia Traiana Sarmizegetusa and came from the former episcopal Museum of Lugoj. To these monuments there have been added

⁵² Hampel J., *op. cit.*, p. 241, fig. 25 a, b, 26, 27.

⁵³ Cf. S. N. Bobčev, *Römisch-korinthische Kapitelle aus südwest- und Nordbulgarien und ihr Platz in der Entwicklung der römisch-korinthischen Kapitells*, în *BIAB*, XXXII, 1970, p. 109, fig. 6 (în limba bulgară).

⁵⁴ În colecția lapidară a muzeului se mai află: o acvilă din marmoră aparținînd cultului dolichenian (v. Dan Isac, în *Banatica*, I, 1971, p. 117—120, nr. 3, fig. 3 a, b) și trei fragmente de reliefuri cu reprezentarea „cavalerilor danubieni” (v. *CMRED*, nr 22—24, Pl. X—XI). Reliefurile împrumutate „Muzeului Banatului” nu fac obiectul studiului de față.

several pieces discovered in Banat, especially at Tibiscum in 1923–24, in the course of the excavations made by G. G. Mateescu but their results are still unpublished. The authors present 18 sculptural monuments (votive, funeral [and belonging to other [categories]] of marble, with one exception which is made of limestone (nr. 10). Most of the monuments have been only mentioned in older works, without any drawings or a photos] and with very compedious descriptions, others have been insufficiently studied or are unpublished.

1. *Relief representing Mithras* (I, 1) from Ulpia Traiana, with the inscription SEVERVS. AVG. LIB ... ATI.
2. *Relief representing Mithras* (I, 2) from Banat (place unknown), with wipped inscription.
3. *Fragment of relief representing Mithras* (II, 3) from Pojejena, with the inscription ... MESO.
4. *Fragment of relief representing Epona* (?) (II, 4) from Tibiscum.
5. *Fragment of votive relief* (III, 5) from Tibiscum with the inscription [N(umerus) PA] L(myrenorum). ET. N(umerus). [M(aurorum) TIB(iscensium)] / [VOT]VM L(ibentes) PO[S(uerunt)].
6. *Relief representing Epona* (III, 6) from Tibiscum.
7. *Relief representing Venus* (IV, 7) from Tibiscum.
8. *Relief representing Silvanus* (IV, 8) from Ulpia Traiana.
9. *Statuette representing Thanatos* (V, 9a, b) from Ulpia Traiana.
10. *Fragment of funeral monument* (V, 10) from Banat (place unknown).
11. *Statue representing a military man* (V, 11) from Ulpia Traiana.
12. *Funerary lion* (VI, 12) from Ulpia Traiana.
13. *Crowning with lions* (VI, 13) from Tibiscum.
14. *Crowning with lions* (VI, 14) from Ulpia Traiana.
15. *Statue used as fountain* (VII, 15a, b, c) from Ulpia Traiana.
16. *Roman Doric capital* (VII, 16) from Ulpia Traiana.
17. *Roman Corinthian capital* (VII, 17) from Ulpia Traiana.
18. *Roman Corinthian capital* with zoomorphic and anthropomorphous representations (VIII, 18a, b, c, d) from Ulpia Traiana.

COMPLEXUL CERAMIC DE LA LENAUEIM (JUD. TIMIȘ) DIN SEC. IV E. N.

În vara anului 1960, într-un punct de pe teritoriul comunei Lenauheim (NV Banatului) au fost găsite mai multe vase, care au fost apoi predate Muzeului din Timișoara. Nu se cunosc amănunte asupra descoperirii știindu-se doar faptul că vasele s-au găsit împreună, formînd un singur complex. Descoperirea constă din următoarele vase:

1. *Strachină-castron* (fig. 1/4) de culoare cenușiu-deschisă, lucrată la roată, din pastă fină. Are gura largă, iar buza formează o bordură lată care coboară oblic înafară. Fundul se termină într-un mic picior circular. Vasul păstrează urma slipului cu care a fost acoperit. Peretele este decorat cu două linii orizontale deasupra cărora se află o linie ondulată realizată prin lustruire. Dimensiuni: înălțime 13 cm, diametrul buzei 24 cm. Muz. Banatului inv. nr. 5591¹.

2. *Strachină-castron* (fig. 1/7=2/3) de culoare cenușiu-deschisă, lucrată la roată, din pastă fină. Are gura largă, cu buza rotunjită și răsfrîntă înafară. Se păstrează urma slipului. Ca decor are pe partea inferioară a buzei precum, și în exterior, sub buză, cîteva linii ușor adîncite, orizontale. Dimensiuni: înălțime 12,5 cm, diametrul exterior al buzei 22,5 cm, diametrul interior al buzei 19,4 cm, diametrul maxim al piciorului 7,5 cm. capacitatea 1,5 litri. MBT, inv. nr. 5592.

3. *Strachină-castron* (fig. 1/5=2/4) de culoare cenușiu deschisă, lucrată la roată din pastă fină. Are gura largă, de contur mai mult oval, cu buza rotunjită și răsfrîntă în exterior. Forma vasului este asemănătoare cu a celui precedent. Fundul este terminat de asemenea în mic picior circular. Capacitate=2 litri. Dimensiuni: înălțime 12 cm, diametrul exterior al buzei 24 cm, diametrul interior al buzei 20 cm, diametrul maxim al piciorului 9,5 cm. MBT, inv. nr. 5593.

4. *Strachină-castron* (fig. 1/8=2/7) de culoare cenușiu deschisă, lucrată la roată, din pastă fină. Are gura largă, buza rotunjită și răsfrîntă înafară; forma lui este asemănătoare cu a precedentelor. Corpul este neornamentat, dar păstrează urme de lustruire. Capacitatea 2 litri. Dimen-

¹ Vasul acesta se găsește încă la Muz. Național de Istorie. De aceea, descrierea s-a făcut după fotografie și după descrierea din registrul de inventar al muzeului din Timișoara.

siuni: înălțime 12,8 cm, diametrul exterior al buzei 24 cm, diametrul interior al buzei 22 cm, diametrul maxim al piciorului 8 cm. MBT, nr. inv. 5599.

5. *Strachină-castron* (fig. 1/6=2/5) de culoare cenușiu deschisă, lucrată la roată, din pastă cu o compoziție mai aspră. Are gura largă, cu buza rotunjită și răsfrântă în exterior; forma identică cu precedentele. Corpul vasului este neornamentat și nu poartă urme de slip și nici o urmă de lustruire. Capacitatea 2 litri. Dimensiuni: înălțime 12 cm, diametrul exterior al buzei 24 cm, diametrul interior al buzei 22,5 cm, diametrul piciorului 10 cm. MBT, inv. nr. 5594.

6. *Chiup mic* de culoare cenușiu deschisă (fig. 1/2=2/2) lucrat la roată din pastă fină. Corpul vasului se îngustează spre capete, mai mult în partea inferioară. Buza se resfrînge în exterior, terminîndu-se cu o bordură orizontală. Fundul vasului se termină cu un suport circular. Pe suprafață se pot observa urme slabe de lustruire. În partea superioară vasul este ornamentat cu cîteva linii paralele ușor incizate. Capacitate 5,75 litri. Dimensiuni: înălțime 26,5 cm, diametrul exterior al buzei 16 cm, diametrul interior al buzei 14 cm, diametrul maxim 24 cm, diametrul maxim al suportului 10 cm. MBT, inv. nr. 5597.

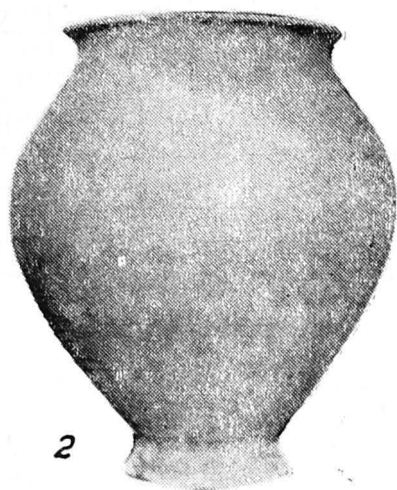
7. *Vas bitronconic cu două torți* (fig. 1/1=2/1), de culoare cenușiu-deschisă, lucrat la roată din pastă fină. Are un gît lung, cu buza terminată drept. Cele două torți pornesc de la jumătatea înălțimii gîntului fixîndu-se pe umărul vasului, deasupra liniei de maxim diametru. Îngustîndu-se mult spre fund, vasul se termină de asemenea într-un mic picior circular; în partea superioară a gîntului, sub buză se află o linie orizontală incizată adînc. Partea superioară a corpului vasului este decorată prin lustruire cu un ornament zoomorf care se repetă de șase ori (fig. 2/16). Registrul decorat este flancat de cîte o linie orizontală, adînc incizată în corpul vasului care separă zona decorată de restul peretelui. Capacitate 3 litri. Dimensiuni: înălțime 22,5 cm, diametrul buzei 14 cm, diametru maxim 19 cm, diametrul maxim al piciorului 9 cm. MBT, inv. nr. 5596.

8. *Vas cu două torți* (fig. 1/3) de culoare cenușiu deschisă, lucrat la roată din pastă fină. Spre deosebire de precedentul diametrul gîntului este mai sferic. În locul unde extremitatea superioară a torților se propetește de gîtul vasului, peretele acestuia este decorat cu o nervură orizontală în relief. O linie paralelă cu nervura, de astă dată adîncită, înconjoară vasul la înălțimea la care extremitatea inferioară a torților atinge peretele, puțin deasupra diametrului maxim. Partea superioară a corpului este ornamentată cu un decor geometric în arcade, care se repetă înconjurînd vasul și este compus din arcuri de cerc puse cap la cap și înscrise două cîte două într-un arc de cerc mai mare. Dimensiuni: înălțime 20 cm, diametrul bazei 19 cm, diametrul maxim 23 cm. MBT, inv. nr. 5595.

9. *Cîteva fragmente de buze* provenind de la străchini-castronașe de tipul celor descrise, cu buza rotunjită și ușor răsfrîntă în exterior. Pasta este fină, de culoare cenușiu deschisă, lucrată la roată.

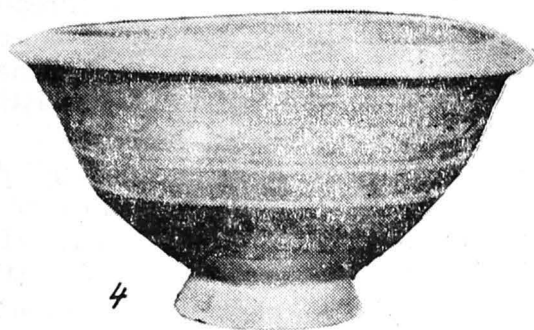
1

2

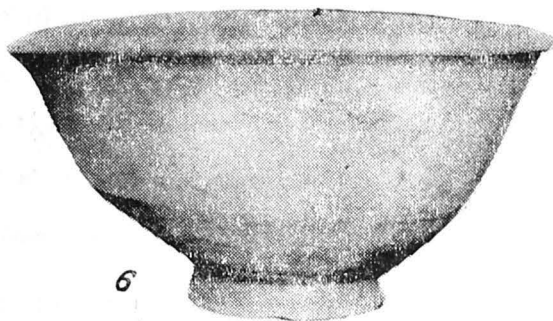
3

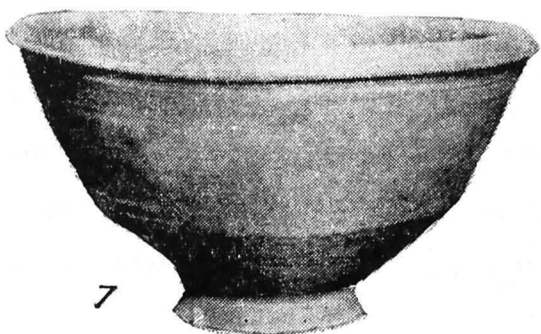
4

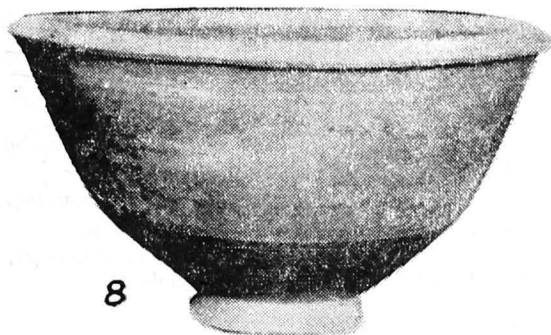
5

6

7

8

Fig. 1 — 1—8 Vase descoperite la Lenauheim

În complexul de vase pe care-l prezentăm, tipul ceramic predominant este strachina-castron, cu gura largă, buză lătită și răsfrîntă înafară, corpul aproape emisferic și fundul terminat într-un picior mic, circular.

În Muzeul Banatului se găsește un alt vas care prezintă analogii cu strachinile-castron de la Lenauheim. El a fost descoperit întâmplător în zona orașului Timișoara (fig. 2/8). Vasul de culoare cenușie este lucrat la roată dintr-o pastă dură, nu este lustruit în exterior, are ca decor două nervuri orizontale. Dimensiunile: înălțime 15 cm, diametrul exterior al buzei 25 cm, diametrul inferior al buzei 22,5 cm, diametrul maxim al piciorului 9 cm².

Acest tip ceramic se găsește pe teritoriul țării noastre în descoperirile dacice³ și daco-romane⁴. Vase aproape identice sau asemănătoare tipologic prin forma lor și prin caracteristicile pastei se întîlnesc în mormintele sarmatice de pe Dunărea mijlocie și Tisa⁵ precum și pe teritoriul țării noastre în descoperirile din sec. III—IV e.n. și în cele aparținînd culturii Sintana de Mureș-Cerneahov. Un vas asemănător cu cele de la Lenauheim este strachina-castron de la Șeitin⁶. Din grupa de castroane aparținînd culturii Sintana de Mureș-Cerneahov menționăm cîteva forme mai apropiate la Pogorăști (Cotul Nou)⁷, Iași (str. Ciurchi nr. 13)⁸, Tirgșor⁹, Andolina¹⁰, Erbiceni¹¹.

Cele mai apropiate analogii pentru chiupul prezentat de noi le găsim în vasul lucrat la roată, din ceramică cenușie de calitate superioară, descoperit în locuința de sec. III—VI e.n. de la Cavadinești¹² și la unele urne de sec. III—IV e.n. de la Poienestii¹³.

Ultimele piese ale descoperirii sînt cele două vase cu torți. Vase bitronconice sau sferice cu două torți și gît înalt, din ceramică cenușie sau roșie, se întîlnesc frecvent în cadrul ceramicii romane din sec. II—IV

² Vezi nota nr 1.

³ R. Vulpe, *Les fouilles de Poiana*, în *Dacia*, III—IV, 1927—1932, p. 306, fig. 79/15 și p. 307, fig. 80/9.

⁴ D. Popescu, *Cercetări arheologice în Transilvania*, în *Materiale*, II, 1955, p. 159, fig. 96/8 și p. 176, fig. 111/15.

⁵ E. Dörner, *Cercetări și săpături arheologice în jud. Arad*, în *Materiale*, IX, 1970, p. 459.

⁶ *Ibidem*.

⁷ N. Zaharia, M. Petrescu-Dimbovița și Em. Zaharia, *Așezări din Moldova*, București, 1970, p. 257 și pl. CCX/15, p. 586.

⁸ *Idem*, p. 205 și pl. CLXXX/1, p. 556.

⁹ Gh. Diaconu, *Tirgșor (Necropola de sec. III—IV e.n.)*, București, 1965, pl. CXXVIII/1.

¹⁰ N. Angheliescu, *Un mormînt din sec. IV e.n. descoperit la Andolina (r. Călărași)*, în SCIV, XIII, 2, 1962, p. 438, fig. 2 b.

¹¹ Dan G. Teodoru și Em. Zaharia, *Săpăturile de la Spinoasa și Erbiceni*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 42, fig. 6/2.

¹² I. T. Dragomir, *Săpăturile arheologice de la Cavadinești*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 464, fig. 4/1.

¹³ R. Vulpe, *Săpăturile de la Poienestii*, în *Materiale*, I, 1953, p. 449, fig. 357/4. Fundul se termină într-un suport inelar.

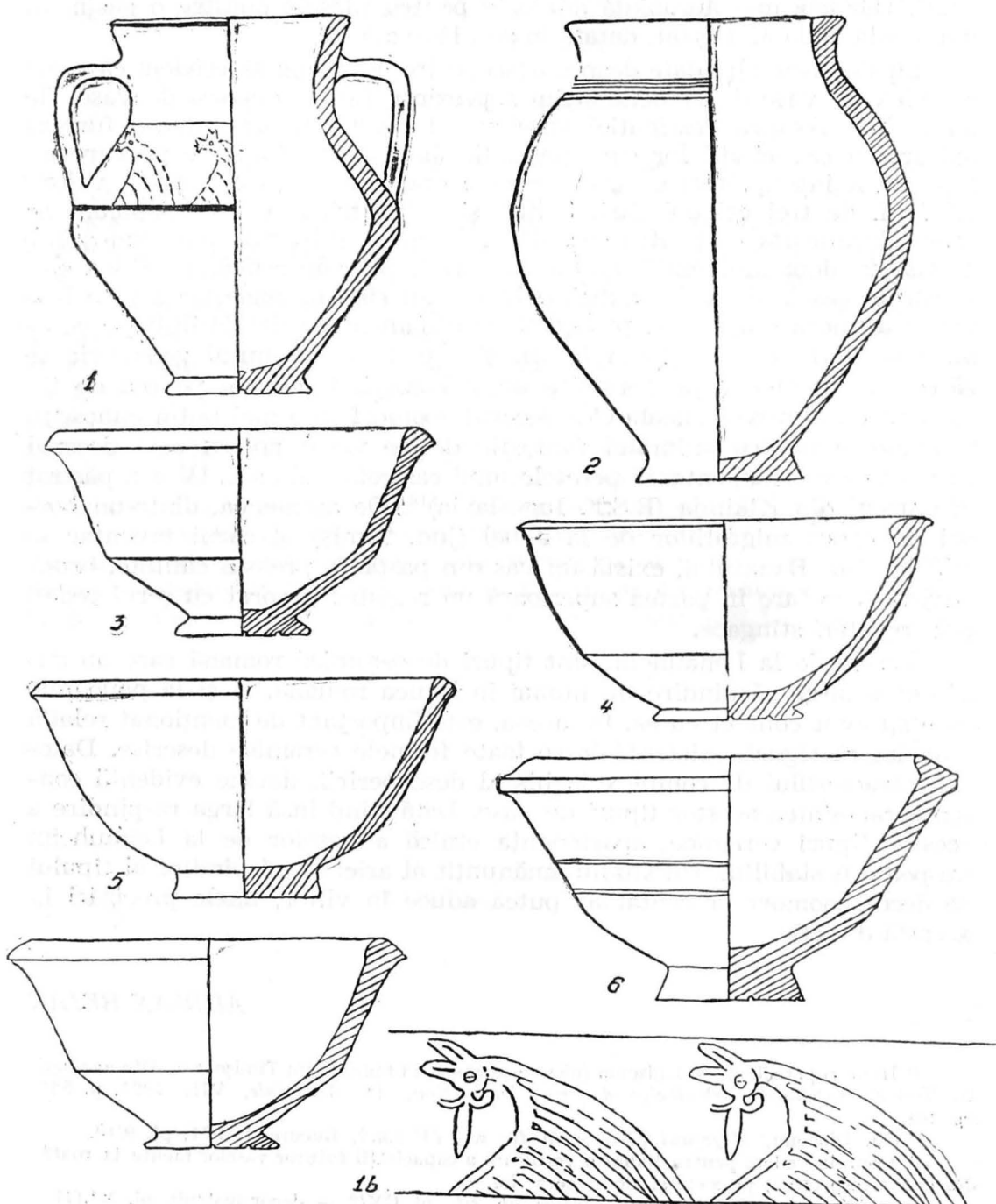

Fig. 2 — 1–5,7 Vase descoperite la Lenauheim; 6 Vas descoperit la Timișoara; 1b Decor zoomorf lustruit de pe vasul de la 1.

e.n.¹⁴. Dar cea mai apropiată analogie pentru piesele noastre o găsim în necropola de la Mogoșani, datată în sec. IV e.n.¹⁵.

Lipsindu-ne alte date despre descoperire, înclinăm să credem că acest complex de vase de la Lenauheim reprezintă fie un depozit de vase, fie un atelier. Asupra destinației vaselor o indicație ne-ar putea-o furniza măsurarea capacității lor care prezintă similitudini frapante pe care nu le credem întâmplătoare. Șase din cele opt vase au următoarele valori: 1,5 litri, de trei ori doi litri, 3 litri și 5,75 litri. Aceste dimensiuni ar putea documenta — pentru sec. III—IV e.n. — existența unor cunoștințe precise în domeniul unităților de măsură¹⁶. Sînt de remarcat cîteva elemente la vasele de la Lenauheim: În primul rînd ornamentarea prin lustruire a unora dintre ele, procedeu de ornamentare des întîlnit pe ceramica sec. III—IV e.n. Linia în val și repetarea desenului geometric se găsesc de asemenea pe ceramica acestei epoci, îndeosebi pe cea de tip Sîntana de Mureș-Cerneahov¹⁷. Decorul zoomorf este mai puțin cunoscut. O analogie pentru animalul fantastic de pe vasul nostru este decorul lustruit care ornamează peretele unui castronaș din sec. IV e.n. păstrat la muzeul din Kikinda (R.S.F. Iugoslavia)¹⁸. De asemenea, dintr-un bordei de epoca migrațiilor de la Jebel (jud. Timiș) al cărui inventar se află la Muz. Banatului, există un vas din pastă de proastă calitate, brun-cenușie, care are în partea superioară un registru decorat cu șerpi redați prin repetări stîngace.

Vasele de la Lenauheim sînt tipuri de ceramică romană care au cunoscut o largă răspîndire nu numai în lumea romană, ci și la popoarele care au avut contact cu ea. De aceea, este important de menționat relația cronologică sigură existentă între toate formele ceramice descrise. Datorită caracterului de complex închis al descoperirii, devine evidentă contemporaneitatea acestor tipuri de vase. Dată fiind însă largă răspîndire a acestor tipuri ceramice, apartenența etnică a vaselor de la Lenauheim nu poate fi stabilită. Un studiu amănunțit al ariei de răspîndire al tipului de decor zoomorf prezentat ar putea aduce în viitor, unele precizări în această direcție.

ADRIAN BEJAN

¹⁴ În descoperirile de la Tibiscum (piesele se găsesc în muzeul din Timișoara). Alte analogii: D. Tudor, *Săpăturile arheologice de la Cioroiu-Nou*, în *Materiale*, VII, 1961, p. 551, fig. 5/1.

¹⁵ Gh. Diaconu, *Mogoșani (Necropola din sec. IV e.n.)*, București 1971, pl. 9/10.

¹⁶ Avem în vedere pentru Banat o verificare a capacității tuturor vaselor făcute la roată, din epoca respectivă, pe zone și tipuri ceramice.

¹⁷ La *Țîrgșor* cf. Gh. Diaconu, *Țîrgșor, op. cit.*, pl. CX/2 — decor lustruit, pl. XLIII/1 linie în val. Pentru reprezentări de decor geometric (linii, unghiuri, cercelete), pl. LXXIX/3, XCV/5. De asemenea, Aurelian Petre în *SCI V*, 15, 1964, p. 69, fig. 7/2; A. Crișmariu, în *SCI V*, 19, 1968, p. 298, fig. 1/3.

¹⁸ Informație de la colegul Fl. Medeleț.

EIN GESCHLOSSENER KERAMIKFUND DES 4. JHS.U.Z. AUS LENAUEHEIM

(Zusammenfassung)

Im Sommer 1960 wurden an einer Stelle des Gemeindegebiets von Lenaueheim (eine Ortschaft im NW des Banats) mehrere Gefäße gefunden und später dem Museum von Timișoara übergeben. Einzelheiten der Fundumstände sind nicht bekannt, ausser der Tatsache, dass die Gefäße zusammen entdeckt wurden und demnach einen geschlossenen Fundkomplex bildeten. Er besteht aus folgenden Gefäßen: fünf Schüsseln, ein kleines Krausengefäß, zwei Gefäße mit je zwei Henkeln sowie einige Schüsselränder des gleichen Typs. Alle bekannten Entsprechungen reihen diese Gefäße chronologisch ins 3–4. Jh. u.Z. ein. Es scheint, dass sie aus einem Töpferlager oder einer Werkstatt stammen. Einen Hinweis auf ihre Bestimmung könnte die Messung ihres Fassungsvermögens geben, die auffallende Gleichheiten aufweist: sechs von den acht Gefäßen haben folgende Werte: eines von 1,5 l, drei zu 2 l und eines von 5,75 l. Diese Hohlmasse könnten — für das 3.–4. Jh. — genaue Kenntnisse über Masseinheiten bezeugen. Die Verzierung der Gefäße durch Glättung findet sich häufig in der Tonware des 3.–4. Jh. u.Z. Ungewöhnlicher ist aber die Tierdarstellung auf einem der Gefäße (Abb. 2/15). Die Gefäße von Lenaueheim gehören weitverbreiteten römischen Typen an, daher kann ihre ethnische Zuweisung nicht gemacht werden. Wichtig ist aber die sichere chronologische Beziehung zwischen allen diesen keramischen Formen, da der geschlossene Charakter des Fundes die Gleichzeitigkeit dieser Typen augenscheinlich macht.

ISTORIE MEDIE

CETATEA DE LA PESCARI

Pe malul Dunării, mai jos cu 7 km față de Moldova Veche este așezată comuna Pescari, ai cărei locuitori, date fiind și condițiile geografice se ocupă cu agricultura, creșterea vitelor și pescuitul. Străbunii lor erau originari din Oltenia, de unde au plecat spre Banat, așezându-se mai întâi la Vidra Sacă (Valea Radimei), în anul 1784. După un scurt popas petrecut aici au pornit mai departe în anul 1798, stabilindu-se pe locul numit Alibeg, situat cu 2 km spre nord față de actuala așezare, unde au fost mutați în mod forțat în anul 1850 de către generalul conte Coronini, devenit apoi guvernator al Banatului între anii 1851—1859¹. După patronimicul acestuia localitatea s-a numit Coronini până în anul 1864, când i-a fost schimbat toponimicul în Pescari, amintind în felul acesta una dintre îndeletnicirile locuitorilor comunei.

În capătul estic al satului, acolo unde Dunărea își unește cele două brațe ce înconjoară ostrovul Moldova-Nouă, se situează botul de deal numit de către localnici „Culă”² (fig. 1). Toponimicul este atribuit, probabil, de către locuitorii satului, după așezarea lor pe malul Dunării, când se mai păstrau — ca de altfel și astăzi, — zidurile ruinate ale cetății de piatră, pomenită în documentele medievale sub denumirea de *Zenthlawara*³. Acest pinten de deal ce înaintază până la malul Dunării și se ridică cu cca 40 m față de nivelul apei este prevăzut spre vest și sud cu pante abrupte, aproape inexpugnabile. Pe partea estică panta destul de lină coboară înspre un pîrîiaș care izvorăște dintre dealurile situate în zona de nord-est a cetății. În partea de nord, botul de deal a fost separat de restul masivului deluros, în mod artificial, printr-un șanț săpat în stînca nativă adînc de cca 6 m și lat de 10 m (fig. 2). Punctul acesta are o minunată poziție strategică, ținînd sub supraveghere întreg malul iugoslav pînă dincolo de ostrov, iar spre vest, cursul Dunării pînă la o distanță de peste 20 km. Doar în josul fluviului, vederea este împiedecată de

¹ Ioan Lotreanu, *Monografia Banatului*, vol. I, p. 146—147.

² Cuvîntul „culă” derivă, probabil, de la turcescul „Culé” (turn, cetate) și se întîlnește în Oltenia ca de altfel și în Banat. Nu este exclus ca locuitorii satului în momentul așezării lor la Coronini să fi întîlnit toponimicul la locuitorii din satele învecinate și să-l fi adoptat.

³ C. Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, II, p. 432; Pesty Frigyes, *Krassó vármegye története*, II/2, Budapesta, 1885, p. 208.

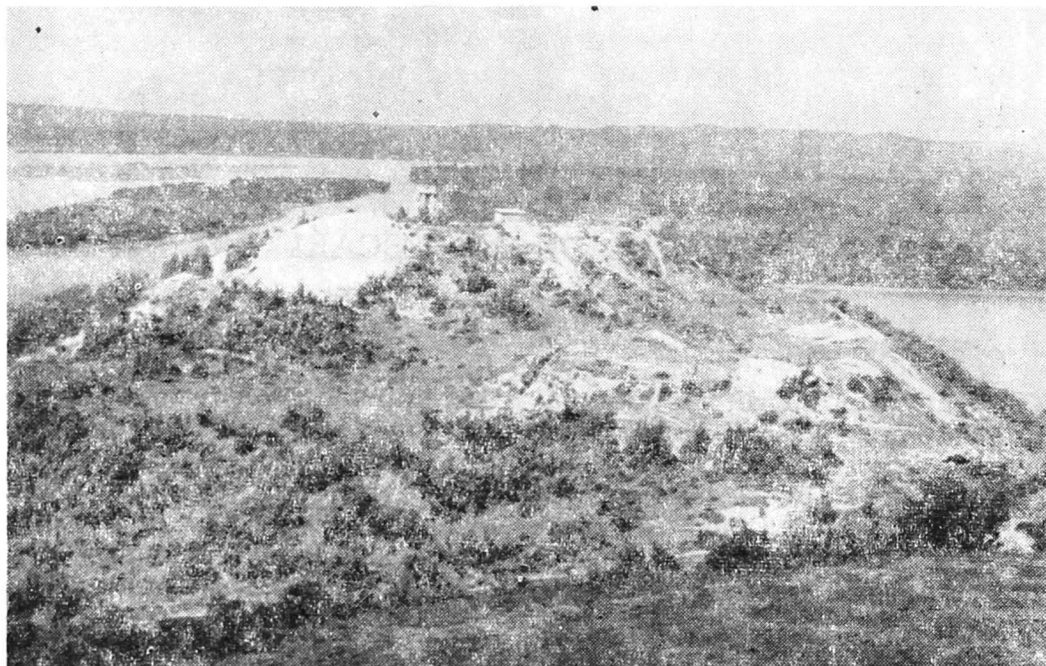

Fig. 1 — Cetatea de la Pescari (vedere generală)

Fig. 2 — Sanțul de apărare de pe latura de nord.

culmile stîncoase, care nu permit o supraveghere a malului opus, decît la o distanță de 1—2 km.

Unele vestigii datînd dintr-o epocă mult anterioară cetății de piatră, printre care menționăm cîteva drahme dyrrhachiene⁴, au determinat conducerea Muzeului județean din Reșița în colaborare cu Muzeul de istorie al Transilvaniei din Cluj să întreprindă în lunile mai—iunie 1970, un sondaj arheologic urmat apoi de două campanii de săpături în anii următori. Încă înainte de începerea cercetărilor au putut fi stabilite în teren două incinte de ziduri, care închideau o suprafață cu diametrul mare de 150 m și 75 m diametrul mic. Incinta interioară, situată pe partea cea mai înaltă a platoului (un fel de mamelon), mai păstra, deasupra solului, în cîteva puncte, fragmente din zidurile incintei și de la unele din turnurile acestuia. Incinta exterioară era marcată în teren doar printr-o circumvalațiune, care urmărea fidel marginea platoului pe laturile de est, nord și vest (fig. 3).

Cele cinci secțiuni și două casete executate în cursul celor trei campanii amintite au avut drept scop stabilirea, în linii mari, a planului fortificației de la Pescari, precum și constatarea unor elemente mai vechi de locuire și fortificare.

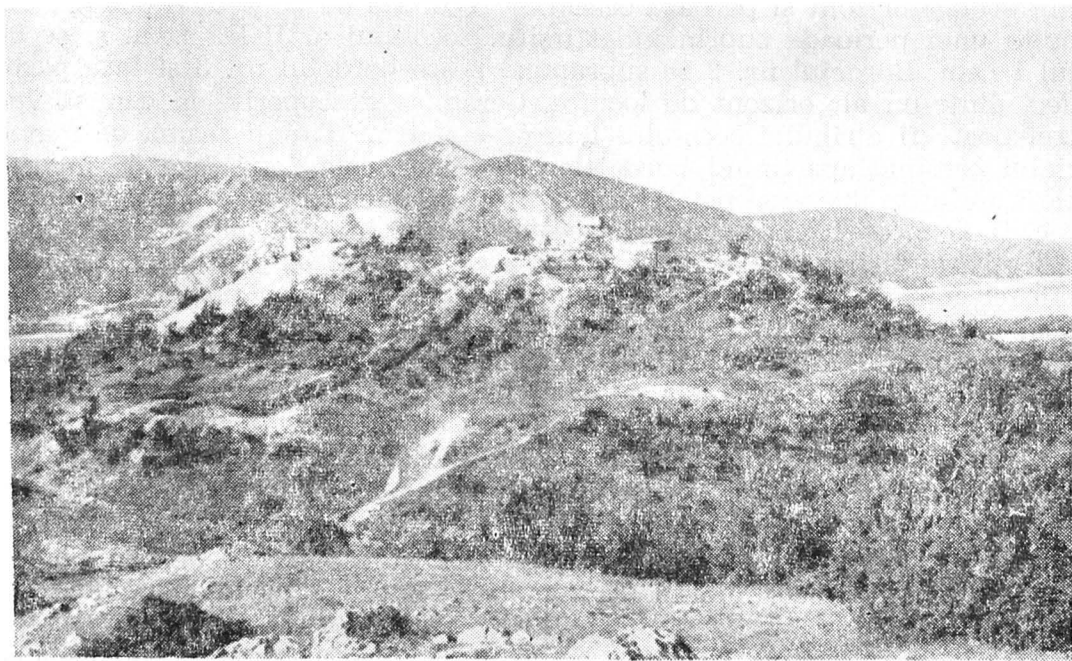

Fig. 3 — Conturul incintei exterioare de pe marginea pantelor

⁴ Monedele au fost găsite de către localnici pe panta dealului învecinat, la o distanță de cca 150 m de cetate. Ele se află în colecția muzeului de istorie al județului Caraș-Severin.

Prin poziția prielnică — încadrat de pante abrupte și avînd în apropiere surse abundente de apă — platoul a fost locuit și fortificat din vremuri străvechi. Elemente de fortificație anterioare cetății de piatră au fost surprinse în secțiunile I, III și IV. Acestea apar sub forma a două nivele de arsură suprapuse, dar separate de un strat de cultură gros de 15 cm (fig. 4). Primul nivel de arsură (cel inferior stratigrafic), păstrează în punctul maxim o grosime de 0,80 m și are în conținut bolovani de gresie scoși din șanțul de apărare săpat în rocă pe latura de nord, precum și numeroase fragmente ceramice hallstattiene. Stratul de arsură, de culoare roșie, este fără îndoială rezultatul arderii unei palisade duble⁵; arsura fiind scursă atît spre exterior în șanțul de apărare, cît și spre interior. Stratul de depunere situat deasupra arsurii are în conținut fragmente ceramice dacice, din păcate atipice pentru a putea fi încadrate cronologic într-o perioadă mai restrînsă. Deasupra acestui strat a fost construită o nouă palisadă care se păstrează sub forma unui al doilea nivel de arsură gros de 30 cm, scurs pe o lățime de 9 m (vezi fig. 4). Platoul are o fază de locuire din epoca hallstattiană, anterioară ridicării fortificației, dovadă stînd ceramica aparținătoare acestei epoci, care se găsește atît pe platou cît și în cuprinsul primului nivel de arsură.

În S IV au fost dezvelite parțial patru bordeie dacice aparținînd în două orizonturi arheologice (fig. 5). Trei dintre acestea (1, 3, 4), fac parte din același orizont și pe baza ceramicii recoltată de pe podele pot fi atribuite unei perioade cuprinzînd sfîrșitul secolului al II-lea î.e.n. și secolul I î.e.n. Bordeiul nr. 2 se suprapune peste bordeiul nr. 3 și face parte deci dintr-un alt orizont de locuire. Ceramica descoperită în cenușa vetrei poate fi atribuită secolului I î.e.n. — I e.n.⁶ Ținînd seama de materialul ceramic aparținînd bordeielor cercetate, cele două faze de fortificații amintite mai sus pot fi atribuite și ele unei perioade cuprinsă între sec. II î.e.n. — I e.n. Locuitorii acestei așezări întărite, ar putea fi identificați ca făcînd parte dintre acei daci, despre care istoricul Florus afirmă cum că *stau aninați în munți de unde, sub comanda regelui Cotiso, de cîteori Dunărea înghețată lega cele două maluri, obișnuiau să năvălească și să devasteze ținuturile vecine cu Dunărea*⁷. Distrugerea ultimei faze a fortificației, ar putea fi pusă în legătură cu campaniile de pedepsire a dacilor întreprinse în vremea domniei împăratului Augustus sau cu războaiele de cucerire a Daciei, în urma cărora așezarea a fost părăsită, din moment ce nu avem nici un indiciu al locuirii platoului în epoca stăpînirii romane.

Peste fortificația dacică distrusă a fost ridicat un val de pămînt vizibil în profilul secțiunilor I, III și IV, într-o formă foarte aplatizată, din

⁵ O asemenea palisadă dublă alcătuită din două rinduri de pari a fost înregistrată la Costești, în Munții Orăștiei. Vezi C. Daicoviciu, *Așezările dacice din Munții Orăștiei*, Ed. Acad. R.P.R., 1951, p. 9; 14.

⁶ Mulțumim și pe această cale colegului Ioan Glodariu pentru informațiile prețioase puse la dispoziție referitoare la ceramica dacică.

⁷ Cf. *IstRom* I, p. 289.

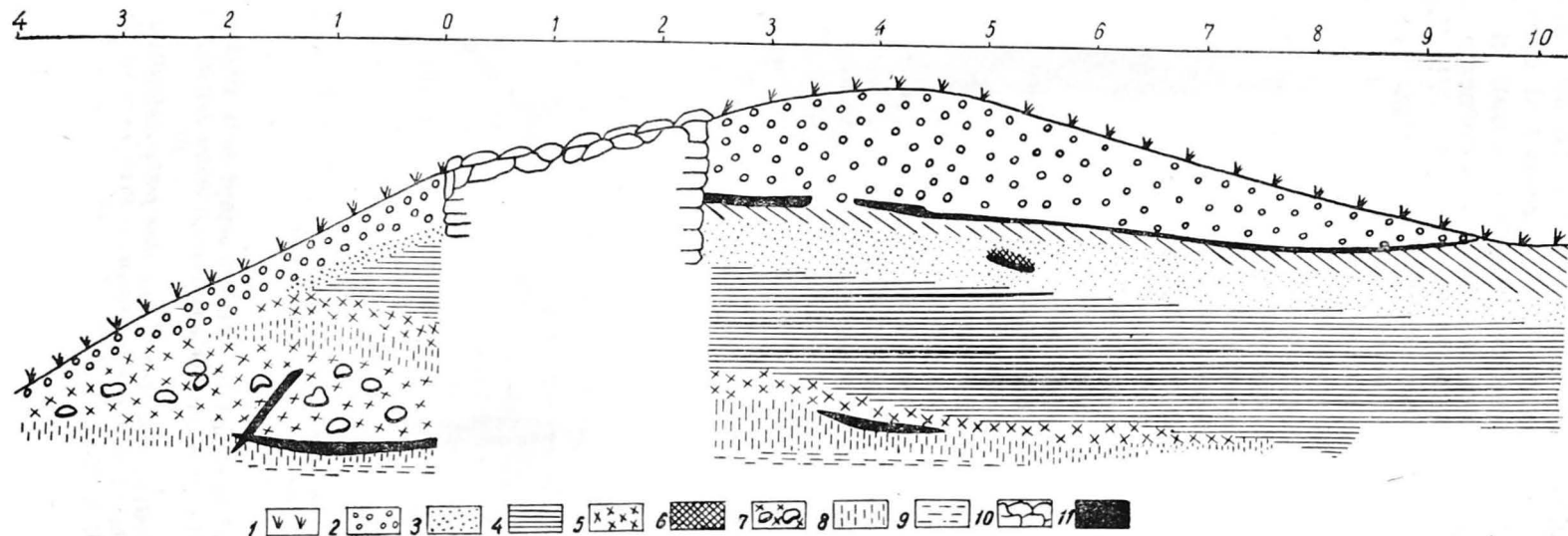

Fig. 4 — Profilul de est al secțiunii I

Legenda :

- 1 — sol vegetal
- 2 — nivel de dărîmătură
- 2 — nivel de dărîmătură
- 3 — nivel de construcție a incintei exterioare.
- 4 — valul prefeudal aplatizat
- 5 — nivel de arsură (a doua fază a palisadei dacice).
- 6 — argilă.
- 7 — nivel de arsură (prima fază a palisadei dacice).
- 8 — strat de cultură.
- 9 — sol terțiar.
- 10 — zidul incintei exterioare.
- 11 — cărbune.

care cauză nu putem face precizări referitoare la tehnica de construcție a acestui val⁸ (vezi fig. 4). De asemenea în stadiul actual al cercetărilor nu putem preciza cu certitudine momentul construirii valului în al cărui conținut se află fragmente ceramice dacice, cât și unele decorate cu rețea de linii întretăiate și lustruite mecanic, databile în sec. V—VI⁹ (fig. 6, c). Urme de locuire aparținând veacurilor VIII—X au fost constatate în S V,

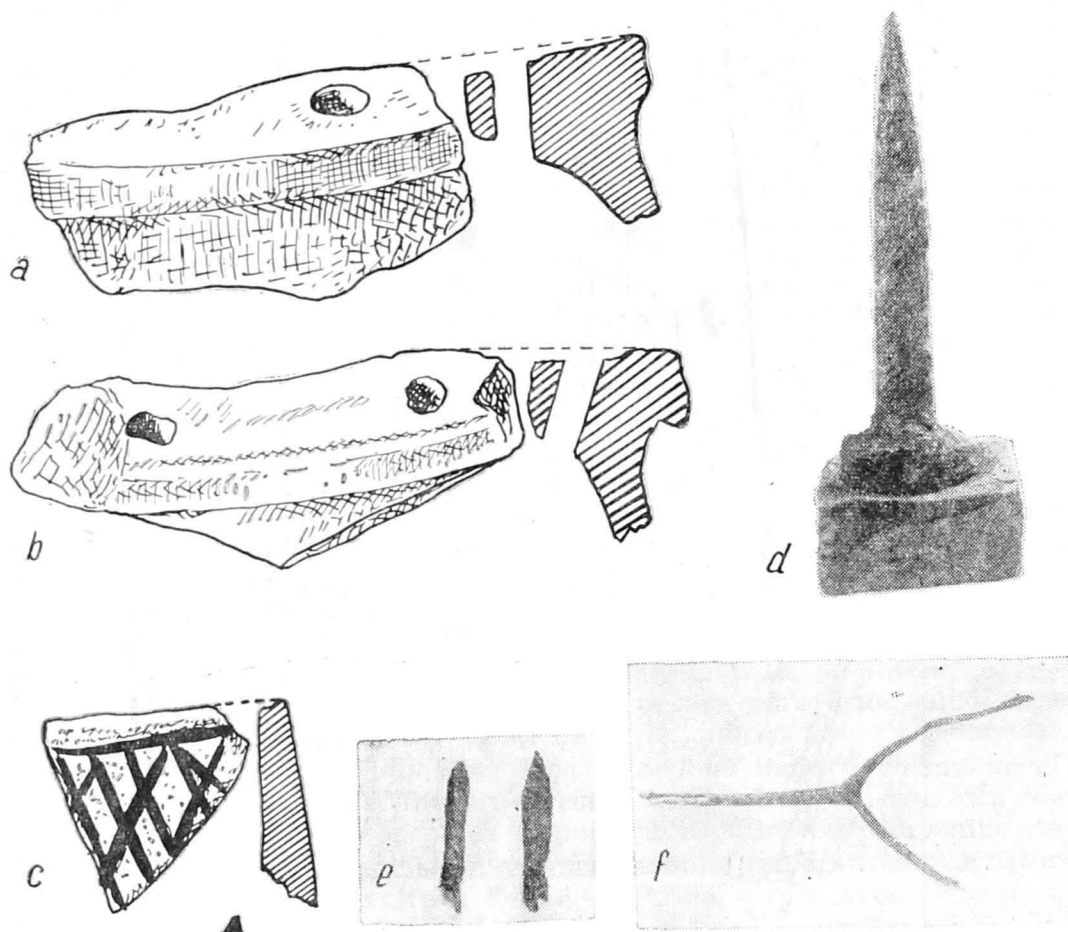

Fig. 6a, b — fragmente din buza unui cazan de lut; c — fragment ceramic (sec. V—VI); d — toc și bolt; e — virfuri de săgeți de arbaletă; f — pinten (sec. XV—XVI).

⁸ Valul prezintă asemănări cu cel de la incinta a III-a a cetății de la Dăbica din prima fază a fortificațiilor. Vezi St. Pascu, Mircea Rusu și colaboratorii, *Cetatea Dăbica*, în *ActaMN*, V, p. 259.

⁹ K. Horedt, *Die befestigte Ansiedlung von Morești und ihre frühgeschichtliche Bedeutung*, în *Dacia*, I, 1957, p. 303 și bibliografia; idem, *Untersuchungen zur Frühgeschichte Siebenbürgens*, București, 1958, p. 87—11 (fig. 27/5, 7, 9).

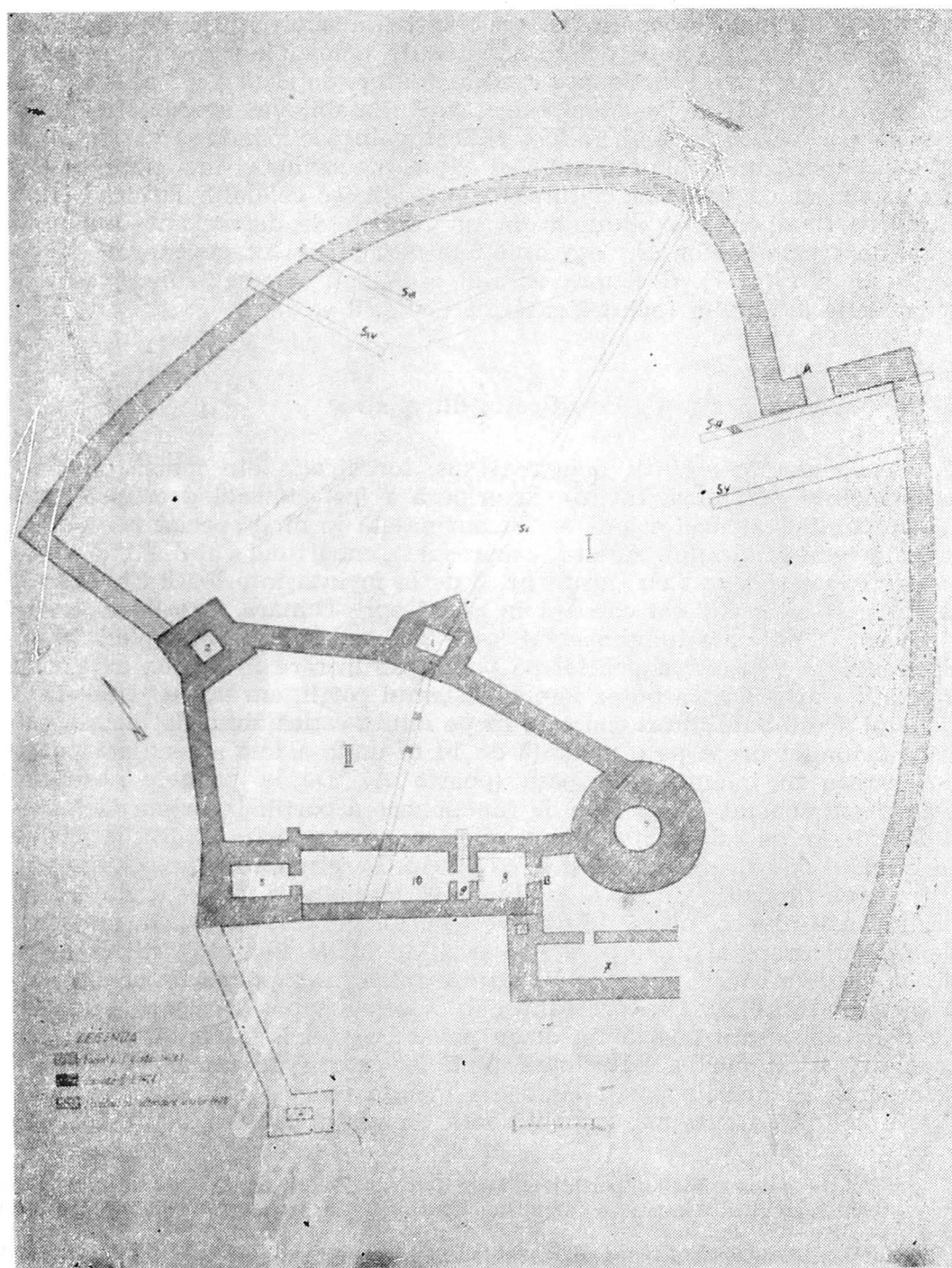
în prezența unui strat de cultură situat deasupra orizontului de bordeie dacice. Aici a fost descoperită piatra rotativă a unei rîșnițe, cu diametrul de 0,48 m, care zăcea pe o îngrămădire de bolovani, proveniți probabil de la soclul pe care funcționase rîșnița. Alături de rîșniță, în același strat au fost găsite cîteva fragmente de tavă¹⁰, databile în sec. VIII—IX. În această perioadă, probabil, a fost ridicat valul de pămînt, mai înalt pe latura de nord unde platoul era mai expus atacurilor și mai puțin puternic pe marginea pantelor naturale ce mărginesc celelalte laturi. Pentru încetarea funcționării valului avem un termen de datare ante-quem, în prezența fragmentelor din așa numitele cazane de lut pecenegi¹¹ descoperite în S I (m 7), deasupra valului aplatizat, imediat sub nivelul de construcție al zidului incintei exterioare (fig. 6 a, b).

Fortificația din piatră

Așa cum am amintit deja mai sus, fortificația din piatră cuprinde două incinte de ziduri. Incinta exterioară a fost ridicată deasupra valului de pămînt, a cărui coamă a fost amenajată în mod special pentru a fi așezată temelia zidului. Acesta urmărește în mod fidel valul, fiind adosat în partea de sud-vest cu turnul nr. 2 de la incinta interioară (incinta II), iar în partea de sud-est coboară în pantă spre Dunăre. Grosimea acestui zid variază pe toată lungimea lui între 2,80 m — 3 m (vezi plan fig. 7). Secțiunea II a căzut tangențial pe poarta de intrare în curtea exterioară a cetății, dar pentru a putea lămuri sistemul porții, am trasat și caseta A. În felul acesta, am putut constata că pe latura estică zidul de incintă este frînt în unghi drept pe o distanță de 14 m unde a fost amenajată poarta de intrare în incinta exterioară (poarta A). De la primele observații s-au putut constata două faze de funcționare a porții. În prima fază avea o deschidere de 2,85 m, pentru ca ulterior, poarta să fie lărgită la 3,80 m, iar nivelul de călcare ridicat și el cu 60 cm. Lărgirea a fost executată prin retragerea flancului de est al porții cu 95 cm, partea de jos a zidului rămînînd sub nivelul ultim de călcare (fig. 8). Pe acest nivel, în apropiere de flancul drept al intrării, a fost găsit tocul de fier al porții și bolțul cu un cap semisferic al ușorului, care se rotea în cavitatea tot semisferică a tocului (fig. 6, d). Dinspre șanțul de apărare săpat în stîncă pe latura de nord duce spre poartă un drum pavat cu piatră măruntă, drum care continuă și în curtea exterioară pînă la poarta de intrare în incinta interioară. Flancurile porții A (de la incinta exterioară), sînt construite într-o tehnică mult mai îngrijită față de restul zidului de incintă din

¹⁰ Pentru datarea tăvilor portative, vezi: Jarosláv Kudrnác, *Vyzkum na klucovském hradisti*, în *AR*, VI, 1954, p. 54—60; idem, *Cîteva date noi privind agricultura la slavi*, în *ArhMold*, I, p. 232, fig. 5.

¹¹ Pe teritoriul Transilvaniei și Banatului, cazanele de lut atribuite pecenegilor sînt datate în sec. XI—XIII, vezi P. Diaconu, *Cu privire la problema căldărilor de lut în epoca feudală timpurie (sec. X—XIII)*, în *SCIV*, VII, 3—4, 1956, p. 427, 428.

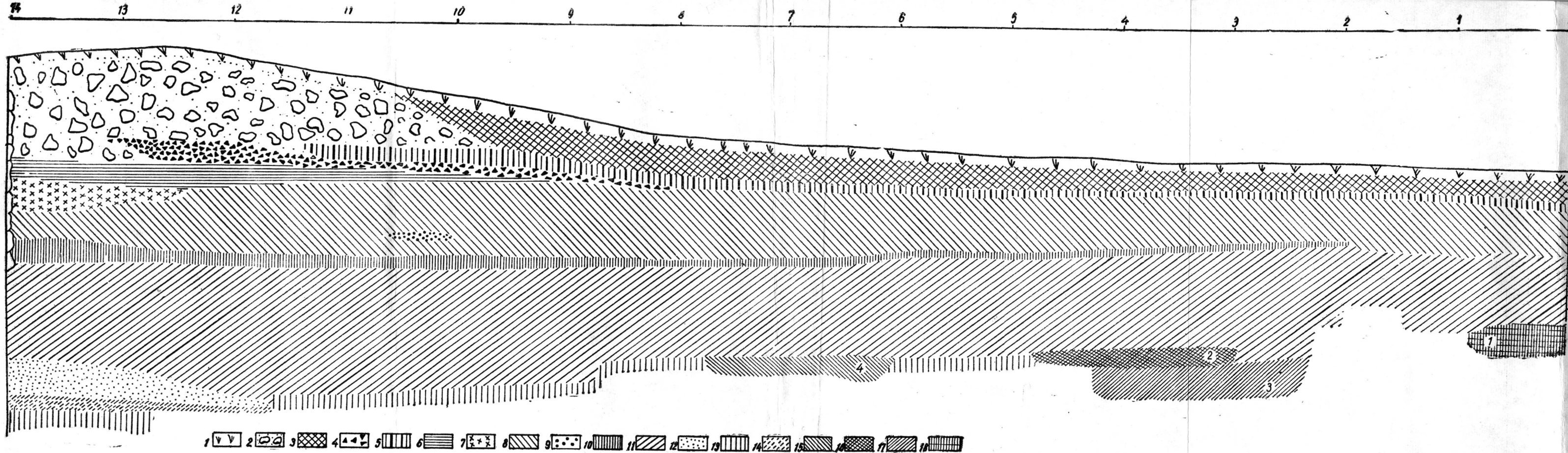

Fig. 5 — Profilul nord-estic al Secțiunii IV

Legenda :

- 1 — sol vegetal.
- 2 — nivel de dărâmtură de la zidul incintei exterioare.
- 3 — depunere feudală târzie.
- 4 — strat negru cenușos pigmentat cu cărbune.
- 5 — nivelul al 3-lea de construcție.
- 6 — nivelul al 2-lea de construcție.
- 7 — argilă.
- 8 — strat de nivelare.
- 9 — vatră de foc.
- 10 — primul nivel de construcție a zidului incintei exterioare.
- 11 — valul prefeudal aplatizat.
- 12 — nivel de arsură de la palisada dacică
- 13 — sol terțiar
- 14 — humus antic
- 15, 16, 17, 18 — borcee dacice

Fig. 8 — Flancul stîng al porții A

blocuri fasonate și avînd rosturile completate cu cărămizi romane refo-losite. În timpul ambelor faze de funcționare poarta era carosabilă. În colțul din interior al flancului stîng se mai păstrează o apărătoare de roți.

În urma observațiilor făcute în toate cele patru secțiuni care au că-zut perpendicular pe zidul de incintă exterior, s-a putut constata că acesta nu are fundație, ci este așezat direct pe valul aplatizat¹². Este con-struit din piatră brută sau sumar fasonată doar în paramentele zidului și prinsă în mortar de o calitate relativ bună. În timpul funcționării, zidul a fost prevăzut cu o suprastructură de lemn. Nivelul gros de cărbune constatat în S I, III, sub nivelul de dărîmătură a zidului, nu poate fi interpretat decît ca rezultat al arderii construcției din lemn a zidului (vezi fig. 4 și 5).

Incinta interioară urmărește și ea în mod fidel marginile mamelo-nului care domină întreg platoul fortificat și ca atare are un plan nere-gulat ca dealtfel și incinta exterioară (fig. 7). Prin grosimea zidurilor de incintă și prin masivitatea turnurilor de apărare, incinta exterioară con-

¹² Ca și la cetatea Dăbica la incintele I și II, zidul incintei exterioare de la Pescari este ridicat pe valul prefeudal. Tehnica de construcție și mortarul sînt de o calitate mai bună.

stituie o fortăreață aproape inexpugnabilă. În colțul de sud-est a fost prevăzută cu un turn cilindric (nr. 5), ale cărui ziduri măsoară în grosime între 5—5,10 m. Încăperea din interior, de formă circulară, are un diametru de 5 m. Ruina turnului, fără a fi fost dezvelit pînă la nivelul de călcare, mai păstrează o înălțime de cca 4 m. La mijlocul laturii nordice a incintei se situează un turn poligonal în exterior și pătrat în interior (nr. 1). În peretele de sud al acestui turn sînt vizibile locurile grinzilor de la tavanul subsolului, în care se intra, probabil, printr-un chepeng. În colțul nord-vestic al incintei este plasat turnul nr. 2, de formă pătrată, dar astfel așezat încît oferă spre exterior unul din colțurile pătratului. Încăperile interioare ale acestor două turnuri au dimensiunile de $2,85 \times 2,90$ m și respectiv $3,45 \times 3,25$ m, iar grosimea zidurilor variază între $2,50 \times 3$ m. Zidul vestic al incintei a fost clădit pe buza pantei deosebit de abrupte, însă în colțul de sud-vest unde panta devine mai domoală, a fost ridicat un alt turn de dimensiuni mai mari (nr. 3). Din acest turn se mai păstrează un fragment din colțul lui de sud-est, care atinge o înălțime de peste 8 m (fig. 9). Acesta are un plan dreptunghiular cu dimensiunile interiorului de $7,25 \times 4,10$ m și avînd pe trei laturi ziduri groase de 3—3,10 m. Peretele de răsărit este mai subțire, de numai 1,75 m și iese în rezalit în capătul nordic cu 1,42 m. În acest perete era amenajată ușa de comunicare între turn și parterul încăperilor dinspre răsărit. De la colțul vestic al turnului, zidul de incintă coboară în pantă spre sud pe o lungime de 25 m și se termină cu un turn (nr. 4), al cărui plan și dimensiuni rămîn a fi precizate în cursul cercetărilor viitoare.

Fig. 9 — Colțul sud-estic al turnului nr 3.

Pe latura sud-vestică a incintei interioare, între turnul circular și turnul nr. 3, au fost ridicate un sistem de încăperi cu beciuri dedesubt, încăperi care — după toate probabilitățile serveau drept locuință pentru comandantul cetății și pentru adăpostirea garnizoanei. Subsolul și parterul acestei aripi, ca și majoritatea zidurilor și turnurilor au fost acoperite în întregime sub dărimături. Până în prezent o bună parte din încăperi, minus beciurile au fost golite de moloz, încât putem reconstitui în linii mari planul acestora. Astfel, în partea de sud a turnului cilindric la distanță de 8,30 m se ridică o construcție dreptunghiulară, din ale cărei dimensiuni nu cunoaștem decât lățimea interioară de 4,30 m. Încăperea, (nr. 7) are o intrare pe latura de nord și se leagă în partea vestică de un turn pătrat (nr. 6), al cărui perete de nord este în mod evident adosat zidului de incintă sud-vestic (vezi plan, fig. 7). În zidul care leagă turnul cilindric de turnul nr. 6 se situează poarta de intrare în incinta interioară (poarta B), evazată spre interior și avînd o deschidere minimă de 1,52 m și o înălțime de 2,10 m. Atît pragul cît și ancadramentul porții au un profil simplu, iar sus se încheie cu un arc semicircular construit din bolțari (fig. 10). În pereții ce flanchează poarta se află cîte patru goluri, în secțiuni pătrată, în care se fixau drugii de lemn orizontali, cu scopul de a întări rezistența porții (fig. 11). Două din aceste orificii plasate în perețele din flancul stîng au o adîncime de 2,10 m. În interiorul acestora erau împinși drugii de lemn pentru a permite deschiderea porții, iar pentru o mai ușoară manipulare a acestora, orificiile au fost căptușite cu scînduri, ale căror amprente au rămas imprimate în mortar. În spațiul porții sînt amenajate trei trepte de piatră care coboară în încăperea nr. 8, de formă aproximativ pătrată, cu dimensiunile de $5,70 \times 4,95$ m. În perețele de vest a acesteia, printr-o ușă așezată asimetric, se intră într-un coridor îngust (nr. 9), de 1,40 m, din care pe o scară amenajată în capă-

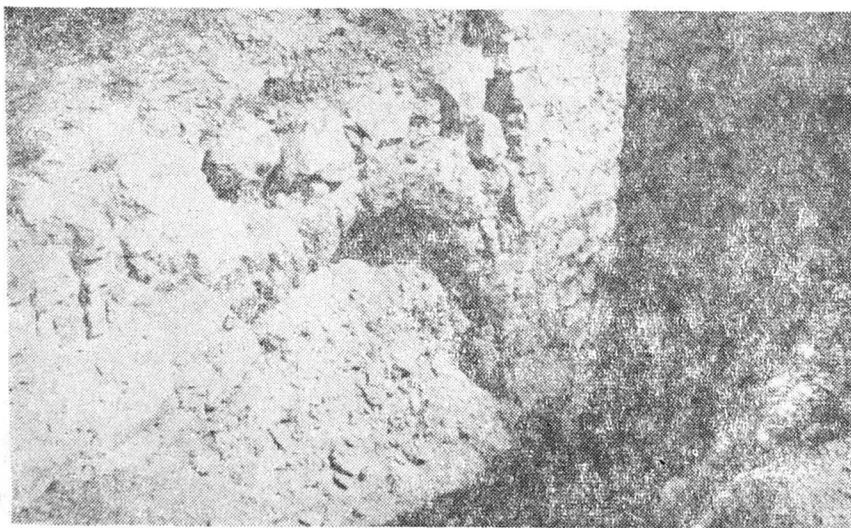

Fig. 10 — Arcul porții B.

tul nordic al coridorului se trecea în curtea interioară, unde vor fi existat unele construcții, după cum indică cele două fundații de zidărie descoperite în S I. Din coridorul amintit, printr-o altă ușă se intră în încăperea nr. 10 de formă dreptunghiulară, ce comunică cu turnul nr. 3. Peretele sud-vestic al acestei încăperi pare a fi adosat turnului nr. 3 (vezi fig. 9). Ar însemna în acest caz că toată aripa de sud aparține unei faze ulterioare, lucru de neconceput în mod logic, deoarece singura poartă de intrare în incinta interioară se află tocmai în această aripă. De altfel toți pereții despărțitori ai încăperilor descrise se țin organic cu zidurile care mărginesc pe laturile de nord și sud această aripă și care au grosimi egale de 2,10 m. Dedesubtul încăperilor 8 și 10 de la parter se situează două beciuri, nr. 11 și 12. Acestea erau acoperite cu bolți cilindrice care s-au prăbușit, dar în pereții de nord și sud se mai văd foarte clar pornirile bolților. Comunicarea între cele două beciuri se făcea printr-o intrare amenajată sub coridorul nr. 9, prevăzută cu o boltă pe dublouri. În stadiul actual al cercetărilor nu putem preciza sistemul de comunicare între subsol și parter. Accesul din exterior, la nivelul subsolului, era asigurat de o intrare deschisă în zidul sudic al beciului (încăperea nr. 12). Deasupra parterului se înălța cel puțin un etaj, după cum indică golurile pentru grinziile tavanului, vizibile în fragmentul de zid înalt de 8 m, păstrat în colțul sud-vestic al încăperii nr. 10.

Ca material de construcție s-a folosit piatra de calcar și șist cristalin,

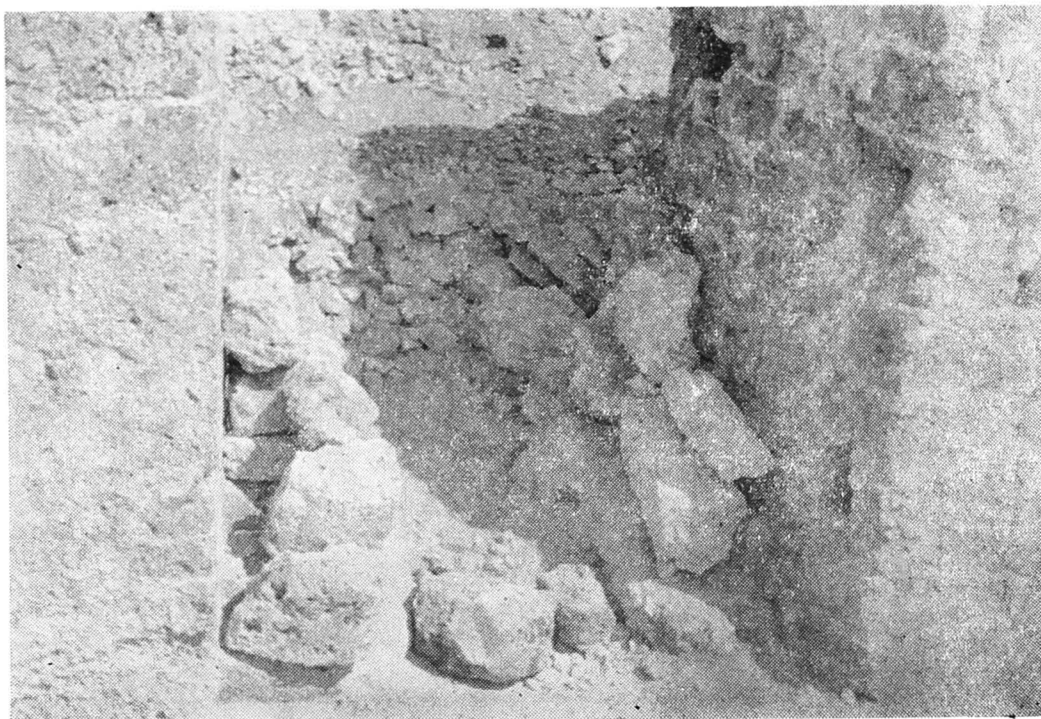

Fig. 11 — Flancul stîng al porții B.

aflătoare din abundență în imediata vecinătate a cetății. În cea mai mare parte a fost utilizată piatra brută prinsă cu mortar, doar la colțuri, la ancadramente și la bolți a fost întrebuințată piatra fasonată; un calcar extrem de poros și foarte ușor de lucrat. Mortarul relativ bun la zidul incintei exterioare, este de o calitate excepțională la zidurile și turnurile incintei din interior.

Documentele vorbesc foarte puțin despre cetatea de la Pescari. Prima mențiune o găsim în scrisoarea din 1430 a regelui Sigismund de Luxemburg¹³, din care ar rezulta că cetatea a fost construită de către Sigismund în anul 1428. După Pesty Frigyes construirea castrului a fost necesară pregătirii campaniei împotriva turcilor, pentru cucerirea cetății Golubațului de la sud de Dunăre, aflată de scurtă vreme sub stăpânirea otomană. Conform înțelegerii dintre Sigismund de Luxemburg și Ștefan Lazarevici despotul Serbiei, la moartea acestuia din urmă 17 cetăți urmau a trece în posesia Ungariei. În anul 1427 despotul moare, dar căpitanul comandant de la Golubaț vinde cetatea turcilor. Campania militară pregătită de Sigismund urmărea alungarea turcilor și intrarea în posesiunea cetății¹⁴. Se pare însă că nu acesta a fost singurul scop pentru construirea cetății de la Pescari și în orice caz nu cel mai important, ținând seama în primul rând că o acțiune ofensivă nu necesită neapărat construirea unei fortificații. În al doilea rând, există alte documente din care rezultă că cetatea de la Pescari a fost ridicată în cadrul unui program defensiv. Între aceste documente amintim scrisoarea din 9 oct. 1428¹⁵, adresată marelui magistru al ordinului teuton, în care Sigismund își făcea *din nou* cunoscută voința de a stabili o linie militară între Ungaria pe de o parte, Serbia și Valahia pe de altă parte și de a ceda în acest scop teutonilor, câteva cetăți militare pe Dunăre, pentru a apăra Ungaria împotriva invaziei otomane. În anul 1430 Sigismund emite „Regulamentul militar pentru apărarea granițelor dintre Țara Românească și Turcia”¹⁶. Iată prin urmare o serie de preocupări ce fac parte din același program, care urmărește construirea unei linii defensive la Dunăre. În acest program s-a înscris și construirea cetății de la Pescari, mai cu seamă că în acest loc Dunărea avea un vad de trecere în verile secetoase. Documentul din 1430, precum și scrisoarea adresată de Sigismund de Luxemburg marelui magistru teuton, l-a determinat pe Pesty Frigyes la timpul său și, mai recent pe Teodor Trîpcea¹⁷, să afirme că cetatea de la Pescari a fost ridicată în întregime de către regele Sigismund care spune în document: *... castrum nostrum Zenthlázlówára vocatum ex ista parte Danubi per nos edificatum*¹⁸. Această formulare ne determină însă să ne întrebăm dacă nu cumva *Zenthlázlówára* exista încă înaintea construcțiilor între-

¹³ Pesty Frigyes, *op. cit.*, p. 208.

¹⁴ *Idem*, p. 208–211.

¹⁵ Hurmuzaki, I/2, p. 553 (doc. nr 463); *Revista Transilvaniei* 1872, p. 273.

¹⁶ Hurmuzaki, I/2, p. 567–568 (doc. nr 474).

¹⁷ Teodor Trîpcea, *Despre unele cetăți medievale din Banat*, în *Studii de istorie a Banatului*, I, Timișoara, 1969, p. 27.

¹⁸ Pesty Frigyes, *op. cit.*, p. 208.

prinse aici de către Sigismund. În cursul cercetărilor arheologice efectuate la cetate au fost constatate în S IV trei nivele de construcție (vezi fig. 5). Primul nivel constructiv, alcătuit din piatră sfărîmată, nisip și mortar corespunde nivelului de la baza incintei exterioare, marcînd momentul construirii zidului și verificînd încă odată observația din S I, cum că zidul nu are fundația adîncită în pămînt, ci a fost așezat direct pe valul prefeudal aplatizat. Peste acest prim nivel de construcție a incintei exterioare se situează un strat de pămînt, conținînd fragmente ceramice din epoci diferite, ceea ce înseamnă că o parte din pămînt a fost adus, după cum indică și lentila de argilă din imediata apropiere a zidului. Urmează stratigrafic un nou nivel de construcție gros, în apropierea zidului de 25 cm, nivel ce constituie o fază de reparații¹⁹. Pesty Frigyes, atribuind regelui Sigismund construirea cetății, precizează că cetatea n-a fost ridicată de către Bela al IV-lea în anul 1244, ci în anul 1428²⁰, Ori, interpretînd documentul din anul 1247 referitor la privilegiile acordate cavalerilor Ospitalieri, rezultă că Bela al IV-lea începuse construirea unor caste pe Dunăre, printre care, probabil și cel de la Pescari. În sfîrșit, al treilea nivel de construcție nu se leagă de zidul de incintă exterior nici prin poziție și nici prin structură. Este format exclusiv din piatră măcinată, rezultată din ciopirea blocurilor de calcar poros, folosite la construirea bolților și a ancadramentelor de la incinta interioară. Acest nivel de piatră sfărîmată se întinde în întreaga curte exterioară, fiind constatat și în S I, III, V și întrucît la zidul incintei exterioare nu au fost folosite blocuri fasonate din acest calcar, nivelul amintit marchează momentul construirii incintei interioare. Pintenul cu despicătură pentru roțiță aflat pe nivelul de piatră sfărîmată din S IV (fig. 6, f) alături de cele două virfuri de săgeți de arbaletă aflate în nivelul de călcare la distanța de 1 m spre exterior față de turnul nr. 1 (fig. 6, e), confirmă din punct de vedere arheologic construirea incintei interioare de către regele Sigismund. De altfel, în același turn (nr. 1), pe nivelul de călcare al încăperii de la subsol și în molozul de umplutură au fost descoperite peste 600 virfuri de săgeți de arbaletă²¹. Zidurile și turnurile incintei interioare au fundații adîncite în pămînt cu cca 1,25 m, iar mortarul se deosebește net calitativ de acela folosit la zidul exterior de incintă. În plus capătul vestic al curtinei exterioare nu se țese cu turnul nr. 2, acesta din urmă fiind adosat zidului amintit, cel puțin pînă la înălțimea păstrată.

După prima pomenire documentară din anul 1430, castrul a mai fost menționat de cîteva ori în documentele veacului al XV-lea sub dife-

¹⁹ Acestei faze de refacere îi aparține probabil și lărgirea porții de la incinta exterioară.

²⁰ Pesty Frigyes, *op. cit.*, p. 208.

²¹ Vezi Kalmár János, *Régi magyar fegyverek*, Budapesta, 1971, p. 361–362.

²² Idem, p. 42. Acest tip de virfuri de săgeți este datat de către autor în secolul XV.

²³ Documentul din 1433 îl menționează pe Eberhardus Sax, căpitan al cetății, vezi C. Suci, *op. cit.*, p. 432; Pesty Frigyes, p. 208–211.

²⁴ Documentul din anul 1437 referitor la obligațiile locuitorilor din Șemlacul Mare față de căpitanul cetății Zenthláhow, vezi Pesty Frigyes, *op. cit.*, p. 211.

²⁵ Document din anul 1460, vezi C. Suci, *op. cit.*, p. 432.

rite grafii: *Zenthlazlovára*²³, *Zenthlákow*²⁴, *Zenthlázlo*²⁵, iar în anul 1536 Nicolae Olahus enumerînd cetățile de pe malul stîng al Dunării de la apus spre răsărit în următoarea ordine: Keve, Dombo, Haram, Butoîn, Sanctus Ladislaus, Pedt, precizează că cetatea Sanctus Ladislaus se afla în stăpînire otomană²⁶. Nu putem preciza momentul cînd cetatea de la Pescari și-a încetat funcționarea. În hărțile cartografiilor Wolfgang Lazius (1570), Sambuctus (1579), Jacopo Castaldo (1584) și Hulsius Levinius (1630)²⁷, cetatea apare cartografiată alături de alte cîteva cetăți de la nord de Dunăre sub toponimicele „S. Laslo, Lasco“, dar nu ne putem exprima dacă autorul hărții din 1630 cunoștea într-adevăr situația din zona Banatului sau s-a servit de hărțile mai vechi în fixarea fortificațiilor de pe Dunăre. Fapt este că după anul 1536 cetatea a încetat de a mai fi pomenită documentar atît în perioada stăpînirii Banatului de către turci cît și după intrarea acestuia sub dominația habsburgică.

După cum rezultă din cele de mai sus, la cetatea de la Pescari au fost constatate trei faze de construcție. Ultima fază aparține regelui Sigismund de Luxemburg, care la 1428 a construit incinta interioară căreia ulterior i s-a adăugat turnul nr. 6 și încăperea nr. 7. Primele două faze constatate prin prezența a două nivele de construcție se leagă exclusiv de zidul de incintă exterior și sînt suprapuse stratigrafic de nivelul al III-lea de construcție. Prin urmare, zidul de incintă exterior datează dintr-o epocă anterioară domniei regelui Sigismund, după cum ne indică în plus și tehnica de construcție a zidului mult inferioară în raport cu cea a nucleului central. Momentul construirii primei incinte a avut loc la scurtă vreme după marea invazie tătară, iar ulterior, la o dată pe care nu o putem preciza a suferit unele stricăciuni, marcate de o fază de reparații.

Cît privește incinta interioară după cum am mai spus are și ea un plan neregulat, adaptată fiind configurației terenului. Ceea ce ni se pare interesant este îmbinarea între turnul cilindric, poligonal și turnurile pătrate. Dacă turnurile cilindrice apar în sudul Transilvaniei alături de cele pătrate încă din veacul al XIII-lea²⁸, turnul poligonal de la Pescari reprezintă o noutate pentru prima jumătate a secolului al XV-lea, deoarece asemenea turnuri apar în Transilvania doar începînd cu secolul al XVI-lea²⁹. Pe de altă parte ținînd seama de informația aflătoare în scrisoarea lui Sigismund de la 1430 cum că el a adus meșteri din Italia pentru fortificarea liniei Dunării, prezența turnului pentagonal la Pescari ni se pare firească³⁰.

ȘTEFAN MATEI — ILIE UZUM

²⁶ Pesty Frigyes, *op. cit.*, p. 210.

²⁷ Marin Popescu-Spineni, *România în istoria cartografiei pînă la 1600*, București, 1938, vol. II.

²⁸ Bakó Géza, *Elemente de origine locală și răsăriteană în arhitectura epocii feudale timpurii din Transilvania*, în *StAI*, 1961, p. 57–67.

²⁹ V. Vătășianu, *Istoria artei feudale în Țările Române*, I, 1959, p. 264.

DIE BURG VON PESCARI

(Zusammenfassung)

Gelegentlich der archäologischen Grabungen die im Jahre 1970 auf einem Bergvorsprung mit dem Namen „Cula“ in Pescari durchgeführt wurden, kamen mehrere Befestigungsanlagen zum Vorschein.

Die ersten Besiedlungsspuren stammen aus der Hallstatt-Zeit, während in der Zeit der Daker die erste Befestigung errichtet wurde. Die dakische Siedlung als auch die beiden Bauphasen der Befestigung dauerten aus dem II Jhd. v.u.Z bis ins I. Jhd. u.Z., als sie wahrscheinlich durch die kriegerischen Ereignisse der Eroberung Dakiens zerstört wurde.

Bis in das Frühmittelalter (VIII—X Jhd.), als über die frühere dakische Pfahlwerkbefestigung eine Erdbefestigung errichtet wurde, kennen wir keine weiteren Besiedlungsspuren auf dieser Anhöhe,

In der Zeit des ungarischen Königs Bela IV, oder kurz vorher, wird auf der flachgemachten Erdbefestigung eine 3—3,10 dicke Steinmauer aufgebaut. Wie aus einem Brief des Königs Sigismund von Luxemburg an den Vorsteher des Teutoner-Ordens später hervorgeht, wird innerhalb des ersten Mauerringes der an die Geländeform des Berges gut angepasst ist, eine neue Befestigung mit mehreren Verteidigungstürmen errichtet.

DESPRE PRIVILEGIILE CARANSEBEȘULUI PÎNĂ LA MIJLOCUL SECOLULUI AL XVI-LEA

Așezat într-un ținut de graniță al regatului feudal maghiar, la întretăierea unor importante căi comerciale, Caransebeșul¹ cunoaște începînd cu secolul al XV-lea elementele unui proces de urbanizare sesizabil în documentele vremii publicate pînă în prezent. De la mijlocul secolului al XV-lea sînt menționați primii funcționari publici (juzi, jurați), care atestă caracterul urban al celor două așezări — Caran și Sebeș — a căror dezvoltare va fi favorizată de evoluția istorică ulterioară. Dacă în prima jumătate a secolului al XV-lea, în special în timpul domniei lui Sigismund de Luxemburg, regalitatea a acordat orașelor și țărgurilor atenție mai mult din punct de vedere economic², situația din a doua jumătate a veacului al XV-lea a determinat creșterea continuă a rolului politic al orașelor în viața internă a Ungariei feudale. Politica de centralizare, de întărire a puterii regale și combatere a anarhiei feudale promovată cu consecvență de Matia Corvin³, s-a răsfrînt în mod favorabil asupra evoluției orașelor. Interesat în lărgirea bazei politico-economice și militare a regalității, Matia Corvin a dus o politică de protejare a orașelor, de promovare a intereselor acestora, adeseori chiar în dauna marilor feudali⁴. În cazul orașelor și țărgurilor din Banat, interesul și sprijinul acordat de puterea centrală este stimulat și de amploarea crescîndă a primejdiei otomane în acest ținut de graniță. Numai în acest context pot fi analizate privilegiile de care s-a bucurat Caransebeșul, în special începînd cu a doua jumătate a secolului al XV-lea.

¹ Problema denumirii de Caransebeș este determinată de existența în sec. XV—XVII, la confluența riului Timiș cu pîriul Sebeș, a două țărguri — Caran și Sebeș — ambele dispunînd de o conducere și de funcționari proprii. În documentele vremii Sebeșul apare adeseori — încă din secolul al XV-lea — și sub numele de Caransebeș, denumire care se pare că a înglobat în anumite cazuri ambele așezări urbane vecine.

² Elekes L., Lederer E., Székely G., *Magyarország története*, vol. I/1, Budapesta 1957, p. 194.

³ Elekes L., *A központositó politika belső erőforrásai a XV. század második felében*, în colecția *A történettudomány kérdései*, nr 18, Budapesta 1955, passim.; pentru problema orașelor cf. pp. 18—22.

⁴ Elekes L., Lederer E., Székely G., *op. cit.*, p. 246 și urm., cf. și Szende P., *Magyar városok a középkor végén*, Budapesta 1913.

La 9 iulie 1424, Sigismund de Luxemburg, la plingerea „tuturor cetățenilor și iobagilor“ tirgului Caran (uniuersorum Ciuium et Jobagionum nostrorum de ipso Opido nostro Karan), ordonă lui Pipó de Ozora, comite de Timiș și comite al Cămării Sării, precum și castelan sau vicecastelan de Sebeș, să supravegheze respectarea privilegiilor mai vechi (semper et ab antiquo) a cetățenilor și iobagilor din Caran referitoare la folosirea pădurilor din împrejurimi, cu excepția a două ce aparțin familiei Mitnic și a uneia aparținând familiei Măciș. Pipó de Ozora este obligat să-i protejeze și apere de „violențele nepermise și de tulburările viitoare“ din partea nobililor de Mitnic și Măciș (ab vltterioribus illicitis Impetitionibus et molestiis memoratorum Nobilium de Muthnuk et de Machkas, protegatis, tuemini, conseruetis et defendere debeatis)⁵.

În 1453, ținând seama de serviciile aduse de cetățenii Caransebeșului în lupta antiotomană, Iancu de Hunedoara donează orașului satul Racovița (aflat la vest de oraș, în imediata apropiere, astăzi înglobat teritoriului urban)⁶, amănuntele donației rămânând necunoscute datorită pierderii documentului original.

O problemă vitală pentru dezvoltarea orașelor medievale o reprezenta creșterea numărului populației productive, aspect pe care încearcă să-l reglementeze statutele lui Sigismund de Luxemburg și decretul din Pesta (1458) dat de Matia Corvin. De o importanță deosebită în acest sens este documentul dat pe seama tirgurilor Caran și Sebeș la 29 ianuarie 1458. Matia Corvin dispune ca iobagii nobililor din districtul Sebeș și din alte districte și comitate ale Ungariei să fie liberi și să se stabilească — fără nici o piedică și cu toate bunurile lor — în tirgurile Caran și Sebeș, după plata terragiului și a celorlalte obligații datorate către stăpînii feudali⁷. Documentul nu face decît să reconfirme unele norme mai vechi, încălcate însă de mulți domni de pămînt, în intenția de a nu pierde forța de muncă iobăgească, tentată dintotdeauna de libertatea orașeanului. Hotărîrea lui Matia Corvin nu reprezintă decît una din numeroasele măsuri luate de regalitate în favoarea întăririi orașelor în perioada de ascuțită luptă a puterii centrale împotriva anarhiei feudale interne, o măsură de a cîștiga un aliat și colaborator prețios. În două documente din 1463 și 1466 regele Matia afirmă de altfel că „gloria regilor stă în mulțimea popoarelor, în frumusețea și tăria țărilor, în bogăția și integritatea orașelor (subl. ns.)“⁸.

La 21 iunie 1494, Paul Chinezul, judele țării, reconfirmînd probabil un privilegiu dat de Matia Corvin, scutește pe locuitorii tirgului Caran de

⁵ Pesty Fr., *A szörényi Bánság és Szörény vármegye története*, vol. III, Budapesta 1878, doc. nr 32, p. 21–22.

⁶ *Ibidem.*, vol. II., Budapesta 1878, p. 123.

⁷ *Ibidem.*, vol. III., doc. nr 77, p. 73–74.

⁸ Elekes L., Lederer E., Székely G., *op. cit.*, p. 247.

plata oricărei vămi sau tricesime, interzicînd orice abuz juridic împotriva persoanei și mărfurilor acestora⁹.

Privilegiile orașenilor din Caransebeș (*antiqua ipsorum libertatis prerogativa*) sînt reconfirmate la 17 ianuarie 1497 de regele Vladislav al II-lea, prevăzîndu-se scutirea de orice taxă sau vamă și respectarea strictă a vechilor lor libertăți obținute în decursul timpului¹⁰.

De o deosebită importanță pentru dezvoltarea urbană a Caransebeșului este un document dat la 30 iunie 1498 în numele lui Vladislav al II-lea, acordînd orașului aceleași largi privilegii ca și cele de care se bucura orașul Buda (un veritabil „drept de Buda”) și reconfirmînd totodată drepturile mai vechi obținute în timpul regilor Matia Corvin, Sigismund de Luxemburg și Ladislau de Anjou. Deoarece caransebeșenii sînt adesea tulburați în respectarea privilegiilor lor (*tum per extraneos, tum etiam per emulos eiusdem Oppidi Karansebes in nonnullis libertatibus ipsorum graviter offenduntur et leduntur*), documentul reproduce în transumpt cele 2 diplome privilegiale ale orașului Buda (din 1403 și 1404) extinse acum și asupra Caransebeșului, „spre apărarea libertăților lor” (*pro defensione libertatum eorundem*)¹¹. Privilegiile acordate Caransebeșului vor determina o ascensiune economică remarcabilă a orașului în special începînd cu a doua jumătate a secolului al XVI-lea, cînd deține o poziție însemnată în comerțul Transilvaniei și chiar a sud-estului european¹².

La 23 ianuarie 1500, Vladislav al II-lea decide ca „toți nobilii și locuitorii țărgurilor noastre Sebeș și Caran” (*Vniuersos Nobiles et Inhabitatores oppidorum nostrorum Sebes et Karan*) să plătească în continuare numai 4 denari pe an decima către episcopul Luca de Cenad, cu toată hotărîrea recentă a dietei. Motivînd această decizie, regele amintește meritele deosebite pe care țărgurile Caran și Sebeș le-au dobîndit în lupta antiotomană, înlesnirea acordată urmînd să stimuleze în continuare participarea la apărarea teritoriilor expuse incursiunilor turcești¹³.

⁹ Pesty Fr., *op. cit.*, vol. III, doc. nr. 112, p. 117: „...Incolas et Inhabitatores predicti oppidi Karan vniuersos nullibi in bonis territoriis et tenetis tributisque et vadis vestris ad solutionem tributorum uel aliorum vectigalium appelere aut ad quorunvis instanciam in Rebus uel personis ipsorum arestare et dampnificare compellique aut arestari facere vlla ratione velitis communi Iusticia requirente”.

¹⁰ cf. *Anexa I.*: „...prefatos ciues nostros, vel eorum alterum aut homines et familiares ipsorum in locis dictorum Tributorum vestrorum ad solutionem alicuius Tributi vel Thelonij artare et compellere, aut eosdem in huiuscemodi antiquis ipsorum libertatibus impedire seu perturbare”.

¹¹ Pesty Fr., *op. cit.*, vol. III, doc. nr. 117, pp. 123–125.

¹² Cf. S. Goldenberg, *Caransebeșul în comerțul sud-est european din secolul al XVI-lea*, în *Banatica*, I, p. 166 și urm.

¹³ Pesty Fr., *op. cit.*, vol. III, doc. nr. 120, pp. 129–131, publică o transcriere a textului după un document din 1698 al capitulului din Alba Iulia; originalul se păstrează la Academia R.S.R., Filiala Cluj, Arhiva istorică, Documente medievale, *arhiva familiei Macskási*, LXV. „...ut ipsi nobiles et Inhabitatores praetactorum oppidorum Sebes et Karan, eo feruentius et sedulius defensionis hujus Regni incumbere, insistereque et turcorum insultibus sese opponere valeant”.

Regele Ludovic al II-lea scutește pe caransebeșeni de plata taxelor asupra bunurilor și mărfurilor cît și la procurarea alimentelor necesare în toate ținuturile regatului, interzicînd orice abuz comis împotriva lor. La 16 octombrie 1520 regele ordonă nobilului Vitus Kapythan de Doka să compară în termen de 32 de zile în fața judecătii regale, spre a se justifica de încasarea abuzivă a unor taxe de la caransebeșeni, în posesiunea sa Chizătău (Kyzethew) din comitatul Timiș¹⁴. Un an mai tîrziu regele intervine în favoarea caransebeșenilor în problema unor bunuri confiscate de Nicolae de Gîrliște, banul cetății Severin¹⁵.

După dezastrul de la Mohács (1526) regele Ioan Zápolya acordă o atenție deosebită ținutului de graniță din Banat. Într-un document din 16 iunie 1531 el reconfirmă orașului Caransebeș privilegiul dat încă de Sigismund de Luxemburg, privitor la folosirea pădurilor din împrejurimile tirgurilor Caran și Sebeș¹⁶. Suveranul ordonă castelanului, vicecastelanului, crainicilor, juzilor și juraților „orașului nostru Caransebeș” să protejeze și apere cetățenii caransebeșeni de „violentele nepermise” și abuzurile nobililor, legate de folosința acestui privilegiu¹⁷. Tot Ioan Zápolya reconfirmă la 5 februarie 1532 scutirea tuturor cetățenilor și oaspeților „orașului nostru Caransebeș” (uniuersi ciues et hospites ipsius ciuitatis nostre Karansebes) de plata „oricărui tribut și tricesime” (a solutione cuiuslibet tributi et tricesime). Regele dispune deasemenea ca cetățenii caransebeșeni, bunurile și mărfurile acestora, cît și cele necesare pentru procurarea alimentelor în ținuturile Ungariei, să nu se poată urmări pe cale judiciară — în caz de conflict — decît „în fața Judelui și Juraților zisului nostru oraș Caransebeș” (coram Iudice et Juratis ciuibus dicte ciuitatis nostre Karansebes)¹⁸.

Privilegiile de care s-a bucurat Caransebeșul pînă la mijlocul secolului al XVI-lea, cît și evoluția ulterioară a condițiilor istorice, îi vor asigura în a doua jumătate a secolului al XVI-lea și în prima jumătate a celui următor o poziție însemnată, nu numai din punct de vedere politic (ca centru al Banatului de Lugoj și Caransebeș, aparținînd între 1552 și 1658 de principatul autonom al Transilvaniei), cît mai ales economic, ca centru al unui intens schimb și tranzit de mărfuri¹⁹.

COSTIN FENEȘAN

¹⁴ *Ibidem.*, vol. III, doc. nr 141, pp. 167—170.

¹⁵ *Ibidem.*, vol. III, doc. nr 142, pp. 170—172.

¹⁶ Cf. *supra*, nota 5.

¹⁷ Pesty Fr., *op. cit.*, vol. III, doc. nr 156, p. 186: „...ab vltterioribus illicitis impetitionibus aliquorum Nobilium, si aliquod aliud legitimum non obstat impedimentum, nostre Maiestatis in persona et Iusticia mediante, tueri, protegere et defensare debeat et teneamini”.

¹⁸ Cf. *Anexa II*.

¹⁹ Cf. S. Goldenberg, *op. cit.*

ANEXA

I.

Buda, 1497, ianuarie 17.

Vladislav al II-lea, la cererea juzilor și cetățenilor din Caransebeș, le reconfirmă privilegiile lor mai vechi, care prevăd scutirea de orice taxă sau vamă.

Commissio propria domini Regis

Wladislaus dei gracia Rex Hungarie et Bohemie etc. Fidelibus nostris universis et singulis dominis, prelatibus, Baronibus, comitibus, castellanis, Nobilibus ipsorumque officialibus, Item civitatibus, oppidis et villis, earumque Rectoribus, Judicibus et Villicis ac alterius cuiusvis status et condicionis possessionatis hominibus, ubivis et in quibuscunque comitatibus huius Regni nostri Hungarie tributa habentibus, tenentibus seu exigentes, presentes visuris, salutem et graciā. Expositum est Maiestati nostre pro parte et in personis fidelium nostrorum universorum prudentium et circumsectorum Judicis et Juratorum, ceterorumque civium et Inhabitorum oppidi nostri Karansebes, Quodlicet ipsi antiqua ipsorum libertatis prerogativa a diuis Regibus Hungarie nostris scilicet predecessoribus concessa requirentes ab omni solucione Tributorum exempti sint et supportati habeantur, tamen nonnulli forent ex Vobis, qui eosdem non curatis antiquis huiusmodi ipsorum libertatibus, ad solucionem eorundem cogerent et compellerent, et propter non solucionem eorundem grauiter etiam turbarent et impedirent; Ideo, nobis pro parte ipsorum supplicatum est, ut eisdem superinde providere dignaremur; Quia autem, nos ipsos ciues nostros sicuti et ceteros omnes Regnicolas nostras in antiquis eorum libertatibus omnino conseruare et conseruari facere decreuimus atque ob id eosdem in eisdem per neminem impedire seu perturbare volumus, idcirco fidelitati vestre harum serie firmissime committimus et mandamus, quatenus a modo deinceps, prefatos ciues nostros, vel eorum alterum aut homines et familiares ipsorum in locis dictorum Tributorum vestrorum ad solucionem alicuius Tributi vel Thelonij artare et compellere, aut eosdem in huiusmodi antiquis ipsorum libertatibus impedire seu perturbare, nusquam et nullo unquam tempore presumatis, nam alioquin commisimus comitibus vel vicecomitibus et Judicibus nobilium illorum comitatum, in quibus forsitan huiusmodi mandata nostra non obseruarentur pro tempore constitutis, ut ipsi scita prius premissorum veritate. Vos et quemlibet vestrum ad premissa obseruanda per omnia onera et grauamina artius rogata et compellant auctoritate nostra Regia, presentibus ipsis in hac parte attributa mediante. Secus nullomodo facere presumatis; presentibus perlectis, exhibentis restitutis. Datum Bude, in festo beati Anthonii abbatis et confessoris Anno Domini Millesimo Quadringentesimo Nonagesimo septimo, regnorum nostrorum Hungarie etc. Anno septimo, Bohemie vero vigesimo sexto.

L. S.

— Academia R.S.R., Filiala Cluj, Arhiva istorică, Documente medievale, *arhiva familiei Macskási*, LXIII.

— original pe pergament, păstrat în stare foarte bună.

- pecetea rotundă din ceară roșie, cu hîrtie protectoare, aplicată sub text.
- însemnări în exteriorul documentului:
 „1497. Karansebes Varosa Privilegiuma a Vamoknak el engedese felöl.”
 „hogi se adot, se vámot ne agionak az karansebesiek.”

„Eodem Die et Anno ezen megh irt Karansebesi Kalinaj Peter altal eddigh tartatvan ezen Karansebes vaross Privilegiumi Levele, keze alol adatot Karansebesi Urainknak ugjan Karansebesi Varga Gabor altal. Datum Buzas Bessenyo Die 19 7-bris Anno Domini 1688. Karansebesi Kalinaj Peter m.p.”

II.

Sighișoara, 1532, februarie 5.

Ioan Zápolya, la cererea cetățenilor orașului Caransebeș, dispune ca aceștia să nu poată fi urmăriți juridic — pentru o cauză produsă în altă parte a regatului — decît în fața jude-lui și a juraților orașului Caransebeș; este reconfirmat privilegiul mai vechi al cetățenilor caransebeșeni privind scutirea de tricesimă și orice dare.

Commissio propria domini⁷ Regis

Joannes Dei gracia Rex Hungarie, Dalmacie, Croacie etc. Fidelibus nostris universis et singulis, dominis, prelatibus, baronibus, comitibus, vicecomitibus, castellanis, Nobilibus ipsorumque officialibus, item civitatibus, oppidis et liberis villis, ipsorumque Rectoribus, Judicibus et villicis presentes visuris, salutem et gratiam. In personis fidelium nostrorum universorum ciuium et hospitem ciuitatis nostre Karansebes querulose exponitur Maiestati se dum ipsi vel alter ipsorum simulcum Rebus et bonis eorum Mercimonialibus ac aliis quibuscunque pro acquirendis victuum suorum necessarium per climata Regni nostri proficiscerentur, per nonnullos in vestris tenetis honoribus, districtibus, officiolatibus et tributis ac vestri in medio in personis Judicarentur, ac Rebus et bonis arestarentur, signanter pro excessibus, debitis et offensis aliorum, in ipsorum preiudicium et dampnum manifestum. Unde cum Iusti pro iniustis et Innoxii pro eorum excessibus puniri non debeant, nec aggrauari; Igitur fidelitati vestre harum serie committimus et mandamus firmissime, quantenus, a modo deinceps dum, quando ac quotienscum predicti ciues et hospites prefate ciuitatis nostre Karansebes, vel alter ipsorum presentium ostensorum simulcum rebus et bonis suis quibusuis pro acquirendis victuum necessarium ad vestras tenutas, honores, districtus, officiolatus, tributa, aut vestri in medium preuenerint, eosdem in personis Judicare ac rebus et bonis arestare, seu prohiberi facere nullatenus presumatis, nec sitis ausi modo aliquali; Si qui enim quisque acciones vel questionibus contra aliquem ex ipsis ciuibz nostris, vel homines eorum haberent vel habuerint, id coram Iudice et Juratis ciuibz dicte ciuitatis nostre Karansebes Iuridice prosequantur, ex parte quorum iidem omni querulanti meri Iuris et iusticie ac debite satisfaccionis complementum explere . . . *) prout dictaverit ordo iuris; Preterea quia universi ciues et hospites ipsius ciuitatis nostre Karansebes antiqua libertatis eorum prerogatiua per Dious Reges Hungarie nostros scilicet predecessores ipsis graciose concessa per nosque confirmata requirente a solutione cuiuslibet tributi et tricesime, tam de personis propriis, quam de rebus eorum mercimonialibus penitus et per omnia exempti sunt et supportati. Ideo vobis vniuersis tributarum et tricesimatorum nostris et aliorum quorumcunque in terris et super aquis ubiui constitutis presentium noticiam habituris similibz nostris Regiis damus in mandatis, ut a dictis ciui-

bus ipsius ciuitatis nostre Karansebes vel altero eorum necnon rebus eorum in locis dictorum tributorum et tricesimarum ineundo et redeundo atque pereundo nullum tributum, nullamque tricesimam petere et exigere, petique et exigi facere aliquatenus presummatis. Nam aliter committimus serie presentium strictius comitibus, vicecomitibus et Iudicibus nobilium illorum comitatum in quibus fortassis huiusmodi mandata nostra non obseruarentur, ut ipsi scita prius premissorum, mera veritate vos et quemlibet vestrum de eadem obseruantes non sine omnis damnis et grauaminibus in talibus fieri solitis arcius astringant, Auctoritate nostra Regia presentibus ipsis in hac parte attributa, Jureque et iusticia mediante. Secus igitur non facturis, presentibus perlectis exhibenti restitutis. Datum in ciuitate nostra Segeswar in festo Beate Agathe virginis et martiris Anno Domini Millesimo Quingentesimo Tricesimo Secundo.

I. S.

— Academia R.S.R., Filiala Cluj, Arhiva istorică, Documente medievale, *arhiva familiei Macskási*, LXXXII.

— original pe pergament, păstrat în stare bună.

— pecetea rotundă din ceară roșie, aplicată sub text, lipsește.

— însemnare de cancelarie în exteriorul documentului:

„Az varos privilegiuma. Johannes Bobik, Notaryus”.

— însemnări în exteriorul documentului:

„1532. Káransebes Várossa Privilegiumak”.

„Midőn az Buszurman hatalmas Nemzet Karansebes varossat megh vette volna, ez Privilegiumos Levelet az piacza várost az Törökök labok alol ragatatott Karansebesi Kalinaj Peter altal gondjat is viselven az idők alat Mar Isten bölis itilessiből az Felséges Romaj Csaszar vitez Armadaj altal varosunk adatot viszsza az Karansebesi Attjafiaknak. Mellj Privilegiumos levelet keze alol kikerven Karansebesi Varga Gabor altal. Datum Buzas Bessenyö** Die 19 7-bris Anno Domini 1688. Karansebesi Kalinaj Peter m.p.”.

ÜBER DIE PRIVILEGIEN VON CARANSEBEȘ BIS ZUR MITTE DES XVI. JHS.

(Zusammenfassung)

Aufgrund veröffentlichter und unveröffentlichter archivalischer Belege versucht der Artikel die städtische Entwicklung Caransebeș' zu erörtern. Es ist besonders auf das Zeitalter König Matthias' hinzuweisen, dessen Politik der inneren Zentralisierung, Bekämpfung der feudalen Anarchie und Stärkung der Königsmacht, grosse Aufmerksamkeit dem Städtewesen beigemessen hat. Zufolge dieser Politik, wie auch seiner Lage als Grenzortschaft, verdankt Caransebeș seine Ausstattung mit den weitesten Privilegien, die ihm in der zweiten Hälfte des XVI. Jahrhunderts zu einer bedeutenden Stelle im siebenbürgischen als auch im Südosthandel verhalfen.

* Textul rupt 1 cm; conform sensului se poate întregi „tenerentur”.

** *Valea Izvoarelor* (sat în apropiere de Luduș).

INFORMAȚII DOCUMENTARE PRIVIND RĂSCOALA POPULARĂ BĂNĂȚEANĂ DE LA 1737—1739

Pînă în prezent răscoala populară antihabsburgică a românilor bănățeni de la 1737—1739 este cunoscută în linii mari datorită studiilor și izvoarelor publicate¹; parcurgerea materialului arhivistic inedit ne-a permis completarea unor aspecte puțin cunoscute și descoperirea altora noi.

Regiunea minieră din Banat a suscitat de la început interesul autorităților austriece, care au depus eforturi deosebite pentru valorificarea bogatelor zăcămintele de cupru și fier și prelucrarea minereurilor în atelierele metalurgice de la Oravița, Dognecea, Ciclova, Bocșa, Moldova Nouă, Sasca și Luncani. Numai în 1735 statul austriac obține din mineritul și metalurgia bănățeană un venit de 267176 fl.², iar veniturile realizate în 1734 din exportul aramei se cifrează la 146000 fl., sumă depășită doar de exportul de vite a cărui valoare se ridică la 185000 fl.³.

Cu deosebire îngrijorate sînt cercurile conducătoare ale monarhiei de securitatea regiunii miniere bănățene la izbucnirea războiului cu Turcia în 1737. Dacă în primul an Banatul nu va fi aproape de loc teatru de operațiuni, în 1738, campaniei militare, ce se desfășoară în mare parte pe teritoriul bănățean, i se asociază — cu grave urmări — răscoala antihabsburgică a românilor de aici⁴.

În primăvara anului 1738 operațiunile se reiau în regiunea Orșovei și Mehadiiei, cit și la Dunăre, trupele turcești înregistrînd progrese destul

¹ P. Drăgălina, *Din istoria Banatului Severin*, vol. III, Caransebeș 1902, p. 175 și urm.; Gh. Popovici, *Istoria românilor bănățeni*, Lugoj 1904, p. 314 și urm.; I. Stoia-Udrea, *Răscoala iăvănească din Banat de la 1738—1739*, Timișoara 1945; B. Surdu, *Răscoala populară antihabsburgică din Banat (1737—1739)*, în SMIM, vol. II, 1957, p. 289 și urm.; Nicolae Stoica de Hațeg, *Cronica Banatului*. Studiu și ediție de Damaschin Mioc (în col. *Cronicle medievale ale României*, VII), București 1969, p. 172 și urm., precum și lucrările mai vechi Pesty Fr., *A szörényi Bánság és Szörény vármegye története*, vol. I, Budapesta 1877, p. 149 și urm.; F. Milleker, *Geschichte der königlichen Freistadt Werschetz*, vol. I, Budapesta 1886, p. 114 și urm.; L. Baróti, *Adattár Délmagyarország XVIII századi történetéhez*, vol. I—II, Timișoara 1893—1900.

² J. Kallbrunner, *Das kaiserliche Banat: Einrichtung und Entwicklung des Banats bis 1739* (în col. *Veröffentlichungen des Südostdeutschen Kulturwerks*, seria B, vol. 11), München 1958, p. 73, nota 219.

³ *Ibidem*, p. 53.

⁴ Pentru mersul evenimentelor, cf. B. Surdu, *op. cit.*

de lente, însă de durată. Evenimentele militare sîlesc pe austrieci să ordone evacuarea minelor și a atelierelor metalurgice de la Majdanbek (azi în R. S. F. Iugoslavia) și Moldova Nouă, problema securității regiunii miniere Oravița—Dognecea—Bocșa reținînd acum atenția datorită iminenței unui atac din Almăjul ocupat de turci.

La 17 mai 1738 guvernatorul Neipperg încredințează maistrului minier superior Hartenfels apărarea regiunii miniere din sudul Banatului. Forțele de care acesta dispune se reduc însă la cîteva companii de pază a minelor și la grupuri de voluntari recrutați dintre lucrătorii de la atelierele metalurgice și coloniștii germani, trupele imperiale fiind reclamate pe frontul de operațiuni. Pentru organizarea unei rezistențe mai eficiente în cazul unui atac, conducerea provincială recomandă fortificarea atelierelor metalurgice cu șanțuri de apărare. Cantități însemnate de făină sînt dirijate spre regiunea minieră bănățeană pentru subzistența trupelor de apărare și a populației germane, ce se refugiase aici din alte părți. Maistrului minier Hartenfels i se amintește importanța unei apărări eficiente, care să permită „continuarea activității topitoriilor“, urmînd să acorde toată atenția „spre a se urmări prinderea unor lotri (români — n.n.)“, a căror colaborare cu turcii era cunoscută autorităților⁵.

O scrisoare din 22 mai 1738 a protopopului Iancu Petroni al Bocșei către protopopul Daina al Lugojului, conține informații prețioase asupra stării de revoltă a populației românești din regiunea minieră: „... Iară să afli cucernicia ta că de la Dunăre vin oameni cu știri de răzmiriță și lumea o început și aici să se învrăjbească; iară oamenii spun că preoții să slujească Domnului, iar nu stăpînilor lumești; iară pentru domnii lumești or începe ei acuș să aprindă vilvătăile cele mari, ca să curețe pămîntul de zgăibi“⁶.

Cu forțele disponibile, maistrul minier Hartenfels ocupă la sfîrșitul lunii mai 1738 căile de acces din Almăjul cuprins de răscoala populației românești, spre regiunea minieră, căci „dacă nu se va putea interzice efectiv accesul dușmanului (a turcilor, n.n.) măcar să fie împiedicată invazia supușilor almăjeni răsculați“. Hartenfels își exprimă însă scepticismul că, cu puținele forțe de care dispune ar putea stăvili „tilhăriile ce pornesc adesea de acolo (din Almăj, n.n.) și cu atît mai puțin un atac al dușmanilor“. Maistrul minier se plînge de nesiguranța combatanților săi, care la vestea capitulării imperialilor la Mehadia (în 27 mai 1738) „au șters-o și în ciuda tuturor măsurilor luate sub severă amenințare“ nu s-au răspîndit pe poziții lăsîndu-le descoperite⁷.

În imposibilitate de a controla accesul spre regiunea minieră, Hartenfels înregistrează fuga tuturor coloniștilor germani din apropierea ținutului almăjan, care antrenează în debandadă și comunele montanistice locuite de germani (e vorba de funcționarii minieri — n.n.), în așa fel, încît „întregul ținut este complet cuprins de fugă“. Starea de fierbere

⁵ Anexa V.

⁶ B. Surdu, *op. cit.*, p. 330.

⁷ Anexa I.

din Almăj îi este confirmată lui Hartenfels de o iscoadă sosită de la Lăpușnic, care-l informează că obercnezul⁸ Almăjului împreună cu 300 călăreți turci a întreprins recunoașterea trecătorilor și „este aproape sigur că mai mult de 1000 de supuși almăjeni înarmați intenționează să irumpă în ținutul de aici (regiunea minieră, n.n.)⁹“. Numărul „lotrilor călări“¹⁰ îl îngrijorează într-atât pe Hartenfels, încât afirmă zădărnicia oricărei împotrăviri cu cei 188 de oameni de care dispune. Prin iscoada venită de la Lăpușnic, maistrul minier superior mai obține informații provenind de la însuși obercnezul Almăjului: la 28 mai 1738 turcii propun garnizoanei imperiale de la Orșova capitularea, dar în urma refuzului dezlanțuie un violent bombardament de artilerie. Deasemenea este amintită escortarea de către turci la Orșova a unui înalt ofiter austriac¹⁰. Pentru a se informa asupra situației din teritoriul ocupat de turci, Hartenfels trimite două iscoade la Teregovă și Slatina Timișului, iar alți doi emisari sînt trimiși imperialilor din Orșova asediată¹¹.

Situația tot mai periclitată a regiunii miniere îndeamnă un înalt funcționar de la Oravița să ceară sfatul și concursul administrației bănățene în alternativa de a se menține „într-o astfel de stare periculoasă, cînd comunele s-au refugiat deja“. O ștafetă trimisă de la Oravița la Timișoara este interceptată de lotri și e puțin probabil să mai răzbată vreuna din cauza „numeroasei adunături fără căpătii“. Situația din ținuturile apropiate de regiunea minieră devine tot mai critică datorită intensei activități a lotrilor; la 29 mai 1738 convoiul cu bagaje, care se retrăgea de la minele și atelierele metalurgice de la Majdanbek, cu toate că este însoțit de o unitate de pază de 30 de panduri, este atacat și complet jefuit de lotri. În ciocnirea singeroasă care are loc „nici măcar femeile sau copii nu au fost cruțați“. Același lucru se întîmplă cu un convoi similar ce se retrage de la Moldova Nouă. Starea de nesiguranță cuprinde și regiunea minieră, căci un funcționar trimis după instrucțiuni de la Oravița la Timișoara, nu ajunge decît pînă la Rusova, de unde se întoarce „fără a fi rezolvat problema, din cauza fricii de lotri“¹².

Invazia de care maistrul minier superior Hartenfels se temea într-atît, se produce la începutul lunii iunie 1738. În 4 iunie, românii răsculați — alături de trupele turcești — atacă și produc mari pagube atelierelor metalurgice de la Oravița¹³. La Ciclova, răsculații și turcii distrug instalațiile cuptoarelor de topit și ale ciocanelor de aramă și ucid pe maistrul

⁸ Cu privire la instituția obercnezilor în Banatul sec. XVIII, cf. Th. N. Trăpcea, *Organizația cnezială în Banat din a doua jumătate a secolului al XVII-lea și pînă în prima jumătate a celui de-al XIX-lea*, în StAI, vol. XII (1967), p. 235—243.

⁹ Pentru adîncă semnificație socială a luptei lotrilor bănățeni, cf. A. Țintă, *Lotria, formă de luptă a poporului din Banat împotriva stăpînirii habsburgice*, în Studii, XI (1959), Nr. 3, p. 169—192.

¹⁰ Este probabil vorba de colonelul conte Piccolomini, care capitulase la Mehadia în 27 mai 1738, în schimbul unei libere și onorabile retrageri.

¹¹ Anexa I.

¹² Anexa II.

¹³ Pesty Fr., *Krassó vármegye története*, vol. II—2, Budapesta 1884, p. 85.

silvic Mayer. În 6 iunie 1738 sînt atacate atelierele și topitoria de minereu de fier de la Bocșa. Arendașii atelierelor, frații Reissenbüchler, sînt uciși, iar depozitele și instalațiile, jefuite și distruse¹⁴.

De o importanță deosebită pentru istoricul răscoalei românești din Banat este raportul unui înalt funcționar minier asupra evenimentelor de la atelierele metalurgice Luncani (în regiunea Făgetului) și din împrejurimi¹⁵. La vestea înaintării turcilor pe valea Timișului, încasatorul (Einnehmer) Stürmer de la atelierele de prelucrare a fierului de la Luncani, trimite în 23 iulie 1738 un curier la Lugoj, spre a se informa asupra stării de lucruri și a aduce instrucțiuni. Curierul revine a doua zi după masa cu „vestea nenorocită” că, pentru a se putea salva din calea invaziei, personalul de la Luncani trebuia să fie în dimineața următoare la Lugoj, spre a urma armata ce se retrăgea înspre Timișoara, în timp ce în urma ei „se pare că mărșăluiesc în jur de 7000 de lotri și invadează țara”. Alți funcționari fiscali de la Făget primiseră ordinul de a se retrage la Sinandrei (districtul Timișoarei), însă la atelierele de la Luncani — izolate în munți, n-a mai ajuns nimic „căci am fost expuși — după toate probabilitățile — datorită uitării conducerii noastre, ca o adevărată jertfă pentru măcel, fie turcilor, fie lotrilor”. În această situație Stürmer trimite cîțiva panduri din trupa de pază a atelierelor și cîțiva lucrători, să procure căruțele necesare evacuării efectelor mai de preț. După multe eforturi, descrise în documentul contemporan, sînt adunate și încărcate 4 care cu boi, ce urmau să se îndrepte spre Lugoj odată cu dimineața. În condițiile de nesiguranță generală din Banat, Stürmer cere pandurilor să escorteze convoiul în drumul său. Pandurii însă, beți cu toții, refuză. Stürmer se adresează ofițerului care-i comanda, primind răspunsul că obiectivul trupei de panduri este punerea în siguranță a casei de bani erariale. Insistînd, Stürmer își atrage dușmănia pandurilor, unul dintre ei spunînd ofițerului: „Domnule, dă-i încasatorului o singură palmă, noi te vom ajuta imediat și-i vom da restul și face seama”. În acest mod trupa de panduri părăsește grupul funcționarilor și lucrătorilor de la atelierele metalurgice, pentru care începe acum un drum plin de primejdii și neprevăzut. Românii folosiți drept cărauși „au tot încercat, după cum se înțeleseseră între ei, fie să răstoarne, fie să rupă căruțele, pentru a ne reține pînă la împlinirea nocturnă a planului lor”. La trecerea peste o pășune grupul condus de Stürmer este întîmpinat de doi țărani români cu cererea că „ar fi fost trimiși aici de supușii districtului cu acel țel și scop, și anume că ei, onezii, împreună cu toți supușii satelor” cer să afle „cît de departe ne gîndim să luăm căruțele și boii”. Cei doi țărani mai declară că nu se va permite trecerea căruțelor mai departe, „căci după știri sigure inamicul (turcii, n.n.) și așa va stăpîni toată țara”. Românii pretind să li se plătească boii și căruțele, în caz contrar „să fim numai asigurați că nu ne va fi deloc bine”. Pentru

¹⁴ Sim. Sam. Moldovan, *Județul Caraș și orașul Oravița. Scurtă monografie istorică*, Oravița 1935, p. 49.

¹⁵ cf. Anexa IV.

a evita o ciocnire cu populația românească revoltată, Stürmer propune să trateze problema cu cnezii satelor din împrejurimi. Delegația care pornește să inițieze tratativele nu găsește la locul indicat de cei doi țărani, nici un cnez, căci problemele fuseseră deja tratate cu cnezii de un pandur „spre nenorocirea și paguba noastră completă”. Reprezentanții grupului de la Luncani nu sînt întîmpinați decît de 5 țărani, care le declară că „deoarece dușmanul va stăpîni și așa țara”, nu mai pot îngădui trecerea carelor, dorind ei însăși a se refugia. Stürmer reușește pînă la urmă să-i convingă ca, pentru 4 fl. de căruță, să-l ducă pînă la Lugoj sau Căpîlnaș. În cazul unor neînțelegeri sau pentru a găsi o altă soluție, Stürmer propune a se apela la mijlocirea obercnezului de la Curtea.

După încheierea fericită a tratativelor, grupul de la Luncani își continuă drumul, dar la trecerea peste un riu este oprit de podul distrus. În timp ce se pregătea să treacă peste podul refăcut, convoiul este atacat cu violență de românii răsculați. Stürmer descrie cu groază și pe larg atacul în care oamenii săi au fost copleșiți de împușcături și pietrele prăvălite de pe povîrnișuri. Tot convoiul se dizolvă în panică, căutînd scăparea în fugă. Pandurii, care trecuseră cu puțin timp înainte podul, s-au abținut în tot timpul atacului să intervină. La interpelarea lui Stürmer, ofițerul care conducea trupa de panduri, îi replică doar că, în caz de intervenție el și oamenii săi ar fi masacrați de românii care le strigau cuvinte de amenințare. Cu greu, cei din grupul de la Luncani, atacați tot timpul drumului de românii răsculați, reușesc să se salveze prin Tomești la Curtea. Încasatorul Stürmer cere obercnezului de aici să-i pună la dispoziție țărani români înarmați, spre a face o recunoaștere la locul atacului. Însă atît obercnezul, cît și proprii săi oameni, îl sfătuiesc pe Stürmer să abandoneze acest proiect mai mult decît riscant. Pînă la urmă, obercnezul cu oamenii săi recunosc locul atacului, aducînd pe felcerul rănit găsit acolo. Colaborarea cu Stürmer va deveni funestă pentru obercnez, căci „a devenit atît urît de supuși, încît pînă la urmă a trebuit să fugă în taină în Ardeal, împreună cu soția sa și cu ceva bagaj puțin, căci după spusele lor (ale țăranilor răsculați, n.n.), nu i-ar fi făcut altfel, decît nouă, săracilor, fiindcă el, obercnezul — după cum o dovedise — era tot timpul înclinat mai mult nouă, germanilor și ținuse mai mult cu noi decît cu ei”. După un drum petrecut sub imperiul fricii Stürmer și ai săi reușesc să se refugieze la Dobra, iar de aici, să se pună în siguranță deplină la Deva.

Între timp la atelierele de la Luncani se desfășura un alt episod al minici populare. Maistrul Althofen, de la cuptorul de topit, care se reîntorsese la Luncani cu o parte a convoiului atacat, va avea de înfruntat atacul unei cete puternice de lotri. Atelierele metalurgice erau de mai mult timp supravegheate de „lotri turci” (sic!), trimiși aici printr-un om al cnezului sătesc din Tomești. Althausen și ai săi sînt atacați pe înserate de ceata de lotri condusă de un harambașă, a cărui

sosire era așteptată. În timpul ciocnirii Althausen este ucis, iar supra-veghetorul ciocanelor de fier, Goll, după ce este maltratat, e pus în libertate pentru suma de 47 de ducati; „în uzină însă totul a fost imediat devastat și transportat de acolo“. După cum o afirmă documentul contemporan, „această distrugere a uzinei s-a întâmplat de la început și prin supușii satelor aparținătoare de uzină și anume, nu din alt motiv, decât fiindcă credeau că Banatul aparține într-adevăr deja turcilor“. Atacul trebuie că a fost premeditat cu mai mult timp înainte, deoarece unii funcționari reținuți ca ostatici sînt eliberați imediat după evenimente, „de unde rezultă foarte clar că ei, supușii, au avut în proiect și au pus la cale mai de demult acest atac hotesc“, mai ales că au remarcat slăbiciunea corpului de pază al atelierelor și contau pe atitudinea pasivă a pandurilor. Stürmer afirmă că evenimentele au fost „după toate semnele o afacere neîndoios pusă la cale între panduri și supușii rebeli“, iar ajutor în această situație gravă nu era de sperat de nicăieri „căci pandurii țineau mai mult cu acei supuși, decât cu noi, germanii“, în loc să se opună „ca niște soldați curajoși, adunăturii aceleia de supuși rebeli“.

Ecoul evenimentelor din sudul și sud-estul Banatului ajunge rapid și în celelalte părți ale provinciei, încît la vestea ocupării Lugojului de către turci, administratorul districtual de la Făget și administratorul adjunct de la Căpîlnaș se refugiază în grabă la Lipova. După scurt timp însă vor părăsi Lipova, împreună cu funcționarii minieri de acolo, fiindcă „ne-am simțit amenințați de țărani cu rele gânduri“¹⁶. Din refugiul de la Arad ei vor căuta în două rînduri să ia legătura cu autoritățile bănățene de la Timișoara, însă curierii „din cauza numeroșilor lotri s-au întors fără să fi rezolvat lucrurile“¹⁷.

Pe la sfîrșitul lunii noiembrie 1738 atelierile de la Bocșa sînt încă odată ținta acțiunilor răsculaților români: „600 de oameni, adunătură de lotri“, conduși de „renumitul“ harambașă Adam Moharu atacă și ocupă pentru scurt timp atelierile de fabricare a armamentului, fiind cu multă greutate respinși de trupele de pază¹⁸.

Lupta populației românești din regiunea minieră este un aspect pînă în prezent puțin studiat de istoriografie. Nu e de loc exclus ca în cetele de lotri care operau în ținutul minier să fi activat mineri și cărbunari români — folosiți deja în număr mare de administrația austriacă — însă deocamdată datele documentare concrete nu ne stau la dispoziție. Un ordin al administrației provinciale din 28 decembrie 1739 reglementează refacerea mineritului și metalurgiei bănățene afectate în măsură mai mare de românii răsculați, decât de operațiunile militare¹⁹.

¹⁶ Anexa III.; cf. și L. Baróti, *op. cit.*, vol. II, p. 563.

¹⁷ Anexa III.

¹⁸ L. Baróti, *op. cit.*, vol. I, p. 518.

¹⁹ Arhivele Statului Timișoara, *fond Direcția Minieră Oravița* (se va cita în continuare D.M.O.), Nr. 9/1739: „...den durch die fûrgewesten Krieg's Troublen, meistentheills aber durch die aufgestandenen Wallachen ruinierten Bannat. Bergwerckhen“.

Urmările răscoalei populației românești se vor resimți încă timp îndelungat în regiunea minieră. Un raport al conducătorului ateliereilor metalurgice de la Moldova Nouă amintește felul în care răsculații români au înțeles să reacționeze față de mijloacele de muncă ce le socoteau responsabile de exploatarea la care erau supuși: „...s-a crezut că supușii vor aduce înapoi fierăria luată (așa cum după informații s-a petrecut și la alte ateliere), însă pînă în prezent n-au adus mai mult de 2 țevi de la foale și se bănuie deci că aceștia trebuie să aibă celelalte forme de topit sau de fier, axele, uneltele de la ateliere și hute“. Raportul încheie plin de amărăciune, amintind ce „națiune dîrză sînt supușii din Clisură, care nu se sinchiesc nici după amenințări sau ceva asemănător“²⁰.

Un raport asupra distrugerilor provocate de răsculați la atelierele metalurgice de la Ciclova menționează că „după cum au fost distruse în întregime de către românii răutăcioși clădirile ciocanului, tot așa și cele ale hutei, fiind stricate pînă și ventilele sau șanțurile de aer“. La Oravița răsculații distrug pînă și iazurile care aprovizionau atelierele cu apa necesară. La Dognecea nu rămîn decît „umbre ale bisericii, prăvăliei, topitoriei și bancului de încercare, nimic altceva decît zidurile care — alături de cuptoarele de ars — mai pot fi văzute în picioare“²¹.

Starea de nemulțumire a populației din regiunea minieră se va manifesta și după înăbușirea răscoalei prin numeroasele acțiuni ale lotrilor. La 6 și 8 iunie 1740 aceștia atacă la Maidan un funcționar, iar la Ciclova iau ca ostatic cnezul sătesc²². În vara aceluiași an maistrul minier Lemberger este atacat de 5 lotri pe drumul de la Bocșa la Dognecea²³.

Rămîne ca studiul altor fonduri de arhivă să întregască tabloul evenimentelor desfășurate în regiunea minieră bănățeană în timpul răscoalei populare de la 1737—1739.

COSTIN FENEȘAN

²⁰ D.M.O., Nr. 1/1740 (18.I.1740): „...man hat zwar geglaubt es werden die unterthanen das Entführte Eyssen werckh (wie dem Vernehmen nach in andern werckhern geschehen) zuruckh bringen, Sie haben aber zu Dato, mehr nicht dan 2 blassbalch Röhren zuruckh gebracht, vermuthet man also, dass diese die übrige Schmöltz oder Eyssformen, Wällzapfen, Ding- und Hüttengezeug auch haben müssen“; „...was für eine hartnäckhige Nation die Clissurer unterthanen seyndt, in deme solche weder nach Trohen noch anderer dergleichen etwas fragen“.

²¹ D.M.O., Nr. 2/1740 (2.II.1740): „...gleich wie nun die Hammer- also seyen auch die Hütten gebäu von denen bosshafften Wallachen totaliter und bis auf die Ventilen oder Lufft gräben ruiniret worden“; „...gestalten von der Kirchen, Handlhaus, Schmeltz Hütten und Probirgaaden, nichts anderes als die noch zum theill stehende gemäuer nebst denen brenn öfen zu sehen gewesen“.

²² D.M.O., Nr. 6/1740 (10. VI. 1740).

²³ D.M.O., Nr. 8/1740 (30. VII. 1740).

ANEXA

I

1738 mai 30, Oravița

Raportul maistrului minier superior de la Oravița adresat administrației Banatului, despre măsurile de apărare a regiunii miniere Sasca-Oravița împotriva unui atac al turcilor sau al populației românești răsculate.

Löbl. Kayl. Administration

Ihro Hoch Gräflichen Excellenz

Gnädig und Hochgebieltende Herren, Herren!

So baldt ich den 22-t von Temesvar alhierzuruckh angelanget, habe ich zu gehorsamer folge die mirg(nä)digst zu gestelter Ordre mittelst Sambentlichen Bergschützen, item Teutsche Landt Militz, wie auch mit denen da und dorth antreffenden Panduren, die auss der Allmasch in hiesiger Gegendt gehende Pasage zu besezen inich erstlich nacher Dognatzka, von daunen aber über die Carraschova weither übers Gebürg, etlichen aber auch von daselbst in denn hiesigen Tannenwaldt begeben, allwoselbst ich die an mich untern 27-t und 28-t dieses in g(na)den erlassene Verordnung mit unterthänigen respect gegeben, die aus der Allmasch herein vorhandtene Passagen bestmöglichst zu besezen und wonicht den würkel. zuetritt des feundes wenigstens das Einbrechen deren Corruppirten Allmascher unterthanen Eyserist zu verwehren, gleich wie ich also auf der in die Carraschova gehender Allmascher Strassen welche sehr practicable und ohne hinlänglicher Maunschafft ohnmöglich genugsamb verwehrt werden kann, dem Herrn Oberhütten M(ei)ster Lemberger mit 40 Bergschützen und 13 Bewaffneten Carraschovaer unterthanen gelassen, also habe in erweegung der daselbst allzugross befündlicher weithleuffigkeith und dass mit dieser geringen anzahl der mahnschaft nicht einmahl denen von daselbst heraus häufig Sträuffenden Räubereyen vill weniger einen feindtlichen anlauff gestäuert werden khönte, von des Capitain Schmidt untergehabten Taitschen Landt Militz (welcher biss anhero zu Potock gestanden, durch die dahin beordtete M(ajdan)pecker schützen Compagnie abgelosset hätte werden sollen), 70 Köpf dahin eyllferttigit zu Marschiren befehlichet, mithin der vösten zuversicht gewesen, dass dieses 123 Kopf bestehende Commando sich eine Zeith Lang auf der daselbst ausgestellten Postirung hatte genugsamb vösthaltten können, nach deme ich also von diesen so gestaltigen aussgemachten Posto eben anheuet nacher Potock aufgebrochen und das erforderliche daselbsten zur Defension der Werkhern wollen, erhalte ich bey ligendes schreiben von dem in Potock gestandtenen und voran gedachten Capitain Schmidt, auss welchem Ewer Hoch Gräfl. Excellenz mit Mehreren gnädig zu ersiehen geruhen werden welchergestalten die vollige teutsche Landt Militz auf erhaltene Kundtschafft dass Mehadia verlohren, durchgegangen und ohnerachtet aller darwider auch mit scharffer Betrohung vorgekehrter veranstaltung sich ehe und bevor die M(ajdan)pecker schützen Compagnie zur ablössung daselbst ein getroffen, sich geflichtet, mithin den einzigen Panduren unter-Lieut. H-rn Cremer mit alleinigen 18 Panduren daselbst gelassen, welcher sich aber nach reterirung der Teitschen Landt Milliz gleichfahls anhero begeben.

Wie georne ich nun Ewer Gräfl. Excellenz in Besezung sothanner importanten Passagè abgefaste hohe Intention aufzuführen, Mier aufgegeben seyn lassen wollen, umb sowenig bin ich es dermahlen vermögent allermassen, da sich nun mehro alle hierumb ligende Teutsche Dorffschafften augenblicklich geflichtet, sich entlich auch die hiesigen Berg-Ambt untergebene Dörffer welche bis heintigs Stundt in ihren Domicilys auf behalten, auf gleiche arth durch gegangen, mithin die ganze gegendt in völligen flüchten begriffen stehet, ich habe zwahr die Majdanpecker Schützen Compagnie welche in 66 Schülter Massigen Köpfen bestehet augenblicklich auf zu brechen und nacher Potock zu Marshiren Mehrmahlen beordert, nach deme aber dorthiger Pass wegen viller weitleüffigkeith und da diser biss dato nicht verhackhet worden, durch eine noch weitere Stärckhere Manschafft ohnmöglich souteniret werden kann, so ist es nichts auerst als zu praesumiren dass dise dahin zu Marshiren beordnete Manschafft verlohren gehen, wier aber alhier mit all übrig Postirungen und ungemeiner Menge Teutscher Familien capiret verfolgich in die Feündes Händte gerathen dörfften, welches umb so villmehr zur Muethmassen, als ein anheüet auss der Allmasch und zwahr von Luposchnick angekommener Vertrauter Kundtschaffter die sichere Nachricht überbracht, wie Er bey seiner auss Kundtschaffung den Allmascher Ober Kneesen mit 300 berittenen Türckhen die allmascher Passagen zu recognosciren angetroffen, und solle nur gahr zu gewiss sein, dass mehr dann 1000 Bewaffnete Allmascher unterthannen in hiesige gegendt einbrechen wollen, zu denn so ist eine solche Menge der Berittenen Raubern, welche ohnzweiffelbah freundlicher seiths herüber gekommen, in diser gegendt vorhanden, dass mann sich dennenselben ohnmöglich widersezen werdet können, ich bin allhier nur 43 Köpf von denen Bergschützen Starckh, 45 deren seyndt auf dem Pounor, 50 aber auf dem Pass Cerscharuska, 40 Bergschützen hingegen hat Herr Ober-Hütten Meister in der Carraschova und 10 derenselben seyndt zu Beschützung des Werckhs daselbst verbliben. Worauss Ewer Hoch Gräfl. Excell. abnehmen können, wass mit einer so geringen Mannschafft wider einen zweyfachen feindt ausgerichtet werden mag, besonders da die 3 Postirungen 8 Stundt weith auss einander gestelter sich befunden, Ewer Hoch Gräfl. Excell. geruchen dises keiner Zaghafftigkeith zue zu schreiben, sondern dem alleinigen unvermögen eines machenden widerstandts, ich fünde daher ohne unterthänigster Massvorschreibung vor nothwendig, der bey so obwaltenden umständen ich die ausgestellte Postirungen zusamben ziehen, soforth bey vernehmenden sicheren Einfahl des feindes Mich entweder Nacher Pallanka oder Panzova reiteriren werden müssen / :titl. :/ Herr General Baron v. Engelshoffen hat mier beyschliessiges sichere Beforderung halber anhero geschüchket, zumahlen aber Ewer Hoch Gräfl. Excell. ohne deme gnädig bekandt dass Mehadia an den feindt übergangen, so habe ein solches unterthänigst remittiren wollen; Heute Expedire aber 2 vertraute Persohnen nacher Orsova, dennen ich, wann dise einen Brieff von dorthigen Herrn Commendanten mitbringen 100 fr. zum recompens versprochen, zwey andere aber Expedire ich zu gleich in die gegen Teregova und Slatina dasige feindliche gegendt zu recognosciren, obgedacht in der Allmasch gewester Kundtschaffter reportiret zu gleich von dem Allmascher Ober Knessen vernommen zu haben, dass der feindt die Vöstung Orsova aufgefördert, vorgestert (sic!), aber selbe Starckh bombartiret hatte, welchen Er auch beysetzet, wie der feindt einen Vornehmen Kayl. Officir von Mehadia nacher Orsova in die Vöstung convoiret hätte.

Ich Empfehle mich aber zu Beharrl. Hochen Gnade

Ewer Hoch Gräfl. Excellenz

Unterthänigster

v. Hartenfels m.pria.

Johann Jacob Frayt m.pria.

Oraviza den 30-n May 738.

P.S. den angeblichen vernehmen dass der feint bey Palanka über die Nera einbrechen wolle waswegen auch (titl.) Hr. Gral. v. Engelshoffen sammtl. dörffern den befelch ertheillet sich über Hals und Kopf zu reterieren. Wür stehen dahero dermalen in der grössten gefahr copiret zu werden. (adăugire ulterioară a lui Hartenfels — n.n.)

— original la Arhivele Statului Timișoara, fond Direcția Minieră Oravița, Nr. 9/1738.

II

1738 mai 31, Oravița

Raportul unui funcționar minier superior de la Oravița adresat administrației Banatului, despre starea de nesiguranță și greutățile de apărare crescînde a regiunii miniere din cauza populației românești răscolate și a unui atac turcesc iminent.

Ihro Excellenz

Hoch und Wohlgebohrner

In sonders Hochgeehrter Herr G(ene)ral Wachtmaister,

Habe in unterthänigkeit Euer Excell. berichten sollen, wie dass wür die Kundtschafften erhalten, dass der Feind aus der Allmasch in unsere werckher einbrechen wolle, umb dise ganze genden zu bestraffen und dises wird ihme desto leichter sein, weillen Herr Hartenfels die angestellte Mannschaft auf den Pass Keresruska und Ponor hereingezogen und weillen wür mit unseren schützen nichts anders als Etliche Panduren zu unser defension haben, ohngeachtet uns eine Hoche Instanz versicheret, mit denen Bannatischen Husaren etliche Hundert Mann teutschen ausschusses und mit allen in die bergwerckh flichtenden Inwohnern der umligenden teutschen dorfern von welchem doch kein einziger sich anhero reteriret hat, und zw. secundiren, so haben wür in unterthänigkeit Euer Excell(enz) um einigen heillsahmen Rath befragen wollen, ob wür in so gefährlichen zustandt wo schon allenthalben die dorffschafften geflichtet seind, uns doch verordneter massen allhier fest halten sollen. Wür haben tentiret an Ihro Excell den Commandirenden nach Temesvar uns zu befragen eine staffetam einzusenden, allein haben schon die Nachricht bekommen, dass dise Staffeta von denen Raubern aufgefangen worden, und keine hofnung ist wegen so Vüllen loser gesindls^e einige mehr dorthin richtig zu übersenden, wessentwegen wür uns gezwungen fünden Euer Excellenz wohl meinenden Rath zu imploriren, ob Rückricht nicht besser seye aus einen Orth wie allhier, welches nicht defendiret kan werden, So Vüll unschuldige leüth in salvo bringen oder was unverantwortlich in des feinds Barbarische hände verfallen zu lassen, damit Euer Excellenz die grosse gefahr sehe, welche uns obschwebet, so ist beliebig zu^e wissen, wie das ohngeacht der Maydanbekher ihre Pagage mit Panduren und^e anderer bewaffneter leüthen gegen 30 Köpf starchk convoiret gewesen, gestern zu Markovitz von den Räubern überfallen und völlig geblinderet (sic!) worden, wo beederseiths Etliche todt gebliben und andere blessirt wo sogar weder Weib noch Kind verschonet worden, und weillen dises an der Donau auch der Moldovaern convoirten Pagage mit hinterlassung vüller tothen solle^e widerfahren seyn, so bitte Euer Excellenz in nahmen diser samentlichen Moldovaern so vüle als möglich denen dortigen noch überblibenen weib und kindern mit Fuhrwesen und Convoje in Gnaden an die

Hand zu gehen, damit Sie nicht noch das dritte mahl in so grosse angst und schaden gerathen möchten; Sonsten habe Euer Excell. berichten sollen, wie das Orsova würcklich auffallen seithen von dem feind Plogiret solle sein und wie das der Türkh über Caranschebes nach Temesvar seinen March nehme, solches aber confirmation brauchet, unterdessen berichten uns unsere von Pokin, dan von waldt Keresruska zurückgekommene schützen, das Sie gestern etliche Stükh Schäff vermuthlich zu Orsova geschehener gehöret haben, schliesslichen bitte Euer Excellenz wollen uns etwas neues was in disen Kriegs Conjuncturen zu unserer Direction diendlich sein mögte, in gnaden zu berichten; in erwartung dessen aber Mich im (sic!) unterthänigkeit empfehle und mit gröster Veneration lebenslänglich verharre.

Euer Excellenz Gehorsambstér Dienner
Johann Jacob Frayt m.pria.

Orovicza, den 31. May 738.

P.S. Ich habe Euer Excellenz gestern dem Actuarium H. Scheidler mit 629 fl. damit selbe sich in an verlangten occasionen bedienen solle können, überschiket und dises ist alles was wür vorstrekhen hätten können, allein Er H. Scheidler hat sich mit disen Geldt nicht weither als bis nach Rossova gethrauet, von dannen er wegen forcht der Raubern unverrichter Sache zurückgekommen.

— original la Arhivele Statului Timișoara, fond Direcția Minieră Oravița, Nr. 10/1738.

III

1738 august 10, Arad

Raportul unor funcționari minieri către administrația Banatului, despre fuga lor din ținuturile Lipovei și Făgetului din cauza populației românești răsculate.

Löbl. Kayl. Administration

Ihro Exzellenz und Gnaden

Gnädigst Hoch gebittendigste Herrn, Herrn,

Nach deme Wür unter den lesten July von einen Catolischen raitzen Nahmens Lucka vernohmen, so von uns aus nacher Lugosch und dasigen gegend abgeschickhet worden, die gewisse Kundschaft ein zu hollen wellicher uns die würckhliche nachricht gebracht, wie dass die Kayl. Armmae von dannen aufgebrochen und der feünd sich darein leegen, welliches auch die umb liegende Knessen bestättigen, ihnen aber nich(t) genugsamen glauben beige-messet, biss vernohmen, wie dass sich die Faszetziger wie auch der untter Verwalter von Cappelnasch bis nachen Lipova geflichtet, so haben wir sambbliche beambten vor gut er achtet, weib und Kind nebst wenig Pog(a)ge nach gedachten orth zu bringen wür aber Ihn der Meinung das Werckh mit der wenigen Manschaft so in 38 Man bestanden zu beschützen, weillen aber von denen übel gesinden Bours über manet (übermannet -n.n.) gesehen, uns nächtlicher Weille nach me(n)thionirtes Lipova begeben, auch da kein Verbleiben haben kennen ihn deme wür uns ausser Standt gefunden sollichen zu sammen gerothen gesiendlich

Post zu sein, sondern bemüssiget wahren, an die reither Cossarmen zu ziehgen und all dorthen auf dem freüen felt zu commiren, welliches gebühren Euer Exsellenz und Gnaden durch dem Herrn Probirer Riedl untter zwey mahlen mit 6 berithen berg leuthen berichten wohlen, aber wegen der viellen raubern unverrichter Sacht zu ruckh gekommen und anjezo nicht mehr wissen wass mit gedachten leuthen zu thuen, massen weder brodt noch gelt mehr verhanden und sich zu befährden ist, dass die armen leute weegen hungers noth in ein übel Verfallen und uns ein übel nach ziehen möchten, alss haben Wür ihn aller untterthanig gehorsambst bitten sollen. Euer Escellenz und Gnaden geruhen gnädigst zu befehlen, wass mit denen leuten zu thuen haben. Wür aber uns ihn dero Hoch angebohrnen Gnaden untterthänigst gehorsambst Empfehlen und Erstreben

Arrath ihn der Reither
Cossarmen den 10-ten Aug. 738

Euer Exzellenz und Gnaden
Untterthanig gehorsambste
Christ. Lendt. Troll m. pria,
Berg-Meister
Carl Pfyffer m. pria.
Hüttenmeister
Joh. Christoph Rydl m. pria.
Probirer

— original la Arhivele Statului Timișoara, fond Direcția Minieră Oravița, Nr. 17/1738.

IV

1738 august 6, Deva

Raportul conducătorului atelierelor metalurgice de la Luncani — refugiat la Deva — în care administrației provinciale îi sint descrise amănunțit părăsirea atelierelor, atitudinea ostilă a populației românești și ciocnirea cu cete ale țăranilor răsculați.

Löbl. Kayl. Temesvarer Administra(ti)on

Ihroⁿ Hochgrafl. Excellenz

Hoch und Wohlgebohrne

Gnädig und Hochgebüettende Herren,

Nachdeme offters dahin, als auch an die der mir übrig vorgesezten Instanz das benötigte von seithen des Longaner Berg Ambts mit gehor(sam)sten respect hab abgehen lassen, und mich hiedurch zimblichermassen bewerben wollen, das fehrner weithige zu vernehmen wie mich in hoc Passu und zwahr bey sothannnen Kriege-Conjuncturen in hin kunfft zu verhalten werde haben, so war aber niehmahls so glickhseelig Einige Verabschaidung von dannen zur Vertröstung zu vernehmen, weillen das arme Longaner Werckh schon vor nichts anders mehr aestimirt worden ist, als das selbes in der Würckhl. unbekommen und zu vollständigen bettlern gemacht werden solle, dann wann von uns arme ja nur die geringste reflexion entweder von Einer noch anderer Instanz Mentionirter massen wäre an Tag gelegt worden, so hät es nicht möglich seyn können, dass wür so Elendig aus dem Bannath vertribet und gänzlichen ausgeraubter, also wären verjagdt werden, dann jenes war ja unmassenvorschreib-

lich leichtlichen zu erachten, dass in so lang wûr von der Vorgesetzten Instanz nicht schrîfftlîchen dem reterirungs-befehl erhalten werden an welchen wûr uns auch bestens gehalten hâtten, nicht so leichterdîngs ein gantztes Werckh propria autoritate verlassen werden, nebst deme hât auch jederzeit das gewissere so wohl des werckhs als auch unserer sicherheit selbstn eingeplante werden können, wann auf die von Berg Ambts weegen so ôffters schrîffttlich gethannene Vorstehlung zur beschûtzung des Werckhs noch etwelche-regulirte soldaten wâren beygeschûckhter zuegegeben worden, indeme uns allen wohl wüssendlich war, dass die Landes-Pandurn, so sie nicht einen rigoross und Gurrachirten Officier um sich haben, nicht den beedt, gschweige die so nahmhafter Löhnung ihrer aufführung und habender Trey gegen uns Teutschen verdienen, daun eben jene Panduren seynd die Mehreste ursach unsers unglückhs, dann hâtten sich diese 16 Mann nebst dem Corporallen und dem ferchtsamb erschrockenen Ober-Lieuth. Horvath auf Mein und der Meinigen so innständig-bittlich gethannenen ansuechen und vorgeschûtzte anführung in dieser Raubers-Unterthans attagirung als Gurra-chirte soldaten mit mir gewôhrt, obschon die übrige werckhs-leuth das gwâhr weckhgeschmüssen und nebst denen übrigen officianten sich zum Weckgehn gfast gemacht haben bis auf den feldtscherer Schmidt so sich aber eben des schreckens selber nicht mehr mächtig ware zu reteriren, noch zu wâhren, auch allda bis zu überkommung 7 Schuess- und 2-en Hûebe als todt zu seyn, über nacht und bis des andern Tags frûh verbleiben müssen, wo sothann auch selber mittls des Ober Kneesens Granuk hülff, so auch allzeit noch uns Teutschen mehr als Ihnen erzeugtermassen geneigt ware, nacher Gurdja in seinen villen plessuren geführt und Endlichen auch gahr nach Dobra aber gegen darrichtung 10 fl. fuhrlohn gelästert worden ist, so wurd es in so weith mit uns armen ad extremum nicht kummen seyn, da aber Jenes eine clar angespunnene sach zwischen denen Pandurn und denen Raubers-Unterthanen allen ansehen nach war, hat man sich freylich ihrer hülff nicht mehr zu getrôsten gehabt, weilten sie Pandurn mehr mit Ihnen Unterthanen, als wie mit uns Teutschen gehalten haben, undt, um damit Jene Untrey die an uns armen bey dieser Râubers-attegrirung verûbt worden ist, um so vill besser an Tag gelegt werden kann, so will mit all gehorsten respect hiemit nichts anderes als die wahre begebenheit bey geruckhter ansetzen, dann da ich den 23-ten July abendts Einen Expressen zu pferdt nacher Lugosch, um allda das fehrnerweithige unserer dermahligen Kriegs-Conjuncturn zu erfahren, abgeschûckht hab, kombt mir eben derselbige des anderen Tags mittag nach eingeholter nachricht mit eben der unglückseeligen Zeitung nacher Hauss, dass wann wûr sambt morgen um 8 Uhr nicht nebst unserer Pagage in Lugosch bey der armée eintreffen werden, von uns gwis kein einziger mit leben davon kommen wird, indeme sich die gantze Armée von dannen nacher Temesvar reteriren wird, und hinter der Armée sollen auch gleich bis 7 m. Râuber nach Marchirren, und ins landt einfahlen, Eben dieser ursachen halber hat auch Er Waldtm(ei)st(e)r Wagner Von (Titl.) Ihro gnaden dem herr Ca(mer)al repraesentanten v. Neffzer den mündlichen befelch in lugosch erhalten, sich von fatzet nebst dem Mauth Einnemer und dem Postmeister nacher St. Andrass zu verfügen, beyder wûr arme Longaner aber waren nicht würdig ihn dergleichen befelch von hochdenen-selben zu überkommen, damit wûr uns auch noch in tempore, gleich wie andere hâtten reteriren können, da Wûr aber allen ansehen nach als ein wûrckl.-es Schlacht Opfer entweder vor die Türckhen oder Râuber durch die Vergessenheit unserer Instancz exponirter ausgestellt worden, seyndt als war auch nicht mehr möglich dieser gefahr ohne göttlicher beyhülff zu entrinnen, wessenden weegen dann auch nach Wahrnehmung und eingeholter nachricht etwelche Pandurn nebst etlichen von denen Werckhsleuthen nacher Longana und Gladna, um von dannen wâgen zur fortbringung der officianten als werckhs-Partheyen ihrer besten Pagage gegen baarer Vorspanns-bezahlung einzutreiben, abgeschûckht habe, disweilen selbe mit

keinem fuhrweesen selbst versehen waren, wo sie abgeschückhte auch entlichen noch in der nacht von den dorff Longana 2 Waagen jeder mit 4 Ochsen bespandter überbracht, da ich aber bey diesen zweyen Wäagen die ohnmöglichkeit in fortbringung der besten Pagage sahe, hab ich auf der sambtlichen leüth Innständiges lamentiren und bitten von dem in Werckh Longana sesshafften Kohlbrenner Jonn seine mit 4 Ochsen bespandten Waagen ebenfahls anverlangter genohmen und auch noch in der nacht selbes gänzlichen bepackhen lassen, damit wür mit anbrechenden Tag gleich unsern abmarsch bis Lugosch nehmen könnten, da Wür selben auch endlichen den 25-ten July Innlebenden Jahrs antretten wolten, liesse es den 25-ten July Innlebenden Jahrs antretten wolten, liesse es den Ober-Lieth. Horvath bedeuten, Er möchte von der Guette seyn, und sambt seinen Pandurn und wäagen zum Handhauss kummen, damit sowohl die Pandurn als auch die werckhs-leuth ihres überkommen gwöhrs-halber mit der Pagage ordentlich zu Marchirren abgetheylt kunten werden, bey deren-selben ankommung aber sahe, dass die Pandurn sammentlich besoffen seyen, weillen sie sambt denen Bauern die nacht hindurch stätts von dem ins ausschenckhen gratis gegebenen Rackia gesoffen haben, wo doch solches nicht einmahl sondern öftters verboten und dem wirth sambt Ihnen untersaget, aber bey Ihnen Pandurn war alles umsonst und vergebens angewendt, bey des Ober Lieuth. seiner ankunfft aber tragete ihm obiges ersuechend nochmalen selbstenvor, hierauf wiederlegte Er solches gleich mit folgenden Worthen, weiss der Herr Taus, ich werd mit meinen Pandurn die Peickhl und Böttgwandter gwis nicht convoiren, nochwenig selbe hiezue beordern, worauf in anderwerth ertheilte der herr ist einmahl vor allzeit schuldig die Kayl. Cassam zu Convojiren und weillen mit selber eben der armen leuth ihr wenig es um und auf, alss auch unser Pagage mitgeführt wird, so, kann es ja hoffentlich untereinstens aus Christlicher Lieb der schuldigkeit gmäs mit convoyrt werden, dann es können ja nicht alle leüth Küsten und Kasten oder goldt und silber führen, und weillen der herr immediate zur beschützung des G(ene)ralen Baron v. Göldj beordeter anhero gestehrt worden ist, so will es auch die schuldigkeit erfodern, dass der herr nicht nur allein die Cassam sondern auch die vollige weerckhs Pagage convoyren muess, auf jenes erhilt mehrmahlen in andworth, gieb mir der herr die Kayl. Cassam auf Meinen Waagen, so wird selbe schon sicher furtgebracht werden, um die übrige Pagage aber werde ich mich sambt Meinen Pandurn gewis nicht annehmen, und fuhr hierauf gleich mit sein und des Corporallen waagen nebst denen Pandurn zum Vorauss furth, welches aber gantz und gahr nicht zurlassen noch weniger gestatten wolte, weillen mich der unsicherheit halber sehr besorgder, darauf sagte aber Eben ein Pandur auf Ungrisch zu Ihme Oberlieuth. : Herr gieb dem Einnehmer nur eine einzige Ohrfenge, wür wollen dir gleich helfen und demselben noch den Rest und gahr aus baldt geben, bey all diesen umständen aber sehete schon wie vills geschlagen und wie wür bey Einer attaquirrung mit Ihme Versehen werden seyn, Er Oberlieuth, aber gienge mehrmahlen sambt seinigen 2-en wäagen darauf furth und blieb auf seinen erstern Vornehmen beständiglich, da ich nunn sehete, dass all meine worth schon vergebens waren, commandirte ich Meine Unterhabende Weerckhs-leüth und die Hammerschmiedt alleinig zu denen wäagen und lüsse solche nach fahren, ob deme und wehrend sothannen weegs haben die Unterthans-Fuhrleuth auf Mein so Villmahlige Untersagung nur gesuechet abgespunnenermassen entweder umzuschmeissen oder die wäagen gahr zu brechen, damit wür nur bis zur nächtlichen Vollbringung ihres Vorhabens gehalten worden seyndt, dann ein kleine halbe Stundt bevor wür zu dem hohen berg in der engen Passasse des Wasser kumeten, muesten wür bevor noch eine wiesen Passieren, wo eben ausserhalb derselben 2 Bauern zu uns kummen seyndt mit eben der anbringung, sie wären von dem Districts Unterthannen zu disen Zill und Endt anhero abgeschückhet worden, dass nemlich sie Kneesen und sambentl. Dorffschafft Unterthannen, so auf der wiesen unse-

rer werthesten zu wissen verlangten, wie weith wür die wäagen und ochsen nehmen wolten, dann weither ales wie bis auf die Wiesen werden sie es nicht ausfolgen lassen, weillen dem sichern Vernehmen nach der Feindt ohne diess das gantze landt behaubten wird, derehalben kunten sie uns auch die wäagen nicht mehr weithers geben, ausser dem es wurden Ihnen die Ochsen sambt denen Wäagen wie sie es ihmer aber verlangen werden bezahlt, wofern aber eins oder das andere nicht beschehen wird, so sollen wür nur versichert seyn, dass es gahr nicht gueth mit uns ablauffen wird, auf welch alles dieses, um nur denen sambentl.-en Dorffschaffts unterthannen keinen anlass zur attagirung zu gehen, obwohlen sie hierowegen büllichermassen hätten pr. Empfang zur abstraffung können genohmen werden, Ihnen in andworth gabe, ich werde es sambt etwelchen officianten mit Ihnen Kneesen und Unterthannen auf der wiesen schon selbstn ausmachen, wo alsdann auch gleich mich nebst noch etlichen officianten und werckhs-leüthen dahin verfüegete, aber alldorten keinen Kneesen angetroffen, weillen mit selben schon ein gwisser Pandur die sach dem Vernehmen nach gänzlichen zu unsern unglückh und schaden alleinig abgeredt solte haben, sondern nur 5 Bauern, von welchen auch gleich 3 deren auf uns gehend kummen seyndt, und haben nichts anders vorgebracht, alss dass sie bey diesen Coniuncturn, da der feindt würckl. das landt behaubten wird, die wäagen sambt denen ochsen nicht mehr weithers gehn kunten lassen, weillen sie auch selbst willens wären die fluecht zu nehmen, da ich sie aber entlichen mit allerhandt Vorstellungen überredete und den accord bis Lugosch oder Capolnack von waagen 4 fl. mit Ihnen getroffen, so habe zu noch mehrerer fort komungs-sicherheit Ihnen von jeden waagen Anticipando 2 fl., in toto aber 6 fl. abgeraicht, sprechend, wüst ihr was, wann ihr dann Eure Wäagen auf dieses etwann noch nicht gehen veraccordertermassen hergeben woltet, so gehet nur mit mir bis nacher Gurdja zum Ober Kneesen, also wollen wür schon sehen hieroweder einer andere Veranstaltung vorzukehren über welches sie sich aber gantz zu frieden zu seyn zeigten, und sich nach der Empfangenen 6 fl. halber bedanckten, vorgebend sie wollen nunn in der Hoffnung nacher Hauss gehen und versprochenermassen ihre wäagen erwarten, nach sothann abermahliger Richtigstellung führen wür widerum unsern Weeg weithers furth, da kom abermahl ein bergmann von uns so das Rindt Viech Gayss und Lemmer vom sambetl.-en weerckh trüb zuruckh mit der nachricht, wie das die Pruckhen über den hohen Berg trübe in der Mitten gänzlichen abgetragen wäre, und so selbe nicht gemacht würd, wird kein einziger waagen darüber Passieren können, auf dises aber nahme gleich die Zimmerleuth zusammen und luess die abgetragene Pruckhen widerum zu recht verfertigen, hienach aber gieng mehrmahlen der Pagage zur und wolte denen ochsen Wägen, um den hohen Berg besser Passieren zu können, verspannen lassen. Unterdessen ist des Oberlieuth. und des Corporalln beede Wäagn, als welche stätts sambt deren Pandurn voraus waren, übern hohen Berg lieführ gefahren, gleich darauf aber wolte den ersten Pagage Waagn von uns nach fahren lassen, bey desselben erstern antrüb geschache gleich ein grausammer Schuess, so vielleicht vor die fuhrleuth zur Wahrnung ware, um selbe die Ochsen ausspannen solten, nachden sothanne Wäagn aber noch fehrners angetrüben wurden, da seyndt wür gleich von beeden seithen mit scharffen schüssen attaquit und nebst disen haben sie noch von dem hohen Berg auf die Wäagen und auf uns herunter zu 15—20 und noch mehr Centen schwähre Steine gekuglet und darbey auch noch klennere geschmüssen, dass mann sich weeder des schuessens, der steinern Kugln und des werffens halber baldt hat kaum mehr reteriren können, bey anfang des ersten schusses aber ist gleich alles von denen officianten, Pandurn, ambts-Husarn und sambtl. weerckhsleuthen obwohlen Ihnen allen zimblichermassen zuegeruffen, auch entlichen gahr mit Todtschüssen des hinweckhlauffens halber getrohet, aber, dannoch seynd selbe mit hindanschmeissung ihres gwöhrs hinführ und zurückh gelofen, austatt dass sie sich mir

zur gegenwöhr hätten stehlen sollen haben sie mich sambt der Meinigen und dem feldtscherer Schmidt gantz alleinig alldorth verlassen, ja auch so gahr waren solche Eltern dabey die nicht einmahl ihren aignen unschuldigen Kindern zur hülf kumen seyndt, sondern selbe gantz verlassen und aufn Pagage wäagn gebundner in Raubershändte gelassen, so auch gleich eins davon des Todtes gemacht worden, ist, also war ja leichtlicher zu erachten das mim zurufen bey Ihnen Männern gahr nichts effectuiren hat können, weil sie gleich das gwöhr ins wasser und gebüsch weckhgeschmüssen haben, auch theils sogahr ihre unmindige Kind in Stich gelassen und so ich nicht gegenwärtig wäre gewesen, so hätten auch einige Muetter zur besseren entfliehung ihrer bruestkindlein weckhgeschmüssen, gleich es auch des zeugschmidt Joseph Steurer sein Weib gethann hat, da ich ihr aber zuruckh geruffen, und mit scharffen Worthen nachgeschrien, sie solle also gleich das liebe unschuldige Kindlein nehmen und nicht so tyrranisch von ihr weckhschmeissend allhier verlassen sonst werde ich sie selbst über den hauffen schüssen, auf dieses aber nahm sie ihr Kindt und lüeff darmit davon, über welches und bey ersehender ermanglung einige hülfle-leistung aber lueffe hieführ zum Oberlieuth, und bittete ihm nebst seinen Pandurn. Er solle doch mit seinen leuthen mit mir auf die Räuber gehen, und die Räuber helfen verfolgen, auch hiedurch als ein breüsser Soldath seine schuldige dapfferkeit an Tag legen, aber beyder gott erbarms, bey ihm und seinen Pandurn, war alles zurecht und bitter umsonst, kundte auch von ihm, da selber sambt etlichen Pandurn bis 50 oder 60 schritt von denen Raubers-Unterthannen gebracht hab, weithers keine andere andworth erhalten als Jene, ja sie hören und sehen wohl, dass wann ich mit meinen Pandurn hinzugieng oder aber nur einen Schuess auf sie Thuen lüess, so würden wür alle Kinder des Todtes seyn, indem sie uns ja selbst auch also zurufen, wann dann dergleichen Trohwörther ienen Militarischen vor gueth und zu denselben anschröckhen können aufgenommen werden und solches nicht jedermänniglich selbst vor vertächtigt vorkommen muess, so weiss ja nicht, was vor gressere untrey sie an uns armen noch verübt solten haben, dann nach beschehenen Verluest unsers haab und gueths und hierowegen gehabter betrübnuess haben sie noch zu unsern grossen unglückh gantz freventlich und frey gelacht auch von eben denen Pandurn seyndt gleich alldort 2 Rechte verlohren abgangen, wovon einer erst um Mitternacht der andere aber gahr in 2-ten Tag nächtlicher weyll amoderum zu uns kumen seynd, wo sie aber beede in dieser Zeit waren ist mir noch heuthiges Tags unwissend, weillen sie ihr eigener Oberlieuth. sich nicht getraut hat hierowegen zu befragen, oder aber befragt, wo sie in dieser Zeit waren, auch warum sie zu unsern unglückh und Verluest gelacht haben, so wär einer von Ihnen im leben gwis nicht sicher gewesen, dahero ware schon bezwungen, solches interim gedultig zu leyden, weillen mich sambt denen Meinigen niehmahls sicher zu seyn unter Ihnen befunden habe, dann wann nur 10 Gurrachirte Mann bey mir gehabt hätte, so wolte hiermit gantz leicht die Rauberes-Unterthannen verfolgt und die Pagage anmit erhalten haben, aber zu erbarmen war es, keine hülf war irgendts wo nicht vorhanden und dannach ringsherum mit lauter feindtseeligkeiten umgeben, wessendweegen mann sich auch schon bezwungen sahe, all sein haab und gueth in Stich zu lassen und das von Gott wenige leben zu salviren, damit es uns auch nicht also ergehn möge, gleich es dem feldtscherer Schmidt ergangen ist, mit 2-en Schuessen Plessirt, hät ihm auch gehrn mit beyhülf Meines Knechts und der Meinigen gesuecht zu helfen, aber die ohnmöglichkeit war einmahl schon verhandten, zumahlen meine Knecht auch selbstnen Einen grausammen Steinwurf ins gsicht bekommen hat und war sich dessen selbst baldt nicht mehr mächtig, warn ich ihm nicht auf eins meiner Kind lamenta(tion) entlichen von dannen gehend mit fortgenahmen hätte und da ich mich also sambt der Meinigen zu fuess bis Tomesti begeben und geglaubt, allda sie bey denen in Vorauss dahin gekommene officianten und Weerckhsleithen rasten zu lassen, fangete auf

ein mahl widerum die Räuberer-Unterthanen an zu schüssen, dass Mann seines Endes kein bleiben nicht wueste, dann da ich aber selbe angetroffene weerckhsleuth fragte, wo sie dann ihr gewöhr haben, und warum sie dann also weckh geloffen seynd, auch nunmehr abermahl wieder davon rennen wollen, sie sollen villmehr bey mir zur gegenwöhr verbleiben, da erhilte weithers nichts anders in andworth, als, was sollen wir hier machen, oder uns aufhalten, dass gwöhr haben wir einmahl schon um besser lauffen zu können weckhgeschmüssen, dahero befunde mich abermahlen nur gantz alleinig mit gwöhr behaffter unter Ihnen, wor alsdann mich eben bezwungen sehe sambt Ihnen von Tomestj nacher Gurdja zum Ober-Kneesen zu entfliehen und allda aus Mittigkeit deren schwangeren Weibern und kleinen Kindern zu übernachten, wo alsdann dem Ober Kneesen dieses alles erzehlte, und um Bauern ausgegangen, wo auch geglaubt das mir derselbe noch in der nacht mit gwöhrhafften bauern von denen bey sich in Hoff so vill gehabten an die Handt zu gehen, damit widerum an den unglückhseeligen ohrt gehen könnte und etwas von den liegen gebliebenen oder von denen Rauberr-Unterthanen zuruckh gelassenen und verstreitten sachen nebst mein waagn und pferdt zu überkommen, welches mir aber nicht nur allein von ihm sondern auch von all den unsrigen ist widerradet worden, ich sollte mich nur in kein gressere gefahr mehr setzen, als ich schon einmahl war, und auf mein ansuchen wollte Er lieber nebst seinen Tarrabanczen hinaus Reithen, und sehen ob er noch etwas habhafft werdden könnte und so Er feldtscherer noch lebendig seyñ wird, so soll versichert seyñ, dass Er ihm suchen wird auf alle weeg und weis herein zu bringen, welches Er auch mit anbrechenden Tag gefuehrt hat zu vollziehen, wegen welcher aufrichtigkeit Er Ober Knees auch sich inheren transportirung des noch mit 7 Schuess und 2-en Hieben lebenden feldtscherer Schmidt bey denen Unterthanen so verhasst gemacht, dass Er endlich auch sambt seinen Weib und etwas weniger Pagage sich in 7-bürgen heimblicher weis hat entfliehen müssen, sonst hätten sie ihm dem Vorgeben nach eben nicht anders als wie uns armen gemacht, dann weillen Er Ober Knees uns Teutschen erzeugtermassen noch jederzeit wohl geneigt war, auch mit uns mehr, als wie mit Ihnen gehalten: dass aber der Hochofen-Meister Althausen Mörderrerr-weis umgekommen ist, scheint meistens die ursach zu seyñ, weillen Er nebst noch etlichen und der Verwittibten frauen Einnnehmer Hirschin zuruckh nach Longana geloffen ist, allwohin eben durch dem Tomester Dorffs Kneesen die Türckhischen Rauber Mittls Eines seinigen gueth vertrauthen Cammeraden 2-e Tag noch bevor wir noch gewuest haben, dass wir so unglückhseelig das Weerckh Longanj werden verlassen müssen, geholt worden seyñd, aber selbe waren erst diesen Tag abends nebst einen Harum Passa angekommen, in welchen wir frühe aus-Marchird seyñdt, bey wahrnehmung dessen aber wolte der in gott rühnde Althausen sich nebst seinen 16 Jährigen Schwagern verstöckchen da Er Harumpassa über sie lauffend ersehen, schuesse Er gleich auf erstern undt verwundtete selben tödlich, sein Schwager aber überkommt von einen andern durchs Creütz durch und durch einen Schuess ab welchen aber noch dato curriert wird nebst dem feldtscherer Schmidt zu Dobra, da aber Er Althausen dem Vernehmen nach auf sein empfangenen Schuess nicht gleich todt geblieben war, haben sie ihm auf befehl des Harumpassa liegend auf der Erdte augesetzt und in so lang mit grossen Steiner auf seinen Kopff geschlagen und geworffen, bis Er endlich gleich einem Martyrer seinen geist aufgegeben hat, wehrend dieser Vollbringung seyñdt widerum andere mit den Nemblichen Harumpassa über den Hammerverweeser Goll kummen und haben ihm entkleydet, alles hinweckhgenuehmen, auch geprügelt und hienach gahr todt schüssen wollen, doch auf Vorbittung der Verwittibten frauen Einnnehmer Hirschin, so bey ihme Harumpassa aufn pferdt gesessen ist, und hat auch nebst den ihrigen geldt und Meisten gwandt vor dem feldtscherer Schmidt 47 st. Duggatten davon gebracht, wie aber dieses wohl seyñ hat können, da Jene vorgebend mitten untern

Raubern zu seyn war, will also darüber höhere Instancz judiciren lassen, war also Ihme Golt durch gedachten Harumpassa das leben geschencket worden, in dem werckh aber war alles gleich verwüst und ausgeschleppt worden, wo doch so wohlten von fruchten, Saltz, Eysen, Kohlen, Eysenstain, requisiten und Ma(teri)alien ein grosser und nahmhafter Vorrath verhandten ware, auch von unserer Pagage war ieglichen noch Villes zuruckh geblieben und solche weerckhs-Zerstörung war auch gleich anfangs Mittls unserer zum weerckh gehörigen Dorffschaffts-Unterthannen beschehen undt zwahr aus keiner andern ursach, als weilten sie geglaubt haben, das Bannath gehörte würckhl. schon dem Türckhen, gleich wies auch die auf den wiesen befindlich und schon anfangs annottirte Longaner Unterthannen ja selbst zu mir gesagt haben, da ich in accordirung der fuhren mit Ihnen übereinskommen bin, aber das eben diese Longaner Unterthannen schon fruhe des feldtscherer Schmidt seinem Sohn sambt 2-en pferdten, so mit zuem gepackht waren, in Reyden nacher Gurdja aufgefangt haben, und als einem gefangenen mitgeführt, auch ihme das Maull auf der Wiesen mit raasen verstopft, dass Er im unsern allldorth seyn nicht schreyen hat können und den sambentl. zuem decken sie allldorth gleich zusam geschlagen, auch ihme Knaben nach gethann-Rauberrerr-attagirung entlichen erst loss gelassen, woraus ja gantz clar erstellet, was sie Unterthann sothann Rauberattagirung schon längstens abgeredtermassen müssen in Verschlag gehabt haben, dann weilten sie wohl gesehen dass keine regulirte Millitz zur beschütz-oder Convoirung ins werckh kumen ist, wo wür hierummen doch offters bittlich angehalten haben, auf dass die Pandurn es schon mit Ihnen auf solche arth halten werden, dass sie niehmahls keiner gegenwöhr besorgdt waren, bey andern 10 Mann regulirter Millitz aber hätten sie sich schon dessen villmehr zu besorgen gehabt, aber weith übel ist es, wann ein Werckhs Vorsteher mit so heldenmüthigen leuthen und soltaten versehen ist, auch wann selber vor sein erwiesene Trey und lieb so schlechten Danckh erhaltet, als wie ich zu Longana überkumen hab, dahero kann sich ein jedweder wohl vor der in der noth erzeugend-angelobten Trey zimblichermassen spiegln und sich dessen niehmahls mehr so vestiglich als wie ich versichern, dann hät ich nicht die Meinem officio schuldig zugestandene lieb und Trey vor das sambentl. werckh gehabt, da mich selbes gleich anberichtermassen zum öfftern von Meiner Temesvarer Reyss mit eben der Vorschützung aufgehalten hat, dass wann ich sie verlassen werd, und nacher Temesvar abgehen, sogleich wollen sie auch von dannen abziehen und das werckh verlassen, der ursachen halber hab mich auch von Ihnen, um das werckh nur noch längers hin zu nuetzen, des hohen aerary erhalten zu können nicht absendiren wollen, wo ich doch lang bevor noch die Unterthannen was von unsern abmarch oder sonst üblen Zeitungen von der Armée verspürth hätten, auch wegen darreichung der wäagen zur Transportirung der Pagage was Ihnen haben worden, mit meinen selbst habenden Waagn und pferdten das beste von Meiner Pagage noch in Tempore reteriren können, aber damahls war alles schon umsonst und vill zu spät, weilten nicht einmahl zur convojrung der Kay.-en Cassae als worinnen alle Documenden waren, mit Einer nahmhafter und gueth regulirter Militz versehen ware, doch aber ist das beste, das uns der von amtsweegen unter unser beederseithiger Unterschrift an die Kayl. Temesvarer Ober-Einnehmerey untern 19-ten July Inlebenden Jahrs eingeschückhter Haupt abrechnungs Tabella das Mehreste hievon beliebig zu erschen seyn wird, weilten hierin auch ordentlich alles angemerkhter befunden wird, was nemblichen an die sambentl. Partheyen ausgezahlt worden ist, auch was denenselben annoch zu vergütten kommet und Endlichen auch so gahr was selbe über ihre anforderung respectu der empfangenen baaren geldern, fruchten und saltz restantien annoch baar herein schuldig verbleiben; auss der allzustandthaffter werckhs-verbleibung und niehmahls erhaltenen reterirungs-befelch erhältet ja clar, dass ich mich eines Theyls auf dem von S-er Landes Commandirrenden Excell. Graffen von Neyberg in Meinem Temesvar seyn untern

12-ten May scharff überkommenen Mündlichen befelch, das werckh nicht so leichter dings zu verlassen, sambt der Meinigen und denen 4 Kindern aus Pflichtschuldig Eyffer gegen Meiner hohen Instancz und dem sambentl. Werckh aber zu lieb, bey Gott aber mich meiner Kinder und der Meinigen halber meine grosse Verandworthing gesetzt, und zu Einem Ihmerwehrenden bettler gemacht, wann wür nicht in ansehung dessen widerum von Einer Kayl. Temesvarer Administra(ti)on bey Erhaltung des Bannathe zur rebonificirung unsers so nahmhafften Verlust an handt gegangen wird, an welchen aber nebst göttlicher hülf gantz und gahr nicht zweyffle, auch der ursachen halber dermahlen gantz getröst in der Hoffnung lebe, Ein Kayl. Temesvarer Administration wird in ansehung Meines so standhafften Verbleibens und der schon bis ins 11-te Jahr trey geleisteten Diensten, als auch Meines und der Meinigen dermahlig in standthaffter praestirung hoher herren Diensten gesetzten bettlers-Standts mir anwiderum zu erhaltung deren Meinigen bey nicht beybehaltung des Bannathe ein anders gueths Stueckh brodt in gnaden angedeyhen zu lassen, dann ein bettler auf der Strassen kan ja nicht ärmer seyn, als wie ich dermahlen sambt denen Meinigen gesetzt worden bin und so ich nicht hier einen guetten Patron oder freindt bekomme, der mir interim was anticipirt, so muess ich sambt denen Meinigen gäntzlichen zu grundte gehen und des hungers sterben; Ein gleiche bewandtnus hat es auch mit der verwittibten frauen Hochofen-Meister Althausin, so eben bey mir habe und aus Christlicher lieb auch suechen werde selbe weithers mitzubringen, dann eben diese hat gleich wie ich keinen blutigen heller davon bracht, als wie wür stehn und gehn, derothalben vertrösten wür uns auch einer gnädigen Verbescheidung nebst eines anschaffungs-Wexel auf unser anzufodern habende Gagien damit wür doch hier in dem frembden landt 7-bürgen nicht zu schandt und Spott deren sambentl.-en Bannathern Derffen herumwandlen, noch weniger gahr von Haus zu Haus bettlen gehn; In welcher Vertröstungsgnad und gewehrung Einer unbeschwärt-gnädigen Verbeschaidungs-Verordnung, wessen mich zu Verhalten werdt haben, allstätts mit Submissecten respect zu beharren verlange.

Einer Kayl. Temesvarer Administra(ti)on
Ihro Hochgräffl. Excell. und Gnaden
Meiner gnädig und hochgebüettunder herr

Unterthänig gehorsambster
Joh. Math. Geörg Stürmer m.p.
Berwerckhs—Ein Nehmer

Deva, den 6-ten Aug. 738.

— original la Arhivele Statului Timișoara, fond Direcția Minieră Oravița, Nr. 17/1738.

V

1738 mai 17, Timișoara

Copia ordinului guvernatorului Neipperg către Oficiul Minier Superior, în privința măsurilor de apărare a regiunii miniere Oravița—Dognecea—Bocșa.

Copie.

Von der Königl. Kayl. Maytt. in dem Temesvarer Pannath angeordneten Administrations wegen dem Ober Bergamt hiemit anzufügen: Es ist bey gegenwärtig Krieges Conjuncture aus seine wichtigen ursachen vor nothwendig ermessen worden die beede Bergwerckh Maydanbek und Moldova auf einige Zeit zu erlassen und dagegen die weithers herauf ligende in so

esseners Defensionsstande zu sezen solcher gestalte, zwar dass unter Commando des H. Ober-Bergmesiter v. Hartenfehls zu Orawitza ausser der ohnedenen daselbst stehenden und von Moldova heraufrückhende Schützen Compagnie auch der unter-Lieut. Sicircka samt seiner beyhabenden Mannschafft und der H. Verwalter Schmidt nebst denen unter seiner aufsicht stehenden teutschen Leut ausschuss zur Defension sothanner Werkhs employret und jeglicher von diesen mit schuldiger Parition in sothanner Dienst-leistung von erst gedachten H. v. Hartenfehls solle angewissen seyn. Dahingegen zu Dognatzka der H. Oberhüttenmeister Lemberger die Beschützung dieses Werkhs mittels der alldasigen Schützen Compagn. und Beyziehung des H. unterlieutn. Cremer untergebener Mannschafft, dan den in Dienst genohmenen 60 und noch mehr aufbringen könnende Caraschovaer unterthannen besorge, so forth aber der H. Ober-Markhscheider mittls der von Meydanbekh herauf kommenden schützen Compagn. H. Oberlieutn. Türkhs beyhabenden Panduren, dann des H. Verwalter v. Sonenberg unterstehenden teutschen Landt-ausschuss und deren von Waldmeister Brandenburger jüngst angeworbenen bewaffneten unterthannen die Sicherheit des Pogschaner Werkhs sich angelegen Seyn lassen sollen und damit zwischen diesen dreyen Werkhern die Communication umb so füglich unterhalten, auch auss der Allmasch und von der Donau über Rebenberg der Kundtschafften eingehollet, so forth die Vorposten ausgestellt werden können, so seind ohne anstandt 24 wohl berittener Husaren, auch von denen Caraschovaer unterthannen bis 50 berittene Mann anzuwerben und in vorbesagte dies Werkher zu vertheillen, auf was Arth aber in jeglicher dieser dreyen Werkher die Verschantzung zu veranstalten seye, muss die gelegenheit des Orths am besten anhand lassen, worinfahls mann also in denen Hh. habende erfahrungheit den gutte Vertrauen sezet, mit dem schliesslichen Beysatz, das zum Unterhalt dieser Leuthen und zwar vor Orawitza 950, vor Dognatzka 550 und vor Pogschan 500 Zenten Mehl aus dem Werschitzer und Uypalankher Proviant Magazin und zwar auss ersterer 1300 aus den andern aber 600 Ct. zu empfangen, mithin alleinig umb dessen baldiger zu-Bringung und damit durch die Unterthannen von allen seithen hiezur coniuirret mithin die Transportirung an orth und stelle auf das schleinigste zu befördern, alles Eyffers sich zu bestreben seind wird, denen fehrner Beyrückhenden, dass dieses Mehl nicht nur zum Unterhalt der schützen und vorermelter Massen zur Defension employrenden Leuthen, sondern auch deren aus den Uypalanker und Verschitzer Districts flüchtenden teutschen Familien destiniret und ihnen auf die wenige Wochen so lang es etwan dauern möchte, die nothwendigkeith zu verabfolgen seye, als von welchen die Uypalanker zu Orawitza, die Verschitzer aber zu Pogschan, mit Küh und allen denen was sie haben aufgenommen, sich mit Erdt-hütten zu verbauen verstattet und damit sie auch zum weitheren unterhalt einigen Verdienst erlangen, jeglichen der da schanzet, täglich dreyer Kreutzer bezahlet werden sollen, diejenige hingegen welche das Gewähr zu tragen sich erbitten, solle nicht minder angenohmen und durch vorbesagte arth verpfleget werden, als zu welchen Endte mann ihnen so viel dermahlen an feier-gewähr alhier entbähret werden kann demnächst zu sendten wird; damit nun aber wie die Hh. sowohl hierinfahls, als wegen Prosequirung des Bergbau- und schmöltzwesens, Versorgung deren taggebäu und vorrätthigen Kupfers nicht minder bey atrapirung einiger Räuber sich zu verhalten haben, des mehreren belehret werden können; So haben sich selbe und samentl. 3 Hh. Ober Beampte, so baldt das nothwendigste immittelst vorgekheret sein wird, sich verziglich hiehero zu begeben. Temesvar den 17-ten May 738.

Neipperg

Ign. v. Nefzerer

— copie contemporană în arhiva Muzeului Banatului din Timișoara.

URKUNDLICHE AUSKÜNFTE ÜBER DEN BANATER VOLKSAUFSTAND VON 1737—1739

(Zusammenfassung)

Der Aufsatz schildert auf Grund bisher unbekannten Archivmaterials (im Anhang veröffentlicht) Ereignisse über den Verlauf des Banater Volksaufstandes von 1737—1739 in der Bergwerksgegend. Aus dem Inhalt der Urkunden ist der hartnäckige Kampf der rumänischen Bevölkerung — manchmal an Seiten der eingebrochenen türkischen Truppen — gegen die Bergverwaltung ersichtlich, wobei es in allen Fällen zur völligen Zerstörung der metallurgischen Werkstätten kommt. Besonderes Interesse haben die Auskünfte die Rolle und Einstellung der Dorfkneesen während des Aufstandes betreffend.

HĂRȚI PRIVIND EXPLOATĂRILE MINIERE DE LA DOGNECEA ÎN A DOUA JUMĂTATE A SEC. AL XVIII-LEA

Printre puținele surse documentare și ilustrative pe care le posedăm pentru istoria tehnicii miniere din Transilvania în general și pentru Banat în special, hărțile care înfățișează exploatările miniere ocupă un loc de prim rang. Ele au apărut odată cu dezvoltarea topografiei miniere în secolul al XVI-lea și devin în condițiile dezvoltării mineritului sistematic din secolul al XVIII-lea aproape indispensabile.

Prin *cartografie minieră* se înțelege deci alcătuirea unor hărți miniere (Grubenkarten) sau desene (Grubenrisse) la suprafață sau în adâncime pe baza unor ridicări topografice¹.

Dacă în trecut astfel de documente cartografice s-au amintit numai ocazional în literatura geologică și foarte rar în cea istorică, fiind aproape complet ignorate ca izvoare auxiliare de informare², în prezent hărțile încep să atragă din ce în ce mai mult atenția specialiștilor din domeniul istoriei miniere. În cele câteva studii și cercetări făcute în această direcție³ s-a încercat scoaterea în evidență a valorii informative a acestor documente atât de complexe prin conținutul lor. Dacă unii specialiști⁴ au relevat importanța lor pentru reconstituirea unor aspecte economice, sociale, tehnice și etnografice din trecutul mineritului, le-au omis pe altele ca de pildă aspectele juridice, diplomatice ș.a.m.d.

Numărul documentelor de acest fel este incomparabil mai mare în regiunile cu o puternică tradiție minieră și cu o structură geologică

¹ Această definiție aparține lui F. Kirnbauer, *Die Entwicklung des Grubenrisswesens in Österreich*, în *Blätter für Technikgeschichte*, XXIV, Viena, 1962, p. 60: „Unter Grubenrisswesen versteht man die auf Grund einer Markscheiderischen Aufnahme über- oder untertage hergestellter Grubenkarten und Risse, d.h. Bergwerkskarten jeder Art”.

² Ignatz v. Born, *Briefe über mineralogische Gegenstände auf seiner Reise durch das Tömeswarer Bannat, Siebenbürgen, Ober- und Nieder-Hungarn*, Frankfurt și Leipzig, 1774, p. 47; J. Nagy, *Krassó megyei bányatérképek*, în *Geodézia és Kartografia*, 9, 1957, p. 262—275.

³ J. Vozár, *Vyvoj a druhy banskych máp na Slovensku*, în *Slovenská Archivistika*, 2, 1968, p. 260—292; *Vyvoj banskej kartografie na Slovensku*, în *Z dejin vued a techniky na Slovensku*, V, 1969, p. 147—208.

⁴ W. Kroker, *Technikgeschichte im Bergbau-Museum*, în *Nachrichten des Vereins Deutscher Ingenieure*, 22, 1968, nr. 42, p. 1—4.

mai complexă, ca de exemplu în Slovacia centrală și răsăriteană de unde provin cca. 30.000 de exemplare, iar de pe cuprinsul teritoriului Germaniei se cunosc din sec. XVI pînă pe la 1850 aproximativ 50.000 de hărți miniere. Cercetînd sistematic aceste documente, chiar dacă nu în mod exhaustiv, s-a putut face o clasificare a lor după conținut și destinație, și chiar s-au putut stabili anumite etape în dezvoltarea cunoștințelor topografice și a procedeeelor de ridicare a hărților, anumite metode sau chiar „școli” topografice apărute în jurul unor specialiști mai renumiți. Generalizarea observațiilor privitoare la sistemele de măsurare folosite în diferite perioade pot conduce la unele considerente importante pentru metrologia montanistică.

O încercare de clasificare a hărților miniere, făcută pe baza unui număr apreciabil de documente păstrate în arhivele din R. S. Cehoslovacă⁵, care cuprinde și hărțile miniere din fosta regiune minieră din Ungaria Superioară (Felvidék) poate fi extinsă și la puținele exemplare referitoare la minele din Banat, aceasta avîndu-se în vedere că specialiștii topografi din provinciile respective și-au însușit cunoștințele în aceleași școli, la aceeași profesori, lucrînd după metode și procedee identice, pe care le-au vehiculat prin schimbarea locului lor de muncă dintr-o regiune în alta. Deosebim astfel:

1. — Hărți de exploatare și proprietate (Schurffund, Lehenskarten), care servesc și ca autorizație de exploatare.
2. — Hărți generale a terenurilor de suprafață (Übersichtskarten, Tagübersicht, Hotarkarten).
3. — Hărți de orizont, sau plan orizontal desfășurat (Horizontkarten, Laufkarten).
4. — Hărți de exploatare (Abbaukarten), ce cuprind profile și planuri orizontale și care reprezintă în studiul de față partea cea mai numeroasă. Tot aici trebuie încadrate și hărțile ridicate cu un scop special, pentru anumite instalații tehnice sau metode de exploatare mai puțin obișnuite; de obicei instalații de drenaj sau aerisire; mai tîrziu chiar și cauzele unor catastrofe miniere (ca de ex. erupția de apă de la Dognecea din octombrie 1899).
5. — Hărți montane sau geologice.

Pentru întocmirea hărților s-au folosit o serie de documente ajutoare, care în parte însoțesc hărțile, ca de pildă un carnet de însemnări de teren denumit în termeni de specialitate „Zugbüchel”, schițe, desene separate („separate Risse”).

Harta ca atare este compusă din mai multe elemente: titlul, textul însoțitor (legenda), scara reducerii, azimutul magnetic și celelalte elemente de orientare; apoi chenarul carelajului și date despre autorul hărții (în cazul unui original) sau despre copist în cazul unei reproduceri după original. Aceste elemente nu sînt toate obligatorii și

⁵ Vezi supra, nota 3.

nici n-au apărut deodată, fapt care ne ajută la stabilirea unei succesiuni cronologice în dezvoltarea cartografiei montanistice.

Prima perioadă care în Slovacia și regiunile învecinate începe la mijlocul secolului al XVI-lea și durează pînă în deceniul 4 al secolului al XVIII-lea, se caracterizează prin folosirea unor linii convenționale simple pentru reprezentarea exploatărilor miniere, care ceva mai târziu se colorează, dar nu cuprind însemnări de ordin geologic sau foarte rar de altă natură.

Cea de a *doua perioadă* începe în deceniul 4 al secolului al XVIII-lea și coincide în linii mari cu începuturile cartografiei miniere din Banat. Ea durează aproximativ pînă în deceniul al treilea al secolului următor. Pe hărțile miniere se însemnează acum și relieful montan sau se specifică anumite situații geologice. Din punct de vedere decorativ hărțile abundă în motive ornamentale baroc. În această perioadă sînt date primele dispoziții pentru uniformizarea sistemelor de măsurare, cel puțin pentru aceeași regiune minieră. Aproape toate măsurătorile se fac în stinjeni, care diferă foarte puțin după diferitele regiuni miniere [de exemplu la Viena (Austria), Schemitz (Banská-Štiavnica) etc.]⁶.

Perioada a treia (deși depășește cadrul cronologic propus în studiul nostru) durează din deceniul al patrulea pînă în deceniul al șaptelea al secolului XIX. Acum apar așanumitele hărți geognostice, adică o combinație între hărțile de exploatare minieră și cele geologice. Materia primă din care s-au realizat hărțile miniere a fost pînă în sec. al XIX-lea exclusiv *hîrtia*, aceasta fiind importată de obicei din Olanda, mai rar din Franța.

Plecînd de la aceste considerente, care se pot generaliza pentru un spațiu mai larg, adică Slovacia, Ungaria, Transilvania (inclusiv Banatul), chiar dacă minele din fostele provincii ereditare s-au bucurat de un alt regim fiscal-administrativ, încercăm să prezentăm în ordine cronologică hărțile miniere care înfățișează exploatările de metale neferoase de la Dognecea în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Numărul celor care ne-au fost accesibile este foarte mic din cauza distrugerilor pe care le-au suferit arhivele miniere din Banat în secolul al XIX-lea, mai ales în timpul evenimentelor tulburi din anii 1848—1849, apoi cu prilejul dispersării fondurilor arhivistice ale inspectoratului minier de la Timișoara la începutul acestui secol și în cele din urmă din cauza lipsei de interes a întreprinderilor miniere de azi pentru documentația mai veche. Așa s-au distrus multe originale, altele au ajuns în patrimoniul unor colecționari particulari și foarte puține în bune condiții de păstrare se află accesibile cercetării la muzeele din Timișoara și Reșița. Cele care se află în străinătate încă n-au fost cercetate, cu excepția cîtorva depistate ocazional în Arhiva Centrală pentru Minerit de la Banská Štiavnica. Numărul lor este neînsemnat pentru a se putea face un studiu amplu care să scoată în evidență unele particularități ale mineritului din Banat

⁶ 1 Wiener Klafter = 1,8964 m; 1 Schemnitzer Klafter = 2,0220 m (cf. H. Joachim v. Alberti, *Maass und Gewicht*, Berlin, 1957, p. 241).

în general și ale cartografiei miniere de aici în special. Totuși aceste documente, chiar puține la număr fiind, amplifică în mod fericit, prin abundența în informații, actele de arhivă, relatările și descrierile (lacunare) ale unor contemporani, despre situația mineritului în Banat în secolul al XVIII-lea. Dacă Born, Grisellini sau Esmarck se refereau mai mult la aspectul exterior sau „peisagistic” al unor mine mai importante, fără să se intereseze de procedeele tehnice folosite, sau cel mult de structura mineralogică sau locul exploatării în ansamblul mineritului austriac, hărțile miniere reprezintă o situație reală cu o terminologie exactă pentru diferite tipuri de exploatări și metode de urmărire a filonului metalifer. Descrierile sau documentele de alt tip folosesc de obicei pentru o exploatare minieră termenul generic de „mină” (Grube, Zeche) sau alteori de „asociație minieră” (Gewerkschaft) etc., ceea ce îngreunează foarte mult identificarea acestor lucrări pe baza hărților și chiar înțelegerea precisă a conținutului documentului.

Dacă ochiul unui vizitator contemporan, mai cu seamă nespecialist se poate înșela, sau dacă situația prezentată în rapoarte sau în corespondență oficială se referea la perioade scurte, de moment, hărțile miniere prezintă situații reale valabile pe mai mulți ani, chiar pentru decenii. Hărțile miniere din aceeași zonă, puse „cap la cap” în ordine cronologică, sub forma unui șir, pot reflecta sub raport statistic variația în timp și intensitate a exploatărilor miniere. Astfel se poate reconstitui și tabloul geologic al unei zone exploatate în trecut, adică punctele de concentrație maximă de minereu, exceptând bineînțeles situațiile unde au intervenit întreruperi cauzate de diferiți factori tehnici sau de conjunctura economică.

*

1. — Prima hartă minieră ce o cunoaștem pînă acum este datată 15 octombrie 1751 și înfățișează lucrările situate în jurul minei „Simon și Iuda” de la Dognecea. Ea se păstrează în Arhiva Centrală a Slovaciei pentru Minerit, la Banská Štiavnica⁷. Harta are dimensiunile: 45 × 58 cm și este colorată, reprezentînd minele amintite în plan orizontal și profil; scara grafică 2 mm = 40 stînjani (Bergklaften). Autorul hărții este topograful *Ign(atius) Pelargus*. După clasificarea făcută mai sus, piesa poate fi încadrată în categoria hărților de exploatare (Abbaukarten), iar din punctul de vedere al tehnicii cartografice o putem intercala între prima și a doua perioadă, atunci cînd nu se acorda desenării reliefului o atenție deosebită. În legenda hărții se dă explicația literelor care reprezintă diferite tipuri de galerii, puțuri, fronturi de lucru etc. Se menționează doar citeva galerii în lucru: „Benedictus” (b.), „Petru și Pavel” (c.), apoi galeria „Caterina” (g.), deja abandonată, citeva galerii de încercare, și ele în parte părăsite (e, o.). S-au săpat în schimb o serie de puțuri: „Petru și Pavel” (d.), „Teresia” (h.), „Ana” (i.), „Josephus” (k.),

⁷ Fondul: *Archivfonde Hlavný komornogrofský úrad Banská Štiavnica*, nr 910.

„David“ (l.), „Anastasia“ (m.), „Barbara“ (n.), din care urma pe viitor să fie săpate galerii laterale și fronturi de lucru. Puțul „Petru și Pavel“, fiind cel mai adânc, după cum rezultă și din hartă, urma să colecteze apa din alte două puțuri, „Barbara“ și „David“, de unde trebuia să fie pompată la suprafață, adică în galeria principală⁸. Minele „Simon și Iuda“, aflându-se abia după un deceniu de la începutul exploatării sistematice a unor însemnate resurse de minereu de cupru, nu au avut o extindere prea mare în adâncime.

2. — O hartă întocmită la 25 septembrie 1753 se intitulează: *Plan (geometric) orizontal al tuturor terenurilor aparținătoare minei de cupru de la Dognecea, al satelor învecinate, al Văilor și Munților (dealurilor), pe care sînt însemnate, deosebindu-se prin culori, toate minele în curs de exploatare sau recent abandonate, gurile lor de mină și puțurile, ca și pădurile existente și tăiate, împreună cu lacurile, vechile și noile instalații de drenaj, topitoriile și șteampurile de zdrobit minereu*⁹. Harta are dimensiunile: 119 × 160 cm, avînd o anexă cu explicația numerelor (legendă), de 40 × 29 cm. Ambele piese se păstrează la arhiva deja amintită din Banská Štiavnica¹⁰ și sînt executate în culori. Topograful care a executat această hartă este același Ignat(ius) Pelargus, dar ea a fost copiată de proiectantul Leopold Schuberth.

După cum o menționează titlul legendei: „*Erklärung der Nummern übe die Dognazkaer Wald und Hotar Charten*“; este o hartă generală a terenurilor, a unui teritoriu destul de întins care cuprinde toate obiectivele legate direct sau indirect de topitoriile de cupru de la Dognecea. Cele mai multe sînt grupate în vatra localității Dognecea. Aici se află de exemplu locuința conducătorului minelor (Bergmeister) <10>, al topitoriilor (Hüttenmeister) <11>, al inginerului minier și topograf (Markscheider), care a servit și ca sediu de lucru (Comando Quartier) <7> al intendentului (Zeugschreiber) <16>. Aflăm apoi despre existența a trei topitorii: „die obere sogenannte Theresia Hütten“ <4>, „die mittlere (sic!) Josephi Hütten“ <13>, „die untere sogenannte Francisci Hütten“ <19>, denumiri date probabil după cele trei văi în care erau situate. Din legenda hărții mai aflăm că, în anul 1753 a fost deja abandonată vechea clădire a șteampurilor <1> („...das alte ruinierte Puch Haus“) construindu-se alta <5>. Printre construcțiile anexe care trebuiau să deservească cele trei topitorii se amintesc: stăvilarul artifi-

⁸ „...nr. 4 und 16 dann 7 und 18 werden auflocherung getrieben, und dadurch alle Wasser von der gantzen Gruben in den Petri und Pauli Schacht zu bringen, und von da aus bis auf den Stollen auff zuheben...“

⁹ „*Geometrischer Grund = Riess des gantzen zu dem Dognazkaer Kupfer Berg Werk gehörigen Terrains und daran denen greznenden Dorf Schäften samt allen Haupt Thalern und Gebürgen, worauff alle daran befündliche sowohl dermahlen im Bau stehende, als auch einige kürztlich aufgelassene Gruben, deren Mundlöchern und Schächte, wie auch derannoeh stehenden als auch schon aufgehauteen Waldungen, nebst Teuchte, alt und neuen Wasser Führung = Schmölz = Hütten und Puchwerken jedes Besonderes angemerkt und mit Farben unterschieden*“.

¹⁰ Archivfonde Hlavný komornogrofsky úrad Banská Štiavnica, nr. 9912.

cial („Wehr“) <2>, hambarele pentru cărbune și grajdurile pentru cai de transport <13> precum și atelierul de fierărie și rotărie <15>.

În celelalte puncte ale legendei se delimitează teritoriile aparținând terenului industrial (Werksterain) în raport cu satele învecinate.

Întocmirea hărții s-a făcut la porunca unei comisii aulice de către reprezentanții minelor de la Dognecea: maistrul minier (Bergmeister) Riess, cunoscutul topograf Pelargus, reprezentantul asociațiilor de exploatare (Gewerkschaften) Bart, brigadierul silvic (Waldbereiter) Pakmann și Conradi, pădurarul (Waldbürger) Dumitru Mihailovici, jurații (Geschworne) Tauber și Keller, apoi măsurătorul de cărbune (Kohlmesser) Eyllib și din partea districtului de Virșeț, de către viceadministratorul (Unterverwalter) Ignatius Kirchmayer și vicecezi (Vicekneesen) comunal precum și obercezi (Oberkneesen) al cercului Rafnic.

Inițiativa comisiei aulice poate fi pusă în legătură cu venirea lui *Ignatz Kempf von Angret* ca inspector al minelor din Banat¹¹ în 1753, fiind direct numit de colegiul aulic minier (Berghofkollegium) și de împărat. Bun cunoscător al realităților miniere bănățene, Kempf întocmește la 1754 o ordonanță minieră care îi poartă numele, conținutul căreia a rămas însă necunoscut pînă în prezent istoriografiei¹².

Merită să fie menționată la această hartă încadrarea ornamentală și decorativă a explicației numerelor (adică a legendei) de pe harta anexă. Cîmpul legendei este înconjurat cu scene de minerit care se încadrează armonios într-un peisaj montan, redat schematic. Astfel doi mineri situați deasupra unui puț de extracție răsucesc un troliu manual, alt miner scoate dintr-o gură de galerie un vagonet încărcat. Harta referindu-se și la instalațiile de prelucrare a minereului, îl determină pe autorul hărții să înfățișeze și transportul minereului la cuptoare (de către un localnic — autohton) cu ajutorul unor cai și saci de piele. Deși înfățișarea cuptorului propriu-zis este schematică, fără prea multe detalii tehnice, ea ne este de un real folos pentru cunoașterea aceluia tip de „cuptor înalt“ care din punct de vedere tipologic face legătura între cuptoarele medievale de reducere de tip „Rennofen“ și furnalele modernizate din sec. al XVIII-lea.

Cea mai veche hartă minieră referitoare la explorațiile din împrejurimile Dognecei cunoscută din arhivele (respectiv muzeele) noastre datează din ultimii ani ai deceniului 6 al secolului XVIII, sau din prima jumătate a anului 1770 (în ori ce caz înaintea vizitei lui Born la Dognecea), reprezentînd în profil și în plan orizontal mina „*Simon și Iuda*“. Harta a fost publicată doar cu scopul de a se ilustra dezvoltarea cunoștințelor de topografie minieră în Munții Cărașeni¹³.

¹¹ Arh. Stat. Timișoara, D.M.O./Nr. 40/1753, o circulară a administrației Banatului, direcția minieră bănățeană, către oficiile miniere.

¹² G. Wenzel, *Magyarország bányászatanak kritikai története*, Budapesta, 1880, p. 249.

¹³ V. Wollmann, *Dezvoltarea tehnicii miniere în Munții Cărașeni în a doua jumătate al sec. al XVIII-lea*, în *Banatica*, I 1971, p. 213 (nota 65).

TABEL PRIVIND EXPLOATĂRILE MINIERE DIN IMPREJURIMILE DOGNECEI CUM APAR ATESTATE ÎN HĂRȚI TOPOGRAFICE ȘI ÎN DESCRIERILE UNOR CĂLĂTORI CONTEMPORANI

Numele munților și al ținutului montan	Harta minieră din a. 1751 (R.S.C.)	Harta minieră din deceniul 6, sec. XVIII (Muz. Reșița)	Harta publicată de I.v. Born din 1770	Descrierea „scrisorile” Born (1774)	din Harta minieră lui din 1774 (Muz. Reșița)	Descrierea Banatului a lui Griselin (1775)	Harta minieră din 1784 (prop. partic. Anina)	Harta de la sfârșitul sec. al XVIII-lea (Muz. Reșița)	Descrierea lui v. Esmarck — 1794	Harta de pe la a. 1784 (?) (prop. partic. Bocșa)
Munții Sf. Ioan	Petru și Pavel (G)	Petru și Pavel (P)	Puțul de extracție (PE)	Maria Cristina	Anton de Padua (G)	Simon și Iuda	Anton de Padua (G)	Simon și Iuda (PE)	Simon și Iuda (Elisabeta)	Franciscus (G)
	Benedictus (G)	(Kunstschacht)		Ioan-Gheorghe	Martinus (G)	Ioan-Baptista	Martini (G)	Solomoni (P)		Helena de sus (G)
	Caterina (P)	Iosif (P)	(Göpelschacht)	Susanna	Teresia (G)	Franciscus	Antonist. imperial.	Magdalena-Erbst.	Sweti-Teodor	Evangelista
	Petru și Pavel (P)	Ioana (GE)	Ioan (P)	Nepomuc			Regina	(gal. pt. eva-		Regina-Josepha
	Teresia (P)	Franciscus (A)	Iosif (P)	Barbara	Franciscus (G)	Paulus	Iosepha	cuar. apei)		Antoni (G)
	Ana (P)		Franciscus (P)	Samuil				(GEA)		Martin (G)
	Iosif (P)		Barbara (P)	Mercy						(Zubaustollen)
	David (P)		Clemente (P)	Sweti	Helena (G)	Barbara	Maria	Sf. Treime		Martin de jos (G)
	Anastasia (P)		Gassenheimer (P)	Teodor			Cristina (P)			Martin de jos (G)
	Barbara (P)		Puțul de aeraj (P)	Expl. imperială (Kaiserl. Schurf)	Ecaterina (G)	Benedictus	Cajetani	Pavel		Helena de jos (G)
Munții de la Ocna de Fier (Moravița)			Fürstenverhau (A)	Gerbsteiner E.S.	Solomonis (G)	Isidorus	Sf. Treime	Ioana		Ioan'
			Hauptverhau (A)	(gal. pt. evacuar. apei) (GEA)	Ioanis-Evangelist (G)	Danobis (G.E)	Zsitas (G)	Pavel		Anton de Padua
			(Abataj principal de la gal. de abataj 1—9)		Felicis (expl. noi) (G)	Sf. Treime „	Ignatius (P.E)	Marcus (perimetru minier de expl.)		Martin de sus
			Barbara (A)		Iacobus (expl. noi) (G)	Roganus „		Magdalena de sus		1 Puț de extracție (P.E)
			Franciscus (A)			Egidius „		Paulus		
			Petru și Pavel (A)			Antonius „		(Pavel) (G)		
						Solomon „				
Munții Wolfgang (plumb și aramă)				Franciscus		Exploatare vechi			Petru și Pavel	
				Petru și Pavel		Maria Cristina				
Munții Dilfa (cupru)				Ioana		Georgnius				
				Ioan-Botezătorul		Susanna				
				Sf. Treime		Nepomuc				
				Maria Lichtmess		Mercy				
				Paulus (Pavel)		Teodor				
				Simon și Iuda (localizată greșit)		Antonius				
				Isidorus		Herberstein (G)				
						(pentru evac. apei)				
						Exploatare noi:				
						Antonius de				
						Padua				
						Martinus				
						Petru și Pavel				
						Regina				
						Ioan-Evangelist.				
						Helena				
						Elisabeta				
						Regina-Josepha				
Munții Wolfgang (plumb și aramă)				Maria Victoria		Maria Victoria				
				Cristofor		Cristof Traugott				
Munții Dilfa (cupru)				Traugott		Pancratius				
				Pancratie		Neu-Glück-auf				
				Neu-Glück-auf		Erasmus				
				Erasmus						
Munții Dilfa (cupru)				Rochus		Rochus				
				Fabianus		Fabianus				
				Teresia		Teresia				
						Sebastianus				

LEGENDA

G = galerie (Stollen)

GEA = galerie pentru evacuarea apei (Erbstollen)

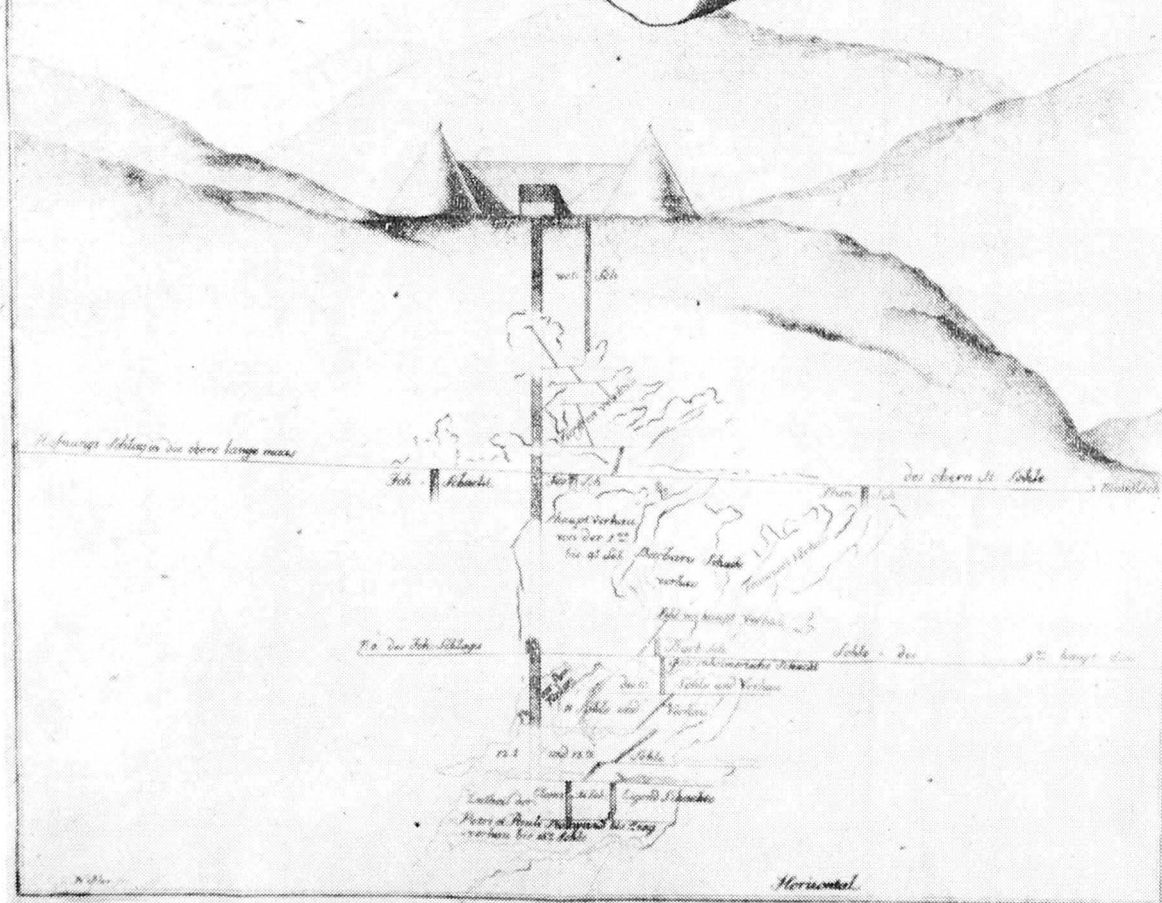
GE = galerie de explorare — încercare (Hoffnungsschlag)

P = Puț (Schacht)

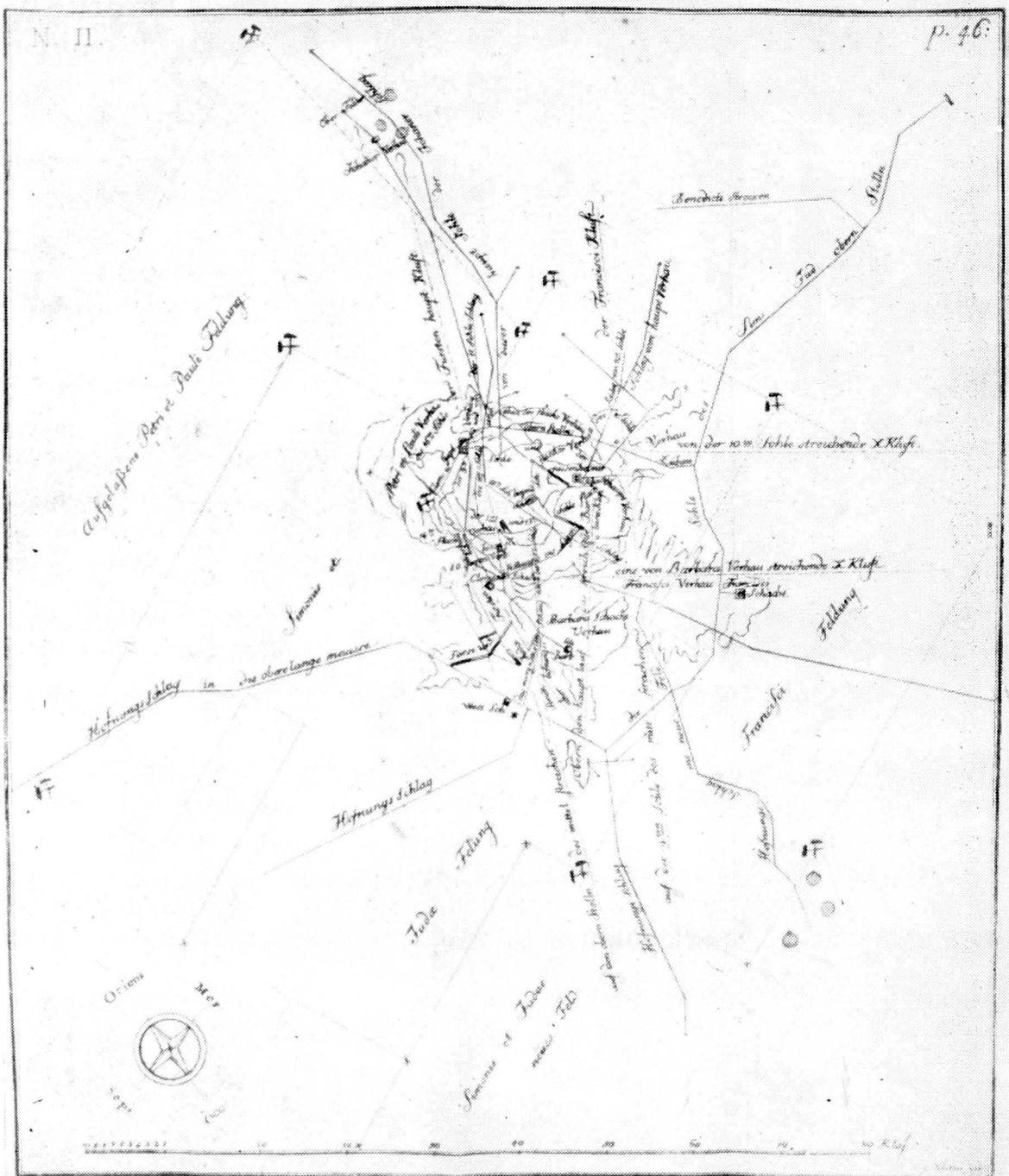
PE = Puț de extracție (Tag- und Förderschacht)

— = Exploatare miniere abandonate (surpate sau inundate)

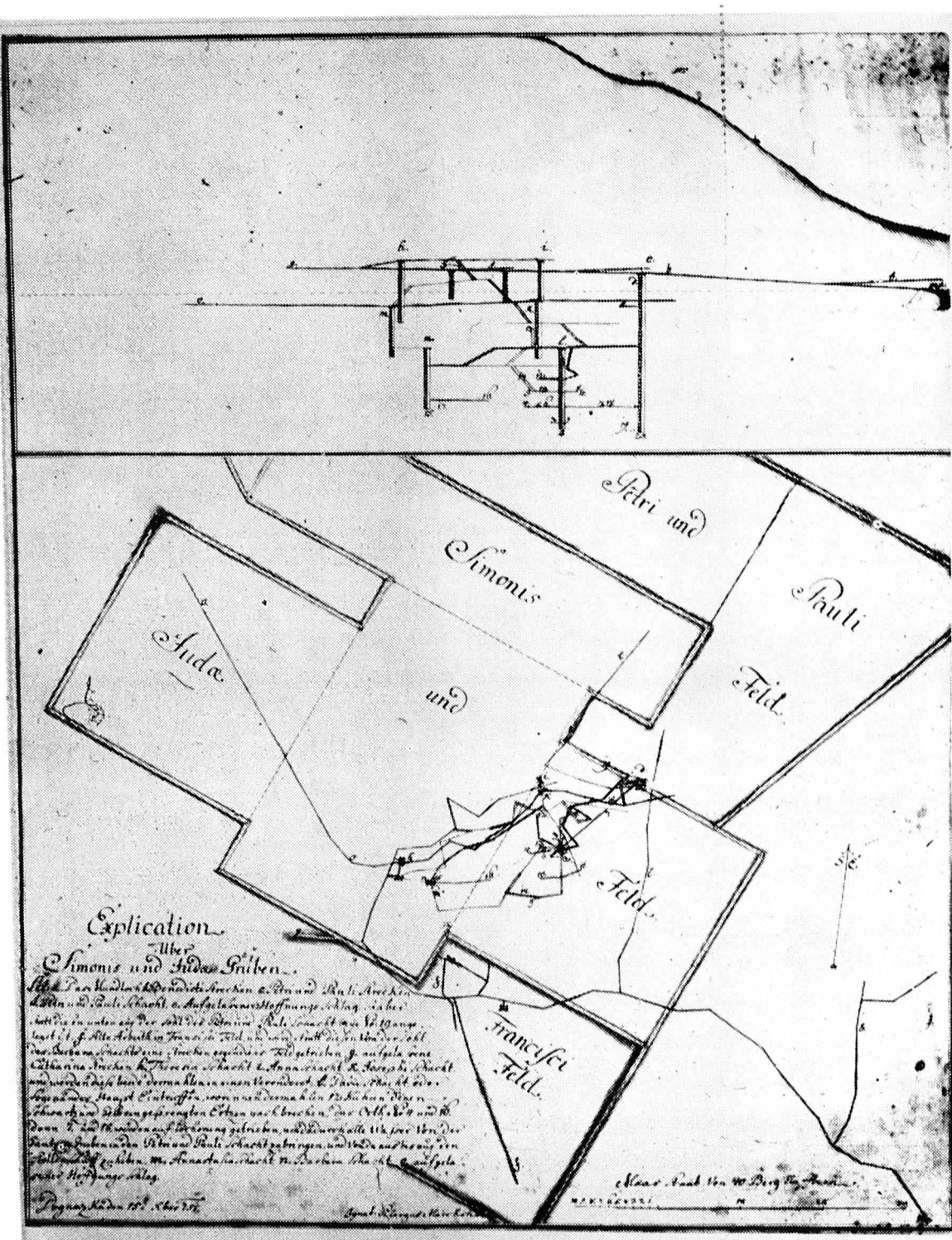
Grund und Profil Riße
der
Simon u. Fudla Kupfer-Grube
zu Degnaszki im Temerwarer Ban-
nat.

Pl. I — Harta minei „Simon și Iuda” (în profil), reproducă la Born.

Pl. II — Harta minei „Simon și Iuda” (plan orizontal) reprodusă la Born.

Pl. III — Harta minei „Simon și Iuda” din 1751 (Arhiva centrală pentru minerit de la Banská Štiavnica).

Grund- und-Profil-Äy.

Gesambter vnder vereinigten Silber-Gewerkschaft,
in dem Joanner Gebirge bauenden Gruben, und
Eee-Eisamen gehangter verpflochten H: fathen
Feld-Maasse.

Verantwortlichen:

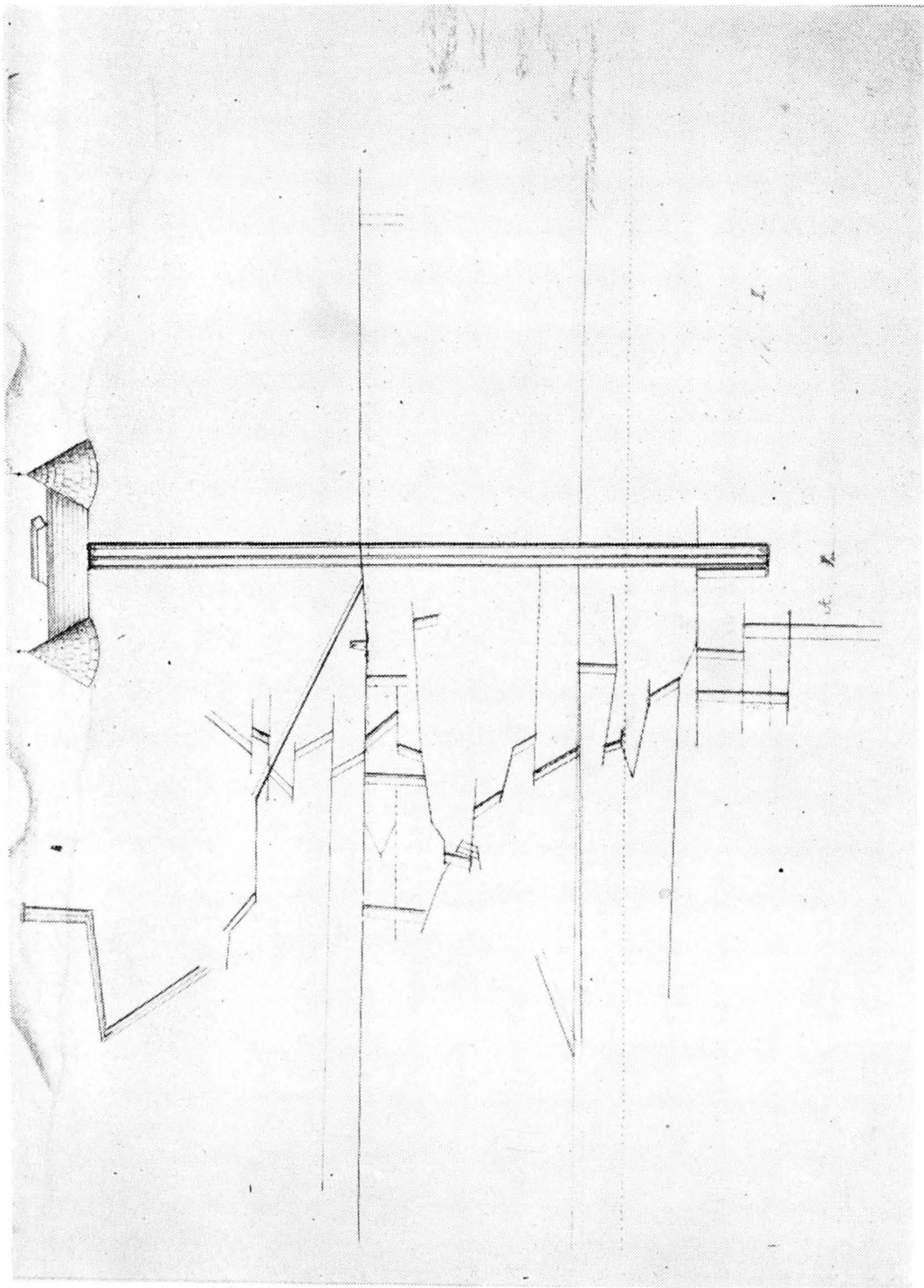
Antony de Madua; e Martini: Theresia:

Franciscus: Helena:

Catharina: Salomonis: Joannis Evangelista

Felici: und Jacobi:

Stollen.

Pl. VII — Harta minei „Simon și Iuda” de la sfârșitul sec. al XVIII-lea (în profil) Muz. Reșița.

Erklärung.

[illegible]

În anul 1774, Born reproducea în cartea sa¹⁴ o hartă care înfățișează aceeași mină în profil și în plan orizontal (Pl. III). În profil se văd pe hartă 16 galerii de etaj, spre deosebire de cea anterioară unde există numai 15. Este fără îndoială mai recentă și poate fi încadrată cronologic între 15 iulie (ziua vizitei lui Born la Dognecea) și anul apariției cărții. Pe această hartă se poate remarca și o schimbare a aspectului exterior al minei, căci în locul unor construcții cu un singur acoperiș conic, construită deasupra puțului central pentru adăpostirea crivacului de extracție¹⁵ care lipsește cu desăvârșire la harta din 1751, apar două acoperișuri.

O altă hartă minieră mult mai complexă, care conține de fapt proiectul unui sistem hidro-tehnic necesar instalațiilor hidraulice pentru extracția și prelucrarea minereului la Dognecea s-a întocmit între 1781—1784¹⁶. Un loc important în acest proiect îl ocupă mecanismul pentru evacuarea apei din puțul „Cristina” format dintr-o pereche de tuburi de pompare, puse în funcțiune de o roată hidraulică cu bielă manivelă. Această realizare ingenioasă a constituit obiectul unei investigații mai ample într-o încercare de reconstituire a tehnicii miniere din sec. al XVIII-lea¹⁷.

Hărțile care le prezentăm în continuare (inedite ca și nr. 1 și 2) n-au intrat în circuitul bibliografic și merită să fie analizate mai pe larg.

3. — *Harta minelor de „argint” din Munții Sf. Ioan, Dognecea*, 14 aprilie 1774¹⁸ se păstrează la Muzeul Județean Reșița; dimensiuni: 72 × 50, în culori. Aici se înșiră galeriile (Stollen): „Anton de Badua (sic!)”, „Martini”, „Theresia”, „Franciscus”, „Helena”, „Catharina”, „Solomonis”, „Ioanis-Evangelista”, „Felicitas” și „Iacobi”.

La suprafața minei, în dreptul puțului de extracție apare o construcție de suprafață (Taggebäude) cu două acoperișuri conice, ca și în harta lui Born. Numai pe baza acestei asemănări n-o putem identifica cu mina „Simon și Iuda”, căci în titlul hărții se spune mai puțin explicit: „harta cuprinde minele și lacurile care urmează să se dea în exploa-

¹⁴ Vezi supra, nota 2.

¹⁵ Forma acoperișului este determinată de destinația construcției, respectiv a instalației pe care îl acoperea. În cazul nostru acoperișul adăpostea un crivac, mecanism de ridicat minereu, sare, sau apă, folosit pînă în sec. al XIX-lea.

¹⁶ *Entwurfs Carte zu Vorrichtung einiger Teichte, Wasserfahrunge, Teich-Wasch und Schlömmwerke dann zu einer Kunstmaschine in Johanner Gebürg zu Dognaczka zum Behuf der darinnen in Bau liegenden Werkern, und Aufgewaltigung des ersäufeten Christinaschachtes*, întocmită de Bonifacio Titis și copiată la 1784 de practicantul Johann Tischler.

¹⁷ Cf. V. Wollmann, *op. cit.*, p. 210—213 (Evacuarea apei din mine. Instalații de drenaj). Analogiile citate aici după Agricola nu sînt caracteristice. Tipuri de roți hidraulice cu bielă manivelă, mult mai apropiate de proiectul din 1784 se găsesc la Agricola în planșele 98 și 99 (nr. curent) sau paginile (folio) 145 și 146 după prima ediție, Basel, 1556; O analogie perfectă: J. Leupold, in *Theatrum machinarum generale* (Schauplatz des Grundes Mechanischer Wissenschaft), Leipzig, 1724, p. 178—188 (descriere) și planșa LXXI.

¹⁸ *Grund- und Profil Rys gesampter von der vereinigten Silbergewerkschaft in dem Joanner Gebürge bauenden Gruben, und See zusammen gehängter Verstöcken 11 Jahten Feld-Maasse*, întocmită de topograful: J. J. Herchenröther.

tare în Munții Sf. Ioan“. Cea mai importantă galerie, notată de altfel și pe primul loc, pare să fie „Anton de Padua“. Ea apare pînă în prezent pentru prima dată în acest document, lipsind din harta și descrierea lui Born. În 1775, Grisellini¹⁹ o amintește printre minele noi de la Dognecea, alături de (mina) „Martinus“, „Helena“, „Ioanis-Evangelista“ ș.a., ceea ce ar însemna, că în decurs de un an aceste lucrări miniere proiectate au fost aduse în faza de producție. Aceeași galerie apare și în harta din anii 1781—1784, dar la sfîrșitul deceniului 8 (dacă harta nr. 4 este bine datată) mina este părăsită sau „rebotezată“ (dermalige Anton de Padua) și nu apare nici în descrierea mineralogului Jens von Esmark²⁰, de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea.

Galeria „Martinus“, pare să fie menționată pentru prima dată în această hartă. Grisellini o amintește printre noile lucrări miniere (noi la data vizitei sale) și apare și în harta din 1781—4 sub denumirea de „Rissenstollen“, în loc de Riesenstollen și în harta nr. 4 sub denumirea „galeria de jos“ (untere Martinistollen), sau („Martinizubaustollen“).

Galeria „Theresia“, nu apare în alte hărți miniere după cunoștințele noastre actuale și nu se poate stabili cu precizie dacă este aceeași cu mina „Theresia“ din Munții Tilfa, amintită de Born și de Grisellini, dar foarte probabil se afla în apropierea topitoriei cu același nume din harta nr. 2.

Galeria „Franciscus“ este mai veche și în acest caz harta de față menționa probabil doar extinderea ei. În harta din 1770 și în cea publicată de Born se menționează un puț și un abataj „Francisci“, iar Grisellini o reamintește în 1775. Pentru ultima dată întîlnim în harta nr. 4 un puț cu acest nume.

Galeria „Helena“, atestată pentru prima dată în acest document și în descrierea lui Grisellini unde apare ca o exploatare nouă alături de primele două galerii. În harta nr. 4 s-au trecut două galerii cu numele „Elena“ (obere- und untere Helenastollen), deci mina nu-și pierde importanța în deceniile următoare.

Galeria „Ecaterina“ nu este cunoscută pînă în prezent din alte izvoare și hărți miniere.

Galeria „Solomonis“ amintită numai în această hartă și la Grisellini, unde este înșirată printre așanumitele galerii de prospectare („Hoffnungsschläge“). În harta nr. 5 apare un puț cu acest nume.

Galeria „Ioanis-Evangelista“ proiectată în această hartă și amintită printre noile exploatări miniere menționate de Grisellini în 1775, apoi printre noile exploatări miniere din M-ții Sf. Ioan menționate de Grise-

¹⁹ F. Grisellini, *Versuch einer politischen und natürlichen Geschichte des temeswarer Banats* (in Briefen an Standespersonen und Gelehrte), Wien, 1780, partea II p. 82: „Einige derselben, ob es schon keine alten Gebäude waren sind völlig unnutz geworden, und man eröffnet dagegen andere, als Antonius von Padua, Martinus...“.

²⁰ Jens v. Esmark, *Kurze Beschreibung einer mineralogischen Reise durch Ungarn, Siebenbürgen und das Bannat*, Freyberg, 1798, p. 76—77.

linii în 1775, apoi este amintită și printre galeriile exploatare în timpul ridicării hărții nr. 4 pe la anul 1790. Înspre această galerie sînt amintite străpungeri menționate sub denumirea „Durchschlag auf den Evangelista-Stollen“.

Galeria „*Felicitas*“ este introdusă numai aici, fapt care ne obligă să presupunem că a fost abandonată destul de repede. Același lucru se poate spune și despre galeria „*Iacobi*“, ultima galerie menționată pe harta din 1774.

După această prezentare a documentului el se poate clasifica în categoria hărților de exploatare.

4. — *Harta galeriilor situate în jurul minei „Anton de Padua“*²¹ care merge pe direcția filonului principal din Munții Sf. Ioan de la Dognecea²². Deși pe hartă nu se specifică de cine și cînd a fost alcătuită, presupunem pe baza modului de executare a desenelor, inclusiv a elementelor decorative²³ că a fost alcătuită (respectiv copiată) de același topograf care a făcut și harta din 1781—1784; deci trebuind să dateze din preajma acestui an. Un indiciu pentru o antedatatură (1781) l-ar putea constitui chiar prima galerie amintită în legenda explicativă a hărții, „*Regina et Joseph*“, care după toate probabilitățile era în funcțiune în momentul ce apare în această hartă, în timp ce în harta din 1781—1784 apare deja ca inundată („...der Regina-Josephi-Bau in Wasser stehet“). Dintre celelalte galerii mai importante sînt amintite: abatajul din cîmpul de mină „*Regina*“, cîteva lucrări mai vechi (exemplu: galeria Ioan) din fosta mină „*Anton de Padua*“, galeria prin care s-a închis vechea mină „*Martini*“ (Martinizubau), cîteva străpungeri pe galerie („*Evangelista*“) etc.

5. — *Harta minei „Simon și Iuda“* de la Dognecea, reprezentată în (plan orizontal și) profil, cu legenda explicativă. Dimensiunile: 87 × 55 cm. Titlul hărții fiind trecut foarte probabil împreună cu alte elemente (data, scara grafică, numele topografului, copistului etc.) pe un document însoțitor, sau neglijat de tot, trebuie să deducem după conținutul hărții că ar putea fi vorba tot despre mina „*Simon și Iuda*“. Avîndu-se în vedere că puțul central de extracție poartă același nume, presupunem că atribuirea noastră nu este greșită. Inginerul minier Bene de la Moravița (Ocna de Fier) lasă în anul 1903 o notă marginală, arătînd că această hartă datează de la sfîrșitul sec. al XVIII-lea, cînd s-a început exploatarea declinației vestice a zăcămintului metalifer din această regiune²⁴. Se amintește în același text un „puț adîncit de la suprafață“ (fără nume, la nr. 2). Puțul „*Solomoni*“ atestat în harta nr. 3, o exploatare renumită

²¹ Harta mai cuprinde și perimetrele „*Iosif*“ și „*Tereza*“ (Felder).

²² Se află în proprietatea lui C. Bridza din Bocșa Montană, care ne-a permis consultarea acestui document.

²³ În afară de obișnuitele ornamente decorative și artistice, de exemplu mineri lucrînd în fața unei guri de galerie etc., aici mai apar și unele personaje biblice (patroni religioși?).

²⁴ „Die Karte stammt beyläufig aus dem Ende des XVIII-ten oder Anfangs des XIX. Jahrhunderts, zu welcher Zeit die westliche Deklination in Abnahme begriffen war“ (Bene, 16. II. 1903).

în care filonul de la orizontul 9 s-a exploatat transversal pe o lungime de 21 stînjeni, (nr. 4); planul înclinat „*Magdalena*“ săpat din galeria de sus (nr. 6); rostogolul vechi al galeriei de sus „*Sf. Treime*“, adică un jgheab vertical sau puțin înclinat pentru scoaterea (scurgerea) mine-reului (nr. 6). Această exploatare minieră este atestată și în hărțile lui Born „... die hei(lige) drey König Gewerkschaft“. Abatajul „*Paulus*“ cu felurite minereuri (nr. 7) și abatajul orizontal al galeriei „*Paulus*“. Mina „*Paulus*“²⁵ este amintită în scrisorile lui Born printre minele exploatate în Munții Moravița (Ocna de Fier), apoi de Grisellini printre minele de plumb din Munții Sf. Ioan. Locul de muncă la care se lucra în acord (Gedingort) denumit „*Ioana*“ (nr. 9) de lângă galeria direcțională „*Elisabeta*“ („*Elisabethastreichen*“) apare deja în primele documente cartografice miniere din Banat. Tot din mina „*Paulus*“ s-a săpat o altă galerie cu muncă în acord, orientată înspre nord și purtînd același nume (nr. 10); apoi galeria deschisă din galeria superioară „*Paulus*“ cu fisuri direcționale cuprinse în grosimea filonului, conținînd urme pronunțate de mineralizare (nr. 11—12); o galerie transversală (nr. 13); punctul de muncă al galeriei „*Marcus*“ (nr. 14), care nu mai apare în alte hărți miniere și nici în cele trei descrieri; galeria „*Marcus*“ cea mai adîncă (nr. 15), galeria superioară „*Simon și Iuda*“ (nr. 16), galeria superioară „*Magdalena*“ (nr. 17), vechea galerie „*Paulus*“, care la data de 15 octombrie 1751, cum rezultă din harta nr. 1, deja era surpată.

Hărțile prezentate ne furnizează prin desen și legendă o serie de date tehnice privitoare la modalitățile de urmărire a filoanelor și despre diversitatea lucrărilor subterane pentru străpungerea straturilor nemetalifere. Se amintesc „puțuri la zi“ și „puțuri de extracție“ (Tag- und Förderschächte); puțuri pe filon (Gangschacht), galerii pe filon (Erz-Strassen), galerii intermediare (Mittel-Lauf), galerii transversale (Kreuzschläge), rostogoluri etc. Toate acestea constituie în același timp dovezi pentru un nivel tehnic de exploatare destul de ridicat, specific minelor de minereuri complexe din Banatul celei de-a doua jumătăți a secolului al XVIII-lea.

După cum s-a mai amintit în introducere, pe baza acestor hărți miniere se poate stabili sub raport statistic intensitatea exploatărilor de-a lungul unor decenii, adică ne permit urmărirea minelor și galeriilor cu un randament mai mare la anumite intervale, pînă la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, cînd „minele lîncezesc. Mai cliptesc un timp, apoi se închid“²⁶. Printre acestea se numără mina „*Petru și Pavel*“, care poate fi urmărită în stare de funcționare de la deschiderea minelor bănățene pînă la sfîrșitul secolului al XVIII-lea aproape fără întrerupere, sau mina „*Simon și Iuda*“, care deși s-a exploatat nerațional, continuă să fie

²⁵ În măsura în care nu este identică cu puțul „*Petru și Pavel*“ din primele două hărți și din descrierea lui Grisellini și Esmark (care o amintește printre puținele exploatări miniere care au mai existat la acea dată).

²⁶ V. Birou, *Exploatarea minieră din Munții Cărdășeni în sec. 18, văzută de cercetători streini*, în St.A.I. II 1957, p. 176.

o exploatare importantă de la 1740 pînă la sfîrșitul aceluiași secol. Nu putem să împărtășim fără rezerve opinia potrivit căreia mineritul din Banat ar fi „lîncezit“ aproape în întregime la sfîrșitul secolului al XVIII-lea. Autorul acestei erori se baza mai mult pe relatările călătorilor străini, în speță pe Jens von Esmark, însă „geologul“ contemporan, care avea în primul rînd preocupări mineralogice, neglijează oarecum descrierea exploatărilor propriu-zise, arătînd el însuși, că multe dintre minele înșirate în scrierile lui Born, în afară de acelea care într-adevăr s-au închis, se ascund sub alt nume²⁷. În problema scăderii intensității producției miniere sînt necesare date suplimentare care, eventual, pot fi obținute și prin descoperirea unor izvoare cartografice care ne lipsesc deocamdată pentru începutul secolului al XIX-lea.

Hărțile descrise mai sus înșiră unele nume de galerii, care fie că au scăpat atenției călătorilor străini, fie că nu erau deschise în timpul vizitei lor. De pildă galeria „*Felicitas*“ și „*Iacobi*“ de pe harta din 1774, puțul „*Ignat*“ unde urma să se efectueze evacuarea apei în proiectul din 1781—1784, exploatarea asociației Căietani (Cajetani) și galeria Jita (Zsitas) de pe aceeași hartă, exploatările miniere „*Marcus*“ și „*Magdalena*“, consemnate în harta nr. 5 și multe altele.

Aceste documente ne pot informa și asupra cauzelor încetării sau abandonării unor exploatări de minereu, ca de pildă a minei „*Regina Josepha*“, aflată sub apă, confirmînd astfel alte surse informative, sau a galeriei „*Paulus*“ care s-a surpat.

Hărțile miniere aduc în ultimă instanță și unele precizări în legătură cu onomastica acestor exploatări, specificîndu-se uneori în ele vechea sau noua denumire: „vechea (exploatare) Ioan“, „fost (galerie) Anton de Padua“ etc.

Din cele arătate rezultă că istoricii, muzeografii, arhiviștii și inclusiv specialiștii de la arhivele întreprinderilor miniere au datoria de a depista și de a pune la dispoziție cercetătorilor cît mai multe din aceste valoroase izvoare, care deși la prima vedere nu prezintă mare interes științific, conțin „printre rînduri“ informații istorice de prim rang pentru o reconstituire cît mai fidelă a acestei importante ramuri economice (industria extractivă) din secolul al XVIII-lea și XIX-lea.

Cu cît mai multe documente de acest gen vor fi identificate, cu atît mai mult se impune necesitatea elaborării unui atlas-album cartografic-minier (eventual o anexă la o „*Istorie ilustrată a mineritului din România*“) însoțit necondiționat de un glosar cu termeni de specialitate, care să ușureze istoricilor tîlmăcirea și interpretarea acestor noțiuni, de multe ori, de strictă specialitate.

VOLKER WOLLMANN

²⁷ J. v. Esmarck, *op. cit.*, p. 76: „Die grössere Anzahl derjenigen Gruben, welche Born bei Dognaska und in den übrigen Bergstädten angeführt hat, sind verlassen, oder haben andere Namen bekommen“.

GRUBENRISSE VON DOGNECEA AUS DER ZWEITEN HÄLFTE DES XVIII. JHS.

(Zusammenfassung)

In vorliegender Arbeit werden einige Grubenkarten aus der zweiten Hälfte des XVIII. Jhd. aufgezählt, die sich auf die banater Erzbergwerke aus D o g n e c e a beziehen. Von diesen haben nur wenige das Interesse der Geologen oder Historiker erweckt, andere blieben bis jetzt unerforscht im Reschitzær Museumsarchiv und in Privatbesitzen. Von den Grubenrissen aus dem Archiv des Obrist-Cammergrafen Amts zu Schemnitz (Banská Štiavnica), wo sich mehrere Risse der Banater Bergwerke befinden, wurden in diesem Artikel zwei Exemplare von grosser Lokalbedeutung eingehend beschrieben.

Die Definition, eine Klassifikation der Grubenkarten und die Periodisierung der Entwicklung der Bergbau-Kartographie übernimmt der Verfasser aus dem österreichischen, beziehungsweise aus dem Mittel- und ostslowakischen Grubenrisswesen, welches in grossen Zügen mit dem aus dem Banat übereinstimmt.

Nachdem die Bedeutung der Grubenrisse als wichtige Ergänzungsquellen für die Geschichte des Bergwesens und andere Forschungsgebiete hervorgehoben wird, zählt der Verfasser 5 Grubenkarten auf, in denen alle hier vorkommenden Stollen, Schächte und Gewerkschaften besprochen werden. In der beigegebenen Übersichtstabelle werden in chronologischer Reihenfolge die wichtigsten Quellen aufgezählt, in denen die in den Rissen vorkommenden Gruben erwähnt sind.

ISTORIE MODERNĂ ȘI CONTEMPORANĂ

CONTRIBUȚII LA ISTORIA CONSTRUCȚIILOR DE CĂI FERATE ÎN BANAT (1856-1914)

Dacă este adevărată aprecierea lui Macaulay, după care acele cuceriri ale spiritului uman au avut cea mai mare însemnătate pentru cultură, care scurtau distanțele, — atunci fără îndoială, în secolul al XIX-lea căile ferate au adus aportul cel mai însemnat, peste tot, la dezvoltarea omenirii. Datorită acestei cuceriri, omul a reușit prima oară să biruiască spațiul terestru în așa măsură, încât această dominare nu are precedent în epocile anterioare.

Înainte de a ataca subiectul propriu-zis, nu este de prisos să aruncăm o privire asupra situației căilor de comunicații din Banat în epoca ce a premers primelor construcții de căi ferate, nu numai pentru faptul că „o hartă a drumurilor — după opinia lui James Watt — este oglinda bunei stări a unui ținut”¹, ci și ca să ne imaginăm cât de cît schimbarea ce a produs-o în sistemul căilor de comunicații bănățene apariția primelor trenuri trase de locomotive cu aburi.

În vremurile medievale dinaintea secolului al XVIII-lea, Banatul nu excela în posedarea unor drumuri publice bine întreținute și nici în drumuri fluviale. Ocupația turcească din Banat, cu o durată de 164 de ani, constituie una din cele mai întunecoase epoci ale istoriei acestor meleaguri, când desigur nici nu putea fi vorba de construire de șosele, căci însemnările ne vorbesc despre mocirlele ce se extindeau chiar și în interiorul cetății Timișoara, devenită reședință a beglerbegilor turci.

Eliberarea teritoriului dintre Mureș, Dunăre și Tisa de sub turci în 1716, constituie începutul unei epoci de înflorire a acestei regiuni. Drumurile publice din Banat, care s-au construit după alungarea turcilor, sub o putere centralizată (imperiul austriac) au făcut posibilă dezvoltarea mineritului, crearea unor centre miniere și siderurgice, care constituiau temelia dezvoltării forțelor de producție. Încă în anul 1717 se începe extragerea argintului de la Dognecea. Cam în aceeași vreme se deschid și minele de fier de la Eisenstein (azi Ocna de Fier, subordonat orașului

¹ „The road-map of a country is the likeness of its welfare” — constatare perfect valabilă și azi.

Reșița). Extragerea intensă a cărbunelui se începe la minele din Doman lingă Reșița în anul 1790; de asemenea și la minele de la Steyerdorf (azi Anina). Centrele miniere, conduse de oficiile montanistice, urmăreau pe de o parte buna organizare a exploatării miniere, pe de altă parte stoarcerea unui venit cât mai mare ce se vărsa fiscului vienez. Drumurile montanistice erau bine întreținute, iar faptul că atât populația minieră cât și satele colonizate erau scutite de numeroase servituți feudale, a contribuit la o relativă bună stare a coloniștilor și a lucrătorilor din slujba fiscului vienez. În schimb, drumurile publice din teritoriile de șes ale Banatului pe la începutul secolului trecut se prezintă într-o situație precară. Dacă cineva de pildă voia să călătorească de la Timișoara la Zagreb cu diligența, trebuia să facă un imens ocol prin Buda, Viena și Graz, căci partea de vest nu dispunea de nici o porțiune de șosea pietruită, pe când comitatul Timiș poseda doar pe o lungime de cca. 90 km. șosele împreună cu drumurile regimentului român de graniță². În această privință situația din Europa apuseană deși era mai avansată, totuși, după primele încercări reușite de construcții de căi ferate putem observa o explicabilă stagnare a construcțiilor de drumuri publice, devenite nerentabile.

Cît privește drumurile publice așa zise „de țară” din Banat, ele au împinzit în lung și-n lat pe la mijlocul secolului trecut, aceste melea-guri; costau mult și erau întreținute de comune sub supravegherea forurilor comitatense. Totuși, starea timpului, ploile de cele mai multe ori le-au făcut impracticabile pentru circulația cu trăsuri, deși s-au cheltuit surprinzător de mult pentru întreținerea lor. De pildă în anul 1865 în comitatul Caraș-Severin s-au efectuat lucrări de întreținere etc. de drumuri publice în valoare de 77.085 florini, în comitatul Timiș în valoare de 163.550 florini, iar în comitatul Torontal 185.633 de florini. În același scop și în același an comitatul Zărand cheltuisese doar 22.206 florini. Crasna doar 12.552 florini, Solnocul de Mijloc doar 28.960 florini ș.a.m.d.

Tabelul următor cuprinde datele din anul 1865 referitoare la asemenea drumuri publice de țară din Banat, oglindind situația din ajunul construirii primelor căi ferate³.

În imperiul austriac primele căi ferate s-au construit încă înainte de anul 1848, elaborându-se mai multe planuri de construcții feroviare, din care însă nici planurile austriece și nici cele ungurești nu prevedeau înzestrarea Banatului cu această cucerire a tehnicii. Primul plan care prevedea construcții de linii ferate și în Banat, a fost elaborat în anul 1848, cînd la 25 ianuarie contele Széchenyi István a înaintat în fața legislației proiectul intitulat „propunere pentru rezolvarea chestiunii

² Cf. *A hazai közmunka és közlekedési ügyek története és fejlődése* (Istoricul și dezvoltarea problemelor de muncă publică și circulație din Ungaria). Budapesta, 1885, p. 18. Amintitele drumuri pietruite erau în întreținerea statului.

³ *Idem*, p. 28. Cifrele sînt date la locul indicat în stinjeni austriaci (1 stinjen austriac corespunde cu 1,896484 m. sau în uz comun se obișnuiește a se „rotunji” la 189 cm.).

denumirea drumului	porțiune		lungime totală
	construită	neconstruită	
Lovrin—Arad—Lipova	56.700	14.364	71.064
Deta—Jaša Tomić (RSFI)	—	73.355	73.355
Timișoara—Lipova	57.755	—	57.755
Timișoara—Lugoj	54.810	—	54.810
Timișoara—Satu Mare (de lângă Arad)	13.663	—	13.663
Lipova—Lugoj	25.137	18.522	43.659
Lipova—Făget	60.778	—	60.778
Făget—Valea Mare	20.034	—	20.034
Jebel—Ghilad	14.145	—	14.145
Ciacova—Bocșa	39.123	—	39.123
Oravița—Vrșac (RSFI)	40.635	—	40.635
Lugoj—Dognecea—Oravița	89.718	—	89.718
Lugoj—Cîlnic—Oravița	39.964	—	39.964
Oravița—Cărbunari	34.115	—	34.115
Oravița—Biserica Albă (RSFI)	11.183	—	11.183
Oravița—Nicolinț—Cîmpia	21.476	—	21.476
Lugoj—Vrșac (RSFI)	28.272	41.580	69.852
Total general al drumurilor din Banat în metri			755.329 m

comunicațiilor maghiare“ spre a putea fi utilizat cu prilejul adoptării unei legi a căilor ferate. În această lucrare se schițează liniile principale, cele secundare și cele de aripă care ar fi trebuit să fie construite de guvernul revoluționar maghiar. Aici găsim inclus primul plan al unei linii ferate bănățene, care ar fi trebuit să unească Aradul cu Timișoara⁴.

După revoluția din 1848—1849 guvernul vienez, ținând seama de interesele economice primordiale, anunță la 1 noiembrie 1851 parafarea de către împărat al planului elaborat de ministrul Bruck de a se construi o mulțime de căi ferate de stat pe teritoriul imperiului, din care două linii erau planificate de a străbate Banatul⁵: nr. 9 *Timișoara—Biserica*

⁴ Ujhely Géza, *A vasutügy története* (Istoricul chestiunii căilor ferate). Budapesta, 1910 p. 91—92. Prima cale ferată din imperiul austriac pe care circulau trenuri trase de locomotive cu aburi a fost construită în anul 1837. În același an realizează și Franța prima sa linie de acest fel, fiind anticipată numai de Belgia (1835) și desigur de Anglia (1825). Cf. Maer, Mihail Toma, *Povestea drumurilor de fier*. București, 1926 vol. I, p. 22—23. În privința drumurilor de fier pe care circulau trenuri trase de cai, imperiul austriac se situează pe locul al doilea pe plan mondial, urmînd imediat după Anglia cu linia Budweiss—Kerschbaum construită și pusă în funcțiune în anul 1828. (*Ibidem*). Primul plan de cale ferată vizînd și Banatul, dar pe care urma să circule trenuri trase de cai — era proiectat de celebrul economist și constructor de căi ferate Friedrich List încă în anii 1843—1844. Planul prevedea între altele legarea localităților *Timișoara—Arad—Budapesta*. List încearcă să convingă pe conducătorii imperiului despre avantajele planului intitulat: *Ueber die Nationalökonomische Reform des Königreiches Ungarn* — dar rezultatul era negativ. În schimb, ideile de economie politică cu un caracter autarhic au avut o adîncă înrîurire asupra concepțiilor de politică feroviară ale lui Széchenyi și Kossuth. Cf. Ujhely, *op. cit.*, p. 78—85.

⁵ După revoluția din 1848—1849 Banatul fusese din nou administrat pe districte pînă în octombrie 1860, cînd s-a restabilit din nou administrația comitatensă, cu excepția teritoriilor aparținînd regimentului românesc, celui german și celui sîrbesc („ilyric”) de graniță.

Albă (Bela Crkva, R.S.F.I.) și nr. 11 ar fi legat orașele *Timișoara—Arad—Sibiu—Brașov*. Amintitele construcții urmau să fie realizate de către o societate anonimă austriacă de stat a liniilor ferate din sud-estul imperiului. Datorită însă unor turburări financiare în gospodăria imperială, se abandonează în curând sistemul statal al construcțiilor feroviare, caracterizat prin acordarea unor garanții de dobânzi pentru societățile de stat austriace a căilor ferate. Politica economică a imperiului austriac bazându-se totuși în principiu pe dezvoltarea căilor ferate, se vor găsi mijloace de a atrage pe cei interesați în asemenea construcții. Astfel, imperiul va face eforturi surprinzător de mari pentru susținerea antreprenorilor particulari. Se promite și se și acordă garanții de dobândă din partea statului unor societăți anonime care astfel își simt capitalul investit în deplină siguranță. Între anii 1849—1854 însă tot nu se va construi nici o linie ferată în Banat. Construcțiile din alte locuri oblăduite de birocrății aparatului de stat fac să lincezească cele prevăzute pentru acest colț periferic al imperiului, la care contribuise și amintitul impas financiar, din care guvernul căuta să iasă neapărat, ne întârziind să tragă concluziile necesare în menționatul scop.

În vara anului 1854 ministrul de interne al imperiului, baronul Alexander von Bach, și ministrul de finanțe, baronul Andreas von Baumgartner, cu aprobarea împăratului, au intrat în legătură cu mai mulți capitaliști și bancheri francezi din Paris, care aparțineau grupării „Société générale de crédit mobilier“, precum și cu bancherii vienezi Sina și Eskeles pentru a le vinde o serie de domenii de stat, mine, căi ferate etc. dispersate nu numai în Banat, dar și pe tot cuprinsul imperiului⁶. Nu întâmplător căzuse alegerea lui Bach și Baumgartner asupra grupării „Crédit Mobilier...“, care fusese fondată de bancherii frații Péreire în scopul de a se specializa în speculații feroviare. Crédit Mobilierul în acești ani avusese întinse tentaculele pe tot globul pămîntesc unde era vorba de construcții de căi ferate⁷.

Într-adevăr, guvernul austriac în ziua de 31 decembrie 1854 vinde Crédit Mobilierului și celor două case bancare vieneze menționate liniile ferate din nordul și sud-estul imperiului, care au aparținut pînă atunci societății de stat a căilor ferate austriace (Oesterreichische Staatseisenbahn Gesellschaft)⁸. Gruparea amintită achiziționa o serie de domenii, mine și hute din Banat ce se aflau pînă atunci în proprietate de stat: minele de fier, cupru și argint din jurul Oraviței: de la Ciclova Montană, Dognecea, Sasca Montană; minele de cărbuni de la Doman, Cuptoare-Secul (azi Secul) și Steyerdorf (azi Anina); uzinele de fier de la Reșița cărora le aparțineau și minele de fier și cărbuni de la Franzdorf (azi Văliug); de la Bocșa, cărora le aparținea și o mină de cupru; de la Gladna Mon-

⁶ *Geschichte der Eisenbahnen der Oesterreichisch—Ungarischen Monarchie*. Wien, Teschen, Leipzig, 1899, p. 205—206.

⁷ *Geschichte der Eisenbahnen der Oesterreichisch—Ungarischen Monarchie*. Ed. f. 1. 1898 partea I, vol. I, p. 321.

⁸ *Ibidem*.

tană, de la Moravița etc. De asemenea au intrat în posesia grupării terenuri și păduri ale domeniilor montanistice de stat din jurul amintitelor localități, totalizând o suprafață de 210.000 de iugăre austriace (cadastrale) corespunzând cu 120.855 hectare⁹, precum și nenumărate imobile (clădiri, magazine, depozite, birouri, locuințe ale muncitorilor și minerilor etc.). După perfectarea contractului de vânzare-cumpărare, noii proprietari au fondat la 1 aprilie 1855 o societate anonimă asupra căreia au transmis toate drepturile obținute, întemeind celebra societate privilegiată austriacă de stat a căilor ferate cezaro-regale (Kaiserliche und Königliche privilegierte Staatseisenbahngesellschaft), pe numele ei „popular“ STEG¹⁰. Capitalul societății STEG era fixat la început în suma de 200 milioane de franci, acțiunile valorau câte 500 de franci. Societatea încă de la început avea dreptul de a mări capitalul prin vânzări de acțiuni sau obligații. Conducerea societății se compunea dintr-un consiliu cu reședința la Viena și dintr-un comitet permanent care funcționa la Paris și care avusese asigurată influența pe baza statutului¹¹. În fruntea societății se afla pe atunci baronul Daniel von Eskeles, iar în fruntea comitetului permanent din Paris Isaac Péreire.

Încă în textul concesiilor grupărilor financiare din Viena și Paris încheiate cu guvernul imperial austriac la 1 ianuarie 1855, care a fost sancționat la 12 ianuarie al aceluiași an, s-a specificat ce linii ferate în proiect, în curs de construcție sau terminate vor fi concesionate societății pe timp de 90 de ani, începînd cu data de 1 ianuarie 1858. Astfel printre altele s-a specificat de la început concesionarea liniei ferate aflătoare în construcție la data semnării: *Seghedin—Timișoara* (punctul 3); concesionarea unei linii ferate în proiect unind Timișoara cu Dunărea — ulterior s-a stabilit să atingă fluviul la Baziaș (punctul 4) și avînd joncțiunea la Jasenov (R.S.F.I.) cu linia *Lișava—Oravița—Baziaș* (punctul 4); cît privește linia *Seghedin—Timișoara*, textul preciza că ea urma să fie terminată de către stat și să fie predată STEG-ului cel tîrziu pînă la 31 decembrie 1865. În schimb porțiunea de la Timișoara — fluviul Dunăre (Baziaș) cu joncțiunea liniei *Oravița—Lișava—Baziaș* urma să fie executată de STEG pe cheltuiala acestuia și predată folosinței publice pînă la 31 decembrie 1857¹².

Precum vedem, atît conducătorii imperiului austriac, cît și ai STEG-ului încă de la bun început erau de comun acord în ceea ce privește importanța construirii unor linii ferate principale ale căror termene de predare erau — pentru acele vremuri — destul de scurte. Banatul, prin bogățiile lui pe de o parte și prin așezarea sa geografică a ocupat un loc de frunte în aceste proiecte. E suficient să aruncăm o privire pe harta căilor ferate ale imperiului austriac din vremea înființării STEG-ului și vom vedea că principala linie ferată pornea din nord-vestul

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Idem*, p. 325. Cf. Ujhely, *op. cit.*, 207.

¹¹ *Geschichte der Eisenbahnen...* Ed. f. l. 1898 partea I, vol. I, p. 325.

¹² *Idem*, p. 323. Lișava loc. aflătoare în RSFI.

imperiului de la Bodenbach (la o mică distanță de Dresden) unind Praga, Olmütz (Olomouc), Brünn (Brno), Viena, Budapesta, Seghedin, Jimbolia, Timișoara (*Seghedin—Timișoara* în construcție) și terminându-se la Baziaș (*Timișoara—Baziaș* în proiect). Totodată reiese din aceste planuri de construcții, că la începutul anului 1855 guvernul imperial punea accentul principal pe rentabilitatea exploatării liniilor mai mult din punct de vedere al politicii interne, deoarece nici nu figura pentru perspectivă o linie ferată care să facă joncțiunea cu granița română din sudul Banatului. Această legătură ferată cu România trebuia s-o realizeze — în perspectivă desigur — o linie secundară a amintitei linii principale a imperiului, care urma să pornească de la Timișoara, atingând orașele Alba Iulia—Sibiu—Brașov și să realizeze joncțiunea la Predeal. Vom vedea însă, că nu tocmai așa s-a procedat ulterior, ceea ce denotă că cel puțin în ce privește linia ferată principală a imperiului ce traversa Banatul, aceasta n-a fost proiectată încă de la început cu cea mai mare chibzuință. În proiectarea ulterioară a liniei *Timișoara—Caransebeș—Orșova* în curând se va elimina acest inconvenient.

În primii patru ani ai înființării STEG-ului, această societate a reușit să termine construcția primelor trei linii ferate din Banat între anii 1856—1858. Formal în statistici și cărți de specialitate figurează însă ca proprietarul liniei societatea de stat a căilor ferate din Austria (Oesterreichische Staats Eisenbahn Gesellschaft) deoarece STEG-ul (K. K. privilegierte Staatseisenbahngesellschaft — a nu se confunda cele două societăți) intră — cum s-a mai amintit anterior — numai în anul 1858 în posesia concesiunii, valabile pe 90 de ani, deși aceste linii fuseseră terminate în parte de STEG. Următorul tabel ne informează despre unele amănunte ale celor trei linii.

nr. crt.	data deschiderii	denumirea liniei	proprietarul liniei	lungimea în km
1.	1.XI.1856	Oravița—Baziaș	Oesterreichische Staats Eisenbahn Gesellschaft	62,5
2.	15.XI.1857	Seghedin—Timișoara	idem	113,9
3.	20.VII.1858	Timișoara—Iasenovo	idem	94,1

¹³ *Geschichte der Eisenbahnen...* Ed. f. l. 1898 partea I, vol. I, p. 498. Localitățile Seghedin (Szeged) se află în RPU, iar Iasenovo în RSFI.

Mai ales inaugurarea liniilor *Timișoara—Seghedin* (15.XI.1856) și continuarea acesteia prin linia *Timișoara—Baziaș* (de fapt *Timișoara—Iasenovo*) au avut o deosebită însemnătate, deoarece datorită lor s-a putut ajunge pînă în localitatea Marchegg în Austria, iar la sfîrșitul aceleiași an linia fusese prelungită pînă la Viena.

Precum am văzut, încă de la înființarea sa, STEG-ul s-a angajat în construcții ferate destul de însemnate în Banat. Încă în anii precezenți fiscul austriac începuse construirea unor linii ferate pe domeniile sale din regiunile miniere ale Banatului. STEG-ul, după ce minele au intrat și așa în posesia sa, acum va achiziționa de la stat aceste construcții ferate neterminate și va termina (15.XII.1863) linia cu caracter montanistic *Oravița—Steyerdorf* (Anina).

Istoriografia din trecut care în general detesta sistemul de garanții acordate de statul imperial, fiind aderentă concepției lui Széchenyi și Kossuth în această privință (care urmăreau realizarea acestor căi de către stat), recunoaște totuși fără ezitare repercusiunea indiscutabil pozitivă a amintitului sistem, căruia i se datorește amploarea atît de grandioasă a construcțiilor feroviare din imperiu, ceea ce ținînd seama de situația precară a finanțelor statului de atunci, altfel nici nu s-ar fi putut realiza¹⁴. „Guvernul imperial ne uitîndu-se nici în stînga, nici în dreapta — recunoaște încă în anul 1910 o monografie a căilor ferate din Ungaria, va realiza politica sa feroviară avînd un scop bine determinat, cu cea mai mare perseverență, nepierzînd vremea, neprecupețind osteneala și nefăcînd economii cu banii...”¹⁵. În general, istoriografia de la începutul secolului al XX-lea deși reproșă guvernului imperial că dăduse toate ajutoarele posibile asociațiilor de construcții feroviare între anii 1849—1867, fără să-și rezerve măcar în cea mai mare măsură dreptul statului de a se amesteca în afacerile feroviare, totuși recunoaște că în schimb guvernul revendicase în modul cel mai hotărît ca proiectele aprobate să fie realizate fără tergiversări¹⁶.

*

* *

Crearea dualismului austro-ungar a însemnat schimbări mai ales de ordin juridic în relațiile societăților feroviare cu statul maghiar din cadrul monarhiei. Conte Mikó Imre devenind cu acel prilej ministrul căilor

¹⁴ Ujhely, *op. cit.* p. 111.

¹⁵ *Idem*, p. 114.

¹⁶ Nu este cazul să dăm aici istoricul tuturor afacerilor scandaloase ale antreprenorilor, care de multe ori speculau cu permisele de construcții a liniilor ferate, vinzîndu-le altora pe prețuri piperate, fapt ce în multe privințe au îndreptățit criticile aduse politicii feroviare din Viena. De menționat, că guvernul austriac de fapt copiasse procedeul concesionărilor de construcții feroviare din Prusia, unde însă statul de la bun început își rezervase drepturi de imixtiune foarte vaste în chestiunile de administrare a societăților particulare feroviare.

de comunicații, elaborează în anul 1867 un plan de dezvoltare a căilor ferate din Ungaria. Principiul politicii feroviare al lui Mikó s-ar putea caracteriza prin ambiguitate, deoarece pornise din precizarea că guvernul ungar nu favorizează nici sistemul statal de construcții și nici pe cel particular, ci dorește să vadă realizate cât mai multe construcții în timpul cât mai scurt posibil, — „iar dacă ar trebui să-și formuleze un sistem propriu, atunci ar fi neapărat sistemul căilor ferate ieftine”¹⁷. Ca un rezultat al acestei politici, în Banat ca și în Ungaria de atunci încă mult timp vor pondera căile ferate particulare, deși statul ungar încă de la 1868 face eforturi de a domina încetul cu încetul viața feroviară. Astfel, articolul nr. XLIV al legii din anul 1868 ordonă luarea în administrare statală a liniilor în curs de construcție precum și terminarea lor din fonduri de stat. Acest fapt atingea în primul rând societățile de mîna a doua, dar nu și societățile puternice cu capital internațional, care dispuneau de fonduri aproape nelimitate. Totodată statul va face eforturi de îngrădire a marilor societăți de căi ferate, limitînd puterea lor exclusivă deținută pe tărîmul politicii feroviare. În Banat aceste schimbări au atins în primul rând societatea STEG. Statul a înființat în amintitul scop în cadrul ministerului un revizorat general pentru conducerea construcțiilor¹⁸, iar pentru administrarea liniilor în funcționare crease direcțiunea căilor ferate de stat¹⁹. Aceste reorganizări timp de peste două decenii însă se vor dovedi a fi măsuri ambigue, fără prea multă eficacitate, deoarece statul tot atunci văzînd că fără capitalul asociațiilor particulare nu va putea realiza peste tot construcțiile plănuite, va permite unor societăți particulare executarea liniilor ferate de aripă sau secundare. Astfel articolul de lege nr. VIII din anul 1868 permite — între altele — construirea liniei ferate Arad—Timișoara; articolul de lege nr. XXVIII din anul 1870 pe cea dintre Valcani—Periam; articolul de lege nr. XXVIII din anul 1872 pe cea dintre Vciteg—Bocșa Vasiovei etc. Ritmul construcțiilor totuși va rămîne între anii 1867—1873 destul de susținut, ceea ce suprasolicită și bugetul statului care asigură în continuare garanții de dobînzii ce grevau bugetul statului din amintii ani cu suma de 11.500.000 florini argint.

Dualismul austro-ungar constituia deci un impediment în calea STEG-ului de a-și dezvolta nestingherit activitatea sa din domeniul vieții feroviare. Frecușurile dintre guvern și STEG devin din ce în ce mai zgometoase. Direcțiunea STEG-ului după 1867 conformindu-se numai formal cu noile condiții create prin dualism, va fi somată să îndeplinească întocmai instrucțiunile „pactului provizoriu” din 1867. STEG-ul este nevoit să înființeze la Budapesta o reprezentanță (21 august 1868), care însă nici pe departe nu satisfăcuse pretențiile guvernului, mai ales pentru faptul, că folosea ca limbă de corespondență chiar și cu clientela negermană — cea germană. Totuși, datorită personalităților politice foarte suspuse din

¹⁷ Képesy Árpád, *A magyar vasutügy története* (Istoricul chestiunii feroviare maghiare). Budapesta, 1908, p. 61.

¹⁸ Denumirea maghiară: Magyar királyi államvasutak főfelügyelősége.

¹⁹ Denumirea maghiară: Magyar királyi államvasutak igazgatósága.

Viena și Paris, care stăteau în spatele STEG-ului, guvernul n-a putut deocamdată să obțină mai mult în acest conflict, decât crearea de către STEG la Budapesta, pe lângă amintita reprezentanță, și un birou de reclamații. În pofida controverselor, STEG-ul va continua construcțiile sale feroviare și în Banat. Intrînd în alianță cu societatea austriacă de construcții „a regiunii Tisei”, va cere și va obține între altele, permisie de a construi liniile: *Valcani—Periam* (1870), *Voiteg—Bocșa* (1872), iar în anul 1874 *Timișoara—Orșova*. Merită să urmărim mai amănunțit istoricul acestor construcții.

Legătura feroviară dintre *Arad—Timișoara* fusese reproiectată în anul 1864 de către inginerii timișoreni Heinrich Reiber și Zacharias Hermann, care ceruseră și obținuseră încă în acel an permisiune pentru munci preliminare, dar au abandonat construcțiile. Ideea unirii celor două orașe susmenționate a fost reluată apoi cu prilejul planificării primei linii ferate din Ardeal, cînd această linie urma să fie condusă pînă la Sibiu prin atingerea Aradului și a Timișorii. Cei care au răsturnat aceste planuri erau conducătorii garnizoanelor militare din Arad, care și mai tîrziu vor încerca zădărnicierea construcțiilor invocînd argumente militare. Ideea însă n-a fost abandonată definitiv, deoarece în fața specialiștilor era limpede că fără această linie ferată Timișoara rămîne izolată de extremitățile Banatului. În anul 1867 planul fusese reluat de către ministrul comunicațiilor Mikó Imre, care găsi în generalul pașoptist Klapka, recent întors din emigrație o personalitate capabilă să înfrunte șicanele micilor birocrați ai garnizoanei Aradului. Klapka, originar din Timișoara, obținu o permisiune la 26 noiembrie 1867 de a construi linia ferată mult controversată, care apăru în următorul an și sub formă de articol de lege (nr. XXXVIII din 1868), înființînd și societatea anonimă în acest scop. Capitalul de bază al societății fusese stabilit în suma de 5.703.200 florini, statul asigurînd acționarilor un venit anual de 39.500 florini pe o milă de cale ferată²⁰. Linia trebuia să înceapă din gara Aradului — pe atunci în proprietatea societății feroviare a regiunii Tisei și să se termine în gara din Timișoara, care era proprietatea STEG-ului. Linia urma să unească localitățile Aradul Nou (azi înglobat Aradului), Șagul German (azi Șag), Vinga, Orțișoara, Mercydorf²¹ (azi Carani). Construcțiile au început în aprilie 1869. Construcția era oprită însă lângă Aradul Nou, unde autoritățile militare au constatat că linia se află în bătaia artileriei cetății, dar, după ce o comisie mixtă de militari și civili au reușit să se tocmească asupra modificărilor neesențiale ale traseului — ea putea fi continuată. Linia fusese terminată aproape în decurs de un an, fiind predată folosinței publicului la 6 aprilie 1871. Încă înaintea terminării ei, specialiștii au prevăzut că administrarea independentă a liniei nu va fi rentabilă. Mai multe societăți se iau la întrecere de a acapara conducerea societății de căi ferate *Arad—Timișoara*, dintre care STEG-ul reuși să se înțeleagă cu deținătorii permisului;

²⁰ O milă austriacă corespunde cu 8353,6 m.

²¹ Cunoscută în trecut sub denumirea oficială Merțișoara.

dar guvernul nu aproba realizarea unei tranzacții oficiale din motive de politică feroviară²². Astfel conducerea liniei a fost preluată mai întâi de societatea de căi ferate din Cimpia Ungariei (Alföldi Vasúttársaság), iar după o nouă înțelegere din 21 decembrie 1870 — de către asociația feroviară din regiunea Tisei²³ (Tiszavidéki Vasúttársaság). La urmă însă STEG-ul reuși totuși prin achiziționarea acțiunilor să-și asigure înriurirea în gospodărirea liniei, devenind chiar realmente posesorul ei.

Criza financiară a monarhiei dualiste izbucnită în anul 1873 și care s-a prelungit pînă în anul 1878 a paralizat aproape complet construcțiile de căi ferate mai ales în anii 1875—1877. Totuși, Banatul în mod interesant va face excepție în acest domeniu, continuîndu-și aici construcțiile liniei *Voiteg—Bocșa Vasiovei* și *Timișoara—Caransebeș*. Acest lucru se explică prin faptul că aici construcțiile erau executate de STEG, care avea la dispoziție capitalul francez neatins de criză. Transporturile de mărfuri însă au scăzut simțitor peste tot, iar diferitele societăți feroviare din restul Ungariei de atunci au recurs la metode disperate de concurență și boicoturi în scopul de a se învinge reciproc. Statul încerca să sară în ajutorul diferitelor societăți feroviare acordînd chiar garanții de investiții (cf. articolul de lege nr. XLI din anul 1875) și chiar de împrumuturi pentru investiții (articolul nr. XI al legii din 1876). Măsurile statale însă s-au dovedit fără efect, iar la urmă divergențele s-au soldat prin crearea cartelor dintre diferite societăți.

Relațiile dintre guvern și STEG au început să devină încordate încă în 1874. Guvernul maghiar s-a simțit ofensat de faptul că atunci, cînd avusese greutăți financiare, Credit Mobilierul, care stătea în spatele STEG-ului s-a folosit de aceste greutăți pentru a storce permisiunea construirii liniei *Timișoara—Orșova*, cu care de fapt guvernul a avut alte intenții, fiind un proiect propriu. La început această linie nici nu figurase — cum s-a arătat anterior — în planurile austriece și ale STEG-ului, care puneau accentul pe construirea liniei *Timișoara—Baziaș* ministrul comunicațiilor Mikó fusese acela, care a relevat prima oară importanța liniei *Timișoara—Orșova* incluzînd-o în proiectul său²⁴ din 8 martie 1867 (punctul 20). Ea fusese terminată la 20 mai 1878 în întregime (pînă la Caransebeș încă la 23 septembrie 1877) și avusese o importanță extraordinară, deoarece făcuse posibil printr-o lucrare anexă de mică proporție în perspectivă joncțiunea cu România de atunci, cu țările balcanice și cu orientul mijlociu. Deși linia era terminată, guvernul nu a permis deschiderea părții dintre Orșova și granița cu Oltenia, deoarece Ungaria avusese un contract semnat cu România încă la 21 mai 1874 în care părțile contractante se angajară a construi joncțiuni de linii ferate atît la Orșova, cît și la Predeal. Construcțiile de la Orșova fiind terminate mai de vreme de către STEG decît partea mult mai dificilă de la Predeal în construcția guvernului românesc, oficialitățile maghiare au avut temeri, că dacă vor deschide joncțiunea de

²² Képesy Árpád, *op. cit.* p. 75. Cf. Ujhely, *op. cit.*, p. 164—166.

²³ *Ibidem.*

²⁴ *A hazai közmunka...*, p. 178—179.

la Orșova, atunci partea română eventual va încetini ritmul construcțiilor de la Predeal²⁵. Joncțiunea de la Predeal fusese la urmă predată folosinței publice la 1 mai 1879. Direcțiunea STEG-ului însă era convinsă că interdicția deschiderii joncțiunii de la Orșova era o „lucrătură de răzbu-nare“ și de aceea a dat în judecată guvernul. Procesul stîrnise mare vîlvă pe acele vremuri. STEG-ul însă pierdu procesul la toate instanțele, fiind respins²⁶. Ca răspuns, guvernul declară politica tarifară a STEG-ului antistatală și evocînd paragraful 5 din convenția provizorie austro-ungară din 1868, va cere STEG-ului să-și organizeze conducerea feroviară în așa fel, ca între public, guvernul maghiar pe de o parte și STEG pe de altă parte contactul să fie nemijlocit, iar societatea să răspundă pentru conducerea subunităților sale. Statutul provizoriu de funcționare elaborat de STEG n-a fost acceptat de guvern, STEG-ul doar la 1 mai 1880 își va crea o organizare a direcției sale comerciale cu caracter responsabil. Guvernul obține de la această societate considerată „stat în stat“ promisiunea ca slujbașii săi să-și însușească limba maghiară, iar noile angajări să fie legate de condiția cunoașterii temeinice a limbii oficiale. Societatea a fost obligată să apară cu inscripția firmei și în limba maghiară (ÖMAVT), anunțurile să fie publicate și în limba maghiară în monitorul oficial maghiar, iar rapoartele sale de comerț în nemțește și ungurește²⁷.

Îngrădirea STEG-ului a continuat și în următorii ani. La 1882 primul-ministrul Tisza Kálmán a intrat în acest scop în contact nemijlocit cu adevărații stăpîni ai societății, cu marii proprietari de acțiuni de la Paris. În urma tratativelor statul semna cu STEG la 8 iunie 1882 un contract, iar la 14 aprilie 1884 și o convenție de trafic. Societatea — în urma amintitelor înțelegeri — avea sediul la Budapesta pentru chestiunile privitoare la averea mobilă și imobilă aflătoare pe teritoriul de atunci al Ungariei. Acționarii societății vor ține de asemenea adunările lor cînd la Viena, cînd la Budapesta, guvernul ungar fiind reprezentat la ambele printr-un comisar guvernamental. Contabilitatea liniilor ferate de pe teritoriul maghiar va fi separată de cel austriac și ceea ce a fost esența convențiilor: guvernul maghiar fusese îndreptățit să răscumpere liniile ferate (domeniile, fabricile etc. însă nu!) de pe teritoriul de atunci al Ungariei²⁸ după data de 1 ianuarie 1895. Guvernul nu numai că n-a scăpat această ocazie de a intra în posesia căilor ferate principale aflătoare în proprietatea STEG-ului (și a altor mari societăți feroviare, ceea ce însă nu intră în subiectul studiului de față), ci dimpotrivă, el va depune eforturi susținute, de a-și realiza scopurile sale de politică feroviară chiar înainte de termenul antepomenit.

²⁵ Ujhely, *op. cit.*, p. 148.

²⁶ *Ibidem.*

²⁷ *Ibidem.*

²⁸ Amănuntele tratativelor dintre Tisza Kálmán și bancherii din Paris din anul 1882 nu se cunosc. În orice caz, ar fi interesant de știut, ce argumente au determinat pe magnauții de la Crédit Mobilier să facă „din senin“ aceste uluitoare concesiuni pentru acele vremuri, față de statul ungar. Căci fără îndoială dintre cei doi parteneri cu acel prilej bancherii din Paris au fost aceia care au făcut afacerea mai nerentabilă.

Concomitent însă cu ofensiva guvernului maghiar dusă împotriva marilor societăți feroviare în scopul arătat, apăruse în anul 1880 legea nr. XXXI despre liniile ferate de interes local prin care se încurajează în mod paradoxal, construcțiile unor linii secundare de către societăți particulare²⁹. Legea avusese o deosebită importanță și pentru dezvoltarea rețelei de linii ferate auxiliare din Banat, existente și astăzi. În urma acestei legi în decurs de numai un deceniu au fost construite patrusprezece linii ferate de interes local în Banat, între anii 1888—1898. La începutul secolului nostru au fost proiectate încă vreo duzină de linii ferate de interes local, majoritatea lor fiind realizată înaintea primului război mondial, ceea ce reiese din datele următorului tabel³⁰:

nr. crt.	denumirea liniei de interes local	data punerii în funcțiune	cheltuielile reale de construcție pe km. în coroane
1.	Jebel—Ciacova	7. VIII. 1893	53.082
2.	Timișoara—Sinnicolaul Mare	26. IX. 1895	75.286
3.	Jimbolia—Pardanj (RSFI)	15. XII. 1895	68.446
4.	Ciacova—Boka (RSFI)	21. XII. 1895	64.000
5.	Gâtaia—Vršac (RSFI)	3. VII. 1896	67.560
6.	Timișoara—Buziaș	18. XI. 1896	76.920
7.	Timișoara—Lipova—Radna	29. V. 1897	87.094
8.	Timișoara—Jaša Tomić (RSFI)	31. VII. 1897	73.816
9.	Gâtaia—Lugoj	22. VII. 1898	67.794
10.	Lugoj—Ilia	17. IX. 1898	93.252
11.	Jimbolia—Veliki Bečkerek (RSFI)	20. X. 1898	37.892

²⁹ Képesy Árpád, *op. cit.*, p. 90. Autoritățile comitatense au contribuit la construcții prin alocări de fonduri, care erau investite în acțiunile societăților de căi ferate de interes local. Incalculabile erau însă contribuțiile populației rurale efectuate prin munci obștești, care depășeau sute de mii de coroane. Amintim ca exemplu date referitoare la comitatul Torontal, unde pînă în anul 1911 s-a investit în acțiuni din bugetul comitatens suma de 8.656.200 coroane. Cf. Borovszky Samú, *Torontál vármegye* (comitatul Torontal), Budapesta, 1911, p. 513. La proiectarea construcțiilor de căi ferate de interes local au avut o înfrîurire nu numai autoritățile comitatense, ci și moșierii, care se străduiau ca aceste linii de căi ferate să fie construite în așa fel încît să fie cit mai mult favorizați. Uneori s-au luat în considerare chiar deziderate „extravagante” ale moșierilor, care nu s-au mulțumit numai cu devierea liniilor pe moșiile lor. De pildă baronul Fedor Nikolics din localitatea Rudna (azi jud. Timiș, în trecut aparținuse județului Torontal) care un timp era guvernatorul Bosniei după anexarea acestui ținut imperiului austro-ungar în 1908, a construit o sală de așteptare personală în clădirea stației, iar șeful stației era obligat să întindă un covor pînă la tren cu prilejul călătoriilor acestui grandoman aristocrat. (Din relatările unor persoane din Rudna și împrejurimi. N.A.)

³⁰ Tominac József, *A magyar szent korona országainak vasutai* (Căile ferate din țările aparținătoare sfintei coroane maghiare) 1845—1904, Budapesta, 1905, p. 62—71. Următoarele localități pomenite în tabel se află azi în RSFI: Pardanj (azi Medja), Veliki Bečkerek (azi Zrenjanin), Boka, Vršac, Jaša Tomić.

Aceste linii în majoritatea lor au fost construcții inferioare față de realizările făcute în deceniile anterioare de către STEG. Liniile de interes local erau executate de diferite societăți capitaliste de mina a doua. De remarcat, însă, că statul cu prilejul construcțiilor de căi ferate de interes local începînd cu anul 1880 își rezerva dreptul de exercitare a suveranității amestecîndu-se nu numai în diferite chestiuni tehnice, dar și în domeniul înzetrării cu personal al liniilor, de cele mai multe ori luînd în administrare chiar contabilitatea acestor societăți. Astfel de pildă linia *Timișoara—Sînnicolaul Mare* era administrată de stat. Următorul tabel³¹ se referă la căile ferate bănațene de interes local precum și comunale, care în anul 1905 erau încă în construcție sau ale căror planuri erau sub dezbateri la forurile administrative:

Căi ferate de interes local ale căror construcții au fost aprobate cu prilejul ședințelor întrunite în acest scop :

nr. crt.	denumirea liniei	lungimea în km	jurisdicția traversată
1.	Caransebeș—Hațeg	76	Caras-Severin, Hunedoara
2.	Periam—Velika Kikinda (RSFI)	40,2	Torontal
3.	Oravița—Jamul-Mare	38,3	Caras-Severin, Timiș
4.	Variaș—Arad	38	Torontal, Arad
5.	Jimbolia—Lovrin	25,3	Torontal
6.	Jebel—Liebling	10,7	Timiș

Căi ferate de interes local parcurse la fața locului în 1905 de către reprezentanții jurisdicțiilor :

1.	Deta—Alibunar (RSFI)	49,7	Torontal
2.	Iablanița—Bozovici	42	Caras-Severin
3.	Denta—Zichyfalva (RSFI)	19,2	Torontal

Căi ferate de interes local în proiectie, neparcurse la fața locului de către reprezentanții jurisdicțiilor :

1.	Reșița—Anina (linie mică)	35	Caras-Severin
2.	Băile Herculane (linie electrificată)	5,5	Caras-Severin
3.	Orșova (linie electrificată)	4,4	Caras-Severin

În deceniul al optulea al secolului trecut construcțiile liniilor ferate de interes local din Banat de către societățile particulare s-au executat concomitent cu accentuarea intențiilor de etatizare a principalelor linii ferate. Marile societăți particulare după anul 1886 odată cu numirea lui Baross Gábor ca ministru al comunicațiilor — și-au putut da seama, că

³¹ Tominac József, *op. cit.*, p. 74—79.

etatizarea liniilor ferate nu va întârzia mult. Noul ministru al comunicațiilor era un adept ferm al etatizării liniilor ferate, idee pe care se străduia s-o realizeze cu voință de fier. El demonstrează plauzibil în fața parlamentului, că etatizarea va avea consecințe favorabile asupra dezvoltării în perspectivă a căilor ferate. Reușind să convingă pe mulți despre justetea ideilor sale care se bazau pe principiile lui Széchenyi, în decurs de trei ani, datorită perseverării lui Baross³², se etatizează șase societăți mari de căi ferate, între care și liniile din Banat aparținătoare STEG-ului. Evenimentul ca atare avusese fără îndoială părți pozitive, ceea ce a fost reliefat cu prisosință de către istoricii din trecut. Tot ei au arătat însă că acest act a costat foarte scump și că era un pas făcut cu câțiva ani mai de vreme decât ar fi trebuit; anume, pe baza contractului statului cu STEG-ul din 1882, statul deținea dreptul de răscumpărare a liniilor în mod separat de guvernul imperial de la Viena. Acest drept guvernul maghiar îl putea exercita pe baza amintitului contract începând cu data de 1 ianuarie 1895. Însă ministrul Baross nu a așteptat acest termen, când guvernul eventual ar fi putut să răscumpere liniile STEG-ului cu ajutorul legislației în condiții mult mai favorabile; căci etatizarea s-a făcut în anul 1891, pe baza unor înțelegeri între guvern și STEG, în urma cărora liniile ferate au fost achiziționate de statul maghiar pentru care a trebuit să plătească o rentă anuală de 10.665.000 florini până în anul 1965. STEG-ul și-a păstrat în continuare minele, domeniile și uzinele sale din Banat și alte părți, cu condiția să le conducă din Budapesta. Funcționarii liniilor ferate ale STEG-ului au fost încadrați între funcționarii de stat, cu asigurarea drepturilor lor la pensii etc. În momentul etatizării, STEG-ul deținea în Banat următoarele linii ferate principale și secundare, *Timișoara—Baziaș*, *Iasenovo-Anina*, *Voiteg-Bocșa*, *Jebel-Ciacova*, *Timișoara—Seghedin* (Jimbolia), *Timișoara—Arad*, *Variaș—Sinnicolaul Mare—Valcani*, *Timișoara—Orșova*. Următorul tabel ne informează despre lungimea amintitelor linii:

nr. crt.	denumirea liniei	lungimea în km
1.	Arad—Timișoara	57,155
2.	Seghedin—Timișoara—Orșova	308,753
3.	Timișoara—Baziaș	119,561
4.	Iasenovo—Anina—Valcani—Periam Voiteg—Bocșa și liniile de aripă	167,703
	lungime totală	653,172

³² Dealtfel lui Baross Gábor îi aparține meritul parafării convenției cu România din 1890, în care cele două state și-au luat angajamentul de a construi în decurs de șase ani joncțiuni de linii ferate în pasul Ghimeș și Turnu Roșu, iar la o dată nespecificată la pasul Vulcan.

Nu este fără interes să amintim că încă în anul 1904 exista la Timișoara linie ferată electrică — tramvaie — în lungime de 10.215 m, din care 2400 m linie dublă³³.

După anul 1848, în epoca dezvoltării în general a capitalismului din imperiul austriac s-a putut remarca avântul nou, capitalist mai ales după ce domeniile miniere din Banat au fost preluate de facto de către societatea STEG, în anul 1855. Crearea sistemului dualist a dat naștere unei serii de dificultăți în calea activității STEG-ului. Tendințele guvernului de a etatiza averea STEG-ului n-au favorizat noile construcții feroviare. Toate construcțiile de acest gen din Banat realizate de la naționalizarea (etatizarea) STEG-ului (1891) până în anul 1918 de fapt nu erau realizate de stat, ci deasemenea de societăți capitaliste.

Se pare necesar, în încheiere, să clarificăm pe scurt chestiunea dacă s-au ivit sau nu în Banat probleme de concurență între societățile feroviare și societățile de transporturi fluviale. Punem problema din două considerente: 1). În țările din Europa, care dispuneau de un trafic fluvial intens (Franța, Germania, Rusia), asemenea probleme erau la ordinea zilei și necesitau încă în acele vremuri intervenția statelor respective, pentru a crea o oarecare echitate în această concurență. 2) În Banat care avusese un trafic fluvial pe canalul Bega de la Timișoara la Titel (R.S.F.I.) pe o lungime de 115 km, iar pe Dunăre dela Orșova până la Sulina respectiv până la Regensburg — amintita întrebare pare a fi motivată.

Dunărea revărsându-se într-o mare interioară, aflătoare în secolul al XIX-lea la periferia drumurilor comerciale maritime, constituia unul din principalele motive pentru care n-a putut deveni un drum comercial atât de important ca de pildă fluviile germane și franceze. Deși Banatul era un adevărat grătar, având și o producție industrială apreciabilă pe atunci, transporturile de mărfuri fiind îndreptate spre apus, împotriva curentului apei, acest lucru s-a putut realiza scump și cu o viteză redusă. Densitatea traficului fluvial pe la începutul secolului al XX-lea pe Rin era de 24 ori mai mare față de Dunăre, pe Elba de 12 ori, pe Oder de 4,5 ori etc.³⁴. Desigur și prețurile de transport erau nefavorabile pe Dunăre. În deceniul al optulea al secolului trecut traficul mediu de transport pe Dunăre era de trei ori mai scump decât pe Sena și de șase ori mai scump decât pe Rin. Această situație s-a ameliorat desigur, cu punerea în folosință a canalului de la Porțile de Fier (27 septembrie 1896); dar n-a schimbat situația. La un moment dat s-a ivit cazul paradoxal, că o societate de transporturi de mărfuri (M.F.T.R.) obținuse o subvenție de la stat pentru a o folosi la transporturi fluviale, micșorând astfel decalajul tarifar dintre cele două feluri de transporturi, dar tot acel stat i-a scăzut posibilitatea de a realiza acest lucru, reducând tarifele de transporturi feroviare, care

³³ Tominac József, *op. cit.*, p. 56.

³⁴ *A magyar közlekedésügy monográfiája* (monografia chestiunii comunicațiilor maghiare), Budapesta, f.a., p. 161.

astfel au devenit din nou mai rentabile...³⁵. Constatăm deci, că în mod nemijlocit chiar, decalajele de costuri tarifare dintre transporturile fluviale și cele feroviare din Banat, deși au defavorizat pe primele, au contribuit în schimb, implicit, la dezvoltarea vertiginoasă a căilor ferate, favorizate de stat.

Cît privește construcțiile primelor căi ferate din Banat din secolul trecut și începutul secolului nostru, ele au contribuit în mod intens la dezvoltarea industriei metalurgice, carbonifere etc. din această regiune. De asemenea contribuie la dezvoltarea morăritului bănățean și implicit a agriculturii cerealiere, care pe vremuri a avut o reputație europeană. Rețeaua de căi ferate din Banat avusese o densitate mai redusă decît de pildă în marile țări capitaliste din occident, în schimb era suficientă pentru a ridica industria, agricultura și comerțul la un oarecare prestigiu, nemăivorbînd de faptul, că densitatea rețelelor ferate era mai mare decît în restul țării³⁶. Următorul tabel vorbește de la sine în ceea ce privește am-

calea ferată

nr. crt.	data predării circulației	denumirea liniei	lungimea în km
1.	1. XI. 1856	Baziaș—Oravița	62
2.	15. XI. 1867	Seghedin—Timișoara	112
3.	30. XII. 1858	Timișoara—Iasenovo (RSFI)	94
4.	15. XII. 1863	Oravița—Anina	33
5.	26. X. 1870	Vălcani—Peviam	43
6.	6. IV. 1871	Arad—Timișoara	55
7.	6. IX. 1874	Voiteg—Bocșa Vasiovei	47
8.	23. X. 1876	Timișoara—Caransebeș	98
9.	20. V. 1878	Caransebeș—Orșova	89
10.	1. V. 1879	Orșova—Turnu Severin (pînă la graniță)	4
11.	24. X. 1888	Periam—Variaș (linie ferată de interes local)	8
12.	10. XI. 1892	Bocșa Vasiovei—Reșița (linie îngustă de 0,76 m)	21
13.	7. VIII. 1893	Jebel—Ciacova (linie ferată de interes local)	8
14.	26. IX. 1895	Timișoara—Sinnicolaul Marc (linie ferată de interes local)	61
15.	15. XII. 1895	Jimbolia—Pardanj (RSFI, linie ferată de interes local)	42
16.	21. XII. 1895	Ciacova—Boka (RSFI, linie ferată de interes local)	40
17.	3. VII. 1896	Gătaia—Vrșec (RSFI) linie ferată de interes local)	44
18.	18. XI. 1896	Chișoda (înglobat azi localității Timișoara)—Buziaș (linie ferată de interes local)	31
19.	29. V. 1897	Timișoara—Lipova—Radna (linie ferată de interes local)	63
20.	31. VII. 1897	Timișoara—Jaša Tomić (RSFI, linie ferată de interes local)	51
21.	22. VII. 1898	Gătaia—Lugoș	58,1
22.	17. IX. 1898	Lugoș—Ilia (linie ferată de interes local)	81
23.	20. X. 1898	Jimbolia—Veliki Bečkerek (RSFI, linie îngustă 0,76 m)	65,6

³⁵ *Ibidem.*

³⁶ În anul 1896 Ungaria a intrat în uniunea căilor ferate europene, fiind puse în circulație mai multe trenuri internaționale, asigurîndu-se tranzitul dintre orient și occident. „De la această dată și pînă la declararea războiului Serbiei — apreciază istoricul român al căilor

ploarea construcțiilor de căi ferate din Banat între anii 1856—1896 (cele executate de la această dată pînă la izbucnirea primului război mondial, cf. tabelele anterioare)³⁷.

Faptul că în Banat am putut urmări aspecte ce denotă o dezvoltare a rețelei de căi ferate în general mai timpurie decît ale ținuturilor vecine, își are explicația în primul rînd în dezvoltarea capitalistă oarecum favorizată de interesele Vienei. La acest fenomen istoric contribuă desigur și specificul dezvoltării social-politice a Banatului de la 1716 încoace, cu mai puține vicisitudini ale feudalismului ce caracteriza în general restul țării precum și interesele deosebite ale fîscului vienez de a dezvolta în sudul Banatului încă mult înaintea revoluției din 1848 o rețea de mine și uzine metalurgice cu un randament susținut pentru acele vremuri. Din motivele de mai sus, căile ferate din Banat au contribuit oarecum la inegalitatea dezvoltării economice a diverselor regiuni ale țării în pofida faptului că tot atunci contribuția lor la procesul de formare a unei pieți unice, capitaliste, a fost însemnată³⁸.

D. KÁROLYI

BEITRÄGE ZUR GESCHICHTE DER BANATER EISENBAHNBAUTEN (1856—1914)

(Zusammenfassung)

Nach einer kurzen geschichtlichen Schilderung des banater Verkehrswesens, führt der Verfasser die ersten Projekte von Eisenbahnbauten an, welche aber der damaligen finanziellen Lage wegen nicht ins Leben gerufen werden konnten. Hier sind sowohl die von Pferde- als auch Dampfkraft in Bewegung gesetzten Züge mit einbegriffen. Weiterhin werden die Ursachen, welche ursprünglich das Wiener Ärar bewogen haben, bei den banater Eisenbahnbauten zuerst durch eigene Gesellschaften und erst später durch die wohlbekannte STEG durchzuführen, eingehend untersucht.

ferate M.T. Maer — căile ferate ungare au progresat atît de mult, încît puteau rivaliza din toate punctele de vedere cu căile ferate occidentale." (Cf. Mihail Toma Maer, *Povestea drumurilor de fier*, vol. I. București, 1926, p. 281). La această dezvoltare a contribuit extraordinar de mult, printre altele, industria siderurgică și constructoare de mașini, de locomotive, utilaje feroviare etc. din Banat.

³⁷ Tominac József, *op. cit.*, p. 3—37. Următoarele localități din tabel se află în RSFI: Jasenovó, Pardanj (azi Medja), Boka, Vršac, Petrovaselo, Jaša Tomić, Veliki Bečkerek (azi Zrenjanin). N.A.

³⁸ *Ist.Rom.*, vol. IV, 1964, p. 659—660. Problema transporturilor și al dezvoltării căilor erate și de comunicații vezi și paginile: 197—201, 417—418, 460—463.

In einem anderen Kapitel werden die Eisenbahnbauten aus dem Zeitabschnitt des österreich-ungarischen Dualismus behandelt, wobei auf die Veränderungen der gesetzlichen Vorschriften welche die Tätigkeit der STEG immer mehr eingeschränkt haben Rücksicht genommen wird. Ebenfalls wird die Geschichte der kleinen — vom Staate patronierten — Eisenbahngesellschaften, welche Kurzstrecken von Lokalinteresse errichteten, behandelt. Anschliessend wird auch die Frage der vorfristlichen Verstaatlichung (1891) der STEG-Eisenbahnlinien, sowie die Frage der Anknüpfung der Eisenbahnlinien aus dem südlichen Banat mit dem damaligen Rumänien untersucht.

DIN CORESPONDENȚA GENERALULUI TRAIAN DODA CU VINCENTIU BABEȘ

Perioada de cînd datează cele douăsprezece scrisori ale generalului Doda către Vincențiu Babeș, pe care le publicăm aici¹, este cuprinsă între 1878—1890, corespunzînd unei etape importante din istoria luptei pentru drepturi economice și politice a românilor bănățeni și transilvăneni, după proclamarea dualismului austro-ungar.

Începutul noii etape este marcat de răsunetul larg pe care l-a avut peste Carpați războiul de independență din anii 1877—1878. Îndreptățind speranțele în desăvîrșirea unității naționale, succesul militar și politic al României a constituit un impuls puternic pentru lupta de eliberare națională a românilor aflați sub ocupația străină. Semnificativ pentru atitudinea celor din cuprinsul monarhiei austro-ungare, este faptul consemnat de revista vieneză „*Der Osten*” că românii „urmăreau cu sentimente de cea mai intimă participare sufletească acest război glorios al fraților lor...”². Tot în acest sens amintim și despre participarea românilor din Banat și din apusul Transilvaniei la campania electorală din 1878, care le aduse „intrarea în parlament a celui mai mare număr de deputați aleși de la 1868 pînă atunci”³.

Asemenea manifestări ale sentimentelor de solidaritate națională constituiră noi pretexte pentru adoptarea de către guvernul prezidat de Tisza Kálmán a unor legi care înăspreau asuprirea națională⁴.

Campania de deznaționalizare dezlănțuită de cercurile extremiste ale burghezo-moșierimii maghiare și măsurile de persecuții naționale luate de guvern, au impus întărirea mișcării naționale pe plan organizatoric determinînd o apropiere între conducătorii partidelor române din Banat și Transilvania istorică care au fost create separat încă din primul deceniu

¹ Transcrierea scrisorilor se face după originalele aflate în posesia prof. univ. Mihail Dan (Cluj).

² *Din Istoria Transilvaniei*, II, ed. II, București, 1963, p. 282.

³ *Ibidem*, p. 284.

⁴ Ne referim în primul rînd la legea din 1878 prin care s-a instituit delictul de „agitație împotriva națiunii” și la noua lege școlară supusă de A. Trefort, ministrul instrucțiunii publice, spre aprobarea parlamentului, în anul 1879; cf. *Din istoria Transilvaniei*, II, p. 284—285.

după încheierea pactului dualist⁵. Drept urmare, în 1881 „are loc unificarea politică a mișcării prin crearea unui singur partid — Partidul Național Român (P.N.R.)”⁶, rezultat care deși nu duse la adoptarea unei tactici de acțiune unitară⁷, a constituit punctul de plecare pentru intensificarea luptei politice a burgheziei române pe calea petițiilor și memoriilor către Curtea de la Viena, acțiuni ce culminează în 1892 prin „Memorandul românilor din Transilvania și Ungaria”⁸.

În acest timp o parte dintre reprezentanții burgheziei și mai ales ai intelectualilor, în primul rând membrii fostului partid național român din Banat stăruiră în a participa la viața politică folosind tribuna parlamentului maghiar ca un mijloc de demascare a nedreptăților ce se făceau poporului român. Prin discursurile lor majoritatea acestor deputați consemnă aspectele multiple ale asupririi sociale și naționale, arătând că prigoana executată prin toate mijloacele împotriva poporului român n-a reușit să-i zdruncine conștiința națională și năzuința de a realiza libertatea și unitatea sa.

Între fruntașii luptei românilor pentru drepturile naționale în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, Vincențiu Babeș și generalul Traian Doda au ocupat, fără îndoială, un loc de seamă. Viața, personalitatea și activitatea multilaterală a lui Vincențiu Babeș care, — așa cum afirma Nicolae Iorga: „a adus servicii imense neamului său românesc în timpurile cele mai grele”⁹ —, au fost puse în lumină prin mai multe lucrări și studii fiind destul de bine cunoscute¹⁰. Subliniem doar că ales de mai multe ori deputat — în cercul Sasca Montană — în parlamentul din Budapesta, Vincențiu Babeș a fost în perioada 1881—1891 și unul dintre conducătorii Partidului Național Român¹¹.

În schimb, despre generalul Traian Doda alt fruntaș al mișcării naționale a românilor bănățeni s-a scris mai puțin, iar despre activitatea sa politică, după stabilirea la Caransebeș, cunoaștem și mai puțin. Din

⁵ *Din Istoria Transilvaniei*, II, p. 274—281. La 26 ianuarie / 7 februarie 1869, în urma conferinței de la Timișoara se constituie Partidul Național al Românilor din Banat și Ungaria în frunte cu A. Mocioni. După Conferința de la Mercurea din 23—24 februarie / 7—8 martie 1869, conducătorii burgheziei române din Transilvania propriu-zisă înființară un partid național aparte în frunte cu Ilie Măcelaru.

⁶ L. Maior, *Constituirea Partidului Național Român. Conferința din 12—14 mai 1881*, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai*, Series Historia, 1969, fasc. 1, p. 91—107; *Istoria României* (Compendiu), București, 1969, p. 381; T. V. Păcățean, *Cartea de aur sau luptele politice ale românilor de sub coroana ungară*, VII, Sibiu, 1913, p. 3—38.

⁷ *Din Istoria Transilvaniei*, II, p. 291—293; referitor la controversele dintre „activiștii” bănățeni și „pasiviștii” ardeleni, care rămăseră deschise.

⁸ T. V. Păcățean, *op. cit.*, VII, p. 513 și urm.

⁹ W. Marin, I. Munteanu, Gh. Radulovici, *Unirea Banatului cu România, Timișoara*, 1968, p. 79.

¹⁰ I. Gropșianu, *Vincențiu Babeș*, Timișoara, 1938, p. 104; Gh. Cipăianu, *Ideii progresiste în gândirea lui Vincențiu Babeș*, în *ActaMN*, VII, 1970, p. 355—364; V. Tircovnicu, *Contribuții la istoria învățământului românesc din Banat (1780—1918)*, București, 1970, p. 144—149.

¹¹ I. Gropșianu, *op. cit.*; T. V. Păcățean, *op. cit.*, VII, p. 3—38; W. Marin, I. Munteanu, Gh. Radulovici, *op. cit.*, p. 84.

lipsa unor studii documentate și competente vom încerca să schițăm aici doar câteva date și aspecte mai semnificative din activitatea acestui patriot și om politic.

Originar dintr-o veche familie grănicerească din Rudăria (astăzi comuna Eftimie Murgu — n.a.), Traian Doda s-a născut la 29 iulie 1822 în satul Prilipeț (judetul Caraș-Severin)¹². După ce face școala primară la Rudăria, Bozovici și Mehadia, potrivit tradiției grănicerești a fost îndreptat spre cariera militară urmînd cursurile Școlii de matematici a Regimentului româno-bănățean nr. 13 din Caransebeș. Terminînd această școală cu gradul de sublocotenent, în anul 1841, începu o frumoasă ascensiune parcurgînd toate treptele ierarhiei militare pînă la gradul de general pe care l-a obținut în anul 1870. La 1 noiembrie 1872, cînd avea 50 de ani, generalul Doda a demisionat din armată stabilindu-se pentru toată viața la Caransebeș. Aici, el începu lupta pentru drepturile social-politice și cultural-economice ale fraților săi români¹³.

Ales la 28 martie 1873 președinte al Reprezentanței regimentului confinar nr. 13 de la Caransebeș, Doda a desfășurat timp de șase ani o activitate neobosită pentru împărțirea dreaptă a teritoriului regimentar¹⁴. Rezultatul străduințelor sale a fost crearea „Comunității de avere” — instituție economică organizată în circumscripția regimentului desființat prin legea de la 8 iunie 1871¹⁵. Drept recunoștință populația grănicerească l-a ales președinte al „Comunității de avere”, funcție pe care a îndeplinit-o din anul 1880 pînă la 1 septembrie 1892, fără nici o retribuție.

La sfîrșitul anului 1873, în adunarea grănicerească organizată la 8 decembrie, Traian Doda a formulat punctele unui adevărat îndreptar politic pentru românii din Banat. În el se prevedea:

1. Egala îndreptățire a tuturor naționalităților din țară, ca fiecare să-și aibă garanția existenței și dezvoltării sale naționale.
2. Toate școlile să fie școli naționale.
3. Introducerea limbii naționale în viața publică, în administrație și în justiție.
4. Reorganizarea serviciilor și a întregii gospodării obștești.
5. Eliminarea politicii din administrația țării¹⁶.

Pe baza acestui program politic grănicerii l-au ales deputat al lor în dieta de la Buda, prima dată la 10 ianuarie 1874 și apoi de cinci ori la rînd: la 8 iulie 1875, la 1878, 1881, 1884 și la 20 iunie 1887¹⁷. Astfel, generalul Traian Doda a fost unicul deputat român cu program național, ales fără întrerupere de la 1874—1887, în cea mai mare circumscripție electorală din Ungaria. Ca deputat el a dovedit o rară tărie și avînd o

¹² C. Corneanu, *Generalul Traian Doda (1822—1895)*, în *RevBan*, 10—12, 1943, p. 4; C. Diaconovici, *Enciclopedia Română*, II, Sibiu, 1900, p. 194 (Doda Traian); C. Buracu, *Din trecutul Almăjului și al Rudăriei*, Turnu Severin, 1932, p. 15.

¹³ Al. Magda, *Traian Doda, în Orizont*, nr. 33 (251) din 14 decembrie 1972, p. 4.

¹⁴ *Ibidem*; C. Buracu, *op. cit.*, p. 16.

¹⁵ C. Corneanu, *op. cit.*, p. 5.

¹⁶ *Ibidem*, p. 9, vezi și W. Marin, I. Munteanu, Gh. Radulovici, *op. cit.*, p. 78.

¹⁷ C. Corneanu, *op. cit.*, p. 5; T. V. Păcățean, *op. cit.*, p. 357—366.

ținută demnă arată camerei din Budapesta toate nemulțumirile și suferințele poporului român militând pentru o lege dreaptă, bazată pe „egala îndreptățire a tuturor naționalităților care la rîndul lor au dreptul să-și instruiască și să-și dezvolte tineretul în limba maternă, în școli naționale”¹⁸.

Atitudinea sa patriotică a ieșit de altfel în evidență și mai puternic cu ocazia evenimentelor din anii 1877—1878, cînd, încercînd să-și aducă contribuția la dobîndirea independenței României va căuta să treacă Carpații¹⁹. Se pare că în preajma războiului cu Turcia, în România, paralel cu răspîndirea ideii atragerii în cadrele armatei române a unor ofițeri din Transilvania și Banat a existat și intenția de a se oferi generalului Traian Doda comanda acestei armate²⁰.

În anii următori accentuarea tendințelor naționaliste și de maghiarizare promovate de guvernul Tisza²¹, nu l-au putut determina să renunțe la obiectivele programului său național. Dimpotrivă, subliniind în repetate rînduri importanța luptei pentru apărarea drepturilor poporului român Doda arăta că: „E vorba de o luptă mare și anevoioasă, că astăzi nu mai e vorba de un scaun sau de un vot în parlamentul maghiar, nu de oarecari mici concesiuni naționale, limbistice, sau politice, nu... astăzi cauza națiunii întregi, ba mai mult, onoarea națională a poporului român este în joc...”²².

În anul 1887, reales pentru a șasea oară deputat în cercul electoral al Caransebeșului, Doda refuză să participe la dezbaterile parlamentului de la Budapesta fără a renunța însă la mandatul său de deputat. El a motivat în scris acest refuz arătînd că „modul întrebuintat de guvern în conducerea alegerilor de deputați dietali, cel puțin față cu poporul român... care, cu toată împărțirea măiestrită a cercurilor electorale, totuși reprezintă în 70—75 de cercuri majoritatea, dacă nu totalitatea poporațiunii, la alegerile trecute numai într-un singur cerc s-a putut valida”²³, aceasta fiind cauza pentru care poporul român „nu s-a putut bucura nici într-o dietă de o reprezentanță corespunzătoare lui și însemnătății lui politice”²⁴. În consecință din cauza situației anormale create în 1887 Doda vedea în aceste școli instituții menite să ducă „la întărirea puterilor astfel: „Eu aș fi în dietă singurul reprezentant național al întregului popor român și între 413 deputați singur eu aș avea sarcina de a reprezenta și valida interesele naționale ale aproape trei milioane de cetățeni, interese greu vătămate și foarte serios amenințate”²⁵. Pentru aceste con-

¹⁸ C. Corneanu, *op. cit.*, p. 6.

¹⁹ W. Marin, I. Munteanu, Gh. Radulovici, *op. cit.*, p. 84.

²⁰ St. Pascu, *Marea Adunare Națională de la Alba Iulia*, Cluj, 1968, p. 142 (nota 65); C. Corneanu, *op. cit.*, p. 4 (nota 2).

²¹ Guvernul prezidat de Tisza Kálman preluă puterea în anul 1875 păstrînd-o vreme de 15 ani (1890); cf. *Din Istoria Transilvaniei*, II, p. 274—291.

²² T. V. Păcățean, *op. cit.*, VII, p. 361.

²³ *Ibidem*, p. 359.

²⁴ *Ibidem*, p. 358.

²⁵ *Ibidem*, p. 359.

fesiuni românești și pentru scrisoarea din 12 octombrie 1887 adresată celor 6.464 de alegători ai săi lui Traian Doda i s-a intentat un proces de presă judecat de juriul din Arad în absență, fiind condamnat la doi ani închisoare, 1.000 florini amendă și plata cheltuielilor de judecată. Până în cele din urmă a fost grațiat.

Ca deputat generalul Doda înțelese necesitatea și importanța luptei pentru întemeierea unui „institut mai înalt de învățământ dorit de toți locuitorii simțitori ai graniței”²⁶. El interveni astfel în mai multe rânduri pentru înființarea unui gimnaziu românesc complet, cu opt clase în Caransebeș, a unei școli industriale și a unei școli secundare la Bozovici²⁷. Doda vedea în aceste școli instituții menite să ducă „la întărirea puterilor de viață a neamului”²⁸. Deși grănicerii au votat și au cotizat fonduri importante pentru înființarea unor asemenea școli românești, frumoasele inițiative nu s-au putut realiza din cauza opoziției guvernului maghiar.

Hărțuit de justiția maghiară, nemulțumit de atitudinea unora dintre colaboratorii săi, bolnav și obosit, după ce cu trei zile mai înainte avusese lungi convorbiri cu prietenul său Vincențiu Babeș care venise să-l viziteze, generalul Traian Doda a murit la 4 iulie 1895 la Caransebeș unde a și fost înmormântat²⁹.

Un ultim omagiu și un semn de înălțător elogiul adus activității generalului Traian Doda este mesajul luptătorilor memorandiști din temnița de la Vaș care se adresează: „Umbrei viteazului general al distinsului fiu al națiunii îi aducem tributul de recunoștință nepieritoare a neamului și omagiilor noastre ale celor întemnițați”³⁰.

Deși cuprind un interval de timp mai lung de un deceniu, scrisorile pe care le publicăm aici reprezintă doar parțial corespondența dintre generalul Doda și Vincențiu Babeș. Fiind în majoritatea lor scrisori de natură particulară ele constituie o dovadă despre strînsele relații de prietenie

Caransebeș 6/iv 1878

Pierduta de multă vreme a noastră
 este pară foarte rău că am rămas
 cu inamicii în stare a depinde
 cele 400.000 - lui catolice
 și la se la el nu este un
 gând român. Lăcomia le abso-
 de și s-au plătit, dară a-
 vomu odată programă
 învâlmă la planșura
 ține - Ele v'ar fi plătit
 dacă în decembrie, dacă
 nu v'ar fi amănata călăre-
 țor -

Astăzi este de știri
 din Episcopul Melianu că princi-
 palitatea ține în cel mai
 mare grad învâlmă în vâlmă
 în, lăcomie învâlmă țara
 a vâlmă realizarea țării

Fig. 1. — Prima pagină a scrisorii lui Traian Doda către Vincențiu Babeș, din Caransebeș, 6 aprilie 1878 (nr 3).

²⁶ C. Corneanu, *op. cit.*, p. 6; Th. Trîpcea, *Din memoriile și corespondența lui Traian Doda*, în *Studii*, XV, 4, 1962, p. 928.

²⁷ C. Corneanu, *op. cit.*, p. 7.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ C. Buracu, *op. cit.*, p. 19; C. Corneanu, *op. cit.*, p. 8.

³⁰ C. Corneanu, *op. cit.*, p. 8.

tenie și colaborare, dar și despre concepțiile avansate și obiectivele comune care uneau și animau pe acești doi fruntași ai mișcării naționale în lupta lor pentru drepturile poporului român. Conținutul lor reflectă cu prisosință calitatea de luptător consecvent a lui Traian Doda ca și preocuparea deosebită pentru ridicarea nivelului de cultură și educarea fiilor grănicerilor din teritoriul fostului confiniu militar prin înființarea unor școli naționale. În același timp reiese clar faptul că Doda cunoștea deosebită importanță în evoluția culturii noastre cît și curentul în materie de școală românească creat de gimnaziul din Blaj ctitorit la 1754 de Inocențiu Micu Klein și Petru Pavel Aron, de cel din Beiuș înființat la 1828 de Samuil Vulcan și în sfîrșit de cel al regimentului român de graniță nr. 17 înființat la 1863 în fostul district grăniceresc al Năsăudului din „fondul proventelor”³¹.

Correspondența contribuie la cunoașterea unor aspecte variate legate de preocupările generalului Traian Doda ajutîndu-ne să înțelegem mai bine personalitatea sa. Toate aceste considerente, ca și perioada istorică la care se referă, ne determină să credem că publicarea celor douăsprezece scrisori nu poate fi decît utilă pentru istoriografia noastră.

M. DAN — I. UZUM

AUS DER KORRESPONDENZ ZWISCHEN GENERAL TRAIAN DODA UND VINCENTIU BABEȘ

(Zusammenfassung)

Die Veröffentlichung zwölf unbekannter Briefe des Generalen Traian Doda an Vincențiu Babeș ist ein nennenswerter Beitrag zur Umschreibung der Persönlichkeit Generals Doda.

Durch seine national-politische Tätigkeit und den Kampf für die Rechte der banater Rumänen, nach dem dualistischen Übereinkommen von 1867, hat General Doda unter den rumänischen Nationalkämpfern einen hervorragenden Platz eingenommen.

ANEXE

1.

Traian Doda informează pe Vincențiu Babeș asupra situației vinzării acțiunilor pentru editarea unei publicații românești menționînd că pînă la data respectivă s-au adunat 700 florini reprezentînd valoarea a șapte acțiuni. Arată de asemenea că este necesară o serioasă documentare pentru a putea trece la elaborarea unei lucrări despre arta militară pe care i-o solicitase Babeș.

³¹ *Ibidem.*

Caransebeșiu 2/1 1878

Prea stimatulu meu !

Am primitu epistola ta din 31/1 1877 (sic. ?) și am să-ți răspundu următoarele:

1) In privința numirei foi am liniștitu pe cei fricoși;

2) Nouă nu ne trebuie programa tipărită, dându autografulu teu cătră mine deslucirile necesare. Acțiunarii au cetitu și procetitu autografulu numitu, până se convinsēră, că elu conține și programa.

3) Până astăzi am adunatu 13 acțiuni, speru că voiui mai aduna cîteva — cu atātu mai vertosu, dacă se va îngădui solvirea în 2—5 rate lunari.

/ Cu acesta îți trimetu 700 fri (șapte sute fiorini) ca prețiu de 7 acțiuni, adică:

De la episcopulu Popasu . . . 400 f.

de la mine de asta Dată . . . 200 f.

de la căpitanului în pensiune

Stefanu Dancia 100 f.

În 2—3 dzile vei capeta și cele lalte 600 fri.

4) Eu însumi voiui scrie vice-colonelului Trapsia și totodată voiui trimite învitarea la Orsiova prin capitanulu Dancia, carele mîne plecă spre Orsiova, unde are se petreacă serbatorele.

Asia-dară tu ești dispensatu de a li scrie și din partea ta.

Pentru o carte manuală, contienendu artea militară întreagă, trebuie se me orientezu mai nainte ca de 5 ani, de cându nu sunt în activitate voru fi esitu opuri mai bune, decâtu cele mie cunoscute. Trebuie se ceru informațiune de la persone competente.

Cu salutare și stimă deosebită

alu Teu

Doda gen

2.

Viena, 21 fauru/februarie/1878

Prea stimatulu meu !

O nouă cestiune de mare importanția pentru noi me reține încă cîteva zile aici. Voiui veni asiadară duminica sau luna viitoare — la Pesta.

Te salutu cu inima sinceră

alu Teu

Doda

3.

T. Doda scrie lui V. Babeș că întimpină greutăți cu adunarea fondurilor necesare editării unui ziar românesc. Arată că apariția unui asemenea ziar este o necesitate stringentă chiar înainte de realizarea planului de vânzare a acțiunilor, care merge foarte anevoios nefiind sprijinit. Se mai referă la situația comitatului

Severin unde domnește abuzul și arbitrariul oficialităților, care crede că ar trebui descrise într-un ziar din Viena sau din Budapesta pentru a fi cunoscute de opinia publică.

Caransebeșiu 6/IV/aprilie/1878

Prea stimatulu meu !

Mi pare foarte rău, că nu sunt eu însumi în stare a depune cele 400 fri. — A-i câștiga aici de la alții, nu este cu putință. — Acțiunile subscrise se pot plăti, dacă avem o dată programa și invitarea la prenumerațiune. — Ele s-ar fi platit încă în decembrie, dacă nu s-ar fi amân timeredarea foii. —

Adeveratu este, ce spune dlu Epuu /episcopul — n.a./ Metianu, *ca fiindu necesitatea foii în celu mai mare gradu urginte și semțită, trebuie înființată fără a aștepta realisarea deplină a planului cu acțiunile*, /sublinierea aparține lui Doda — n.a./ dară ce se faci, dacă cei, ce ar pute să dea ajutoriu, nu dau.

Despre treba aceasta vei capeta desluciri mai pe largu de/la/ dlu sub-colonelu Seracinu³².

Stările comitatului nostru sunt ție cunoscute. Aici domnesce volnicia și nu legea. — Ar fi de mare lipsă a descrie situațiunea într-o foia germană din Viena scu din Pesta. — Dar cine se faci aceasta? —

Intilnitut-ai cu Brăteanu?³³ Ce idea ai tu despre politica României facia cu cestiunea Bassarabiei. — Me temu că România o strica cu Russi, fără de a dobândi ajutoriulu Austro-Ungariei

Cu salutare sinceru

alu Teu

Doda

4.

T. Doda confirmă primirea unei sume de bani din partea lui V. Babeș, care o restituie contribuabililor întrucit ziarul românesc dorit nu s-a putut înființa.

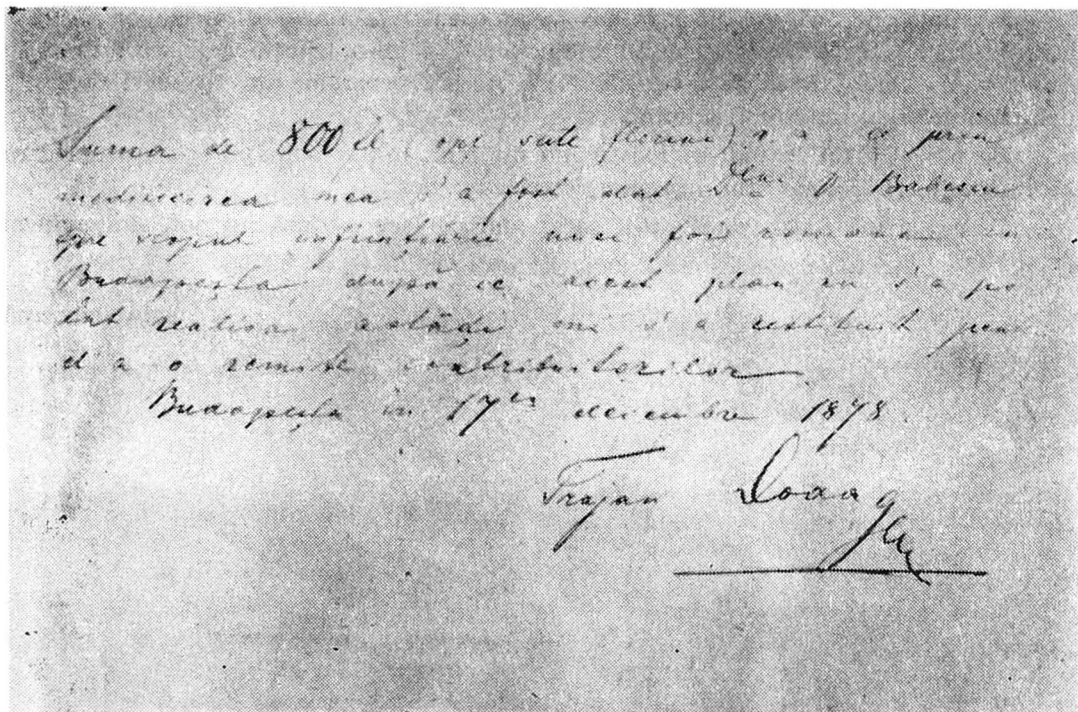
Suma de 300 fl (opt sute florini) v-a, ce prin mijlocirea mea s-a fost dat Dlu V. Babeșiu, spre scopul înființării unei foi române în Budapesta, după ce acest plan nu s-a putut realisa, astădzi mi s-a restituit pentru d-a o remite contribuitorilor.

Budapeșta în 17^{en} decembre 1878

Trajan Doda gen

³² Iosif Seracin din Caransebeș s-a numărat printre fruntașii români care în anul 1882 au semnat o cerere către autorități pentru înființarea unui gimnaziu cu 8 clase la Caransebeș.

³³ Ion C. Brătianu (1821—1891), om politic român.

Suma de 800 lei (pe vechi floare) a fost primită prin
medierea mea și a fost dată lui V. Babeș
pe baza înțelegerii unei noi comunități în
București, după ce acest plan mi s-a pre-
zentat rațional, astăzi mi s-a restituit pen-
tră o sumă de contribuțiilor lor.
București în 17^{le} decembrie 1878.
Traian Doda

Fig. 2. — Chitanță eliberată de generalul Traian Doda lui Vincentiu Babeș (nr 4).

5.

T. Doda informează pe V. Babeș că școala superioară confesională din Bozovici nu mai funcționează, dar comunele din Almăj doresc să deschidă o școală nouă comunală. Solicită din partea lui Babeș și o programă pentru funcționarea gimnaziului românesc care speră că se va putea înființa în Caransebeș.

Băile Herculane, 21 Sept 1879

Amice!

Școala superioară confesională din Bozovici a încetat de a mai fi între cei vii — firește prin sîrguința înțeleptului din Caransebeș.

Comunele din Almăj vreau să deschidă cît de curînd o altă școală comunală (sublinierile aparțin lui T. Doda — n.a.).

Părintele Blidariu și judele Chețan au fost astadzi aici a se sfătui cu mine despre modalitatea înființării — și mai cu seama despre conducerea treburilor și administrarea banilor, destinați pentru susținerea școlei.

Cametele fondurilor grănicerești vor servi pentru susținere — cu atît mai vîrtos, fiindcă autoritățile politice au declarat de repetite ori că aceste camete se pot întrebuința pentru școli comunale fără nici o pedecă.

Presupunend, că vei posiede programa pentru gimnasiul, carele ar fi să se înființeză în Caransebeș, te rog să bine voiești a mi-o trimite macăr *in brouillon* /în ciornă — n.a./, dacă se poate de loc³⁴. Acesta programa ne va servi de model pentru numita conducere și administrare.

Eu me aflu tot la băi; în loc să me întăresc, m-am bolnăvit — după plecarea Mocionescilor. Abia me aflu mai bine de citeva zile.

Te rog a mă scusa, dacă nu-ți scriu mai pe larg — însă nu pot, simțendu-me prea slab.

Te salut și rămân

al Teu amic

Doda.

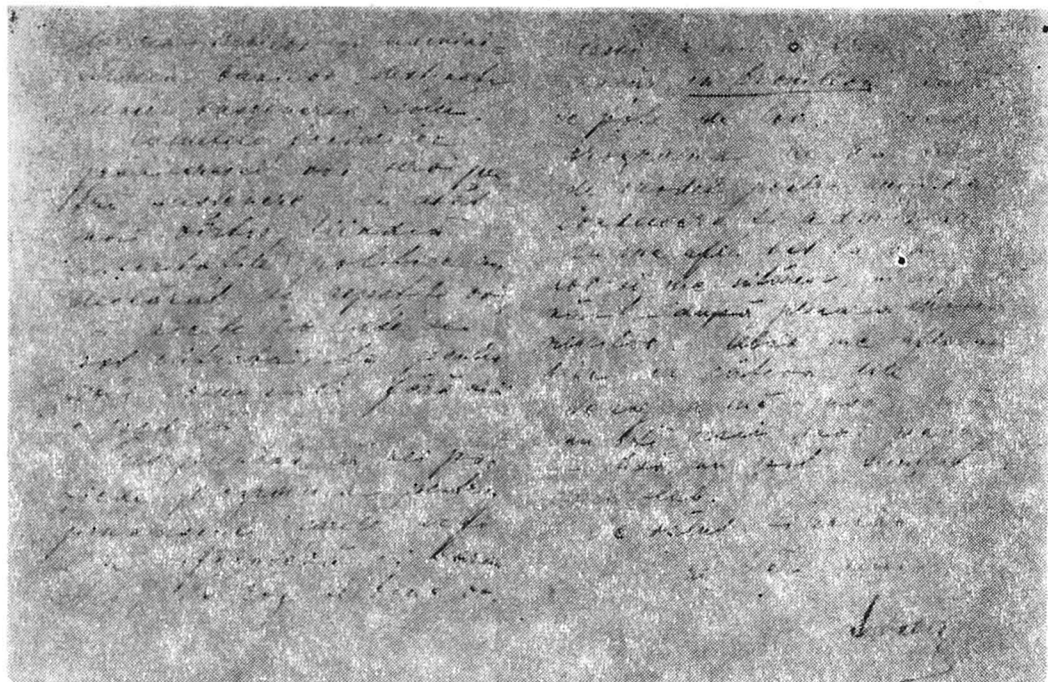

Fig. 3. — Facsimil cu finalul scrisorii din 21 septembrie 1879, referitoare la problema înființării unor școli românești la Bozovici și Caransebeș (nr 5).

6.

T. Doda informează pe V. Babeș despre trimiterea unei sume de bani lui Visarion Roman ca și despre o serie de probleme personale.

³⁴ Regionalism bănățean cu sensul: *cît mai repede, imediat, urgent*.

Caransebeș, 20. Iuliu /1/882

Stimate amice!

Sunt tare ocupat — n-am timp se-ți scriu multe, deci:

- 1) voiu nisui a aduna suma amintită și a-o trimite Dlui V. Roman³⁵;
- 2) Ochi de trandafiri astăzi nu sunt, poate că într-o săptămână, după a 2^{oa} înflorire, se vor afla;
- 3) Am dat ordine că se mi se procure o descriere despre cultura melcilor. La timpul seu vei căpeta-o
- 4) Episcopul a venit de la Carlsbad³⁶ — se află aici
- 5) Nu știu, merge-voi la Băile Herculane sau ba; î-mi lipsesc... timpul.
- 6) Te salută și dacă Alesandru³⁷ se află tot acolo, și pe el

al Teu amic

Doda

7.

T. Doda informează pe V. Babeș despre o adunare generală a comunității de avere care trebuia să se desfășoare între 22—27 octombrie. În calitate de președinte al comunității Doda nu poate absenta.

Prestimate Babesiu!

Am primit epistola ta, /datată/ Căpilnaș 8 l/una/ c/urentă/., și cu parere de reu trebue se-ți respund cu un: „*Non possumus*“ à la *Pio nono*.

Comunitatea de avere i-și va avea Adunarea generală între 22 și 27 a lunei c/urente/. — Prin urmare eu, ca președintele ei, mai avent nesce pregătiri, nu pot absenta d-aici, tocmai acum. —

Deci trebuie să renunțu la petrecerile de câteva zile în mijlocul unei societăți, atât de ilustre, rugîndu-te a saluta cordialmente pe toți cunoscuții mei Dacolo.

Al Teu amic

Doda

8.

T. Doda scrie lui V. Babeș rugîndu-l să-i procure un abonament la tren pentru anul curent și relatîndu-i cîteva chestiuni de interes personal.

³⁵ Visarion Roman (1833—1885), publicist și economist român.

³⁶ Karlsbad — astăzi Karlovy-Vary în R. S. Cehoslovacia.

³⁷ Alexandru Mocioni (1841—1909), om politic român din Banat.

Caransebeș, 24 iunie 1886

Amice Babesiu!

Presupunend, că știrile aceste te vor afla în Peșta, î-mi iau voia a te ruga se binevoiești a preda biletul acludat /sic!/ No. 1721 la locul competente și a-mi procura alt bilet, valabil pînă la sferșitul anului curente.

Cred că și tu vei trebui se-ți procuri alt bilet de călătorie, deci c-o lovitură două musci.

De aici ce se-ți comunic?

De trei dzile tot plouă, *ein wahrer deutscher Landregen*.

Era timpul suprem pentru muntenii noștri, căci dacă nu venea ploaia aceasta *a tempo*, era vai de ei.

Episcopul nostru va pleca duminica viitoare spre Carlsbad, ca acolo se-și spele iarăși urmările mîncărilor piperate și beuturilor, isvorîte pe colnicii Ardealului.

Cu salutare romană

Al Teu amic

Doda

P.S. — text în limba germană indescifrabil.

Pagina întâia sus cu cerneală violetă, V. Babeș a scris: Resp/uns/, din Ora-de /a/, sub 18/30 iunie 1885.

9.

T. Doda informează pe V. Babeș despre vizita sa apropiată la Budapesta și cu această ocazie îl roagă să-i rețină o cameră la hotelul Frohner unde obișnuia să tragă.

Caransebeș, 20 faur/februarie/1886

Amice Babesiu!

Strîmtorat prin multe și nenumerate afaceri n-am timp a-ți responde la amabila ta epistolă, ci î-ți fac numai atîta cunoscut că marți în 31. l.c. (stil. nou), voiți sosi dimineața la Pesta nu trenul accelerat și că aceeași dimineață voiui avea bucuria a te săluta la Alesandru cel macedonic.

Dezi te rog, să bine voiesci făcînd o promenadă, să te opresci la Hotelul Frohner și se avizezi pentru mine o odaie carea se fie pregătită pe timpul amintit.

La întîmpinarea noastră voi da desluciri despre puntele epistolei tale.

Te salută cordial

al Teu amic

Doda

10.

T. Doda informează pe V. Babeș despre primirea a cinci acțiuni de la Banca Albina. De asemenea îi scrie că la alegerile municipale intelectualii din Caransebeș l-au ales deputat împotriva voinței sale.

Caransebeș, 13 noiembrie /1/886

Stimate amice!

*Peccavi!*³⁸ Trebuieam cel puțin să-ți adevăresc primirea celor 5 acțiuni de la Albina, de cari aveai să te folosești la adunarea de marți. Deci constatez prin epistola de față această primire.

Causa lui Nicolae Radulea din Iladia voi lua-o în considerare însă nu acuma, ci după adunarea generală a noastră, ce se va ține în 25 l.c.

La alegerea municipală am picat în Caransebeș. Cei cu mare înțelepciune, adică cărturarii de aici cu Bartolomeiu³⁹ în frunte, m-au candidat și pe mine *în contra voinței mele espresse*. /sublinierea aparține lui T. Doda/. N-am ce li face. *Gegen die Dummheit kämpfen selbst die Götter vergebens!* /sublinierea aparține lui T. Doda/.

A fost mare prostia din partea lor.

Mare bucurie în Israel!

În decembrie voi veni la Pesta.

Salutare cordială ție și la toți Mocionescii pe cari i-i vei întîmpina pe la Căpâlnaș, Bulci etc. de la

al Teu amic

Doda

³⁸ Traducerea latină a cuvintelor ebraice: *al het* = am păcătuit.

³⁹ Ioan Bartolomei (1835–1908), secretar consistorial și redactor al „*Foii diecesane*” din Caransebeș.

11.

Doda se referă la rezultatul alegerilor din iunie 1887, când datorită abuzurilor oficialităților maghiare, el a ajuns în situația de a fi ales singurul deputat pentru a reprezenta interesele poporului român în dieta de la Buda.

Caransebeș, 25 iunie 1887

Amice Babesiu!

*Victrix causa diis placuit, sed victa Catoni!*⁴⁰

Vom vedea cît timp se vor bucura D/umne/dzeii noștri de victoria lor, peste măsură rușinoasă.

Ich bin nicht in der Stimmung nur dir über den tiefen Fall unserer Intelligenz zu schreiben. schweige so nach bis auf — weiteres.

Cornel wird jedenfalls von uns ein stipendium erhalten, nur das Forstwesen an der Wiener Hochschule zu studieren. Pro 1888 beträgt das stipendium 400 fl., für die folgenden jahren wird es, mit Rücksicht auf die zu unterrechnenden Excursionen, angemessen erhöht.

Wir warten ende Juli o/der/ anfangs August den Concurs ausschreiben. Ich werde dir solchen mittheilen, o/der/, mittheilen lassen. Dann erst soll Cornel sein Gesuch — romanisch o/der/. Deutsch einsenden. Zeugnisse genügen auch in legalisirter Copie.

Cornel möge mit der Idee die genannte Hochschule zu frequentiren, sich schon jetzt vertraut machen.

In 2—3 Wochen fahre ich nach Carlsbad /indescifrabil/ werde ich Pest nur tangieren.

Ich bedauere, dass ich nicht in drei Tage kom, dir und unserer nation zu deiner so erwünschten Cause zu gratuliren!

Mit herzlichen Gruss

dein Freund

Doda

12.

Traian Doda solicită lui V. Babeș, care fusese însărcinat să cerceteze niște nereguli semnalate la școala din Orșova, să acționeze energic fără a ține seama de persoane, pentru înlăturarea abuzurilor constatate și „triumful dreptății“.

⁴⁰ „Zei au fost pentru învingător, dar Cato pentru învins” — expresie după Lucan, *Pharsalia* (Cartea I) versul 128. Versul latin caracterizează pe cel care slujește o cauză, chiar cînd a ajuns singurul ei apărător; cf. I. Berg, *Dicționar de cuvinte, expresii, citate celebre*, București, 1968, p. 409.

Caransebeș, 8 Ober /octombrie/ 1890

Mein Lieber Freund!

Ich schreibe Kurz, Den zur untersuchung des Orsovaer Schulskandals /indescifrabil/ Wincent Budincean hat refusirt, du wurdest an dessen Stelle bestimmt. Solltest du diese Mission annehmen, dann bitte ich dich, ohne Rücksicht auf Personen vorzugehen. Mache dass das Recht triumphire! Es möge den hiesigen Macht-haben, ein /indescifrabil/ nicht weiter zgedauert werden. Sonst nimmt die Corup-tion grössere Dimensionen an.

Sapienti sat!

Mit Gott und freundlichen Grüsse.
Dein Freund

Doda

DIN CORESPONDENȚA LUI PAVEL ROTARIU PRIVIND ZIARUL „LUMINĂTORUL” (1880—1894)

Între oamenii politici și publiciștii de valoare ai românilor din Banat, figura lui Pavel Rotariu (1840—1918) prezintă o deosebită atracție pentru cercetătorul de azi al luptei de eliberare națională a românilor din Austro-Ungaria.

Pe lângă o dîrzenie politică remarcabilă, Rotariu era și un ziarist de vocație, cu o ucenicie strălucită făcută pe lângă Vincențiu Babeș și Giorgiu Popa, la ziarul *Albina*.

El își continuă preocupările gazetărești la revista umoristică *Priculici* din Timișoara pe care o conduce începînd cu aprilie 1874 (ea fusese fondată de Julian Grozescu la Pesta în 1872).

În fine, după îndelungi pregătiri și sacrificii materiale personale, ajutat de socrul său Meletie Drăghici în 17 martie 1880, reușește să pună bazele primului ziar politic românesc din Banat, *Luminătorul*, care în ianuarie 1894 se transformă în cotidianul *Dreptatea*¹.

P. Rotariu a jucat un rol însemnat și în cadrul Partidului Național Român. La Conferința de constituire a P.N.R. din mai 1881, a reprezentat cu cinste cercul electoral Sinnicolaul Mare.

Correspondența pe care o publicăm relevă date și momente din activitatea de ziarist a lui P. Rotariu, care coroborate cu presa vremii scot la lumină aspecte noi din viața politică a românilor, constituind totodată și o valoroasă contribuție la istoria presei bănățene. Datele vin să întregască propriul său portret, lacunar, relevîndu-ne o personalitate cu lumini și umbre, dar cu un real prestigiu politic. Un om care cu toate greșelile sale, a stat între fruntașii unei lupte al cărei sfîrșit victorios a mai avut satisfacția să-l vadă cu ochii săi — Unirea românilor de la 1918.

Principala parte a corespondenței este purtată cu George Barițiu, și demonstrează bunele relații trainice între cei doi redactori. Problemele esențiale sînt legate de *Luminătorul*, amintind însă și de *Advocatul popular*.

Cel mai interesant aspect al corespondenței îl constituie dezvăluirea unei polemici G. Barițiu — I. Slavici.

¹ Aurel Cosma, *Bănățeni de altă dată*, Timișoara, 1933, vol. I, p. 39.

Publicăm și o scrisoare către Victor Mihali, revelatoare doar pentru apropierea acestuia față de echipa *Luminătorului* și pentru unele rînduri memorialistice de pe vremea cînd Pavel Rotariu lucra la *Albina*.

Bunele relații dintre P. Rotariu și G. Barițiu sînt cu siguranță mai vechi de 1881, anul primei scrisori pe care o cunoaștem, deoarece la apariția *Luminătorului*, Barițiu îi face o primire călduroasă în *Observatorul*. De fapt, îl anunță de două ori: odată în ianuarie, indicînd ca dată de apariție a acestuia 1 martie 1880, adăugînd: — „Din parte-ne felicităm și salutăm frățește pe întreprinzătorii noului ziar, și le dorim să aibă succesul dorit, atît în privința morală, cît și cu deosebire în cea materială”², iar a doua oară după apariția numărului de probă al *Luminătorului* din 5/17 martie, întîmpinîndu-l și de astădată cu toată cordialitatea: „Din parte-ne, (scrie redactorul *Observatorului*) salutăm pe noul ziar cu toată colegialitatea, dorindu-i succesul cel mai complet. Să fie bine-venit!”³ Aceste aprecieri sincere nu sînt prea obișnuite în peisagistica publicisticii românești de atunci. Un ziar nou constituia un concurent în plus, eventual o nouă orientare politică. Se știe cu cîtă neîncredere a fost primită însăși *Tribuna* de la Sibiu. În fața lui Barițiu deci, fondatorii gazetei bănățene se bucurau de la început de credit moral.

Un alt argument că relațiile cu Barițiu erau foarte apropiate, este cererea lui Rotariu adresată redactorului *Observatorului*, pentru a-l informa asupra numelui „jurisconsultului” din Arad ce publicase o corespondență în ziarul lui Barițiu, vizînd jignitor pe ziariștii români și toate gazetele românești. Rugămîntea de a i se dezvălui numele codespondentului e motivată prin dorința sa de a-i replica acestuia în *Luminătorul*, sau după cum se exprima mai dur P. Rotariu „... am dorința să le trag niște curele pe spate...”⁴. Ceea ce trădează fără putință de tăgadă acea trăsătură de caracter, de ziarist „pătimaș”, pe care i-a surprins-o atît de bine Valeriu Braniște în memoriile sale: „Suflet bun, om de inimă dar pătimaș...”⁵. P. Rotariu îi și administrează corespondentului arădean o ustorătoare lecție în nr. 94 al *Luminătorului* din 1881.

G. Barițiu intitulase corespondența: „*Invective de la Arad asupra ziariștilor români*”⁶, rezervîndu-și dreptul de a răspunde într-un alt număr.

Ce susținea arădeanul care l-a indignat atît pe Barițiu cît și pe Rotariu? Autorul „invectivelor” explică lipsa de „prenumeranți” (abonați) la gazetele românești prin aceea că jurnaliștii nu-și fac datoria de a lupta pentru public și a informa publicul. Era desigur și o jignire personală pentru G. Barițiu care a fost un ziarist militant, totdeauna bine informat și care îi și răspunde în numele său personal, în articolul: «Răspuns dat

² *Observatorul*, III, nr. 4 din 12/24 ianuarie 1880, p. 15.

³ *Ibid.*, nr. 21 din 12/24 martie 1880, p. 83.

⁴ Biblioteca Academiei R.S.R., ms. rom. 1009, f. 523. Vezi anexa I.

⁵ Valeriu Braniște, *Amintiri din închisoare*, Ed. Minerva, București, 1972, p. 294.

⁶ *Observatorul*, IV, nr. 92 din 14/26 noiembrie 1881, p. 372.

domnului „prenumerant” din Arad»⁷, explică motivele pentru care nu poate fi vorba de exigențe exagerate față de ziaristii români. Sînt deosebit de interesante argumentele oferite de Barițiu și ele oglindesc o anumită situație a presei românești în general (valabilă nu numai pentru *Observatorul* și *Luminătorul*). Răspunsul trădează și preocuparea contemporanilor pentru a asigura asemenea raporturi între ziarist (redactor) și cititori, care să permită înființarea unui cotidian. Barițiu enumeră o serie de condiții în care jurnaliștii ar putea fi trași la răspundere: 1) publicul și nu redactorul să depună cauțiunea de 5.000 fl. la stat; 2) tot el să asigure fondul de rezervă al ziarului, în cazul în care nu s-ar acoperi cheltuielile de tipar; 3) în caz de amenzi, în procesele de presă, același public să completeze suma confiscată din cauțiune; 4) în cazul condamnării la închisoare a redactorului, publicul să-i asigure existența familiei celui ce se sacrifică „pentru public”; 5) dacă publicul s-ar angaja la susținerea ziarului pe un anumit număr de ani și 6) cînd redactorii și colaboratorii ar avea plăți fixe acceptabile.

Observatorul sprijinea consecvent *Luminătorul* lui P. Rotariu în momente grele, ca acela comunicat de redacție în nr. 102 din 1882, cînd viceprefectul comitatului Timișoara interzice prin circulare *administrative* abonarea la ziarele românești, calificîndu-le ca „periculoase” deoarece ar produce „agitațiuni naționale”.

Observatorul ia atitudine împotriva oficialităților amintind că față de 400 de ziare politice și nepolitice cîte apăreau la acea dată, a porni represalii împotriva a vreo 12 foi românești seamănă a frică și dezmințe afirmațiile guvernanților făcute în fața popoarelor europene — că „în Ungaria ar domni libertatea presei”⁸.

Anul 1882 este și anul *Memorialului* scris de G. Barițiu care n-a fost îmbrățișat în unanimitate așa cum se va întîmpla și cu *Memorandul* mai tîrziu. Barițiu va lupta cu aripa bănățeană din propriul partid, reprezentată de Vincențiu Babeș și P. Rotariu, la care se adaugă Partenie Cosma și Nicolae Popea, ale căror nemulțumiri își găsesc ecoul în *Luminătorul*⁹. G. Barițiu indignat își dăte demisia din comitetul partidului.

Corespondența lui P. Rotariu cu G. Barițiu atestă însă că buna colaborare continua. Din scrisoarea celui dintîi, datată — Timișoara 15 aprilie 1886¹⁰, reiese nu numai bunele relații personale care se mențin cu G. Barițiu, ci chiar faptul că acesta îi onorează cu prezența sa la masa. P. Rotariu se bucură și mai departe de încurajare și stimă din partea lui Barițiu, în noua și deosebit de dificilă întreprindere ziaristică pe care și-o asumă în acel an, nerezumîndu-se doar la redactarea *Luminătorului*. Ambițiosul Rotariu pune bazele unui ziar popular în adevăra-

⁷ *Ibid.*, nr. 93 din 18/30 noiembrie 1881, p. 375—376. Într-o corespondență particulară a *Observatorului* nr. 99 din 9/21 dec. 1881, p. 409—410, „jurisconsultul” acuză răspunsul lui Barițiu că nu a fost obiectiv.

⁸ *Ibid.*, nr. 104 din 28/9 ian. 1882, p. 429, „*Circulare contra ziarelor românești*”.

⁹ V. Netea, *George Barițiu. Viața și activitatea sa*, Ed. șt., București, 1966, p. 273—274.

¹⁰ B.A.R.S.R., ms. rom. 1012, f. 25. Vezi anexa II.

tul sens al cuvintului, un ziar care să explice poporului de rînd, maselor de țărani — mai ales — legile apărute în limbi pe care acesta nu le cunoștea. Ziarul purta numele *Advocatul poporal*.

După cum reiese din documente, Barițiu l-a încurajat și la această întreprindere printr-o scrisoare, precum și în coloanele revistei *Transilvania*. P. Rotariu mulțumindu-i pentru sprijinul moral acordat îl asigură pe Barițiu că *Advocatul poporal* este o întreprindere pornită cu intenție „bună și curată”. Proiectat să apară bilunar ca *supliment* al ziarului *Luminătorul*, Rotariu îi înfățișează programul ziarului într-o *Precuvîntare*¹¹ (1/13 februarie 1886), în care motivează necesitatea lui prin aceea că în practica sa de avocat, timp de 12 ani, a constatat că poporul român, nu numai plugarii, ci și învățătorimea, preoțimea, negustorii și „industriașii” și oamenii de litere nu au cunoștințe juridice și ca atare nu se pot orienta asupra legilor. *Advocatul poporal*, menționează el în continuare, este cu atît mai necesar cu cît în țară procedura judiciară nu se desfășoară nicăieri în limba română, iar legile țării „nu se prea edau și în limba română din partea statului precum este prescris”; comunică de asemenea că ziarul respectiv nu se va ocupa cu politica, ci se va mărgini să răspîndească noțiunile juridice pentru popor căci numai o gazetă poate ține publicul la curent cu toate modificările aduse legilor precum și cu aducerea noilor legi.

Barițiu îi justifică apariția deosebit de plastic, arătînd că în ultimii ani se scrisese și se vorbise de nenumărate ori despre necesitatea „nu numai de a traduce și publica legi, decrete și instrucțiuni guberniale în limba noastră națională, ci a le și comenta și explica...”. Au apărut astfel de volume, cum sînt cele ale lui Ioan Pușcariu, Georgie Pop, Josif Pop ș.a., dar, adaugă Barițiu: „Se pare că *mormanul* de legi care se înmulțesc în epoca de față în cîte zece ani ca înainte de 1848/49 în cîte o sută și două sute de ani, eară mai virtos necurmatele lor modificări, întregiri, uneori chiar desființări și schimbări cu altele mai proaspete, desgustă și sparie pe mulți de a se însărcina cu asemenea laboare obositoare, pentru care pot să se teamă că pre cînd vor fi gata cu lucrul lor, legea va fi sau modificată tare sau chiar anulată de către potestatea legislativă”¹². De aceea, el subliniază utilitatea unui asemenea ziar și apreciază încăodată „curajul” redactorului. Din punct de vedere financiar acțiunea era fără îndoială hazardată: „deoarece masele cărora le era adresată foaia, nu dispuneau și de posibilitatea de a o cumpăra, motiv pentru care Rotariu era nevoit în mai 1887 să anunțe printr-un *Aviz*¹³ că e obligat să sisteze definitiv apariția *Advocatului poporal*, deoarece „nu e sprijinit de public”. În același *Aviz* se plînge și de lipsa de sprijinire chiar a *Luminătorului*. Ziarul mai avea situația grea și datorită stăpînirii căreia nu-i vine la socoteală ca lumea să știe ceva despre viața, suferințele și politica celor 600 mii de români ce se află în Banatul Timișan”. Dar tot-

¹¹ *Transilvania*, XVII, nr. 5—6 din 1—15 martie 1886, p. 45—46.

¹² *Ibid.*

¹³ *Luminătorul*, VIII, nr. 37 din 13/25 mai 1887.

odată se plînge și de adversitatea unor personalități ce trec de „mari români” dar care aveau o ținută incorectă.

Situația *Luminătorului* era fără îndoială precară, deoarece numărul abonaților scăzuse la 380, ori pentru apariția gazetei de 2 ori pe săptămînă era nevoie de 500 de abonați¹⁴. Și fără îndoială că *Luminătorul* nici n-ar fi rezistat pînă în ianuarie 1884 (cînd se înființă *Dreptatea*), dacă el n-ar fi fost subvenționat de familia Mocioni¹⁵. Pavel Rotariu, era de altfel cunoscut ca făcînd parte, alături de Emanuil Ungureanu și alții, din „garda lui Al. Mocioni”¹⁶.

Iată așadar, cum pornind de la corespondența cu Barițiu se întregesc o serie de date privind istoria respectivelor periodice. Ba mai mult, pe baza uneia dintre scrisori, (Timișoara, 5/6 1886 n.)¹⁷ putem restitui condeiului fecund a lui G. Barițiu, un articol, (și poate mai multe, dacă se va răsfoi cu atenție ziarul) trimis anonim, care în loc de semnătură are doar un triunghi imprimat la finalul articolului.

În menționata scrisoare, P. Rotariu, mulțumește pentru corespondența din Sibiu (așa apare în articol: „Sibiu 19 mai n[ou]”); de fapt corespondența era expediată din Brașov de către G. Barițiu — cum reiese din scrisoarea lui Rotariu). Articolul, spune ziaristul bănățean, a fost bine primit de cititorii *Luminătorului*. În el se face pentru prima dată în istoria presei românești o propunere de cea mai mare importanță: *un program politic comun al tuturor publiciștilor români*¹⁸. În afară de aceasta, articolul respectiv mai elucidează și alte probleme legate de istoria presei.

În 1885 cînd I. Slavici și G. Barițiu stătuseră fiecare în fața tribunalului de presă, unul pentru *Tribuna*, celălalt pentru *Observatorul*, fuseseră sărbătoriți împreună, cu mare fast și multă agitație. Cele două personalități acaparează simpatia tuturor românilor. Dar cei doi, rămîneau despărțiți totuși în ce privește părerile politice — iar corespondența reflectă tocmai aceste deosebiri în urma unui nou proces a lui Slavici (martie 1886).

Așa cum arată și D. Vatamaniuc¹⁹, se manifestă unele dezaprobări față de acuzați (I. Slavici și Cornel Pop Păcurar) de la care se așteptau discursuri „naționale”, dar care s-au mărginit să vorbească despre buna înțelegere dintre naționalități.

Unul dintre cei ce dezaproba această poziție defensivă, (nu apare în lucrarea sus menționată) este tocmai G. Barițiu în articolul amintit, poziție împărtășită de P. Rotariu și gazeta sa. Suita de articole semnate de I. Slavici în *Tribuna*, *Procesele noastre de presă*, sînt tocmai rezul-

¹⁴ *Ibid.*, nr. 49 din 4/16 iulie 1887.

¹⁵ Teodor Botiș, *Monografia familiei Mocioni*, București, 1939 p. 297 în notă.

¹⁶ V. Braniște, *o.c.*, p. 176.

¹⁷ B.A.R.S.R., ms. rom. 1012, f. 29—30. Vezi anexa III, 5/6, 1886 n.

¹⁸ *Luminătorul* din 14/26 mai 1886. Citat de *Tribuna*, III, nr. 114 din 18/30 mai 1886, p. 454.

¹⁹ D. Vatamaniuc, *Ioan Slavici și lumea prin care a trecut*, Ed. Academiei R.S.R., 1968, p. 317.

tatul polemicii cu *Luminătorul*²⁰ și răspuns la articolul anonim (identificat acum, ca fiind al lui G. Barițiu). Ideile germinează una din alta... Deși poziția lui Barițiu este mai intransigentă, iar a lui Slavici mai conciliantă, este interesant că articolul l-a tulburat totuși în așa măsură pe Slavici, încît, cu 8 numere mai tîrziu, în fața agresivității măsurilor guvernului față de învățătorii români, în editorial, clătinîndu-i-se încrederea în principiile proclamate în numărul 15, se întreabă dacă la urma urmelor, corespondentul *Luminătorului* nu are dreptate să manifeste intransigență în lupta națională.

Dar Barițiu în articolul său, în afară de faptul că prezintă deosebit de plastic situația presei românești, acordă respectul cuvenit *Tribunei*, apărînd-o totodată, atunci cînd arată că argumentele procurorilor în procesele *Tribunei* sînt „trase de pâr“, iar paragrafii de lege sînt aplicați ca „nuca în perete“. Subliniază totodată faptul că apariția *Tribunei* a „revoltat pe șoviniști“ cu atît mai mult cu cît a fost înființat cu capitalul „inteligenței“ române. Ziarele particularilor îngrijorează mai puțin pe guvernanți, deoarece în cazul acestora se pot aplica numeroase și felurite presiuni. Le enumerăm, deoarece ele i s-au aplicat într-o formă sau alta, atît *Luminătorului*, cît și altor ziare românești: 1) intimidarea proprietarului tipografiei; 2) mituirea acestuia; 3) amenințări adresate abonaților; 4) supravegherea corespondenților ziarului. Față de un cotidian ca *Tribuna*, stăpînirea folosește însă alte metode. Astfel, încearcă să-l „discrediteze prin procese de presă“, să timoreze pe cei ce scriu într-însul, iar proprietarilor să le facă pagube prin amenzi cît mai mari și mai dese.

Critica urmează atunci cînd Barițiu încearcă să-i demonstreze că politica de apropiere și împăcare cu guvernanții este imposibilă.

În răspunsul său, I. Slavici arată că el militează pentru o rezolvare pașnică a conflictului, că aceasta e o speranță a lui și a celor ce-l susțin, iar dacă această iluzie „se va dovedi deșartă vom fi pierdut o iluzie frumoasă dar vom fi cîștigat o învățătură ce le va fi de folos copiilor noștri“.

Oricum exigențele acelor români care s-au arătat nemulțumiți de modul în care s-a apărut I. Slavici, sînt prea mari. În fond, susține el, nu este om politic. Deși articolele celor doi corifei naționali sînt pline de date extrem de interesante în materialul de față nu mai stăruim asupra lor.

Cercetînd *Luminătorul*, pe baza acestei corespondențe semnată cu un triumf, precum și pe baza stilului și informației economice temeinice, am mai identificat un articol important, a cărui paternitate o atribuim tot lui G. Barițiu. Este vorba de articolul în două părți: „Cum s-a preparat acest război național economic?“ referitor la convenția comercială a României cu Austro-Ungaria și războiul vamal²¹. Rezultă din articol

²⁰ Iară „*Luminătorul*“ asupra proceselor „*Tribunei*“, în *Tribuna*, III, nr. 114 din 18/30 mai 1886, p. 454. *Procesele noastre de presă* în *Tribuna*, III, nr. 115 din 20 mai (iunie) 1886, p. 457–458 și nr. 116 din 21 mai (2 iun.) 1886, p. 461–462. Pentru polemica I. Slavici–G. Barițiu, cf. Iosif Pervain, *Studii de literatură română*, Cluj, Ed. Dacia, 1971, p. 445–458.

²¹ *Luminătorul*, VII, nr. 46 din 14/26 iunie 1886.

părerea lui Barițiu că acea convenție care fusese „un act de suveranitate” atât de important, nu și-a dovedit foloasele practice în cei zece ani, așa încît „a fost plătit[ă] neuzit de scump”. Este cît se poate de interesantă argumentarea economică pe care o face autorul.

În toate aceste polemici, ca și în atacurile anonime ori deschise din sinul Partidului Național Român, sau dintre ziarele românești, trebuie văzută însă și o altă latură a fenomenului, și anume expresia democrației burgheze așa cum era ea înțeleasă de bărbații politici ai vremii respective — deși cu păreri deosebite, se respectau ca oameni, și mai ales se știaau solidariza în jurul marilor obiective naționale. Desigur au existat și cazuri de subminare deliberată a mișcării naționale — acestea au însă un caracter izolat.

Faptul că *Luminătorul* are și cuvinte calde la adresa *Tribunei* cînd aceasta este improcusată, spunînd despre redactorii în cauză că s-au purtat „bărbătește, precum au știut și priceput mai bine, și asta li servește numai spre onoare”²², precum și faptul că Barițiu întreține cele mai cordiale relații cu P. Rotariu al cărui ziar îi înfruntase anumite idei politice, este cel mai bun exemplu. Iată așadar și un alt punct de vedere din care pot fi privite frămîntările („crizele”) din partidul național sau din presa românească. Aprecierile lui O. Boitoș că *Luminătorul* a recurs la procedee „meschine”²³ ca să-l discrediteze pe I. Slavici, considerăm deci că sînt eronate.

Firește, în peisajul politic al democrației burgheze tocmai aceste polemici duceau la clarificări politice de o parte și de cealaltă, sporind eficiența luptei naționale (nu neapărat slăbind-o cum se aprecia adesea, evident nedialectic, pînă acum).

Polemica lui I. Slavici cu *Luminătorul* (pornind de la o minusculă notiță în legătură cu plecarea lui Victor Babeș la București) dă ocazie cunoscutului scriitor (de la a cărui naștere se împlinesc 125 de ani), să publice unul din cele mai frumoase articole ale sale, în care face semnificativa și mult citata profesiune de credință că „pentru mine soarele la București răsare și pulsațiunea culturală românească din București pornește”²⁴.

Această situație trebuie avută în vedere atunci cînd se încearcă a judeca istoric și a situa obiectiv fenomenul, nu doar a ne plasa de partea uneia sau alteia dintre părțile în litigiu. Așa și în cadrul polemicilor dintre ziarele românești. În ciuda oricăror divergențe, istoricul de azi examinînd lucrurile de pe poziții dialectice nu poate să nu facă constatarea că, de exemplu, atît *Tribuna*, cît și *Gazeta Transilvaniei*, *Luminătorul* și *Observatorul*, se opun politicii regimului dualist, reprezentînd interesele naționale, deși în anumite momente fiecare din ziarele men-

²² *Luminătorul*, VII, nr. 37 din 10/22 mai 1886. Articolul de fond: „*Timișoara în 24 mai 1886*”, semnat „v”.

²³ Olimpiu Boitoș, *Activitatea lui Slavici la „Tribuna” din Sibiu*, Cluj, 1927, p. 43.

²⁴ *Tribuna*, IV, nr. 65 din 21 martie (2 aprilie) 1887, p. 257—258: „*O chestiune de principiu*”.

ționate promova curentul său de opinie. V. Braniște informează în acest sens prin descrierea luptelor înverșunate între „tribuniști“, „gazetiști“, „telegrafiști“ și „luminătoriști“ cu ocazia constituirii societății „Petru Maior“, arătând însă că: „în sinul societății căutam să săvîrșim lucrare folositoare“²⁵. Ori tocmai acest fapt constituie esențialul.

În relațiile dintre *Luminătorul* și *Tribuna*, mai trebuie relevat faptul că primul, organ al mocioneștilor și al lui Vincențiu Babeș, exprimase bănuieli cu privire la apariția celui de-al doilea²⁶, atitudine pe care Slavici o înțelege însă. El explică și atacurile de mai târziu ca expresie a „suprasolicitării“²⁷ pe care trebuia să o suporte P. Rotariu cu gazeta lui modestă, cînd și lui Aurel Mureșanu cu bătrîna *Gazetă* îi venea greu să țină pasul cu o publicație plină de vigoare cum era *Tribuna*. Desigur însă, *Luminătorul* nu poate fi absolvit de greșala de a nu fi fost la unison cu întreaga presă românească în problema memorandumului²⁸.

Cu tot ajutorul primit P. Rotariu a avut mult de suferit de pe urma deficitelor ziarului. Biograful său, A. Cosma, afirmă că profesa avocatura numai pentru a susține ziarul, înafară de faptul că multă vreme a lucrat singur la gazetă.

Subreda bază materială a *Luminătorului* este ilustrată și de documentul în care P. Rotariu îl roagă pe G. Barițiu să intervină la banca „Albina“ pentru a i se acorda un împrumut mai substanțial. Motivînd această cerere și cu serviciile pe care el le adusese „Albinei“ în acele părți, căci, spune Rotariu: „Multe realități am cumpărat institutului cu prețuri bagatele și el a profitat“²⁹. Aici apare și caracterul burghez al întreprinderii, care deși a adus reale foloase pentru mișcarea națională, nu s-a dat înapoi de la acapararea profitabilă a unor proprietăți, tot „naționale“.

La scrisorile către G. Barițiu, mai adăugăm și una către episcopul Lugojului, Victor Mihali³⁰, interesantă prin cele cîteva rînduri memorialistice de pe vremea cînd ucenicea la ziarul *Albina* în Viena, precum și prin faptul că adresîndu-i-se pentru a-i cere un material, P. Rotariu o face considerîndu-l unul din prietenii ziarului, căci la 5/17 martie 1890, aniversa 10 ani de la apariția *Luminătorului*.

Între prietenii *Luminătorului*, mai sînt înscrise personalități ca Miron Romanul, Ioan Mețianu, Nicolae Popea, Meletie Drăghici, Coriolan Bre-

²⁵ V. Braniște, *o.c.*, p. 125.

²⁶ Vezi *Rivalitățile și separarea* care critică violent *Prospectul Tribunei* deoarece a înlăturat „din sinul direcțiunii“ bărbați angajați activ în luptele naționale. În *Luminătorul*, V, nr. 29—30 din 14/26 aprilie 1884.

²⁷ *Tribuna*, IV, 91 din 23 aprilie (5 mai) 1887, p. 361

²⁸ Șt. Pascu, *Marea Adunare Națională de la Alba Iulia*, Cluj, 1968, p. 164.

²⁹ B.A.R.S.R., ms. rom., nr. 1012, f. 92. Vezi anexa IV. Timișoara în 21/II 1888.

³⁰ *Arhiva istorică* a Bibl. Fil. Cluj Acad. R.S.R. Arhiva personală V. Mihali, nr.12. 9 Timișoara 19/III. Vezi și prima scrisoare în care P. Rotariu solicită materialul: 1890 nr. 907 (Timișoara, 23 februarie 1890) și nr. 911 prin care urgencează trimiterea corecturilor (Timișoara 16/III 1890). Vezi anexa V.

diceanu, At. Marienescu, Vasile Lucaciu, Aurel Mureșianu, Giorgiu Popa și Ioan V. Barcianu³¹.

Cu această ocazie festivă, redactorul ține să proclame idealul care l-a condus în luptă: „numai și numai“, „fericirea națiunii“. Avînd ca țintă *românismul* el poate afirma că greșelile nu le-a făcut din „cuget rău“. Cît privește ziarul, el este un organ românesc din mijlocul „inteligentei și poporului român — pentru popor“ și rezultatul este că: «Astăzi se știe și prin acele țări cari mai înainte nu știau decît de „Transilvania“ că și în Banat și Ungaria există popor român și cum că acest popor în cele naționale este solidar cu poporul din Transilvania“, propriu-zisă». Și vizînd desigur unitatea națională, redactorul încheia: „...scopul nostru al tuturor românilor va triumfa cu mărire!“

Luminătorul aparține nu numai istoriei presei, ci și istoriei naționale. El a fost așadar creația principală a lui P. Rotariu care i-a produs satisfacția morală de a fi fost primul ziar politic al românilor din Banat. Din punct de vedere material, ziarul a constituit pentru el un eșec.

Poziția modestă a ziarului și în general legalistă (în cadrele legale ale democrației burgheze) este adeseori depășită, fapt ce se concretizează printre altele și prin procesul său de presă, soldat cu o pagubă de 1200 fl.

Apreciînd în ansamblu ținuta și conținutul de idei ale *Luminătorului*, putem spune cu toată certitudinea că el s-a înscris între ziarele care desfășurau o intransigentă luptă națională, animată de înalte concepții morale. *Luminătorul* a contribuit la educarea cetățenească a românilor pentru afirmarea acestora ca un factor activ în viața de stat³², pentru ridicarea și consolidarea conștiinței naționale, oglîndind în coloanele lui interesele păturilor celor mai largi³³ ale românilor bănățeni.

Toate acestea îl determină pe N. Iorga să încadreze *Luminătorul* printre ziarele ce reprezintă „avîntul general“ luat de noua presă națională a românilor din monarhie³⁴.

Desigur mai sînt numeroase momente notabile în viața ziarului și a redactorului său; noi ne-am mărginit doar la cele privind scrisorile de care dispunem, precum și la o definire mai precisă a ziarului, în contextul general al presei românești, pentru o mai bună înțelegere a tendințelor și orientării sale politice, momente care nu dorim să fie altceva decît jaloane pentru noi cercetări.

GELU NEAMȚU

³¹ *Luminătorul*, XI, nr. festiv din 5/17 martie 1890.

³² I. Lupaș, *Inceputurile și epocile istorice ale ziaristicii românești transilvane*, în *Studii istorice*, vol. V, Sibiu—Cluj, 1945—1946, p. 325.

³³ Const. Antip, *Contribuții la istoria presei române*, București, 1964, p. 43.

³⁴ N. Iorga, *Istoria presei românești*, București, 1922, p. 154.

ANEXA

I

Regest

Deoarece P. Rotariu dorește să răspundă în *Luminătorul* unui articol injurios la adresa presei românești și a redactorilor ei, îi cere lui G. Barițiu să-i divulge numele corespondentului de la *Observatorul* numai pentru propria sa cunoștință promițând că nu-l va da publicității.

Da P. Rotariu auf einen für die rumänische Presse und ihren Redakteuren beleidigenden Artikel aus der Zeitung „Luminătorul“ („Der Aufklärer“) zu antworten wünscht, bittet er G. Barițiu, den Namen des Korrespondenten von der Zeitung „Observatorul“ („Der Beobachter“) nur für seine eigene Kenntnis zu verraten und verspricht, ihn nicht zu veröffentlichen.

Timișoara în 28/11 1 881 nou

Ilustrissime d-le !

Aici voi să replic și eu în „Luminătorul“, „jurisconsultului“ din Arad care vă trimise „invectivele“ publicate în nr.-192 al onor. „Observatoriu“, Cunoscind, ca mai d-aproape, relațiunile miserabililor din Arad, am dorința să le trag niște curele pe spate, dară ca să fiu mult-puțin și bine orientat despre persoană, ași avea lipsă s-o cunosc mai d-aproape. Vă rog dară, dacă nu-mi luați în nume de rău această cerere, să-mi faceți cunoscut numele lui, dar numai pentru cunoștința mea privată, ca gazetariu scribler, vă promit că nu-l voi publica nici descoperi nimănui. M-am ținut în câțva scusabil pentru aceasta indiscretă poftă, de vreme ce el vorbește despre toate foile românești, și sper că D-voastră nu-mi veți denega împărțășirea ertării, în ori ce caz.

Cu deosebit respect

P. Rotariu

ca redactor

II

Regest

Este răspunsul lui P. Rotariu la scrisoarea lui G. Barițiu din 6 martie 1886. Își exprimă bucuria de a-l fi avut musafir în casa și la masa lui. Solicită un schimb între broșurile lui Pontelli și analele Academiei. Mulțumește pentru încurajarea din scrisoarea precedentă,

precum și pentru cea publicată în *Transilvania*, referitoare la apariția *Advocatului poporal*, noua sa întreprindere publicistică.

Îl asigură de respectul ce i-l poartă el și cei din jurul său.

Es ist die Antwort P. Rotarius auf den Brief von G. Barițiu vom 6. März 1886. P. Rotariu drückt seine Freude aus, G. Barițiu als Gast in seinem Haus und an seinen Tisch gehabt zu haben, ersucht einen Austausch zwischen den Broschüren von Pontelli und den *Annalen der Akademie*, dankt für die Ermutigung aus dem vorigen Brief, wie auch für den in der „*Transilvania*“ veröffentlichten, der sich auf die Erscheinung der Zeitung „*Advocatul poporal*“ („*Der Volksanwalt*“), seines neuen publizistischen Unternehmens bezieht.

Er versichert ihn von der Hochachtung, die er selbst und die aus seiner Umgebung ihm bezeigen.

Timișoara 15/IV [1]886

Venerabile domn !

Vă rog a mă scuza pentru întârzierea mea cu acest răspuns la prea măgulitoarea și îmbucurătoarea epistolă de datul Sibiu 6 martie n.a.c. Causa e: Voiam să aflu pe Pontelly să-i descopăr, cer și să vă trimit, dar abia în zilele astea potui avea această ocasiune.

În cit pentru mine și consoarta mea, ați comis, venerabile domn, un act de mare bucurie pentru noi, că ne-ați aflat demni pentru onorul și distincțiunea ce ne-ați făcut-o. Nu am mai așteptat cu atît mai puțin am fi pretins, să ne mai scrieți și nouă, ci plini de bucurie păstrasem în interesul nostru suvenirile rarului moment pentru noi, în carele am avut bucuria rară și onorul straordinar d-a vă vedea la modesta noastră masă și în modesta noastră casă.

Dee ceriul ca să mai trăiți, nu un an, ci nenumărați ani, și să ne onorați, nu pentru „scuse”, ci spre a ne procura măcar cit de dese momente de rară bucurie.

D-lui Pontelli (sic!) i-am descoperit toate, s-a bucurat mult de rapoartele făcute Academiei române și m-a rugat să vă descopăr complimentele sale, apoi să vă rog a mijloci, de este cu putință, ca să între în schimb broșurile lui cu analele Academiei.

Din statutele societății d-aici mi-a dat 3 exemplare cum le-aș numi: cronologice. Adecă despre I al II stadiu al societății și despre stadiul ei actual. Fiindcă sub plic nu încheș, vi le spedez sub legătură deschise d-odată cu presenta.

Pentru nobila încurajare atît din epistolă cit și din „*Transilvania*”, referitoare la „*Advocatul poporal*”, vă rog să primiți din parte-mi profunda mulțămîtă, asigurîndu-vă, că intențiunea-mi este bună și curată.

Am descoperit onoratului meu socru, apoi tuturor domnilor „din tote trei staturî” salutarile și gingașia aducere aminte de dinșii din partea d-voastră-, și toți le-au primit cu vie bucurie, rugîndu-mă ca în prezentul răspuns să vă descopăr și din partea lor profunde și respectoase complimente însoțite de sinceri urări: întru îndelungată viață.

Împlinindu-mi această datorință față de amicii mei, vă rog respectuos, ca cu o cale să primiți și din partea mea și a soției mele asigurarea despre cea mai adîncă stimă și mare venerațiune, pe carea vi-o portăm pentru tot de-una în viața noastră. Vă mai rugăm să duceți

sincerele noastre salutări și respectuoase complimente prea onoratelor fice, nouă necunoscute, ale d-voastră, cari avură gentilețea a ne trimite îmbucurătoarele lor salutări prin citata epistolă a d-voastră.

Să trăiți, venerabile domn, întru mulți fericiți ani

cu devotament adevărat

P. Rotariu, avocat și redactor

III

Regest

P. Rotariu îi mulțumește lui G. Barițiu pentru importanta corespondența din „Sibiu”; de fapt trimisă din Brașov. Corespondența conține substanțiale propuneri adresate redactorilor români. El nu a luat încă atitudine de teama unor grave consecințe. Așteaptă să se pronunțe gazetele mai mari. I. Slavici a răspuns, dar nu la propunerea respectivă. Pontelly îl informează pe Barițiu că poate studia „scriptele” muzeului din Timișoara numai la fața locului. Acestea constituie o colecție referitoare la posesiunile domnești. Îi comunică deosebita plăcere cu care este așteptat în mijlocul bănășenilor.

P. Rotariu dankt G. Barițiu für den bedeutenden Brief aus „Hermannstadt”, eigentlich aus Kronstadt abgeschickt. Der Brief enthält wesentliche Vorschläge für die rumänischen Redakteure. Rotariu hat aus Furcht von einigen harten Fragen noch keine Stellung genommen, er wartet, die grösseren Zeitungen sollen sich äussern. I. Slavici hat geantwortet aber nicht auf den betreffenden Vorschlag. Pontelli benachrichtigt Barițiu, dass er die „Schriften” des Temesvarer Museums nur an Ort und Stelle durchprüfen kann. Diese bilden eine Sammlung, die sich auf die fürstlichen Besitztümer bezieht. Er teilt ihm die besondere Freude mit, das Barițiu in der Mitte der Banater erwartet wird, mit.

Timișoara, 5/6 [1]886 n.

Venerabile și mult adorate d-le!

Mii de grații pentru^r coresp[ondența] prea momentuoasă din „Sibiu” resp[ectiv] din Brașov, carea p-aici a făcut cele mai bune efepte între cetitorii „Luminătorului”. Măduloasele ei propuneri se vede că încă n-au pătruns d-ajuns în mințile tuturor; din parte-mi voiam să dau întietate colegilor de la foile de calibrul mai greu spre a lua inițiativa, dar văd că dinșii tac, afară de Slavici care-le-și face de cap cu principiile și ideile sale ca cioara-n par, dar la propunerea „conțielegerii” între redactori nici el nu ajunsse încă.

Eu încă d-ocamdată, însă de frică.

Mi-e temă de congresul nostru convocat, ca nu cumva guvernul să afle nod în papură ~ ~

Cu Pontelly vorbi-i alaltăieri, comunicându-i toate saluturile din partea d-voastră și a Academiei, pe cari le-a primit cu viuă bucurie și gratitudine și m-a însărcinat ca să vă descopăr din partea lui complimentele cele mai respectuoase.

Încît pentru cercetarea și studiarea scriptelor din museul d-aici, mi-a spus că fără nici o greutate veți putea să le studiați etc., dar numai în încăperile museului. D-altcum el zice că acelea nu reprezintă valoare istorică, ci formează o colecțiune de scripte referitoare la posesiuni domnești, adică lucruri private domnești. Noi toți vă dorim și cu nespus dor vă așteptăm în „patria noastră” ca să gustăm nemărginita bucurie d-a vă vedea și onora în cercul nostru.

Asemenea însărcinare onorifică am primit din partea onorabilelui meu socru M. Drăghici, și a tuturor prietenilor și cunoscuților pe cari ați avut bunătatea d-ai saluta prin mine, ca să vă exprim și descopăr din partea d[umnea]l[o]r respectuoase mulțiamite pentru aducerea aminte de dîșii și d-odată multe complimente din partea lor.

În numele meu și a soției vă rog respectuos a primi asigurarea despre veritabila venerațiune ce o avem față de d-voastră precum și despre aceea că cu mare dor așteptăm momentul să vă vedem și salutăm între noi.

În fine, urîndu-vă din inima curată să trăiți venerabile întru mulți fericiți ani și în deplină sănătate.

mă subscriu prea devotat

P. Rotariu

P.S. De la [magnificul] d. Babeș încă nu am primit consemnarea respectivilor nri din prosiurile museului d-aici, cari doriți ca să se completeze.

Idem

IV

Regest

Îi solicită lui G. Barițiu să-i susțină cererea înaintată băncii „Albina” pentru un împrumut și să aplaneze un litigiu mai vechi al său, cu această instituție.

P. Rotariu își motivează cererea arătînd că a făcut timp de 9 ani servicii considerabile și gratuite băncii „Albina”.

Barițiu Ersucht, sein Gesuch, das er an die Bank „Albina” für eine Anleihe eingereicht hat, zu unterstützen und eine ältere Streitigkeit von ihm mit dieser Institution zu schlichten.

P. Rotariu begründet sein Gesuch, indem er darauf hinweist, dass er während 9 Jahren beträchtliche und unentgeltliche Dienste der Bank „Albina” geleistet hat.

Timișoara în 21/II [1]888

Venerabile domn și părinte !

La onor. direcțiune a „Albinei” se află subșternută o rogare a mea pentru un împrumut mai considerabil și d-odată pentru a se complana o cauză pendentă între mine și institut, de pe timpul de cînd am provetuit agendele procesuale ale „alb[inei]” în aceste părți.

Această cauză așteptîndu-si rezolvarea, cutez a vă atrage atențiunea asupra ei, ca membru al direcțiunei, și a vă ruga : de cumva vă veți afla prezent în acea ședință, și de cumva rugarea mea nu va fi în contradicere cu simțămintele de drept și echitate ale vener. d-voastră ca să o părtiniți. Am făcut institutului 9 ani servii considerabile ; multe mii au trecut prin miinile mele, într-acestea multe sume mintuite numai prin zelul meu și pentru toate astea nu am primit nici un crucer remunerațiune. Multe realități au cumpărat institutului cu prețuri bagatele și el a profitat.

Rog mii de scuze pentru această incumetățire, răminind cu profund respect

P. Rotariu

V

Regest

În scrisoarea către episcopul Victor Mihali, P. Rotariu, mulțumește pentru trimiterea corecturii unui articol. Îi atrage atenția că în Banat este mai folosit termenul „O leacă” decît „cita”.

De pe vremea cînd lucra la ziarul *Albina*, în Viena, își amintește de un culegător boem cu o dexteritate excepțională, care descifra unele manuscrise românești dificile, printre care și cele ale doctorului P. Vasici.

In dem Brief an den Bischof Victor Mihali dankt P. Rotariu für das Senden der Korekturen eines Artikels. Er macht ihn aufmerksam, dass man in Banat den Ausdruck „o leacă” mehr als „cită” gebraucht („ein wenig”).

Aus der Zeit, als er bei der Zeitung „Albina” („Die Biene”) in Wien arbeitete, erinnert er sich an einen bohemischen Setzer mit einer ausserordentlichen Fingerfertigkeit, der einige schwierige rumänische Handschriften entzifferte, unter welchen auch die des Arztes P. Vasici.

Timișoara, 19/III 1890 n.

Ilustrisime d-le !

Ve mulțumesc cu respect că mi-ați trimis la timp corectura, căci altcum o pățiam ! Unde m-a fost dus mintea : la „Cadta” în loc de „Cata” ?

Cu permisiunea ilustr. Voastre-mi permit a observa că „O leacă” era mult mai răspîndit decît „cita”. „Cita” e bănățienesc provincial, dar numai în părțile Oraviția și granița mili-tară ; în celelalte părți ale Banatului precum și în Ungaria preste tot „O leacă” e acasă.

Cu privire la colectantele nostru vă mulțimesc în numele lui pentru compliment. De altcun a mea experiența este: cu cit scriptul este mai necunoscut, cu cit mai rea este scrisoarea, cu atit mai bine o culege un colectant dester — *neromân*. În Viena, cind lucram la „Albina” aveam colectant neromân un boem carele nici scia că mai există și limbă română pe fația pământului, necum s-o fie cunoscut, era atit de dester în descrirare, încit noi români, pe el-l rogam să ni descifreze unele manuskripte, d.e. a fericitului Dr. P. Vasici, sau p-a notariului public actual din Oravița Dr. Aureliu Maniu, — și o descifra! Așia am avut un colectant și aici în tipografia diecesei rom-cat. Este admirabilă desteritatea acestor oameni, eară un manuskript nou-necunoscut lor — ori o scriere necorectă, rea, li încordă deosebit atențiunea.

Am luat la cunoscintia dorintia ilustrității voastre cu privire la „minuțiozitățile” ortografiei și o respectez intru toate. Eu d-aici ori-cită osteneală mi-aș de la corectură, poate că totuși nu a-și putea-o face așa de exact, ca ilustr. voastră, de aceea din cind în cind, pre cit voi culege, vi voi trimite ilustr. Voastre, spre corectură.

Cu profund respect

P. Rotariu

AUS DER KORRESPONDENZ VON PAVEL ROTARIU, DIE ZEITUNG „LUMINĂTORUL” BETREFFEND (1880—1894) (Zusammenfassung)

Der Artikel analysiert die einigen wenige Briefe von Pavel Rotariu und bringt neue Angaben über seine Tätigkeit als Journalist, wie auch einige Augenblicke aus dem Leben seiner wichtigsten Schaffung der ersten rumänischen politischen Banater Zeitung — „Luminătorul” („Der Aufklärer”), die bis jetzt noch nicht bekannt waren.

Es werden die Widerwärtigkeiten zwischen den Zeitungen „Luminătorul” und „Tribuna” („Die Tribüne”) aus einem neuen Blickfeld betrachtet. Wenn man die Beziehungen zwischen P. Rotariu und G. Barițiu näher untersucht, stellt man fest, dass diese ausgezeichnet waren, trotz einiger Unstimmigkeiten, die von ihren verschiedenen politischen Ansichten ausgingen und in den Spalten der Zeitung „Luminătorul” ausgedrückt waren.

Es ist hervorzuheben, dass es mir gelungen ist, einen besonders wichtigen Artikel aus der Zeitung „Luminătorul”, der einen Blick in die Geschichte der Presse wirft und G. Barițiu gehört, zu identifizieren (statt Unterschrift trägt er ein Dreieck). Der Artikel stellt eine Kritik an I. Slavici dar. Seine Veröffentlichung verursachte 1886 eine Polemik zwischen Barițiu und Slavici (ohne dass Slavici den, mit dem er polemisierte, kennen soll). Die Identifizierung des Artikels ist ein Beitrag sowohl zur Ergänzung einiger Angaben über Slavici, als auch für die publizistische Tätigkeit George Barițius, den wir unter die Korrespondenten der Zeitung „Luminătorul” zählen können.

Obwohl sie über bescheidene Kräfte verfügte und manchmal Orientierungsfehler im Rahmen der politischen Bewegung beging, gehört die Banater Zeitung zu jenen fortschrittlichen Zeitungen, die für nationale und soziale Freiheit der Rumänen aus der österreichisch-ungarischen Monarchie kämpften.

CONSFĂTUIREA CONFIDENȚIALĂ A PARTIDULUI NAȚIONAL ROMÂN LA TIMIȘOARA (1901)

Refluxul luptei naționale a românilor transilvăneni, început la scurt timp după Congresul naționalităților din 1895 și după eliberarea memorandumistilor înmormînați și care va dura pînă în ianuarie 1905, este cunoscut în literatura de specialitate ca perioada crizei Partidului Național Român și a trecerii de la pasivism la activism¹.

Începută încă înainte de procesul memorandumist și izbucnită pe față după eliberarea memorandumistilor, criza ce a cuprins Partidul Național Român din Transilvania s-a datorat unor diverse cauze². Dintre acestea, noi considerăm ca determinantă pentru criză, existența în sinul Partidului Național Român a concepțiilor diferite privitoare la ajutorul pe care-l putea primi lupta de eliberare națională, pentru unirea Transilvaniei cu România, din partea partidelor de guvernămînt de la București. Pentru aderenții președintelui Ioan Rațiu (George Pop de Băsești, Teodor Mihali, Iuliu Coroianu etc.), ajutorul era necesar din partea ambelor partide de guvernămînt. În schimb pentru gruparea tribunistă (Ioan Slavici, Eugen Brote, Septimiu Albini, Ioan Russu-Șirianu etc., la care ulterior au mai aderat Vasile Mangra și Vasile Lucaciu), acest ajutor nu putea veni decît din partea Partidului Național-Liberal.

Cu toate că „Tribuna” de la Sibiu fusese declarată organul Partidului Național Român, ea devenise prin intermediul grupării din jurul ei și interpretul Partidului Național-Liberal în Transilvania³, care le dădea speranța că prin venirea sa la conducerea țării, se va îndeplini desăvîrșirea unității naționale a poporului român⁴.

¹ A se vedea lucrările mai noi: L. Botezan, *Contribuții la studiul vieții politice a Transilvaniei din anii 1895—1898*, în *AIIC XIII* (1970), p. 213—242 și L. Boia, *Contribuții privind criza Partidului Național Român și trecerea de la pasivism la activism (1895—1905)*, în *Studii*, t. 24 (1971), nr. 5, p. 963—984.

² L. Botezan, *op. cit.*, p. 238—239; L. Boia, *op. cit.*, p. 963—968.

³ I. Slavici, „*Tribuna*” și tribunisti, Orăștie, 1896, p. 48—49; S. Stoica, *Mileniul*, Cluj, 1934, p. 26; M. Constantinescu și G. Penelea, *Insemnările din închisoarea de la Seghedin, ale doctorului Ioan Rațiu*, în *Studii*, t. 18 (1965), nr. 2, p. 355—356; L. Botezan, *op. cit.* p. 223—224.

⁴ Astfel într-o scrisoare din 8 noiembrie st.n. 1893 către Gheorghe C. Cantacuzino — fruntaș politic liberal — Ioan Russu-Șirianu mărturisea că „peste tot, oamenii noștri așteaptă foarte mult de la o luptă națională ce să se dea în unire cu dvoastră, din regatul liber” (Biblioteca Academiei R.S.R., București, mss. Coresp., nr. 79482).

Într-o scrisoare redactată la București în cursul lunii octombrie 1894, Eugen Brote — „căpitanul“ pro-liberalilor transilvăneni — îi mărturisea lui Septimiu Albini că liberalii veniți la guvern: „sunt hotărâți să țină chestiunea națională tot așa de sus, și să împingă lucrurile pînă la ruperea relațiilor cu Austro-Ungaria. Dar nici nu pot altfel, dacă nu voesc să fie blăstămați de întreaga românie... După părerea mea nouă nu rămîne decît să ne aruncăm «mit Kind und Kegel» în brațele liberalilor și să hotărîm cumpăna în favoarea lor. Regele Carol nu poate dacă își iubește tronul, decît să se pună în fruntea tuturor românilor. Ungaria nu se mai află numai în fața noastră ci și a României adecă a româniei; Austro-Ungaria și Tripla Alianță sînt caute la a descurca situațiunea nouă, n-are să ne doară pe noi *capul ei*“⁵.

Jocul politic al liberalilor lui Dimitrie A. Sturdza, care în lupta pentru răsturnarea guvernului conservator n-au pregetat să antreneze și Partidul Național Român din Transilvania, i-a diminuat acestuia din urmă rolul de conducător al luptei românilor pentru drepturi politice. Atare situație, pe care gruparea președintelui Ioan Rațiu din sinul Comitetului central al Partidului Național Român o tolerase cîtva timp, se datora și faptului că, în opoziție, liberalii duceau o vie campanie favorabilă problemei naționale din Transilvania⁶, iar încercările făcute de Ioan Rațiu în anii 1893—1895, de a înlătura pe pro-liberalii transilvăneni de la „Tri-buna“, n-au ajuns la nici un rezultat, pentru că declanșarea unui conflict serios tocmai în faza finală a mișcării memorandiste nu era de loc binevenită⁷. Cuvîntul de ordine, acela ca înainte de toate să se păstreze „solidaritatea națională“, a fost și de data aceasta lozinca salvatoare pentru unitatea partidului, dar nu pentru mult timp.

Grațierea memorandiștilor întemnițați (la 16 septembrie 1895) va aduce după sine din partea grupării lui Ioan Rațiu începerea acțiunii de zăgăzuire a influenței nefaste a lui D. A. Sturdza în afacerile interne ale Partidului Național Român. Și de unde pînă în toamna anului 1895, conflictul din sinul partidului rămăsese într-o stare latentă, el a izbuonit fătîș după 15 noiembrie 1895 camuflat sub denumirea de *criza „Tribunei“*⁸.

În România, Partidul Național-Liberal ajuns la putere în 4 octombrie 1895 va declara oficial că se va abține de la orice amestec în treburile interne ale Austro-Ungariei, ținînd cont de angajamentele externe ale României și de situația internațională⁹. Această întorsătură în politica Partidului Național-Liberal care, venit la guvern, nu-și mai putea

⁵ Biblioteca Academiei R.S.R., București, mss. Coresp., nr. 27071.

⁶ N. Filipescu, *Discursuri politice*, vol. I. (1888—1901), București, 1912, p. 498—500; T. Maiorescu, *Istoria contemporană a României (1866—1900)*, București, 1925, p. 307—328; T. P. Lungu, *Viața politică a României de la sfîrșitul secolului al XIX-lea (1888—1899)*, București, 1967, p. 159—169, 212—213; M. Constantinescu și G. Penelea, *op. cit.*, p. 356—358.

⁷ L. Boia, *op. cit.*, p. 964—967.

⁸ S. Stoica, *op. cit.*, p. 43; L. Boia, *op. cit.*, p. 968.

⁹ N. Filipescu, *op. cit.*, p. 500—502; T. Maiorescu, *op. cit.*, p. 329—336; T. P. Lungu, *op. cit.*, p. 200—212.

permite să sprijine mișcarea națională din Transilvania, i-a adus într-o situație deosebit de delicată pe pro-liberali. Cu această ocazie, într-o scrisoare redactată din Sibiu la 4/16 octombrie 1895, Ioan Russu-Șirianu îl întreba pe Gheorghe C. Cantacuzino (devenit acum ministru de finanțe în guvernul lui D. A. Sturdza) dacă „și în privința politicii naționale a noastre, ținem tonul de pînă aici, luînd negreșit, un ton mai potrivit situației sale guvernamentale, — ori împrejurările vor impune o rezervă mai accentuată? Aceasta pentru ca să știu cum să soriu, cînd vom avea cîte ceva ce socotim necesar să se publice”¹⁰.

Gruparea pro-liberală, neputîndu-se rupe însă de Partidul Național-Liberal de care era legată prin diverse fire¹¹, a încercat să adapteze programul național transilvănean politicii oficiale liberale. Această concordantă implica însă renunțarea la pasivism și deci participarea la viața politică a statului, ce aducea după sine recunoașterea de fapt, dacă nu de drept, a regimului dualist, abandonarea autonomiei Transilvaniei și de aici realizarea unei înțelegeri cu oficialitățile maghiare, bineînțeles pentru îmbunătățirea situației românilor din monarhia austro-ungară.

Noua mișcare începută de pro-liberali la sfîrșitul anului 1895¹² era de fapt neunitară și neprecizată pe deplin. Abia prin întemeierea „Tribunei poporului” la Arad în 1897, noul activism își face treptat apariția, el fiind îmbrățișat la începutul secolului al XX-lea de „tot felul de elemente, pe lîngă oameni cinstiți și de bună credință, [de] multe elemente dubioase și unele de-a dreptul destructive”¹³. Astfel că, principala cauză a declanșării crizei Partidului Național Român, manifestată prin divergențele dintre cele două grupări amintite cu privire la atitudinea lor față de partidele politice din România, se va reflecta, de la sfîrșitul anului 1895, și în ciocnirea dintre vechea tactică pasivistă susținută de gruparea lui Ioan Rațiu și noul activism promovat pentru început numai de pro-liberalii transilvăneni.

Aceste două grupări ale Partidului Național Român, chiar dacă uneori au mers pe căi diferite, ambele au luptat pentru realizarea aspirațiilor naționale românești. Ele de altfel vor încerca mereu în această perioadă, să stabilească unitatea și disciplina de partid. Au loc în cadrul Comitetului central, ca și în întregul partid, frămîntări, dezbateri, căutări privind soluțiile, formele, metodele de acțiune și căile de rezolvare a problemei naționale transilvănene — toate fiind legate de fapt de tactica partidului. Datorită însă interzicerii funcționării Partidului Național Român la 16 iunie 1894 de către Ministerul de Interne al Ungariei, precum și crizei amintite, acesta nu s-a putut întruni în conferințe naționale, activitatea lui limitîndu-se la cîteva acțiuni datorate unor întruniri, con-

¹⁰ Biblioteca Academiei R.S.R., București, mss. Coresp., nr. 79506.

¹¹ Vezi printre altele corespondența lui Eugen Brote cu Ion Bianu (Biblioteca Academiei R.S.R., București, mss. Coresp., nr. 55483—55573).

¹² Vezi Arhiva Bibliotecii Mitropolitane Sibiu, fond V. Mangra, doc. nr. 214 și 214/1.

¹³ V. Braniște, *Amintiri din închisoare (Insemnări contemporane și autobiografice)*, București, 1972, p. 422.

sfătuiți intime și schimburi de scrisori ale fruntașilor politici români pentru a stabili căile de urmat¹⁴. Una din aceste întruniri, deosebit de importantă pentru înfruntarea dintre pasiviști și activiști, a fost și consfătuirea confidențială a Partidului Național Român din 1901 de la Timișoara. Avînd la dispoziție procesul verbal (copie autentică) încheiat la această consfătuire¹⁵, bazîndu-se pe cuprinsul său și al altor documente inedite ori materiale tipărite, este prezentată atitudinea oamenilor politici români în preajma ciclului parlamentar 1901—1905.

Apropierea noilor alegeri parlamentare din toamna anului 1901 dezlanțuie în viața politică a românilor transilvăneni discuții aprinse în jurul adoptării unei tactici active, sau a unei tactici pasive, de boicotare a alegerilor parlamentare și deci de neparticipare la astfel de manifestări. Începe o susținută campanie de presă, care a ținut să discute obiectiv și cu temeinicie chestiunea activității sau a pasivității parlamentare. Tot mai des și mai curajos se ridicau voci pentru abandonarea politicii de pasivitate, cerînd Comitetului central al partidului să pornească la acțiuni deschise. Presa activistă, îndeosebi „Tribuna poporului” din Arad, „Telegraful român” din Sibiu, „Activitatea” din Orăștie, „Controla” de la Timișoara, precum și cercuri din ce în ce mai largi argumentau necesitatea participării la alegerile parlamentare din toamna anului 1901 și a schimbării programului Partidului Național Român de la 1881, mai ales a punctelor referitoare la autonomia Transilvaniei și a pactului dualist¹⁶. Pasiviștii, care urmăreau, de altfel ca și activiștii, realizarea aspirațiilor naționale românești, susțineau însă pe baza programului din 1881 nerecunoașterea regimului dualist, obținerea autonomiei Transilvaniei și neparticiparea la alegeri și la viața parlamentară. Ei erau reprezentați acum de gruparea lui Ioan Rațiu prin „Tribuna” de la Sibiu, de Aurel Mureșianu prin „Gazeta Transilvaniei”, precum și de gruparea românilor bănățeni din jurul ziarului „Drapelul” de la Lugoj¹⁷.

Pentru început, gruparea pasivistă, care deținea de fapt și funcțiile cheie în sinul Comitetului central al Partidului Național Român, invită pe fruntașii vieții politice românești din Transilvania la o consfătuire confidențială fixată la 6 iunie 1901 în Cluj. Adresa întocmită la Cluj în 10 mai 1901 era semnată de Ioan Rațiu, George Pop de Băsești, Teodor

¹⁴ M. Constantinescu și Gh. Penelea, *op. cit.*, p. 353—356; N. Bărbuță, *Date noi referitoare la Conferința intimă a fruntașilor Partidului Național Român, ținută la Sibiu în 14 iunie 1899*, în *Cumidava II* (1968), p. 155—160; L. Botezan, *op. cit.*, p. 214, 224—238; *Unirea Transilvaniei cu România. 1 decembrie 1918* (sub red. I. Popescu-Puțuri și A. Deac), București, 1970, p. 263—265; L. Boia, *op. cit.*, p. 966—980.

¹⁵ Documentul se află în colecțiile Muzeului de Istorie al Transilvaniei Cluj, nr. inv. M. 2663.

¹⁶ A se vedea: *Tribuna poporului*, V (1901), nr. 78, 98—99; *Telegraful român* XLIX (1901), nr. 1—2, 14—20; *Activitatea*, I (1901), nr. 1; *Controla*, VII (1901), nr. 56; L. Boia, *op. cit.* p. 970—982.

¹⁷ A se vedea: *Tribuna*, XVIII (1901), nr. 33; *Gazeta Transilvaniei*, LXIV (1901), nr. 126—127, 129; *Drapelul*, I (1901), nr. 1.

Mihali, Iuliu Coroianu și Rubin Patiția¹⁸. Scopul acestei consfătuiri era de a se ajunge la o conlucrăre solidară, ceea ce s-a și hotărât, „că în *interesul concentrării* Comitetului național, care astăzi este desbinat, să se facă încercarea unei înțelegeri a tuturor membrilor Comitetului“ pentru a cărei executare — după relatarea lui Ioan Rațiu — a fost însărcinată „o delegațiune“¹⁹.

Din cauza unui „morb greu“, Ioan Rațiu n-a putut însă lua parte la consfătuirea confidențială de la Cluj, dar a aprobat „toate hotărârile ce le-a adus această conferință și cu deosebire hotărîrea privitoare la înțelegerea tuturor membrilor Comitetului“²⁰. De altfel Ioan Rațiu, dat fiind că starea sănătății nu-i mai permitea să fie și pe mai departe președinte al Partidului Național Român, îl însărcinează pe George Pop de Băsești — vicepreședinte al partidului — să aducă la cunoștința consfătuirii din 6 iunie 1901 că se retrage din această funcție onorifică²¹. Retrăgerea din fruntea partidului, cum mărturisea Ioan Rațiu în conceptul de scrisoare către G. Novacovici²², „nu înseamnă însă și retrăgerea de pe cîmpul de luptă“ pe care a luptat 50 de ani“ ca cel mai credincios soldat al poporului român“. Dacă sănătatea îi va permite, scria în același loc Ioan Rațiu: „voi lupta pînă la cea din urmă răsufare pentru realizarea mărețului ideal al națiunii noastre! Și prevăd că nu e departe timpul cînd luptele noastre seculare vor fi încoronate cu izbînda deplină“²³.

Procesul verbal amintit al consfătuirii confidențiale de la Timișoara, act inedit de o valoare documentară deosebită, ce ne-a parvenit din arhiva personală a lui Ioan Rațiu²⁴, ne va edifica în continuare asupra încercării de a se realiza o înțelegere a tuturor membrilor Comitetului central al Partidului Național Român. Ea a fost de altfel acceptată ca hotărîre a consfătuirii de la Cluj din 6 iunie 1901, la propunerea reprezentanților consfătuirii prealabile de la Lugoj (a românilor bănățeni). În acest sens, consfătuirea de la Cluj l-a însărcinat pe protopresbiterul George Popovici din Lugoj „să convoace bărbații de încredere ai diferitelor grupări ca să aile în înțelegere comună baza concentrării, — bineînțeles — fără alte-

¹⁸ Vezi invitația trimisă lui Vasile Mangra (Arhiva Bibliotecii Mitropolitane Sibiu fond V. Mangra, doc. nr. 286).

¹⁹ Vezi conceptul scrisorii lui Ioan Rațiu din 21 iunie 1901, destinată studentului G. Novacovici la Graz (Muzeul de istorie al Transilvaniei Cluj, nr. inv. M. 2640).

²⁰ Ibidem. Vezi și scrisoarea lui Teodor Mihali către Ioan Rațiu din 28 mai 1901 (Muzeul de istorie al Transilvaniei Cluj, nr. inv. M. 2641).

²¹ A se vedea conceptul scrisorii lui Ioan Rațiu, destinată lui George Pop de Băsești, care e scrisă în continuarea conceptului scrisorii către G. Novacovici, purtînd aceeași dată (Muzeul de istorie al Transilvaniei Cluj, nr. inv. M. 2640). George Pop de Băsești însă, cum recunoaște într-o scrisoare către Ioan Rațiu din 8 august 1901, nu a comunicat consfătuirilor confidențiale de la Cluj și Timișoara intenția președintelui Partidului Național Român de a se retrage din funcție, pe motivul că nu le-a ținut de competente a hotărî în această chestiune (Muzeul de istorie al Transilvaniei Cluj, nr. inv. M. 2650).

²² Vezi în acest sens și scrisoarea lui G. Novacovici expediată din Graz la 26 iunie st. n. 1901 lui Francisc Hossu-Longin (Biblioteca Centrală Universitară Cluj, mss. 4119, Coresp. Fr. Hossu-Longin, vol. IX, f. 55—59).

²³ Muzeul de istorie al Transilvaniei Cluj, nr. inv. M. 2640.

²⁴ Idem nr. inv. M. 2663. Vezi și Anexa.

rarea organizației de partid, programului din 1881 și a concluzelor conferențelor naționale²⁵. Convocatorii consfătuirii confidențiale de la Cluj au desemnat de asemenea ca bărbați de încredere pe Augustin Bunea, Dumitru Ciuta, Iuliu Maniu și Teodor Mihali. Pe baza mandatului primit, George Popovici a luat legătura prin intermediul lui Nicolae Oncu cu frunțașii politici din Arad, care au desemnat pentru consfătuirea preconizată pe Vasile Goldiș, Mihail Veliciu și Nicolae Oncu²⁶. Ca reprezentanți ai Banatului i-a invitat pe Coriolan Brediceanu și Valeriu Braniște, delegați ai consfătuirii prealabile din Lugoj, și pe Emanuil Ungureanu din Timișoara. De asemenea, a mai fost invitat și Aurel Mureșianu.

Consfătuirea confidențială convocată de George Popovici din însărcinarea celei de la Cluj din 6 iunie 1901 a avut loc la Timișoara în 13 iulie st.n. 1901. La ea au participat George Popovici, Nicolae Oncu, Coriolan Brediceanu, Augustin Bunea, Mihail Veliciu, Dumitru Ciuta, Iuliu Maniu, Vasile Goldiș și Valeriu Braniște. Și-au scuzat absența de la consfătuire, fiind împiedecați să participe din diverse motive, Emanuil Ungureanu, Teodor Mihali și Aurel Mureșianu. În schimb, din proprie inițiativă, Vasile Lucaciu, printr-o scrisoare adresată lui Mihail Veliciu, a cărui conținut a fost comunicat la consfătuirea de la Timișoara, solicitat să fie invitat și el. Prezent la Timișoara, Vasile Lucaciu este acceptat să participe la consfătuirea confidențială, dar numai de la punctul al doilea al ordinei de zi. Ordinea de zi propusă de George Popovici în calitate de președinte al consfătuirii, acceptată și apoi discutată de cei prezenți, a fost următoarea: 1) „concentrarea comitetului național”; 2) dezbaterea situației Partidului Național Român în fața noilor alegeri parlamentare; 3) „chestiunea nivelării ostilităților supărăcioase” în disputa dintre organele de presă care se consideră aderente ale programului național din 1881.

La primul punct al ordinei de zi au avut loc dezbateri prelungite care au constatat unanim „că trebuie să ținem la organizația de partid și că prin urmare concentrarea comitetului național e imperios reclamată de împrejurări”. Divergențele de păreri s-au ivit în problema dacă actuala consfătuire confidențială e îndreptățită să reconstituie Comitetul central al partidului. George Popovici, sprijinit de Coriolan Brediceanu, Iuliu Maniu ș.a., susținea că cei prezenți au mandat de a stabili detaliile refacerii partidului, pe cînd Vasile Goldiș afirma că acesta este numai dreptul exclusiv al Comitetului central și al conferinței naționale. Vasile Goldiș admitea cel mult ca actuala consfătuire să-și poată exprima o dorință, care în nici un caz să nu oblige Comitetul central a o accepta. În cele din urmă consfătuirea decide în unanimitate la acest punct al ordinei de zi, următoarele: Ioan Rațiu în calitate de președinte al Partidului Na-

²⁵ Citatele fără notă aparțin „Procesului verbal” anexat.

²⁶ Într-o scrisoare din 26 decembrie 1901 către Eugen Brote, Vasile Mangra îi mărturisește acestuia că nu a fost de acord cu participarea arădenilor la consfătuirea confidențială de la Timișoara, dar că prezența lor acolo a fost condiționată de sistarea atacurilor „Tribunei” și „Gazetei Transilvaniei” împotriva lor (Arhiva Bibliotecii Centrale de Stat București, mss. Coresp., nr. 4029).

țional Român este rugat ca în vederea refacerii Comitetului central să convoace o ședință a acestuia; la ședință să fie invitați „fără amânare” toți membrii Comitetului central aleși în 1892, care mai sînt în viață; cei care nu pot participa la ședință să „declare lămurit” dacă mai doresc ori nu a face parte din Comitetul central; acei membri din Comitet care nu vor fi prezenți la ședință și nici n-au răspuns la convocare „să se privească de abdicată”.

Consfătuirea confidențială recomandă mai departe, tot la primul punct, că în locul celor decedați ori „abdicată” să se coopteze membri noi în Comitetul central al partidului, în următoarea proporție după provincii: pentru Ardeal 13 din 25 membri; pentru Banat 6 din 25 de membri, iar pentru părțile ungurene de asemenea 6 din 25 de membri. În acest sens consfătuirea confidențială de la Timișoara invită pe cei prezenți ca în termen de 8 zile să nominalizeze pe acei fruntași politici pe care îi recomandă Comitetului central „ca să-i iee în considerare după posibilitate în locul celor abdicată și decedați”. Delegații ardelenilor (A. Bunea, I. Maniu și D. Ciuta) trebuiau să comunice lista celor 13 membri direct președintelui Ioan Rațiu. Delegații părților ungurene (N. Oncu, M. Veliciu și V. Goldiș), precum și delegații din Banat (C. Brediceanu, G. Popovici și V. Braniște) vor înmîna listele celor 6 fruntași naționali din provinciile ce le reprezentau lui George Popovici, care este însărcinat să aducă numele acestora în cel mai scurt timp la cunoștința lui Ioan Rațiu.

La punctul al doilea al ordinei de zi (de la care începînd participă și Vasile Lucaci) consfătuirea confidențială de la Timișoara, neconsiderîndu-se de competență a aduce vreo hotărîre în privința atitudinii Partidului Național Român față de noile alegeri parlamentare, decide trecerea peste acest punct, pe care-l lasă spre rezolvare Comitetului central reîntregit.

Ultimul punct al ordinei de zi, menit a încheia disputa dintre organele de presă care se considerau aderente ale programului național din 1881 (propus probabil de arădani — după cum îi mărturisea Vasile Mangra lui Eugen Brote)²⁷, a avut următoarea rezolvare: „s-au obligat” Nicolae Oncu, Mihail Veliciu și Vasile Goldiș ca bărbați îndreptățiți a trata cu „Tribuna poporului”, Augustin Bunea, Dumitru Ciuta și Iuliu Maniu ca împuterniciți ai proprietarilor „Tribunei” și Coriolan Brediceanu cu George Popovici de a interveni pe lîngă „Gazeta Transilvaniei” și „Drapelul”, „ca să intervină ca în coloanele acestor ziare să înceteze atacurile îndreptate contra membrilor partidului național și organelor noastre bisericesti”. Eventualele discuții și luări de poziții critice dintre ele „să se facă între marginile obiectivității și ale bunăvoinței”, iar în cazul, totuși, al atacurilor de rea credință (chiar și personale) ale unui ziar, s-a stabilit ca în principiu celelalte ziare să nu fie îndreptățite a răspunde cu asemenea atacuri. Legat de acestea, la consfătuire s-a exprimat dorința ca, Comitetul central reîntregit „să facă cele necesare pentru instituirea unui

²⁷ Arhiva Bibliotecii Centrale de Stat București, mss. Coresp., nr. 4029.

juriu pentru casurile de controversă între ziarele noastre naționale“. La acest punct în consfătuirea de la Timișoara se aduce în discuție și problema luptelor dintre partidele politice din România, consfătuirea indicând „să se observe strict conclusele conferențelor naționale și enunțatiunile comitetului național“, care preconizau de fapt neamestecul membrilor Partidului Național Român în aceste lupte. Nemaifiind alte probleme de discutat pe ordinea de zi, George Popovici, mulțumind celor prezenți și enunțând ca verifikatori ai procesului verbal redactat de Valeriu Braniște (notar ad hoc) pe Coriolan Brediceanu și Iuliu Maniu, declară consfătuirea confidențială de la Timișoara închisă.

Îndeplinind însărcinarea primită de la consfătuirea intimă din Cluj (6 iunie 1901), George Popovici comunică lui Ioan Rațiu într-o scrisoare redactată la Lugoj în 10 iulie st.v. 1901 rezultatele și hotărârile consfătuirii de la Timișoara²⁸. La scrisoare George Popovici anexează și copia procesului verbal, identică cu originalul și autenticată cu semnătura lui Valeriu Braniște din 10/23 iulie 1901 la Lugoj, care din arhiva personală a lui Ioan Rațiu a ajuns în colecțiile Muzeului de istorie al Transilvaniei din Cluj.

Primii pași spre ralierea tuturor fruntașilor politici români transilvăneni fuseseră făcuți, contrar afirmației lui Vasile Mangra care în scrisoarea amintită din 26 decembrie 1901 către Eugen Brote, susținea că participanții la consfătuirea confidențială de la Timișoara nu s-au înțeles²⁹. Un merit în această acțiune revine și lui George Popovici, cel „care a mijlocit pacea și între luptătorii naționali“, cum îl prezenta „Tribuna poporului“ din Arad³⁰. Desfășurarea ulterioară a evenimentelor, legată de modul în care s-a realizat reintegrarea Comitetului central al Partidului Național Român în mișcarea națională din Transilvania, ne-am propus să o tratăm într-o lucrare viitoare.

NICOLAE CORDOȘ

ANEXĂ

Proces verbal

COPIE

luat în ședința confidențială ținută la 13 iulie st.n. în Timișoara și convocată de dl dr. George Popoviciu din încredințarea conferinței confidențiale ținute la 6 iunie a.c. în Cluj.

²⁸ Muzeul de istorie al Transilvaniei Cluj, nr. inv. M. 2643. Din ea rezultă că și George Pop de Băsești a primit o „asemenea epistolă“.

²⁹ Vezi Arhiva Bibliotecii Centrale de Stat București, mss. Coresp. nr. 4029.

³⁰ *Tribuna poporului*, nr. 222 din 28 noiembrie/11 decembrie 1901, p. 1.

Prezenți dd: dr. Popoviciu, dr. N. Oncu, Coriolan Brediceanu, dr. Augustin Bunea, Mihai Veliciu, dr. D. Ciuta, dr. Iuliu Maniu, Vasile Goldiș și dr. V. Branisce.

1). Dl dr. G. Popoviciu espune scopul acestei conferențe convocate din însărcinarea conferenței confidentiale ținute la 6 iunie în Cluj în urma convocatorului semnat de dd: dr. I. Rațiu, George Pop de Băsesci, dr. T. Mihali, Iuliu Coroianu și Rubin Patița.

Decizându-se în acea conferință la propunerea esmișilor consătuirii prealabile din Lugoj, concentrarea comitetului național a fost însărcinată dl dr. G. Popoviciu să convoace bărbații de încredere ai diferitelor grupări ca să afle în înțelegere comună basa concentrării, — bineînțeles — fără alterarea organizației de partid, programului din 1881 și a concluserilor conferențelor naționale.

Pe baza acestui mandat s-au designat din partea convocătorilor conferenței conf. din Cluj bărbați de încredere dnii dr. A. Bunea, dr. D. Ciuta, dr. I. Maniu și dr. T. Mihali.

Dl. dr. G. Popoviciu s-a pus în înțelegere cu fruntașii din Arad prin intermedierea dlui dr. N. Oncu, cari au designat din partea lor pe dnii dr. N. Oncu, M. Veliciu și V. Goldiș.

Mai departe a invitat dl. dr. G. Popoviciu pe esmișii consătuirii prealabile din Lugoj dd: Cor. Brediceanu și dr. V. Branisce, apoi din Timișoara pe dl. Em. Ungurianu ca reprezentanți ai Bănătului și pe dl. dr. Aurel Mureșianu.

În continuare comunică dl. dr. G. Popoviciu că dnii Em. Ungurianu, dr. T. Mihali și dr. A. Mureșianu fiind împiedecați și-au scuzat absentarea de la conferența prezentă.

Dup — aceste dă cetire dl dr. G. Popoviciu mandatului primit din Cluj, concludului luat în acea conferență confidentială și răspunsurilor primite din Arad.

În legătură comunică conținutul unei scrisori a dlui dr. V. Lucaciu adresate dlui M. Veliciu în care reclamă ca și dsa să fie invitat la această conferență confidentială.

— Conferența confidentială ia la cunoștință espunerile dlui dr. G. Popoviciu și decide să se abstea de la invitarea dlui dr. V. Lucaciu la acea parte a conferenței care tratează reconcentrarea comitetului național.

2). Dl dr. G. Popoviciu stabilește ordinea zilei în modul următor:

I. Concentrarea comitetului național.

II. Desbaterea situațiunei în fața alegerilor dietale.

III. Chestiunea nivelării ostilităților supărăcioase în discușiunea dintre organele noastre de presă, cari să consideră de aderente ale programului național din 1881.

— Conferența confidentială acceptază ordinea de zi.

3). La p. I. din ordinea de zi să desvöltă o desbatere mai lungă în decursul căreia să constate unanim, că trebuie să ținem la organizația de partid și că prin urmare concentrarea comitetului național e imperios reclamată de împrejurări.

Asupra chestiunii de c îndreptățită actuala conferență conf. să reconstitue comitetul național divergează părerile întrucît de o parte susține dr. G. Popoviciu spriginit de dd: C. Brediceanu, dr. I. Maniu și alții că aju mandat a stabili detaliile reconstruării, pre cînd dl. V. Goldiș reprezintă ideea că aceasta e dreptul exclusiv al comitetului național și a conferențelor naționale și prin urmare dsa nu poate

admite știrbirea organizației de partid. Admite cel mult, ca actuala conf. confidențială să-și exprime o dorință, fără de a obliga comitetul național a accepta cele aici decise.

Luându-se declarațiunile aceste în considerare să decida cu unanimitate următoarele:

— Dl dr. Ioan Rațiu este rugat în calitate sa ca president al comitetului național, ca în scopul reconstruirii comitetului național să invite fără amânare pe toți membrii comitetului național aleși la 1892 cari mai sunt în viață, cu observarea ca la cas că nu pot participa să se declare lămurit de mai voesc a face parte din comitetul național sau nu, ear la cas că nici nu să prezintă la ședință și nici nu răspund să se privească de abdicăți.

Conf. confid. recomandă mai departe că în locul celor decedați și abdicăți să se opteze membrii noi în comitet, recomandind la această reconstruire următorul raport după provincii:

Ardeal:	13 din 25 membrii
Bănat:	6 din 25 membrii
Părțile ungurene:	6 din 25 m.

invitându-se delegații prezenți astăzi ca în termin de 8 zile să nomineze numele acelor bărbați fruntași pe cari ii recomandă comitetului național ca să-i iee în considerare după posibilitate în locul celor abdicăți și decedați, anume delegații ardeleni (dr. A. Bunea, dr. I. Maniu și dr. D. Ciuta) să nomineze 13 fruntași naționali din Ardeal și să-i comunice direct dlui president al comitetului național, ear delegații din părțile ungurene (dr. N. Oncu, M. Veliciu și V. Goldiș) precum și delegații din Bănat (Cor. Brediceanu, dr. G. Popoviciu și dr. V. Branisce) să nomineze la mîna dlui dr. G. Popoviciu cite 6 fruntași naționali din provinciile ce le reprezintă, ca să fie luați în considerare după puțință și trebuință la reconstruirea comitetului național.

Dl dr. G. Popoviciu este însărcinat să aducă numele acestor fruntași în cel mai scurt timp la cunoștința dlui dr. I. Rațiu, ca president al comitetului național.

După luarea acestui conclud să suspendă ședința pe 5 min., în care timp invită dl. dr. G. Popoviciu pe dl. dr. V. Lucaci la ședință.

Dl. dr. V. Lucaci se prezintă.

Redeschizându-se ședința se trece la punctul II. din ordinea de zi.

4). Consfătuirea ne considerindu-se ca competentă a aduce vre-un conclud în privința atitudinii partidului față de alegerile viitoare dietale hotărăsce

— trecerea la ordinea zilei peste acest punct din ordinea zilei, lăsînd în competența comitetului național reconstruit deliberarea asupra demersurilor ce sunt de făcut pentru validitatea pozițiunei noastre ca partid național în sensul programului național, al organizațiunei de partid și al concludelor conferențelor naționale.

5). Trecîndu-se la ultimul punct de la ordinea zilei și ne putîndu-se lua un conclud formal, s-au obligat dnii dr. N. Oncu, M. Veliciu și V. Goldiș, ca bărbați întreprățiți a îngera asupra „Tribunei Poporului“ din Arad, dnii dr. A. Bunea, dr. D. Ciuta și dr. I. Maniu ca mandatarai ai proprietarilor „Tribunei“ din Sibiu, mai departe au luat angageamentul dnii C. Brediceanu și dr. G. Popoviciu de a interveni pre lingă „Gazeta Transilvaniei“ din Brașov și „Drapelul“ din Lugoj ca

— să intervină ca în coloanele acestor ziare să înceteze atacurile îndreptate contra membrilor partidului național și organelor noastre bisericești, să îngereze ca eventualele discuțiuni și critice să se facă între marginile obiectivității și ale bunăvoinței.

In chestiunea luptelor de partid din România să se observe strict conclusele conferențelor naționale și enunțiațiunile comitetului național.

Ca princip se stabilește ca eventuale atacuri de reacredință și personale din un ziar să nu îndreptățească celelalte ziare a răspunde cu asemenea atacuri.

In fine să exprime dorința, ca comitetul național reconstruit să facă cele necesare pentru instituirea unui juriu pentru casurile de controverse între ziarele noastre naționale.

6) Dl dr. G. Popoviciu mulțumesc celor prezenți și enunțind verificatori pe dd: Cor. Brediceanu și dr. I. Maniu declară, consfătuirea confidențială încheiată.
D.U.S.

Dr. George Popoviciu m.p.
președinte

Dr. Valeriu Branisce m.p.
notar ad hoc

Verificatori
Coriolan Brediceanu m.p.
Dr. Iuliu Maniu m.p.

Pentru conformitate cu originalul: Dr. Valeriu Branisce
Lugoj 10/23 iulie 1901 notar ad hoc

DIE VERTRAULICHE BERATUNG DER RUMÄNISCHEN NATIONALPARTEI IN TIMIȘOARA, IM JAHRE 1901

(Zusammenfassung)

Wegen der politischen Krise, die nach Freilassung der eingekerkerten Memorandisten offen ausbrach und wegen des Verbots der Rumänischen Nationalpartei Siebenbürgens (16. Juni 1894) konnte die Nationalkonferenz der Partei nicht mehr zusammentreten.

Die Tätigkeit der Partei beschränkte sich daher auf einige Versammlungen, vertrauliche Besprechungen und den Briefwechsel der politischen Führer der siebenbürgischen Rumänen, mit dem Zweck, den weiteren Weg festzulegen. Eine dieser Versammlungen — von besonderer Wichtigkeit wegen des Aufeinanderprallens der passiven mit der aktiven Taktik — war auch die vertrauliche Beratung der Vertreter der Rumänischen Nationalpartei im J. 1901 in Timișoara. Aufgrund der authentischen Kopie des bei dieser Beratung abgefassten Protokolls, anderer unveröffentlichter Dokumente, sowie gedruckten Materials zeigt der Artikel den Versuch der rumänischen Politiker auf, noch vor den Parlamentswahlen von 1901 zu einer solidarischen Zusammenarbeit im Zentralkomitee zu gelangen.

INSTAURAREA ADMINISTRAȚIEI ROMÂNEȘTI ÎN REȘIȚA (IUNIE 1919)

Înfăptuirea unității de stat — necesitate obiectivă izvorită din evoluția social-economică și politică a țării —, și-a găsit rezolvarea deplină la 1 decembrie 1918, prin unirea Transilvaniei cu România. Acest act, extrem de important pentru viitorul poporului român, a generat în mod firesc, schimbări esențiale și în viața administrativă a Transilvaniei.

În perioada 1 decembrie 1918 — aprilie 1920, Transilvania a fost condusă de Marele Sfat Național, ca organ suprem, și de Consiliul Dirigent ales de Marele Sfat la 2 decembrie 1918. Consiliul Dirigent și-a început activitatea în condiții grele, caracteristice perioadei imediat următoare războiului, când urmările acestuia se resimțeau din plin. Extinderea controlului Consiliului Dirigent asupra Banatului s-a făcut în mai multe etape, datorită realităților politice din aceste locuri¹.

Principala stavilă în calea înfăptuirii dorinței românilor din Banat de a fi încorporați în cadrul statului național român, așa cum hotărîse Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, era prezența trupelor de ocupație străine în această regiune a țării. Ca urmare a unor măsuri adoptate de Antantă, instaurarea administrației românești în Banat a fost întârziată spre deosebire de Ardeal, Crișana și Maramureș, unde ea devenise un fapt împlinit în primăvara anului 1919. Situația aceasta a făcut ca — în unele cazuri — masele populare din Banat să lupte și împotriva măsurilor represive declanșate de trupele de ocupație franceze.

Ocupația Reșiței de către armatele Antantei a declanșat nemulțumirea generală a populației, nemulțumire concretizată printr-o serie de acțiuni de protest, cum ar fi de pildă greva generală din 20 februarie 1919². La 27 martie 1919, a avut loc la Reșița o puternică manifestație împotriva conducerii comunale, organizată de militanții revoluționari

¹ Pentru această problemă cf. W. Marin, I. Munteanu, Gh. Radulovici, *Unirea Banatului cu România*, Timișoara, Muzeul Banatului, 1968; Gh. Iancu, *Din preocupările Consiliului Dirigent pentru organizarea administrației românești din Transilvania*, în *AIIC*, 1971, XIV, p. 195.

² *Reșița. Istorie și contemporaneitate*, (colectiv de autori), Reșița, 1971, p. 94.

în frunte cu membrii grupului comunist din localitate³. Pentru a liniști populația, autoritățile au fost nevoite să facă promisiuni privind reven- dicările prezentate. Paralel însă, trupele de ocupație franceze au luat măsuri excepționale, prin care urmăreau să preîntâmpine acțiunile revo- luționare ale maselor.

La 28 martie 1919 au avut loc negocieri între comandantul diviziei 11 coloniale franceze, generalul Léon Farret și vicecomitele comitatului Caraș-Severin, Aurel Issekutz. Ca urmare a negocierilor s-a înființat un comitat nou, numit comitatul Lugoj. Acest comitat cuprindea zona Bana- tului controlată de francezi, cu orașele Lugoj, Reșița, Caransebeș și cu 15 plăși între care Bozovici, Lipova, Lugoj, Bega, Făget, Mureș, Timiș și Teregova⁴. În ciuda faptului că în teritoriul zonei franceze — divi- zată în 14 circumscripții conduse fiecare de un ofițer francez — puterea o avea generalul Farret, administrația rămânea maghiară. Sub controlul direct al comandanților militari francezi se afla poliția și jandarmeria.

Numeroasele măsuri luate de armata franceză n-au putut stăvili lupta maselor populare. Astfel, grupul comunist din Reșița desfășurând o intensă activitate de sprijinire a puterii populare din Ungaria, a orga- nizat trimiterea de voluntari, precum și demonstrații puternice cu prilejul zilei de 1 Mai. Sărbătorirea zilei de 1 Mai este consemnată în ziarul local, care arată că muncitorii demonstau cu drapele roșii și pancarde, strigând lozinci revoluționare în limbile română, germană și maghiară⁵.

În județul Caraș-Severin, în fruntea căruia se afla prefectul Gh. Do- brin, oficialitățile românești au preluat administrația pentru prima oară în partea vestică, în plasa Reșița, acțiunea petrecându-se în zilele de 3—4 iunie 1919⁶. Acest lucru a fost impus de faptul că plasa Bocșa, cu excepția comunei Firliug, plasa Oravița fără comuna Steierdorf — Anina și plasele Iam și Moldova, au stat sub ocupație sirbească. Linia de demarcație trecea pe la sud de comuna Firliug, la distanță de câțiva kilometri de sat, în hotarul comunei Moniom, între comunele Carașova și Girliște și la vest de fosta comună Steierdorf — Anina⁷.

Datorită ocupării Bocșei de trupele sirbești, plasa Reșița era lipsită de orice legătură cu sediul județului aflat în ocel timp la Lugoj. Pentru remedierea situației, a fost organizată o legătură postală între Reșița—Lugoj, prin comuna Firliug, drumul acesta fiind efectuat zilnic de o trăsură⁸.

La 3 iunie 1919 au sosit la Reșița împreună cu 20 de jandarmi ro- mâni, primii reprezentanți ai autorităților românești, primpretorul G. Grof-

³ W. Marin, I. Munteanu, Gh. Radulovici, *op. cit.*, p. 189.

⁴ *Idem*, p. 191.

⁵ *Reschitzaer Zeitung*, din 4 mai 1919.

⁶ Arhiva Muzeului județean de istorie Reșița, fond C. Groșoreanu, doc. nr. 1500 din 11 februarie 1921, fila 1. Documentul citat este o informare oficială adresată prefectului jude- țului Caraș-Severin P. Nemoianu, de către subprefectul C. Groșoreanu, cu privire la istoricul instaurării administrației românești în plasa Reșița.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*.

sorean și subprefectul Băltescu, care, au preluat de la primpretorul Biró Béla și primarul Biró Árpád pretura și primăria orașului⁹. În acea vreme la Reșița se aflau trupe de ocupație franceze — aproximativ 50 de soldați — în fruntea acestora fiind maiorul Ehrhard¹⁰. În întrevvedere care a avut loc la sosirea reprezentanților autorităților românești, maiorul Ehrhard a atras atenția asupra necesității de a se respecta dispozițiile Antantei și a conducerii administrației în sensul hotărît de Comandamentul francez.

O acțiune de cea mai mare importanță era depunerea jurământului de fidelitate a funcționarilor administrativi față de statul român, act ce urma să se desfășoare la 15 iunie 1919¹¹. În conformitate cu hotărârile Consiliului Dirigent, vechii funcționari puteau să-și continue activitatea, dar cu condiția depunerii jurământului de fidelitate față de statul român¹². Elemente dușmănoase, rău intenționate, din conducerea uzinelor reșițene, urmăreau ca printr-o intensă activitate șovină să împiedice depunerea jurământului. În aceste împrejurări s-a cerut ajutorul armatei franceze, făcându-se chiar intervenții la generalul Tournadre; dar toate încercările au rămas fără rezultat. Situația era cu atât mai critică, cu cât soldații francezi aflați la Reșița se supuneau tot mai puțin ordinelor comandantului lor, părăsind în unele cazuri chiar unitatea¹³. În ciuda manevrelor elementelor ostile depunerii jurământului de fidelitate, jurământul a fost depus de către funcționarii administrativi, în ziua de 14 iunie 1919¹⁴.

Marile puteri, admit instaurarea administrației românești și în teritoriile sud-vestice ale țării noastre, doar prin lunile mai-iulie 1919. În cursul lunii iunie, românii învingînd piedicile puse de o parte din membrii vechiului aparat de stat, sau preluat administrația tuturor instituțiilor de stat din întregul județ Caraș-Severin¹⁵. În toate satele aflate pe teritoriul plasei Reșița, reprezentanții statului român erau întâmpinați cu bucurie, fiind considerați adevărați salvatori de către popor.

În perioada de început a administrației românești în Reșița și în satele învecinate, un obiectiv major al noii stăpîniri era introducerea limbii române în administrație, conform Decretului I emis de Consiliul Dirigent la 24 ianuarie 1919¹⁶. Acest lucru s-a efectuat treptat, în decurs de cîteva săptămîni, acțiunea fiind primită pretutindeni cu multă însuflețire¹⁷.

În luna iulie, trupele franceze și ultimii reprezentanți ai administrației maghiare au părăsit întregul teritoriu al județului Caraș-Severin. Paralel cu retragerea armatei franceze, a început și retragerea armatei

⁹ *Ibidem.*

¹⁰ *Ibidem.*

¹¹ *Ibidem.*

¹² Gh. Iancu, *op. cit.*, p. 203.

¹³ Arh. MJR, *doc. cit.*, f. 2.

¹⁴ *Ibidem.*

¹⁵ W. Marin, I. Munteanu, Gh. Radulovici, *op. cit.*, p. 194.

¹⁶ Gh. Iancu *op. cit.*, p. 199—200.

¹⁷ Arh. M.J.R., *doc. cit.*, f. 2.

sîrbești din regiunile pe care le ocupa. În scurt timp, la Bocșa și Oravița a fost instaurată administrația românească, restabilindu-se în același timp legăturile telefonice și telegrafice, precum și circulația pe căile ferate în întregul județ¹⁸.

Primele trupe românești au intrat în Banat la 22 iulie 1919. Misiunea de a prelua provincia eliberată a revenit Diviziei a II-a oltene comandată de generalul Iancu Jitianu¹⁹. Sosirea trupelor românești a fost privită cu mare bucurie de întreaga populație română a Banatului. Aceleași sentimente le nutreau și populația maghiară și germană din această regiune. Atașamentul naționalităților conlocuitoare s-a manifestat cu pregnanță în nenumărate ocazii, fapt dovedit și de următoarea declarație a socialiștilor germani din Banat: „Un socialist cetățean al unei patrii democratice și bucurîndu-se de asemenea libertăți va apăra oricînd și împotriva oricui democrația, libertatea și patria sa”²⁰.

Primirea făcută trupelor române la intrarea lor în Banat a fost emoționantă. Profund mișcat de acest lucru, generalul Iancu Jitianu într-o cuvîntare ținută la Lugoj, a spus: „N-aș fi crezut, că intrînd în Banat să văd că toată suflarea românească este un singur suflet, o singură inimă... impresia clipelor de față asupra mea este covârșitoare”²¹.

Venirea armatei române — din direcția Caransebeșului — la Reșița, a trezit un entuziasm de nedescris. „Mii și mii de oameni s-au strîns din toate părțile plasei”²², întîmpinînd pe frații lor veniți de peste munți.

Plecarea generalului Tournadre la 12 august 1919 din Timișoara, a însemnat încheierea definitivă a misiunii trupelor franceze în Banat și preluarea atribuțiilor de conducere a județelor bănățene de autoritățile românești²³. Aceasta reprezenta de fapt realizarea celor mai profunde aspirații naționale ale poporului român din Banat, aspirații identice cu cele ale poporului român din întreaga Transilvanie, din întreaga Romînie.

VASILE M. ZABERCA

¹⁸ *Idem*, f. 4.

¹⁹ W. Marin, I. Munteanu, Gh. Radulovici, *op. cit.*, p. 194.

²⁰ Fr. Kräter, *Germanii din Banat, în Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureșul*, vol. I, București, 1929, p. 646. Deși așteptările acestora au fost înșelate „democratismul” și „libertățile” promise, rămîn simple promisiuni.

²¹ W. Marin, I. Munteanu, Gh. Radulovici, *op. cit.*, p. 195.

²² Arh. M.J.R., *doc. cit.*, f. 3.

²³ W. Marin, I. Munteanu, Gh. Radulovici, *op. cit.*, p. 199.

DIE EINFÜHRUNG DER RUMÄNISCHEN VERWALTUNG IN REȘIȚA (JUNI 1919)

(Zusammenfassung)

Vorliegender Aufsatz auf eine authentische Dokumentation gestützt, behandelt einen wichtigen Augenblick aus der Geschichte Reșița's. Als Folge einiger von der Entente genommenen Maassnahmen, wurde die Einführung der rumänischen Verwaltung in dem von frauzösischen und serbischen Truppen besetzten Banat, viel hinausgeschoben, zum Unterschied von Siebenbürgen, der Crișana und der Maramureș, wo sie schon im Frühling 1919 verwirklicht wurde. Diese Lage änderte sich erst in den Monaten Mai — Juli 1919, als die Grossmächte die Einführung der rumänischen Verwaltung in die süd-westlichen Gebiete unseres Landes gestatteten.

Die Übernahme der Verwaltung im Kreis Caraș-Severin, fand zuerst im westlichen Teil des Bezirks Reșița und zwar am 3—4 Juni 1919, statt. Dieses Ereignis bedeutete für die Erfüllung der nationalen Bestrebungen einen wichtigen Augenblick, welcher in der Geschichte des rumänischen Volkes tief verwurzelt ist.

EVOLUȚIA INDUSTRIEI MINIERE DIN BANAT ÎNTRE ANII 1919—1929

Banatul, străveche și renumită regiune minieră, și-a menținut însemnătatea economică și în epoca contemporană, atât datorită bogățiilor subterane, cât și iscusinței celor care le scoteau la lumina zilei, punându-le în circuitul vieții economice. Cărbunele, minereurile de fier, mangan, crom și cupru, cuarțul, feldspatul și alte zăcămintele din Banat au continuat să joace un rol de seamă în dezvoltarea economiei naționale a României, îndeosebi prin suportul pe care îl ofereau îndeletnicirilor industriale.

Ca și alte ramuri ale activității economice, mineritul a primit un puternic impuls de dezvoltare, ca urmare a integrării Banatului în viața economică a statului național unitar român, ceea ce a deschis întreprinderilor extractive din regiune perspective mai largi de activitate și noi piețe de desfacere. Ne mai avînd de suportat concurența cărbunelui din Ungaria, Austria și Silezia, minele de cărbune cocsificabil de la Anina, Doman și Secul au sporit mult în importanță. În afară de aceasta, societățile legate de minele de cărbuni de la Baia Nouă, Cozla și Lupac, și-au extins aria de desfacere a produselor dincolo de Carpați, vînzînd combustibil șantierelor navale și societăților de navigație românești de pe Dunăre, precum și întreprinderilor din Oltenia și Muntenia, și în special din București¹. Ca urmare, o parte din producția minelor Cozla și Baia Nouă a început să fie valorificată prin Societatea Română de Combustibil, cu sediul în capitală². În același timp, minele respective au continuat să vîndă o mare parte din producție fabricilor din Iugoslavia și societăților de navigație ungare și sirbești.

Evoluția mineritului bănățean a fost favorabil influențată și de amplificarea activității industriale ce s-a făcut simțită pe întreg teritoriul țării. Acest lucru a fost deosebit de stimulator pentru exploatarea carbo-

¹ Arh. Stat. Timișoara, Fond Cozla, dos. 3/1922, „Situație despre vînzarea cărbunilor de la mina Cozla în anii 1922—1926”. Fond Baia Nouă, dos. 3/1921 și dos. 1/1926 (Proces verbal al Cons. de administrație din 31 mai 1929).

² Arh. Ministerului de Industrie și Comerț (București, depozitul Ministerului Industriei Construcțiilor de Mașini din strada Popa Nan — în continuare: Arh. Ind. Min. Comerț), dos. 677/920.

nifere din Banat, care își valorificau o mare parte din producție îndeosebi în întreprinderile industriale ale regiunii, spre deosebire de alte mine din țară care își vindeau majoritatea producției căilor ferate.

Astfel, aproape întreaga producție a minelor de cărbune de la Anina, Doman și Secul era folosită la întreprinderile aparținătoare de Reșița. Uzinele metalurgice de la Ferdinand, Nădrag și Topleț achiziționau și ele importante cantități de cărbune. O parte a cărbunelui de la Cozla și Baia Nouă era întrebuințată în industria materialelor de construcție, la diferite cărămidării din țară. Producția minelor de la Lupac și Rusca Montană, aparținând societății „Industriile miniere din Banat”, era livrată cu precădere industriei particulare din orașele Timișoara și Lugoj³.

În acest timp se observă în Banat și tendința de valorificare superioară a cărbunilor în cadrul fabricii de cocs și amoniac de la Anina, care reprezenta embrionul unei industrii chimice, bazată pe cărbune. O altă cale de ameliorare a calității cărbunilor o reprezintă brichetarea, procedeul aplicat în cadrul fabricii de brichete de la Cilnic. Cărbunii brichetați erau de asemenea vinduți industriei locale și administrației căilor ferate.

Conjunctura favorabilă, creată de industrie, a durat însă doar pînă prin anul 1926, după care suflul premergător al mării crize ce se apropia a redus comenzile de cărbune din partea întreprinderilor, atît datorită restrîngerii activității industriale în unele cazuri, cît și datorită trecerii la folosirea produselor de țitei drept combustibil, în altele. Ca urmare, societățile carbonifere din Banat au fost nevoite să ceară acordarea unei cote mărite în aprovizionarea căilor ferate cu combustibil, chiar în momentul în care administrația CFR a trecut și ea la reducerea achizițiilor de cărbune și folosirea sporită a păcurei la locomotive.

Spre sfîrșitul perioadei s-a observat și o anumită secătuire a rezervelor de cărbune, îndeosebi la Doman și Secul. La Anina și Cozla erau în curs de epuizare straturile exploatate pînă atunci și a trebuit să se efectueze lucrări de explorare și pregătire pentru deschiderea unor noi galerii. Fenomenul de epuizare s-a constatat deja la sfîrșitul războiului și în cazul minereului de fier de la Ocna de fier și Dognecea. Ca urmare, după 1918, societatea Reșița a fost nevoită să reducă amploarea exploataților de minereu la strictul necesar nevoilor imediate. Insuficiența de minereu a fost compensată prin folosirea, pe scară foarte largă, a fierului vechi la furnale și prin importul crescînd de minereu, adus mai ales din Iugoslavia. În același timp, începînd din 1920, exportul de minereu de fier a fost interzis prin lege. Astfel, datorită sărăcirii zăcămintelor, exploatațile de minereu de fier n-au putut beneficia de pe urma conjuncturii economice favorabile.

Situația a fost similară și în cazul minelor de mangan de la Deli-nești, ale căror resurse au fost de asemenea menajate, utilizîndu-se cu precădere minereu importat din Iugoslavia și Bulgaria.

³ *Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul, 1918–1928*, vol. I. București, Ed. Cultura Națională, 1929, p. 461.

Societățile capitaliste miniere din Banat

Bogățiile miniere ale Banatului erau exploatate de numeroase societăți pe acțiuni, foarte diferite din punctul de vedere al mărimii, al provenienței capitalurilor și al ponderii economice. Între diferitele firme, societatea „Uzinele de fier și domeniile din Reșița” a deținut, desigur, locul hotărîtor, exercitînd o influență pregnantă asupra întregii dezvoltări economice a Banatului.

Ca rezultat al îndelungatei și complicatei proceduri de „naționalizare” capitalistă ce a durat patru ani (1920—1923), s-a încheiat un compromis între puternicele trusturi și bănci occidentale Boden Kreditanstalt — Viena, Vickers-Armstrong — Londra, Continental Trust for Bank and Industrial Values — Basel, care controlau societatea STEG, și cele mai influente bănci românești⁴. Se poate spune că toate băncile importante din România au contribuit la subscrierea capitalului social al societății UDR. Astfel, a fost prezent grupul băncilor liberale, în frunte cu Banca Românească, Banca Generală a Țării Românești, Banca de Scont a României și Banca Agricolă. Un mare număr de acțiuni au fost preluate de băncile cu o pronunțată participație străină: Banca Marmorosch — Blank, Banca Chrissoveloni, Banca de Credit Român, Banca Comercială Română, Banca Comercială Italiană și Română⁵.

O parte din acțiuni au ajuns în proprietatea celor mai influente bănci transilvănene, Banca Albina — Sibiu, Banca Agrară — Cluj și Banca Timișoarei.

Întreaga desfășurare de forțe a băncilor din România nu a reușit să smulgă însă pozițiile dominante pe care capitalul străin a continuat să le dețină prin intermediul societăților Vickers și STEG.

Pe baza unor asemenea surse financiare, precum și a investițiilor efectuate și a profiturilor obținute, societatea UDR și-a sporit rapid capitalul social de la 125 milioane lei în 1920, la 750 milioane în 1926. Beneficiile nete declarate au sporit, paralel cu capitalul, de la peste 26 milioane lei în 1920 la mai mult de 129 milioane lei în 1928⁶, iar volumul anual al investițiilor de la 3.986.686 lei la 324.308.639 lei⁷. În anul 1929, atît nivelul profiturilor, cît și cel al investițiilor, a scăzut întrucîtva.

O mare parte din investiții erau destinate unităților miniere, care dețineau o pondere majoră în activitatea societății. Valoarea totală a

⁴ 200 de ani de construcții de mașini la Reșița, 1771—1971, vol. I. Reșița, Uzina de construcții de mașini Reșița, 1971, p. 96—97.

⁵ Ibidem.

⁶ Arh. Stat. București, Fond UDR, Procese verbale ale Cons. de administrație din 1920—29.

⁷ Loc. cit., Fond cit., dos. 7/1919, f. 50.

investițiilor miniere efectuate de UDR a crescut de la 165.632.890 lei în 1924, la 351.816.961 lei în 1929, adică de peste două ori⁸.

Pe lângă exploatarea de cărbune, fier și mangan de la Anina, Doman, Secul, Dognecea, Ocna de Fier și Delinești, UDR mai avea în patrimoniul ei și minele inactive de la Oravița (cupru și aur), Ciclova (cupru), Moldova Nouă (cupru și pirită de fier), precum și concesiunea minelor de fier de la Bocșa, Armeniș, Delinești și a zăcămintelor de lignit de la Caransebeș, Armeniș și Bozovici.

Cele mai importante unități miniere ale UDR se aflau la Anina, Doman și Secul, care aveau o capacitate anuală de producție de 360.000 tone cărbune cocsificabil. Aceste exploatarea erau înzestrate, deja în momentul constituirii societății, cu numeroase instalații auxiliare pentru îndeplinirea procesului de producție. Astfel, la Anina și Secul existau separatoare pentru cărbuni, iar la Anina funcționa o instalație pentru spălarea cărbunilor, precum și fabrica de cocs și amoniac. Tot aici se afla și o termocentrală care furniza energia electrică necesară minelor de la Anina și Doman. La Bocșa funcționa o altă centrală electrică¹⁰. Legătura dintre exploatarea de cărbune și fabrica de cocs din Anina era asigurată prin funicular.

Disponind de mari resurse financiare și tehnice, precum și de numeroase concesiuni miniere, societate UDR s-a aflat între anii 1919—29 pe locul trei în țară în privința producției de cărbune, și pe locul doi în producția de minereu de fier. Din punctul de vedere al puterii financiare și al înzestrării tehnice, pe locul doi între firmele extractive din Banat se situa societatea „Industria miniere din Banat”, al cărei capital social a cunoscut o foarte rapidă ascensiune. Fondată în anul 1921, cu un capital de 1 milion lei, acționarii societății au sporit succesiv capitalul pînă la 150 milioane lei în 1926¹¹.

În 1929, consiliul de administrație a decis sporirea capitalului pînă la 350 milioane lei, apelînd în acest scop la aportul capitalului străin. Ca urmare, financierii François și Antoine Sépulchre și Pierre de Liedckerke au avansat suma de 75 milioane lei, firma Société des Minerais din Bruxelles alte 75 milioane, iar un grup italian încă 10 milioane. O parte din acțiuni, în valoare de 15 milioane lei, a fost preluată de un grup românesc condus de C. Basarab-Brâncoveanu¹².

Societatea poseda în Banat numeroase concesiuni de cărbune, aramă, zinc, plumb și fier. Ea a preluat minele de cărbune de la Lupac și Rusca Montană, care înainte de 1918 au format proprietatea conților Széchenyi¹³.

⁸ Petru V. Dimian, *Industria siderurgică de laminate în România (1924—1933)*. Deva, 1935, p. 72.

⁹ 200 de ani de construcții de mașini la Reșița ... p. 96.

¹⁰ *Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul*, vol. I, ... p. 459—460. Arh. Stat. Timișoara, Fond UCMR, Reprez. Timișoara, dos. 5/1921, f. 7.

¹¹ Arh. Stat. Timișoara, Fond Inspectoratul industrial Timișoara, Inventar II (în continuare: Insp. Ind. Inv. II), dos. 261, f. 3.

¹² *Compass Rumänien*, 1932, p. 634.

¹³ *Anuarul General al societăților anonime pe acțiuni din România, 1928—1929*, p. 83.

precum și minele de cărbune de la Bigăr, ce aparținuseră înainte de război contelui Douglas din Berlin, și ca atare, făcând parte din categoria bunurilor inamice, statul român le-a pus sub sechestru. Societatea a achiziționat aceste mine de la contele Douglas, cu aprobarea Ministerului de Industrie și Comerț¹⁴. Pe lângă mine, societatea mai poseda și alte instalații anexe, căi ferate și funiculare pentru transportarea cărbunilor, efectuând în decursul perioadei și alte amenajări tehnice.

Celelalte întreprinderi și societăți miniere din Banat au fost de dimensiuni mult mai reduse. O evoluție foarte anevoioasă a avut exploatarea carboniferă din Cozla, datorită diferitelor administrații care s-au perindat aici. Aceste mine s-au aflat sub patronajul Societății Ungare de Navigație Fluvială și Maritimă până în decembrie 1919, când ele au fost trecute sub sechestru, intrând sub administrația Ministerului de Industrie și Comerț. Ministerul a continuat extragerea cărbunilor, deschizând în acest scop un credit de 2 milioane lei, ce urma să fie acoperit prin vânzarea cărbunilor exploatați¹⁵.

Pentru preluarea regiei asupra minelor Cozla, s-au oferit diferite societăți din țară, printre care „Creditul General de Comerț și Industrie” și „Societatea Română de Combustibil”. Între timp însă societatea ungară de navigație a vândut acțiunile minei unei firme denumite „Sârbo-Română” Societate Anonimă de Bancă și Comerț Timișoara, fondată de un grup de capitaliști români, precum și de oameni de afaceri din Belgrad și Viena¹⁶.

Societatea nou constituită a încercat în fel și chip să înlăture sechestrul de stat asupra minei Cozla și a cheltuit în acest scop sume imense, recurgând până și la arbitrajul Tribunalului internațional de la Haga, fără succes însă. Societatea „Sârbo-Română” a fost nevoită în cele din urmă, în primăvara anului 1925, să cedeze o parte din acțiuni către un număr de 15 acționari români, pentru a se conforma legilor de „naționalizare”¹⁷. Ca urmare, în luna mai 1925, s-a putut ține în mod oficial adunarea generală de constituire a societății „Sârbo-Române”, cu un capital de 7,5 milioane lei. În luna iulie minele au fost scoase de sub sechestru, după ce mai întâi statul și-a adjudecat 25% din acțiuni¹⁸.

Datorită situației nesigure a minelor, atît statul, cît și societatea „Sârbo-Română”, au neglijat exploataările, rămînînd mereu în restanță cu plata muncitorilor și funcționarilor și cu furnizarea cărbunilor contractați.

Ignorînd situația precară a minelor, banca „Marmorosch Blank” s-a oferit pentru administrarea lor. În acest scop în anul 1928 a luat naștere societatea „Industria minieră română”, fondată de Banca Moldova — filială a băncii „Marmorosch Blank” — în colaborare cu firma Julius

¹⁴ Arh. Stat. Timișoara, Fond Insp. Ind. Inv. II, dos. 32, f. 7.

¹⁵ *Monitorul Oficial* din 23 mai 1920.

¹⁶ Arh. Min. Ind. Comerț, dos. 678/1921, f. 29.

¹⁷ *Minerul*, nr. 11—12 din 31 dec. 1925.

¹⁸ *Ibidem*.

Berger Tiefbohr — Berlin. Capitalul noii societăți a fost fixat la 25 milioane lei¹⁹. Deoarece societatea anterioară a lăsat ca moștenire numeroase procese și o situație financiară foarte complicată, iar profitul obținut în anul 1928 nu a fost mulțumitor, deja la 1 ianuarie 1929 minele au fost cedate societății „Creditul Carbonifer“, una din cele mai importante societăți miniere din țară²⁰. De menționat că minele Cozla au continuat să fie înregistrate sub firma „Banca Sârbo-Română“ și în anii următori.

Minele de cărbuni de la Baia Nouă au fost și ele rechiziționate de către Ministerul de Industrie și Comerț, odată cu minele Cozla, în decembrie 1919. Administrarea lor a fost preluată din mîna societății Beocsiner Zementfabrik Union, care grupa un număr de fabrici de ciment, printre care și Fabrica de ciment Budapesta²¹. Aceste fabrici foloseau drept combustibil produsele minelor Baia Nouă.

Pentru exploatarea în continuare a minelor, în anul 1921 a luat ființă societatea „Minele de cărbuni Baia Nouă“, cu un capital de 3 milioane lei, care cuprindea acționari din București, Budapesta, precum și reprezentanți ai fabricii de ciment Beocsin²². Pînă în anul 1923, cînd s-a ținut prima adunare generală a acționarilor societății, grupul Beocsiner Zementfabrik Union a continuat să dețină o mare parte a acțiunilor — 1900 din totalul de 6000²³. Începînd din 1924, numărul acțiunilor aflate în posesiunea societății Beocsin a scăzut la 900²⁴. Activitatea societății Baia Nouă s-a soldat în acești ani cu mari profituri pentru acționarii ei, rata profitului depășind de obicei 300%, iar dividendele plătite ajungeau, de regulă, la 10—240% din valoarea acțiunilor.

O altă societate de proporții modeste, „Minele de cărbuni Mehadia“, a fost întemeiată în anul 1910 și reorganizată la sfîrșitul anului 1918. În conducerea ei figurau cîteva personalități influente ale vieții politice din Banat, deputatul Caius Brediceanu, savantul Traian Lalescu și Gheorghe Dobrin, prefect al județului Caraș-Severin²⁵. A activat tot timpul cu un capital social redus, de 225.000 lei, în comparație cu care a obținut beneficii considerabile, pînă în 1927, după care a înregistrat pierderi cronice.

În perioada studiată se constată un proces de penetrație din partea diferitelor mari societăți miniere în industria carboniferă din Banat, tendință în care se încadrează, de fapt, și achiziționarea minelor Cozla de către societatea „Creditul Carbonifer“. O altă mare întreprindere, societatea „Lignitul“²⁶ a preluat, în 1921, minele de la Iablanița, de unde

¹⁹ *Anuarul general ... 1928—1929*, p. 82—83. *Compass Rumänien*, 1932, p. 633.

²⁰ Arh. Stat. Timișoara, Fond Insp. Ind. Inv. II, dos. 27/1929.

²¹ Arh. Min. Ind. Comerț, dos. 1/1921, partea a III-a.

²² Arh. Stat. Timișoara, Fond Baia Nouă, dos. 1/1921.

²³ Loc. cit., Fond. cit., dos. 1/1923. Proces verbal al adunării generale a acționarilor din 7 aug. 1923.

²⁴ *Idem*, Procese verbale din anii 1924—1930.

²⁵ *Anuarul General ... 1928—1929*, p. 89.

²⁶ *Indicatorul minier al României pe anul 1925*, p. 235.

a extras mici cantități de cărbune. Puternica instituție financiară liberală „Creditul Minier“ a înființat societatea „Minele de cărbuni Veren-din“, cu un capital de 5 milioane lei, care a lucrat aproape tot timpul în deficit, și ca urmare, a intrat în lichidare. În industria minieră din Banat au activat și alte societăți capitaliste, mai însemnată fiind „Minele de Feldspat și Cuarț“ S.A., care exploata filoanele de la Teregova.

Deceniul 1919—1929 a reprezentat o perioadă de restructurare a organizării capitaliste a exploatărilor miniere din Banat, petrecută în contextul luptei dintre capitalul străin și cel autohton, confruntare în care finanța românească, beneficiind de sprijinul hotărîtor al statului burghez, a preluat o mare parte din pozițiile așa-numitului capital „ina-mnic“. Spre sfîrșitul perioadei, capitalul străin, în special cel belgian, își consolidează din nou situația, prin penetrația în cadrul societății „Indus-triile miniere din Banat“, și prin preluarea minelor Cozla de către „Cre-ditul Carbonifer“ — firmă în care influența franco-belgiană era precum-pănitoare. Tot atunci societatea „Lignitul“, care deținea exploatări și în Banat, a trecut și ea în sfera de influență a capitalului belgian.

Evoluția exploatărilor miniere din Banat între 1919—1929

Sfîrșitul războiului a găsit minele din Banat într-o stare deplora-bilă, ca urmare a stilului nerațional de exploatare aplicat în timpul osti-lităților. Producția a fost mărită în mod forțat în galeriile existente, fără a se efectua lucrări noi de deschidere și pregătire, utilizîndu-se pînă la uzură totală utilajul existent, investițiile pentru recondiționarea tehnică fiind neglijate. Dezorganizarea și stocarea materialelor inflamabile în condiții necorespunzătoare a dus adesea la izbucnirea unor incendii. La Cozla, în 1918, focul a mistuit arhiva și magazia, cu toate materialele și alimentele. Incendiul de la Anina, din iunie 1920, a cuprins unul din puțurile de exploatare, provocînd moartea a 183 de mineri.

Insuficiența mîinii de lucru, penuria de materiale, explozibil, lemn de mină și de piese de schimb pentru utilaje a fost un alt factor de stagnare a activității miniere. Astfel, societatea STEG folosea pentru exploatarea minelor prizonieri de război, resimțînd o acută lipsă de explozibil și cabluri de exploatare. Neavînd muncitori și materiale, minele din Mehadia au desfășurat, în prima jumătate a anului 1919, o activi-tate foarte redusă. Din lipsă de explozibil, minele de feldspat de la Teregova nu au funcționat între anii 1919—21. Inexistența pieselor de schimb a provocat scoaterea din funcțiune a instalației de separare și brichetare din Cozla.

Toți acești factori au determinat menținerea producției miniere din Banat la un nivel scăzut în primii ani de după război, deși conjunctura generală era favorabilă, în special pentru creșterea producției de cărbune: atît căile ferate cît și fabricile duceau o acută lipsă de combustibil, iar păcura încă nu era folosită pe scară largă nici în cazanele locomotive-

lor, nici de către întreprinderile industriale. Posibilitățile de valorificare a producției de cărbune erau deci foarte largi, deși prețurile plătite de stat erau considerate dezavantajoase de către societățile miniere. Dimpotrivă, fabricile erau dispuse să plătească prețuri foarte ridicate pentru combustibil. Cu toate acestea, întreprinderile carbonifere nu au putut profita de conjunctură, datorită crizei transporturilor, în special a lipsei de vagoane, care împiedica livrarea cărbunelui exploatat la locurile de destinație. S-a ajuns astfel la un cerc vicios: căile ferate nu funcționau normal, neavând cărbune, iar cărbunele extras nu putea fi utilizat din cauza lipsei de vagoane. Datorită acestui fapt, pe lângă minele de la Cozla, Baia Nouă și Mehadia, s-au format stocuri uriașe de cărbune, care se degrada sau chiar se aprindea²⁷. La Baia Nouă s-a format, până în anul 1921, un stoc de 22.912 tone de cărbune²⁸. În același an, la Mehadia au ars peste 3.000 tone cărbune, datorită depozitării îndelungate în condiții necorespunzătoare²⁹. La Cozla, stocurile de cărbune s-au diminuat de la 3.865 tone la 31 decembrie 1918, la 684 tone în 1919, dar la sfârșitul anului 1921 au atins din nou cantitatea de 2.959 t³⁰.

Pentru reglementarea problemei cărbunelui, în anul 1921 Ministerul de Industrie și Comerț a convocat o consfătuire cu reprezentanții societăților carbonifere, la care au participat și delegați ai întreprinderilor din Banat. Măsurile adoptate cu această ocazie au contribuit la redresarea situației din industria carboniferă. Producția de cărbune a Banatului în primii ani postbelici a avut o evoluție inconstantă (în tone)³¹:

1919	1920	1921
208.753	190.096	208.396

Încadrându-se în situația de ansamblu, mersul exploatărilor a evoluat totuși în mod diferit în cazul fiecărei întreprinderi în parte. Astfel, minele de la Mehadia au început să funcționeze în mod susținut începând din a doua parte a anului 1919, pe când minele de la Bigăr, oprite la sfârșitul anului 1918, continuau să stagneze. Producția a fost sistată și la Cozla, începând din decembrie 1918 și până în luna martie 1919. La minele de la Lupac și Rusca Montană între 1919—1921 s-au efectuat cu precădere lucrări de exploatare și deschideri de noi galerii. Situația cea mai favorabilă au avut-o minele de la Baia Nouă, datorită faptului că între 1919—1921 au reușit să exporte o însemnată cantitate de cărbune în Iugoslavia, vînzînd în același timp o mare parte din producție sindicatului fabricilor ceramice din București³².

²⁷ *Minerul*, nr. 11 din 1 februarie 1920.

²⁸ Arh. Min. Ind. Comerț, dos. 1/1921, partea a III-a.

²⁹ Loc. cit., dos. 1044/1921.

³⁰ Arh. Stat. Timișoara, Fond Cozla, dos. 1/1918, f. 1—5.

³¹ Producția de cărbune a Banatului pentru întreaga perioadă este dată conform *Statisticii miniere a României pe 1919—1929*.

³² Arh. Stat. Timișoara, Fond Baia Nouă, dos. 3/1921 și 5/1923.

Marea majoritate a cărbunilor era furnizată în continuare de minele de la Anina, Doman și Secul, aparținând uzinelor Reșița. Contribuția diferitelor exploatări la producția de cărbune a Banatului, între 1919—21, a fost următoarea (în tone)³³:

	1919	1920	1921
U.D.R.	170.493	148.184	162.314
Baia Nouă	18.506	16.161	23.422
Ind. min. din Banat	1.326	290	2.126
Mehadia	16.493	17.900	15.096
Cozla	1.903	6.239	4.771

Slaba activitate a minelor societății UDR a fost o consecință a nivelului scăzut de producție al uzinelor Reșița în acești ani. În 1919 lucrările desfășurate în mine s-au limitat la finisarea unor operațiuni începute cu ani în urmă, cum ar fi tăierea unor puțuri la Anina și Secul, și amenajarea puțului de extracție de la Doman³⁴.

Datorită activității reduse a furnalelor de la Reșița și Anina, producția de minereu de fier s-a mărginit și ea la cantități modeste, depășind cu toate acestea consumul furnalelor, astfel încît pînă în anul 1921 s-a format un stoc apreciabil de minereu³⁵. Totuși, în același an, consumul de 45.550 t minereu prelucrat a depășit, pentru prima oară, producția minelor. Evoluția producției de minereu de fier, precum și a minereului de mangan de la Delinești a fost următoarea³⁶:

	1919	1920	1921
minereu de fier (t)	43.944	43.202	43.025
minereu de mangan (t)	3.369	3.369	3.035

Un important indicator al dezvoltării producției miniere îl constituie nivelul tehnic la care se desfășoară. Din acest punct de vedere situația micilor exploatări carbonifere din Banat, în special la Mehadia și Cozla, era cu totul nefavorabilă, folosindu-se în mare măsură forța de muncă manuală și instalații primitive. Începuturi serioase de mecanizare pot fi semnalate doar la minele de la Anina, Doman și Secul, unde puțurile erau echipate cu mașini de extracție electrice sau cu aburi. Cu toate acestea, randamentul calculat pe cap de muncitor al acestor mine a scăzut între anii 1919—21, ca efect al sporirii numărului de muncitori, în condițiile diminuării producției.

³³ *Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul*, vol. I... p. 458—463.

³⁴ Arh. Stat. București, Fond. UDR, dos. 7/1919 (STEG. Rapports. Résolutions. Comptes. Exercice 1919).

³⁵ Arh. Stat. Timișoara, Fond Insp. Ind. Inv. II, dos. 374, f. 26.

³⁶ *Statistica minieră a României pe 1919—1921*.

De altfel, minele din Banat foloseau un număr relativ mare de lucrători. În anul 1921 principalele exploatări miniere din Banat au avut următorul efectiv de muncitori³⁷:

Anina	} : 4.447	Ocna de Fier	} : 950	Baia Nouă :	200
Doman		Dognecea		Delinești :	200
Secul				Cozla :	180

Numărul total al muncitorilor angajați la minele și carierele din Banat în anii 1920—21 a atins de asemenea cifre apreciabile³⁸:

	1920	1921
Total angajați	7.097	7.174
din care muncitori	6.907	6.953

Minerii din Banat reprezentau un detașament numeros, bine organizat și dîrz al clasei muncitoare, datorită condițiilor aspre de muncă și de trai, pe care trebuiau să le înfrunte. Urmările războiului, slaba aprovizionare, insuficiența salariilor se îmbinau cu caracterul periculos al muncii în mină, care primejduia permanent viața și capacitatea de muncă a minerilor. Accidentele de muncă tragice se succedau aproape zilnic și numărul lor era în creștere. Astfel, între 1919—21, numărul anual al lucrătorilor atinși de invaliditate temporară a crescut de la 69 la 94, iar al celor afectați de invaliditate permanentă de la 22 la 61³⁹. Deosebit de demoralizatoare erau accidentele mortale, care întăreau însă spiritul de luptă al muncitorilor. Catastrofa de la Anina din 1920, cauzată de neglijența patronilor, a provocat un protest unanim în rîndul minerilor, a muncitorimii în general și a opiniei publice progresiste.

Datorită specificului existenței lor, minerii bănățeni aveau un simț ascuțit al solidarității de clasă proletare, care s-a manifestat cu deosebită vigoare cu prilejul grevei generale din 1920. Speriate de dîrzenia minerilor, clasele dominante au interzis, prin legea conflictelor de muncă, lucrătorilor de la minele de cărbune să folosească puternica armă a grevei în conflictele cu patronii.

Industria minieră din Banat a intrat într-o nouă fază de evoluție începînd cu anul 1922, beneficiînd timp de cîțiva ani de situația economică favorabilă generată de stabilizarea relativă și vremelnică a capitalismului. De această conjunctură a profitat în special industria cărbunelui, care pînă în anul 1926 a avut condiții optime de dezvoltare, atît datorită

³⁷ Pentru Anina, Doman și Secul : *Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul*, vol. I ... p. 459—460. Pentru celelalte centre miniere : *Minerul*, nr. 5 din 1 iulie 1922.

³⁸ Calculat după *Statistica minieră a României* pe 1920 și 1921.

³⁹ Numărul anual al accidentațiilor la minele din Banat între 1919—1929 este dat în *Statistica minieră a României* pe 1929, p. 228.

acțiunii spontane a factorilor economici, cît și în urma politicii de stat ce căuta să stimuleze producția. Acordarea unor prime de producție întreprinderilor carbonifere între anii 1923—26, și hotărîrile celei de a doua consfătuiri a producătorilor de cărbune, ținută în anul 1926, au influențat favorabil extracția cărbunelui.

Ca urmare, între 1922—1927 producția de cărbune a Banatului s-a ridicat la cantități însemnate (în tone):

1922	1923	1924	1925	1926	1927
267.134	304.076	299.591	311.888	291.528	322.686

În anul 1926 au început să apară semne neliniștitoare pentru industria cărbunelui. Răspîndirea pronunțată a păcurei (combustibil mai ieftin) în căile ferate și industrie a îngustat treptat debușeul cărbunilor, chiar și în Banat, unde în mod tradițional fabricile foloseau această sursă de energie. În consecință, exploataatorii de cărbune au fost nevoiți să apeleze tot mai mult la bunăvoința căilor ferate, pentru preluarea producției. Astfel, minele de cărbuni din Mehadia și-au pierdut un debușeu important în anul 1927, cînd rafinăria de petrol de la Orșova, cumpărător tradițional al întreprinderii, a introdus combustia cu produse de țitei. Ca urmare, dacă pînă atunci C.F.R. prelua 60% din cărbunele extras la Mehadia, după 1927 acest procent a crescut la 98%⁴⁰. Începînd cu același an, societatea din Mehadia a început să înregistreze deficite. Din anul 1926 au întîmpinat greutăți în desfacerea cărbunelui în industrie și minele de la Iablanița ale societății „Lignitul“, care a apelat de asemenea la achizițiile căilor ferate. Tot în anul 1926 întreprinderile carbonifere de la Baia Nouă și Cozla, care exportau o însemnată parte a produselor în Iugoslavia pe Dunăre, au primit o grea lovitură în urma hotărîrii guvernului iugoslav de a avantaja importul de cărbune prin porturile maritime⁴¹. Din această cauză, exportul societății Baia Nouă a scăzut de la 20.094 t în 1925 la 5.156 t în 1926⁴². În această situație, orientîndu-se spre o vînzare sporită pe piața internă, societatea a fost nevoită să scadă prețul de vînzare al cărbunelui.

Între timp, societatea U.D.R., menținînd producția de cărbune la nivel ridicat, s-a orientat spre o politică tot mai pronunțată de conservare a rezervelor proprii de cărbune cocsificabil. Ca urmare, utilizarea huilei de import a sporit de la 8.546 t în 1922 la 24.916 t în 1927⁴³. Concomitent, galerii mai puțin rentabile, ca mina „Panur“ de la Anina, au fost suspendate în anul 1926, ceea ce a dus la concedierea a circa 500 de muncitori⁴⁴.

⁴⁰ Arh. Stat. Timișoara, Fond Insp. Ind. Inv. II, dos. 274, f. 49—50.

⁴¹ Loc. cit., Fond Baia Nouă, dos. 1/1926, Proces verbal al Cons. de administr. din 22 iulie 1926.

⁴² Loc. cit., Fond cit., dos. 1/1924—25 și dos. 2/1927.

⁴³ P. V. Dimian, *op. cit.*, p. 165.

⁴⁴ *Minerul*, nr. 12 din 31 dec. 1926.

În același an, în timpul grevei generale a metalurgiștilor reșițeni, direcțiunea a dispus suspendarea lucrului în toate minele de cărbune, pentru a exercita presiuni pe această cale asupra muncitorilor mineri⁴⁵. Cu citva timp mai înainte (1924), producția de cărbune a societății U.D.R. a avut de suferit de pe urma unor accidente tehnice, producându-se surpări la puțul central din Anina și la cel din Doman, defectiuni care au provocat cheltuieli însemnate⁴⁶.

În condițiile în care, în special începînd cu 1926, valorificarea cărbunelui pe piața internă a început să întîmpine greutăți, societatea „Industriile miniere din Banat“, care în 1924 a trecut la exploatarea susținută a minelor de la Lupac și Rusca Montană, s-a orientat spre ridicarea puterii calorice a cărbunelui, pentru a avea un „atu“ hotărîtor în lupta de concurență. În acest scop, în 1927, a fost pusă în funcțiune uzina de brichetat de la Cilnic, unică de acest fel în România, care prelucra cărbunele extras din minele societății⁴⁷.

Spre deosebire de celelalte întreprinderi carbonifere din Banat care, deși întîmpinau greutăți, căutau să se adapteze împrejurărilor și să-și mențină activitatea, proprietarii minelor Cozla s-au ocupat mai mult de speculații financiare, neglijînd administrarea corespunzătoare a minelor. S-a ajuns pînă acolo încît, în anul 1926, activitatea de producție să fie suspendată în mai multe rinduri. Deasemenea, salariile muncitorilor și funcționarilor rămîneau neplătite cu lunile, încît angajații îndurau mari lipsuri. Împinși la disperare, minerii de la Cozla, înfruntînd legile burgheze care le interziceau declanșarea grevei, au încetat lucrul în anul 1924⁴⁸. Deși în urma acestui fapt o parte din salarii a fost achitată, situația minelor a continuat să rămînă precară, cu toate că vînzarea cărbunelui se menținea tot timpul la un nivel corespunzător.

Producția de cărbune a exploatărilor din Banat a reprezentat între anii 1922—27 următoarele cantități (tone)⁴⁹:

	1922	1923	1924	1925	1926	1927
U.D.R.	191.219	222.690	211.139	227.140	212.170	222.037
Ind. min. Banat	4.240	4.723	12.334	16.294	16.439	31.253
Baia Nouă	37.365	43.350	42.423	36.789	36.535	42.634
Mehadia	25.184	22.846	22.000	19.740	14.500	16.940
Cozla	5.743	4.483	4.897	1.876	552	2.119
Lignitul	—	220	1.036	6.720	8.819	7.242

În ce privește producția minereului de fier și mangan, societatea U.D.R. și-a accentuat politica de cruțare a resurselor proprii, recurgînd la achiziții din țară și din străinătate. „Exploatarea minelor de fier s-a

⁴⁵ *Idem*, nr. 4 din 1 mai 1926.

⁴⁶ Arh. Stat. București, Fond UDR, Dare de seamă a Cons. de administr. pe 1924.

⁴⁷ Arh. Stat. Timișoara, Fond. Insp. Ind. Inv. II, dos. 96, f. 100.

⁴⁸ *Minerul*, nr. 10 din 31 oct. 1924.

⁴⁹ *Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul*, vol. I, ... p. 459—463.

făcut menajându-se cît mai mult posibil rezervele noastre de minereu de fier, acoperind în parte, prin cumpărături, nevoile furnalelor noastre înalte⁵⁰ — se arată în raportul Consiliului de administrație al U.D.R. pe anul 1924⁵⁰. Deasemenea se importau mari cantități de minereu de mangan din Bulgaria și Iugoslavia, iar cele extrase din minele proprii de la Delinești erau stocate. Deoarece aici s-au îngrămădit astfel 90.000 t de minereu, în anii 1926—27 lucrările în mină au fost reduse, iar apoi oprite⁵¹.

Datorită acțiunii factorilor cu efect contradictoriu, producția de minereu de fier și mangan n-a avut o evoluție consecventă⁵²:

	1922	1923	1924	1925	1926	1927
minereu de fier (t)	38.380	40.050	40.120	41.740	41.280	31.010
minereu mangan (t)	5.383	8.518	6.194	4.098	3.581	—

În această perioadă s-a trecut și la valorificarea altor bogății miniere ale Banatului. Între anii 1922—1923, au fost vremelnice exploatate minele de crom de la Plavișevița și Dubova. În 1922 s-a reluat lucrul și la minele de feldspat și cuarț de la Teregoва, care și-au mărit tot mai mult capacitatea de producție, ajungînd să concureze pe piața externă feldspatul suedez și cel bavarez⁵³. Extinderea producției s-a datorat instalațiilor mecanice pentru extracția și prepararea feldspatului, precum și unei mori pentru măcinarea lui, construite în anii 1926—27. În acest fel, nivelul tehnic al producției de feldspat a crescut simțitor.

De altfel, tendința de a ridica nivelul de înzestrare tehnică s-a manifestat cu consecvență aproape în toate minele din Banat. Excepție au făcut doar exploatarea de la Cozla, care au continuat să folosească tracțiunea animală și metode de lucru manuale⁵⁴. Spre deosebire de aceasta, lucrările din minele societății U.D.R. se caracterizau printr-un nivel relativ înalt de mecanizare, deși se foloseau și instalații învechite. La Doman și Secul, unde existau mașini care dateau încă din 1885, iar altele din anii 1910—15, nici în această perioadă tehnica nouă n-a fost introdusă pe scară largă⁵⁵. În schimb la Anina, în anul 1927 a fost instalat un turbo-compresor de 1300 c.p., precum și un stabiliment pentru filtrarea apei și un turn de răcire, a căror amenajare a costat peste 45 milioane de lei⁵⁶. În același an a fost mărită și modernizată și centrala termoelectrică de la Anina. În scopul ridicării calității cărbunelui extras, în anul 1923 la Reșița a fost construită o instalație pentru separarea cărbunilor.

⁵⁰ Arh. Stat. București, Fond UDR, Raport al cons. de administr. pe 1924.

⁵¹ *Minerul*, nr. 12 din 31 dec. 1926.

⁵² *Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul*, vol. I ... p. 480—482.

⁵³ *Ibidem*, p. 483.

⁵⁴ Arh. Stat. Timișoara, Fond Cozla, dos. 7/1928.

⁵⁵ Loc. cit., Fond Insp. Ind. Inv. II, dos. 382, f. 7.

⁵⁶ *Ibidem*, f. 4.

Importante amenajări tehnice a efectuat și societatea „Industriile miniere din Banat“, începînd cu anul 1923, cînd s-au montat instalațiile de aerizare de la minele Rusca Montană. În 1926 a fost construită o instalație de sortare și spălare a cărbunelui⁵⁷, iar în 1927 a fost pusă în funcțiune uzina de brichetat de la Cilnic, care a necesitat investiții în valoare de 17 milioane de lei⁵⁸. Tendința spre modernizarea utilajului se constată și la exploatările de la Baia Nouă, unde au fost introduse ciocane pneumatice, în scopul sporirii producției.

Prin ridicarea nivelului tehnic și sporirea randamentului utilajelor, societățile miniere au căutat să facă față greutăților ce s-au ivit în vînzarea cărbunilor și să salveze nivelul profiturilor. Odată cu aceasta, patronii au trecut la concedierea muncitorilor în număr tot mai mare. Căutînd să facă economii pe spinarea clasei muncitoare, întreprinzătorii capitaliști măreau totodată intensitatea muncii, sporind astfel gradul de exploatare a minerilor.

Datorită procesului de raționalizare capitalistă a muncii, efectivul personalului din industria minieră din Banat, care a crescut de la 7.878 persoane în 1922 la 10.502 în 1924, a scăzut pînă în 1927 la 9.138 de persoane. Numărul muncitorilor din industria minieră a Banatului a avut o evoluție paralelă⁵⁹:

1922	1924	1927
7.605	10.052	8.714

Efectivul de muncitori nu a variat însă sincronic, ci în funcție de trăsăturile specifice ale activității diferitelor exploatări. Începînd cu anul 1924, numărul muncitorilor angajați la minele societății U.D.R. a scăzut în mod cronic, atît datorită raționalizării muncii în exploatările de cărbuni, cît și în urma reducerii activității minelor de la Ocna de Fier, Dognecea și Delinești. Numărul muncitorilor de la Cozla a scăzut din alte motive, anume datorită părăsirii în masă a localității, căci salariile, mai scăzute în comparație cu cele din alte mine, nu erau plătite la timp. Dimpotrivă, numărul angajaților de la minele Baia Nouă, Lupac și Rusca Montană a crescut datorită situației prospere a societăților respective. Numărul muncitorilor a suferit între 1923—1927 schimbări sensibile în diferite mine:

	1923	1927
Anina, Doman, Secul ⁶⁰	4.979	3.399
Ocna de Fier, Dognecea ⁶¹	720	401
Delinești ⁶²	122*	23

⁵⁷ Loc. cit., Fond. cit., dos. 388, f. 72.

⁵⁸ *Idem*, dos. 96, f. 128.

⁵⁹ Calculat după *Statistica minieră a României pe anii 1922, 1924, 1927*.

⁶⁰ *Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul*, vol. I ... p. 459—460.

⁶¹ *Minerul*, nr. 5—6 din 30 iunie 1925; P. V. Dimian, op. cit., p. 199.

⁶² P. V. Dimian, op. cit., p. 199.

* Cifră pentru anul 1924.

Baia Nouă ⁶³	260	344
Lupac, Rusca Montană ⁶⁴	68*	361
Mehadia ⁶⁵	300	233
Cozla ⁶⁶	173	42

Datorită intensificării muncii și neglijării măsurilor de siguranță, în minele din Banat au continuat să se producă numeroase accidente, cele mai grave petrecându-se la Mehadia, Anina și Secul. Numărul persoanelor care au suferit de invaliditate temporară din cauza accidentelor a continuat să se mențină la circa 130—140 anual. Deasemenea aveau loc în mod frecvent accidente mortale, cărora între 1922—27 le-au căzut victimă 47 de muncitori. În mod îmbucurător, după 1925 s-au împuținat simțitor cazurile de invaliditate permanentă, cauzate de accidente.

Anii premergători izbucnirii marii crize economice aduc cu sine fenomene contradictorii în evoluția mineritului bănățean, care în unele privințe manifestă tendințe deosebite de restul țării. Astfel, producția de cărbuni a regiunii ajunge deabia acum la punctul culminant de dezvoltare, atingând 348.627 t în 1928, 326.137 t în 1929, spre deosebire de producția globală pe țară, care — după 1927 — scade întrucîtva. Această evoluție s-a datorat în primul rînd faptului că societatea U.D.R., avînd îndeosebi în anul 1928 un moment de sensibilă extindere a activității, a sporit simțitor cantitatea de huilă extrasă. Apoi, societatea Baia Nouă, care din punctul de vedere al producției de cărbune se situa pe locul doi în Banat, a reușit să-și plaseze o mare parte din producție în străinătate — în 1929 a exportat 34.499 t — și ca urmare a lărgit producția. Deasemenea, minele Cozla, ajungînd în posesia unor societăți cu considerabile posibilități financiare, au cunoscut o vremelnică redresare a situației, înregistrînd cele mai înalte cifre de producție din toată perioada.

Dar în acest timp au început deja să acționeze neîndurător factorii prevestitori ai crizei: reducerea comenzilor din partea căilor ferate și a firmelor particulare a îngustat posibilitățile de desfacere, și a ascuțit concurența dintre producători. Aceasta a dus, implicit, la scăderea prețurilor de vînzare: în anul 1929 contractul dintre Direcția Generală a C.F.R. și firmele furnizoare a prevăzut o reducere de 8% a prețurilor la cărbune. Administrația C.F.R. a provocat greutăți suplimentare societăților furnizoare și prin faptul că achita cu foarte mare întîrziere sumele convenite pentru cantitățile livrate, ceea ce ducea nu odată la criză de numerar, încît uneori societățile nu dispuneau nici măcar de banii necesari pentru plata muncitorilor.

⁶³ *Minerul*, nr. 5—6 din 30 iunie 1925 și nr. 1—2 din 29 febr. 1928.

⁶⁴ *Indicatorul minier* pe 1925; Arh. Stat. Timișoara, Fond Insp. Inv. II, dos. 261, f. 25 și dos. 388, f. 106—107.

⁶⁵ *Minerul*, nr. 5—6 din 30 iunie 1925 și nr. 1—2 din 29 febr. 1928.

⁶⁶ Arh. Stat. Timișoara, Fond Cozla, dos. 5/1923, f. 1—4 (numărul mediu de lucrători pe anii respectivi).

Au fost nevoite să scadă prețul cărbunilor livrați și societățile care depindeau mai puțin de căile ferate. Astfel, prețul cărbunilor de la Cozla a scăzut în decursul anului 1929 de la 900 lei/ la 800 lei/t⁶⁷. Prețul cărbunilor de Lupac a scăzut de la 950 lei/t în 1927 la 600 lei/t în 1929; a celui de Rusca Mondată de la 800 lei/t la 600 lei/t⁶⁸, în același interval. Problema vânzării a fost și mai mult agravată de concurența crescândă exercitată de cărbunele importat, în special din Silezia, de care se plîngeau majoritatea societăților. Însăși societatea U.D.R. a folosit, după anul 1927, cantități tot mai mari de uilă și cocs din import.

Toți acești factori nu au întîrziat să-și transmită efectele asupra situației exploatărilor carbonifere. Societatea „Lignitul“, care se zbătea în mari greutăți financiare, a redus, iar în anul 1929 a sistat activitatea minelor de la Iablanța. În 1928 minele de la Mehadia au fost nevoite să-și întrerupă temporar activitatea, ceea ce a dus la concedierea în masă a muncitorilor⁶⁹. La alte mine s-a introdus un regim incomplet de muncă: la sfîrșitul anului 1929, la minele din Secul și Doman se lucra doar 3—4 zile pe săptămînă⁷⁰; la exploatările de la Lupac și Rusca Montană doar cite 6 ore pe zi. Ca urmare, producția de cărbune a societăților U.D.R. și „Industriile miniere din Banat“ a scăzut în anul 1929 în comparație cu anul precedent. Nici minele de la Cozla n-au rezistat prea mult efectelor crizei: la 1 octombrie 1929 conducerea societății Creditul Carbonifer a ordonat oprirea lucrărilor din mină și concedierea mării majorități a lucrătorilor, sub pretextul reparării generatorului de curent⁷¹. În realitate această măsură a fost adoptată ca urmare a creșterii impresionante a stocului de cărbune nevîndut.

Producția de cărbune a societăților din Banat pe 1928—1929 a reprezentat următoarele cantități (în tone)⁷²:

	1928	1929
UDR	233.400	224.120
Ind. min. Banat	24.603	13.658
Baia Nouă	51.763	47.805
Mehadia	14.480	16.460
Cozla	11.544	13.988
Lignitul	2.837	—

În anii 1928—29 activitatea minelor de fier de la Ocna de Fier și Dognecea a fost și mai mult redusă, căci epuizarea resurselor devenea tot mai evidentă. S-a introdus săptămîna de lucru incompletă de 4—5 zile de

⁶⁷ *Idem*, „dos. 7/1928 și 27/1929.

⁶⁸ Loc. cit., Fond. Insp. Ind. Inv. II, dos. 261, f. 32 și 57; dos. 388, f. 108 și 127.

⁶⁹ *Minerul*, nr. 1—2 din 29 febr. 1928.

⁷⁰ *Idem*, nr. 9—10 din 1 nov. 1929.

⁷¹ Arh. Stat. Timișoara, Fond Cozla, dos. 8/1929, f. 3.

⁷² *Statistica minieră a României pe 1928 și 1929.*

muncă. Ca urmare, dacă în anul 1926 în minele de fier s-a lucrat 302 zile, în anul 1928 s-a mai lucrat doar 211 zile, iar în 1929, 202 zile⁷³. Căntăţatea de minereu extras a reprezentat doar 24.320 t în 1928, şi 23.574 t în 1929. În schimb, furnalele Reşiţei au utilizat pe scară largă minereu de import, 27.763 t în 1928 şi 39.833 t în 1929, ceea ce reprezenta 36% şi respectiv 51% din consumul total al furnalelor⁷⁴. În acest fel importul de minereu practicat de societatea U.D.R. depăşea producţia proprie.

Spre deosebire de minele de fier, cele de mangan au trecut printr-un reviriment. Minele de la Delineşti şi-au reluat activitatea în anul 1928, producând în acelaşi an 2.225 t, iar în 1929 5.786 t minereu.

În pofida greutăţilor tot mai acute, în anii 1928—29 a continuat procesul de modernizare a utilajului minier. Cea mai mare atenţie s-a acordat minelor din Anina, pentru care s-au elaborat proiecte de ridicare a producţiei de la 70 de vagoane la 120 de vagoane pe zi. Acest spor urma să se bazeze pe noile straturi de cărbune descoperite în anul 1927, a căror exploatare intensă urma să compenseze producţia slabă a puţurilor de la Doman şi Secul.

Între 1927—1929, la minele Anina au fost realizate un mare număr de instalaţii şi amenajări tehnice. În 1928 a fost pusă în funcţiune o instalaţie de filtrare mecano-chimică a apei evacuate din puţul principal, astfel încât să poată fi folosită la instalaţia cazanelor de la centrala electrică. În acelaşi an au fost introduse lămpile electrice pentru iluminarea galeriilor. Pentru îmbunătăţirea lucrărilor din mină s-a prevăzut introducerea maşinilor de rambleiat şi a şlepurilor portabile⁷⁵.

În anul 1929 s-au elaborat ambiţioase planuri de reparaţie generală şi de reutilare a minelor de la Cozla, care pînă atunci nu au beneficiat de nici o îmbunătăţire tehnică. Din această cauză direcţiunea minelor Cozla a propus direcţiei generale a societăţii Creditul Carbonifer achiziţionarea unor utilaje din S.U.A. şi Austria, precum şi de la societăţile Astra şi U.D.R., în valoare totală de peste 2.846.000 lei⁷⁶. Izbucnirea crizei a împiedicat însă aplicarea integrală a programului de înzestrare tehnică a minei Cozla.

În încercarea de a soluţiona criza de desfacere a cărbunilor, societatea „Industriile miniere din Banat” a început să se intereseze tot mai mult de posibilitatea valorificării cărbunilor în cadrul unor centrale electrice. În acest scop, în anul 1929 a fost achiziţionată concesiunea pentru construirea unei centrale electrice la Rusca Montană. De altfel, acesta a fost mobilul sporirii substanţiale de capital, efectuată în acelaşi an de societate.

Sporirea productivităţii muncii, realizată prin modernizarea utilajului, nu a fost singura cale de soluţionare a greutăţilor apărute în anii premurgători crizei. Deoarece reinnoirea instalaţiilor necesita mari sume

⁷³ Arh. Stat. Timişoara, Fond. Insp. Ind. Inv. II, dos. 374, f. 20 şi 49.

⁷⁴ P. V. Dimian, *op. cit.*, p. 165.

⁷⁵ *Transilvania, Banatul, Crişana, Maramureşul*, vol. I ... p. 459.

⁷⁶ Arh. Stat. Timişoara, Fond Cozla, dos. 24/1929, f. 3—5.

de bani, societățile recurgeau tot mai des la o soluție mult mai ieftină: concedierea muncitorilor. Datorită acestei practici a societăților capitaliste, numărul lucrătorilor care deserveau minele era în scădere continuă. De exemplu efectivul total al lucrătorilor angajați la minele societății U.D.R. și instalațiile lor anexe a scăzut de la 4.323 în 1927 la 3.599 în 1929⁷⁷, iar a celor de la Lupac și Rusca Montană de la 361 la 215⁷⁸. Singura excepție a reprezentat-o societatea Baia Nouă, al cărei efectiv de muncitori a trecut de 400 în anul 1929, datorită menținerii activității la un nivel satisfăcător⁷⁹. O sporire temporară a efectivului de lucrători au înregistrat minele Cozla în anul 1928, când, în perioadele de activitate maximă, numărul de angajați a depășit cifra de 400.

Cînd în jurul minelor se acumulas stocuri mari de produse nevîndute, patronii recurgeau la o soluție și mai dură: suspendarea vremelnică a exploatărilor. Asemenea măsuri aveau și scopul de a exercita presiuni asupra muncitorimii, care lupta pentru menținerea locurilor de muncă și a nivelului salariilor. Căci, după reluarea lucrărilor în mină, erau reprimiți la muncă doar un mic număr de muncitori, în condițiile dictate de societate. Astfel s-a întîmplat la Mehadia, unde în 1928, în urma închiderii minei, au fost menținuți doar 12 mineri, iar după reluarea activității au fost reangajată doar o parte a foștilor salariați⁸⁰. Și la Delinești activitatea minei a continuat în anii 1928—29 cu un efectiv mult redus de lucrători. La Cozla, după suspendarea exploatărilor la sfîrșitul anului 1929, au mai rămas doar 23 de muncitori la lucru, iar cei concediați au fost puși într-o situație foarte dificilă. Doar o mică parte a lor a fost ulterior transferată la alte mine ale societății Creditul Carbonifer⁸¹.

Concedierile, aproape neîntreprupte, au dus la scăderea simțitoare a numărului de angajați ce deserveau minele din Banat, la 7.792 de persoane în 1928 și 7.073 în 1929. Proletariatul, deși slăbit numeric, continua să constituie majoritatea covârșitoare a personalului minier, prin cei 7.439 de lucrători existenți în 1928 și 6.752 în 1929⁸².

Eliminarea simultană a unui mare număr de locuri de muncă a avut urmări grave asupra situației muncitorimii: dacă înainte de 1928 cei concediați își găseau relativ ușor de lucru la alte exploatări sau întreprinderi, în preajma crizei acest lucru a devenit din ce în ce mai greu. Ca urmare, în rîndul minerilor șomajul lua proporții tot mai mari, iar numărul celor lipsiți de posibilitate de a-și cîștiga existența creștea mereu. În schimb, lucrătorii rămași în mine trebuiau să muncească cu încordare sporită pentru a menține profitul societăților miniere la nivelul dorit de acționari. Intensificarea ritmului de lucru ducea la sporirea numărului de accidente. În anii 1928—29 frecvența accidentelor a atins cel mai înalt

⁷⁷ P. V. Dimian, *op. cit.*, p. 199.

⁷⁸ Arh. Stat. Timișoara, Fond Insp. Ind. Inv. II, dos. 261, f. 27 și 55—56 și dos. 388, f. 106—107.

⁷⁹ *Minerul*, nr. 8 din 15 aug. 1930.

⁸⁰ *Idem*, nr. 1—2 din 29 febr. 1928.

⁸¹ Arh. Stat. Timișoara, Fond Cozla, dos. 8/1929, f. 11.

⁸² *Statistica minieră a României pe 1928 și 1929*.

nivel din întregul deceniu studiat, provocând 246 de cazuri de invaliditate temporară în 1928 și 229 cazuri în anul următor. În acești doi ani au căzut victimă 21 de mineri catastrofelor mortale⁸³.

Concedierile și șomajul, creșterea numărului de accidente, intensificarea muncii, tendința patronilor de a nesocoti contractul colectiv și de a menține salariile la un nivel cât mai scăzut, au dus la ascuțirea spiritului de luptă a proletariatului din industria minieră în așa măsură încît, înfruntînd rigorile legii burgheze, minerii bănățeni au recurs tot mai des la arma grevei. Muncitorii de la Cozla, a căror soartă a fost pusă la grea încercare de diferitele administrații care s-au perindat la conducerea minelor, au intrat în grevă de trei ori în acest răstimp⁸⁴. Minerii de la Mehadia, pe care patronii i-au ținut timp de luni de zile în nesiguranță în privința încheierii noului contract colectiv, au încetat lucrul în aprilie 1928⁸⁵. Cea mai amplă manifestare a luptei muncitorilor mineri împotriva exploatării capitaliste a constituit-o însă greva lucrătorilor de la Anina din ianuarie 1929, cu care s-au solidarizat și cei de la Doman. Acțiunea unitară și bine organizată a minerilor, solidaritatea de care au dat dovadă, a silit conducerea societății U.D.R. să accepte o serie de revendicări ale greviștilor⁸⁶.

Luptele minerilor bănățeni s-au încadrat în valul de acțiuni greviste ce a cuprins industria minieră din România în pragul izbucnirii crizei economice. Agravarea contradicțiilor orînduirii capitaliste a dus la maturizarea conștiinței revoluționare a muncitorilor mineri care, sub conducerea Partidului Comunist Român, au trecut la lupta pentru apărarea drepturilor lor vitale.

LUDOVIC BÁTHORY

THE DEVELOPMENT OF MINING INDUSTRY IN BANAT BETWEEN 1919—1929

(Abstract)

Mining in Banat with a tradition of many centuries continued to have an important economic function in contemporary time too. The coal, iron and manganese mines from this area were the main sources of raw material for the Reșița plants— the most important ironworks in Romania. These coal mines supplied also other important industrial enterprises of the country, the railways and the shipping companies.

⁸³ *Idem* pe 1929, p. 228.

⁸⁴ *Minerul*, nr. 5—6 din 30 iunie 1928. Arh. Stat. Timișoara, Fond Cozla, dos. 9/1929, f. 6.

⁸⁵ *Idem*, nr. 4 din 1 mai și nr. 5 din 1 iunie 1929.

⁸⁶ *Idem*, nr. 2 din 28 febr. 1929.

The integration of Banat in the Romanian unitary national state after World War I created more favourable conditions for mining and increased in the same time the economic importance of these mines. As a result, their production increased and important technical improvements have been made in most of the mines in order to increase the yield and rentability of production.

The most important technical installations have been built at the Anina coal mines. An exception were the iron mines from Ocna de Fier and Dogneccea where the reserves were going to be exhausted and consequently the Reșița plants preferred to use imported iron ore on an increasing scale.

A great number of workers were employed in the mining enterprises. The workers in Banat formed a numerous, strong and well organized detachment of the Romanian working class.

The number of workers increased until 1924 when, after a number of nonrentable mines having been closed down and the capitalist rationalisation of labour has been introduced a great number of workers were fired becoming unemployed. Other shortcomings of miners' life were the frequent accidents which lead, to invalidity or in more severe cases to mortal injuries.

In their struggle for improving their living and working conditions, the miners organized numerous strikes, especially between 1928—1929.

ACȚIUNI REVENDICATIVE ALE CLASEI MUNCITOARE DIN BANAT ÎN ANII DICTATURII REGALE (1938—1940)

Instaurarea dictaturii regale la 10 februarie 1938 constituie un regres în viața politică a României, avînd semnificația începutului unei perioade de sacrificii grele pentru poporul român. Pe lîngă realizarea ambițiilor de dictatură personală ale regelui Carol al II-lea, dictatura regală a consfințit victoria cercurilor de extremă dreaptă din cadrul burgheziei române care după primul război mondial preconizau desființarea sistemului parlamentar în România și înlocuirea lui cu un regim autoritar. Schimbarea politică a fost posibilă datorită lipsei de unitate a forțelor democratice și muncitorești, a neînțelegerii caracterului unei asemenea dictaturi din partea forțelor politice care se situau pe platforma regimului parlamentar.

Anticomunismul declarat al forțelor responsabile în viața politică a României interbelice a împiedicat concentrarea forțelor democratice în vederea realizării unui larg front popular antifascist care să bareze calea regimului totalitar. Pe plan extern, politica devenită tradițională, de apărare a integrității teritoriale și unității naționale de curînd realizate suferă inconsecvențe și cedări treptate; evenimentele dramatice ale celui de al doilea război mondial și cele care le-au precedat afectînd grav și România. Politica internă a dictaturii regale a fost marcată de o nouă îngrădire a libertăților democratice și cetățenești și de înăsprirea exploatării maselor muncitoare.

Singura forță politică organizată, care demascînd lozinca „împăcării dintre clase“ a luptat consecvent împotriva aruncării greutăților legate de înarmare pe seama maselor populare și pentru rezistență hotărîtă împotriva fascismului, la nevoie chiar cu armele, a fost Partidul Comunist Român. În Banat unde erau concentrate o serie de mari întreprinderi industriale, cu pondere însemnată în economia României, centre muncitorești cu vechi tradiții revoluționare scăderea nivelului de trai ca urmare a intensificării exploatării și a acordurilor economice încheiate cu Germania a determinat o intensificare a luptei de clasă, creșterea mișcării revendicative a maselor largi populare.

Împotriva măsurilor economice luate de guvernele dictaturii regale pentru aruncarea greutăților economice pe seama maselor populare, în

condițiile în care statul acorda credite mari gigantilor industriali, iar marea burghezie grupată în jurul regelui obținea în urma comenzilor de război beneficii de sute de milioane, Partidul Comunist Român a dus o luptă susținută demascând puternicul caracter de clasă al tuturor acțiunilor ce aveau ca rezultat pauperizarea în continuare a maselor populare. „Conducerea partidului comunist — relate Inspectoratul regional de poliție Timișoara la 4 mai 1938 — a dat instrucțiuni formațiunilor sale să intensifice activitatea propagandistică în rindul muncitorilor din fabrici, a funcționarilor pentru demascarea impozitelor ... Fruntașii comuniști au dat dispoziții să se procedeze cu prudență pentru evitarea arestărilor”¹.

Restrângerea drepturilor democratice cu ofensiva declanșată de patronat și autorități împotriva cuceririlor economice mai vechi ale muncitorimii din România au impus partidului comunist adoptarea unor măsuri sporite de conspirativitate, modificări în structura sa organizatorică ce au fost semnalate și în Banat de către Inspectoratul regional de poliție Timișoara. „Avem onoare a vă comunica că în ultimul timp conducerea comunistă — analizând starea actuală din România, produsă de permanente conflicte dintre clasele capitaliste și cea muncitoare care se soldează cu numeroase arestări și condamnări și constatînd că în rindurile muncitorimii organizate ... se introduc numeroși agenți provocatori, plătiți de autorități care fac dese acte de trădare, a luat hotărîrea de a porni o nouă organizare a muncii de partid care să aibă la bază o completă conspirație”².

Analizînd situația economică și politică a țării după instaurarea dictaturii regale, C.C. al P.C.R. a elaborat în iunie 1938 un program de revendicări care înscrie între prevederile sale: lupta contra dictaturii regale și instaurarea regimului parlamentar, anularea Constituției din februarie 1938, lichidarea Grăzii de fier și a tuturor organizațiilor fasciste, anularea legislației și a măsurilor antipopulare adoptate de noul regim și stabilirea drepturilor cetățenești. În domeniul economic se cerea: ieftinirea costului vieții, desființarea taxelor de consumație și de export în folosul marilor exportatori, scăderea prețurilor la toate categoriile de mărfuri, anularea sistemului de impozite impus de dictatura regală³.

Acțiunile pentru revendicări economice în Banat, multe dintre ele avînd și un puternic caracter politic, conduse și organizate de partidul comunist au însoțit dictatura regală încă de la instaurarea ei.

De cele mai multe ori s-a luptat pentru înscrierea în contractul colectiv de muncă a unor prevederi care să pună interesele muncitorimii la adăpost de atentatele patronatului, de scumpirea nivelului de trai. După opinia lui G. Palastra în societatea capitalistă „Contractul colectiv singur răspunde necesității de apărare a intereselor lucrătorilor. Se pare că este chiar indispensabil în industria mare unde se — protejuesc interesele

¹ Arhivele statului Caransebeș, *fond Poliția Iam*, dosar nr. 5/1938, 115.

² Arhivele st. Caransebeș, *fond Poliția Iam*, dosar nr. 5/1938, f. 20.

³ Al. Gh. Savu, *Dictatura regală (1938–1940)*, București, Editura politică 1970, p. 245—

lucrătorilor, contribuind a le fixa un salariu și durată de muncă echitabilă“. Este cu atât mai necesar acest lucru cu cât „în fața neegalității de forțe care există între șeful de industrie și lucrătorul izolat, numai contractul colectiv poate să stabilească concordanța de interese ale celor doi factori economici“⁴.

Încă de la începutul anului 1938 muncitorii de la întreprinderile metalurgice și miniere ale societății U.D.R. au început o lungă și grea luptă pentru a determina Societatea U.D.R. să accepte înscrierea unor noi prevederi în contractul colectiv de muncă. În acest scop muncitorii, după relatarea Legiunii de jandarmi Caraș, au redactat și un memoriu care a fost înaintat Inspectoratului muncii din Timișoara⁵. Pentru a tempera revendicările muncitorilor de la Societatea U.D.R., la ședința de întocmire a memoriului care s-a ținut la Reșița, în ziua de 16 I 1938, în sala Căminului muncitoresc, a participat și liderul social-democrat de dreapta Eftimie Gherman, secretarul general al Uniunii muncitorilor minieri din România. Cu toată opoziția lidelilor de dreapta, din rîndul sindicatului local și a conducerii centrale, muncitorii au solicitat înscrierea în noul contract colectiv de muncă a unor revendicări mult sporite față de vechiul contract⁶. „Această acțiune a muncitorilor — după cum recunosc organele de represiune — pornește însă de la bărbații de încredere ai muncitorilor organizați în sindicate...“ care au reușit în nenumărate rînduri să demonstreze muncitorilor avantajele luptei organizate, bucurîndu-se astfel de încredere deplină din partea majorității muncitorilor de diferite naționalități⁷. Muncitorii reșițeni au împus, în martie 1938, înscrierea în noul contract de muncă sporirea salariului în raport cu creșterea costului vieții și necesitatea revizuirii cronometrărilor; norme de muncă impuse de direcțiunea societății care urmărea intensificarea exploatării muncitorilor prin creșterea intensității muncii. S-a cerut totodată încetarea concedierilor muncitorilor de alte naționalități⁸.

Unul din cele mai lungi conflicte de muncă au declanșat muncitorii minieri de la mina de cărbuni Cozla din județul Caraș. Refuzul repetat al direcțiunii miniere U.D.R. de a satisface revendicările muncitorilor a determinat, în ziua de 10 februarie 1938 bărbații de încredere ai muncitorilor, conducători ai sindicatului internațional⁹, de la mina Cozla, să ceară declanșarea grevei¹⁰.

Începută a doua zi, în 11 februarie, greva de la mina Cozla constituie prima grevă din anii dictaturii regale și deschide șirul lung al greve-

⁴ Ilie Ceaușescu, *Din istoria contractului colectiv în România*. București, 1970, p. 24.

⁵ Arh. st. Caransebeș, fond Legiunea de jandarmi Caraș, dosar nr. 2/1938, f. 3.

⁶ Ibidem.

⁷ Ibidem.

⁸ E. Cimponeriu, *Reșița luptătoare*, București, Editura științifică, 1965, 231.

⁹ Încercînd să spargă unitatea muncitorilor de diferite naționalități, autoritățile au sprijinit înființarea unui „Sindicat național român“, dar acesta nu a găsit adeziunea nici măcar a muncitorilor români, fiind o organizație pusă în slujba patronatului, iar ulterior a încăput pe mina legionarilor.

¹⁰ Arh. st. Caransebeș, fond Legiunea de jandarmi Caraș, dosar nr. 2/1938, f. 25—26. Buletin informativ din 24 II 1938.

lor și mai ales al conflictelor de muncă, punînd sub semnul întrebării proiectata împăcare între clase — pe care doreau să o realizeze zeloșii sprijinitori ai noului regim. Cauzele grevei au fost de natură economică, muncitorii solicitînd între altele: sporirea salariilor, plata concediilor restante din 1937 și ieftinirea alimentelor cumpărate de la întreprindere. Au sosit imediat la Cozla Eftimie Gherman, lider social-democrat de dreapta și comandantul legiunii de jandarmi Caraș, care au cerut muncitorilor să reia lucrul. După ce s-a format o comisie din delegați ai muncitorilor și reprezentanți ai Inspectoratului muncii din Timișoara, care a recunoscut unele din revendicările ce au determinat declanșarea grevei, restul de revendicări urmînd a fi aprobate de Societatea Creditul carbonifer din București, muncitorii au acceptat reluarea lucrului în ziua de 14 februarie. Conflictul însă nu a fost lichidat definitiv, autoritățile reușind numai să determine reluarea lucrului. Bărbații de încredere — conducători ai grevei, după relatările polițienești, au fost deferiți Tribunalului militar al Diviziei 1 Infanterie Timișoara¹¹.

Pentru apianarea definitivă a conflictului, Curtea de apel din Timișoara, care a luat în cercetare conflictul, a dat o decizie de arbitraj în favoarea muncitorilor. Societatea însă nu a recunoscut sporul de salariu de 10% acordat prin decizia de arbitraj și a continuat să plătească muncitorilor vechile salarii. Refuzul Societății U.D.R. de a respecta decizia a determinat Ministrul Muncii să intervină în două rînduri pe lângă Societatea U.D.R. spre a plăti muncitorilor noile salarii. Societatea U.D.R. a condiționat respectarea deciziei de arbitraj a Curții de apel din Timișoara, privind sporul de salarii, de sporirea prețului la cărbunele furnizat de ea C.F.R.-ului¹². Patronii U.D.R. nu consimțeau astfel de concesii, care le-ar fi micșorat beneficiile și așa foarte mari. După datele oficiale ale U.D.R., beneficiile ei nete pe anul 1939 s-au ridicat la 172.041.245 lei¹³.

Conflictul de muncă a continuat, fapt pentru care Societatea U.D.R. a încercat stingerea lui printr-un act de forță. Minerii de la mina Cozla au fost anunțați că Societatea a hotărît închiderea minei cu data de 6 iulie. Muncitorii mineri care acceptă să lucreze pe baza vechilor prevederi din contractul de muncă pot rămîne, promițîndu-le și unele înlesniri, fără a se preciza care vor fi acelea. Cei care nu acceptă să lucreze în condițiile dorite de societate, sînt invitați a-și ridica ultimul salariu¹⁴. Hotărîrea aceasta nu a reușit să sperie și nici să spargă solidaritatea muncitorilor, ei fiind hotărîți să-și apere drepturile pînă la capăt. Din această cauză, conflictul de muncă declanșat de muncitorii mineri de la societatea U.D.R. și îndeosebi de la mina Cozla, care se prelungise peste 6 luni de zile, durată neobișnuit de mare a determinat Direcțiunea U.D.R. să cedeze.

¹¹ Ibidem.

¹² Ibidem f. 52, Buletin informativ pentru perioada 24 martie — 23 aprilie 1938.

¹³ Ibidem.

¹⁴ E. Cimponeriu, *o.c.* p. 223

¹⁵ Arh. st. Caransebeș, *fond Legiunea de jandarmi Caraș*, dosar nr. 2/1938, f. 95. Buletin informativ din 23 iulie 1938.

Au început noi tratative soldate cu încheierea unui nou contract colectiv de muncă în care s-au inclus toate cuceririle economice anterioare recunoscute acum și de către societate¹⁶.

Organele de represiune ale regimului, nedesmințindu-și caracterul lor de clasă, de apărătoare ale intereselor marelui capital, au arestat și trimis în judecată și de această dată pe muncitorii cei mai combativi, cărora li se datora într-o măsură importantă succesul acțiunii revendicative¹⁷.

În martie 1938 a avut loc un conflict de muncă la Fabrica de sticlă din Tomești, deoarece muncitorii nu primiseră salariile restante pe lunile ianuarie și februarie¹⁸.

Deși cea mai ridicată producție a României interbelice a fost realizată în anul 1938, masele populare au suferit ca și până atunci, grele privațiuni, fiind expuse în permanență lipsurilor determinate de creșterea prețurilor și a costului vieții. Un buletin informativ al Inspectorului general al jandarmeriei din martie 1938 consemna: „scumpetea articolelor de primă necesitate, care la majoritatea dintre ele a crescut cu 50%”. Comparativ cu anul 1933, în 1938 costul vieții s-a ridicat cu 20%, iar salariile, pentru aceeași perioadă au scăzut la 85,7%¹⁹.

Creșterea rapidă a scumpetei i-a determinat în 18 septembrie 1938 pe muncitorii din Reșița să ceară într-o adunare generală îmbunătățirea prevederilor contractului de muncă și sporirea salariului cu 15%. Faptul că 74% din muncitorii reșițeni primeau un salariu de 2000—3000 lei lunar ceea ce nu le asigura decât condiții minime de trai și fermitatea cu care și-au susținut revendicările, a silit Direcțiunea U.D.R. să satisfacă revendicările²⁰.

Apariția unor fenomene de criză în viața economică a României s-a răsfrânt negativ și asupra condițiilor de viață ale maselor muncitoare din Banat, reducerea timpului de lucru la unele întreprinderi, afectând salariile și așa modeste, ale celei mai mari părți a muncitorilor. Un buletin de informare al rezidentului ținutului Timiș, consemna această stare de fapt: „Greutățile întâmpinate de industrie și comerț au influențat viața muncitorilor, întrucât majoritatea întreprinderilor pentru a putea rezista crizei, au redus durata legală a muncii (cu reducerea corespunzătoare a salariului, n.n.), recurgând la munca prin rotație, timpul de lucru la unele întreprinderi fiind de câte 3 zile pe săptămână, alte întreprinderi au redus numărul muncitorilor”²¹.

După desființarea sindicatelor și înființarea, prin decretul din octombrie 1938, a breslelor, pentru muncitorii din Banat și din întreaga țară, se punea problema transformării breslelor din instrumente ale dictaturii regale în instrumente de luptă ale muncitorimii pentru drepturi econo-

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ William Marin, Gheorghe I. Oancea, *Mișcarea antifascistă și revoluția populară din Banat, Timișoara*, 1971, p. 142.

¹⁹ Al. Gh. Savu, *o.c.*, p. 243, 244

²⁰ E. Cimponeriu, *o.c.* p. 226, 231

²¹ Arh. st. Timișoara, *fond Rezidența ținutului Timiș*, dosar nr. 56/1938, f. 8.

mice. După cum recunosc înseși organele de represiune ale regimului, în cea mai mare parte pe plan local în conducerea breslelor au ajuns la puțin timp comuniștii și social-democrații de stînga, care au început să folosească breslele în alt scop decît cel preconizat de autorități. Deși dictatura regală a considerat Garda de Fier inamicul său cel mai important și a luat măsuri represive împotriva legionarilor și cu toate că U.D.R. în fața creșterii pericolului fascist a luat nenumărate poziții de apărare a independenței și suveranității țării, organele de represiune au urmărit să restrîngă activitatea organizațiilor comuniste din Banat. Astfel, în Penitenciarul din Caransebeș, după cum raportează direcția penitenciarului, în perioada 10—20 noiembrie 1938 se aflau internați 22 de comuniști²².

În toamna anului 1938, la Uzina de la Ferdinand, a izbucnit un conflict de muncă, muncitorii cerînd conducerii uzinei satisfacerea unor revendicări economice și în special mărirea salariilor. Conflictul a fost amînat prin intervenția rezidentului ținutului Timiș, care a asigurat delegația muncitorilor la tratative că va acționa pentru rezolvarea revendicărilor muncitorești. În februarie 1939, conflictul de muncă de la Uzina Ferdinand se reactualizează ca urmare a faptului că direcția uzinei nu a acordat la tratative decît concesiile minime, acceptate de conducătorii reformiști ai breslei. Promisiunea făcută de rezidentul ținutului Timiș nu a fost respectată. Din această cauză, în ziua de 2 martie 1939, fără aprobarea conducătorilor breslei locale, 1574 muncitori de la Uzina Ferdinand au declarat grevă. Situația fiind socotită alarmantă, au sosit imediat la fața locului șeful Inspectoratului regional al muncii Timișoara și comandantul Legiunii de jandarmi Severin. Satisfacerea rapidă a revendicărilor muncitorești de către direcțiunea uzinei și represiunea polițienească au determinat încetarea grevei și reluarea lucrului în ziua de 4 martie. Cu muncitorii de la Ferdinand s-au solidarizat și muncitorii de la Uzina Nădrag, care au declanșat o grevă de solidaritate²³.

Creșterea scumpetei, a determinat o scădere a puterii de cumpărare a salariilor primite. Legea minimului de salarii elaborată de organele dictaturii regale a reprezentat în practică o încercare de a frîna lupta revendicativă a muncitorilor, pentru sporirea salariilor în condițiile cînd inflația se făcea tot mai simțită. Salariile, potrivit legii, trebuiau fixate de o comisie formată din reprezentanți ai aparatului de stat și din cei ai patronului. Muncitorii, în lupta lor revendicativă nu s-au conformat niciodată acestei legi. Pregătirile de război, creșterea impozitelor, inflația în creștere, au determinat numai în 1939 o creștere a prețurilor de 30—40%. O familie formată din 4 persoane, după calculele oficialităților, aveau nevoie de 7.000 lei lunar pentru asigurarea unor condiții de viață omenești. La Reșița, deși salariile erau mai mari comparativ cu alte categorii de muncitori din alte orașe, nici măcar o treime din muncitori nu obțineau un astfel de salariu²⁴.

²² Arh. st. Caransebeș, fond Penitenciarul Caransebeș dosar nr. 473/1938, f. 190 — copie.

²³ Arh. st. Timișoara, fond nr. 563, dosar nr. 58/1938/1939, f. 11; Al. Gh. Savu o.c. p. 368—369.

²⁴ E. Cimponieru o.c. p. 227.

Darea de seamă a poliției din Anina consemna în primăvara anului 1939 gravele nemulțumiri ale muncitorilor legate de scăderea puterii de cumpărare a salariilor. Din această cauză, muncitorii minieri din județul Caraș au început îndelungate tratative în cursul anului 1939 cu Direcțiunea U.D.R., pentru includerea în contractul de muncă a sporirii salariului cu 20% față de 1938, sporirea cantității de lemne de încălzit și respectarea de către societate a legislației muncii²⁵.

Tratatul economic încheiat cu Germania la 23 martie 1939, ale cărui prevederi loveau greu economia națională, a avut grave implicații de ordin economic și politic. În anul 1940, resimțindu-se efectele sale, are loc o scădere rapidă a nivelului de trai, consemnată de toate autoritățile de stat civile sau militare. Se intensifică nemulțumirile de tot felul, marcînd începutul crizei politice a dictaturii regale. Izbucnesc tot mai numeroase conflicte de muncă în toate orașele din Banat. „Scumpetea tuturor produselor alimentare, dar și industriale, cauzează o atmosferă de deprimare — relata o dare de seamă a Preturii plășii Deta. Populația nu dorește să subscrie bonurile pentru înzestrarea armatei, constată același organ²⁶.

Nemulțumirea se generalizează, atingînd toate categoriile de cetățeni. Un buletin informativ al Preturii plășii centrale Timișoara arăta că: „sînt justificate nemulțumirile printre funcționari, în ceea ce privește scumpetea crescîndă la alimente cum și la haine și încălțăminte față de leafa lor staționară²⁷.

Într-o dare de seamă, siguranța din Timișoara, analizînd situația din județul Timiș-Torontal, la capitolul industrie, arăta că „lucrează cu orar redus din cauza că nu-și poate procura materia primă, din care cauză au fost concediați foarte mulți muncitori²⁸. Scumpetea este crescîndă — consemna siguranța — și pentru remediere să se vină în ajutorul muncitorilor, ale căror salarii au rămas aceleași. Totuși, față de anii precedenți, muncitorii cîștigă mult mai puțin²⁹. Era o recunoaștere deschisă a scăderii puterii de cumpărare a salariilor și a exploatării tot mai intense a muncitorilor în acest ultim an al existenței dictaturii regale.

Situația economică grea a maselor populare, creșterea gradului de exploatare au determinat o afirmare curajoasă a clasei muncitoare condusă în lupta pentru o viață mai bună de către organizațiile partidului comunist ce activau în adîncă ilegalitate.

Dintr-un raport al Inspectoratului general al muncii din Timișoara aflăm că „în perioada 14—20 ianuarie 1940, în ținutul Timiș erau următoarele conflicte de muncă: La societatea U.D.R. între aceasta și muncitorii de la direcția exploatărilor Reșița, unde se duceau tratative pentru înche-

²⁵ Arh. st. Caransebeș, dosar nr. 9/5/1939, f. 44 — dare de seamă

²⁶ Arh. st. Timișoara, fond Prefectura județului Timiș-Torontal (în continuare Pref. jud.), dosar nr. 7/1940, f. 33 — dare de seamă din 20 ian. 1940.

²⁷ Arh. st. Timișoara, fond Pref. jud. Timiș-Torontal, dosar nr. 7/1940, fila 22.

²⁸ Ibidem, fila 8—10.

²⁹ Ibidem.

ierea unui nou contract colectiv de muncă în locul celui expirat. Lupta revendicativă, aici s-a încheiat cu succes, muncitorii obținând în noul contract de muncă un spor de scumpete de 100%³⁰.

Alte conflicte în aceeași perioadă, sînt consemnate la Fabrica de mănuși S.A. din Timișoara; între direcția minelor Societății U.D.R. și muncitorii respectivi; la Salubritatea Arad, la Fabrica DURA pentru încheierea unui nou contract colectiv de muncă; între Întreprinderea municipiului Timișoara pentru alimentarea cu apă, canalizare, salubritate și bresla muncitorilor metalurgiști și electricieni din ținutul Timiș, la Fabrica de bere S.A. Timișoara, unde bresla respectivă declanșase un conflict pentru încheierea noului contract colectiv de muncă³¹.

Într-o adresă către rezidentul ținutului Timiș, din februarie 1940 se arată că „la fabrica de încălțăminte Filt au avut loc mai multe conflicte de muncă, mai ales de cînd muncitorii au început să activeze în mișcarea comunistă, fapt ce a determinat fabrica respectivă să excludă — din rîndul muncitorimii — elementele sedențioase care au activat în comunism”³². Cauza conflictului la această întreprindere a fost cererea expresă a muncitorilor de sporire a salariilor cu 500%, în vederea obținerii căruia, muncitorii au încetat lucrul³³.

Conduse de către comuniști, social-democrați de stînga și alte elemente combative din rîndul muncitorilor, conflictele de muncă au cunoscut aceeași amploare și în perioada următoare. Inspectoratul general al muncii din Timișoara, în perioada 17—23 martie, confirma numeroase conflicte la: Fabrica de bere S.A. Timișoara; la societatea Titan-Călan—Nădrag—Uzina Ferdinand; la întreprinderile municipale din Timișoara pentru alimentarea cu apă, canalizare etc.; la distileriiile de lemn unite Marginea-Reșița; prima industrie textilă Timișoara S.A.R. pentru încheierea noului contract colectiv de muncă; Industria Linii S.A. Timișoara și bresla muncitorilor din industria textilă și îmbrăcăminte din ținutul Timiș; la Orșova etc.³⁴.

Pentru îmbunătățirea condițiilor lor de viață, 200 de muncitori de la Fabrica INDUSTRIA TEXTILA ARADANA din Arad au declanșat grevă, încetînd lucrul în ziua de 6 aprilie 1940. Lucrul a fost reluat peste 2 zile, după ce muncitorii au obținut o sporire a salariului³⁵.

Scăderea nivelului de trai al muncitorilor, a fost accentuată de închiderea unor întreprinderi sau reducerea timpului de lucru la numeroase întreprinderi industriale din Banat. Inspectoratul de poliție și siguranță din Timișoara raporta: „Din cauza crizei, majoritatea întreprinderilor din ținutul Timiș și-au redus orele de lucru, iar o parte au încetat să mai

³⁰ Arh. st. Timișoara, fond *Rezidența ținutului Timiș*, dosar nr. 36/1940 fila 2.

³¹ Ibidem, fila 2—3.

³² Ibidem, dosar nr. 41/1940, fila 2.

³³ Ibidem, dosar nr. 44/1940, fila 1.

³⁴ Ibidem, dosar nr. 36/1940, filele 6—8.

³⁵ Ibidem, dosar nr. 42/1940, fila 1.

funcționeze, lăsînd pe muncitori fără nici un mijloc de existență, în timp ce scumpetea traiului crește³⁶.

La data de 9 iulie 1940, aveau un program de lucru redus următoarele întreprinderi industriale din Banat: Țesătoria mecanică HOLD et ROTSCHING din Lugoj; Uzinele române textile TEBA S.A. din Timișoara; Fabrica de încălțăminte lux S.A. FILT din Timișoara; Industria textilă Lugoj; Distileriiile de lemn unite Marginea-Reșița; Fabrica KANDIA Timișoara etc.³⁷.

În timp ce multe întreprinderi industriale și-au încetat ori și-au redus activitatea, marile uzine lucrează din plin, cu maximă capacitate, producția lor fiind destinată, în exclusivitate pentru apărarea națională — Uzinele Reșița și-au sistat complet producția civilă, lucrînd numai pentru înzestrarea armatei³⁸.

Rămînerea continuă în urmă a salariilor în raport cu scumpetea, a amplificat starea de spirit potrivnică dictaturii regale, nu numai a clasei muncitoare, dar și a întregului popor român.

„Nemulțumirile pe zi ce trece se accentuează, întrucît salariile ce se primesc sînt insuficiente pentru a face față strictului necesar traiului și întreținerii vieții. Se observă nemulțumirile muncitorilor mineri pentru faptul că sînt obligați a lucra pînă la extenuare” — relatea, la 19 aug. 1940, poliția din Anina³⁹.

În organizarea luptelor revendicative din Banat ca și în întreaga țară, un rol însemnat l-a avut hotărîrea comuniștilor de a activa în bresle, de a le transforma în instrumente utile de luptă de clasă. Acest lucru a fost constatat și de către Siguranța județului Caraș, care arăta că are loc — „în ultimul timp, infiltrarea cît mai mult a elementelor comuniste în comitetele de conducere a breslelelor și diferitelor asociațiuni muncitorești cu caracter sportiv, cultural sau social”⁴⁰.

Influența pe care au dobîndit-o comuniștii în cadrul breslelor și în afara lor în lupta pentru revendicări economice a dus la educarea muncitorilor în spiritul luptei ferme pentru apărarea intereselor lor de clasă și a contribuit la succesul acțiunilor revendicative. Acolo unde influența comuniștilor a fost mai puternică și acțiunile revendicative au fost mai numeroase și mai bine conduse.

Deși numărul conflictelor de muncă în anii dictaturii regale a fost mai mare decît în perioada anterioară, mișcarea grevistă nu a fost de amploarea din trecut. Intervenția rapidă a organelor polițienești în cazul tuturor conflictelor de muncă și mai cu seamă al grevelor, a limitat numărul lor și durata de desfășurare. Muncitorii din Banat însă și-au apărât

³⁶ Ibidem, dosar nr. 3/1940, fila 797.

³⁷ Ibidem, dosar nr. 40/1940, fila 19.

³⁸ Ibidem, dosar nr. 31/1940, fila 395; Arh. st. Caransebeș, fond *Poliția Oravița*, dosar nr. 1/1940, filele 190—192.

³⁹ Arh. st. Caransebeș, *Colecția de documente și fotocopii referitoare la mișcarea comunistă și muncitorească*.

⁴⁰ Arh. st. Caransebeș, fond. *Poliția Oravița*, dosar nr. 1/II/1940, f. 70.

interesele economice prin declanșarea a numeroase conflicte de muncă, care, fără a se transforma în greve decît rare ori, au menținut treaz spiritul de luptă al muncitorilor și au adus îmbunătățiri nivelului lor de trai. prin sporirea salariilor sau obținerea altor avantaje cu caracter economic.

ION ȘERBAN

MOUVEMENTS RÉVENDICATIFS DE LA CLASSE OUVRIÈRE DU BANAT PENDANT LA DICTATURE ROYALE (1938—1940) —

(Résumé)

La dictature royale a accentué l'exploitation des masses populaires en faisant appel aux mesures répressives, en limitant les droits et les libertés des citoyens. Au Banat, la classe ouvrière — dirigée par le Parti Communiste Roumain — se servant de ceux des moyens légaux restés, a menée une lutte soutenue pour l'amélioration du niveau de vie, dans les conditions où le pouvoir d'achat des salaires diminuait, en même temps que les prix des biens de large consommation montait rapidement.

Les plus nombreuses actions revendicatives du Banat pendant ces années ont été les conflits de travail déclenchés surtout à l'occasion de la conclusion des nouveaux contrats de travail collectifs.

Par le déclenchement des conflits de travail les ouvriers se sont défendus contre l'offensive patronale qui surpassait la législation du travail, maintenait le bas niveau des salaires aux conditions de l'inflation et de l'ascension rapide des prix. Les ouvriers de Reșița, Anina, Lugoj, Timișoara, Arad ont provoqué des nombreux conflits collectifs de travail en dépit des efforts des autorités.

Le succès des luttes revendicatives s'explique en grande mesure grâce à l'usage des corporations par les communistes au profit de la lutte défensive des intérêts vitaux de la classe ouvrière.

ROLUL FORȚELOR DEMOCRATICE CONDUSE DE PARTIDUL COMUNIST ROMÂN ÎN REALIZAREA REFORMEI AGRARE DIN 1945 PE DOMENIILE SOCIETĂȚII U. D. R.

Actul istoric al insurecției naționale de la 23 August 1944 a descătușat forțe puternice pe care Partidul Comunist Român le-a călăuzit în acea primă etapă a afirmării națiunii române ca o națiune liberă pe făgașul înfăptuirii revoluției burghezo-democratice. Alături de clasa muncitoare, în lupta pentru democratizarea aparatului de stat, țărănimea a jucat un rol activ, demascând pe toți cei care jucaseră un rol important alături de adepții legionarismului sau ai politicii nefaste antonesciene, impunând primari și funcționari noi din rândurile Partidului Comunist Român, ale Frontului Plugarilor și ale celorlalte partide de orientare democratică.

Călăuzită de cel mai înaintat partid politic din țara noastră, această clasă socială oprimată secole de-a rândul și trezită acum la o nouă viață, a trecut la înfăptuirea unui act de dreptate care de mult își aștepta rezolvarea: reforma agrară fără nici o despăgubire față de cel expropriat.

Impusă de necesitățile stringente ale întregului popor, reforma agrară din 1945 s-a înscris ca „o problemă fundamentală a desăvîrșirii revoluției burghezo-democratice”¹ din țara noastră, fiind în același timp și „condiția esențială care putea asigura în acea etapă încheierea alianței dintre clasa muncitoare și țărănimea muncitoare”².

În județul Caraș, cel mai mare proprietar de pământuri era Societatea U.D.R., care stăpînea pe lângă renumitele obiective industriale din Banat și o orezărie, o fermă piscicolă, livezi și grădini de zarzavat, vii și „un complex păduros de 88.478 ha, în care se cuprindeau poieni, sînețe, pășuni și în foarte mică parte teren arabil”³, datorită faptului că proprietățile acesteia ocupau zona montană a județului, pășunile întinzîndu-se pe o suprafață mare din acest complex păduros.

¹ Gh. Tuțui, *Partidele politice democratice din România în perioada de după 23 August 1944*, în AIIP XV, nr. 6, 1969, p. 5.

² *Ibidem*.

³ Fil. Arh. Stat. Caransebeș, fond. Prefectura jud. Caraș, dos. 5/1945 — reforma agrară, f. 390.

Revelator pentru metodele folosite de Societatea U.D.R. de a ocupa terenurile pe care le considera ca folositoare sieși, fără ca nici unul din conducătorii ei să se gîndească la mizeria locuitorilor din satele depose-date de pămînturi, este declarația a 42 locuitori ai satului Moldovița, în care se menționează că au ocupat unele terenuri aparținînd susnumitei societăți, deoarece „*acestea ... au mai fost ale noastre din urma războiului mondial* (primul război mondial — n.n.). *Le-am folosit un timp, pînă odată ne-am trezit că ne-a (u) răpit aceste locuri*“⁴.

Odată decretată Legea pentru aplicarea reformei agrare din 23 martie 1945, atenția țăranilor a fost îndreptată asupra imenselor terenuri ale Societății U.D.R., care pînă atunci își mărise neconținut proprietățile, ajungînd chiar pînă în vatra satelor, în dauna miilor de locuitori lipsiți de pămînt. Cei care încercaseră să-i calce cu vitele livezile, pășunile și poienile, ajungeau în fața tribunalelor. Într-o notă informativă a șefului postului de jandarmi din comuna Moldova Nouă cu satele aparținătoare: Padina Matei și Moldovița, se specifică faptul că „*toți locuitorii sînt săraci, iar izlazul pentru vite este ca inexistent, fiindcă toate pădurile și pășunile sînt proprietățile Societății U.D.R., iar locuitorii, dacă scapă vitele sau oile în aceste pășuni, sînt dați în judecată fără milă ... Numai în satul Padina-Matei am avut de executat în decurs de 6 zile circa 260 mandate de arestare pentru amenzi silvice. Sînt locuitori care au cîte 8—10 mandate ...*“⁵.

Luînd în dezbatere hotărîrile comitetelor locale de reformă agrară, comisia de plasă din Sasca-Montană a făcut și o analiză a situației materiale a diferitelor localități. Despre satul Știnăpări în decizia sa nr. 19 din 17 august 1945, se menționează că pășunile Societății U.D.R. sînt îngrădite cu sîrmă, dîndu-se amenzi pentru încălcarea acestora, astfel că „*aceste cazuri nu sînt singuraticе, că fiecare locuitor din această comună se poate mîndri anual cu cel puțin 200—250 procese de acest soi*“⁶; încît membrii comisiei sînt obligați să reamintească situația de înapoiere economică a localității: „*Privită astfel comuna Știnăpări ... a fost numită ca atare lagărul nr. 1 iar comuna Cărbunari, lagărul nr. 2 al acestei Societăți U.D.R.*“⁷.

Majoritatea satelor din zona montană a județului Caraș se aflau sub controlul mării societăți reșitene, datorită faptului că locuitorii erau angajații ei, iar agricultura constituia ocupația celorlalți membri ai familiei, care la rîndul lor trebuiau să arendeze pămînt de la societate datorită posibilităților reduse de cîștig. Or, pentru a face agricultură în zona de deal și munte, țăranilor le trebuiau izlazuri, livezi și poieni pentru creșterea vitelor; dar tocmai de acestea duceau ei lipsă. De aceea comitetele locale au hotărît să exproprieze în primul rînd pășunile din

⁴ *Ibidem*, f. 174.

⁵ Fil. Arh. Stat. Caransebeș, fond. Legiunea de jandarmi Caraș, dos. 65/1944, f. 137.

⁶ *Idem*, Prefectura jud. Caraș, dos. 3/1945 — Reforma Agrară, f. 11—12.

⁷ *Ibidem*.

afara amenajamentelor silvice, cât și a celor din perimetrul acestora, când primele nu acopereau nevoile generale.

În toamna anului 1944, sub conducerea comuniștilor și a întregii clase muncitoare, țărănimea a contribuit la aprovizionarea trupelor de pe frontul antihitlerist, „*pentru stringerea recoltei de pe cîmp și însămînțarea la timp, pentru reconstrucția economică a țării*”⁸. Tocmai membri acestor comitete țărănești au constituit nucleul comitetelor locale de reformă agrară, care, în a doua jumătate a lunii aprilie a anului 1945, erau deja constituite și luaseră hotărîri de trecere a unor pămînturi din stăpînirea societății în cea a țăranilor. Un proces-verbal din 17 aprilie 1945 consemnează hotărîrea comitetului local din Știnăpări de a expropria de la Societatea U.D.R. pășuni, păduri și pămînt arabil⁹.

Fiecare decizie a comitetelor și comisiilor de plasă dezvăluie hotărîrea țăranilor de a submina interesele exploatatorilor, de a înfăptui un act de dreptate socială, căutînd să nu se repete istoria precedentei reforme agrare care nu a lichidat proprietățile moșierilor, deci nici ale Societății U.D.R.¹⁰.

Unele instrucțiuni emise între 1945—1947 au avantajat Societatea U.D.R. prin amînarea punerii în posesiune a țăranilor, creînd o stare de confuzie în rîndul acestora. Lipsa unui mod comun de a încadra societatea într-unul din aliniatele articolului 3 din Legea pentru reformă agrară a contribuit la menținerea acestei atmosfere, dînd posibilitate societății să înainteze multe contestații și memorii, încît Comisia județeană pentru îndrumarea aplicării Legii pentru reforma agrară a fost nevoită să hotărască în cele din urmă „că bunurile agricole ale Societății U.D.R. sînt expropriabile, urmînd ca încadrarea lor în unele din punctele prevăzute de art. 3 din lege să se facă de la caz la caz”¹¹.

Expertii numiți de societate pentru a-i apăra interesele au reușit în parte să tărăgăneze punerea în posesie a țăranilor și eliberarea titlurilor de proprietate, folosindu-se în orice moment de dreptul la contestație, încercînd prin adresa nr. 34.654 din 23 septembrie 1944 a Ministerului Economiei Naționale să facă dovada că n-a colaborat cu armatele hitleriste, apoi prin alte adrese că și-a lucrat cu angajații proprii pămînturile, cu toate că locuitorii multor sate (printre care și cei din Tîrnova) puteau dovedi că „*au ținut în arendă de la Societatea U.D.R. terenuri peste 30 ani, avînd construite sălașe și plantații de pomi*”¹².

Făcîndu-se uz de legile în vigoare la acea dată, s-a încercat interpretarea lor în așa fel încît pășunile, poienile și terenurile arabile din interiorul pădurilor să rămînă vechiului proprietar, în virtutea faptului că aparțineau unui masiv forestier, care la rîndul său „*nu poate fi expro-*

⁸ Gh. I. Oancea, *Din lupta țăranimii muncitoare din Banat condusă de P.C.R. pentru înfăptuirea reformei agrare din 1945*, în St. A.I., vol. V, 1963, p. 416.

⁹ Fil. Arh. Stat. Caransebeș, fond, *Prefectura jud. Caraș*, dos. 3/1945 Reforma Agrară, f. 1.

¹⁰ *Idem*, dos. 2/1945 — Reforma Agrară, f. 1.

¹¹ *Idem*, dos. 5/1945 — Reforma Agrară, f. 397.

¹² *Ibidem*, f. 103.

priat"¹³. În sprijinul tuturor contestațiilor înaintate de Societatea U.D.R. comitetelor locale și comisiilor de plasă a fost și decizia nr. 707 din 1 aprilie 1945 a Ministerului Agriculturii și Domeniilor, care — interpretată ad-literam, fără a se ține seama de cele mai elementare nevoi ale țăranilor din satele de munte ale județului Caraș — prevedea că proprietarii pădurilor particulare și „*ai tuturor terenurilor forestiere din perimetrele acestora cuprinse în amenajamentele pădurilor ca: goluri de munți, poieni și goluri propuse spre împădurire, pepiniere silvice, teren de hrană al personalului silvic etc. ... precum și terenurile arabile afectate exploatării prin contracte ...*”¹⁴, să nu fie împiedicați în administrarea lor. Mai târziu, deciziei respective i-au fost aduse unele modificări, în sensul că ordinul nr. 105.570 din 1946 al Ministerului Agriculturii și Domeniilor prevedea ca poienile și finețele din mijlocul pădurilor să fie expropriate în favoarea statului ca rezerve, iar comisia județeană a hotărât arendarea acestora țăranilor săraci¹⁵. Ordinul susmenționat permitea și arendarea către vechiul proprietar, pentru a nu se aduce perturbări în economia agricolă.

Împotriva redării pământurilor expropriate vechiului lor stăpîn s-au ridicat în primul rînd comuniștii, dar și țăranii cu pămînt puțin. Astfel comitetul de plasă din Reșița al Frontului Național Democratic a protestat pe lîngă Ministerul Agriculturii și Domeniilor împotriva telegramei nr. 4801 a Comisiei județene pentru aplicarea reformei agrare, făcînd o analiză realistă a situației materiale din satele vecine marelui centru industrial, amintind de lipsa de pășuni comunale și de urmarea firească a micșorării numărului de animale, în cazul cînd Societatea U.D.R. va prelua din nou terenurile expropriate¹⁶. Semnatarii memoriului accentuează ideea că dacă nu se va ține seama de drepturile țăranilor, atunci „*s-ar crea o situație de nemulțumire care trebuie să pună în îngrijorare toți factorii responsabili, dar și din punct de vedere politic, situația prea favorabilă de care se bucură guvernul și F.N.D.-ul în această plasă s-ar transforma peste noapte într-o situație dezastruoasă*”¹⁷. În urma analizei situației create Comisia Centrală a revenit asupra deciziei, arătînd că „*dacă au intervenit hotărîri definitive, acestea urmează a-și produce efectul; deci bunurile expropriate nu pot rămîne proprietarului ...*”¹⁸.

Țărănimea din satele cărășene, interesată în rezolvarea cît mai grabnică a celei de a doua etape a reformei agrare: eliberarea titlurilor de proprietate și punerea în posesiune, și-a asumat sarcina accelerării lucrărilor de definitivare prin ocuparea terenurilor care au constituit obiectul exproprierii. Peste 200 de locuitori ai satelor Cuptoare-Secul, Tirnova și Văliug au ocupat terenul Cozia, reușind să împiedice pe angajații

¹³ *Ibidem*, f. 453—478, Memoriul Societății U.D.R.

¹⁴ *Monitorul Oficial* (Partea I), nr. 76 din 27 aprilie 1945, p. 2720.

¹⁵ Fil. Arh. Stat. Caransebeș, fond. Prefectura jud. Caraș, dos. 5/1945, Reforma Agrară, f. 307.

¹⁶ *Idem*, dos. 7/1945, f. 90.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*, f. 89.

societății să-l are¹⁹. La fel au procedat și locuitorii satelor Potoc, Cărbunari și Stancilova²⁰ în fruntea cărora au fost primarii.

Împotriva împroprietărilor care au ocupat terenurile atribuite, personalul silvic din raza ocolului silvic U.D.R. Sasca-Montană a folosit armele. Din articolul muncitorului Tudor Iorga, intitulat: „*Slugoi credincioși ai U.D.R.-ului, profitând de libertate, fac uz de armă contra populației*” se desprinde atitudinea ostilă a Societății U.D.R. față de locuitorii satelor Cărbunari și Știnăpări, unde aceasta pierduse controlul asupra unor întinse pășuni, folosind paznicii înarmați cu puști-mitraliere și bățind câteva femei, ale căror vite au intrat în pășunile acesteia²¹.

Condusă de organizațiile P.C.R., muncitorimea din Reșița și Anina a înțeles că în acele momente de incertitudine pentru țărănimea săracă din județ, poate dovedi ce înseamnă alianța și cum poate fi aceasta înfăptuită. În ziua de 8 septembrie 1946 peste 100 de muncitori din cele două mari centre muncitorești au plecat în satele cele mai sărace ale județului Caraș: Cărbunari și Știnăpări, unde au îndemnat pe țărani să ocupe pământurile societății — așa cum au propus comitetele locale, luând dosarele cu delictе silvice²².

În vara anului 1946 majoritatea lucrărilor de expropriere care vizau pământurile Societății U.D.R. fuseseră definitive și aprobate de Comisia județeană, trecându-se la eliberarea titlurilor de proprietate. Acest eveniment a coincis în plasa Reșița cu cea de-a doua sărbătorire a eliberării patriei²³.

Dintr-o situație întocmită la 15 decembrie 1946 de Comisia județeană pentru îndrumarea aplicării reformei agrare din județul Caraș, reiese că la acea dată se expropriase o suprafață de 8.465 jugăre și 644 st.p., din care îndreptățiților li s-a acordat 2.871 jugăre, comunelor 4.625 jugăre și 1.201 st.p., iar ca rezerve de stat 968 jugăre și 830 st.p. Din cei 1.544 îndreptățiți primiseră pământ 1.440 pentru care erau completate și titlurile de proprietate²⁴.

Amenințată să-și piardă o mare suprafață din domeniile sale, Societatea U.D.R. — în urma contestațiilor înaintate a obținut o rejeudicare a cauzelor de expropriere pentru fiecare sat din raza sa de activitate. Comisia numită prin decizia nr. 41/1947 a Ministerului Agriculturii și Domeniilor și-a desfășurat activitatea numai pe bază de acte înaintate de societate, fără să ia legătura cu comitetele locale de reformă agrară sau cu comisiile de plasă — singurele cunoscătoare ale nevoilor țăranilor, în favoarea cărora se pronunțaseră ele. Față de ceea ce propuseseră co-

¹⁹ Fil. Arh. Stat. Caransebeș, *fond Comisariatul de poliție Reșița*, dos. 41 (3)/1946, f. 6, vezi și *Prefectura jud. Caraș*, dos. 5/1945, *Reforma Agrară*, f. 363.

²⁰ Fil. Arh. Stat. Caransebeș, *fond. Prefectura jud. Caraș*, dos. 5/1945, *Reforma Agrară*, f. 599.

²¹ *Idem*, dos. 4/1945 — *Reforma Agrară*, f. 38.

²² *Legiunea de jandarmi Caraș*, dos. 9(12)/1947, f. 62.

²³ Fil. Arh. Stat. Caransebeș, *fond. Prefectura jud. Caraș*, dos. 5/1945, *Reforma Agrară*, f. 716.

²⁴ *Idem*, dos. 6/1945, filă nenumărată.

mitetele locale prea puțin s-a atribuit celor îndreptățiți²⁵. Iată câteva exemple:

Comuna	Suprafața propusă spre expropriere de comitetele locale	Suprafața acceptată de comisia numită de M.A.D.
Brebu	112 jug. 1056 stj.p.	12 jug. — pentru îndreptățiți
Văliug	648 jug. 1500 „	53 jug. 57 stj.p.
Tirnova	496 jug. 690 „	163 jug. 165 stj.p.
Soceni	118 jug. 575 stj.p.	10 jug. pentru îndreptățiți
Știnăpări	2500 jug. cu păduri	121 jug. 1026 stj.p.
Cărbunari	5074 jug. „	590 jug. 1324 stj.p.
Sasca—Montană	2026 jug. perim. minier	48 jug. 1150 „
Bocșa—Rom.	189 jug. 1147 stj.p.	—
Ezeriș	139 jug. 400 stj.p.	58 jug.
Ramna	57 jug. 800 stj.p.	17 jug. 1270 stj.p.

Această hotărîre a ridicat noi probleme:

— contestarea lucrărilor comitetelor locale și a comisiilor de plasă, care lucraseră în general conform instrucțiunilor în vigoare, înregistrîndu-se doar în cîteva localități propuneri pentru exproprierea pădurilor.

— retragerea titlurilor de proprietate, ceea ce ar fi însemnat o nemulțumire generală, nulitatea Legii de reformă agrară pentru Societatea U.D.R., deci și o nouă victorie a acesteia în lupta pentru menținerea integrității domeniilor sale.

Intuind marile nemulțumiri ale țăranilor, iscate în urma ordinului de predare către autorități a titlurilor de proprietate, prefectul județului Caraș — pus în minoritate de comisia M.A.D. în luna februarie — a înaintat Ministerului Afacerilor Interne un memoriu, prin care a cerut „ca toți agricultorii care au fost împrăștiți și cărora li s-au eliberat titlurile de proprietate, să fie liberi a munci acest pămînt, pînă cînd comisia constituită prin deciziunea nr. 45/1947 a Ministerului Agriculturii și Domeniilor verifică la fața locului toate problemele ridicate de Societatea U.D.R.”²⁶.

Considerînd că hotărîrea comisiei M.A.D. a rămas definitivă, Societatea U.D.R. a întreprins în lunile martie—aprilie 1947 o adevărată campanie de sabotare a acestui act revoluționar. La Cîrnecea s-a încercat

²⁵ *Idem*, dos. 2/1947, f. 1—26.

²⁶ Fil. Arh. Stat. Caransebeș, *fond. Legiunea de jandarmi Caraș*, dos. 9 (12)/1947, f. 5.

compromiterea improprietărilor prin ararea unei suprafețe atribuite agricultorilor, în ciuda faptului că numai cu două zile înainte (15 martie 1947) reprezentanții Camerei Agricole din județul Caraș distribuiseră o suprafață de 73 ha celor 63 improprietați pentru completarea loturilor individuale²⁷.

Confiscarea uneltelor de muncă și folosirea armelor împotriva țăranilor din Sasca-Română și Slatina-Nera²⁸, care în baza titlurilor de proprietate trecuseră la folosirea pământurilor atribuite din Domeniile Societății U.D.R., au fost alte procedee ale angajaților de la ocoalele silvice ale acestora pentru amânarea aplicării Legii din 23 martie 1945²⁹. Pentru stăvilirea samavolniciei personalului silvic al societății, prefectul județului a cerut să se stabilească vinovăția lor și să se întocmească acte de dare în judecată³⁰, deoarece rapoartele care-i fuseseră înaintate accentuau ideea că cei cărora li s-au sechestrat uneltele și au fost izgoști de pe loturile primite erau în majoritate văduve și invalizi de război³¹.

Rapoartele înaintate Legiunii de jandarmi Caraș la începutul lunii aprilie relevă fermitatea țăranilor de a apăra pământurile primite ca un drept cîștigat într-o luptă dreaptă. La indemnul muncitorilor și comunistilor, improprietații din comuna Cuptoare-Secul au refuzat predarea titlurilor de proprietate primăriei locale³², înregistrîndu-se nemulțumiri și la Carașova³³, Zorlenț-Mare³⁴, și Cîlnic — unde țăranii s-au adresat organizației locale P.C.R. și Frontului Plugarilor, cît și preturii Reșița³⁵. Unele comune au întîrziat ori au refuzat executarea ordinului de retragere a titlurilor dîndu-se posibilitatea țăranilor improprietați să-și lucreze loturile. O astfel de atitudine a autorităților din Potoc a intrigat pe șeful ocolului silvic U.D.R. din Sasca-Montană, declarînd într-o adresă: „Cum primăriile au primit ordinele Camerei Agricole pentru retragerea titlurilor de proprietate, înseamnă că primăria comunei Potoc nu execută acest ordin”³⁶.

Fiind cunoscute presiunile exercitate de personalul silvic U.D.R. pentru părăsirea pământurilor, cît și actele de împotrivire ale țăranilor, singur Partidul Comunist Român, prin organizațiile sale din județul Caraș a fost acela care a intervenit pentru o soluționare grabnică a neclarităților aplicării reformei agrare în favoarea îndreptățiților la improprietare, făcînd cunoscut că: „scutirea de la expropriere a U.D.R.-ului este o mașinațiune a capitaliștilor...”³⁷, în scopul menținerii populației din

²⁷ *Ibidem*, f. 6.

²⁸ *Ibidem*, f. 78.

²⁹ *Ibidem*, f. 9.

³⁰ Fil. Arh. Stat. Caransebeș, fond. Sectorul de jandarmi Sasca-Montană, dos. 69, f. 14.

³¹ *Idem*, fond. Legiunea de jandarmi Caraș, dos. 9(12)/1947, f. 33.

³² *Ibidem*, f. 14.

³³ *Ibidem*, f. 41.

³⁴ *Ibidem*, f. 21.

³⁵ *Ibidem*, f. 49.

³⁶ Fil. Arh. Stat. Caransebeș, fond. Sectorul de jandarmi Sasca-Montană, dos. 69, f. 246.

³⁷ *Idem*, fond. Legiunea de jandarmi Caraș, dos. 9(12)/1947, f. 77.

această parte a țării sub controlul său. În rapoartele întocmite în acele luni ale hotărîtoarei bătălii pentru țărănimea nevoiașă se consemnează mulțumirea și atașamentul pentru politica Partidului Comunist Român, îndreptată spre satisfacerea nevoilor sale³⁸. Ca o urmare a unei asemenea politici, în ședința din 5 iunie 1947 a Comisiei Centrale pentru aplicarea reformei agrare s-a hotărît ca întregul teren care a fost expropriat Societății U.D.R. să rămână împroprietărilor, acolo unde s-au distribuit titlurile de proprietate, urmînd ca terenurile din interiorul pădurilor și al rezervelor de stat să fie schimbate cu altele din marginea acestora, în suprafață egală cu cea expropriată, cheltuielile de defrișare pentru transformarea acestor terenuri în pămînturi arabile să fie suportate de societate³⁹.

Aplicarea ordinului sus amintit a constituit o victorie a tuturor forțelor democratice din județul Caraș, interesate ca viața țăranilor să se îmbunătățească radical. Drept răspuns la aceasta, Societatea a încercat folosirea unui mijloc la fel de puțin onorabil ca și cele precedente: cumpărarea titlurilor de proprietate, lovindu-se însă de coeziunea celor împroprietăriți în apărarea drepturilor lor⁴⁰.

Rămăsese neclară situația țăranilor care primiseră doar pămîntul, dar nu și titlurile de proprietate, ceea ce — conform ordinului amintit mai sus — ar fi însemnat o părăsire a terenurilor.

Riposta tuturor forțelor democratice din jud. Caraș este demnă de consemnat, prin modul revoluționar de rezolvare a ei. Primarul comunei Sasca-Montană și Bogodinți a convocat pentru ziua de 22 iunie pe primarii satelor Cărbunari, Stinăpari, Sasca-Română, Potoc, Socolari, Slatina-Nera, însoțiți de cîte 15 locuitori — reprezentanți ai împroprietăriților — cu care s-a dezbătut aspectul păstrării și folosirii pămînturilor, atît de cei cu titluri de proprietate, cît și de ceilalți țărani⁴¹. În urma consfăturii primarilor, țăranii au trecut la aplicarea hotărîrilor anterioare ale comisiilor de plasă pentru reforma agrară delimitînd suprafețele propuse spre a fi transformate fie în izlazuri comunale, fie în terenuri de cultura pentru țăranii săraci, în fruntea acestora aflîndu-se comuniștii, atît la Cărbunari, cît și la Sasca-Montană⁴² și Ilidia⁴³.

Societatea U.D.R. s-a lovit de hotărîrea țăranilor de a primi un drept consfințit de prima lege cu adevărat democratică a guvernului condus de dr. Petru Groza. Într-un raport al Legiunii de jandarmi Caraș se menționează că în urma intervențiilor repetate și uneori încununate de succes ale Societății U.D.R. pe lîngă Ministerul Agriculturii și Domeniilor — „populația sfătuită de partidele politice nu a voit să cedeze”⁴⁴. Trebuie arătat că doar Partidul Comunist Român a desfășurat o campanie de o

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ Fil. Arh. Stat, Caransebeș, fond. Sectorul de jandarmi Sasca-Montană, dos. 69, f. 328.

⁴⁰ Fil. Arh. Stat. Caransebeș, fond. Legiunea de jandarmi Caraș, dos. 9(12)/1947, f. 97.

⁴¹ *Ibidem*, f. 101.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ *Ibidem*, f. 115—117.

⁴⁴ *Ibidem*, f. 112.

tărie și durată fără precedent în istoria patriei, îndemnînd țărănimea să nu facă nici o concesie moșierimii, deci nici Societății U.D.R., cel mai mare moșier al jud. Caraș.

În același raport întocmit în ziua de 29 iulie 1947 se menționează că starea de încordare a fost depășită „deoarece în urma intervențiilor făcute atît în cadrul comandamentului unic, cît și prin partidele politice, decizia de exceptare s-a anulat iar reforma agrară continuă”⁴⁵.

Că reforma agrară pe pămînturile Societății U.D.R. a constituit un succes de prestigiu al întregului popor în lupta cu apărătorii unor vechi întocmiri sociale, o dovedește dorința țărănimii împroprietărite de a munci loturile primite, cerînd în ședințele organizației P.M.R. din primăvara anului 1948 să li se trimită unelte agricole⁴⁶ pentru a dovedi cu modestie, că trebuie să contribuie cu toate potențele ei nebănuite la refacerea economiei naționale a noii republici declarate la 30 Decembrie 1947.

CONSTANTIN BRĂTESCU

DIE ROLLE DER DEMOKRATEN UNTER DER FÜHRUNG DER K.P.R. IN DER DURCHFÜHRUNG DER BODENREFORM VON 1945 AUF DEN BESITZTÜMERN DER U.D.R.

(Zusammenfassung)

Aufgrund archivistischer Belege⁴⁷ beschreibt der Verfasser die Schwierigkeiten mit welchen die Bodenreform auf den gewesenen Besitztümern der U.D.R., wegen der reaktionären Einstellung der alten Führung, durchgeführt wurde.

Die Bauernschaft aus dem gewesenen Kreis Caraș wurde in ihrem revolutionären Kampf für die Durchsetzung des Dekrets für die Bodenaufteilung fortwährend von den Arbeitern aus den banater Industriezentren (Reșița und Anina) unterstützt.

Die gegenseitigen Hilfsaktionen, die von der K.P.R. immer wieder unterstützt wurden, festigten das Bündnis zwischen den Bauern und den Fabrikarbeitern, was die Vollendung der volksdemokratischen Revolution in diesem Teil unseres Landes stark beschleunigte.

⁴⁵ Ibidem.

⁴⁶ Postul de jandarmi Cîlnic, dos. 74, f. 5.

ISTORIA CULTURII ȘI ARTELOR

CÎTEVA CONSIDERAȚII PRIVIND ARHITECTURA ROMANICĂ ÎN BANAT

Arhitectura romanică în Banat, îndeosebi cea eclesiastică este extrem de puțin cunoscută, comparativ cu ceea ce pînă în prezent se cunoaște în alte zone, care odinioară aparținuseră regatului arpadian, printre care Bihorul și Transilvania propriu zisă. Aparentul hiatus al arhitecturii romanice între Mureș și Dunăre își poate găsi explicația, pe de o parte în lipsa de monumente mai mult sau mai puțin conservate, pe de altă parte în neglijarea investigațiilor pe teren și a cercetărilor arheologice în această zonă. Există numeroase localități în Banat în care știrile scrise (documente, cronicile) menționează existența unor mănăstiri și biserici; însă majoritatea nu au fost cercetate arheologic iar unele nici nu au fost identificate pe teren. Este cazul cîtorva biserici mănăstirești pomenite în documentele sec. XII și XIII.

Cercetările întreprinse pe locul fostei Episcopii Romano-Catolice din Cenad, care a luat locul Mănăstirii Ortodoxe de la Morisena¹, nu au dat rezultatele scontate²; ceea ce nu înseamnă că o reluare a săpăturilor nu ar putea aduce elemente noi în cunoașterea atît a complexului legat de Mănăstirea Ortodoxă, cît și a construcțiilor ce alcătuiau Episcopia Romano-Catolică, construcții începute încă din vremea regelui Ștefan I³.

Despre Mănăstirea din Igrîș știm că după întemeierea ei în anul 1179⁴, aceasta a ajuns, mai ales sub domnia regelui Andrei al II-lea (1205—1235), la o situație deosebit de înfloritoare în urma donațiilor primite din partea acestuia și a înaintașilor săi, Bela al III-lea (1178—1195) și Emeric (1196—1204)⁵. Andrei al II-lea în special pare a fi acordat o atenție deosebită Mănăstirii din Igrîș, din moment ce aici a fost amenajată cripta

¹ Cf. V. Vătășianu, *Istoria artei feudale în Țările Române*, I, 1959, p. 21; *Legenda Sancti Gerhardi*, cap. 8, în *Scriptores Rerum Hungaricarum*, II, p. 490—492; *IstRom.*, ed. Acad. II, p. 53.

² V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 21.

³ *Ibidem*.

⁴ Szabó L., *Árpád kori magyar építőművészet*, Budapesta, 1913, p. 250—251; V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 23; R. Constantinescu și E. Lazea, *O bibliotecă monastică din Transilvania pe la 1200*, în *Studii*, 6, 1969, p. 1146.

⁵ Vezi R. Constantinescu și E. Lazea, *op. cit.*, p. 1146.

familiei unde a și fost înmormântată Jolanda de Courtenay, cea de a doua soție a lui Andrei II și apoi însuși regele⁶.

După distrugerea suferită din partea invaziei tătare⁷, mănăstirea a fost refăcută, dar între anii 1279—1283 a suferit din nou stricăciuni, de data aceasta pricinuite de către cumanii răsculați⁸. Deși documentele se exprimă cu claritate despre prezența la Igrîș a călugărilor ordinului cistercian, planul bisericii descoperit cu ocazia săpăturilor executate aici, indică o influență a arhitecturii benedictine din Ungaria⁹. Această situație și-ar putea găsi explicația în faptul că la data așezării cistercienilor la Igrîș, comunitatea acestora număra doar 12 călugări¹⁰, prin urmare o forță cu totul insuficientă pentru ridicarea bisericii și a anexelor mănăstirii. De aceea considerăm că nu ar fi cu totul exclusă posibilitatea (deși nu avem nici o dovadă în acest sens), ca regele Bela al III-lea, odată cu dăruirea posesiunii de la Igrîș ordinului cistercian, să fi trimis și meșteri constructori dintre cei care lucrau pe șantierul din Ungaria, probabil chiar de la Catedrala din Pécs, după al cărei plan pare a fi fost concepută biserica Mănăstirii din Igrîș¹¹.

Abia după ce comunitatea călugărească va spori și se va organiza temeinic, iar puterea economică va crește și ea, cistercienii vor fi în măsură să ridice construcții conforme cu canoanele arhitecturii inovate de ei. Concretizarea materială a acestei situații, va fi construirea bisericii și mănăstirii de la Cîrța, pe un plan în linii mari cistercian, dar într-o manieră ce trădează influența șantierelor gotice propriu zise¹².

Tot biserici romanice trebuie să fi avut și mănăstirile de la Pordeanu¹³ și Kemenche¹⁴, prima pomenită documentar mai întâi în anul 1247¹⁵ cu titlul de *Pradanmunustra*, apoi la 17 dec. 1526 cu ocazia unor hotărniciri drept *villa Paradanmunustura*¹⁶, la 1285¹⁷, poss. *Pradanmu-*

⁶ *Idem*, p. 1147.

⁷ Rögerius, *Carmen miserabile*, cap. 37, în G. Popa-Lisseanu, *Izvoarele Istoriei Românilor*, p. 91—92; V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 23; R. Constantinescu și E. Lazea, *op. cit.*, p. 1147.

⁸ R. Constantinescu și E. Lazea, *op. cit.*, p. 1147.

⁹ V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 23.

¹⁰ R. Constantinescu și E. Lazea, *op. cit.*, p. 1146.

¹¹ V. Vătășianu, *Arhitectura și sculptura romanică în Panonia medievală*, 1966, p. 17; *Istoria artei* ..., p. 23.

¹² V. Vătășianu, *Istoria artei* ..., p. 99. Pentru întemeierea mănăstirii de la Cîrța, vezi: L. Reissenberger, *Die Kerzer Abtei*, Hermannstadt, 1894, p. 7; Fr. Romer, *Kirándulás a kerczi apátságához Erdélyben*, AK, XI, 1877; p. 1—11; Ladislau Gál, *L'architecture religieuse en Hongrie du XIe au XIIIe siècle*, Paris, 1929, p. 93; V. Vătășianu, *Istoria artei* ..., p. 99.

¹³ Comună în jud. Timiș, în apropiere de Sinnicolaul-Mare.

¹⁴ Localitate dispărută. Era situată între Mureș și satul Saravale, jud. Timiș.

¹⁵ Coriolan Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, II, p. 56; Györfy György, *Az Árpád-kori Magyarországnak történeti földrajza*, Budapesta, 1963, p. 867.

¹⁶ *Documente privind istoria României*, C, a-II, Nr. 20, p. 22; Györfy G., *op. cit.*, p. 867. Autorul publică harta răspîndirii mănăstirilor pomenite în documentele din sec. XII—XIII-lea; Coriolan Suciu, *op. cit.*, p. 56.

¹⁷ Coriolan Suciu, *op. cit.*, p. 56.

nustura, după care începînd din secolul al XIV-lea este pomenită doar aşezarea „Paradan, Pardan, Pordan”¹⁸.

Şi în cazul mănăstirii de la Kemenche, constatăm că doar în primul document de la 17 dec. 1256 se menţionează un *Monasterium Kemenche*¹⁹, după care în următoarele documente din anii 1334, 1344, 1350, să fie amintită numai cu titlu de posesiune, iar începînd cu secolul al XV-lea, *Kemechce, Kemeceze* etc.²⁰.

Ambele mănăstiri par a-şi fi încetat activitatea, cîndva pe la sfîrşitul sec. al XIII-lea şi începutul celui următor, din moment ce documentele ulterioare nu mai menţionează decît aşezările respective.

Tot la sud de Mureş, două documente din anii 1232, 1233 fac pomenirea unei *Roancensis ecclesia* şi respectiv *ecclesia de Roncha*²¹, iar un al treilea, datînd din anul 1239, îl pomeneste pe un oarecare *Adam prior de Rohanca*²². Vreme de aproape un veac, documentele păstrează deplină tăcere asupra mănăstirii, pentru ca începînd cu anul 1333, să reapară în documente doar aşezarea *Ruhuncha, Rohuncha, Rehunda, Gahuncha*²³ etc., ceea ce înseamnă că după marea invazie mongolă mănăstirea n-a mai fost refăcută.

La Eperieş, localitate contopită încă de la 1511 în comuna Firiteaz (jud. Arad), diploma regelui Bela al III-lea, aminteşte o abaţie în anul 1177, aparţinînd ordinului benedictin²⁴, iar dintr-un alt document datînd din anul 1219, aflăm că *ecclesia de Eperyeş*, deţinea posesiuni la Vinţul de Sus²⁵.

Alte două documente din anii 1230, 1233 menţionează *abaţia de Aprieş*²⁶ şi respectiv *ecclesia de Epuryeş*²⁷. După dezastrul provocat de invazia tătară în anul 1241, mai apare în documente doar aşezarea, iar sinodul întrunit în anul 1558 o numără printre abaţiile distruse²⁸.

O altă abaţie benedictină este semnalată la Bulci (jud. Arad) într-un document din anul 1225, cînd se menţionează un *abas de Buls*²⁹. Construcţia bisericii şi a anexelor mănăstirii, trebuie să fi avut loc mai înainte, din moment ce la data amintită mai sus, abaţia se afla în funcţiune. Documentul de la 1233 pomeneste de data aceasta *ecclesia de Bulcet*,

¹⁸ *Documente*, C, a-II, Nr. 20, p. 23; Coriolan Suciu, *op. cit.*, I, p. 350; Györffy G., *op. cit.*, p. 860.

¹⁹ Documentul din 17 dec. 1256 menţionează, alături de Paradanmunustura, şi „o altă mănăstire cu numele Kemenche”, vezi, *Documente*, C, a-II, Nr. 20, p. 21; C. Suciu, *op. cit.*, II, p. 350; G. Györffy, *op. cit.*, p. 850.

²⁰ C. Suciu, *op. cit.*, II, p. 350.

²¹ *Ibidem*, p. 394; G. Györffy, *op. cit.*, p. 868.

²² G. Györffy, *op. cit.*, p. 868.

²³ C. Suciu, *op. cit.*, II, p. 394.

²⁴ *Ibidem*, p. 322; G. Györffy, *op. cit.*, p. 175; Kolomán Juhász, *Die Stifte der Tschanader Diözese im Mittelalter*, Münster in Westfalen, 1927, p. 49.

²⁵ Kolomán Juhász, *op. cit.*, p. 50; G. Györffy, *op. cit.*, p. 175.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ G. Györffy, *op. cit.*, p. 175.

²⁸ K. Juhász, *op. cit.*, p. 50.

²⁹ *Documente*, C, b — I, Nr. 267; C. Suciu, *op. cit.*, I, p. 112; G. Györffy, *op. cit.*, p. 174; K. Juhász, *op. cit.*, p. 53.

*Bulch*³⁰, după care vreme de un secol nu mai avem nici o informație documentară referitoare la această mănăstire. Presupunem că și aceasta a suferit unele distrugeri pricinuite de năvala tătară după care a fost ridicată din nou, de vreme ce, în anii 1332 și apoi în 1337 este menționat din nou abatele de Bulci (*abas de Buls*)³¹. Pe locul fostei mănăstiri se mai pot vedea și azi grămezi de moloz, înconjurată de un val de pământ, ridicat probabil cândva după 1241. Ultimul abate este amintit în anul 1358³², după care documentele menționează doar așezarea pînă în secolul al XVIII-lea³³.

Faptul că mănăstirile în discuție erau grupate într-o zonă care aparținuse fostelor comitate Cenad și Arad, iar în afara acestor teritorii nu avem — pentru restul Banatului — nici o știre documentară care să ateste prezența unor biserici, nu trebuie să ne ducă înspre concluzia inexistenței acestora, obligatorii ca lăcașuri de cult în fiecare parohie, dacă nu chiar în fiecare așezare medievală. Pe de o parte însă, modestele biserici parohiale din mediul rural nu sînt atestate documentar, decît în mod excepțional înainte de 1332³⁴, iar pe de altă parte, acestea nu ni s-au păstrat, chiar în cazul construcțiilor din piatră, din pricina distrugerilor suferite atît din partea invaziilor mongole, cît și a deselor năvăliri turcești peste teritoriul Banatului, în decursul secolelor al XVI—XVII-lea. Prin urmare, chiar în cazul în care centrele mănăstirești benedictine mai sus pomenite au exercitat o influență asupra arhitecturii bisericesti rurale din Banat, aceasta nu a putut fi deocamdată sesizată decît în foarte mică măsură. Cercetări arheologice sistematice vor trebui întreprinse pentru a scoate la lumină măcar unele detalii de planimetrie, așa cum în ultima vreme au fost cercetate deja trei biserici³⁵.

În cele ce urmează, dorim să facem cîteva precizări referitoare la proveniența tipului de plan al celor trei biserici, și la datarea acestora.

La Ilidia, localitate situată la 10 km sud-est față de Oravița, au fost descoperite fundațiile, pe alocuri scoase, a două biserici; una în punctul numit „Cetate” și o a doua, la distanță de un km, pe dealul numit „Oblița”.

Așezarea de la Ilidia este pomenită mai întîi în documentul din anul 1223 cu titlul de „*possessio regalis*”³⁶, după care apare frecvent în documentele veacurilor XIII—XIV-lea, pentru ca în anul 1454 să fie amintită

³⁰ *Ibidem*; *Documente*, C, b — III, Nr. 425.

³¹ *Documente*, C, b — III, Nr. 591; C. Suciu, *op. cit.*, I, p. 112; G. Györffy, *op. cit.*, p. 174; K. Juhász, *op. cit.*, p. 53.

³² K. Juhász, *op. cit.*, p. 53.

³³ C. Suciu, *op. cit.*, p. 112.

³⁴ Începînd din acest an (1332) sînt amintite majoritatea parohiilor catolice din regatul Ungariei în registrul de socoteli privind plata dijmelor papale.

³⁵ În cursul campaniilor de săpături întreprinse în anii 1968—1970 au fost descoperite la Ilidia fundațiile a două biserici și ale alteia la Reșița, în punctul numit Ogășele. Pentru bisericile de la Ilidia, vezi: Ilie Uzum și Gh. Lazarovici, *Așezarea feudală Ilidia în lumina izvoarelor scrise și a cercetărilor arheologice*, în *Banatica*, I, 1972, p. 157—162; Ștefan Matei și Ilie Uzum, *Date noi asupra bisericii fortificate de la Ilidia*, în *ActaMN*, IX, p. 555—564.

³⁶ *Documente*, C, I, p. 197; C. Suciu, *op. cit.*, I, p. 306.

drept centrul districtului românesc Ilidia (Ileyed)³⁷. Știrile documentare coroborate cu rezultatele cercetărilor arheologice ne îndreptățesc a crede că această așezare era locuită de români încă din perioada prefeudală³⁸, și deci rațiuni de natură politică și administrativă au determinat mai târziu regalitatea maghiară să fixeze aici centrul unuia din cele 8 districte românești din Banat.

În urma cercetărilor făcute în cimitirul bisericii de pe „Cetate”, rezultă că acesta a funcționat într-o primă fază cu o biserică din lemn, distrusă în timpul invaziei tătare de la 1241³⁹ în locul căreia a fost ridicată biserica din piatră înconjurată cu o fortificație din lemn și pământ⁴⁰.

Fundațiile bisericii din piatră, descoperite în cursul săpăturilor prezintă un plan de tip biserică-sală cu altar pătrat și cu doi stilpi așezați în apropierea peretelui de vest al navei, ce susțineau — după toate probabilitățile — o tribună sau chiar un turn clopotniță deasupra tribunii (fig. 1). Ca plan, biserica-sală cu altar pătrat se dezvoltă în principiu din arhitectura de lemn⁴¹, care la Ilidia avea o oarecare tradiție, după cum

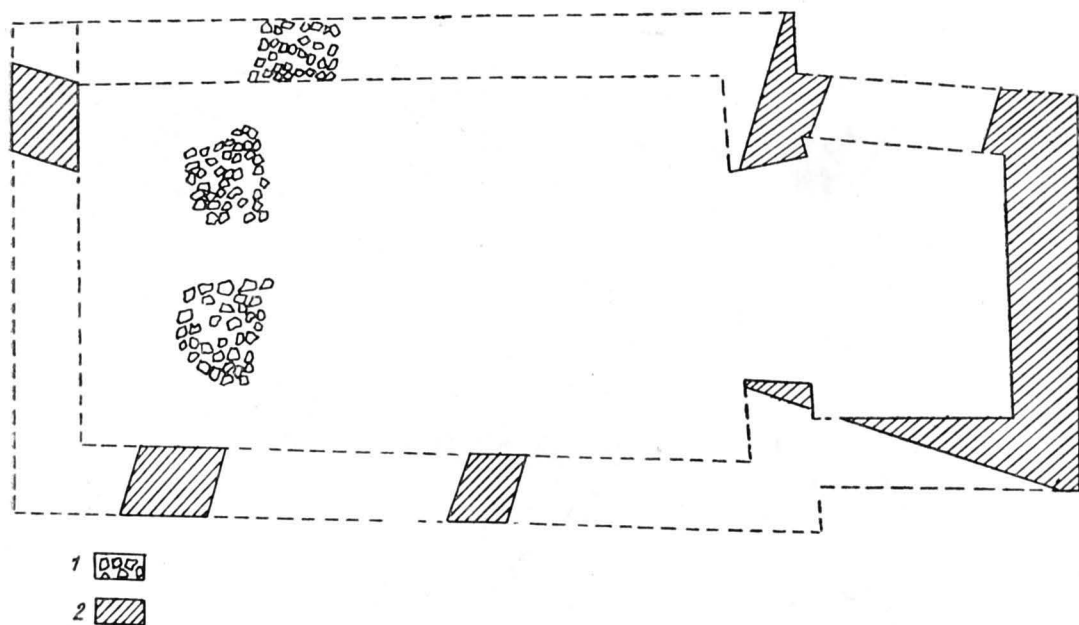

Fig. 1 — Biserica de pe „Cetate” (Ilidia), plan.

- 1 — Fundație din piatră brută
2 — Urma zidului scos

³⁷ Pesty Frigyes, *Krassó Vármegye Története*, vol. II, 1, Budapesta 1884, p. 224.

³⁸ La poalele dealului numit „Cetate”, pe locul numit „Săliște”, au fost recoltate de la suprafața solului fragmente ceramice aparținând sec. X—XIII-lea. În acel loc presupunem a fi fost vechea așezare Ilidia.

³⁹ St. Matei și Ilie Uzum, *op. cit.*

⁴⁰ *Ibidem.*

⁴¹ V. Vătășianu, *Istoria artei ...*, p. 72.

am văzut, dar prezența tribunei și eventual a turnului-clopotniță, în fațada de vest, trădează o influență derivată de la tipul bazilical din faza târzie a romanicului din Panonia; tribuna fiind o caracteristică a arhitecturii monastice din Ungaria și care pătrunde în Transilvania după mijlocul sec. al XIII-lea⁴².

Nu e mai puțin adevărat că biserica-sală cu tribună se întâlnește și în Germania de sud-vest (Bavaria și Palatinat)⁴³, însă nu poate fi vorba aici de o influență directă, ci mai degrabă de una trecută prin filieră maghiară, probabil și prin intermediul bisericilor mănăstirești benedictine din Banat, care în linii generale trebuie să fi avut o evoluție puternică

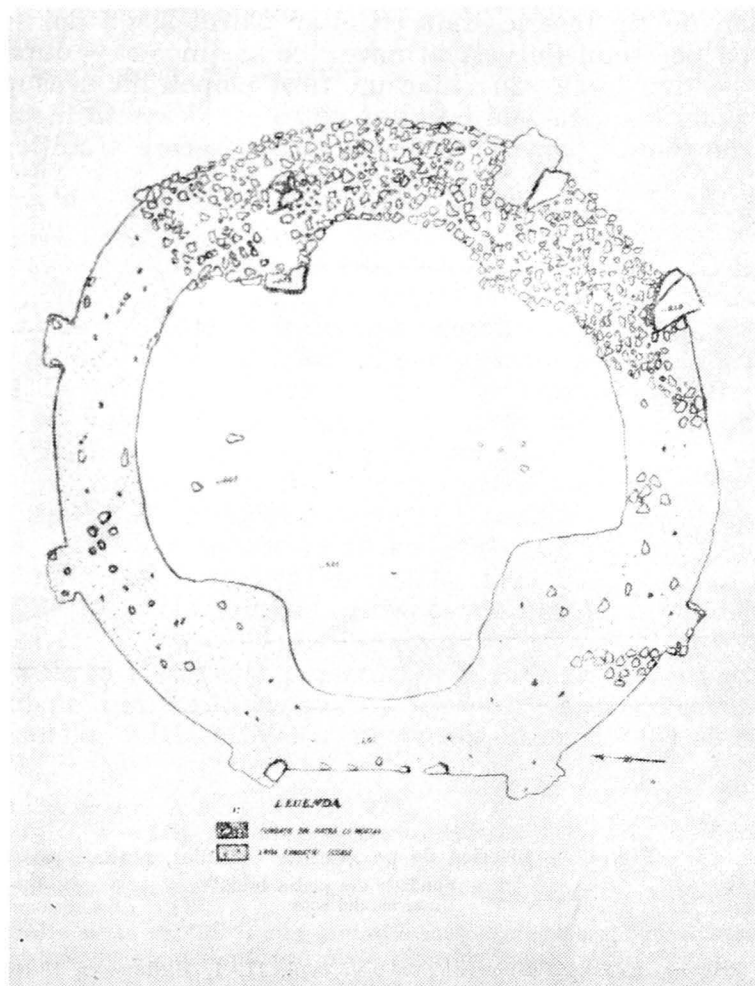

Fig. 2 — Biserica de pe dealul „Oblița” (Ilidia), plan.

⁴² *Idem*, p. 32–33.

⁴³ *Idem*, p. 81.

influențată de arhitectura benedictină din Panonia, cum s-a și constatat deocamdată doar în cazul bisericii din Igrîș.

Pe partea dreaptă a satului Ilidia se ridică dealul numit „Oblîța”. Aici, încă din anul 1969 au fost parțial dezvelite fundațiile unei alte biserici⁴⁴, dar planul exact al acesteia a putut fi stabilit abia în cursul săpăturilor efectuate în campania din iulie 1972. Spre deosebire de biserica de pe „Cetate”, pe dealul „Oblîța” avem de-aface cu o biserică de plan circular în exterior și quadrilobat în interior (fig. 2).

Diametrele celor două axe măsoară în interior 8 m fiecare, iar fundațiile zidurilor, făcînd abstracție de îngroșările menite a crea cei patru lobi, variază ca grosime între 1,35—1,75 m. Zidurile, în cea mai mare parte, au fost demantelate de către localnici, păstrîndu-se doar fundația absidei de est; planul complet putînd fi stabilit după urmele fundațiilor scoase, care apar conturate cu claritate în humusul antic (fig. 3).

Exteriorul rotondei a fost decorat cu opt lezene sau toruri verticale ale căror fundații (în șase cazuri scoase), sînt clar vizibile în teren.

Sistemul de boltire cel mai probabil (în cazul cînd biserica a fost prevăzută într-adevăr cu bolți)⁴⁵, trebuie să fi fost acela a două bolți

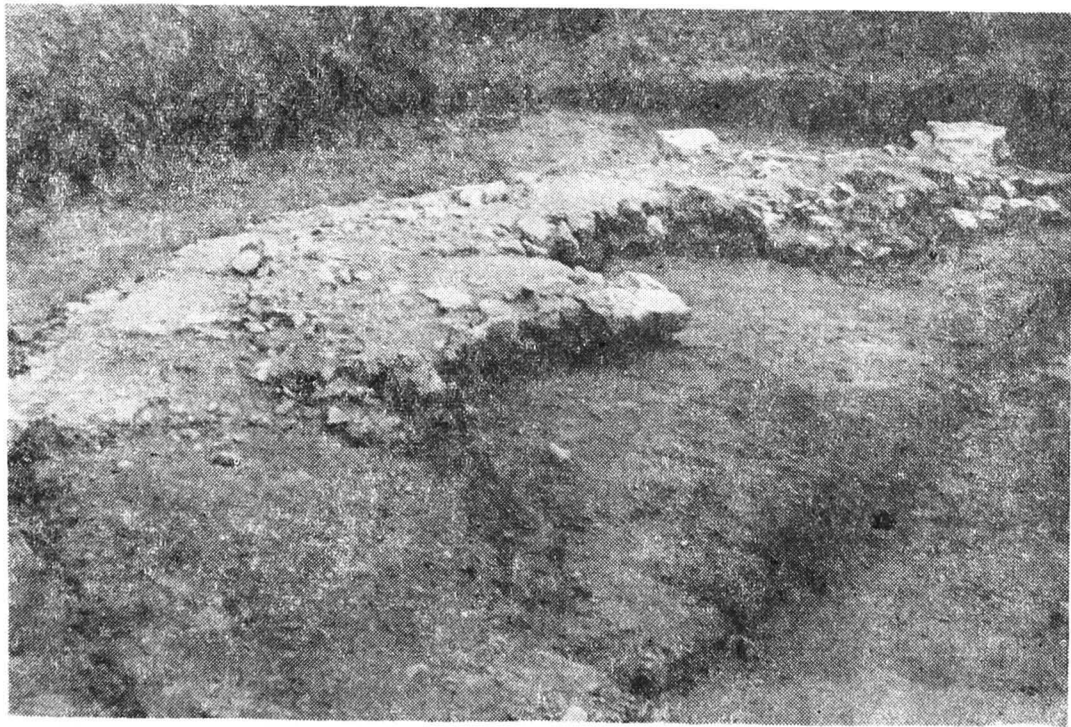

Fig. 3 — Absida de est a bisericii de pe „Oblîța”.

⁴⁴ Ilie Uzum și Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 161.

⁴⁵ Din pricina demantelării zidurilor de către localnici, nu am descoperit nici un element arhitectonic provenit de la bolți.

cilindrice întretăiate, dacă nu chiar o boltă pe nervuri, dar în lipsa unor elemente concrete și certe nu ne putem exprima deocamdată decât ipotetic.

Materialul de construcție al fundațiilor îl constituie piatra brută legată cu mortar de bună calitate, dar în elevație presupunem folosirea cărămidei în proporție însemnată, dacă avem în vedere cantitatea apreciabilă de cărămidă sfărâmată prezentă în nivelul de dărîmăre al bisericii.

Cît privește datarea monumentului, este greu să ne pronunțăm în situația în care mormintele din jurul rotondei, dezvelite în campania din anul 1969⁴⁶ nu au oferit material arheologic. Ar mai rămîne doar o încercare de datare a construcției pe baza analogiilor de plan ce ne stau la dispoziție, interpretate — firește — cu rezerva necesară unor astfel de situații.

Rotonda de la Ilidia pare a fi o combinație între rotonda propriu zisă perfect circulară cu absidă la est, și aceea cu plan în patru lobi⁴⁷. O asemenea variantă foarte apropiată ca tip de cea de la Ilidia, este una dintre rotunde de la Mikulčice, a cărei datare în sec. IX sau X este încă în discuție⁴⁸. În orice caz, este greu de presupus o relație directă între cele două rotunde, mai cu seamă în situația cînd în zone geografic mai apropiate (Panonia, Transilvania), nu putem cita exemple asemănătoare decît începînd cu sec. al XII-lea⁴⁹.

Cu exteriorul circular, dar prevăzute în interior cu șase nișe amenajate în grosimea pereților, sînt rotunde de la Horjany (Slovacia), Kiszombor și Karcsa (Panonia). Ultima avînd paramentul decorat cu toruri verticale, este atribuită veacului al XII-lea⁵⁰. O alta — patrulebă de data aceasta — este rotonda Sf. Iacob din Ják, articulată în exterior cu desene și datată — ca și cea de la Kiszombor — după jumătatea sec. al XIII-lea⁵¹.

Dacă cele opt ieșinduri prezente în exteriorul fundației de la Ilidia au susținut o articulație de toruri verticale, sau mai curînd de lezene și avînd în vedere monumentele de la Karcsa și Ják, articulate în exterior cu toruri și respectiv cu lesene, rotonda de la Ilidia am putea-o încadra ipotetic în limitele veacurilor al XII—XIII-lea.

În sfîrșit, fundațiile unei alte biserițe din piatră au fost descoperite la Reșița în punctul numit „Ogășele“, cu ocazia săpăturii efectuată

⁴⁶ Ilie Uzum și Gh. Lazarovici, *op. cit.*

⁴⁷ Pentru rotunde circulare cităm: biserița din Pelîșor (Bihor), Geoagiul de Jos (Hunedoara), capelele cimiteriale din Bina și Selo (Slovacia), precum și cele descoperite în săpăturile arheologice de la Levy Hradec și Sf. Mihail de la Staré Mesto (Slovacia), Oskü și Kallosd (R. P. Ungară), vezi V. Vătășianu, *Arhitectura și sculptura...*, p. 113, *Istoria artei...*, p. 88; Václav Richter, *Die Anfänge der Grossmährischen Architektur*, în *Magna Moravia*, p. 121—360, pl. IV/17 și V/1. Pentru planul în patru lobi: capela Sf. Iacob și Ják și alta asemănătoare la Pápoc (R. P. Ungară), iar în Transilvania, capela lui Isus din Odorhei, vezi V. Vătășianu, *Arhitectura și sculptura...* p. 113; *Istoria Artei...*, p. 88.

⁴⁸ Jozef Poulik, *Pevnost v luzním lese*, Praha, 1957, p. 186—192.

⁴⁹ V. Vătășianu, *Arhitectura și Sculptura...*, p. 112—113.

⁵⁰ *Idem*, p. 113.

⁵¹ *Ibidem*.

în iulie 1970⁶². Este o biserică-sală, de proporții modeste; nava măsoară 8 m lungime și 5 m lățime, iar altarul de formă pătrată are latura de 3 m. Fundațiile din piatră brută legată cu mortar, pătrund pînă la adîncimea de 0,50—0,55 m și sînt așezate direct pe stîncă nativă. Latura de nord a altarului și peretele sudic al navei, mai păstrau încă părți din paramentul tencuit, care se înălța cu cca. 20 cm deasupra fundațiilor, avînd o grosime de 0,85 m. Observații stratigrafice nu au putut fi făcute din cauza răscolirilor pricinuite de gropile săpate de către căutătorii de comori, atît în interior cît și în exteriorul bisericii. Mormintele dezvelite pe laturile de nord și est (5 la număr), aflîndu-se într-un pămînt nisipos, au dat la iveală schelete foarte prost conservate și lipsite de inventar. În această situație este imposibil a ne exprima asupra datării bisericești; singura observație s-ar putea referi la lipsa contraforților, care ne-ar putea oferi eventual un termen ante quem.

Observațiile de ordin planimetric făcute asupra celor trei biserițe descoperite arheologic la Ilidia și Reșița, vădesc, pe de o parte, o dezvoltare a arhitecturii de piatră în Banat derivată din tradiția construcțiilor în lemn și trădează, pe de altă parte, pătrunderea în arhitectura rurală, a formelor romanicului tîrziu, concretizate în prezența rotondei la Ilidia și a tribunei în vestul navei bisericii-sală de pe dealul „Cetății”.

ȘTEFAN MATEI

EINIGE BEMERKUNGEN ZUR ROMANISCHEN BAUWEISE IM BANAT

(Zusammenfassung)

Archäologische Untersuchungen, die in den letzten Jahren auf dem Gebiet des Banats vorgenommen wurden, brachten die Fundamente zweier Kirchen in Ilidia und einer Kirche in Reșița ans Licht. Die planimetrischen Beobachtungen an den drei Kirchen beweisen, einerseits, die Entwicklung des aus der Tradition des Holzbaues abgeleiteten Steinbaues im Banat, andererseits das Eindringen spätromanischer Formen in den Kirchenbau auf dem Lande. Der Einfluss des romanischen Stils wurde durch die, in den Dokumenten des 12. und 13. Jhs. genannten Klosterkirchen von Cenad, Igrîș, Eperyes, Pordeanu, Kemenche, Rahoncha und Bulci vermittelt.

⁶² Mulțumim și pe această cale colegului V. Wollmann, pentru informațiile puse la dispoziție.

UN TRATAT NECUNOSCUȚ AL LUI GABRIEL IVUL

Realitatea cultural-religioasă din secolul XVII în regiunea districtelor românești din Banat, dar mai cu seamă în centrul de la Lugoj și în „civitas regiae Karansebes“¹, se manifestă în două modalități de expresie: una slavonă și cealaltă latină.

În evoluția ei istorică entitatea românească de aici se orientează după una din cele două posibilități. Marea majoritate, aparținând ortodoxismului, își confirmă în secolul XVII-lea pe deplin individualitatea prin inițiativa episcopului Partenie (1626—1670) de a constitui o școală superioară celei mănăstirești existente la Caransebeș², iar cealaltă parte, convertită la calvinism sau iezuitism, a adus ulterior contribuții importante prin reprezentanții săi la propagarea acestor două curente religioase. Fără îndoială că după G. Buitul, un personaj deosebit de important în cadrul Contrareformei este Gabriel Ivul, român din Caransebeș, care prin opera și viața sa exprimă atitudinea favorabilă a unor pături nobiliare românești față de iezuitism, față de angajarea în această mișcare ce-și începuse ofensiva în Banat încă din secolul al XVI-lea³. Gabriel Ivul este un trimis al mediului bănățean ce se va încadra în propaganda Contrareformei, aducând însă însemnate servicii culturale. Făcea parte dintr-o familie de nobili români, membri în consiliul orășenesc al Caransebeșului⁴; născut la 15 martie 1619 la Caransebeș, a fost admis la 21 oct. 1637 în ordinul iezuit⁵. Ivul și-a luat doctoratul la Viena și Cașovia, apoi a predat 3 ani matematica, 6 ani filozofia și 20 de ani teologia în calitate de profesor „ordinarius“ în universitățile din Cașovia și Viena, după care funcționează timp de 12 ani ca „studiorum praefectus“ (îndrumător științific),

¹ Pesty, F., *A szörényi bánság és Szörény vármegye története*, vol. I, Budapesta, 1877, p. 229.

² Cotoșman, Gh., *Școala gramaticască din Caransebeș*, în *MitrBan* anul XI, 1961, nr. 7—12, p. 39.

³ Veress, E., *Erdélyi jezsuiták levelezése és iratai a Báthoryak kórából*, vol. I, Budapesta, 1911, p. 189.

⁴ Pesty, Fr., *op. cit.*, p. 253; din listele de *senatori ai Caransebeșului* face parte și un anume Ivuly Miklos ca notarius în consiliul Caransebeșului între 1641—1644. De altfel și astăzi în satele din jurul Caransebeșului se întâlnește numele de Ivul.

⁵ Veress, A., *Bibliografia româno-maghiară*, vol. I, București, 1931, p. 91.

fiind remarcat pentru cultura sa chiar și de principele Rákóczi II⁶; se stinge din viață în 1678, la Cașovia.

Studiile i-au permis să dobândească o vastă cultură, iar în ceea ce privește preocupările sale, pe lângă cele pur teologice, întâlnim cele de logică și filozofie. El completează astfel lista primilor reprezentanți ai culturii umaniste bănățene fiind o personalitate a unei etape mature, având în vedere că înaintașii săi din Banat: Ștefan Herce, Moise Peștișel, Ștefan și Franciscus Fogarași, Gheorghe Buitul s-au manifestat mai ales în domeniul traducerilor în limba română pentru uzul didactico-teologic al școlilor românești de religie catolică sau calvină din Banat. Prin operele sale, dar mai ales prin *Propositiones ex universa logica*, el devine unul dintre propagatorii logicii aristoteliene în forma ei neoscolastică, al aristotelismului în viziunea iezuită, al reanalizării compatibilității dintre Aristotel și dogma religioasă infirmate cu puțin înainte de umanismul renescentist italian⁷.

Preocupările sale filozofice sînt confirmate și de alte opere ca: *Philosophia Novella* (Cașovia 1661 și Zagreb 1663)⁸, *Philosophia* (Viena 1655), iar un alt grup de lucrări, deși cu conținut teologic, sînt pătrunse de același spirit de dispută raționalist, de acel „cogito” realizat prin acele „controversiarum fidei”: *Theses et Antitheses Catholicorum et A catholicorum* (Casovia 1667), *Historica Relatio Colloqui Cassoviensis. De Judica Controversiarum Fidei*⁹ (f. 1. 1666) și *Lapis Lydius seu praecipuae Fidei Controversiarum*¹⁰ (f. 1., f.a.). Ivul dă dovadă și de preocupări literare, el redactînd o antologie de poezii a 27 de retori ce apare la Viena în 1655 sub titlul: *Poesis Lyrica*¹¹, altă operă necunoscută pînă acum care completează însă bibliografia operelor lui G. Ivul este manuscrisul *Tractatus De Virtutibus Oficis, Fidi, Spe et Charitate*, și partea a II-a, *De paenitentia*¹², unde este coautor împreună cu Stanislas Gosecki, un alt iezuit. Manuscrisul s-a păstrat, și ni s-a transmis prin copia lui Andreas Szentgyörgyi de asemenea membru al ordinului iezuit, și a fost probabil folosit pentru uzul curent al școlilor confesionale.

⁶ Katona, Șt., *Historia critica regni Hungariae*, vol. XXXVI, Budapesta, 1814 p. 333. Cf. și Szinnyei, I., *Magyar írók élete és munkái*, vol. V, Budapesta, 1897, p. 232; Drăganu, N., *Mihail Halici. Contribuție la istoria culturii a sec. XVII*, în *Dacoromania*, vol. IV/1, 1927, p. 120.

⁷ Dumitriu, A., *Istoria logicii*, București, 1969, p. 874, cf. și *Istoria filozofiei românești*, vol. I, București, 1971, p. 104.

⁸ Veress, A., *Bibliografia...*, p. 97, arată că singurul interes care îl reprezintă această carte, este că ea a fost susținută ca teză de doctorat în fața lui G. Ivul, ca președinte al comisiei de examinare.

⁹ Szabó, K., *A régi magyar könyvtár*, vol. II, Budapesta, 1885, p. 326: această carte s-a tipărit la Cluj în 1679.

¹⁰ Cf. Sommervogel, C., *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus*, vol. IV, Bruxelles, 1823, col. 696: această lucrare ar putea fi o reeditare de către G. Ivul a cărții cu același nume a unui iezuit englez I. I. Goodwin (1601–1667).

¹¹ *Ibidem*.

¹² Păstrat la Biblioteca Acad. R. S. România, Filiala Cluj, Mss. cat. 457 a–b.

Lucrări cu aceeași tematică sînt frecvent prezente în Transilvania secolelor XVII—XVIII:

Antalfi Stephanus, *I Tractatus ad secundum secundae Divi Thomae de virtutibus theologicis, Fide, Spe et Charitate II Tractatus de poenitentia* (f. l. 1698);

Ambrus Jucundianus, *Tractatus theologicus de virtutibus* (Sibiu 1727);

Lengyel Károly, *Tractatus theologicus de virtutibus, Fide, Spe et Charitate* (Cluj, 1734);

Solomon Simeon, *Tractatus in librum tertium sententiarum de Virtutibus Theologicis: Fide, Spe et Charitate* (Cluj, 1772).

Manuscrisul întocmit la 1663 cuprinde 177 p., format $20 \times 15 \frac{1}{2}$ cm, scriere cursivă umanistă, fără a se indica locul conceperii. Structura manuscrisului se prezintă în 2 părți mari, cele amintite mai sus, fiecare împărțită în capitole tematice numite „Disputationes“, subîmpărțite la rîndul lor pe probleme referitoare la capitolul respectiv numite „Quaestiones“, în continuare ele discutîndu-se prin „Diciones“, enunțuri axiomatice, care apoi sînt comentate. Tot în structura manuscrisului intră și cele 606 de versete sau alineate.

- *Foaia de titlu* De virtutibus Theologicis et Poenitentia
Dictata a R.R.P.P. Stanislas Gosecki et
Gabriele Ivul Societatis Jesu 1663
Excepit Andreas Szentgeorgyi S.I.
- f. 1 — Tractatus
- f. 1 — 25 De Virtutibus Officis, Fide, Spe et Charitate
Disputatio 1
- f. 25 — 38 De absoluto forte et resolutione fidei
Disputatio 2
- f. 39 — 48 Quialis Deor esse Revelatio Dei Exterre, qua regi ad
absolutum forte fidei?
Disputatio 3
- f. 48 — 50 De Qualitate Autoritatis Revelentis?
Disputatio 4
- f. 50 — 67 De absoluto materiali Fidei
Disputatio 5
- f. 67 — 77 De pedregniscitis ad actum Fidei
Disputatio VI
- f. 77 — 85 De actu Fidei
Disputatio VII
- f. 85 — 92 De superrealitate Fidei
Disputatio VIII
- f. 92 — 93 De necessitate et habitu Fidei
Disputatio IX
- f. 94 — 96 fără titlu — începe cu un rezumat scurt a problemelor
tratate anterior, iar mai departe dezbate problema spe-
ranței
file nescrise

f. 97	In nomine Jesu Tertiae Partis Theologia Scholastica pars ultima De poenitentia
f. 97 — 110	Disputatio 1 fără titlu — tratează despre penitență ca virtute
f. 111 — 126	Disputatio 2 De actibus Poenitentia
f. 126 — 142	Disputatio 3 De effectibus Poenitentia
f. 142 — 177	Disputatio 4 De sacramento Poenitentia

Din datele menționate la sfârșitul unora dintre capitole se poate deduce că cele două părți nu au fost scrise succesiv, ci simultan, probabil că fiecare dintre autori au lucrat la câte o parte a lucrării în același timp.

Deși este doar o simplă lucrare dogmatică, totuși manuscrisul prezentat are o semnificație aparte, completând datele cunoscute despre Gabriel Ivul, varietatea problemelor teologice care l-au preocupat, cu atât mai mult cu cât această lucrare este nesemnălată până acum de antologiile iezuite sau de diferiți istorici de specialitate. Această lucrare confirmă ca și celelalte locul important pe care l-a avut acest emisar al românilor din Banat în mișcarea Contrareforme secolului al XVII-lea.

DORU RADOSAV

UN TRAITÉ INCONNU DE GABRIEL IVUL

(Résumé)

Répresentant de l'intelligence roumaine du Banat du XVII-e siècle, issu du milieu nobiliaire, Gavril Ivul a rendu, par son oeuvre, des importantes services aux jésuites auxquels il appartenait.

Le traité „De virtutibus Theologicis et Poenitentiae”, conçu avec Stanislas Gosecki en 1663, confirme une fois de plus son apport à la théologie, très étroitement lié — par d'autres des ses oeuvres — à la philosophie néoaristotélicienne. Le traité, non signalé jusqu'à présent, peut-être encadré dans une thématique répandue par d'autres nombreux ouvrages parus en Transylvanie aux XVII-e et XVIII-e siècle.

UN MANUSCRIS DIN BANAT DE LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XIX-LEA

Prezentăm un manuscris miscelaneu din sudul Banatului, aflat astăzi în proprietatea preotului Ilia Hergane, din comuna Grădinarii, fostă Căcova, județul Caraș-Severin, comună care este și locul de baștină a copistului, așa cum singur spune: „Această cinstită carte este a lui Pavel Trailovici, din cămăralnicul sat Căcova, fiind învățători în satul Mîniom”¹. Cartea, de format mic, în 8°, legată, conține 62 pagini + 1 filă scrise cu caractere chirilice, de aceeași mînă, una începută, de o altă mînă, precum și cîteva însemnări de familie, ale altei persoane, din jurul anilor 1880—1890, fără importanță.

În afara textelor propriu zise — varii și fragmentare unele — manuscrisul mai conține două prefete ale copistului, din care prima este posterioară celei de a doua. Prima prefață, scrisă cu litere de mînă, datează din anul 1819 și conține un fel scurtă biografie a copistului. Ea este impresionantă prin îndemnul către urmași, prin grija față de „patrie, comun și aproape”. Dovadă că ea este posterioară celeilalte prefete este și faptul că această filă este nenumerotată. Cea de a doua prefață, în afara citatului de mai sus, conține încă o frază, un blestem des întîlnit în literatura vremii: „Și tine să va îndemna ca să o fure [cartea!] să i să versă mațele ca lui Arie și să-l bată Dumnezeu și 40 de sfinți. 20 martie, anu 801”.

¹ Preotul Ilia Hergane ne-a atras atenția și asupra următorului text, aparținînd tot lui Pavel Trailovici, scris pe Octoiulul de Rîmnic [1706] care se află printre numeroasele cărți bisericești vechi existente în proprietatea bisericii din Grădinari:

Dumnezeire pre celb de curund răposatb pre D[o]mnulb I/osif Ioannovici de Șacabent, din ceste vremel/nice la cële vĕcinice lăcașuri a-lb muta bine/au voitb. Iosif nu mai/iaste, nici să mai vĕde! / Șacabentulb s-au mutatb, cine nu va crĕde!!! / Iară acumă ca o floare în staulb oilorb răsărindb / de D[u]mnezeu înaltb prĕ osfințitulb D[o]mnul Pe/tru Ioannovici de Vidacb Ep[i]scopb al Verșe/țului. Pre carele noroadel bine ilb cuvintĕ/ză și strigă de zice: Bucură-să eparhiĕ vă/zindu-și buna nădĕjde, care prinb păstoriul/său D[u]mnezeu o întărește. Fiind arhiereu în/duratb, credincios și nălenevos, și turma / a-și cerceta, bine a o înfrumșea. Și foarte / multb să silĕște, bisĕricile împodobĕște / ca pră celb ce au strălucitb a fi arhiereu cin/stitb. Însemnată în Căcova 21 februar 812.

Pavel Trailovici, normalnicb tinerimei învățătoriu și răcomenduluescb normalnica învățătură școlarilor celorb mie încredințați.

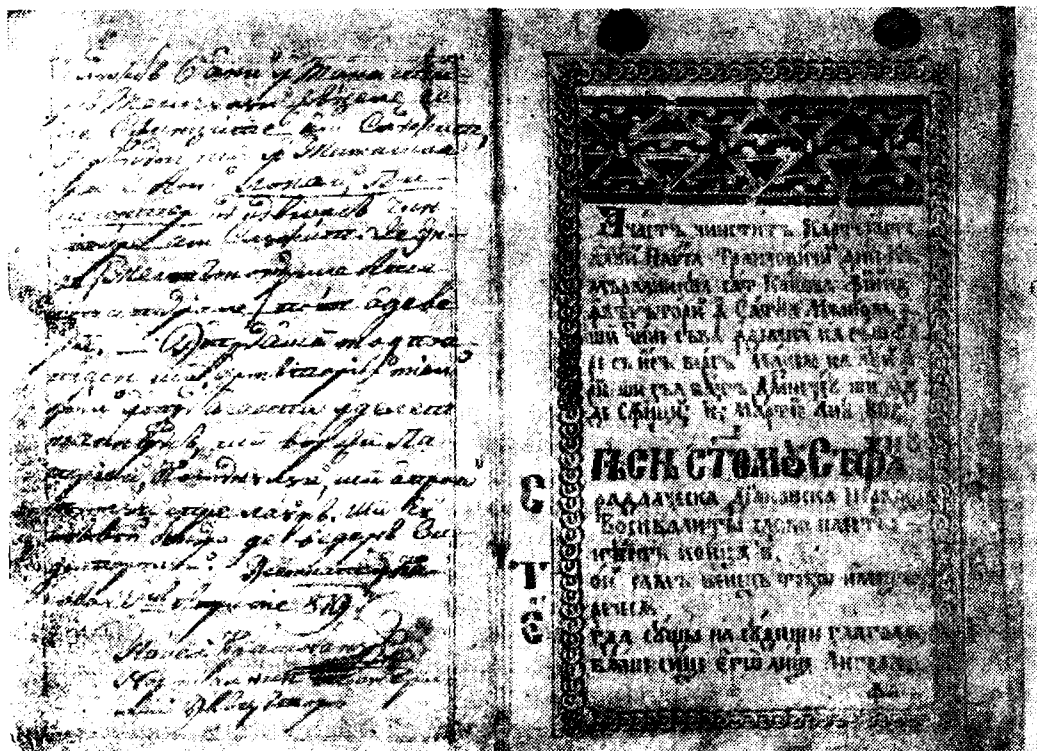

Fig. 1 — Un manuscris din Banat. Sfirșitul prefeței din 1819 și prefața din 1801.

Din felul în care sînt datate cele două prefețe rezultă că intervalul aproximativ în care a fost scrisă „această carte“ este 1801—1819.

Prima prefață este semnată „Pavel Crașobanul, normalnic tinerimii învățători“. În cea de a doua prefață, după cum s-a văzut, se spune că „Această cinstită carte este a lui Pavel Trailovici“. Că Pavel Crașobanul și Pavel Trailovici sînt una și aceeași persoană ne arată, în afara scrisului, semnăturile din registrele de spovediți din Cacova, semnături asupra cărora ne-a atras atenția proprietarul manuscrisului. Dacă în compararea scrisului celor două prefețe ar putea exista oarecari dubii, fiind vorba odată de o grafie, altă dată de caractere de tipar, asemănarea semnăturilor din registrele amintite arată clar că este una și aceeași mînă. Astfel, din 1804 pînă în 1813 copistul nostru semnează *Pavel Trailovici*, din 1814 pînă în 1817 *Pavel Crașobanul*, iar în 1813, pe *Suma pruncilor de școală*, se iscălește, de data aceasta cu caractere latine, *Paulus Trajlovics, Ludi magister*.

Conținutul prefețelor, ca și scrisul îngrijit, caligrafic al manuscrisului ni-l arată pe copist ca un bun cărturar.

Chiar dacă nu ar exista cele două prefețe, cartea ar putea fi cu ușurință datată, după alfabetul de tranziție al textelor, după chenarele stil rococo care împodobesc paginile ca și după motivele ce marchează începutul unor texte, toate caracteristice sfârșitului secolului al XVIII-lea și, majoritatea, foarte răspândite în Ardeal.

Cartea este scrisă cu cerneală neagră (de coajă de nucă probabil), și unele majuscule, ca și o parte din text, spre sfârșit, cu cerneală roșie.

Din punct de vedere al grafiei semnalăm:

Ѣ = *ă*, rar *î*

Ѣ apare sporadic, mai ales în unul dintre texte, dar fără a avea vreo valoare.

Pentru *î*-, [*în*-, *îm*-] (inițial): ↑; în celelalte cazuri *î* este redat prin *а* care, uneori, are valoare de *ă*, *ea*.

Ѧ = *ea*, rar *e*

Ѧ = *ea*, rar *e*

ω = *o*

oy = *u*

й = *iot*

і = *i*, *ii*

и = *i*

ѵ = *v* sau *i*

Înainte de a trece în revistă conținutul manuscrisului cităm, pentru atmosfera acelei epoci în care el a fost scris, un pasaj din *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea* a lui Nicolae Iorga în care, în câteva fraze, se încheagă portretul unei lumi: „Se cetiau, de toată lumea, fără deosebire și se căutau plăcere sau învățătură în ele — *Visul Maicii Domnului*, *Minunile* sfinților populari, *maxime* culese de prin cine știe ce culegeri grecești ori slavone ori adunate din cărțile tipărite de cărturari, *gromovnice*, care lămureau groaza cutremurilor, *întrebări și răspunsuri*, *catechisme* pe care nici un sobor nu le încuviințase și nici un mitropolit nu le binecuvântase, *trepetnice* care făceau înțelese tainicele prevestiri ale semnelor, *cărți de visuri*, care dădeau un sens icoanelor plăcute sau strașnice ce populează somnul, slove de ciumă, prevederi de vreme, rețete care lecuiau ca oricare altele, calendare veșnice și profeții. Se copiau la nesfârșit manuscripte, se răspindeau pretutindene și se cetiau de ori și cine, mai mult decât cronicile, mai mult decât cărțile bisericești, pentru că aici, în aceste produse naive, vorbea un prieten, un tovarăș pentru suflet și inimă, al cărui scris nu se deosebia întru nimic de ideile confuze și sentimentele simple ale cititorilor.”

În această epocă și în acest spirit este alcătuit și manuscrisul în discuție. O încercare de sumar se prezintă astfel:

1. Prefața din 1819

2. Prefața din 1801

3. Cântarea sfântului Ștefan (în slavonă)
4. O cugetare a lui Platon
5. Simbolul credinței (în limba germană)
6. O rugăciune de binecuvîntare
7. Un „Calendar“ care conține scurte sfaturi practice, referitoare la muncile agricole specifice fiecărei luni și la viața de familie — un fel de poezie didactică — agricolă, oarecum asemănătoare cu ceea ce ne va da mai tirziu V. Aaron în *Anul cel mănos*
8. Leacul sugelului ce să face la deget
9. O poveste despre felul în care un doftor (vraci) a întinerit patru babe — motiv de proveniență răsăriteană, destul de răspândit în folclorul universal
- 10, 11. Două „Scurte ciudate povești“, în versuri — una o variantă a temei „blăstămului de mamă“, cealaltă a „ulciorului cu lapte“, ambele de factură răsăriteană, cărora *Halimaua* și *Nassredi Hodja* le-au dat o largă circulație. Chiar și la noi în țară s-au notat, pentru prima temă de exemplu, nu mai puțin de 26 variante dintre care una în *Calendarul de la Arad* (1858—1885), foarte apropiată de cea a manuscrisului de față

Fig. 2 — Un manuscris din Banat. Fragment din ultima „Poveste”.

12. O „Povestă“, mai mult o predică, în care se dau sfaturi creștinești, punându-se în antiteză binele cu răul, răul cu iadul, acesta din urmă fiind prezentat într-o viziune apocaliptică, foarte asemănătoare aceleia din *Călătoria Maicii Domnului la iad*, care a cunoscut o foarte largă răspîndire la noi

13. Cazania lui Leuterie și a lui Tarasie pentru cele 12 vineri mari carele sînt prestă an înaintea [a] 12 praznice cu tilcuiala lor

14. Trei cugetări

15. Din „Pilda filosofească“ și „Grăește Solomon“, care sînt, de fapt, cîteva din cunoscutele pilde ale lui Solomon

16. Povestea boierului care avea doi robi — scumpul și pizmătarețul

17. Un fragment de început dintr-o poveste a unui om bogat, Ghermanul, care avea trei fii

18. O „Povestă“ care nu e altceva decît o interesantă contaminare între *Legendele Duminicii*, epistolă apocrifă de foarte largă circulație în epocă — dar, aici, cu o introducere diferită față de cele din tipologia cunoscută — și *Visul Maicii Domnului*, amuletă cunoscută pînă tîrziu în popor datorită, probabil, exorcismului pe care, ca și epistola precedentă, îl conține

19. Un fragment din *Floarea Darurilor* — fragment care conține o temă răspîdită în folclorul nostru (v. Jipescu, în Gaster Mozes, *Chrestomație română*, II, București, 1884, p. 266).

Textele par să fie copiate din surse diferite. Pentru aceasta pledează în primul rînd diferențele de limbă dintre texte (de ex. în cele două *Scurte ciudate povești* se înregistrează cuvinte ca *strai*, *clocă*, *borească*, care, ca și fonetismul din *să o sparj*, ne trimit spre Crișana, pe cînd textul următor conține numeroase forme mai vechi: vocativul *oame*, adverbul *curund*, pronumele relativ *carele*, viitorul *va* + conjunctivul: *va să mergi*, forme verbale compuse inversate: *datu-ți-am* etc., mai frecvente decît în alte texte), faptul că unele bucăți nu au fost terminate ca și perioada lungă în care au fost scrise.

Variantele aceluiași cuvînt, existente în unul și același text, chiar pe aceeași pagină (ex. *pe/pre/pră*, *prîntu/pentru*), nevoia de a explica unele cuvinte prin sinonime: *doștor* (*vraci*), *tărmin* (*soroc*) sau utilizarea lor în același text (*asin/măgar*, *sfadă/gîlceavă*, *coptură/poroi*, *mumă/maică*, *cununie/căsătorie*, *carte/scrisoare*), ca și unele încercări de localizare a textului (vezi versul „La tîrg cătră Timișoară“), par să arate că Pavel Trailovici nu a copiat fidel, permițîndu-și nu numai „scăpări de condei“ ci chiar și unele reproduceri mai libere care se pot bănuși și în folosirea unui stil oral, a vorbirii indirecte libere ș.a. Care este însă contribuția sa nu se poate spune cu precizie în primul rînd pentru că lipsește — cel puțin deocamdată — posibilitatea confruntării cu originalul și în al doilea rînd pentru că în Banat unele forme arhaice au constituit pînă tîrziu — sau chiar mai constituie — o particularitate dialectală. O comparație sumară cu doi scriitori din aceeași epocă — Tichindeal și Nicolae Stoica de Hațeg — îl arată pe „normalnicul tinerimii învățători“ ca si-

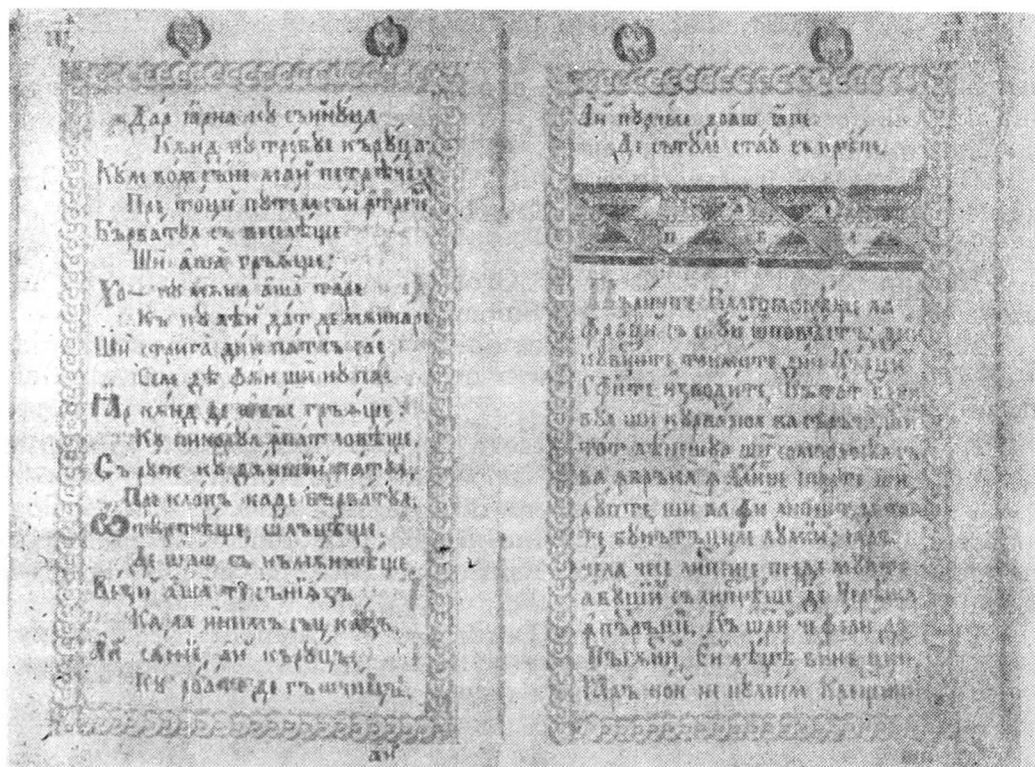

Fig. 3 — Un manuscris din Banat. Fragment din „Scurte, ciudate povești” și „Predică”.

tuat pe o linie de mijloc, între stilul cărturăresc, influențat de Școala Ardeleană, al lui Țichindeal și cel absolut liber, plin de forme dialectale, al celui de al doilea. Să nu uităm însă că Pavel Trailovici era un copist! Totuși, există numeroase elemente care îl apropie, dacă nu ca frecvență, cel puțin ca problematică, de Nicolae Stoica de Hațeg. Cîteva caracteristici ale limbii manuscrisului:

1. — Particularități fonetice:

Numeroase cuvinte cunosc două variante, datorită alternanței e/ă: *departe/dăparte*, *precum/prăcum*, *deci/dăci*, *blăstema/blăstăma*, *pre/pră*, *țedulă/țădulă* ș.a., iar unele numai forme cu ă: *trăbuiaste*, *năgrăitor*, *jăfuiesc*, *băznă*, *am mărs*, *am prăfăcut*, *tămniță*, *priatăn*.

Diftongul *ea* se reduce la *a* după *z* (*păzască*) și (*roșățu*, *greșală*).

După labiale — și uneori inițial — diftongul *ie* se reduce la *e*: *perde*, *vermî*, *fer*, *pele*, *ferbinte*, *esă*, *eși*, *ertat*.

Consoanele finale *ț*, *ș* și *z* sînt de obicei dure: *iarăș*, *să mă sloboz*, *scoatetș* (dar și *buți*), *toț* (dar și *toți*), *luaț*, *puneț* ș.a.

În două exemple apare palatalizarea lui *t* la *ci*: *ce* pentru *te* și *zmînesc* pentru *zmîntesc*.

Să mai amintim, pentru păstrarea fonetismului vechi, cuvintele: *frîne*, *vîrvul*, *supt*, *rădica*, *vîne*, *striîn*, *pîne*, *sirac*, *a ceti*.

2. — În morfologie:

Vocativul vechi *oame*.

Apariția unor forme articulate acolo unde astăzi nu se mai întrebuințează: *n-are dragoste către fratele*.

Lipsa, foarte rară, a articolului hotărît: *lupu, vîntu* ș.a.

Plurale în *-e*, acolo unde astăzi sînt în uz cele în *-i* și invers: *gurele, fruntele, omide, boalele, pizmi, farmeci, uliți, pedepsi*.

Forme de singular identice cu cele de plural (din cauza trecerii *e>ă*): *lăcustă*.

Substantivul *rod* are pluralul *roduri*, iar genitivul de la *adormire* este *adormirei*.

Pronumele.

Sînt atestate, deși nu frecvente, formele *luiș, eluș; vouă* apare o singură dată în forma *voave*, iar *carele* este mult mai frecvent decît *care*. Adjectivul demonstrativ masculin antepus *acel* are, de obicei, forma *acela*: *acela om, acela vrăjmaș*.

Verbul.

Imperfectul pers. III pl. fără desinența *-u*: *ei umbla, striga, învăța, grijea* etc.

Forme „tari“ ale perfs. — foarte frecvente de ex. la N. Stoica — întîlnim o singură dată: *tu rămaș*.

La perf., pers. III sg. este egală cu pers. III pl.: *el au făcut, au mers, au văzut* etc.

Viitorul exprimat prin *va* + conjunctiv: *va să facă, vei să moștenești, vei să te muncești* etc.

Forme perifastice de mmcp: *el s-au fost vestit*.

Infinitivul este folosit rar: *la judecată iastă a merge*.

Formele iotacizate ale verbelor sînt foarte frecvente *văz, îi pui, să sae, să cază, să vază, să paț*.

Sînt reflexive verbele: *a se zăbovi, a se pricepe* (= a înțelege).

A *ține* este de conj. a II-a: *a ținea*, iar *a scrie* de conj. I: *a scria*; pers. III pl. ind. prez. a lui *a ucide* este *ei ucig*, conjunctivul lui *a prăda* este *să prede*, a lui *a crăpa*: *să crepe*, a lui *a mîncă*: *să mînce*, a lui *a avea*: *să aibi*.

Inversiunea formelor verbale compuse este foarte frecventă: *zis-ai, băga-te-voi, veni-va, face-ți-l-voi*; apar chiar inversiuni cu complementul direct: *știu-le*.

Unele forme ale adverbilor, prepozițiilor și conjuncțiilor au fost amintite pînă acum. Mai notăm: *nimică* pentru *nimic*, *acuma* pentru *acum*, *numai* cu sens de *dar*, *ci, întru* pentru *în*, *de* pentru *dintre*, conjuncțiile *au ... au* pentru *sau ... sau* și *o ... o* pentru *ori ... ori*, *ca cum* pentru *cum*, *cum că* pentru *că*.

3. — În sintaxă:

Apoziția se acordă, de obicei, în caz, cu substantivul determinat: *a lui Ioann botezătorului vostru, a lui Hs. Dumnezeuului vostru, a lui Ioan sfîntului vostru*.

În construcțiile atributive, articolul posesiv — invariabil — apare uneori în situații în care azi nu se mai obișnuiește: *tăerea capului a lui Ioan, naintea înălțării a lui Hs., moarte a tuturor.*

Complementul direct apare uneori fără *pe*: *nu-ți aduce aminte care zac.*

Complement direct cu *pe* și pentru substantive nume de obiecte: *blăstemînd pre tatăl și pre zioa care s-au născut.*

Topica cunoaște numeroase inversiuni, specifice limbii vechi: *foarte vii dă dăparte, noi nu putem mai răbda, ca să mai bine durmîț, apa în rin o ai prăfăcut ș.a.*

4. — *Lexicul:*

Cuvinte vechi: *a izvodi, beceznic, uriciune* (= scîrbă), *piericiune, a se închipui* (= a imita), *zămisli, a se prici, pizmătareț, chivirnisală* (= socoteală), *pocaianie, otăcinică, proklet, a certa cu moarte, cu tunet* etc. — multe legate de literatura religioasă, dar care azi nu mai circulă în Banat (cu sensul din manuscris). Alte cuvinte există și astăzi, cu o circulație regională mai mult sau mai puțin restrînsă: *gazdă, cucuruz, a sudui, a se slobozi, a anina, a beli, țadulă, zminti, a se prăumbla, blagoveștenii, a cure, zănat* (= meserie).

Cuvinte sau forme pe care nu le-am găsit atestate în principalele dicționare ale limbii române:

vieție: Că eu sînt cu vieție

Din părint de omenie

a se nămînji: a se murdări, mînji

găociță: dimin. al lui g ă o a c e

poturele (pl.): diminutiv al lui p o t o r, veche monedă

rătreală = vătrai (?)

întinerime = întinerire

inăție: deriv. al lui i n a t „ciudă, necaz, pizmă“

cămăralnic — deriv. din *cămară* (sens sub infl. germ. Kammer) cu sensul de „vistierie, fisc, administrație“

săinuță pentru *săniuță*

Cîteva expresii și locuțiuni cu caracter popular dau culoare textului: *scaun de minte, nici la ochi te freci* (= nu-ți pasă), *ți-au apus soarele tău, dar de cum* (= dar de unde), *a se da în legea cuiva, a ajunge pe cineva, a rămîne pe cineva, să n-am eu parte de . . . ș.a.*

Pentru frumusețea lor — deși nu sînt inedite — am menționa cîteva comparații: *păcatele sînt: cîte stele pe ceri, cît năsipul mării, cîtă frunza codrului, cîtă iarba pămîntului, păcătosul este ca un porc ce să tăvălește în noroi, trupul ca un lemn dă coajă jîpuit.*

Sumara prezentare a manuscrisului n-a urmărit decît să arate că ar merita o cercetare mai atentă atît a faptelor de limbă cît și, mai ales, a circulației și prelucrării motivelor diferitelor teme.

NOTĂ ASUPRA TRANSCRIERII

Prezentind un manuscris de la începutul secolului al XIX-lea, s-a dat o transcriere simplificată. Astfel:

ч = ce, ci	ї, и, ѣ = i
чн = ci	у = y
че = ce	ѳ = th
↑ = i, in, im	ю = ia
Ѡ = i	ѡ = ă
т, ↑ = ă	ѣ = b
ω = o	

Punctuația a fost refăcută, în scopul facilitării, pe cât posibil, a lecturii manuscrisului. Indicația [*sic*] nu s-a dat decât în cazuri în care s-a considerat absolut necesar.

Completările din paranteză dreaptă [...] ne aparțin.

Bara / desparte rindurile. Două bare // indică sfârșitul unui text.

Prima filă, nenumerotată de autor, a fost numerotată de noi: I^r v. De la pag. 1—49 numerotarea aparține copistului, iar în continuare a fost făcută de noi.

Au fost lăsate la o parte atît textul *Rugăciunii Sf. Ștefan*, cît și *Simbolul credinței*, deoarece ele nu prezintă interes pentru limba română și pun probleme speciale de transcriere.

*

I^r. Dintru pomenirē și zi-/lile prē luminatului și/ stăpunitorului împăratu-/ lui nostru Franțescu l^{iul}/ prin răposatul domnul Va-/ silie Nicolici directo-/ rul am primit slujba/ învățătorēască la 13 zi a/ lui noemvrie a anului 797./ Dintru carii ani în cămăral-/ nicul sat Mîniom 6 ani/ și 16 în Cacova, cu totul 22/ de ani putut-am iubirē/ de oameni și blîndețe-/ le prăcum celor de înalte/ stări domni așa și căco-/ venilor. Afară de aceasta/

IV. slujbă 6 ani în manasti-/rē Masicului fēțele ce-/le sfințite am slujit,/ prăcum și în Timișoa-/ra 2 ani locai pi-/tinter cu cuvioasă cin-/ stire am slujit. De un-/de testămonurile ate-/ staturile pot adevē-/ ri. Întru așa mod poh-/ tesc și următorii miei / fii întru aceasta îndelet-/nicindu-să și vor fi pa-/ triei, comunului și aproa-/ pelui spre laudă. Și eu/ mă voi bucura de vederē zi-/ditorului. Însemnat în Ca-/cova 26 aprilie 819./ Pavel Crașobanul/ Normalnic tineri-/mii învățători//

1. Această cinstită carte iaste/ a lui Pavel Trailovici din că-/măralnicul sat Cacova fiind/ învățători în satul Mîniom./ Și cine să va îndemna ca să o fu-/re să i să versă mațele ca lui A-/rie și să-l bată D[u]mnezeu și 40/ de sfinți; 20 martie anu 801.!!

2. Platon filosoful au zis: 3 lu-/ cruri jăluște inima mă: pre/ bocat cînd ajunge la sărăcie,/ pre cel cinstit cînd îl ruși-/ năză, pre cel înțelept/ cînd îl/ ride un nebun.//
4. Cel ce ai săturat pre noroade/ în pustie și lăi [= le-ai] izvorît lor a-/pă din piatră și la Cana Ga-/ lilei apa în vin o ai prăfăcut,/ însuț plină înmulțește-o, însuț/ vinul blagoslovște-l, însuț ca-/sa acesta întărește-o și celora / ce nău [= ne-au] priimit pre noi plată ce-/răscă dăruște-le ca un bun și/ de oameni iubitori.// Luna lui ianuarie/ are zile 31/ Cînd e zăpada împietrită/ Și sanie isprăvită, Ce stai/ inimă întărită, În sanie ne-/suită?/ Luna lui fe-/vruarie are zile 28/ Acum vîrsta tinerescă/ Prê frumoasă să înflorască/
5. Ca să se căsătorască, În urmă/ să nu jălăscă./ Luna lui martie are zile 31/ Plugarule! eși afară, Eși cu/ plugul la hotară, Că ȝ-au deș-/chis ușe iară Dră-/gălașe/ primăvară./ Luna lui aprilie/ are zile 30/ Acum viē toț dorēște Lucra-/ rē sa și pohtește Până mază-/ga nu răbēște, Apucă-te, că ē/ crēște./ Luna lui maiu/ are zile 31/ Lung e anul sau o vară Și/
6. nu-i frumos la hotară Ca a-/cuma pre afară, Aceasta e lu-/nă rară./ Luna lui iunie are zile 30 / Oh ce lună drăgălașă! Că/ te saturi de cerēse Și pot/ umbla și în cămașă, Că-i/ cu căldură trufașă./ Luna lui iulie are zile 31 / Cînd mai vîrtos muerile să/ grăbesc cu sēcerile, Vesele in-/ cep cîntăcile, Adunindu-ș/ mănunchile./ Luna lui avgust are zile 31 / Mai privește la hotară, Că/ rămîn deșarte iară Nu mai/ vezi grîu pre afară, Lău [= le-au] că-/ rat toate cu cară./ Luna lui septemvrie are zile 30 /
7. Acum scoateț plugurile, Sămă-/naț pămînturile, Răsipēște/ sāmîntile Ca să-ț aduni mă-/ nunchile./ Luna lui octomvrie are zile 31 / Lăgă buti, gătește vasă, Și/pornēște de acasă În viē cē nă-/culēsă Și le umple toate/ rasă./ Luna lui noemvrie are zile 30 / Vîntu bate, frunza pică, Nu rămîne în cîmp nimică Și ni-/ci o floriceică Insuș nu să mai/ rădică./ Luna lui dechem are zile 31 / Ploae, ninge, iarna vine, Ai/ haină bună pre tine? Că cînd/ înghēță can bine, De frig ȝi-e/ vînele pline."
8. Lăcul sugelului ce să' face la dēget' Îndată cît vei simȝi că in-/cepe a te durē vîrvul degetului/ și va să să facă sugel bagă-l/ în apă caldă cît vei putē su-/feri de ferbinte și îl ține/ acolō până să va răcori ceva/ apa, apoi după acēē fă altă/ apă iară caldă și iarăș a-/ șa urmăză de vro cîte ori/ după olaltă, că-ț va trēce dē-/ că vei face acēsta în pripă' și tocma în zioa dintii/ cînd încēpe a te durē dēge-/tul, iară dacă va apuca a/ să învechi sugelul și nu va/trece cu apa cē caldă, la-/să-l în pace până va trece ro-/
9. șaȝa din vîrvul dēgetului,/ apoi ia miez de pîne și ferbe-l/ în lapte dulce până să va îngroșă' cu [sic] aluatul cel vîrtos, pune și/ putîncică [sic] miare și te lăgă'cu el, sau zdrobește frunză de/ macriș și pune acolō sau și/aloat acru dacă să va coace su-/gelul, numai cît vei simȝi cop-/tura să o sparȝi ca să cură po-ro-/ile afară, altmîntrelē poroi-/le acestē întră până la os și/ mănîncă și osul.// Un doftor (vraci) ce întru' a sa știinȝă foarte iscusit s-au/ fost vestit, începu de la o vre-/me a vesti cum că el poate să/ întinerască pre oamenii cei bă-/ trîni. Aceasta au înȝăles din-/
10. tru-n sat patru babe, care învo-/indu-să la cuvînt una cu alta/ au plecat la acel vestit doftor/ ca să le întinerască. Și așa s-au și tocmît cu dînsăle dofto-/rul, cu o sumă de bani plată/ pentru întinerime! Deci așa/ începu meșteșugul cel

politicesc:/ le întrăba pre toate cu numele/ care de câț ani este? spre ca-/re răspunde întâi Ana de 98 de/ ani, Sora de 84 de ani, Brîn-/dușa de 79 de ani, Petca de 75/ de ani. Acești leu [= le-au] scris pe o țe-/dulă și zisă cătră babe, ca/ după trei zile să se afle iară/ la dînsul, spre care tărmin (so-/roc) babele negreșit s-au și / aflat toate de față. Atuncē/

11. doftorul zisă cătră babe/cum/ că au pierdut țādula cu nume-/le lor, însă să-i spună a doao oa-/ră ca să scrie pre altă țādulă./ zicînd: Știți voi pentru ce poh-/tesc eu să știu anii voștrii? pen-/tru că care babă să va afla mai/ bătrînă să o belesc și din tru-/pul aceiē se fac lēcurile cu ca-/re să întineresc pre cēlelalte./ și așa le întrăba iarăș cu nu-/ mele care de câț ani este? Răs-/punde întâi Ana, de frica mor-/ții, de 56 de ani, Sora de 49 de/ ani, Brîndușa de 43 de ani și/ Petca de 38 de ani. Deci du-/pă ce și acești au scris lēu [= le-au] pus/ termîn iarăș după trei zile să/ se afle la dînsul, care negreșit/ iarăș au ascultat. Iară atun-/
12. cē scoasă doftorul amîndoa țe-/ dulile zicînd: Iată am aflat/ țedula ce o pierdusem și aicē/ chiar aflu acum cum că v-am în-/tinerit. Că Ana mai nainte/ cu șasă zile era de 98 de ani,/ acuma să află de 56 de ani, So-/ra era de 84 de ani, acuma numai/ de 49 de ani, Brîndușa era de/ 79 de ani, acuma numai de 43/ de ani, Petca era de 75 de ani,/ iară acuma este numai de 38/ de ani. Și așa lēu [= le-au] căutat a/ plăti doftorului toată o-/stenēla după cum s-au fost/ tocmită// Scurte ciudate povești/ Într-un oraș nu departe,/ Trei diaci învăța carte/
13. Carii odată simțiră/ Că toți banii îș sfîrșiră./ Socotind ce să mai facă./, Cătră cîmp afară plăcă./ Dau de un om dormind bine/ Și de friu asinul ține./ Stau toți trei să socotēscă/ Asinul cum să-l răpēscă./ În urmă unul grăește:/ Stați că știu ce trăbuēște! Luaț friul carele ține/ Și-l puneț în cap la mine,/ Apoi șaoa în spinare/ Și-l duceț la vînzare./ De se va scula îi voi spune/ O mincinoasă minune./ De grabașa făcură./ Asinul cu preț vîndură./ Iar cînd omul să deșteptă/ Înlemni de acē faptă/
14. Zicînd: oh ciudată vēste/ Asinul mieu unde estă?/ Diacul zice cu jēle:/ Oh, vai! păcatele mēle./ Minunēză-te stăpine/ După ce toat[e]- ț voiui spune. Că eu sînt cu vieție/ Din părintē de oamēnie/ Și cînd mă grijē mai tare/Făcui o greșală mare/Pentru care cu ocară/De grabă mă blăstămară/ Și pre D[u]mnezeu rugară/ Să mă mute într-o fēră./ D[u]mnezeu făcu minunē/ Că ascultă rugăciunē:/ Văz că pelē mi să schimbă,/Văz că mă îngroș la limbă: Sînt fēră năgrăitoare,/Măgaru cu patru picioare./
15. Acum lēu [= le-au] venit în fire/ Din părintēscă iubire/ Și pre D[u]mnezeu rugară/ Ca om să mă facă iară./ Acuma eu mă rog de tine/ Iartă-mă, lasă, fă bine/ Și să mă sloboz acasă/ Ca să aibi în ceriuri masă./ Așa omul dacă vēde,/ Diacului toate crēde./ Zice: caută-ț de trēbă./ De asin nu mai întrēbă. / Să duce la țîrg odată,/ Îș vede asinul iată./ El începe cu mirare,/ Ca și cine minte n-are:/ Dar ce ai greșit iară?/ Oh! iarăș te blestēmară,/O, vai de tine sirace!/ Și lasă omul în pace./
16. Odată, din voe bună,/ Doi tineri să împrăună/ Întru sfî[î]nta cununie/ Și drēpta căsătorie./ Iară într-o diminētă/ Zăcînd supt strai cu dulceață./ Așa oftēză bărbatul,/Cît li să mișca și patul:/ Cum vom să trăim, borēsă!/ Că n-avem nimic în casă?/ Iară ia zice: nu te tēme,/ Că sîntem gazdă cu vrēme./ Am supt pat

- o clocă bună./ Clocește mai de o lună./ I-am pus doazăci de oao./ Să ne scoată marhă noao'. Și lasă puii toț să crească/ Și pre toț puiu să clocescă./ Așa, cînd vor cloci toate./ Una doazeci va scoate/
17. Și de toate doao sute/ De găini vor fi prin curte./ Iară odată le voi prinde, / În tîrg cu preț le voi vinde./ Părêchê doao groșiță, / Zêce zlot bag în lădiță./ Deci cumpăr doao purcele/ Cu cucuruz pre lingă iale,/ Care dacă mari vor crește/ (Știu, porcul să înmulțește),/ Una cîte șapt[e] fată./ Sînt patrusprezêce iată,/ Și cînd acee voi vinde,/ Bani ce bine vor prinde./ Că precum ne vom pricepe./ Vom cumpăra doao iape,/ Hamuri, căruțe și frîne./ Trăim de astăz până mine./ Că mergem la cîmp, la moară,/ La tîrg cătră Timișoară./
18. Dar iarna cu saniuța,/ Cînd nu trebuie căruța./ Cum vom să ne mai petrecem./ Pre toți putem să-i întrêcem./ Bărbatul să veselêște/ Și așa grăește:/ Ho, nu mîna așa tare,/ Că nu lîi [= le-ai] dat de mîncare./ Și striga din pat să sae,/ Să le dă fin și nu pae,/ Iar cînd de ovăs grăește,/ Cu piciorul în pat lovêște,/ Să rupe cu dinșii patul,/ Pre clocă cade bărbatul,/ O turtêște, o lătêște,/ De oao să năminjêște./ Vezi, așa te sâniêză,/ Ca la inimă să-ț cază./ Ai sanie, ai căruță/ Cu roate de găociță,/
19. Ai purcele, doao iape,/ De sătule stau să crêpe./ Părinte, blagoslovêște, la/ frați să spui o povêstă: din/ cuvinte tocmite, din cărți sfinte izvodite. Că tot beți-/ vul și curvariul va sârăci și / tot lêneșul și somnorosul să/ va îmbrăca în haine sparte și/ rupte și va fi lipsit de toa-/te bunătățile lumii. Iară/ ceta ce se lip[s]ește, perde multe/ avuții, să lipsêște de cerêșca/ împărăție. Că ori ce feli de/ păgîni, ei lêgê bine țin,/ iară noi ne numim creștîni/
20. și sîntem mai răi decît / nește păgîni; că noi bună/ lege avem și de ocară o' ținem./ Ci vă rog, creștîni, să a-/ scultaț, rămîn ale lor toa-/ te și ale lor priateni dul-/ ci, că cu ei în iad să vor du-/ ce, să zacă în vîci la închisoa-/ re, în vermi. la înputoare./ Și după a lor beceznicii/ și blăstămăție să vor mun-/ ci în locul de vîcie. (Iară/ oamenii aceștêlalț sînt/ mai răi și blăstămaț. Și/ măcar care din dregători/ Sînt lupi și mîncători./ Iară care are cîte un ban,/ el îi pe toț dușmani și/
21. care are cîte ceva poturile/ lui i [= i-i] gîndu tot la ele, și/ muncește tot să grămădê-/ scă, ia[r] nu să miluêscă. Nu/ vezi, oame, că pofta trupu-/ lui iaste moartê sufletu-/ lui. Ci precum v-am spus și/ colê mai sus, că pentru a-/le noastre rêle fapte D[u]m-/nezeu curund ne va bate. Ia-/ră de cei sârăci nu li-i gri-/jă, nici aminte, măcar să/ să prăpădêscă. Și cei/ bogați nu-i miluesc, ci pre/ cei sârăci îi jăfuesc,/ încă vai de norocul sârăcului/ cînd îl vezi la ușa bogatu-/lui, cît căștigă cîte un/ ban, lui i să pare că-l cere un an, că poftesc bogații pre/
22. binele lui să nu vază și/ binele cel ceresc să înstrînê-/ză. Că măcar ce păgîn din/ lêgê lui nu robêște, iară/ creștin pre creștin robêște/ și jăfuiêște. Că cele porun-/ cite nu li-i gri_jă, nici a-/minte. Și cînd veniț la/ casa de rugăciuni, voi veniț/ cu o sarcină de minciuni,/ pizmi și alte minciuni./ Popii încep a ceti, iară voi/ a șopti; popii încep la ru-/ găciuni, iară voi la minciu-/ni. Cum umblă vrăjma-/ șul pîntre voi, ca cum/ umblă lupu pîntre oi,/ tot rănînd sî vă răpêscă,/ să mergeți cu el în iad să vă/
23. muncească. Urechile vi le asur-/ zește și ochii cu somn vi [= vi-i] lă-/ comește. Și vă duce în urăciuni,/ ca să nu staț la rugăciuni. Și/din cele mai mare scoate

- dra-/ cul rîs mai tare, ca și alții/, să scornescă și spre rîs să se/ pornescă. Și vă scoate din/ biserică și pre afară, ca să/ faceți cu alții sfadă și gîl-/ ceavă, ca să fie rugăciune fă-/ră nici o trébă. Și în tot/chipul vă silește, cu [sic] dracul/ așa voește: să tot faceți/ ceartă și gîlceavă, ca să fie/ ruga fără nici o trébă./ Că tu oame sărace nici cru-/ce nu-ți știi face, și puterni-/ cul D[u] mnezeu tîu [= te-au] cinstit/
25. cu chipul său, ți-au pus scaun/ de minte ca să cauți și na-/ poi și nainte, că dinapoi/ moartă te goneste, iară/ dinainte dracul lațul/ îți gătește, oari în care de/ dînsăle să te dobîndescă/, ca să mergeți cu el în iad să te/ muncească. Datu-ți-au D[u]mne-/ zeu cunoștință ca să nu-ți/ dai trupul spre ră voință/, cu ochii să privești la cî-/le d[u]mnezeeste și gura spre/ rugăciuni, mîinile și pi-/ cioarele spre fapte bune, că/ rău în păcate te tăvălești/ și tu zici că te ferești./ (Ci vai de voi care suduiți/
26. sfîșinta cruce, că pre tot în/ iad vă vor duce. Că nu iaste/ mai mare decît sfîșinta cru-/ce pre pămînt, că tot sfîșinții/ cîți s-au sfîșinit, toți cu cru-/cea au biruit. Oarece în lume/ să sfîșințește, tot crucă le fo-/losăște. Crucă e de viață fă-/ cătoare și de draci apără-/ toare. Vai de voi care sudu-/iți de lege, că vă veți socoti/ cu cei fără-dă lege, pentru/ că lăgă iaste a d[o]mnului/ H[risto]s, carele din iad nîu [= ne-au] scos./ Că din ceri s-au pogorît și/ pre pămînt au pătimit/ și pentru noi răstignit/ și omorît și în iad jos au/ biruit și pre noi pe toți/ de acolò nîu [= ne-au] scos. Ci tu, în/
26. loc să-i mulțămîi, voi/ mai rău îl ocăriți. Pen-/tru ce nu vă pocăiți, că în/ iad vi [= vi-i] să vă munciți, în ver-/ mi neadormiți. Vai de voi/ care în lume biruești tot/ cu farmeci drăcești ca nu-/mai tu să trăești și dă/ rău nu te ferești și să te/ părăsești, că vei să te mun-/cești în fundul iadului, în/ matca focului. Vai de/voi care vă leneviți și la/ biserică nu veniți, că/ gîndul vi-i să vă odihniți/ iară sufletele vi-l păgubiți./ Că dracul la picioare vă/ încălzăște, iară cu vîtră-/
27. le la obraz vă răcorăște ca/ să mai bine dormiți și la/ biserică să nu veniți. O, vai/ de voi care pre săraci năpă-/ stuiți și fără dreptate îi/ năpăstuiți, că rău veți/ vi [sic] pedepsiți. Vai de voi cei/ ce furați în strîmbătate pre/ pămînt, bucate și or ce/ să dobîndescă ca numai el/ să trăască și gîndește să/ tragă pe altul fiind om/ cu dreptate. O, vai de voi/ cela ce să spovedește și păca-/tul cel rău nu-l vedește și/ spră cumincătură îndrăz-/nește, acela pericunii să gă-/ tește. O, vai de voi cela ce/ pre altul dușmăniți și/
28. tuturora rău gîndește, ace-/la lupului să închipuește/, ca prăcum să bucură lupu/ de viței vacilor, așa și/ bogatul de munca săracu-/ lui. Că cela ce n-are drago-/ ste cătră fratele, acela/ om iastă cu dracii de o / parte. Acești creștini bla-/ gosloviți totdeauna să le/ gîndiți, care veniți în casa/ cî dumnezească, de rele să/ vă păzască și totdeauna/ la D[u]mnezeu să gîndescă./ Ci fraților, lăsați gluma/ și vă apucați tot de una/, fiți un ceas la rugăciune/ și fiți tot cu gînduri bu-/
29. ne, că moartă cînd sosăște, nu-/ maidecît ne cosește, nu ne intrabă de bine sau de bucate/ sau de sănătate, ci cînd D[u]m-/nezeu îi poruncește, jos la pă-/ mînt ne trîntește. Apoi, de ai/ bani sau bucate, rămîn dă/ tine toate înstrinate. Iară/ dă ai făcut bine sau păca-/ te, merg cu tine toate, și/ la judecată iaste a merge/ și acolò toate să vor alege./ Oh! tu lume cuviosă, ră ești/ și năcredincioasă, că po-/ pii vă poruncesc și vă pro-/ rocesc ce-i în sfîșintele cărt/ gășăsc, iară voi ziceți că/ birfesc. Și ei vă învață/

30. ca să vă aduceți aminte de/ toate fêlurile dă cuvinte, iară/ voaă nu vi-i grijă, nici amin-/ te. Că pe fratele tău mort/ îl vezi și nici așa nu vei/ să crezi, ci și atunci tot/ gîndești că vei să mai tră-/ ești și iară te mai sfătu-/ ești: astăz, mine sau poi-/ mine voi să fac și eu vre-/ un bine. Iară moartă dacă/ vine, nu te așteptă să faci/ bine, ci tot năgătit rămî-/ne. Numai te gătêște dă/ care sufletului trăbuește:/nu vei să faci să taci o cu/ multe, o cu puține, că D[u]m-/ nezeu ți-i stăpîn, că el tot/ primește, cine cu ce milue-/
31. ște. Ci te lasă oame dă trufie/ și te ferește dă curvie. Lasă/ pizma și minie că vei să mo-/ștenești urgie, dă înghiț sudo-/rê sâracului, dă te faci soț/ dracului și dă ce pirăști/ dă faci voê dracului și baț/ pre altul în inăție, că/ voi mai bucuros intraț în că-/ mara cê drăcească dăcît in-/ tru împărăția cerêscă. Oh!/ rudă ră și amărită și lui/ D[u]mnezeu urită, veni-va zi-/ oa miniei, da-te-voi în mîna/ urgiei, băga-te-va la închisoa-/re, să zaci în vermi și în pu-/ toare, că pe lingă sf[i]nta/ biserică treci și nici/ la ochi nu te freci, dar dă-/
32. cum să-ț faci chyp dă cruce/ că cînd mori la ă te duci./ Și tu oame nu-ț aduci amin-/ te care zac în băznă dă mor-/ mînte, care cu noi au umblat/ și în biserică noastră s-au/ îngropat, la această biseri-/ că dumnezeescă care ia-/ stă muma noastră, a viilor/ și a morților pentru spă-/ lărê păcatelor. Că iastă/ lăcaș D[u]mnezeului iar voi/ îl faceți grajdi dobito-/ cesc. Și D[u]mnezeu care într-in-/sa lăcuește, toate acele te/ miluește. Oh! lume trecă-/ toare și dă oameni amă-/ gi-toare, dă suflete pierză-/ toare! Cînd ingerii sufletul/ din om îl zmînesc, atun-/
33. cea și dracii să ivesc și alêr-/ gă cît poate cu zapisă să-l/ apuce să-i răpescă, să-l ducă ia-/ră să-l muncească în iad. Ci în mî-/ nile acestora arapi sârace/ oame să nu închepi, că la iad/ sufletul cînd îl vād, atunc-/ cea ca lei să slobod, toț cu/ gurele căscate, cu unghile/ dă fer înfocate, cu gurele/ spîrlcate, cu picioarele zgîr-/ cite, cu părul ca săgețile,/ cu chipuri ca dă arapi, cu/ barbie ca dă țapi, coarnele/ ascuțite, cu fruntele zbîr-/ cite, cu sprîncenele posomo-/ rîte, cu chypuri întunecoa-/să, cu nările puturoasă,/ din ochi foc le esă, cu din-/
34. ții ca niște cuțite, cu u-/ urechile slobozite, cu nări-/ le împutite și cu mare glas/ dă bucurie striga: oh, al/ nostru [sic] iubit frate, tu; foarte vii dă dăparte!/ De cînd noi te așteptăm / și în cale îț căutăm! Că/ noi stăm amărit că dă/tine vom fi lipsit, că/ tu în lume nêi [= ne-ai] slujit și/ noi nu ț-am mai plătit./ Din guri toț îi multă-/ mesc și mai mari munci/ îi gătesc, cumplit, ca-/re nu sînt socotite. Toț/ odată la el năvălesc :/ al nostru frate drag!/ și pelê dă pră cap în un-/
35. ghiile îi trag și grăesc: fă-/cut-aț a noastră învățătură?/ și toarnă plumb în gură; o,/ al nostru iubit și drag!/ și toarnă jăratîc de foc/ în cap; zis-ai că n-ai făcut/ nici o greșală? Iară sufle-/ tul fiind dă draci trudit,/el zace la pămînt, abê zi-/ ce cîte un cuvînt, stri-/ gînd pre D[u]mnezeu și ble-/ stămînd pră tatăl său/ și pră zioa care sa-u năs-/cut, că ce au văzut. Iară/ dracii cu glas mare striga/ foarte tare: frate al no-/ stru dulce, tu ici nu te vei/ mai duce, că în zadar strigi/ acuma pe D[u]mnezeu, că ț-au/ apus soarele tău și s-au în-/
36. chis ușa ta. Ia-ț acuma pla-/ ta ta, că noao care ne slu-/ jăsc ei așa pătimesc și noi, cărora slujim, noi a-/ șa știm să le plătim. Ci/ fraților, precum v-am spus,/ întru această carte mai/sus, dă rele să vă păziți,/ să nu le pătimiți în

- tăm-/ nița iadului, în matca fo-/ cului, dă care D[u]mnezeu să/ vă păzască și să vă feră-/ scă în vécii netrecuț și/ năsfîrșit, amin.//
37. Cazanîe lui Leyte-/ rie și a lui Tarasie/ pentru cële 12 vine-/ri mari carele sînt/ prestă an înaintē 12/ praznice, cu tilcuilă lor/ Era dă cătră răsăritul/ soarelui un loc foar-/ te frumos. Și era acolò o/ cetate ce să chîema Draciē și/ întru acēē cetate lăcuē/ mulți jidovi și creștini/ și tot să priciē cu dînșii/ jidovii pen-
tru lēge prin / toată tîrgurile și prin / ulițele cetăților și tot-/
38. dăuna apvē pricinî și vraj-/ bă creștinii cu jidovii pen-/ tru lēge. Dăci odată zisără bătrî-/ nii jidovilor cătră creștini:/ noi nu putem mai răbda rău-/ tățîle voastre și a feciorilor/ voștrii, că tot ucig pră fe-/ ciorii noștrii și ne baljocu-
resc pră noi în toată vremē. / Numai să vă alegeț voi alt/ fecior, adecă un filosof și/ noi iară altul, să să întrebē/ ei din cărț pentru rânduē-/ la legii. Apoi, dacă vor a-/ fla acēi filosofi că lē-/ gea voastră iaste mai bună,/ noi toți ne vom boteza și/ ne vom da în lēgē voastră. / Iară dacă vor afla că lēgea/ noastră iastă mai bună, voi/
39. toți să vă dați în lēgē noastră,/ apoi va fi pace întră noi,/ iară nu tot vrajbă și pricină./ Deci creștinilor le plăcură/ aceste cuvinte și alesără cre-/ știnii un filosof foarte bun/ și înțălept, căruē îi era nu-/ mele Leytărie, iară jidovii a-/ lesără altul filosof, anume/ Tarasie și întrară amîndoi/ într-o casă dă taină./ și începură a să întrăba amîn-/ doi tot cu bine din sf[i]ntele/ scripturi, pentru rînduēla/ lēgii. Și să întrăbară amîn-/doi 3 zile și 3 nopti și cu / ajutoriul lui D[u]mnezeu birui/ și ajunsă Leyterie filoso-/ ful creștinesc pră Tarasie, fi-/ losoful jidovilor, iară Tara-/ sie vâzînd că îl rămasă Ley-/ terie, începu a să rușina și a să/
40. mîniē./ Deci el știē rînduēla celor/ 12 vineri mari care sînt/ prăstă an și lēu [= le-au] tocmit D[u]mnezeu ca să fie dă trēba și/ de folosul nostru cel crești-/ nesc. Zisă Tarasie cătră Ley-/ tărie: eu acuma n-am ce-ț face,/ că eu vād cum rămaș din / carte și din lēge; ci eu/ iată că mă duc până afară/ să mă prăumblu și să mă/ mai trezvesc. Iară cînd voi/ veni eu de afară, tu să-m spui/ rînduēla celor 12 vineri/ mari care sînt prăstă an ,/ iară dacă nu mi le vei spune,/ tu să știi că ești rămas din/ carte și din lēgē și va/ fi lēgē voastră supt pi-/ cioarele noastre. Iară Leytă-/ rie, filosoful creștinesc, nu/
41. le știē, numai să mira ce va să/ facă. Iară filosoful Tarasie/ avē un copil, fecior al lui a-/nume Mahil. Iară Tarasie eși/ afară. Și zisă Leytărie că-/ tră copil: fătul mieu Ma-/ hile, dacă vei ști tu rîndu-/ ēla celor 12 vineri mari, spu-/ ne-mi-le și mie. El zisă: știu-le/ și eu. Că au făcut H[risto]s D[u]mnezeul vostru o carte și au/ scriat-o și au dat-o ap[o]stolilor/ lui. Și au fost într-acēē/ scriētă și acelē 12 vineri/ mari. Iară cînd au vrut ap[o]sto-/ lii să împartă acē carte ca să/ știe toț dă acele 12 vinēri/ mari, au prins jidovii noștri/ pră acel ap[o]stol la care au fost/ acē carte cu acēle vinēri/ mari și i-au luot-o, n-au apu-/
42. cat-o să o împartă. Și începu/ Mahil a i le spune acēle vi-/ nēri mari și zice:/ Întiiē vinēri iastă în luna/ lui martie, înaintē acelor 40/ dă muceniei ai voștrii, atun-/ cea au izgonit D[u]mnezeu pre/ Adam și Eva din rai./ A dooa vinēri iaste nain-/ tē blagovēșteniilor voastre,/ atuncē au ucis Cain pre fra-/ tele său Avel./ 3. a treē vinēri iaste nain-/ tē paștile voastre. Atunce/ au răstignit jidovii noștri/ pre H[risto]s D[u]mnezăul vostru./ 4. A patra vineri iaste na-/ întō înăl-

- țării a lui H[risto]s D[u]mnezeului vostru, atuncē/ D[u]mnezeu au pierdut So-
domul/
43. și Gomorul și alte 3 cetăț./ 5. A cîncē vinēri iaste nain-/tē rusalelor voastre.
atuncē/ au prădat multe cetăț și pre/ Ariadie împărat l-au gonit pre-/ stă mări
și au mîncat car-/ ne dă cămilă și au băut sîn-/ ge dă capră./ 6. A șasa vinēri
iaste naintē/ nașterii lui Ioann Botezăto-/ riului vostru, atuncē Navo-/hodonosor
împărat au mărs dă/ au prădat Ierusalimul și s-au/mîniēt pră dînsul D[u]m-
nezeu/ și l-au făcut dă au păscut/ iarbă trei ani./ 7. A șaptē vineri iaste
main-/ tē apo-/stolilor voștrii Petru/ și Pavel, atuncē au trimes/ D[u]mnezel
zăce pedepsi lui/ Faraon împărat./ Pedēpsa dintîi era că au/
44. prăfăcut D[u]mnezeu toate/ apele în sînge înaintē lui/ Faraon împărat de nu
avē/ ce bé./ A dooa pedēpsă era mul-/ țime multă dă broște prin/ toate vistic-
riile lor./ A treē pedēpsă era mulți-/ me multă dă muște și mu/ șiță de tot
feliul./ A patra pedēpsă era mul-/ țime multă dă țînțari./ A cîncē pedēpsă era
pia-/ tră multă de au bătut / viile lor și smochinii lor/ și toț pomii în pămîn-
tul lor./ A șasa pedēpsă era moarte/ întru toate dobitoacele cē-/ le alēsă ale
Eghipetului./ A șaptē pedēpsă era întu-/ nērec foarte mare, cît nu/ să vedē
unul cu altul./
45. O opta pedēpsă era multime/ dă lăcustă și dă omide de/ mîncară toate rodurile
pă-/ mîntului lor./ A nooa pedēpsă era moarte-/ a tuturor pruncilor a celor/
alēși ai Eghipetului./ A zăcē pedēpsă era cu cară [sic] s-au înneecat Faraon în
mare și/ cu toată ostē lui./ A opta vineri iastă naintē/ adormirei născătoare dă
D[u]mnezeu, atuncē au prădat tur-/ cii Galileē și pră mare până/ la Rîm și
mērsără și la Ieru-/ salim să-l prede și îi scoasă D[u]m-/ nezău afară supt ru-
șine. / A nooa vinēri iastă naintē/ tăierii capului a lui Ioann / sf[i]ntului vostru
botezătorul./
46. Atunceea Irod împărat i-au tăēt/ capul lui pentru Irodiēda îm-/ părătēsă,
muerē frățini-său./ A zăcē vineri iastă înaintē/ înălțării a crucii voastre, a-/
tuncē Moisë pr[o]rocul au dās-/ părțit Marē Rojie cu toē-/ gul și au trecut
izrailltē-/ nii, iară eghiptēnii să inneca-/ ră în mare cu faraon împărat./ A un-
sprăzăce vinēri iaste/ naintē sf[i]ntului Andrei a-/ postolul vostru cel întiiu
chie-/ mat la apostolie. Atuncē Ie-/ rămiē pr[o]roc au făcut chivot/ D[o]mnului
și au pus în el ta-/ blele lēgii și toēgul lui Aron cēl înfrunzit și au/pus acel
sieriu întră 2 munt./ A dooasprăzăce vineri iaste/ naintē crăciunului vostru,/
atuncē Irod împărat au tri-/
47. mis în Vithleemul Iudăi dă au/tăēt patrusprăzăce mii de/ prunci mici nădă-
duind,că va nimerii să tae și pră' H[risto]s D[u]mnezăul vostru./ Cu adăvărăt
așa au fost și/ până a să zăbovi jidovul / afară iară Mahil feciorul / lui Tarasie
spusă cu graba/ rînduēla acelor 12 vinēri/ mari lui Leyterie filoso-/ ful creș-
tinēsc și atuncē/ întră și jidovul în casă la/ Leytărie și zisă: dar cum/ cutez
dă mă aștept aici și nu/ ști rînduēla celor 12 vi-/ nēri mari. Leytărie zisă:/ dar
că le știu și eu, și începu/ a i le spune tot dă rînd, precum/ i le spusă Mahil,
feciorul lui./ Iară jidovul să pricepu și/
48. zisă: fiiul meu Mahil ți/ le spusă până fui eu afară./ Și începu jidovul a plînge/
și a striga cu glas mare și a/ să jura (zicînd): să n-am/ eu parte dă marele
nostru/ Danil, că au fost năștiute/ acestē 12 vineri mari/ dă creștini până acum,
nu-/ mai fiiul meu Mahil ți le/ spusă. Și așa Tarasie trasă/ cuțitul său și

- junghie pră/ fiiul său Mahil și muri Ma-/ hil feciorul lui Tarasie fi-/ losoful jidovilor, junghiēt/ dă tatăl său; iară Leyte-/ rie, filosoful creștinilor,/ să mîntui întru D/o/mnul / a căruē iastă stăpînire în vē-/ cii vēcilor amin./
49. Așa să știe tot omul, să aibă/ a cinsti acestē 12 vineri/ care sînt prestă an, cu post/ cu rugăciune, cu paza la sfîi/n-/ ta biserică, cu milostănie/ la săraci cu cît să va putē/ și alte faceri dă bine și să/ mînce omul odată într-o zi/ pită uscată și să nu să îm-/ prăune omul cu muerē lui/ pre acē noapte. că dă să va îm-/ prăuna și va zămisli și va/ naște prunc nu va fi zdravăn, ci va fi orb, au mut, au/ șchiop, au va fi cu altă boa-/ lă. Și acēla care va face pă-/ cate întru acēlē zile va/ fi asămenē ca un porc ce/ să tăvălēște în năroi. Și/ va fi mîniē D[o]mnului pre ca-/ pul aceluē om; iară care om/
50. va păzi și va ținē acestē/ 12 vinēri mari cu toa-/ tă facerile dă bine, acela/ om va lăcui cu dreptii la/ un loc și să va vesăli în/ vēcii vēcului celui nă-/ sfirșit dă vederē fēții/ ziditoriului.// Și vinul carele iastă în pă-/ har lesne li vei bē. Iară pră/ urmă mușcă ca un șarpe./ Vinul și muerē sint/ dooă otrăvi dulci./ Pre trei fēliuri de oameni/ nu iubēște D[u]mnezeu: pre săra-/ cul fālos, pre bogatul min-/ cinos, pre bătrînul curvari/ și fără minte./ Din toate boalele mai ră boa-/ lă iastă lipsa minții. Că nu/ iastă acela sărac care n-are/
51. tată sau mumă, numai acē-/ la iastă sărac care n-are min-/ te și chivirnisală. Bogatul aruncă sămînța să o ē indo-/ ită sau întrăită, iară un/ ban nu să îndură a da săracu/ lui pentru milostenie.// Din pilda filosofescă/ Păzăște-te dă priatānii tăi/ că nu iastă cu puțință să afli/ priatāni credincios fără nu-/ mai care are frica lui D[u]mnezeu./ Iubește pre priatānul tău cu/ socotēlă./ Omul fără minte să cunoa-/ ște numai pre vorbele lui./ Fă bine celui ce-ț face rău,/ că-l vei birui.// Grăește Solomon/ Că 3 lucruri scoate pre om/ din casă: fumul, picătura/
52. și muerē cē ra.// Era un boeri mare și avē/ doi robi: unul era scumpul,/ celalalt pizmătarețul. Și/ îi adusă d[o]mnul acela pre a-/ mîndoi înaintē lui și grăi/ boēriul: voi, robii mei, iată/ că v-am aflat mai credin-/ cios dăcît toț/ robii miei. Ci zisă: cēreț ce/ veț vrē de la mine și care va/ cēre întii îi voi da o parte/ și celuēlalt doao. Și nu vrē/ nici unul să ceară întāi pen-/ tru pizma ce avē, ca să nu ē/ unul mai mult dăcît al-/ tul. Și grăi scumpul (zi-/ cînd): D[o]mne, văz că Scari-/ on nu va să ceară întāi; ci-m/ scoate mie un ochiu și lui/
53. Scarion amîndoi. Și scoasă/ scumpului amîndoi ochii și/ pizmătarețului amîndoi.// Că era un om ce-l chiema Gher-/ manul și în toată viața lui/ n-au făcut nici un bine pe/ această lume, numai să nevoē/ să strîngă bani și nu mai/ putē să să sature dă bani și/ și era mai scump dăcît toț/ oamenii în lume și avē bogă-/ ție foarte multă în lume și/ să bolnăvisă omul spre moar-/ te și iș chiamă trei feciori/ ce avē și le zisă lor: fii/ miei, vă rog pră voi ca să chel-/ tuiț toată avuțiē mă ce am/ căștigat eu, că dă o vrē-/ me încoacea nu am vrut să o//
54. Povēstă/ Această carte sau scrisoare/ arată în țara jidovescă în mun-/ ții Maslinilor, înaintē icoa-/ nelor a sfîi/ntului arhanghel Mi-/ hail și nici un om n-au pu tut vedē acē carte că au/ fost aninată și cine au vrut/ să o cētēscă sau să o izvo-/ dēscă, dăci singură s-au fă-/ cut deșchizîndu-să și zi-/ cînd aceste cuvinte: I[su]se H[risto]a[se],/ fiiul lui D[u]mnezeu, cel dă la/ părintele cel ceresc,

- porun-/ cescu-vă voave, cu puterē d[u]m-/ nezăirii mēle, că sf[i]nțită / iastă zioa sf[i]nței dumini-/ ci, ca nici un lucru să nu/ faceț întru dînsa, nici ră-/ dăcinile din grădinile voa-/ stre să nu le scoateț pentru/
55. folosul sufletelor voastre și/ aceasta foarte să o ținē și/ să crēdeț că iastă a devă-/ rat fiiul lui D[u]mnezeu. D[u]mne-/ zăirii mēle cei sf[i]nte aceē/ să-i crēdeț întru această/ lume scurtă și dășartă, să/ vă feriț dă răutăț și să/ faceț fapte bune, că eu v-am/ dat șasă zile în săptămînă/ dă lucru, iară în zioa a șaptē/ să lăudăm sf[i]nța duminică/ că am sfințit-o să faceț fap-/ te bune și aceasta că porun-/ cesc voaă, că dă nu vă veți lă-/ sa de răutățile voastre să/ știț că vă voi pedepsi pre/ voi cu foame și cu ciumă/ și cu oști și cu lăcustă, iară care va mai rămîne de/ aciē il voi mai certa cu moar-/
56. te, dă să va scula împărat prăste/ împărat și d[o]mni peste d[o]mni/ și orașă pestă orașă, u-/ nul peste altul și intră voi/ mare singe să va vârsa pre pă-/ mînt. Atuncia pre toț ii voi/ îmblinzi și mîndrie voastră/ cea dășartă o voi lua dă la/ voi și voi certa pre voi cu/ tunet și cu fulger pentru ca/ să cunoașteț că iaste mîniē mē/ cē adevărată pentru pătatele/ voastre, că-m iaste pentru mila/ maiciē mēle și a sf[i]nței prē/ curatei fecioarei născătoare/ de D[u]mnezeu. Și iară vă mai po-/ runcesc voaă ca să vă sculaț să/ mergeț duminica la sf[i]nța/ biserică și de faptele cele/ să vă lăsaț. Și dă nu vă veț po-/ căi dă fapte rāle, voi tri-/ mite păsările ceriului cele/ rāle carele vă vor mînca pre/
57. voi și după mîncarē sa, apoi/ voi trimite ciuma cē mare pre/ pămînt intră voi și iată că vă/ mai poruncesc voao simbăta du-/ pă vecernie să vă faceț de totb/ răulb lucru pentru cinstē mai-/ cii mēle, că dă nu m-ar ruga pen-/ tru voi maica mē, dă mult v-aș/ fi certat eu pre voi pentru fă-/ rădălégile voastre. Așijderē/ că vă poruncesc voao, d[u]mniatorb/ celor bătrîni și celor tineri/ să mergeț la sf[i]nța biserică și/ să gîndiț păcatele voastre. Și/ iară vă mai po-
runcesc să nu faceț/ răutăți, să nu vă învățați a grāi/ strîmbb și pe cei sāraci și mi-/ șāi ai voștrii să nu-i urîți, ni-/ ci pre părinții voștrii cei su-/ fletești, ci să-i cinstiți ca în-/ suși pre voi. Iară eu vă voi da/ voao pocăință întru împă-
rāțiē/ ceriului și pace vecinică și pă-/ catele voastre erta-să-vor. Și ia-/
58. ră vă mai poruncesc voao creștini-/ lor pravoslavnicilor că întru acea-/ sta carte cine nu va crēde, acela/ om va fi proklet și afurisitb/ și întru împărătiē ceriului nu va/ intra. Și iară vă mai poruncesc / voao la cine va fi aceasta carte/ să o dē unul la altul să o cetē-/ scă sau să o izvodēscă sau în ca-/ să să o țină că măcar dă ar avē/ păcate cît dă multe, cîte stele pră ceri, sau cît nāsipul mă-/ rii, cîtă frunza codrului/ sau cîtă iarba pămîntului/ toate vor fi ertate și încă voi/ erta și la cine va fi aceasta car-/ te. și încă și la acela om dā/ nu o va arāta va fi proklet/ și la împărătiē ceriului nu va/ intra și pocaēnie dă păcatele/ sale nu va ave. Și după acestē toa-/ te vă mai porun-
cesc voao, cu/ jurāmîntul cel vecinic, să fa-/
59. ceți acestē porunci ale mēle, cum/ v-am poruncit și v-am scris, întru/ această carte, pravoslavnicilor/ creștini, că eu sînt adevăratb/ fiiul lui D[u]mnezeu carele amb/ scris această carte di la prē/ sf[i]nțita născătoare de D[u]mne-/ zeu și dă toț sf[i]nții, visul / născătoare dă D[u]mnezeu, cînd/ au adormit născă-
toarē dă D[u]mne-/ zeu fecioară în muntele maslini-/ lor, au visat prin somn urb/ vis, că veni cătră dînsa aia-/ ve cum că zice în vederē D[o]mnlui/ nostru I[su]s H[risto]s și zice: o, mai-/ ca me iubită, dormi și nu vezi/ prin somn.

- Apoi dacă s-au dăș-/ teptat sf[i]nta au răspuns și/ au zis lui I[su]s H[risto]s: adormi [= adormii], fiiul/ meu iubit și iară m-am dăștep-/ tat și visat prins și legat; și vîndut și la stîlp bătut/ și pre cruce răstignit și din/
60. prē sfînțitul tău chyp sînge/ curînd și prē sf[i]ntul tău/ trup l-am văzut ca un lemn: dă coajă jupuit. Răspunsă/ I[su]s H[risto]s și zisă: o, maica me/ iubită, adevărat visul ce ai/ visat, că voi să paț eu pentru/ norodul omenesc. Și cine o va/ scrie această sf[i]ntă carte și/ o va purta la dînsul, acela om/ va ave milă dă mine și primi-/tă dă la toț oamenii și la/ ceasul morții mă voi arăta eu/ singur și mă voi ruga cu toț/ îngerii cătră fiiul meu pentru/ sufletul aceluē ce o va scrie/ și o va ceti și altora sau/ să o poarte la sine și-l voi/ duce întru împărăție ceriului/ aminb.//
61. Din Floarē darurilor/ Scrie la otăcnică că dia-/ volul s-au adus aminte să să în-/ soare, să ă muere să facă fēte/ și pre ginerii lui să ducă în mun-/ ca iadului imprăună cu el și/ să însură și-ș luo pre nădrepta-/ tē luiș muere și făcu 7 fete./ Cea dintii era trufiē și o mă-/ rită după domni cei mari./ A doao era scumpetē și o mă-/ rită după norodul cel de obște./ A treē era înșălăciunē și o/ mărită după țărani./ A patra era pizma și o mă-/ rită după cei cu zăna-turi./ A cincea era fătăriē și o mă-/ rită după cărturari./ A șasa era înălțarē și o tri-/ misă întră mueri. A șaptē era curviēși nu vru/ să o mărite, numai o ținu în ca-/ să și cue [= cui] trăbue curviē, acela/
62. merge în casa diavolului și-i iastă ginere mai drag.

UN MANUSCRIT DU BANAT DU DÉBUT DU XIX^{-^è} SIÈCLE

(Résumé)

L'article présente des miscellanées du début du XIXe siècle, dues à un copiste originaire du sud de la région de Banat. Après un bref aperçu des données connues concernant le copiste et le manuscrit, l'on passe en revue le contenu du manuscrit et l'on montre qu'il contient deux avant-propos et 17 textes différents, laïques pour la plupart. On insiste enfin sur les particularités de langue présentées par le manuscrit, en mettant en relief les caractéristiques archaïques et régionales.

ASPECTE ALE LUPTEI CULTURALE ȘI POLITICE A ROMÂNILOR BĂNĂȚENI ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA

Supplexul reprezintă un moment crucial în mișcarea de emancipare națională a poporului român. Condițiile politice nefavorabile, legate de refluxul postiosefinismului odată cu instaurarea regimului reacțiunii și cu împăcarea dintre Curtea de la Viena și nobilimea maghiară, au determinat neîndeplinirea obiectivelor de bază urmărite de inițiatorii acestei acțiuni largi românești. Totuși, ca un rezultat practic al mișcării *Supplexului*, problemele promovării culturii și educației poporului român precum și cele privind îmbunătățirea situației materiale și spirituale a clerului său au devenit o permanență în preocupările autorităților centrale și locale, care încă din timpul răscoalei lui Horea vedeau în rezolvarea lor o garanție a preîntâmpinării unor explozii revoluționare din partea maselor. Drept urmare, dieta din 1791—1792 a instituit două comisii care și-au desfășurat lucrările în anul 1793 cu misiunea de a elabora proiecte în acest sens¹. Proiectele elaborate² n-au ajuns însă în dezbaterile dietală, această stagnare timp de aproape două decenii determinând intervenția finală a Curții, care în 1810—1811 cere episcopilor români Ioan Bob, Vasile Moga și Samuil Vulcan înaintarea de rapoarte și propuneri privind rezolvarea problemelor în discuție. În urma planurilor înaintate de Ioan Bob și Vasile Moga (acesta din urmă făcând și intervenții personale în cursul călătoriei sale la Viena în 1812)³, Curtea a luat o serie de măsuri prin decretele aulice din 10 mai 1816 referitoare la situația școlară a uniților și ortodocșilor separat⁴, ca și prin decretul aulic din 2 august 1824 privind situația școlară a tuturor românilor din Transilvania⁵.

¹ Gál Kelemen, *Az 1791 évi erdélyi országgyűlés közoktatásügyi bizottsága*, în *Erdélyi Irodalmi Szemle*, 1929, 1—2, p. 43—48.

² *Bizottmányi terv a népnevelés tárgyában*, Manuscris 4085, Arhiva istorică a filialei Academiei RSR Cluj.

³ Sebastian Stanca, *Viața și activitatea episcopului Vasile Moga 1774—1845*, Cluj, 1939, p. 87—88; Toth Zoltán, *Az erdélyi és magyarországi román nemzeti mozgalom (1790—1848)*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1959, p. 60.

⁴ Arhivele Statului Sibiu, Fondul Brukenthal, 0, 1—6, 163.

⁵ *Manuscris 4085*, p. 31—34.

În ceea ce privește situația școlară a românilor din Banat, aceasta a ocupat locul central în raportul înaintat Curții de către episcopul de Oradea, Samuil Vulcan. Solicitat în două rînduri, în 19 februarie 1810⁶ și în 31 august 1810⁷ de către cancelarul aulic, contele Erdődy, ca în spiritul dispozițiilor imperiale privind îmbunătățirea administrației ortodocșilor și a promovării înaintării lor în cultură, să-și prezinte cît mai urgent raportul asupra situației de fapt și propunerile privind îmbunătățirea acesteia, episcopul se adresează în primul rînd unor personalități competente, cerindu-le la rîndul său opinia. Printre aceste personalități la loc de frunte se situează Petru Maior, care la 11 octombrie 1810 îi răspunde episcopului Vulcan printr-un amănunțit plan privind organizarea învățămîntului sătesc și ridicarea culturală a preoțimii ortodoxe. El accentuează îndeosebi importanța deosebită a sprijinului deplin al autorităților și stăpînilor de pămînt, subliniind că „înainte de tote Maiestatea Sa ar trebui să persuadeze pe magnai că promovarea culturai poporului român va fi spre folosul țării“.

Samuil Vulcan înaintează raportul său către cancelarul Iosif Erdődy la 10 iunie 1811⁸. Pentru a ilustra cauzele fundamentale ale situației culturale necorespunzătoare a poporului român de rit ortodox din Banat, el aduce un singur exemplu concret de dată recentă, lăsînd generalizarea și tragerea concluziilor pe seama adresantului. E vorba de încercarea ierarhiei bisericești sîrbe din Banat de a-l înlătura pe Grigore Obradovici din funcția de director școlar al cercului Timișoara și de a-l înlocui cu un senator al districtului Kikinda, complet neștiutor al limbii române, făcîndu-se abstracție de faptul că în acest cerc se află 422 de școli românești și doar 24 mixte, cu un număr de 11662 de elevi români ca și de faptul că Obradovici a depus o activitate lăudabilă întemeind școli, traducînd și editînd manuale școlare în limba română. Pentru preîntîmpinarea unor astfel de abuzuri, Samuil Vulcan consideră ca o condiție esențială ca în toate diecezele locuite în preponderență de români și în mod deosebit în dieceza Vîrșetului cu 224 de parohii românești și 24 illyrice, Aradului cu 494 de parohii românești și 3 mixte, Timișoarei cu 227 parohii românești și 94 illyrice, să se instituie episcopi români. Numirea recentă a lui Vasile Moga în Transilvania reprezintă un precedent demn de urmat în acest sens, care corespunde „politicii sănătoase a Statului“. O altă măsură propusă de episcop, cu implicații mai largi decît ar părea la prima vedere, este generalizarea calendarului gregorian, care, pe lîngă faptul că prin înlăturarea dublării sărbătorilor ar elibera un număr de zile de lucru favorabile dezvoltării agriculturii și industriei, ar avea și rezultatul ca „inimile, cari pînă acum au urmărit deosebita numerare a anilor și zilelor, prin uniformitatea Calendarilor și acuși a funcțiunilor sale cetățenești într-un același timp și în aceeași măsură, cu încetul vor accepta același principiu politic uniform comun cu a celor alălți cetă-

⁶ Cf. *Unirea*, XI, 32, 10 august 1901, p. 262.

⁷ *Idem*, XI, 28, 13 iulie 1901, p. 230.

⁸ *Idem*, XI, 32, 10 august 1901, p. 262—263.

țeni ai Patriei“. Pentru dezvoltarea învățămîntului, în fiecare comună cu peste 100 de case să se înființeze o școală, iar pentru aceasta „să se prelucreze un proiect acomodat împrejurărilor, timpului, locurilor și poporului, de cătră bărbați pricepători la științele pedagogice și bine cunoscători ai locurilor și ai împrejurărilor“. O condiție a succesului înaintării în cultură a poporului român este însă introducerea alfabetului latin corespunzător limbii române care „urmărește vorba latinească“, pentru a ușura astfel atît integrarea în dezvoltarea culturală europeană, cît și apropierea spirituală a diferitelor neamuri care locuiesc în țară. În sfîrșit, adoptînd aproape textual propunerile lui Petru Maior în vederea cultivării preoțimii ortodoxe, Samuil Vulcan recomandă ca episcopii neuniți să fie obligați a nu primi la preoție decît absolvenți ai științelor teologice cu calități corespunzătoare misiunii lor. Iar cum aceasta nu se poate realiza fără seminar și știut fiind că la cel din Carlovitz precum și în mănăstiri românii nu sînt admiși, măsurile ce se impun a fi luate episcopul le lasă în mod diplomatic a fi deduse de cei responsabili cu aceste probleme.

Care era însă atitudinea bănățenilor față de aceste proiecte venite din afară, care-i priveau în mod direct? Mișcarea de emancipare națională a românilor bănățeni, în diferitele ei forme de manifestare, poartă amprenta realităților social-politice specifice, desfășurîndu-se pe coordonate programatice și de timp proprii.

În ciuda progreselor înregistrate pe plan economic și social, Banatul și părțile ardelenne pătrund mai tîrziu în aria de manifestare a luminismului, nu atît în receptarea valorilor luminate europene, cît mai ales în producțiile originale. Cele cîteva personalități culturale ale luminismului bănățean, prezente în viața culturală românească din această perioadă, nu pot acoperi lipsa unei pătri intelectuale românești chemată să realizeze contactul cu masa largă a poporului, să difuzeze cultura și ideologia epocii în cadrul larg românesc. Abia din a doua jumătate a deceniului doi al secolului al XIX-lea apare în Banat o pătură a inteligenței, dominată de preoțime și dascăli, cu foarte puțini reprezentanți din mediul burgheziei, în parte absolvenți ai Preparandiei, dar și ca urmare a efervescenței culturale care a cuprins pe români, concretizată în producția sporită de carte românească. Activitatea tipografică din Buda și a cenzorilor ei români, personalități marcante ale epocii luminate, aduce în părțile bănățene o bogată literatură, de factură laică tot mai mult, inspirată de ideile înaintate ale vremii. Complexitatea problemelor abordate, de la subiecte cu caracter practic pînă la beletristică, atrage din aceste teritorii o masă compactă de cititori, care în deceniul trei depășește net ca număr și diversitate celelalte regiuni. Paralel cu acest proces de cristalizare a unei pătri culte în Banat, din rîndurile acesteia își fac intrarea în viața publicistică, literară și științifică o serie de personalități, tot mai mulți ca număr, trecuți prin școlile superioare din imperiu sau chiar din Europa. Trecerea de la apariții izolate la o veritabilă echipă concentrată în jurul Universității din Buda este urmarea firească a progresului economic și social pe care-l înregistrează Banatul.

Participarea tuturor factorilor amintiți, imboldurile și exemplul ardelenilor, reactivează mișcarea națională a românilor de aici, în sensul precizării unor obiective și a sporirii gradului de combativitate. Apariția unei burghezii sau a unor pături cu interese burgheze, în care trebuie să includem acea pătură cultă, angajarea acestora în fruntea acțiunii, trasează o anumită orientare în desfășurarea luptei naționale a românilor. Condițiile și problematica specifică a locului face ca această direcție proprie să nu coincidă în toate punctele sale cu ideologia politică întilnită în celelalte regiuni. Fără a îmbrăca un caracter pronunțat politic, mișcarea națională de aici reține în aspectele ei caracteristice o serie de note de nuanță politică, urmărind în primul rînd realizarea unor deziderate de ordin cultural — limbă, școală, emancipare eclesiastică — la care se adaugă desfășurarea ei în mai toate acțiunile în cadrele bisericii ortodoxe. În ciuda aspectului ei confesional, acțiunea are un substrat politic nemărturisit uneori, prin dese referințe pe care le face la legile maghiare din 1790—1791, care recunosc bisericii ortodoxe din Ungaria o situație de drept politic fără deosebire de naționalitatea credincioșilor ei și-i scot pe sirbi din cadrul politic al privilegiilor illyrice, așezîndu-i politicește alături de ceilalți cetățeni⁹. Teoretic românii erau egali cu celelalte naționalități ortodoxe din Ungaria. Alături de acest aspect, citeva din dezideratele principale formulate în petițiile și memoriile bănățene, trădează interesul pentru statutul politic al românilor din imperiu. Să nu uităm nici faptul că sintem în faza în care popoarele din imperiu trăiesc o renaștere națională, își redescoperă originile, își popularizează individualitatea și caracteristicile naționale, sint sensibili la orice manifestări de viață națională ale celorlalte popoare. Evident, nu lipsesc nici excese, izvorite firesc din dorința de promovare a intereselor naționale proprii, de a se impune în complexul național din imperiu. Așa a fost și cazul ierarhiei bisericești sirbești, care urmărind promovarea și afirmarea drepturilor poporului sirb, uită de aspirațiile legitime ale românilor la o viață națională proprie, înăbușind uneori tendințele de ridicare ale poporului cu care conviețuiesc.

În acest context, mișcarea bănățeană, pornită în cadrul bisericii ortodoxe române și urmărind în principal emanciparea religioasă a românilor de sub tutela ierarhiei sirbești, prin revendicările formulate, vizează dobîndirea statutului de egalitate politică și socială a românilor cu celelalte naționalități ortodoxe și în speță cu sirbii. Spre deosebire de mișcarea ardeleană, ea are un caracter local mai pronunțat, dar prin programul general formulat în numeroasele petiții și memorii se înscrie în cadrul larg al luptei de eliberare națională a românilor, atît din punct de vedere programatic, cît și al forțelor sociale participante, al formelor de luptă, al întregii ideologii politice promovate.

Exagerări inerente ce pornesc și din partea românească, izvorite în primul rînd din motive de ordin religios, lipsa de claritate a obiectivelor

⁹ Gheorghe Ciuhandu, *Episcopii Samuil Vulcan și Gherasim Raț. Pagini mai ales din istoria românilor crișeni (1830—1840)*, Arad, 1938, p. 1.

pentru o parte a celor antrenați în acțiune, susținută și de inexistența unui centru al mișcării (pentru regiunea Aradului exista și a confirmat importanța unui asemenea focar), ca și manevrele întreprinse de Curtea vieneză pentru dezbinarea confesională a românilor, toate acestea împiedică în unele cazuri realizarea și afirmarea solidarității românești în susținerea revendicărilor formulate, în antrenarea unor categorii sociale mai largi în acțiunile întreprinse. Mișcarea rămâne încă la nivelul păturilor culte (cler, profesori, învățători, funcționari, puțini negustori, studenți, elevi), nu apelează în nici un caz la masa poporului de jos, deși aproape toate suplicele bănațene sînt semnate în numele poporului român din acest teritoriu. Lipsa obiectivelor de ordin economic și social, preponderența revendicărilor cu caracter cultural sînt o dovadă în legătură cu cele afirmate. Ideologia luministă a vremii, inspirată în componentele ei esențiale de iluminismul german, caracterul ei legalist și nonviolent, orientarea cu predilecție spre „luminare“, ca unic mijloc de înlăturare a relelor, toate explică în bună măsură o atare orientare și desfășurare a acțiunii. În ciuda unor exagerări de care vorbeam, acțiunea nu se îndreaptă împotriva poporului sîrb, fapt mărturisit de personalități de frunte ale mișcării, cum a fost un Moise Nicoară sau de petițiile și memoriile colective. „Depărtată să fie toată ura și pisma neamului românesc și a clerului către neamul sîrbesc, fiind tot de o lege și avînd asemenea dreptate a țării...“¹⁰, scria semnificativ *Instanța clerului și poporului românesc din dieceza Aradului*.

Acțiunea românească, pornită din interiorul bisericii ortodoxe, pentru emanciparea eclesiastică, pentru ridicarea culturală și materială a clerului, pentru „purificarea“ acestuia, ca și repercursiunile pe plan cultural pe care le anunță programul românesc se desfășoară sub tutela și cu sprijinul foarte larg al episcopului Orășii, Samuil Vulcan. Tendințele de apropiere și conlucrare cu biserica unită au provocat reacții diferite în cercurile clericale ortodoxe din Banat, constituind unul din motivele care au împiedicat realizarea solidarității de care vorbeam mai sus. Indiferent de comandamentele care l-au condus, chiar și în interesul de a ciștiga noi prozeliti pentru biserica unită, rolul episcopului orădean a fost mare. Disputele confesionale au întîrziat aici realizarea unei opinii comune în susținerea revendicărilor în fața Curții, dispute de care va profita aceasta din urmă, adîncindu-le și menajîndu-le conform vechii politici habsburgice.

Tendințele românești pentru emancipare și egalitate, religioasă și națională interesează într-o largă măsură și grupul intelectualilor români din Pesta. Bănațenii, în primul rînd profesorii Preparandiei, sînt într-un permanent contact cu Petru Maior și inteligența română din capitala Ungariei. Primul le dă sfaturi, le furnizează argumentația istorică, impresionînd prin vederile largi pe care le exprimă în puțina corespondență

¹⁰ Cf. *Biserica și școala*, II, 1878, 27, p. 212; Cornelia Bodea, *Moise Nicoară (1784–1861) și rolul său în lupta pentru emanciparea național-religioasă a românilor din Banat și Crișana*, Arad, 1943.

care s-a păstrat. „...De voi putea ceva pricepe sau ajuta, nu voi întârzia a vă înștiința. Românii de pe acolo, cum văd, bine sunt invitați pentru Episcopia din Arad și au început a cunoaște cine sunt românii ...și că ver uniți, ver neuniți, tot sunt românii frați împreună”¹¹ — îi scrie lui Nicoară în anul 1815, interesat de orice manifestare de viață românească.

Justificind cu argumentele dreptului istoric și natural îndreptățirea cererilor românești, argumentarea teoretică a programului concret de revendicări se inspiră din ideile progresiste ale secolului luminilor (teoria contractualistă printre altele), din ideologia națională românească sintetizată în operele Școlii ardelenne. Ei înșiși spirite luminate, conducătorii mișcării solicită „*Historia* lui Șincai locurile însemnate și altele ce se vor mai afla de folos în lucrul nostru, precum și din a lui Klein”¹², făcând apeluri dese în argumentația lor la originea romană a poporului nostru, la drepturile ce li se cuvin în virtutea unui trecut glorios, la înțietatea și continuitatea elementului românesc pe aceste meleaguri, dar și la legile firii, la dreptul firesc, natural, cu care este înzestrat fiecare om la naștere, la egala îndreptățire după naștere a oamenilor.

În momentul cind, prin diferite canale (Preparandia, școli, manuale, carte tipărită, contacte cu alte medii de viață și cultură) această ideologie pătrunde în rîndul clerului de jos, a dascălilor simpli de țară și a celorlalte categorii sociale cu interese burgheze, se produce și revirimentul în mișcarea românilor bănățeni. Existența unui centru conducător în jurul Preparandiei arădane explică începutul acțiunii în eparhia Aradului, urmată la puțină vreme de cea a Timișorii și Virșetului. Unirea ideologiei luminate cu masa largă a preoției și dascălilor, componente principale deocamdată ale inteligenței române, (nu socotim puținii funcționari și studenții de la Pesta care participă accidental la acțiune), în realizarea căreia Preparandia și răspîndirea cărții tipărite au avut un rol însemnat, explică la rîndul ei începerea acțiunii pentru românii bănățeni. Și nu întîmplător acest început are loc în eparhia Aradului, urmat apoi de cea a Timișorii și Virșetului. Din partea Carașului lipsesc deocamdată inițiativele, totul reducîndu-se la contacte, la nivelul fruntașilor. Lipseau forțele necesare, oameni de suflet care să o pornească și să o conducă, motive suficiente care-l îndemnau pe I. Thomici să-i scrie lui Nicoară: „...noi aicea nu ne mișcăm, nici începem ceva, să vedem ce veți săvîrși acolo cu Eparhia Aradului”¹³.

Încercînd o trecere în revistă a acțiunilor bănățene revenim la *Maestatica petiție* din 1807, acțiune ce trebuie pusă în legătură cu o alta similară, întreprinsă cam în aceeași vreme de preoții eparhiei arădane¹⁴. Petiția, semnată de Ștefan Athanasievici și Gheorghe Petrovici pro-

¹¹ *Tribuna*, XII, 1908, 33, 10–23 februarie, p. 2.

¹² Iacob Radu, *Episcopul Samuil Vulcan și biserica neunită*, în *Cultura creștină*, X, 1921, 7–9, p. 277.

¹³ Scrisoarea lui Thomici către Nicoară, la C. Bodea, *op. cit.*, Anexa CXX, p. 297.

¹⁴ *Ibidem*, p. 56

topopi, Petru Petrovici și Dimitrie Țichindeal, parohi, cerea un român în postul de director al școalelor naționale, amintind de trecutul vechi și glorios al neamului, de întunericul în care acesta a fost lăsat să cadă. Deși purta semnăturile celor patru, petiția vorbea în numele „a toată nația română din Banatul Țimișan”¹⁵.

La scurt timp după aceasta, în fruntea acțiunilor arădanilor se impune figura lui Țichindeal. Stabilind legături strânse cu episcopul Vulcan, în cursul anului 1813, împreună cu acesta și protopopul Chirilovici din Gașa, hotărăsc să facă cunoscut Curții că românii doresc ca succesor al episcopului Avacumovici să fie „de neam român cu sîngele și inima”¹⁶. La naștere astfel *Instanța clerului și poporului românesc din eparhia Aradului*, cu idei sugerate de Țichindeal, dar înaintată împăratului în numele clerului și poporului românesc. Consemnăm cu această ocazie și instalarea centrului acțiunii românilor ortodocși în eparhia Aradului, unde împrejurările favorabile dădeau nădejdea unei izbînzii. Acțiunea arădanilor se va desfășura un bun răstimp în jurul aceluiași obiectiv: instaurarea unui episcop român.

Instanța face apel la originea românilor, la dreptul de înțietate pe aceste teritorii, unde îi găsesc ungurii la cucerirea Transilvaniei, la individualitatea neamului, „carele cu limba, cu nașterea, cu obiceiurile și cu portul forte se deschilinesc de celalte neamuri supuse a țării”¹⁷, la numărul românilor „care cu trei părți este mai mare la număr decît neamul sîrbesc”, socotind că altă rezolvare nu există decît „să li se dea Episcop de neam românesc”. În acest scop propun ca episcopul să nu se mai aleagă în sinod, ci „după norma și orinduiala clerului neunit din Ardeal” să se aleagă trei candidați români pentru episcopat. Foarte interesantă, dar nu surprinzătoare avînd în vedere faptul că a fost inspirată de Țichindeal, iar Samuil Vulcan a avut un rol în desfășurarea acțiunii, este încercarea de argumentație filosofică, înrîurită de spiritul francez al veacului al XVIII-lea. Fericirea generală a „societății cetățenești” — remarcă autorul sau autorii — se compune din fericirea tuturor cetățenilor, iar mai departe, justificînd legalitatea acțiunii lor, afirmă că acei care lovesc în fericirea cetățenilor, lovesc în ultimă instanță în fericirea generală a patriei.

Moartea episcopului Avacumovici relansează lupta pentru episcop român, condusă acum de remarcabila personalitate a lui Moise Nicoară. Cu spiritul său limpede și cultivat, cu orizontul larg, acesta a înțeles manevrele politice ale Curții, care menajînd dezbinările naționale și religioase, promovînd catolicismul pentru realizarea unității spirituale în imperiu, unitate considerată drept temelie a celei politice, căuta să mențină în ascultare popoarele din imperiu. În întreaga acțiune îl regăsim mereu pe aceeași linie fermă, independentă, promovînd numai in-

¹⁵ *Ibidem*, p. 23; 55—56.

¹⁶ *Ibidem*, p. 59.

¹⁷ Am folosit varianta *Instanței* publicată în *Biserica și școala*, II, 1878, 27, p. 211—213; 220—221.

teresele naționale românești. Într-un fragment de scrisoare netrimisă, încercînd să-și expună profesiunea de credință, remarcă cu amărăciune: „pe români atîta și îndeamnă asupra sîrbilor, pe sîrbi asupra românilor... amîndoi slăbind să fie jertvă dușmanilor...”. Din acest punct de vedere socotea politica ierarhiei sîrbești greșită pentru că și sîrbii erau o națiune neadmisă la egalitate cu cele dominante. „Au cum fiind și Rumânii procopsiți și în stare mai bună, n-ar putea fi ei tot pretini și încă și mai mari cu sîrbii decît pînă aci”. Sîrbii au luptat ca niște nepricepuți — încheie el — însă teme-te de alții¹⁸.

Urmărind în continuare petițiile și memoriile înaintate, remarcăm pe cea din Chișinău, din 9 iulie 1816, asemănătoare în conținut cu cele anterioare sau cele care o vor urma, interesantă pentru titulatura pe care o adoptă în adresă: „*Libellus supplex Nationis Valachicae*”, sugestiv pentru amintirea *Supplexului* din 1791¹⁹.

Datorăm un lung memoriu lui Nicoară personal, *Motivele care determină clerul și poporul românesc din dieceza Aradului să implore pe M. sa să binevoiască a le numi un episcop de neam și suflet român*²⁰, care de-a lungul a 57 de puncte oferă un tablou reprezentativ al situației clerului român din Banat, cu referiri concrete, cu exemple și argumente culese din peregrinările sale.

Un moment de vîrf în afirmarea unei ideologii politice la românii bănățeni, îl constituie fără îndoială recursul lui Moise Nicoară din 15 august 1819, culme nu atît pentru revendicările formulate sau caracterul reprezentativ (un asemenea nivel de teoretizare nu am întîlnit încă în Banat pînă la E. Murgu, iar revendicările sînt aceleași cu cele anterioare) cît mai ales pentru gradul de teoretizare, argumentația filosofică, de inspirație franceză, pe care o dezvoltă de-a lungul numeroaselor pagini. Este o expunere a teoriei contractualiste, punctată deseori cu exemple și fapte concrete, luate din realitățile social-politice ale monarhiei. Se confruntă cele două părți ale contractului social, monarhul (respectiv statul) și individul (respectiv poporul din care face parte). Calitatea de om pe care o reprezintă și în numele căreia înaintează recursul, este înzestrată cu „dreptul firei sau a naturei”, cel mai de „căpetenie” care nu-i poate fi luat de nimeni, indiferent de societate sau împărăție. Individul și monarhul nu se deosebesc cu nimic prin naștere. Și împăratul se naște om, investit însă cu o putere, pe care o primește „cu învoirea Poporului”. „Împăratul are puterea cea mai mare de la supuși prin așezămînturi sau legături, adevă precum s-au învoit înainte de vremi strămoșii supușilor cu cel mai dintîiu dintre strămoșii Împăratului, pe care îl alesese Împărat”. Puterea cu care este investit înglobează trei categorii de legi: dumnezeiești, firești și politicești, împăratul fiind numai „reprezentantul executor” al acestora. În raportul dintre cele două părți, fiecare are anumite drepturi și obligații. „...Precum are tot insul deto-

¹⁸ C. Bodea, *op. cit.*, Anexa LXV, p. 220—222

¹⁹ *Ibidem*, p. 285—286.

²⁰ *Ibidem*, p. 224—240

rințele sale către altul și către alții; așijdere precum are tot insul detorințele sale către statul întreg și Împăratul tocmai asemenea detorințe are și statul întreg și Împăratul către tot insul și către toți împreună“. Dacă una din părți nu respectă „detorințele“ cealaltă nu numai că nu poate, „ci și trebuie să-l silească spre păzirea și împlinirea“ lor. „Detorințele“ și drepturile sînt „corelative“, „încetînd una negreșit că înceată și cealaltă“. În virtutea acestui raționament, Nicoară remarcă în cazul legilor firii: „De nu le-ar păzi Împăratul, atunci e volnic poporul să-l silească și adetnească spre aceea“²¹. Justifică în acest fel dreptul la rezistență, la răscoală, dreptatea acțiunii românești, acuzînd în nenumărate rînduri stările nedrepte din monarhie, sau chiar persoana împăratului. Strălucita întemeiere filosofică a cererilor românilor, neîntîlnită pînă acum în mediul românesc într-o expunere de principii atît de categorică, este un act singular ca amploare în căutările pentru cristalizarea unei ideologii politice românești. Nu va fi însă fără ecou și în orice caz este un moment de vîrf în același proces de cristalizare a unui program politic. Este și un model pentru felul cum au fost receptate în mediul românesc ideile filosofice ale secolului XVIII, în speță ideologia revoluționară franceză.

Exemplul arădanilor îl urmează și românii din eparhiile Timișoara și Virșeț. Exponenții lor au fost Moise Bota și Vasile Georgevici. Acțiunea lui Georgevici din anul 1822, de care ne vom ocupa în cele de mai jos, se încadrează în tendințele de folosire a condițiilor favorabile create de măsurile inițiate de Curte în vederea îmbunătățirii situației culturale a românilor ortodocși.

Propunerile cuprinse în memoriile, petițiile, rapoartele înaintate de personalitățile românești la Curte n-au rămas fără ecou. Dovadă elocventă în acest sens este activizarea prin intermediul organelor centrale de stat a autorităților locale, care în spiritul revendicării formulate de Petru Maior, sînt nevoite a cerceta și înregistra situația de fapt și a căuta măsurile necesare pentru îndreptarea numeroaselor neajunsuri constatate. Astfel procedează comitatul Timișoarei, care îi însărcinează pe cei doi vice-comiți cu elaborarea unui raport pe baza „visitațiunei cercurilor și comunelor notariale“²². Acest raport, luat în discuție la congregația generală din 3 septembrie 1822, constată o stare deplorabilă a școlilor și bisericilor ortodoxe românești, aflate în paragină, lipsite de parohi și învățători apți și necorespunzătoare pentru o educație potrivită a poporului. Ca urmare, congregația hotărăște să se adreseze mitropolitului de Carlovitz, cerîndu-i „să binevoiască a veni într-ajutor cu mijloace acomodate“. În același timp se solicită propuneri concrete din partea protopopilor, punîndu-li-se concomitent în vedere întregul sprijin al autorităților.

Răsunetul acestei hotărîri nu întîrzie să se arate în mediul românesc și la 29 septembrie 1822 protopopul Timișoarei, Vasile Georgevici, înain-

²¹ *Ibidem*, p. 298–352.

²² *Unirea*, XII, 6, 8 februarie 1902, p. 55.

tează un amplu memoriu²³, care sintetizează principalele revendicări ale românilor ortodocși bănățeni, pe baza unei argumentații temeinice, la nivelul stadiului atins de elaborarea programului mișcării generale de emancipare națională românească.

Revendicarea de bază a programului formulat de protopopul de Timișoara, din care se desprind apoi toate celelalte cereri, este desființarea tuturor privilegiilor, „a prerogativelor și destinațiunilor — ce de altmintrelea legile nu le cunosc“ din cadrul celor 1.409.621 de ortodocși, care trăiesc în cele opt dieceze aflate sub autoritatea mitropolitului de Carlovitz și constituirea lor într-o „națiune neunită de ritul grec“ bazată pe „identitatea religiunii și egalitatea drepturilor cetățenești“. Aceasta ar însemna înlăturarea tendințelor de dominare și exclusivism ale ierarhiei bisericești sîrbești în treburile bisericești și scolastice, derivate din privilegiile acordate așa-zisei „națiuni illyrice“ înainte de decretarea egalității în drepturi cetățenești a tuturor popoarelor neunite de ritul grec din Ungaria și părțile anexe, care a dus la anularea implicită a tuturor deosebirilor anterioare. Românilor trebuie să li se asigure deci în reglementarea problemelor clerului, bisericii, religiei, fundațiunilor, studiilor și învățămîntului un loc corespunzător ponderii lor reale în cadrul acestei „națiuni“ neunite de rit grec.

Concretizînd o asemenea poziție principială, autorul memoriului revendică pentru români dreptul la toate funcțiile ierarhiei bisericești și școlare ortodoxe. Astfel românii să fie admiși a candida la funcția de mitropolit, iar o condiție esențială a ocupării acestei demnități să fie cunoașterea limbii majorității credincioșilor — adică a limbii române. Aceeași condiție se impune și în alegerea episcopilor în toate diecezele în care există populație românească. În dieceze însă cum sînt cele ale Timișoarei, Virșetului și Aradului, în care românii formează majoritatea covârșitoare și care din întîmplare sînt chiar vacante, să se numească de acum înainte episcopi români, existînd numeroase personalități românești care prin cultura lor se ridică nu numai la nivelul celor ce-au purtat pînă acum această funcție, dar îi și depășesc cu mult pe cei care au dobîndit episcopatul prin bani sau prin serviciu îndelungat la curtea maimarilor zilei și care deseori abia își pot semna numele. Se face aluzie chiar la o numire recentă din 24 august 1822 a contelui Anton Brancovici ca administrator al eparhiei vacante a Timișoarei²⁴. Tot în legătură cu numirea episcopilor, se subliniază că nu există nici un temei ca aceștia să fie desemnați exclusiv din rîndul călugărilor. Tîlcul acestei remarci e lămurit de unul din punctele următoare, în care se cere înlăturarea practicilor de pînă acum prin care românii erau primiți în mănăstiri numai dacă își puteau tăinui naționalitatea, iar cei primiți nu se pro-

²³ Titlul exact al memoriului este: *Considerațiuni față de raportul ce s-a dat de către ambii vice-comiși ai inclitului comitat al Timișoarei cu ocasiunea adunării generale din 3 Sept. 1822 referitor la cultura poporului român neunit de ritul grec. încît aceea lipsesce și să negligeze și față de decisiunea ce s-a luat în acest merit cu acea ocasiune la nrul Protocolului 2385*, cf. *Unirea*, XI, 46, 16. noiembrie 1901, p. 375.

²⁴ *Unirea*, XI, 8, 23 februarie 1901, p. 67.

movau niciodată la rangul de egumeni sau archimandriți, din rîndul cărora se aleg episcopii. Cerînd ștergerea acestei discriminări, Georgevici se ridică totodată pentru a se impune atît călugărilor cît și superiorilor mănăstirilor cunoașterea atît a limbii române cît și a celei sîrbe. Aceeași condiție să stea și la baza desemnării asesorialor consistoriali, în rîndul cărora românilor să le revină un loc corespunzător proporției lor. În numirea protopresbiterilor, parohilor și cantorilor să se aibă în vedere naționalitatea majorității populației din district sau parohie, întrucît în condițiile actuale, cînd acest lucru se neglijează, poporul necunoscînd limba în care se oficiază slujba religioasă, preferă să ocolească biserica, sălbătîcindu-se. Iar acolo unde parohii și cantorii încearcă efectuarea slujbei în limba română, deseori sînt împiedicați prin adevărate scandări publice.

În ceea ce privește problema școlară, Vasile Georgevici se pronunță pentru scoaterea direcției supreme a învățămîntului ortodox de sub controlul romano-catolic și încredințarea ei unor personalități corespunzătoare, cunoscătoare a ambelor limbi vorbite de neuniți. În districtele locuite în majoritate de români, în funcția de directori districtuali ai învățămîntului să se numească români născuți, care să aibă mînă liberă în numirea și îndepărtarea învățătorilor. În opoziție cu situația existentă în care în școlile normale, mai ales în localitățile bogate care oferă posibilități de subzistență mai consistente, numirea învățătorilor români e împiedicată sub diverse pretexte, iar celor numiți li se pun tot felul de piedici în exercitarea misiunii lor, se impune ca în școlile curat românești să se aplice învățători români, iar în cele mixte cunoscători deopotrivă ai limbilor română și sîrbă. În școlile frecventate în majoritate de români să se înlăture limba de predare slavonă și alfabetul chirilic sau glagolitic, introducîndu-se limba română și alfabetul latin „mai acomodată firei limbei lor“, deoarece altfel învățămîntul nu aduce nici un folos tineretului românesc, care va înceta să frecventeze școlile. Pentru pregătirea preoților se impune înființarea cît mai curînd a seminarelor diecezane, în care pentru români să se desemneze profesori de aceeași națiune și în care să fie primiți doar cei care au absolvit școlile gramaticale, umanioare și cursul filosofic. Se cere de asemenea întemeierea unui seminar general sau a unei catedre de studii teologice la Universitatea regească maghiară, dogmatica și ritul fiind predate prin profesori ortodocși și plătiți fie din fondul național illyric, fie din fondul preparamidial.

O problemă esențială e considerată a fi aceea a îmbunătățirii situației materiale a preoțimii „pentru ca aceștia să nu fie constrînși a ține coarnezle plugului și lucrurile cîmpului a le face cu mâinile sale proprii alături cu credincioșii încredințați păstoriei lor, pentru cîștigarea mijloacelor de trai, ci mai vîrtos scutiți de grijile și de lucrurile manuale pentru cîștigarea pâinei de toate zilele, să se poată ocupa cu lucruri ce să țin de misiunea lor înaltă și în acele să se perfecționeze...“. O cale concretă în acest sens e propusă pe baza aplicării principiului adaptării numărului preoților la cel al credincioșilor prin reducerea numărului

parohilor la cel corespunzător comunelor înzestrate cu biserici. Astfel sesiile întregi aflate în posesia parohilor supranumerari, după moartea acestora, nu s-ar mai da altora, ci s-ar vinde împreună cu imunitatea dijmelor şi prestaţiilor legată de ele. Sumele realizate ar urma să fie transformate în capital, din dobânzile căruia să se instituie un fond de ajutorare a parohilor din comunele mai mici şi mai sărace, fără ştirbirea veniturilor episcopale. Iar în comunele mai mari, unde şi veniturile bisericesti sînt mai consistente, parohul ar putea fi ajutat în îndeplinirea misiunii sale de un capelan, asemenea practicii în vigoare la romano-catolici.

În sfîrşit, conchide Vasile Georgevici, ca un corolar al programului de revendicări prezentat, dacă ierarhia bisericească sîrbă n-ar accepta renunţarea la privilegiile sale perimate, atunci să formeze o dieceză separată sau să se alipească la dieceza vecină a Baciului care are numai 92.714 credincioşi, românii asigurîndu-li-se astfel posibilitatea organizării bisericeşti şi şcolare proprii.

Cererile formulate de protopopul Timişoarei sînt sprijinite pe o largă şi amănunţită argumentaţie, menită a oferi o multilaterală întemeiere a acestora. Un element esenţial în pledoaria lui Georgevici este numărul preponderent al populaţiei româneşti în Banat, ceea ce impune o reprezentare proporţională a ei în conducerea treburilor bisericeşti şi şcolare. El combate cu un noian de date cifrele eronate furnizate de statisticile lui Schwandtner şi Magda, după care românii ar reprezenta doar a şasea parte din populaţia neunită de rit grec din regatul Ungariei, care se ridica la 1.116.138 de suflete în 1805 şi din care doar aproximativ 200.000 ar fi fost români. Se afirma de asemenea că din 1505 parohii ortodoxe 935 ar fi illyrice. Aşa cum subliniază Georgevici, în realitate la 1810 existau în cele opt dieceze ortodoxe de sub autoritatea mitropolitului de Carlovitz 720.018 români şi 687.041 illyri. Dacă se analizează însă situaţia în cele trei dieceze ale Virşetului, Timişoarei şi Aradului, în care se concentrează cea mai mare parte a populaţiei româneşti şi la care se referă în cea mai mare parte cererile formulate, atunci preponderenţa numerică a românilor e şi mai evidentă. Astfel în dieceza Timişoarei există 254.532 români faţă de 170.432 illyri, în dieceza Virşetului 220.297 români faţă de 28.954 illyri, care nu reprezintă decît aproximativ $\frac{3}{26}$ din populaţie, iar în dieceza Aradului numărul lor e doar de 11.621 faţă de o populaţie românească ce reprezintă $\frac{2}{5}$ din totalul românilor ortodocşi aflaţi în cele opt dieceze.

Din cele 587 de comune cu biserică ortodoxă din Banat, în dieceza Timişoarei 80 sînt locuite exclusiv de illyri, iar în cea a Virşetului doar 15, pe cînd numărul comunelor cu populaţie mixtă, în care illyrii să constituie cel puţin $\frac{1}{3}$, e în dieceza Timişoarei de 20, iar în cea a Virşetului de 6. În concluzie numărul comunelor cu populaţie curat românească este de 446 — o majoritate covîrşitoare. Aplicînd principiul revendicat al numirii preoţilor în funcţie de majoritatea locuitorilor din parohie, în Banat ar trebui să existe 915 preoţi români şi 268 illyri, dar

numai în dieceza Timișoarei la cei 458 de preoți români corespund 209 illyri.

Alături de datele concludente ale preponderenței numerice, Vasile Georgevici invocă și argumentul sarcinilor purtate de românii bănățeni în proporția numărului lor, ceea ce impune și o reprezentare a lor în conducerea treburilor bisericesti și școlare în aceeași proporție. Astfel se subliniază că românii contribuie după numărul familiilor la fondul național și preparandial, la fundațiile școlare menite a asigura „conservarea religiunii și a literaturii”. Se aduc și exemple concrete, după care protopresbiteratul districtual al Timișoarei a încasat între 1 octombrie 1811 și iunie 1822, 25.656 florini și 47 1/2 creițari, iar comuna Fabric a plătit 1878 florini și 2 1/2 creițari în acest scop.

O altă direcție a argumentării memoriului se referă la interesul statului, subliniindu-se în acest sens în repetate rânduri daunele aduse de situația actuală unității și prosperității patriei prin excluderea de la progresul economic și cultural a majorității populației bănățene. Se scot în evidență totodată avantajele pe care ridicarea culturală a românilor urmată și de îmbunătățirea situației lor economice, sociale și politice le-ar aduce întregii monarhii. Dacă înapoierea populației românești în general e contrară intereselor de stat, în schimb situația grea a preoților români nevoiți a-și câștiga pâinea prin munca cîmpului la rînd cu credincioșii lor e de-a dreptul dăunătoare, împiedicîndu-i pe aceștia să-și îndeplinească în bune condiții misiunea care le-a fost încredințată. Tot pe linia acestei argumentări sînt evocate o seamă de precedente pentru unele din revendicările formulate, precedente care ar atesta o preocupare însăși din partea statului pentru rezolvarea problemelor ridicate. Astfel sînt numeroase trimiterile la asigurarea prin lege a liberului exercițiu al religiei ortodoxe și la egalitatea în drepturi a celor de această credință. Se evocă măsurile imperiale pentru ridicarea de școli normale și preparandiale, pentru asigurarea accesului tinerilor de credință neunită la gimnaziile statului, academii și alte instituții științifice, pentru crearea de seminare diecezane, pentru accesul ortodocșilor la funcții și demnități conform calităților lor. Se subliniază în mod deosebit fericita memorie a lui Iosif al II-lea, care a oferit mari ajutoare bănești pentru ridicarea seminarului general de la Arad. Sînt găsite de asemenea antecedente pentru ceruta modificare a organizării diecezelor prin separarea bisericii ortodoxe române din Banat de ierarhia sîrbească, arătîndu-se că din cele 12 episcopate ilirice înființate în 1695 azi există doar patru (a Timișoarei, Virșetului, Budei și Carlstadtului), iar în locul celorlalte opt s-au înființat trei episcopate noi (ale Aradului, Baciului și Pancrațiului). Deci cererile românești nu reprezintă transformări fundamentale ale unei stări de fapt, ci doar o continuare, dezvoltare, aplicare a unor măsuri aprobate și decretate în repetate rânduri în forme similare sau măcar asemănătoare de Curtea de la Viena. E un mod de argumentație frecvent în petițiile și memoriile românești ale vremii, prin care acestea sînt adaptate spiritului dominant al epocii reacțiunii, caracterizat prin teama de măsurile noi, radicale, nelegate de anumite tradiții ale trecutului.

Memoriul formulat de parohul de Fabric și protopopul de Timișoara, Vasile Georgevici, constituie o expresie fidelă a tendințelor și aspirațiilor păturii conducătoare românești din Banat, a modurilor de acțiune adoptate de aceasta, a argumentației de bază folosite și a soluțiilor preconizate pentru rezolvarea problemelor stringente, care reclamau cu necesitate măsuri urgente. Dacă aceste măsuri nu sînt aduse la îndeplinire într-un interval scurt de timp datorită opoziției celor vizați de transformările preconizate și datorită prudenței și circumspecției Curții în a nu tulbura starea de fapt, totuși memoriul din 1822 reprezintă o verigă de o reală importanță în lanțul acțiunilor care se integrează în fluxul general al mișcării de emancipare națională a poporului român.

Petiția lui Vasile Georgevici, prin amploarea și actualitatea revendicărilor expuse constituind ea însăși un moment semnificativ și important, are în primul rînd meritul de a fi declanșat semnalul unei largi și ample acțiuni în Banatul propriu-zis (eparhiile Timișorii în primul rînd și a Virșetului imediat după ea). Petițiile și memoriile pornite de aici urmează aceleași direcții trasate de acțiunile anterioare, configurînd începutul unui program politic la românii bănățeni.

Petiția clerului român din Ungaria și Banat din 1 septembrie 1823 cerea împăratului despărțirea de ierarhia sîrbă, numirea unor români în posturile de profesori la școlile teologice românești, separarea contribuțiilor școlare și bisericești plătite de români de cele sîrbești, încredințarea celor trei episcopii cu majoritate românească în administrarea unor protopopi vrednici. În schimbul rezolvării acestor cereri, ei sînt gata să treacă la unire²⁵. Din păcate nu se cunosc nici autorii, nici semnatarii petiției. Revendicările sînt cunoscute din acțiunile anterioare, fac parte din problematica mai largă care frămîntă pe români, singura discrepanță față de pozițiile anterioare fiind promisiunea pentru trecere la unire în cazul unei rezolvări favorabile. Ea vine în contradicție cu poziția majorității clerului de jos din Banat, care în timpul acțiunii lui Nicoară s-a ridicat în masă împotriva unirii și nu ar fi exclus să poarte din mediul școlar sau al virfurilor clericale românești, dispuse uneori la tratative cu Curtea și cu episcopul Vulcan.

Tot din anul 1823 datează o altă petiție bănățeană, nesemnată nici aceasta, provenită din eparhia Virșetului, care expune nemulțumirea clerului și poporului de aici pentru starea de degradare a clerului, a culturii, a bisericilor, pentru abuzurile și nedreptățile care au loc. Consiliul locumtenențial din Buda, care primește petiția de la cancelaria aulică, remarcă același conținut cu recursul lui Nicoară din 1816 și petiția grecilor neuniți din 1820²⁶.

²⁵ Teodor Botiș, *Pagini din istoria dezrobirii, în Triumful ortodoxiei la Arad*, Arad, 1929, p. 187.

²⁶ *Ibidem*, p. 188.

La câțiva ani, petiția de la Ciacova (20 septembrie 1831)²⁷, trimisă împăratului în numele românilor timișeni, reia în discuție dezideratele românești. Ea combate proiectul mitropoliei de a unifica preparandia cu școala teologică, piedicile care le pune eparhia sîrbă în calea ridicării culturale a românilor, aducînd exemple concrete parohia sîrbizată din Biserica Albă și intenția lui Damaschin Bojincă și Gh. Chirilovici de a se călugări și refuzul mitropolitului care se teme să primească români învățați în tagma monahală. În felul acesta accesul lor la episcopat ar fi fost mai ușor. Cazul Bojincă îl pomenește și Bariț, care în completarea la necrologul publicat în *Transilvania*, la moartea învățatului bănățean, își amintește această chestiune auzită din gura lui Bojincă la o întîlnire cu dascăli blăjeni²⁸. În sfîrșit, se face aluzie la petiția din 1814 și la numeroasele plîngerii împotriva mitropolitului Stratimirovici. Remarcăm între doleanțele românilor cuprinse în această petiție, cererea pentru înființarea unei mitropolii românești, în frunte cu un român, care să înglobeze eparhiile Arad, Timișoara și Virșeț și dacă este posibil și Transilvania și Bucovina. De asemenea la scaunul episcopal al Aradului sau Timișorii cer să fie numit Ioan Moga. În continuare propun abandonarea planului sîrbesc de unificare a școlii normale cu cea teologică. Este foarte interesantă ideea înființării unei mitropolii ortodoxe în imperiu, care depășește calitativ ideea unei „națiuni ortodoxe” din imperiu, sugerînd o unitate românească în cadrele ortodoxiei, dovadă a progresului înregistrat de gîndirea social-politică românească în materie de națiune și național. Este perioada cînd din același mediu bănățean, prin Bojincă, Murgu și alții, își face loc conceptul modern de națiune.

În 1835, din părțile Aradului pornea o mare petiție fără prea multe noutăți în revendicările cuprinse, poate numai aceea de revenire la ortodoxie a unor sate trecute la unire.

În 4/16 septembrie 1835 preoții români ortodocși din Caraș adresează episcopului Maxim Manuilovici o petiție în care cer să le stea în ajutor pentru a ajunge la drepturi politice, cetățenești și de a alege magistrați, referindu-se la legiurile din 1790—1791 prin care se conferă egală îndreptățire politică și cetățenească a ortodocșilor cu ceilalți cetățeni. Preoții fac apel la episcop să intervină la comitat în acest sens²⁹. Face notă aparte între celelalte prin caracterul politic mai pronunțat al revendicărilor sale, deși referirea la numitele legiuri maghiare nu este o noutate.

Din eparhia Timișorii pornea în 1838 o petiție redactată în numele clerului și poporului român ortodox și semnată de 35 de preoți. Este o petiție foarte interesantă prin cererile înaintate noului mitropolit Ștefan Stancovici, ca și prin amănuntele pe care le aduce în legătură cu acțiu-

²⁷ Aleksa Ivić, *Documente privitoare la mișcarea literară și culturală a românilor din Ungaria în secolele XVIII și XIX*, în *Analele Academiei române, Memoriile secțiunii istorice*, seria III, tom XVIII, 1936—1937, p. 132—140.

²⁸ *Transilvania*, IV, 1871, 6, p. 64—66.

²⁹ Teodor Botiș, *op. cit.*, p. 359

nea din 1822. Aflăm din paginile ei faptul că în 1822 s-au trimis de fapt împăratului două petiții, una prin mijlocirea comitatului, alta direct. De asemenea se menționează faptul că împăratul a rezolvat favorabil cererea de înființare a unei școli clericale românești în eparhia Timișorii, prin rezoluția nr. 8275 din 20 iunie 1823 a Consiliului locumtenențial, în sensul de a se înființa școală pentru ambele „națiuni”³⁰. Acum în 1838 ei cer deschiderea grabnică a școlii cu pricina, apăsînd pe necesitatea de a avea preoții lor, crescuți în școală românească și cu un bagaj de cunoștințe și cultură corespunzătoare. Pentru noua școală clericală românească solicită numai profesori români. Argumentează cu date statistice, respectiv cu numărul populației românești net superioară și numărul de preoți mic în comparație cu totalul populației, date identice cu cele amintite la 1822, o posibilă dovadă a unei inspirații după petiția lui Georgevici. În sfîrșit, pe baza legiuirilor din 1790—1791 cer egalitate în drepturi politice și bisericești pentru toți credincioșii bisericii ortodoxe din Ungaria. Subliniind primejdia catolicismului, petiția consideră drept unic mijloc de apărare și combatere a acestuia luminarea clerului și poporului român prin școală teologică cu profesori și învățămînt în românește. După acțiunea lui Vasile Georgevici și petiția din Ciacova, aceasta atrage atenția din nou prin nota politică mai accentuată a revendicărilor, un orizont mai larg și o înțelegere mai clară a fenomenului politic. Ea are numeroase puncte comune și la capitolul argumentării și la capitolul cereri cu petiția din 1822.

O petiție bănățeană căreia nu i se poate preciza anul, pornită de la „clerul și poporul mai aleselor comunități Românești din Banatul Temesvarului” discută foarte serios starea bisericii ortodoxe din acest teritoriu, oprindu-se îndeosebi la organizarea școlară, cultura clerului, tendințele de deznaționalizare, simonie, oprirea accesului românilor în mănăstiri și dominarea vieții bisericești de către ierarhia sîrbă. Petiționarii cer împăratului înlăturarea abuzurilor ierarhiei superioare sîrbești, acordarea pentru români a parității numerice a deputaților la congresele naționale bisericești, înaintarea românilor la episcopat și la conducerea mănăstirilor din Banat de pe teritoriile cu majoritate românească. Cu prilejul alegerii de mitropolit, petiția propune acordarea pentru români a jumătate din numărul deputaților electori; scaunele episcopale din eparhiile cu majoritate românească să fie ocupate numai de români, iar în vederea ocupării scaunelor episcopale și formarea unui cler monahal, petiția cere pentru români mănăstirile Bodrog, Sf. Gheorghe și Mesici. Propun apoi îmbunătățirea stării materiale a clerului fără împovărarea populației contribuabile, înființarea de seminarii pentru pregătirea tinerilor săraci, oficierea slujbei în limba română și instrucție românească în școli³¹. Anexat la această petiție era și un proiect pentru îmbunătățirea situației materiale și de cultură a clerului semnat de Dimitrie Stoichescu și Șt. Athanasievici, nume cunoscute în mișcarea bănățeană.

³⁰ *Ibidem*, p. 362

³¹ *Ibidem*, p. 363—365.

Petiția pomenită mai sus, deși aduce un program foarte bogat de revendicări, nu depășește calitativ programele formulate anterior. Ea pornește tot din mijlocul clerului, axându-și problematica pe dezideratele fundamentale ale clerului ortodox român din acești ani.

Ne oprim aici cu petițiile și memoriile pornite din mijlocul clerului și inteligenței bănățene, cu caracter religios în primul rînd, dar făcînd parte integrantă din mișcarea de eliberare națională a românilor bănățeni. Lupta petiționară pentru episcop român și „reformarea” bisericii ortodoxe din Ungaria este una din formele de manifestare a luptei de emancipare. Ea a constituit semnalul luptelor, a fost mult timp singura formă, dar începînd cu deceniul patru al secolului al XIX-lea avansul economico-social își va spune cuvîntul. O burghezie relativ puternică, cultivată de operele iluminismului românesc și receptivă pe plan cultural la ideile romantice va prelua conducerea mișcării naționale. În fruntea ei se vor instala laici, personalități culturale și politice ale vieții românești.

Această parte a luptei naționale bănățene urmărită de noi, dincolo de meritul de a fi început acțiunea, are incontestabilul rol de a fi lansat o problematică, de a fi conturat programatic direcțiile mișcării. Ecourile luptei își fac loc în scrierile învățăților români, în multe din creațiile de seamă ale culturii vremii. De-a lungul întregii etape urmărite lupta a avut un scop precis, episcop român în eparhiile românești, deziderat completat în mai toate cazurile cu program cultural minimal. Forma de luptă și obiectivele luptei se încadrează în concepția generală a vremii, potrivit căreia luminarea și cultivarea pot ridica și impune poporul român la locul care i se cuvine. În evoluția mișcării naționale a românilor bănățeni, acestei perioade de început îi revine un loc important. Faptul că a pornit din cadrele bisericii ortodoxe este perfect explicabil și în spiritul vremii. Monopolul culturii pe care-l deținuse clerul, bruma de carte pe care o știa și cel mai simplu preot de țară îi oferea un orizont, o cunoaștere superioară omului de rînd. În al doilea rînd neîntelegerea clară a sensului național-națiune adună pe români în jurul bisericii, descoperind un posibil factor de unitate. Ea nu a avut o dezvoltare ascendentă, liniară, evoluînd diferit, cu scăderi și vîrfuri, precizîndu-și însă de-a lungul diferitelor acțiuni cu tot mai multă claritate obiectivele. În ciuda aspectelor de regionalism, a obiectivelor specifice, firești condițiilor social-istorice concrete, lupta de eliberare națională a românilor bănățeni se înscrie programatic și sub aspectul desfășurării în ansamblul luptei românilor din imperiu, contribuind la impunerea tot mai categorică a ceea ce va deveni problema românească.

N. BOCȘAN — L. GYÉMÁNT

ASPECTS OF THE ROMANIAN'S CULTURAL AND POLITICAL STRUGGLE IN BANAT IN THE FIRST HALF OF THE XIXth CENTURY

(Abstract)

This paper is meant to recirculate one of the most characteristic outcomes of the fight of the Romanian people in Banat for national liberation, namely, the petition indited by Vasile Georgevici, Archpriest of Timișoara, in 1822.

It is well-known that the Court of Vienna contains concrete measures meant to improve the cultural situation of the Romanian orthodox community; the petition in case directed on some general, but modernly argued cultural and religious claims, represents, in this particular context, an important step forward in the evolution of the claiming movement of the Romanians in Banat. Although this document represents but a phase in a previously started evolution it has the undeniable merit of revealing some new and significant reasonings, which will be dealt with later.

The series of memorandums, memorials and supplexes was opened by „Petition Majestica” in 1807 and it was followed by „The Clergy's Instance” in 1814 and Moise Nicoară's action.

The interpretation of the 1822 petition will consider not only the obvious influence of rationalism and XVIII-th century European social and political thought, but it will also take into account the more and more visible tendency towards the crystallization of a political platform for the Romanians living in this part of the country.

Having their starting-point in the sphere of the orthodox church the petitions and supplexes will prove, of course, a religious interpretation and will mostly refer to cultural and educational issues; their very essence, however, is undeniably political. The above-mentioned documents represent just a preliminary stage, which will be continued later on a far superior level. ! . . .

Apart from some inevitable local features, these actions integrate themselves in the general process of a distinct revival of the national consciousness, characteristic for the whole Romanian people.

POLEMICA LUI DAMASCHIN BOJINCĂ ȘI EFTIMIE MURGU CU SAVA TÖKÖLY

Opera Școlii ardelenе, deschizătoare de drumuri în cultura noastră modernă, s-a născut și dezvoltat în jurul a citorva mari probleme, relie-fîndu-se originalitatea și succesul, tocmai prin permanentizarea lor în conștiința spiritualității românești. Dintre acestea, chestiunea originilor, argumentarea romanității poporului român, a latinității limbii sale și continuitatea de viață pe aceste teritorii au constituit pilonii de bază ai sintezei luminate românești, crezul cultural menit să susțină unul politic¹ și național, să prezinte popoarelor Europei certificatul de noblețe al poporului român, în virtutea căruia este îndreptățit la un alt loc în complexul național habsburgic și european. Discutînd originalitatea doctrinei iluministe românești, Al. Duțu remarcă, drept o trăsătură specifică a luminilor la noi, spiritul militant, relevînd totodată raportul ce se stabilește acum între conștiința națională și cea europeană, anume argumentarea pe plan european a originii și continuității istorice a poporului român. În același timp, prin întreaga sa operă, iluminismul românesc vine să răspundă confuziilor și teoriilor tendențioase privitoare la români, realizînd trecerea de la opera de informare, specifică umanismului, la operă polemică². Scrierile principalilor reprezentanți ai curentului, înrîurite de spiritul voltairian al veacului, sînt în concepție și uneori chiar în formă, impresionante polemici în apărarea și afirmarea ideilor amintite.

În mod deosebit, în atmosfera polemică a vremii, s-a impus figura lui Petru Maior, atît pentru stilul combativ, militant, pentru angajamentul ideilor sale, cît și pentru faptul că a fost unul din puținii care s-au bucurat de tipărirea operei, fapt ce i-a asigurat o audiență largă în public. Opera sa, în ansamblul ei adaptată la necesitățile culturale și politice ale momentului istoric, este o amplă polemică³. „Istoria pentru începutul românilor în Dacia“, remarcabil instrument de propagandă națională a conceput și realizat ulterior acest deziderat prin răspîndirea și ecoul avut,

¹ David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*. București, Editura științifică, 1967, p. 447.

² Al. Duțu, *Coordonate ale culturii românești în secolul al XVIII-lea (1700—1821)*. Studii și texte. București, Editura pentru literatură, 1968, p. 361—364.

³ Maria Protase, *Petru Maior polemist*, în *Studii și cercetări științifice*, Filologie, Iași, 1961, fasc. 2, p. 150.

cu valoare de istorie națională, devine cartea de căpătii a unui întreg popor și cartea de învățătură a unei întregi generații de cărturari care i-au urmat. Maior și opera sa crează o atmosferă, inaugurează o școală, deschide, alături de scrierile celorlalți cărturari luminiști, o problemă românească în conștiința opiniei publice locale și străine. Mentor și magistr, spiritus rector al generației care realizează revoluția, Maior aduce în spiritualitatea românească figura omului de cultură angajat, impregnând cu spiritul său, formația intelectuală a unei întregi generații. Referindu-se la opera sa specific polemică, trebuie să remarcăm valoarea și ținuta adversarului, filologul austriac Kopitar, care prin „Animadversiones in recensione Historiae de origine Valachorum in Dacia“ (1814), deschide una din lungile și captivantele polemici ale istoriei noastre literare, ce va ține încordați multă vreme oamenii de litere români și străini. Dincolo de valoarea lor pe planul istoriei literare, răspunsurile polemice ale lui Maior, întreaga operă de fapt și în special *Istoria*, prezentând originile istoriei poporului nostru, fac istorie contemporană, lasă să se strecoare valori politice dincolo de forma literar-istorică pe care o îmbracă. Maior realizează o proiectare a realității social-istorice românești din vremea sa în paginile istoriei vechi a românilor.

Sîntem în faza modernă a ideii romanității poporului nostru, faza în care ideea era folosită de români ca armă politică în revendicările naționale. Nu este nimic surprinzător în abordarea fenomenului literar și istoric de pe poziții politice, ci o urmare firească a înfringerii Supplex-ului, care face imposibilă lupta politică, transferînd-o pe plan istoriografic, filologic și filozofic⁴. Petru Maior, prin *Istoria* sa, a creat o atmosferă și mai ales a inaugurat o școală. Afirmția nu este exagerată dacă ne gîndim la șirul lung de învățați ai noii generații cărturărești care se ridică acum, și care își fac un merit deosebit prin difuzarea și apărarea ideilor maiorene, într-o strălucită continuitate de idei și spirit. Ne gîndim între alții la Teodor Aaron, care în 1828 la Buda scotea „Scurt appendice la istoria lui Petru Maior“, care prin adevărate mărturisiri a mai multor scriitori vechi, începutul românilor din romani adevărați la mai mare lumină îi pune. Deși nu-și propune să polemizeze cu „unii defăimători (ai) neamului românesc“, pentru că temeiurile originii noastre sînt mult mai serioase pentru a putea fi întunecate cu niște vorbe goale, totuși spiritul general al scrierii este polemic, specific epocii luminilor⁵. Ioan Teodorovici Nica pune în 1813 în versuri „Istoria pentru începutul românilor în Dacia“, în „Cîntare despre începutul și starea de astăzi a românilor“⁶. Ioan Alexi, Constantin Diaconovici-Loga, Vasile Gergely de Clotici, macedonienii Roja și Boiagi, continuă pe diferite planuri difuzarea operei și ideilor corifeilor.

⁴ David Prodan, *op. cit.* p.61.

⁵ C. Popeti, *110 ani de la moartea lui Theodor Aaron*, în *Orizont*, 20 1969, nr. 3, p. 87.

⁶ D. Popovici, *Studii literare, Literatura română în epoca „luminilor“*, Cluj, Editura Dacia, 1972, p. 246.

Continuând aceeași preocupare, devenită acum tradiție cu sensuri și valori naționale, se înscriu în momentul literar al deceniului două nume prestigioase ale lui Damaschin Bojincă și Eftimie Murgu, fruntași ai tinerimii române din Pesta și animatori ai vieții culturale românești care se înjghebase acolo. În frământările și căutările de ordin spiritual care dominau „inteligenta” română din capitala Ungariei, opera celor doi bănățeni relansează, la un nivel superior celui constatat la ceilalți discipoli ai lui Maior, problematica românească, constituind momente importante în procesul de cristalizare a ideilor naționale românești.

Pesta, cu cele trei tipografii, șase mari biblioteci, 150 literați, patru mari librării, cu numeroasele ei limbi și religii, cu o universitate numărând în jurul a 1000 de studenți⁷, a fost locul de afirmare al unui puternic și fecund curent național românesc. Este locul de întâlnire al multor tineri veniți aici să-și împlinească aspirațiile intelectuale, dintre care mulți provin din Banat și ținuturile ungurene. Se remarcă între ei, Bojincă, Murgu, Vasici, Andrei Mocioni, Meletie Drăghici, viitoare personalități ale culturii și vieții publice bănățene. Preocupările, ideologia comună, dragostea și atașamentul față de popor i-au unit într-un remarcabil spirit de echipă, care se va afirma în publicistică mai devreme decât colegii ardeleni de generație. Dacă până acum Banatul furnizase culturii românești remarcabile individualități, cum au fost Iorgovici, sau Țichindeal, fără a avea în schimb o inteligență de nivel mediu formată, capabilă să întrețină o atmosferă culturală, progresele înregistrate de acum pe plan economic și social în Banat, în sensul dezvoltării pe o linie capitalistă, măsurile de ordin cultural și în primul rând pe linie de școală, luate de Curtea vieneză în spiritul despotismului luminat, fac posibil accesul unor pături mai largi la carte și știința de carte. Cele câteva promoții de dascăli, ieșite de pe băncile Preparandiei, formate la școala spiritului iluminist, impregnați de substanță națională, pun bazele unei pături culte românești în Banat capabilă să susțină și promoveze o ideologie, ale cărei componente se înscriu în cadrele ideologiei burgheze. În mod inevitabil, păturile burgheze sau cu interese burgheze, ridicate ca urmare a progreselor de ordin social-economic pe care le trăiește Banatul, înregistrează progrese și în materie de cultură, sporind numărul tinerilor cuprinși în învățământul de toate gradele. Componenta socială eterogenă a celor 40 studenți români de la Universitatea din Pesta⁸, din care majoritatea erau bănățeni, confirmă procesul de nivelare ce are loc în pătura cultă românească din Banat. Accesul la cultură al unor categorii sociale nepri-vilegiate, anterior îndepărtate de la carte, se reflectă în scrierile pornite din mediul de cultură românească, sau mai bine zis în ideologia pe care o promovează aceste scrieri. Situația materială mai bună, conjugată cu setea de carte și slovă tipărită, conturează pentru acea perioadă în Banat un public cititor numeros, sigur, cu o componență socială dominată de

⁷ George Bogdan-Duică, *Eftimie Murgu*, București, 1937, p. 23–24.

⁸ Ibidem.

noile pături formate și afirmate în viața publică. Pătura cultă, educată majoritatea ei în spiritul ideilor și intereselor burgheze, împreună cu păturile burgheze propriu zise (meșteșugari, negustori, funcționari) formează platforma socială necesară afirmării și difuzării noii ideologii, ale cărei roade ie recoltează anul 1848.

Curentul național românesc, format în deceniul trei în capitala Ungariei, reflectat în scrierile vremii, s-a putut manifesta și datorită coloniei de negustori macedo-români, „care se ostensesc pentru ridicarea literaturii și folosul de comun al neamului.”⁹ Funcționa aici o bună școală românească, ai cărei dascăli au fost Diaconovici-Loga sau Ștefan P. Năgoc. În biserica lor limba română s-a introdus încă înainte de 1828. „Unii numai români din Pesta — spunea Bojincă — cunoscându-și adevăratul singe strămoșesc introduseră spre uimirea sa și a tot neamului românesc, școală românească în Pesta, precum și în biserică preînviară limba sa cea română...”¹⁰ Soțiile acestor negustori înființează în 1815 prima societate a femeilor române, cu scopul „de a ajutama școala și a promova cultura”¹¹.

În această atmosferă de viață românească putem vorbi chiar de existența unui salon literar, frecventat și susținut de români, așa cum ele sînt la modă în Occidentul Restaurației, dar cu o orientare de factură națională. Casa lui Atanasie Grabovschi, unul din fruntașii coloniei macedo-române, a fost locul de întâlnire favorit al literaților români din acest deceniu, bănățeni, ardeleni, munteni sau moldoveni, unde „citeau și apreciau cărțile proaspete, discutau, făureau planuri culturale și politice, puneau lumea la cale”¹². În climatul de efervescență culturală care stăpînea tineretul studios român se bun bazele viitoare societăți de lectură „Petru Maior”. Tinerii „se adunau la parohul Teodori și conduși de spiritul românismului ce tocmai le deșteptaseră scrierile lui Petru Maior, se cultivau împreună în limba și istoria română și plăsmuiau cultura națională a poporului”¹³.

Afirmarea curentului național românesc a fost favorizată de existența tipografiei din Buda, care în acel timp scotea cea mai bogată și reprezentativă literatură din întreg mediul românesc. Strădaniile cenzorilor îi asigură un cadru de manifestare mai larg decît cel conferit de autorități, angajînd-o cu deosebită eficiență în opera de propășire culturală. Între 1780 și 1861 s-au tipărit aici peste 240 de cărți românești din cele mai variate domenii¹⁴, antrenînd în activitatea editorială personalități din toate provinciile românești în spiritul unei idei care primește o consistență tot mai mare, înfăptuirea unității spirituale și de cultură a românilor, pre-

⁹ Damaschin Bojincă, *Respundere desgurzătoare la cîrtirea cea în Halle*, Buda, 1828, p. 97.

¹⁰ Ibidem, p. 90.

¹¹ Curticăpeanu, V., *Mișcarea culturală românească pentru unirea din 1918*, București, Editura științifică, 1968, p. 141.

¹² Mitropolitul Andrei baron de Șaguna. *Scriere comemorativă la serbarea centenară a nașterii lui*, Sibiu, 1909, p. 25.

¹³ *Almanahul Societății „Petru Maior” din Budapesta, pe 1901*, Gherla, 1901, p. 10.

¹⁴ Curticăpeanu, *op. cit.*, p. 163.

miză necesară în procesul de înfăptuire a unității naționale. O asemenea activitate a fost posibilă și ca urmare a cristalizării unui public cititor românesc, cu un gust de lectură format, sensibil la manifestările de ordin național din literatură, istorie, lingvistică sau etnografie.

Mișcarea națională românească, și ne referim acum la aspectul ei cultural, se desfășoară în contextul general al imperiului, frământat acum de trezirea la viață a naționalităților. Reprezentanții mișcării românești sînt deosebit de sensibili la manifestările maghiarilor și slavilor din imperiu, împrumutînd modele, ripostînd la exagerări sau conlucrînd cu aceștia în numeroase cazuri.

Scrierile lui Dositei Obradovici, Schafarik sau Kollar, activitatea lui Széchenyi, Wesselényi și a întregului liberalism maghiar au un larg ecou în rîndurile românilor. Șederea mai îndelungată a unui grup de învățați germani în capitala Ungariei are urmări serioase. Influența unor romantici ca Schlegel, Hormayr, Collin, Gentz asupra vieții culturale maghiare lasă urme și în mediul românesc de aici. Prin intermediul lor și al studenților maghiari de la universitățile din Jena și Göttingen, în Ungaria ia naștere un cult al lui Goethe și Schiller, este cunoscută și răspîdită opera lui Herder sau Krug. Prin contact direct cu literatura occidentului, prin filiera sîrbă sau maghiară, ideile romantice își fac loc și printre români.

În atmosfera de căutări și inițiative de ordin național, reprezentanții românilor bănățeni sînt agitați de chestiunea religioasă a ortodocșilor din acest teritoriu. Reacția împotriva abuzurilor ierarhiei metropolitane sîrbe, pornită din cele trei eparhii cu majoritate românească, Arad, Timișoara și Virșeț a trezit interesul și adeziunea intelectualității românești din capitala Ungariei. Țichindeal, Nicoară, Diaconovici-Loga și ceilalți țineau la curent pe fruntașii românilor cu evoluția mișcării religioase din aceste ținuturi. Petiția românilor de la Ciacova, din 30 septembrie 1831 pomeneste chiar refuzul virfurilor clericale sîrbești de a primi în tagma monahală un învățat de talia lui Damaschin Bojincă¹⁵, închizînd astfel accesul românilor la scaunele episcopale.

Peste trei ani conspirația polonezului Adolf David, care antrenase și cîteva personalități bănățene (între ele și Bojincă), înscrisa în programul ei printre altele și egalitatea cultelor religioase¹⁶.

În acest context social politic, cultural și religios își desfășoară polemica cei doi bănățeni pomeniți mai sus — Bojincă și Murgu. Scrierile lor, ca majoritatea scrierilor românești din epocă, surprind cîteva din problemele care frămîntă viața națională. Polemicile ascund în spatele unor dispute de ordin cultural, o problemă politică, prezentîndu-se astfel și ca un reflex al disputelor pe teme religioase, școlare și politice dintre ierarhia sîrbă și mișcarea națională românească.

¹⁵ Aleksa Ivić, *Documente privitoare la mișcarea literară și culturală a românilor din Ungaria în secolele XVIII și XIX*, în *Analele Academiei Române. Memoriile secțiunii istorice*. Seria III, tom. XVIII, 1936—1937, p. 137.

¹⁶ C. Bodea, *Lupta românilor pentru unitate națională 1834—1840*. București, Editura Academiei R.S.R. 1967, p. 3.

Țința atacurilor celor două scrieri polemice a fost lucrarea „Erweis dass die Walachen nicht römischer Abkunft sind“ (Halle, 1823), al cărei autor a fost Sava Tökölly, fost magistrat sîrb, născut la 17 august 1761 în Arad, dintr-o familie sîrbă maghiarizată. Terminînd studiile de drept, în 1786 își ia doctoratul, după care intră în administrație, ajungînd consilier de curte la Hofkanzlei. În opera de deșteptare națională a sîrbilor și-a făcut mari merite îndeosebi pe planul cultural, ridicînd o tipografie, o bibliotecă, o biserică și un muzeu pentru studii vechi slave, instituind și o fundație pentru pregătirea tineretului sîrb. Principalele lui scrieri au fost teza de doctorat „Disertatio de causa et fine civitatis“; „Positiones intuitu pro eruditione Serbicae juventutis Aradini iugundi“ (Buda, 1798), apărută și în limba sîrbă și cea pomenită mai sus care ne interesează în cele ce urmează. Și-a mai tipărit și cuvîntările ținute la congresul național illyric de la Timișoara din 1790¹⁷.

Cartea menționată mai sus, apărută la scurt timp după polemica Maior — Kopitar, reia problematica controversată, insistînd în mod deosebit asupra originii poporului român și caracterului limbii sale. De la început se declară adversar ideii romanității poporului și latinității limbii, combătînd ideile și argumentele lui Maior și școlii luministe. După un Cuvînt înainte, în care mărturisește scopul de a dezvălui „adevărul“ despre originea românilor, Tökölly construiește o demonstrație destul de complicată, în care neagă originea romană și o afirmă pe cea slavă, neagă latinitatea limbii române, considerînd-o slavă amestecată cu cuvinte italienești, neagă continuitatea, afirmînd emigrarea românilor din Balcani. Argumentele și le procură din scrieri cunoscute sau direct din autorii antici, interpretînd în sensul dorit de el pasaje mai puțin clare. Discuția principală o poartă în jurul numelui de vlah, a populației macedoromâne, a dialectelor balcanice ale limbii române.

Acestei cărți îi răspunde Bojincă în 1827 prin „Animadversio in Dissertationem Hallensem sub Titulo: Erweis dass die Walachen nicht Römischer Abkunft sind etc. vom K. Rath von xxx 1823 editam, cui adnectitur fidedignis scriptoribus fulta Probatio, Valachos esse veros Posterios Romanorum“, o elegantă broșură în limba latină, scrisă îngrijit, documentat, sintetizînd rezultatele la care au ajuns învățații pînă la el.

În urma acestui răspuns Sava Tökölly republică în 1827 scrierea sa într-o ediție bilingvă, româno-germană¹⁸, amplificată cu un capitol Adogarea, destinat a răspunde cîtorva din argumentele aduse de Bojincă. La rîndul său Bojincă răspunde în 1828 prin „Respondere desgurzătoare la Cîrtirea cea în Halle din anul 1823 sub titula: Erweis dass die Wa-

¹⁷ Despre Sava Tökölly: Wurzbach, *Biographisches Lexicon des Kaiserthums Oesterreich*, vol. 45—46, Wien, 1882, p. 229.

¹⁸ *Erweis, dass die Walachen nicht römischer Abkunft sind, und dies nicht aus ihrer italienisch — slavischen Sprache folgt. Mit mehreren Gründen vermehrt, und in die walachische Sprache übersetzt durch S.T.* [Arătarea că Vlahii sau Rumânii nu-s de viță romană și că rădăcina aceia din limba lor slăvenească mestecată cu italienească nu se urmează. Din limba nemțească pre cea rumânească întoarsă, și cu mai multe materie înmulțită prin S.T. Ofen, 1827. Gedruckt mit K. Ung. Universitätsschriften zu finden bey G. Eggenberger Büchladen in Pesth.

lachen nicht römischer Abkunft sind (adecă arătare cum că Românii nu sînt viță de Romani) de Konsilier de*** făcută. La carea se adusă Arătarea cu scriptori verednici de credință întărită: cum că Românii sînt adevărați strănepoți a Romanilor. Intiul latinesce țesută, iară acum în limba daco-românească preîntoarsă, tot de același autor Damaschin T. Bojincă, la înalta Tablă a Ungariei jurat notăraș¹⁹. Este o reeditare a ediției latine, amplificată, mai explicită pentru publicul larg căruia i se adresează, fără a avea însă eleganța și claritatea celei latine, completată față de prima cu un Apendice, în care revine cu noi argumente din autori consacrați, care au recunoscut și dovedit originea noastră romană.

Activitatea la „Biblioteca românească“, al cărei principal redactor a fost²⁰, scrierea „Diregătorului buneii creștere și a Anticilor românilor“, la care lucrase încă din timpul polemicii²¹, nu i-a mai permis lui Bojincă să reia discuția publică. O va face în 1830 prietenul și tovarășul de idei Eftimie Murgu în „Wiederlegung“²².

În același context cu polemicile se înscrie inițiativa lui Damaschin Bojincă de a traduce polemicile lui Maior cu Kopitar în limba română, oferite opiniei publice românești ca anexă la ediția a II-a a Istoriei lui Maior, apărută în 1834 sub îngrijirea lui Iordache Mălinescu. Disputațiile sînt un omagiu adus memoriei lui Maior, un act de cultură și o datorie națională împlinită, încă o manifestare de solidaritate cu ideile maestrului. Actul său îl motivează prin lipsa manuscrisului original românesc, pe care l-a căutat, pierdut ca atîtea multe manuscrise ale lui Maior între care și o gramatică pregătită pentru tipar²³. Le face cunoscute publicului larg românesc, împreună cu a doua ediție, într-un act semnificativ, completînd seria preocupărilor sale legate de originea poporului român și difuzarea ideilor înaintașilor.

Ce și-au propus cei doi bănațeni în scrierile lor? Bojincă mărturisește că s-a simțit „îndatorat, cu un mădulariu a Dulcei Nații românești, a apăra neamul meu, cel ce nimărui nici o nedreptate nu face, nimărui nici o împedecare în înălțarea culturii nu pune“²⁴ să apere adevărul

¹⁹ O vom cita în continuare *Respundere*.

²⁰ *Biblioteca românească*, 1829, partea I-a Către cetitori, nepag.

²¹ „... după ce scuturai pulberu scolastic de pe umer, tocma cînd lucram la o carte Românilor de bun folos...”. *Respundere*, Prefață, nepag.

²² Titlul ei complet este: *Widerlegung oder Abhandlung welche unter dem Titel vorkömmt: Erweis dass die Walachen nicht römischer Abkunft sind, und diess nicht aus ihrer italienisch-slavischen Sprache folgt. Mit mehreren Gründen vermehrt, und in die Wallachische Sprache übersetzt durch S.T. in Ofen 1827 und Beweise dass die Walachen der Römer unverzweifelte Nachkömmlinge sind: Wozu mehrere zweck mässige kurze Abhandlungen endlich eine Anmerkung über die in dem Anhang vorkommende Antikritik desselben S.T. beygefügt werden. Verfasst von E. Murgu. Ofen, Gedruckt mit Königl. Ung. Universitätsschriften, 1830. Am consultat excelenta ediție românească a lui I. D. Suci, din Eftimie Murgu, *Scrieri*, București, Editura pentru literatură, 1969, p. 97—403. În continuare se fac referințe la aceasta.*

²³ *Disputațiile asupra Istoriei pentru începutul românilor în Dachia...*, tălmăcite de pe Lătinie pe românilor prin Damaschin Bojincă, jurisconsultul Prințipatului Moldaviei. Precum și în mărită crăime a Ungariei: j.advocat. În Buda, cu tiparul Crăieștii Tipografii a Universității Ungariei, 1834, p. IV.

²⁴ D. Bojincă, *Respundere*, p. 15.

despre poporul său. Murgu, constatînd că adversarul „se comportă foarte dur față de români“, dorește să fie „fără cruțare față de acuzațiile neîntemeiate“²⁵. La rîndul său, în Prefața scrierii, Bojincă ne dezvăluie rosturile celor două ediții: „alcătui întîia oară acea Răspundere în limba latină ca să o înțeleagă și să o judece și învățații a tuturor Națiilor străine, căroră sînt cunoscute vechimile și schimbările timpurilor, cugetînd că de vom avea securitatea sau scutirea din afară, lesne vom păstra cele din lăuntru și mijlocul nostru. Iară a doua oară întorcînd-o pe Românie, o aștern iubitorului de cetire Naționalist înainte, ca cetînd-o, să înțeleagă cum se cuvine a răspunde defăimătorului de Nație, să cunoască defăimările unora și altora... ca nu cumva să se amăgească de a crede înșelăciunile lor“²⁶.

Ca metodă, amîndoi și-au construit polemica în același mod, discutînd pe rînd fiecare idee și argument al „cîrtitorului“, pe baza informațiilor furnizate de istoriografie pînă atunci, amplificate cu noi contribuții documentare și interpretative. Autorii nu-și propun deci să discute, să argumenteze sau să enunțe o nouă teorie despre originea poporului și limbii noastre, care era un adevăr stabilit și recunoscut de o întreagă epocă și de numeroase personalități; asemenea scriere exista și apartînea maestrului lor, Petru Maior, căruia cei doi îi acordă un spațiu larg în scrierile lor, conferind Istoriei sale rosturile și valoarea unei istorii naționale. Scrierile lor vin să apere rezultatele unei întregi generații, realizările atîtor ani de căutări și întreprinderi istoriografice, ale lui Maior în primul rînd, să apere prestigiul și noblețea unui popor, noblețe ce i-o conferă, în concepția vremii, și această origine romană. În cele ce urmează vom urmări în mod deosebit sursele, caracterul acestor opere, ideologia pe care o dezvoltă și atmosfera spirituală în care se înscriu.

Izvoarele celor două scrieri, bogate sub aspect cantitativ și de mare varietate în ce privește proveniența lor, poartă pecetea epocii luminilor, a ideologiei acesteia, aparținînd literaturii pe care mișcarea culturală a impus-o în epocă. Ele vin din bogata cultură antică, căreia iluminismul i-a acordat credit nelimitat, din literatura istorică, religioasă sau etnografică a lumii medievale, sau din literatura modernă, apropiată și chiar contemporană cu autorii. Baza documentară a celor două scrieri a constituit-o Istoria lui Petru Maior, principala sursă de argumente de ordin istoric, filologic sau juridic, din care bănățenii se inspiră masiv, mergînd pînă la transcrierea unor pasaje mari din opera lui Maior. Dependenta de textul Istoriei lui Maior este cu mult mai vizibilă la Bojincă, care preia deseori ad litteram fără a face totdeauna trimiterile de rigoare (aceasta era mentalitatea în epocă, cînd nu se încetățenise ideea paternității operei literare) și dovedită prin paralelă de texte în cazul lui Murgu, unde ea nu transpare atît de clar, evidențiînd un orizont mai larg și o informație mai bogată. Ei invocă fiecare mărturie despre originea noastră, indiferent de mărimea, vechimea sau reputația celui care a scris-o, așa

²⁵ Eftimie Murgu, *Scrieri*, p. 104.

²⁶ D. Bojincă, *Răspundere*, Prefața, nepag.

cum de altfel face întreaga școală maioristă²⁷. Prea multe nu adaugă la cele spuse de Maior, Murgu o informație cu ceva mai bogată, Bojincă citeva mărturii; dar parcurg și discută cu competență textele, le interpretează istoric și filologic²⁸.

Citim în Bojincă pasaje din Ana Comnena, Nicetas Choniates, Chalcocondilas, Eutropius, Vopiscus, larg comentate, interpretate cu o acurateță specifică școlii luministe. La Murgu informația este și mai bogată. El parcurge literatura critică de la istoricii romani din vremea republicii și imperiului, când vorbește despre latina și poporul roman, până la autorii bizantini, invocați deseori pentru pasajele lor referitoare la români. În ordinea cum apar în textul lui Murgu îi pomenim și noi: Procopius, Anna Comnena, Eutropius, Ammianus Marcellinus, Eunapius, Priscus, Nicetas Choniates, Chalcocondilas, Aulus Gellius, Festus, Sextus Pompeius, Titus Livius, M. Fabius Quintilianus, Strabo, M. Terentius Varro, Cicero, Suetonius, Zosimus, George Acropolitul, Theophanes. Comentariile sale sînt mai ample, mai vii, nota personală mult mai puternică.

Din literatura medievală Bojincă deschide pe Mesigerus, călugărul contemporan cu Mihai Viteazul²⁹; prin Maior îl cunoaște pe Ioannes Lucii, istoricul slav din veacul al XVII-lea, autorul unei istorii a Dalmației și Croației³⁰.

Descoperim printre sursele sale pe Matias Bel (1684—1749), teolog și istoricul oficial al lui Carol al VI-lea³¹, născut la Orșova, cu temeinice studii de teologie și medicină făcute la Halle în primii ani ai veacului al XVIII-lea (din 1704). Personalitate culturală a epocii, membru al academiei din Berlin, Petersburg și Londra, a rămas cunoscut urmașilor printr-o bogată activitate literară. Este traducătorul Bibliei în limba cehă, editorul lui Thomas de Kempis și autorul a numeroase scrieri istorice, apreciate de savanți pentru exactitatea lor: „Prodromus Hungariae antiquae et hodiernae“ (Nürnberg, 1723), „Notitia Hungariae novae historico-geographica“, 4 vol. (Viena, 1735—1742), „De vetere litteratura Hunno-Scythica exercitatio“ (Leipzig, 1718), „Apparatus ad historiam Hungariae, sive Collectio monumentorum ineditorum partim, partim editorum“, 3 vol., Pressburg, (1735—1746), „Amplissimae historico-criticae praefationes in scriptores rerum Hungaricarum“, 3 vol.³². Studiile făcute în școli cu predilecție catolice îi pun în contact cu o bogată literatură iezuită. Dintre sursele provenite din acest mediu pomenim la Bojincă pe Daniel Farlati (1690—1773), care după serioase studii teologice, se mișcă în cercurile savante de la Roma și Padova. Principala sa operă, „Illyricum sacrum“, în cinci volume, apărută la Veneția între 1751—1775, este o istorie ecleziastică a Dalmației, impresionantă prin documentarea minuțio-

²⁷ G. Bogdan-Duică, *op. cit.*, p. 37.

²⁸ Ibidem, p. 55.

²⁹ Ibidem, p. 37.

³⁰ E. Murgu, *Scrieri*, p. 429.

³¹ Wurzbach, vol. I—II, p. 236.

³² *Biographie universelle, ancienne et moderne*, vol. 4, Paris, Libr. Frères Michaud, 1811, p. 74.

oasă și foarte bogată³³. Printre cei mai străluciți fără îndoială este Daniel Papebroeck (1628—1714), născut la Anvers, cu studii de filozofie la Douai, cunoscut ca unul din cei mai laborioși editori ai Actelor sfinților, operă care îi aduce numeroase ciocniri cu închiziția și papalitatea. Este unul din savanții cei mai distinși pe care i-a produs ordinul iezuit, cu remarcabile rezultate în istorie, cronologie, diplomatică, autorul a numeroase și erudite discuții, disertații asupra istoriei evului mediu, unde a lămurit o serie de puncte obscure. A fost în corespondență cu Ducange, Mabillon, Muratori³⁴. Tot dintre autorii iezuiți remarcăm pe Samuel Timon, cu bogate studii teologice și filozofice la Pressburg, profesor și bibliotecar, prefect la Cluj pentru scurt timp, autor sînguincios cu numeroase scrieri publicate în limba latină³⁵.

Nu insistăm asupra lui Tröster, cu a sa „Das alt und neu Teutsch Dacia“. (Nürnberg, 1666), la care se fac atîtea trîmîteri în literatura lumînistă românească din Ardeal și Banat, citat foarte mult și de Bojincă. Prin intermediul lui cunoaște relatările lui Opitz despre români și obiceiurile lor.

Alături de aceștia Bojincă apelează la Orichovius, teolog și istoric polonez, care a studiat la Wittenberg, unde face cunoștință îndeaproape cu ideile Reformei, format apoi ca istoric la școala venețianului Ignati și autor al unor „Annales Polonorum“, la „Descrierea Banatului“ a binecunoscutului umanist italian Francesco Grisellini, la corespondența papilor și alte surse, frecvente în literatura română a epocii.

Din literatura modernă sau contemporană lui, învățatul bănățean se oprește la filologul F. C. Alter, iezuit și acesta, trecut prin școlile Vienei, Pragăi și Olmütz-ului, bun cunosător al limbilor greacă și ebraică, specialist în istorie bisericească, din 1779 custode al bibliotecii Universității din Viena și autor al unui „Novum Testamentum“ (1786), scriere des amintită în paginile lucrărilor românești ale vremii. Dintre autorii străini cu mare audiență în mișcarea culturală românească, notăm în primul rînd pe austriacul Engel, foarte des folosit de Bojincă, prin intermediul căruia stabilim contactul cu școala istorică iluministă a Göttingenului³⁶, apoi pe transilvăneanul Iosif Benkő (1740—1814), și el foarte solicitat în referințele literaților români, sau pe Sulzer, ale cărui teorii formează obiectul atîtor răspunsuri românești. Istoriografia maghiară îi furni-

³³ Ibidem, *Supplement*, vol. 63, 1837, p. 543—544.

³⁴ Ibidem, vol. 32, p. 515—517.

³⁵ *Celebriorum Urbium et Oppidum Hungariae Chorographica*, 1702; *Syllabus vocabularum Grammaticae Emanuelis Alvari in ordinem digestus*, 1702; *Dies peripateticus hoc est philosophicus et deambulatorius*; *Corona Regni Hungariae admirabilis*, 1712; *Synopsis nova Chronologica Regnorum Hungariae, Croatiae, Dalmatiae, etc. a nativitate S. Stephani inchoata*, I—IV, 1714—1719; *Epitome Chronologica rerum hungaricarum*, 1736; cu un apendice, Cluj, 1764; *Purpura Pannonica seu vita et res gestae SRE Cardinalium qui aut in ditionibus S. Coronae Hungariae aut regibus sanguine conjuncti aut Episcopi Regni fuere*, 1715; *Imago antiquae Hungariae repraesentans terras, adventum et res gestas Hunnicae gentis*, 1733; *Imago novae Hungariae repraesentans Regna, Provincias, Banatus et comitatus ditionis Hungariae*, 1734; *Tibisci fluvii notio vagique ex parte*, 1735; *Historia regni Hungariae*, 1736; ed. II, 1764.

³⁶ Pompiliu Teodor, *Evoluția gîndirii istorice românești*, Cluj, Editura Dacia, 1970, p. XXX.

zează date prin scrierile lui Paul Nagy, profesorul Academiei regale de drept de la Oradea, autor al unei „*Historia Universalis și Historia pragmatica Hungariae*“, sau ale lui George Pray, „*analistul Ungariei*“, și el autor al unei „*Istoriei a Ungariei*“, apărută la Buda în 1801, cunoscut în polemica cu Sulzer sub pseudonimul Ghedeon Szolga³⁷.

Martin Kovacsics, autor al unor lucrări istorice privitoare la Transilvania, apărute între 1789—1812³⁸, alături de sirbii Dimitrie Tirol, originar din Ciacova, negustor de profesie, autorul „*Almanahului bănățean*“ (1827—1829) și Petru Katancsics, cu numeroasele lui studii de istorie antică³⁹, completează lista surselor utilizate, direct sau indirect prin intermediul lui Maior. Din acest punct de vedere, Bojincă se înscrie în preocuparea comună generației de a aduna tot ceea ce putea furniza argument în favoarea romanității, lăsând mai puțin loc teoretizării și interpretării izvorului. O va face la un înalt nivel și cu remarcabile rezultate prietenul său Eftimie Murgu. Pornind de la aceeași sinteză care a fost Istoria lui Maior, realizează un plus de documentare și, ce este mai important, de interpretare a materialului documentar moștenit de la generația precedentă, sintetizând într-o manieră originală, influențată de filozofia lui Krug, fenomenul cultural românesc așa cum se înfățișează el la 1830. În plus față de Bojincă, el citează cronicarii bizantini Theophanes și George Acropolitul, pe istoricul polonez Kromer Marcin, pe Georg Reichersdorffer și Laurentiu Toppeltinus, nume consacrate deja în istoriografia referitoare la originile românilor, sau pe nu mai puțin cunoscutul umanist italian Aeneas Sylvius Piccolomini.

Cu erudiția omului de știință consacrat, selectează din literatura occidentală nume consacrate cum au fost un Ducange și Duchesne, personalități ale medievisticii franceze sau epigrafistul german Janus Gruterus, autor al unui corpus de inscripții. În pasajul referitor la antichitatea romană apelează la autoritatea unui Muratori, a cărui operă a servit drept model reprezentanților iluminismului românesc, în special lui Șincai. Din istoriografia maghiară mai veche se oprește la cronica lui Thuroczi, cu informațiile ei despre români, iar dintre transilvăneni îl folosește și pe ieziuitul Bertalanfi Pál, care la 1757 ne recunoștea originea romană⁴⁰.

În literatura modernă găsește argumente la Ioan de Striter, istoric rus din secolul al XVIII-lea, preocupat de istoria popoarelor de la Dunăre și Marea Neagră, la Istoria universală a lui Pavel Kengelacz, tradusă în românește în 1824 de Teodorovici, la italianul Perticari, la profesorul Universității din Praga Pelzel Francisc Martin, sau la filologul german Adelung⁴¹. Nu se împacă cu ideile exprimate de Martin Bolla, referitoare

³⁷ E. Murgu, *Scrieri*, p. 432.

³⁸ Ibidem

³⁹ Ibidem, p. 429, Bănățenii fac referințe la studiul *De Istro, eiusque adcolis commentatio, in qua autochtones Illyrii ex genere thracio adreniae item apud Illyrios ... praesertium quod originem linguam et litteraturam eorundem spectat deducuntur*, Buda, 1789.

⁴⁰ G. Bogdan-Duică, *op. cit.*, p. 38.

⁴¹ Pentru sursele folosite de Murgu am utilizat informațiile bogate oferite de ediția lui I. D. Suci.

la continuitatea elementului roman pe teritoriul vechii Dacii după retragerea aureliană și nici cu tezele profesorului Thunmann, de la Universitatea din Halle, combătute la vremea lui și de Maior. Argumentele invocate de adversar din opera lui Raynouard îl determină a-l deschide și pe acesta, practică obișnuită la bănățeni, care deseori reiau sursele și argumentele adversarului, discutându-le și reanalizându-le critic.

În sfârșit trebuie menționate sursele românești care i-au inspirat pe cei doi autori, de la cronicile moldovene și muntene, până la Cantemir, Ioan Alexi, Paul Iorgovici, Roja, Vasile Popp și bineînțeles Petru Maior, spiritus rector al generației din care fac parte bănățenii. În acest fel ei fac și o operă de difuzare a ideilor înaintașilor, realizând continuitatea de preocupări și mai ales de idei între două ideologii.

Dincolo de valoarea lor polemică, văzute numai din unghiul unei riposte românești, scrierile surprind pe cititor prin ideile exprimate cu dărnicie și uneori cu remarcabilă originalitate. Caracteristice momentului respectiv din mișcarea culturală românească, ele continuă problematica anterioară, oferind în același timp noutăți interesante și semnificative.

Chestiunea principală care îi preocupă pe cei doi autori, obligați la aceasta și de subiectul polemicii, a fost apărarea și în măsura în care a fost posibil argumentarea cu noi dovezi a originii noastre romane. Construind întreaga demonstrație în jurul acestei probleme, cei doi bănățeni aduc în fața opiniei publice românești și europene certificatul de noblete a poporului român. Sintetizând argumentele principale ale romanității, Bojincă ajunge la concluzia că ea „vădește” din numele, limba și obiceiurile romanilor. Și Murgu cunoaște „mulți scriitori care au fost determinați ca în baza numelui de romani, cu care se intitulează toți românii, precum și în temeiul limbii romane ca și de altfel a obiceiurilor și datinilor romane ale acestora, să pună în afara oricărui dubiu originea romană a acestora”⁴². Ca și predecesorii lor, cei doi învățați bănățeni afirmă o origine pur romană, cu mențiunea că purismul lor este mult atenuat în comparație cu cel afirmat de înaintași.

Unul din argumentele forte, adus de bănățeni în disputa lor cu Sava Tököly, a fost limba. De-a lungul întregii lor istorii, românii au avut în limbă un permanent liant, un factor de unitate și o temelie a naționalității. În fața tuturor vicisitudinilor, „și când au fost asupriți de barbari, din tote puterile (limba) a o ținea și a o apăra s-au sîrguit”⁴³, „limba sa cea mumească totdeauna mai mult au prețuit-o”⁴⁴. Ideea păstrării limbii drept garanție a existenței naționale, enunțată de Bojincă, argumentată și dezvoltată mai larg la Murgu, prefigurează preocupările și enunțurile de mai târziu, când foile românești ale lui Bariț pornesc campania pentru apărarea limbii și naționalității. Murgu distingea între caracteristicile națiunii și limba⁴⁵.

⁴² E. Murgu, *Scrieri*, p. 119.

⁴³ D. Bojincă, *Respundere*, p. 23.

⁴⁴ Ibidem, p. 24.

⁴⁵ E. Murgu, *Scrieri*, p. 180.

Referindu-se la limbă, amîndoi autorii susțin latinitatea ei ca un adevăr stabilit și afirmat. „Numai unul ca acela se va îndoi despre limba românească — spune Bojincă — că nu-i fia limbei latinești, care nu scie și nu cunoasce natura și țesătura limbii românești, fiindcă nu poate face judecată dreaptă despre dînsa”⁴⁶. Murgu este și mai categoric în afirmații atunci cînd scrie: „limba română depășește cu mult pe cea italiană ca latinitate”⁴⁷. În sprijinul acestei afirmații el aduce „inscripții romane și monumente” care dovedesc o folosire timpurie a literelor și limbii romane pe teritoriul românesc. Este semnificativ pentru concepția care i-a condus interesul manifestat față de limba populară, accentuînd rolul și importanța acesteia în menținerea limbii și a naționalității⁴⁸. „În ce privește limba vulgară a românilor — scrie Murgu — este de remarcă că aceasta este mult mai curată decît limba mutilată bisericească”⁴⁹.

Propunîndu-și să dovedească latinitatea limbii române, Murgu ridică două probleme la care trebuie să răspundă: 1) ce fel de limbă este limba română și 2) de unde se trage?⁵⁰ În ce privește structura ei — scria Murgu — aceasta este o limbă romanică, a cărei origine trebuie căutată în latina vulgară a secolului al VI-lea⁵¹. Foarte interesante sînt însă notațiile sale pe marginea structurii limbii de o incontestabilă valoare teoretică și maniera interesantă în care le aplică în cazul limbii române. „După părerea mea — spune el — structura unei limbi poate fi dedusă din următoarele principii: 1) Din cuvintele cele mai trebuincioase ale unei limbi, considerate în stare naturală. Aceste cuvinte ar putea fi numite pe drept cuvinte ale primei necesități, *verba primae necessitatis*; pe scurt prin aceasta înțeleg acele cuvinte care formează legătura vieții și care unesc pe oameni prin intermediul rațiunii. Aceste cuvinte sînt probabil cele mai esențiale și în acestea constă temeiul unei limbi, cuvinte pe care le-aș numi de aceea esențiale, toate celelalte însă drept cuvinte accidentale, căci limba este limitată la societate și în afara acesteia ea este nu numai lipsită de scop, dar aproape imposibilă. Din această considerație rezultă că cuvintele esențiale ale unei limbi sînt acelea care sînt indispensabile menținerii siguranței și comodității, și în felul acesta fericirii, căci toate celelalte (ca de exemplu cuvinte străine strecurate în limbă, cele artificiale, inventate) pot fi preschimbate, modificate, depînd ca atare de circumstanțe ce sînt ocazionale, din care cauză eu și cuvintele acestea le numesc întîmplătoare, și deci neesențiale în ce privește ființa limbii, cu-

⁴⁶ D. Bojincă, *Respundere*, Apendice, nepag.

⁴⁷ E. Murgu, *Scrieri*, p. 180.

⁴⁸ „Că de oară ce Românii de la timpul descălecării sale în Dachia tot românește vorbiră, de și intrară multe vorbe străine în românie prin curgerea timpului și amestecarea cu alte ghinte după scăpătarea împărăției sale, fără îndoială este că au lipsit să-și scrie în limba sa. Cum că tot românește au vorbit, ne arată însăși ținerea limbei poporale pînă în zi de astăzi”. D. Bojincă, *Respundere*, p. 59. Sau: „Limba română grăită de foarte mult timp, trăește numai în vorbirea poporului. Străduința unora de a o extermina cu totul a fost zadarnică”. E. Murgu, *Scrieri*, p. 191.

⁴⁹ Ibidem.

⁵⁰ Ibidem, p. 202. Vezi și *Introducere*, p. 74.

⁵¹ Ibidem, p. 203 și *Introducere*, p. 75.

vinte accidentale⁵². Este un fragment mai larg tipic pentru claritatea și caracterul modern al afirmațiilor autorului.

Al doilea principiu enunțat de Murgu constă în „proprietățile de coincidență ale limbii ce se analizează, ca acelea ale unei alteia, ale căror origine și caracter sînt cunoscute⁵³, sau cu alte cuvinte compararea. Comparațiile făcute cu limba latină, celelalte limbi romanice, cercetările de gramatică comparată pe care le face, toate îl duc la concluzia că „limba română care trăiește astăzi în vorbirea românilor este o limbă neîndoios romană în ce privește structura și caracterul ei⁵⁴.

În sprijinul afirmațiilor sale despre teoria cuvintelor întîmplătoare și trebuincioase vieții comune, Murgu citează pe italienii Peticari și Maffei, ultimul fiind un autor bine cunoscut în acea perioadă în Ungaria⁵⁵.

Răspunsul la cealaltă problemă ridicată de Murgu, originea limbii române, se înscrie pe linia tradițională, inaugurată de Școala ardeleană, potrivit căreia „mulțimea de romani, a căror urmași sînt românii și care au fost transplantați la începutul secolului al doilea de Traian, au adus cu ei limba romanică, sau romană care domnea pe atunci în Italia. De aceea limba română este aceea limba romană vulgară, care domnea în general la începutul secolului al doilea în Italia⁵⁶.

În sfîrșit trebuie menționată metoda folosită de Murgu în cercetarea problemelor lingvistice și pentru demonstrarea latinității limbii, respectiv teoria circulației cuvintelor, pe care ultimul biograf al lui Murgu (I. D. Suciș) i-o atribuie înaintea lui Hașdeu⁵⁷.

Un capitol întreg consacră Murgu introducerii alfabetului latin în locul celui chirilic⁵⁸, propunînd în același timp o curățire a limbii de cuvintele neesențiale și îmbogățirea ei prin cuvinte împrumutate din latină⁵⁹.

Pe aceeași linie inaugurată de Școala Ardeleană se înscriu și considerațiile bănățenilor despre continuitatea de viață romană în aceste ținuturi. Discuțînd problema părăsirii Daciei sub Aurelian, Murgu admite ideea unei emigrări, dar, adaugă el, „aceasta înseamnă cu atît mai puțin că ar fi emigrat întreg poporul; cea mai mare parte a acestuia a rămas pe loc, din el trăgîndu-se românii de pe malul acesta“. Argumentînd ideea cu citate din autorii antici, apelînd la argumentele logicii istorice, conchide că „nici un scriitor nu ne mai relatează ceva despre vreo imigrare ulterioară a românilor, și românii sînt menționați în Transilvania de către Notarul anonim al regelui Bela încă de pe timpul imigrării ungurilor, fiind enumerați ca națiune principală. Din aceasta se deduce

⁵² Ibidem, p. 203—204.

⁵³ Ibidem, p. 204.

⁵⁴ Ibidem, p. 216.

⁵⁵ G. Bogdan-Duică, *op. cit.*, p. 48.

⁵⁶ Eftimie Murgu, *Scrieri*, p. 221. Vezi și *Introducere*, p. 76.

⁵⁷ Vezi *Introducere* Eftimie Murgu, *Scrieri*, p. 79—80 și I. D. Suciș *În legătură cu Eftimie Murgu și obiectivitatea științifică*, în *Limba română*, IX, 1970, nr. 5, p. 465—467.

⁵⁸ „Despre necesitatea literelor latine în limba română”.

⁵⁹ Eftimie Murgu, *Scrieri*, p. 77—78.

că românii erau din totdeauna stabiliți în Dacia Romană, că aceștia nu au imigrat, ci au rămas în continuare, pînă în zilele noastre, chiar dacă au fost numiți de diferite popoare vlasi, blaci și dumnezeu mai știe cum⁶⁰.

Amîndoi învățații și-au făcut o îndatorire din a combate afirmațiile „cîrtitorului” despre imigrarea poporului român de la sud de Dunăre, afirmații bazate îndeosebi pe teoria lui Sulzer. Dacă Murgu o face cu argumente dintre cele mai variate, Bojincă face apel la relatările unor învățați români sau străini despre continuitate, mulțumindu-se să afirme că „Românii au fost în ținuturile Ungariei de astăzi pînă în Tisa, încă înainte de venirea Ungurilor în Panonia”⁶¹.

Epoca în care se discută polemica constituie un moment în procesul de afirmare a ideii daco-românismului. Ca idee dominantă a unei ideologii revoluționare, daco-românismul își întinde originile în scrierile umanistilor, în afirmațiile pe care umanismul le face despre unitatea de neam și care au contribuit la nașterea unei conștiințe de neam. Uterior iluminismul îmbogățește ideea unității, creînd premisele pentru abordarea ei într-o manieră modernă, anticipînd ideile generației pașoptiste. Specific epocii lui Bojincă și Murgu îi este subordonarea ideii daco-românismului conceptului de națiune, concept elaborat într-un spirit surprinzător de modern. Amîndoi discută și argumentează ideea de unitate, comentează istoria, limba, obiceiurile de pe întreg spațiul românesc, într-o viziune globală, unitară. Plusul calitativ, am spune, pe care-l aduc în doctrina ideologică românească a vremii este accentuarea și deosebirea unui specific național, atribuit al unei națiuni moderne, altfel văzută și definită decît conceptul medieval de natio⁶². La amîndoi descoperim străduința spre a defini trăsăturile caracteristice ale conceptului, a evidenția notele specifice și originalitatea spiritualității românești, profilul psihic al națiunii române. Mai mult, la Murgu găsim chiar schițată o teorie a națiunii⁶³. Amîndoi își întemeiază considerațiile pe argumente lingvistice, etnografice, folclorice, istorice, etnico-geografice ș.a.

Presărate peste tot, ideile despre națiune și național trădează un punct de vedere de inspirație romantică. „Oamenii, luați ca indivizi — scria Murgu — sînt în anumite privințe și persoane morale, iar printre acestea națiunea nu este cea mai neînsemnată”⁶⁴. Este interesantă deosebirea pe care o face între națiune și religie, dovadă a transferului discuțiilor din sfera religioasă, confesională, în cea laică, a eliberării naționa-

⁶⁰ Ibidem, p. 165.

⁶¹ D. Bojincă, *Respundere*, p. 75.

⁶² Cf. și Șt. Pascu, *Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia*, Cluj, 1968, p. 71; Al. Dușu, *op. cit.*, p. 363; L. Blaga, *Gîndirea românească în Transilvania în secolul al XVIII-lea*, București, Editura științifică, 1966, p. 108.

⁶³ *Ideologia generației române de la 1848 din Transilvania*, București, Editura politică, 1968, p. 52.

⁶⁴ „Românii... ar trebui să se deprindă să deosebească în mod precis națiunea de religie, care nu sînt același lucru”, E. Murgu, *Scrieri*, p. 370.

lului de protectoratul religiei, ca și deosebirea dintre națiune și popor, remarcată de Murgu în discuția ce o poartă despre țigani.

Unul din aspectele interesante relevate de cărturarul bănățean în legătură cu națiunea este „trainica legătură națională“, trăsătură caracteristică conceptului de care vorbeam mai sus. Întreținută prin permanente legături economice, politice, culturale și bisericești, această „legătură națională“ a fost o realitate permanentă în spațiul românesc, o garanție a permanenței românismului.

În contextul argumentelor în favoarea romanității, Murgu deosebește o serie de „caractere naționale“, portul, felul de viață, religia, obiceiurile, dansurile, toate reprezentînd „tot atîtea facsimile ale celor romane“. Ele fac parte din acel specific național de care vorbeam mai sus, individualizînd o spiritualitate românească în contextul național european. Vorbînd de muzică, care la rîndul ei oferă multe din caracteristicile unei națiuni, învățatul bănățean semnală și un „gust național natural“, exprimat de cîntările naționale. În alt loc același autor vorbea de „ospitalitatea și dărnicia națiunii române“. Enunțînd în continuare „caracteristicile naționalității“, între cele mai importante, Murgu se oprește la descendența și „spiritul național specific oricărei națiuni“. Chiar dacă celelalte particularități ale naționalității pot fi ocolite, una persistă, transmisă printr-o anumită ereditate. „Această particularitate a fiecărei națiuni, s-ar numi poate caracterul național, sau spiritul național. Acest urmaș inseparabil, care singur, cu caracteristicile naționale specifice lui, formează naționalitatea, este divinitatea protectoare implacabilă care rezistă atît de viguros unei transformări integrale a națiunii“⁶⁵.

Așa cum aminteam mai înainte, limba a fost un permanent garant al păstrării naționalității, un simbol al existenței naționalității. Nu întîmplător și pînă acum, dar mai ales de aci înainte, lupta pentru apărarea și promovarea limbii române va fi deosebit de îndrîjită. Nu întîmplătoare au fost apelurile Școlii ardelenе și generațiilor următoare pentru cultivarea limbii, pentru instruire și educare, sau altfel spus, pentru luminare. Atunci cînd Murgu scria că „limba și națiunea sînt legate într-olaltă în modul cel mai intim“⁶⁶, sintetiza o experiență numai sesizată anterior, dar neexprimată, și anticipa, trasînd o orientare, preocupările de mai tirziu.

Afirmațiile sale despre națiune se înscriu într-o atmosferă culturală romantică, relativ bine conturată, spre deosebire de Bojincă, care rămîne încă în faza căutărilor și experimentărilor. Și la acesta întîlnim preocupări pentru o tratare teoretică a naționalului și națiunii, observații pertinente legate de caracteristicile și componentele acestui concept, dar el sesizează numai noul, neavînd claritatea, orizontul și exprimările colegului său. În cazul lui putem vorbi numai de o stare de spirit romantică.

Poate cel mai clar ne apar exprimate ideile novatoare în reflecțiile pe care cei doi învățați le fac pe marginea manifestărilor etnografice și

⁶⁵ Ibidem, p. 269.

⁶⁶ Ibidem, p. 371.

folcloristice românești. Amîndoi trăiesc în acest timp la Pesta, asaltată de un val romantic, amîndoi cunosc preocupările lui Vuk Stefanovici Karadžić, influențat de Herder și protejat de Grimm, autorul unor culegeri de poezie populară sîrbă, amîndoi cunosc opera lui Herder, fie direct, fie prin intermediul studenților maghiari de la Göttingen, asistînd în același timp la renașterea națională maghiară și inițiativele care o urmează. Preocupări de acest fel au avut și înaintașii, dar acestea apăreau prezentate sub două aspecte: ca un argument în favoarea romanității, afirmîndu-se că își au originea în cele romane, sau în al doilea caz erau înfățișate drept superstiții, credințe deșarte, produse ale ignoranței ce trebuiau înlăturate, făcîndu-se apel la rațiune, cultivare, la luminarea poporului. Or, cum am văzut pînă aici, la cei doi bănațeni, și în mod deosebit la Murgu, apar drept trăsături specifice ale naționalului, componente ale acelui specific național de care vorbeam.

Bojincă comunică amănunte despre horă și alte jocuri românești, cunoscute din relatările lui Opitz, prin intermediul lui Tröster, despre portul popular românesc, relatate după același Opitz. Mult mai bine cunoaște obiceiurile de nuntă, de unde și exemplele sînt mai numeroase, probabil culese prin observația directă. Transmite apoi numeroase obiceiuri de înmormîntare la români, multe preluate după Disertația lui Vasile Popp, altele inedite, culese din peregrinările prin Banat și Transilvania⁶⁷. Bojincă reia această problematică la un nivel superior în cunoscuta scriere *Anticile romanilor*, anunțată încă din paginile polemice ale *Respunderii*.

La rîndul său Murgu reia problematica discutată de Bojincă, reaminteste o serie de obiceiuri, comunică altele, realizînd un plus de interpretare a fenomenului creației populare românești în sens romantic. Dacă prin Bojincă surprindem o fază de tranziție, mai mult o atmosferă, în interpretarea pe care o dă manifestărilor spirituale ale poporului, prin îmbinarea ideii luministe despre etnografie și folclor, ca argument al romanității, cu incontestabile reflecții romantice, la Murgu sesizăm deja o concepție romantică clar exprimată, excelent aservită unei ideologii politice. Pentru, ceea ce a urmat luminismului în cultura românească nu semnifică un epigonism latinist, ci o puternică afirmare a naționalului prin încorporarea creației populare⁶⁸.

Alături de invocarea dreptului istoric în susținerea dezideratelor românești, descifrăm în paginile bănațenilor o tendință spre argumentul de ordin etnic, des arătat de altfel în memoriile, petițiile și suplicele ce au

⁶⁷ Despre preocupările etnografice și folcloristice ale lui Damaschin Bojincă vezi: I. Ghergariu, *Preocupările etnografice și folcloristice ale lui D. T. Bojincă*, în *Anuarul Muzeului etnografic al Transilvaniei pe anii 1954–1961*, Cluj, 1963, p. 269–281; I. Taloș, *Incepăturile interesului pentru folclorul românesc în Banat*, în *Studii de istorie literară și folclor*, Cluj 1964, p. 201–222; I. Mușlea, *Studiu introductiv la Nicolae Pauletti, Cîntece și strigături*, București, 1962.

⁶⁸ D. Ghișe, Pompiliu Teodor, *Fragmentarium iluminist*, Cluj, Editura Dacia, 1972, p. 20.

urmat Supplex-ului. Argumentul ca atare nu mai aparține concepției feudale, invocînd în sprijinul aspirațiilor românești greutatea întregii națiuni⁶⁹. Este semnificativ gestul lui Murgu, care comentînd superioritatea numerică a românilor⁷⁰, exemplifică cu „petiția românilor din 1791“, de unde împrumută datele.

Un alt aspect care intră în argumentația autorilor bănățeni, ca o componentă a aceluși drept istoric de care vorbeam, este dreptul de întîietate pe aceste pămînturi, dovedit de cronică⁷¹, sau cum le place bănățenilor să-l numească, dreptul de „stăpîni ai țării“.

În sfîrșit, din mulțimea argumentelor românești, mai pomenim unul, nu atît pentru valabilitatea lui, cît pentru frecvența cu care a fost prezent în argumentația istorică a luminismului românesc: mulțimea nobililor români. Lansat de istoriografia Școlii ardelenе, el și-a făcut loc în scrierile românești mult timp după aceasta, impresionînd spirite declarat antif feudale cum au fost Murgu sau Bojincă. Bănățenii nu discută aspectul social al chestiunii, ci îl prezintă cu valoare de simbol pentru o întreagă națiune în tendința de a-i evidenția meritele.

Scrierile polemice surprind deseori aspecte ale realităților social-politice, culturale și bisericești, lăsînd loc considerațiilor autorilor în chestiuni legate de situația românilor. Așa cum a făcut Maior, așa cum a făcut întreaga generație luministă, cei doi învățați printr-un act de cultură fac politică, sau slujesc unor scopuri politice. În aluziile sau afirmațiile directe pe care le fac în acest sens, descifrăm ecourile mișcării naționale bănățene, pornite pentru emancipare, culturală, religioasă și politică, mișcare cu care grupul de învățați din Pesta se afla în contact, fiind interpreții ei în cărți și manifestările culturale ale timpului.

Încercînd să încadrăm cele două polemici bănățene, ca acte de cultură, într-unul din curențele vremii, se ivesc o serie de dificultăți, atît din punctul de vedere al ideologiei formulate cît și al izvoarelor și formelor de exprimare. Ca spirit, formă, concepție de ansamblu, polemicile sînt în mod indiscutabil opere ale iluminismului, copii ale unui excelent model: opera lui Petru Maior și îndeosebi Istoria acestuia. Din punct de vedere al surselor folosite, amîndouă fac apel la o literatură consacrată anterior în scrierile corifeilor, cu alte cuvinte la literatura specifică epocii luminilor, rămînînd în ansamblul lor, și din acest punct de vedere luministe. Completăm totuși afirmația, avînd în vedere faptul că în amîndouă cazurile, o serie de izvoare folosite ne duc cu gîndul la viitoarele preocupări ale literaturii romantice de mai tîrziu. Interpretarea dată unor probleme de actualitate în epocă, ideile generos exprimate și argumentația strălucită pe care o utilizează în anumite chestiuni, se înscriu într-un cadru

⁶⁹ D. Prodan, *op. cit.*, p. 456.

⁷⁰ „... românii au fost în Transilvania pe timpuri ca și astăzi, mai numeroși ca toți ceilalți locuitori luați la un loc“, E. Murgu, *Scrieri*, p. 288.

⁷¹ Murgu citează din Anonymus.

ceva mai larg decât ideologia luministă, aparțin unei atmosfere romantice. În chestiuni de limbă, folclor, națiune și național, din punct de vedere al ideologiei pe care o afirmă scrierile ne introduc în climatul preromantic, specific luminismului târziu. Mai puțin la Bojincă, foarte clar însă la Murgu, putem vorbi de o bază romantică în fundamentarea afirmațiilor, de o înfriurare pe planul ideilor, a romantismului în conținut și chiar în forme. Lectura mai bogată, orizontul mai larg, cu nota de modern care-l însoțește, preocupările pentru teoretizare și interpretare, dincolo de granițele la care a ajuns luminismul românesc, înfriurirea unor idei aparținând filozofiei și culturii romantice, fac din scrierea lui Murgu o operă de factură romantică. Și Bojincă gîndește, simte într-un spirit romantic, dar rămîne ca formă și chiar unele idei în cadrele literaturii luministe, fiind tributar încă maestrului la școala căruia s-a format.

Amîndouă scrierile sînt o imagine semnificativă a procesului de tranziție de la luminism la romantism, a felului cum acesta din urmă se naște, în formele specifice culturii noastre, preluînd masiv din ideologia luminilor, îmbogățind și înnoind la rîndul său, sub influențe străine, o problematică autohtonă, înnoind forme și maniere de exprimare.

Dacă la Petru Maior, spirit prin excelență polemic, am asistat la construirea unei teorii a originilor, concomitent cu dorința de a răspunde afirmațiilor adverse, cu polemica ce o poartă în întreaga lui operă, bănățenii se mulțumesc numai a apăra o idee, destrămînd edificiul argumentațiilor adversarului. Maior construia o teorie polemizînd, se apăra enunțînd-o, Bojincă o apăra destrămînd construcția adversarului. Și metodologia lui Murgu este aceeași, din spiritul său larg îl poartă deseori pe calea teoretizărilor, a reflecțiilor teoretice și enunțurilor originale. În cazul său argumentația este punctul forte, în care depășește cadrul unde s-a circumscris luminismul. Fără a avea valoare de sistem, reflecțiile lui teoretice deschid noi porți de interpretare, noi direcții de manifestare fenomenului cultural.

În ansamblul manifestărilor culturale din deceniul trei al secolului al XIX-lea, polemicile bănățenilor cu Sava Tököly, sînt în același timp remarcabile acte de cultură manifestări ale unei ideologii naționale românești, una din modalitățile de exprimare ale luptei de emancipare a românilor, sînt apariții la care trebuie să te oprești în analiza fenomenului cultural românesc din această perioadă.

Ecoul deosebit pe care l-au avut în epocă, prelungit pînă târziu, le sporește meritele și valoarea. Într-un șir de producții literare bănățene și în general românești din epocă, ele sînt două momente semnificative, importante în cristalizarea unei ideologii naționale românești.

NICOLAE BOCȘAN

DAMASCHIN BOJINCĂ'S UND EFTIMIE MURGU'S POLEMİK MIT SAVA TÖKÖLY

(Zusammenfassung)

Die Polemik der Banater Gelehrten Damaschin Bojincă und Eftimie Murgu gegen Sava Tököly verzeichnet in der Kulturgeschichte als ein kennzeichnendes Moment in der Verbreitung und Fortsetzung der Ideologie der siebenbürgischen Schule (Şcoala ardeleană), schreibt sich in der Reihe der kulturellen Äusserungen auf, deren Erscheinung der Widerhall einer sozial-politischen Wirklichkeit ist, und einer Problematik, die sich in den Seiten der verschiedenen Schriften widerspiegelt. Die Schriften der zwei Banater Gelehrten, gebildet in Maiors Schule sind durch die verwendeten Quellen, ausgedrückten Ideen und durch ihre Form, Werke der rumänischen Aufklärung; sie verkünden durch unzählige Ideen und Ausdrücke die Elemente der zukünftigen romantischen Ideologie. Beide umfassen und behandeln die Idee der Abstammung, des lateinischen Charakters der Sprache, dessen Fortsetzung und Rolle in der Erhaltung einer nationalen Eigentümlichkeit, die Idee der Fortsetzung, der Einheit des rumänischen Volkes. Sie haben gründlich zur Schaffung des modernen Begriffs Nation beigetragen. Obwohl sie im Geiste der Ideen der Aufklärung gebildet sind, beide Werke verraten im Denken der rumänischen Intelligenz aus dieser Periode eine vorromantische Atmosphäre, insbesondere ist das der Fall bei Murgu, wo wir oft an romantischen Aussagen stossen. Beide sind kulturelle, kämpfende Werke, die einem politischen Zweck verpflichtet sind, die von den rumänischen Unruhen der Zeit beeinflusst sind. Gleichzeitig bilden sie einen wichtigen Moment im Prozess des Übergangs von der Aufklärung zur Romantik, eine Etappe in der Kristallisierung der Ideologie der Kämpfergeneration vom Jahre 1848.

REPERTORII ARHEOLOGICE ȘI BIBLIOGRAFII

CONTRIBUȚII LE REPERTORIUL ARHEOLOGIC AL LOCALITĂȚILOR JUDEȚULUI CARAȘ-SEVERIN DIN PALEOLITIC PÎNĂ ÎN SECOLUL AL V-LEA Î.E.N.

Făcînd parte dintr-o lucrare mai mare, prezentul material se ocupă de descoperiri recente și mai vechi, datate conform titlului. Pentru întocmirea acestui repertoriu am folosit atît bibliografia de specialitate mai veche, cît și cea recentă, rezultatele cercetărilor arheologice și perieghezelor, descoperiri întîmplătoare, informații etc. Relativ puținele descoperiri semnalate (față de alte regiuni ale țării!) se datorează, în mare măsură, faptului că Banatul și în special județul Caraș-Severin au fost mai puțin cercetate. Abia în ultimii douăzeci de ani explorarea acestei regiuni s-a intensificat luînd o formă organizată.

În cele ce urmează prezentăm repertoriul localităților în ordine alfabetică, urmînd ca rezultatele cercetărilor viitoare să permită îmbunătățirea și completarea acestei lucrări.

I Anina

1. — Într-o peșteră (numele căreia nu este menționat) se găsesc urmele unei locuiri aparținînd culturii Coțofeni¹.

2. — În împrejurimile Aninei s-a găsit un topor de bronz (datare BronzD — Hallstatt A—C), care actualmente se află la Muzeul Banatului².

II Baziaș

1. — În 1878 a fost descoperită, pe malul Dunării, o spadă de bronz avînd lama plată și găuri de nit pe minier. Pe la 1891 spada (datată în Bronz D — Hallstatt A), a ajuns la Muzeul din Budapesta³.

¹ Materialul se păstrează la Muzeul județean din Reșița.

² Informație prof. O. Răuț (Reșița).

³ A. D. Alexandrescu, *Dacia*, X, 1966, p. 189, nr. 290.

III Băile Herculane

1. — „Peștera Hoților“ — este situată la circa 500 m N de localitate, pe dreapta riului Cerna, la 50 m înălțime față de firul apei (o altitudine absolută de 257 m). Peștera are trei intrări care dau în trei galerii legate printr-un coridor (singura intrare accesibilă e cea de la mijloc). Este uscată și are o temperatură medie, constantă, ceea ce a permis aici o locuire îndelungată. Primele cercetări arheologice s-au efectuat în 1872 de către un grup de medici și naturaliști maghiari. S-au găsit atunci fragmente de ceramică lucrată cu mina și la roată. Descoperiri izolate ulterioare, recunoașterile din 1904 ale lui Augustin Solymosi și săpăturile din 1916 ale lui O. Kadić au dovedit existența, sub stratul de guano, a unei așezări cu ceramică neolitică și cu vase bitronconice din prima epocă a fierului. Sondajul efectuat în 1927 de un colectiv al Muzeului regional al Olteniei a dus la descoperirea ceramicii geto-dace și feudal-timpurie. Cercetările din 1954 ale unui colectiv al Academiei R.P.R. au constatat că stratul actual de pământ negru, lucios, este foarte bogat în urme de cultură materială și osteologice din epoca neolitică (culturile Tisa, Gumelnița) și de tranziție (cultura Coțofeni). S-a observat și o locuire în paleolitic și mezolitic în straturile inferioare (urme de locuire mustertiană). Săpăturile au continuat în anii 1955, 1960—61, 1965—69, fiind conduse de Grupul de cercetări „Porțile de Fier“ al Institutului de Arheologie al Academiei R.P.R. în colaborare cu Muzeul din Lugoj.

Din cercetarea succesiunii stratigrafice se poate trage concluzia că peștera s-a format în interglaciațiunea Riss-Würm. Primul strat (interstadiul Würm I—II și începutul stadiului Würm II) este complet steril din punct de vedere arheologic și faunistic. În stratul Würm II s-au găsit piese de cuarț aparținând mustertianului întirziat. Deasupra stadiului Würm III s-au descoperit vetre cu microlite epipaleolitice. Vestigii ale culturii materiale, aparținând neoliticului timpuriu, nu au fost constatate, însă neoliticul mijlociu este reprezentat prin culturile Vinča și Tisa II.

Faza târzie a neoliticului este prezentă prin culturile Sălcuța III (2 nivele) și Sălcuța IV (8 nivele, în care apar și elemente străine de tipul Bodrogheresztúr și Furchenstich).

Straturile de cultură Coțofeni (4 etape în care sînt prezente și elemente Furchenstich, Kostolac și Vučedol) arată că peștera a fost locuită și în perioada următoare, cea de tranziție de la epoca neolitică la cea a bronzului. Mai slab reprezentată este epoca bronzului prezentă doar prin elementele culturii Verbicioara (III). Apare sporadic și ceramică hallstattiană târzie, dacică, romană și din feudalismul timpuriu⁴.

⁴ B. Milleker, *Délm*, I, 1897, p. 46—47; III, 1906, p. 82; M. Roska, *ErdRep*, I, Óskor, Tom I Praehistorica, Cluj, 1942, p. 105, nr. 26; C. S. Nicolăescu-Plopșor și colaboratorii, *SCIV*, IV, 1—2, 1955, p. 140—146; 3—4, p. 391—394; *RepArh*, pct. 1; C. S. Nicolăescu-Plopșor și E. Comșa, *SCIV*, VIII, nr. 1—4, 1957, p. 17—25; C. S. Nicolăescu-Plopșor și colaboratorii, *Materiale*, III, 1957, p. 51—57; D. Berciu, *SCIV*, IX, 1, 1958, p. 91—96;

2. — În „Peștera de sub Piatra Băniții“ — s-au găsit fragmente ceramice din epoca neolitică. Despre ele nu se dau precizări⁵.

3. — În „Peștera lui Iorgovan“ în 1917, N. Densușianu a efectuat un sondaj. Au apărut cu acest prilej fragmente de ceramică neolitică, ornamentate cu incizii și cu încrustații albe⁶.

IV Bănia

1. — „Cracu Otara“ este un loc situat la S—V de sat (cca 4 km). În 1878, geologul Halaváts Gyula a dat aici de o așezare din comuna primitivă ce se află pe piscul dealului. Pe panta acestui deal, Halaváts a strâns fragmente ceramice provenite probabil de pe pisc, fiind aduse de apă. Materialul (17 fragmente de vase, prost arse, avînd ornamente liniare — linii paralele și în caluri — și buza îngroșată în exterior) a fost predat Muzeului Național Maghiar. După M. Roska ar fi aceasta ceramică eneolitică, părere confirmată în urma unei perieghize întreprinse de către Muzeul județean din Reșița în colaborare externă cu Gh. Lazarovici (Muzeul Transilvaniei din Clu), în vara anului 1972, cînd s-a stabilit apartenența acestei ceramici culturii Coțofeni. Materialul rezultat din această perieghiză se găsește la Muzeul județean din Reșița⁷.

V Berzasca

1. — „Cracul cu Toacă“ este un punct situat în hotarul acestei comune, amintit pentru două descoperiri semnalate aici.

a) După spusele fostului preot Arsenie Golumba, aici s-ar fi găsit urmele unei locuiri din epoca bronzului sau hallstattiană și anume „cio-

C. S. Nicolăescu-Plopșor, *SCIV*, X, 2, 1959, p. 221—227; M. Bitiri, *SCIV*, X, 2, 1959, p. 453—458; D. Berciu, *Omagiu C. Daicoviciu*, 1960, p. 19—23; D. Popescu, *SCIV*, XII, 1, 1961, p. 135; C. S. Nicolăescu-Plopșor și Al. Păunescu, *SCIV*, XII, 2, 1961, p. 209—210; D. Popescu, *Dacia*, V, 1961, p. 568; X, 1966, p. 384, nr. 7; *SCIV*, XVII, 4, 1966, p. 711; *Dacia*, XI, 1967, p. 376, nr. 109/9; C. S. Nicolăescu Plopșor, și colaboratorii, *Comunicări*, IV, 1968, p. 11—14, 20, 29—32, 35; P. Roman, *Comunicări*, VI, 1968, p. 4, 7—8; P. Mogoșanu, *Comunicări*, VIII, 1968, p. 7; D. Popescu, *SCIV*, XIX, 4, 1968, p. 698; *Idem*, *Dacia*, XII, 1968, p. 441, nr. 427/5; XIII, 1969, p. 537, nr. 154/8; *Idem*, *SCIV*, XX, 1969, p. 501; XXI, 3, 1970, p. 522; *Dacia*, XIV, 1970, p. 462, nr. 157/5; P. Mogoșanu, *SCIV*, XXII, 1, 1971, p. 314; Gh. Lazarovici, *Energia*, nr. 222, an V, Reșița, 1969, *Idem*, *Despre neoliticul din Banat*, (Comunicare pregătită pentru Congresul al VIII-lea de la Belgrad); P. I. Roman, *Dacia*, XV, 1971, p. 47—76; vezi și *Banatica*, II, p. 57—77.

⁵ M. Roska, *op. cit.*, p. 105, nr. 26; *RepArh*, pct. 2.

⁶ *RepArh*, pct. 3.

⁷ B. Milleker, *op. cit.*, I, p. 15; M. Roșka, *op. cit.*, p. 35, nr. 53; p. 36, nr. 57; Informație, Gh. Lazarovici; Informație Șt. Cădăriu; În ultimul timp s-a crezut că ar fi o așezare neolitică, probabil cultura Starčevo-Criș, însă ulterior s-a dovedit că aparține culturii Coțofeni, vezi Gh. Lazarovici, *ActaMN*, VI, 1969, p. 5; E. Comșa, *MFMIE*, 1969, 2, p. 37.

buri multe“ și mai multe obiecte de bronz ce se aflau în posesia preotului, fiind donate de acesta în 1930 Muzeului Banatului din Timișoara. Donația cuprinde: un topor mic de bronz, un vîrf de lance și trei brățări, toate de bronz⁸.

b) Pe la 1900 s-au găsit aici și fragmentele unei urne funerare cu oase calcinate, provenind, probabil, dintr-o necropolă. Se pot data cu aproximație în prima epocă a fierului. Fragmentele s-au aflat în posesia Muzeului din Orșova⁹.

2. — În 1883 s-a găsit sub o placă de piatră de pe vîrfurile unei stînci, aflată în direcția Liubcovei, un depozit de bronzuri. Depozitul era într-un vas mare de lut și este compus din circa 50 de obiecte de bronz cu o greutate totală de 9 kg. Inventarul lui cuprinde: celturi, fragmente de topoare, securi, lame de spate, vîrfuri de lance, diverse brățări, lame de fierăstrău și turte de bronz. Obiectele s-au împrăștiat: vreo 16 bucăți se aflau din anul 1912 la Muzeul din Vrșac (R. S. F. Jugoslavia), altele au ajuns la Muzeul Banatului din Timișoara, iar altele în colecția școlii din Moldova Veche și în colecția lui Gustav Tyll. Depozitul este datat de A. D. Alexandrescu în perioada de sfîrșit a epocii bronzului și la începutul epocii fierului Bronz D — Hallstatt A), iar M. Rusu îl atribuie grupului Cincu-Suseni (Hallstatt A₁)¹⁰.

VI Berzovia

1. — a) În vatra satului, cu ocazia săpăturilor din 1962 la castrul roman, au fost descoperite cîteva fragmente ceramice (în pasta cărora s-a folosit ca degresant pleavă), de factură Starčevo-Criș. Materialul se găsește în prezent la Muzeul din Reșița¹¹.

b) În timpul săpăturilor pe latura de N a castrului s-au descoperit fragmente ceramice aparținînd culturii neolitice tîrzii Tiszapolgár (Tisa III)¹².

VII Bocșa-Montană

1. — Într-un punct nedeterminat din hotarul acestei localități se semnalează o așezare neolitică cu ceramică caracteristică culturii Criș¹³.

2. — „Dealul Colțan“ este situat la S—E de Bocșa-Montană, lingă

⁸ C. Daicoviciu și I. Miloia, *AnB*, III, 4, 1930, p. 19; p. 131; IV, 1, 1931, p. 131.

⁹ C. Daicoviciu și I. Miloia, *op. cit.*, p. 19; M. Roska, *op. cit.*, p. 38, nr. 89; *RepArh*, pct. b.

¹⁰ M. Roska, *op. cit.*, p. 38, nr. 89; Fr. Holste, *Hortfunde Südosteuropas*, 1951, p. 12, fig. 21, nr. 1—11; *RepArh*, pct. a; M. Rusu, *Dacia*, VII, 1963, p. 207, nr. 5; A. D. Alexandrescu, *Dacia*, X, 1966, p. 186, nr. 260—261.

¹¹ Gh. Lazarovici, *ActaMN*, VI, 1969, p. 3.

¹² *Idem*, *Despre neoliticul din Banat* (comunicare la Congresul al VIII-lea de la Belgrad).

¹³ *RepArh*, pct. 1.

gara cu același nume. Aici au fost descoperite așezări locuite în diferite epoci, începînd de pe la sfîrșitul neoliticului.

a) În primul rînd se semnalează fragmente ceramice aparținînd culturii Baden-Pecsel. Alte amănunte despre acest material lipsesc¹⁴.

b) Pe platoul dealului se află o așezare Coțofeni. Au apărut fragmente ceramice, unelte de piatră și de os, de animale vîinate (cerb, capră, căprioară, zimbru etc.). Materialul se află la Muzeul Banatului¹⁵.

c) Pe versantul de E al dealului a fost localizată în anul 1948 de către D. Berciu o întinsă așezare din epoca de tranziție și începutul epocii bronzului. Așezarea prezintă un singur strat de cultură, subțire, cu ceramică de tip Coțofeni¹⁶.

d) În partea de N a dealului se află o peșteră, în care s-au găsit mai multe obiecte lucrate din corn de cerb (ciocane, împungătoare), o lamă de silex, o fusaiolă de lut, topoare din piatră, oase de animale mari și mai multe fragmente ceramice. Toate obiectele aparțineau purtătorilor culturii Coțofeni. Materialul este depozitat la Muzeul Banatului¹⁷.

e) De la peștera amintită spre sud este o prăbușire de teren. Aici au apărut fragmente de ceramică și obiecte de os și corn. În 1960, lângă prăbușire s-a găsit un sceptru de piatră, ceramică negricioasă, (din pastă bine arsă și ornamentată cu împunsături succesive, linii întretăiate, paralele, în forma acelor de brad, incizii fine), o fusaiolă de lut, două fragmente de topor din corn de cerb și o săpăligă din același material, toate aparținînd culturii Coțofeni¹⁸.

f) În timpul unor periegeze din anii 1961—1963, în partea nordică a dealului s-a găsit ceramică provenind dintr-o așezare databilă în perioada bronzului timpuriu. Această ceramică prezenta ornamente caracteristice culturilor Linsenkeramik, Kostolac, Vučedol, Furchenstich. Menționăm și alte obiecte de inventar: toporașe de piatră, fusaiole, un mosorel, linguri de lut ars, unelte din silex (vîrfuri, lame, răzuitoare, percutoare), precum și obiecte din os și corn (brăzdare, plantatoare, împungătoare, dălțițe)¹⁹.

g) La poalele dealului, lângă cuptoarele de var (astăzi demolate), cu prilejul construirii unui cuptor s-a descoperit un depozit de bronzuri de la sfîrșitul epocii bronzului. Inventarul cuprinde: un celt, o secure plată, trei brățări întregi cu incizii oblice, un fragment de brățară, trei seceri, două verigi, două fragmente de fibule spirale de tipul „ochelari“, doi nasturi și cîteva bucăți de bronz brut. Obiectele au fost datate de către St. Foltiny în Hallstatt B (cel din Germania = Reinecke D pentru Ungaria), iar M. Rusu le-a atribuit grupului Cincu-Suseni (Hallstatt A₁)²⁰.

¹⁴ N. Vlăssă, *SCIV*, XV, 3, 1964, p. 363; Informație O. Răuț.

¹⁵ B. Milleker, *op. cit.*, I, p. 21—26; *Studii*, II, 1, 1949, p. 95; *RepArh*, pct. 3.

¹⁶ M. Roska, *op. cit.*, p. 204, nr. 107; *RepArh*, pct. 4.

¹⁷ B. Milleker, *op. cit.*, I, p. 21—26; M. Roska, *op. cit.*, p. 204, nr. 107; *RepArh*, pct. 2; C. Müller, *Apulum*, V, 1965, p. 541—546.

¹⁸ C. Müller, *Apulum*, V, 1965, p. 541—546.

¹⁹ *MJR*, nr. inv. 289—327; 602—615; 359—386; Informație, Gh. Lazarovici.

²⁰ B. Milleker, *op. cit.*, p. 21—26; M. Roska, *op. cit.*, p. 204, nr. 107; *RepArh*, pct. 5; St. Foltiny, *Zur Chronologie der Bronzezeit des Karpatenbeckens*, Bonn, 1955, p. 28, nr. 10; p. 34, nr. 10; p. 86, nr. 2; p. 95, nr. 17; p. 103, nr. 8; M. Rusu, *op. cit.*, p. 207, nr. 8.

h) Dintr-un punct neprecizat al dealului Colțan provine un vas de lut și o spirală de sîrmă de aur în patru muchii, datînd din epoca bronzului²¹.

3. — În 1961 obiectele din colecția Wölflingssedler-Răuț, au ajuns la Muzeul județean din Reșița. Ea cuprinde materiale de factură Coțofeni provenite dintr-o așezare ale cărei straturi erau deranjate de fosta carieră de calcar. Colecția cuprinde fragmente ceramice și unelte (daltă, virf de pumnal și ac sau sulă — toate din cupru, material care la Colțan se găsea în stare nativă, corn de cerb cu început de orificiu transversal, coarne cu fețele lustruite, scoici de apă dulce). Obiectele ar putea proveni din locul amintit la punctul 2 e²².

4. — La „Simida Veche“, în punctul „Gruniul Cetății“ au fost efectuate sondaje în anii 1960—1962 descoperindu-se pe lângă vestigiile unor locuri din epoci tirzii, o așezare Coțofeni. S-a găsit ceramică ornamentată, fusaiole bitronconice din lut ars și un idol de lut. Materialul se află la Muzeul județean din Reșița²³.

5. — La N de Bocșa Vasiovei unde este Muntele Areniș, lângă izvorul Smidei, se află o ridicătură de pămînt cu șanț dublu. Pe această ridicătură s-au constatat fragmente ceramice, datînd probabil din epoca bronzului. Precizările lipsesc²⁴.

6. — La 1 km S de dealul „Colțan“, în direcția Reșiței, pe locul unei cărămidării s-a găsit un celt cu urechea ruptă²⁵.

7. — În vechea literatură de specialitate este amintită descoperirea, în hotarul Bocșei Montane, a unor vase de lut și pietre șlefuite, menționîndu-se că ar proveni din „epoca barbară“²⁶.

8. — În spatele caselor muncitorești („cele 5 case“), pe delușorul din dreapta („Dealul Pietrii“) în 1961 s-a descoperit o așezare hallstattiană. La Muzeul județean din Reșița au ajuns, de aici, fragmente de zgură și ceramică²⁷.

9. — În locul numit „Vărzărie“ în 1962 s-a găsit zgură. Lipsesc alte precizări. Ceva material a ajuns și la Muzeul județean Reșița²⁸.

10. — La „Ogașul Sîrbului“, loc situat în hotarul Bocșei Montane, în 1960—1961 s-a găsit zgură și chirpic. Materialul se găsește la Muzeul județean din Reșița²⁹.

²¹ B. Milleker, *op. cit.*, p. 21—26; M. Roska, *op. cit.*, p. 204, nr. 107; *RepArh*, pct. 6.

²² *MJR*, nr. inv. 584—586; Gh. Lazarovici, *Energia*, V, 222; Informație St. Cădăriu.

²³ *MJR*, nr. inv. 328—329, 575—579, 630—632; C. Müller, *Cercetările arheologice de la Smida Veche, Apulum*, V, 1965, p. 535.

²⁴ ²⁵ B. Milleker, *op. cit.*, p. 21—26; M. Roska, *op. cit.*, p. 204, nr. 107; *RepArh*, pct. 7—8.

²⁶ K. Torma, *Repertorium ad literaturam Daciae archaeologicam et epigraphicam*, Budapesta, 1880, p. 111, nr. 17.

²⁷ *MJR*, nr. inv. 597—598; Informație, Gh. Lazarovici.

²⁸ *MJR*, nr. inv. 595.

²⁹ *MJR*, nr. inv. 496, 594.

11. — În locul numit „Grădina Popii“ cu ocazia unei periegeze în 1962 au fost descoperite zgură și fragmente de ceramică lucrată cu mîna. Ele sînt de proveniență hallstattiană. Materialul a fost depozitat la Muzeul din Reșița³⁰.

VIII Bocșa Română

1. — În Valea Vernicului în 1960—1961, s-au efectuat periegeze care au dus la localizarea unei așezări Coțofeni-Kostolac. Ceramica era ornamentată cu incizii, împunsături succesive, briuri, creste, incizii pe buză. Materialul se află depozitat la Muzeul din Reșița³¹.

2. — La punctul „Ibrilont“ tot cu ocazia periegezei din 1960—1961, s-au găsit fragmente ceramice și o lamă de silex. Lipsesc alte precizări³².

3. — În 1851 între Bocșa Română și Râmna, în timpul construirii șoselei s-a găsit un cuțit din silex care a ajuns la Viena³³.

4. — În 1901 undeva în hotarul Bocșei, s-a descoperit un depozit de bronzuri ce se afla într-un vas de lut. Piese au ajuns la diferite muzee, printre care și la Muzeul din Vrșac unde se păstrează o brățară masivă, rotundă, ascuțită la capete, și una cu bara găurită. Alte obiecte ce aparțin acestui depozit ar mai fi: 5 coliere dintre care unul este ornamentat, un cuțit, 6 brățări din care una găurită, o diademă, două spirale disc la capete, un apărător de braț, din benzi, și un apărător de mînă, cinci coliere deformate, formînd un ghem, două-trei vîrfuri de lance înguste. Locul actual al acestor obiecte și datarea cronologică nu s-a putut stabili³⁴.

5. — Pe „Dealul Mare“, la dreapta drumului ce duce la Râmna s-a descoperit o necropolă hallstattiană de incinerare formată din opt morminte, precum și resturile unei fortificații de pămînt, compusă dintr-un val și un șanț. De menționat este faptul că necropola și așezarea preistorică au fost semnalate deja de vechea literatură de specialitate, amintindu-se că ar fi situate pe culmea dealului „Cleanțul lui Variu“ (probabil un punct de pe „Dealul Mare“). În 1961—1962 Muzeul Banatului și cel județean din Reșița au executat aici săpături. La Muzeul din Reșița a ajuns ceramică, greutăți de lut, fusaiole, zgură de fier și urne³⁵.

6. — În hotarul cu „Dealul Mare“ sau poate chiar pe acesta se află „via lui Vintu“. Aci s-au descoperit fragmente ceramice hallstattiene, care au ajuns la Muzeul din Reșița³⁶.

³⁰ *MJR*, nr. inv. 405, 596.

³¹ Informație Gh. Lazarovici.

³² *MJR*, nr. inv. 661—663.

³³ B. Milleker, *op. cit.*, I, p. 21; M. Roska, *op. cit.*, p. 238, nr. 45.

³⁴ B. Milleker, *op. cit.*, III, p. 22—23; M. Roska, *op. cit.*, p. 238, nr. 45.

³⁵ M. Roska, *op. cit.*, p. 238, nr. 45; *MJR*, nr. inv. 390—404, 411, 696; D. Popescu, *SCIV*, XIV, 2, 1963, p. 455; *Idem*, *Dacia*, VIII, 1963, p. 574, nr. 45; Gh. Lazarovici, *Energia*, V, nr. 222.

³⁶ *MJR*, nr. inv. 664.

IX Brădișorul de Jos

1. — Într-un loc neprecizat a fost găsit un fragment de la un topor (perforat) din piatră dură (granit). Date: epoca neolitică sau cea a bronzului. Piesa se păstrează la Muzeul Banatului³⁷.

2. — Tot de pe teritoriul satului Brădișorul de Jos (fost Măidan), provin două brățări de bronz, înălțuite, o daltă de bronz și un vas de lut. Obiectele sînt atribuite epocii bronzului. Brățările se aflau în colecția fostei Școli Civile de băieți din Orșova, iar daltă este la Muzeul Banatului³⁸.

3. — La Muzeul Banatului se mai află și un mic vas bitronconic de culoare cenușie care a fost găsit tot în hotarul acestei localități³⁹.

X Brebu

1. — În 1963, pe un deal, situat în partea dreaptă a șoselei ce duce la Caransebeș, la circa 2 km S—E de comună, s-a descoperit de către șoferul Aurel Ciornei din București, un mormînt de incineratie din prima epocă a fierului. Inventarul mormîntului cuprinde: un vas de lut în formă de clopot (ornamentat cu un briu alveolar pe partea superioară, întrerupt de patru proeminențe semiovale) în care se aflau oase calcinate și fragmente ceramice (șase fragmente de strachină folosită drept capac). Lîngă acest vas, spart în timpul dezgropării, s-au mai găsit două vîrfuri de lance de fier (în formă de frunză de salcie), de dimensiuni mari și un fragment de pumnal sau de sabie, cu tăiș lat. Obiectele aparțin unor tipuri caracteristice necropolelor din a doua jumătate a epocii hallstattiene (a doua jumătate a secolului al V-lea î.e.n.)⁴⁰.

2. — „Cîmpia Laiului“ s-au descoperit, acum circa două decenii, „arme și unelte de fier“ de către Thier Zera. Lipsesc precizări⁴¹.

3. — Se menționează că pe dealul „Cărpiniș“ se află zgură de fier⁴².

XI Broșteni

1. — În punctul „Micleni“ sînt atestate urme de locuire din diferite epoci.

a) În acest loc se află o așezare din epoca bronzului. Ceramica găsită

³⁷ *RepArh*, pct. 1.

³⁸ K. Torma, *op. cit.*, p. 119, 122, nr. 84; B. Milleker, *op. cit.*, I, p. 76; M. Roska, *op. cit.*, p. 156, nr. 68; *RepArh*, pct. 2.

³⁹ *RepArh*, pct. 3.

⁴⁰ V. Leahu, *SCIV*, XVI, 1965, p. 159.

⁴¹ ⁴² Informații, Gh. Lazarovici.

aici este ornamentată cu un briu în relief și cu creste. O parte din acest material a ajuns și la Muzeul județean din Reșița⁴³.

b) Locuirea în prima perioadă a fierului (Hallstatt C) este dovedită printr-o așezare a purtătorilor culturii Basarabi. Ceramica descoperită cuprinde fragmente de străchini cu fațete pe urmă și o parte a ajuns și la Muzeul din Reșița⁴⁴.

XII Buchin

1. — În 1890 A. Diaconovici a văzut la Ștefan Velovan (fost profesor la Școala pedagogică din Caransebeș), mai multe obiecte de bronz printre care și un celt, găsite în hotarul acestei localități. Locul de depozitare actual, a obiectelor descoperite la Buchin, nu se cunoaște⁴⁵.

RICHARD PETROVSZKY

BEITRÄGE ZUM ARCHÄOLOGISCHEN ORTSVERZEICHNIS DES KREISES CARAȘ—SEVERIN VOM PALÄOLITHIKUM BIS IN DAS 5. JH. V.U.Z.

(Zusammenfassung)

Vorliegender Artikel versucht aufgrund schon veröffentlichter bibliographischer Hinweise, zufälliger Entdeckungen und mündlicher Auskünften ein archäologisches Ortsverzeichnis des Kreises Caraș-Severin aufzustellen.

Die Tatsache, dass einige Auskünfte oft lückenhaft sind, ist einerseits von der unzureichenden Erforschung dieser Gegend verursacht, andererseits der Tatsache, dass uns die älteren Auskünfte lücken- oder fehlerhaft übermittelt wurden, zuzuschreiben. Erst in den letzten 20 Jahren wurde der Kreis Caraș-Severin Objekt einer systematischen archäologischen Erforschung. Das archäologische Ortsverzeichnis—dessen erster Teil hier veröffentlicht wird—ist alphabetisch angeführt und kann durch die nächsten Forschungen vervollkommen und verbessert werden.

⁴³ ⁴⁴ Gh. Lazarovici, *Energia*, V, nr. 222.

⁴⁵ B. Milleker, *op. cit.*, I, p. 27; M. Roska, *op. cit.*, p. 48, nr. 193; p. 51, nr. 225.

NOI DESCOPERIRI NEOLITICE ȘI DIN EPOCA BRONZULUI ÎN JUDEȚUL ARAD

Valea Mureșului prezintă pentru arheologie un interes deosebit, dar, din păcate, a fost puțin cercetată. Modestele noastre cercetări, de cele mai multe ori de suprafață, efectuate în cursul anilor 1971—1972, pe sectorul Arad—Lipova, cu excepția descoperirilor de la Cuied și Dud situate în colțul de sud-vest al depresiunii Zarandului, au dus la descoperirea unor așezări al căror material îl prezentăm în cele ce urmează, în ordinea alfabetică a localităților unde au fost făcute descoperiri*.

*

ALUNIȘ — „Dealul molizilor“ (com. Frumușeni, jud. Arad) (fig. 1).

Așezarea a fost descoperită în februarie 1972 pe porțiunea deluroasă din imediata vecinătate a Mureșului, ce se întinde pe un platou ușor înclinat de la nord la sud. În partea de nord platoul se termină abrupt. Așezarea are o întindere relativ mare. Uneltele sînt din silex: cafeniu cu vinișoare, cafeniu cu pete gălbui, vișiniu și obsidiană transparentă (cenușie). Formele cunoscute sînt: răzuitor cu secțiune trapezoidală; nucleu cu desprinderi lamelare; fragmente de lame cu secțiune triunghiulare și așchii. Ceramica: a) *de uz comun* are ca degresant nisip și pietricole, iar uneori cioburi pisate. Arderea nu este întotdeauna bună. Fragmentele de vase, în spărtură, sînt negre, la exterior gălbui sau gălbui-cenușiu. Ornamentele sînt din striuri (așanumitul ornament cu „măturicca“) și alveole pe buze sau sub buze, brîuri alveolare și toarte late; b) la ceramica fină arderea este bună, amestecul fin, netezirea bună, lustruirea e prezentă în procent scăzut. Culoarea vaselor este brună și brun-roșcată. Formele vaselor sînt: castroane și strachini cu buza profilată sau teșită și fund

* Lucrarea a fost întocmită cu sprijinul științific al cercetătorului Gh. Lazarovici căruia îi mulțumim și pe această cale. În afara descoperirilor incluse în repertoriu menționăm așezările din sec. III—IV e.n. de la Pecica — ferma I, Aradul Nou — „La bufniți“, Zăbrani — Dealul „Wiesenthal“, Sîmbăteni — „Către cicireni“, descoperite prin cercetări de suprafață. Amintim de asemenea atelierul epipaleolitic de la Zăbrani — „Dealul viilor“.

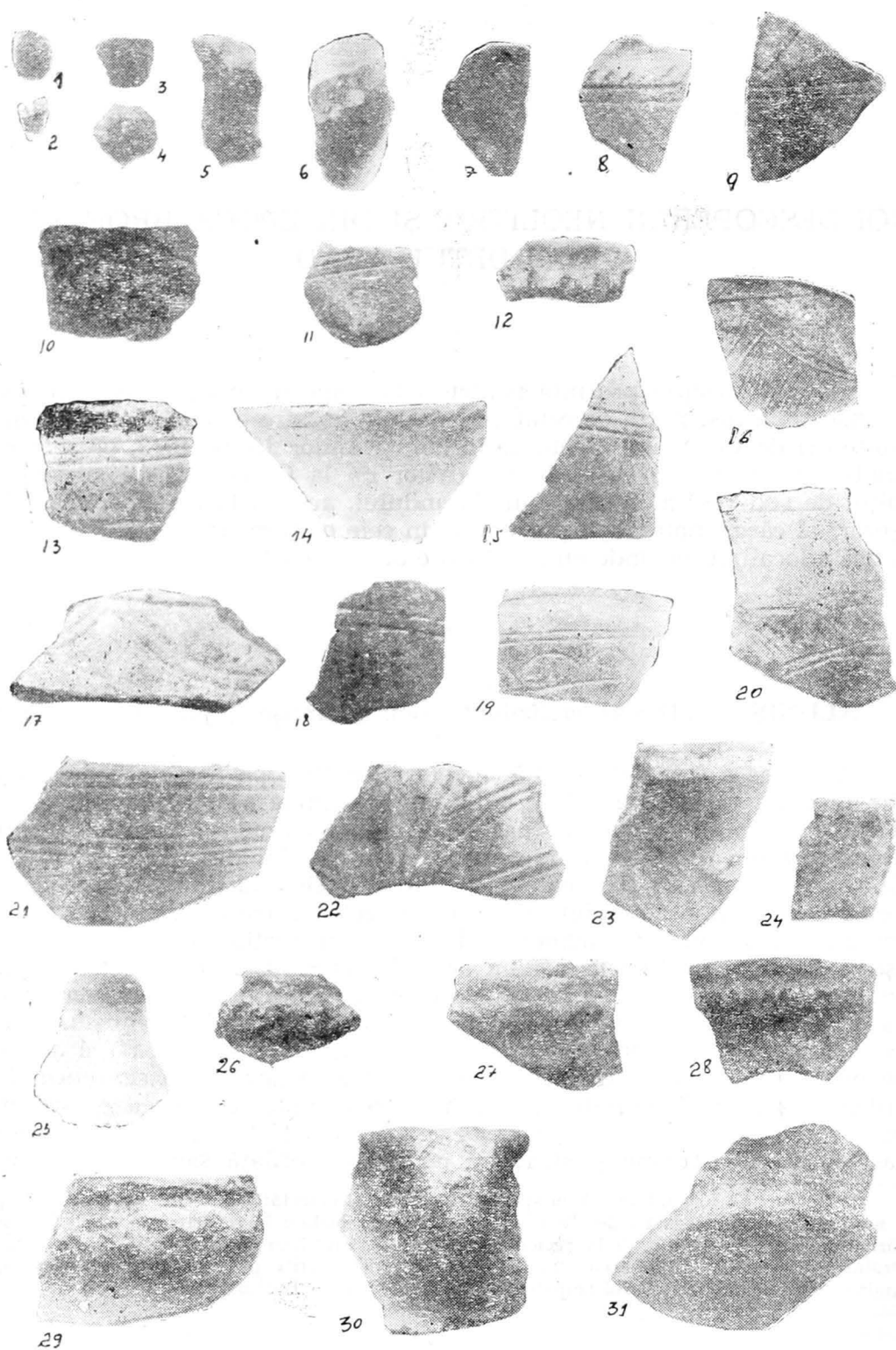

Fig. 1. ALUNIȘ — Dealul Molizilor, 1—6 unelte de silex; 7—24, 26—31 ceramică Otomani II; 25 fragment de topor de piatră.

proeminent. Ornamentele sînt din benzi de două-trei linii paralele sau în formă de arcade. Spațiul dintre arcade este hașurat cu linii paralele. Sub buză sînt, uneori, triunghiuri hașurate, cu vîrfurile în jos sau incizii paralele. Pe un fragment din pastă neagră lustruită, apare o linie în zigzag și paralel cu buza o bandă din linii incizate avînd creștături paralele dispuse oblic. Pe aceeași pastă apar briuri crestate, mai fin lucrate decît la specia de uz comun. *Încadrarea cronologică* este încă dificilă deoarece lipsesc săpături care să permită o precizare exactă. Materialul are analogii în descoperirile de la Socodor, Vârșand, Pecica, Jadani (Cornești) și Gornea. Pe baza analizei materialului descoperit în zona Mureșului (Aluniș, Cicir, Păuliș), se constată influențe reciproce între culturile Otomani și Pecica. Așezarea aparține epocii mijlocii a bronzului¹.

CUIED — „*Dîmbul Bobii*“ (com. Buteni, jud. Arad) (fig. 2).

Așezarea se află la poalele dealului numit de localnici „Dîmbul Bobii“. A fost descoperită în luna decembrie 1971 prin cercetări de suprafață. Așezarea se întinde și pe porțiunile învecinate pe teritoriul lotului școlar, unde sînt materiale similare. *Unelte*: sînt din silex de culoare gălbuie-cafenie cu vinișoare roșietice și pete gălbui, probabil silex local. Formele cele mai des întîlnite sînt: lame și fragmente de lame cu secțiunea trapezoidală, gratoare și răzuitoare; cîteva fragmente de nuclee și un percutor din silex. Din piatră șlefuită este un fragment de topor de mînă, neperforat din gresie verde-albăstruie, plat. *Ceramica*: pasta este amestecată cu nisip și pietricele, arderea e bună, străbate grosimea vasului, aspectul e poros. Uneori are un slip brun-roșietic, gălbui-roșietic pe partea exterioară și interioară. Lipsește ceramica roșie și neagră sau cenușie fină. Predomină ornamentele în relief (plastice). Dintre ornamente amintim briurile crestate și alveolate (creastă de cocoș), proeminente semilunare, alveole sub buză și creștături pe buză. Lipsesc ornamentele incizate și pliseurile. După cele cîteva fragmente de buză se pot aminti cîteva variante de oale cu corpul ușor bombat (butoi). A fost găsit un idol antropomorf reprezentînd o figură în picioare la care sinii sînt reprezentați prin două proeminente conice mici, iar pe spate are un ornament incizat din două linii paralele, care pornesc din umăr străbătînd spatele, în diagonală, unindu-se spre talie. Pe baza facturii ceramicii, a lipsei ceramicii fine roșie, neagră-cenușie, a ornamentelor incizate sau plisate, materialul ceramic aparține unei faze tîrzii a culturii Vinča (Vinča-Turdaș). Analogii apropiate, din punct de vedere al facturii ceramicii, se găsesc în așezarea de la Honorici, județul Timiș. Ea aparține aceleiași faze ca și așezările de la Lipova (Cioiloc-Odăi — jud. Arad) și Ruginosu (jud. Caraș-Severin)².

¹ I. Ordentlich, *Dacia*, VII, 1963, p. 115—138; D. Popescu, *Material*, II, 1956, fig. 7/4 8; 8/7, 8, 11, 14; 9/1, 3,4; 11/1, 6, 7, 9; 13/6, 13.

² Gheorghe Lazarovici, *Banatica*, I, 1971, p. 29—30, pl. 11—13.

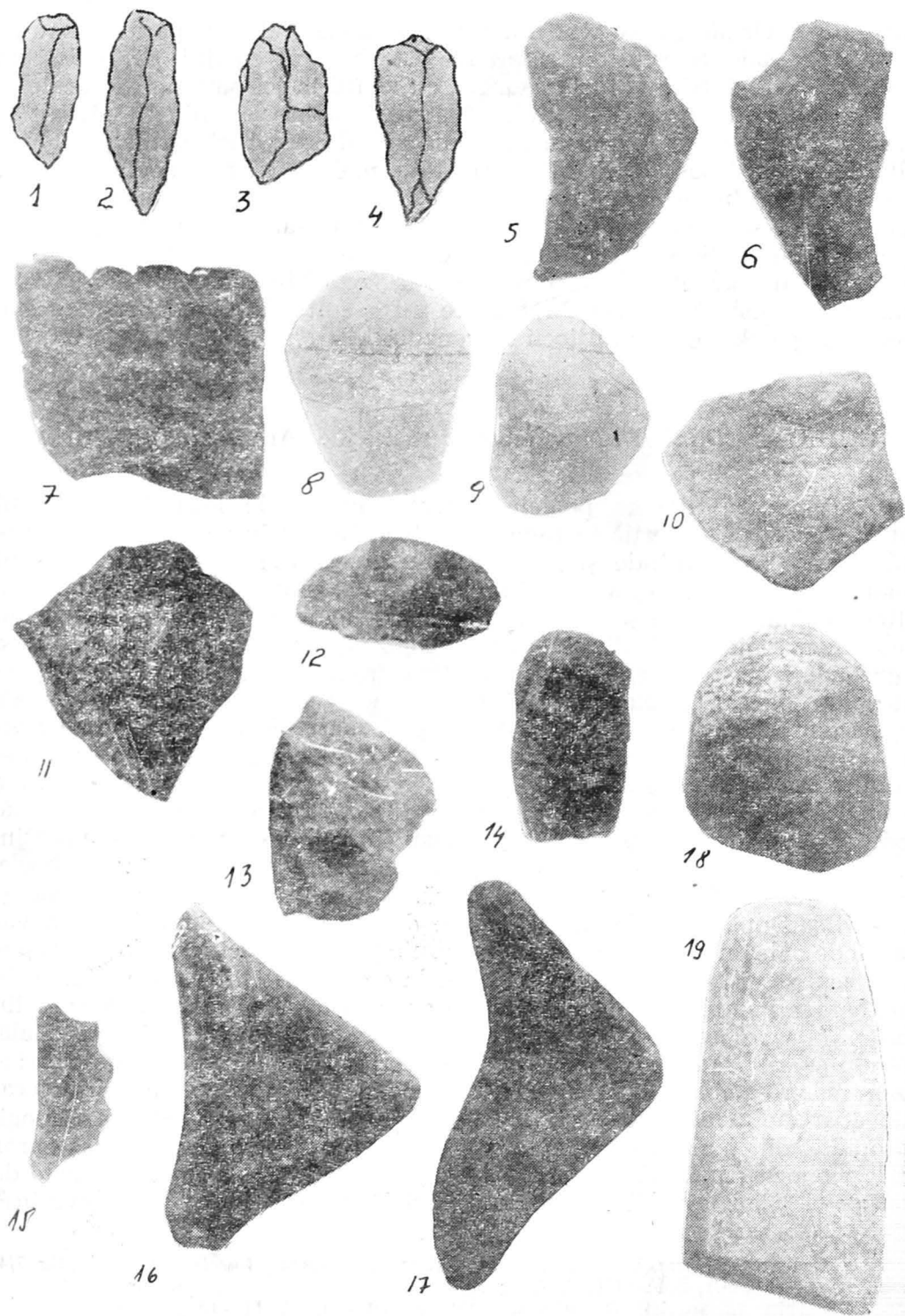

Fig. 2. CUIED — *Dîmbul Bobii*, 1—6 unelte de silex; 7—17 ceramică Vinča B — C); 18—19 unelte de piatră

CICIR — „*Balastieră*“ (com. Vladimirescu, jud. Arad).

Așezarea de la Cicir a fost descoperită în aprilie 1971 cu ocazia lucrărilor din apropiere de gara C.F.R. Cu acest prilej au ieșit la iveală câteva bordeie. Majoritatea materialului provine de la bordeiul 1. Bordeiul pare să fi avut o formă rectangulară cu peretele de este abrupt, iar cel de vest este fățuit, fiind în pantă lină. În centru este un grup de pietre. Uneltele sînt lucrate din silex și obsidiană. Obsidiana este de culoare fumurie, transparentă, din ea au fost confecționate lame microlitice: trapezoidale, triunghiulare, precum și vîrfuri triunghiulare. Din silex (silex de culoare cafeniu, brun-roșcat, roz de calcedon, gălbui cu dungi fumurii sau gălbui cu pete alburii) au fost confecționate gratoare, răzuitoare, vîrfuri de săgeată etc. Sînt următoarele categorii de ceramică: a) ceramică fină, cu pasta de culoare cenușie, făinoasă. Ornamentele sînt din incizii dispuse în benzi din linii oblice (brad), benzi de linii paralele mărginite de linii punctate, ornamentate din puncte late în formă de floare sau rozetă etc. Ornamentele acoperă aproape întreaga suprafață a vasului; b) ceramica de uz comun este prost arsă care are în spărtură fragmente de cioburi pisate. Există, uneori, un strat de slip cenușiu sau brun. De foarte multe ori slipul s-a pierdut rămînînd doar miezul vasului; c) ceramica semifină are slipul în interior, exteriorul fiind ornamentat cu două rînduri de triunghiuri dispuse cu vîrfurile în jos. Ceramica din bordeiul I, de la balastieră, după factură aparține epocii neolitice. Prezența ornamentelor punctate, imprimate, a canelurilor paralele, a benzilor de triunghiuri pe burtă mișă a inciziilor în formă de brad însoțite de ornamente punctate ne determină să atribuim materialul unei etape evolute din grupul Bodroghkeresztúr. Anumite elemente similare se întîlnesc în așezarea de la Deva-„Ciângăi“. Deocamdată acest grup nu poate fi precizat cu claritate din lipsa unor săpături sistematice în zonă.

CICIR — „*Spinul lui Stanca*“ (com. Vladimirescu, jud. Arad) (fig. 3).

Așezarea, descoperită în iulie 1971, se găsește la cca 1,5 km nord de satul Cicir. Se întinde de-a lungul unei vechi albie, a Mureșului. Stratul de cultură a fost puternic deranjat de lucrările agricole. Uneltele au fost confecționate din: obsidiană transparentă (lame cu secțiune trapezoidală); din silex — în general de calitate proastă — sînt lame triunghiulare sau trapoezoidale; din piatră și șlefuită sînt un zdrobitor de mină, o bilă de praștie, topoare șlefuite și perforate, topoare care imită forme de metal, percutoare; din lut sînt fusaiole de culoare brun-gălbuie. Se cunosc următoarele categorii ceramice; a) *ceramică fină*, uneori brun-gălbuie, alteori

are un slip de culoare brun închis sau gălbuie. Ornamentele constau din arcade hașurate, semicercuri liniare, triunghiuri hașurate, creștături în formă de romb pe buze, benzi hașurate din linii înguste și paralele, cîrlige spiraliere și caneluri. Formele de vase sînt: străchini cu burta rotundă, cu buza îngroșată și rășfrîntă; străchini-castron cu buza evazată și teșită la exterior; fragmente de oale și o toartă tip *ansa lunata*. b) la *ceramica de uz comun* amestecul pastei este nisipos, arderea relativ bună și netezirea proastă. Ornamentele constau din: briuri crestate, briuri alveolate, alveole pe buze, creștături pe buze, creștături și alveole pe umăr și proeminente conice; c) *Ceramica semifină* are amestec nisipos, ardere bună, culoare brun-gălbuie, brun-roșcată sau neagră. Ornamentele sînt din arcade punctate, linii incizate însoțite de puncte; d) *Ceramică nisipoasă* de culoare gălbui-cenușie care este ornamentată cu caneluri late sau fațete; e) *Fragmente de tigae de pește* de culoare cenușiu-gălbuie; f) *Prisnel* (fusaiolă) de formă bitronconică cu gît cilindric, la partea de sus este îngroșat și perforat. Majoritatea materialului descoperit aparține epocii bronzului. Prezența ceramicii de uz comun ornamentată cu „măturicea”, striuri paralele, oblice sau orizontale, alveole pe buze, creștături, proeminente, precum și caracterul restrîns al ornamentelor cu arcuiri incizate și hașurate, triunghiuri și arcuiri incizate și uneori mărginite de puncte, ne determină să încadrăm această așezare la sfîrșitul fazei Otomani I și începutul fazei Otomani II. Analogii similare găsim la Socodor. Lipsește în acest material ceramica fină incizată, evoluată, întîlnită la Aluniș.

CICIR (com. *Vladimirescu*, jud. Arad). Între Cicir și Sîmbăteni, pe marginea șoselei, în vara anului 1972, a fost descoperită o altă așezare ce aparține epocii neolitice. Ceramica este din pastă fină, de culoare gri, avînd ca ornamente proeminente — „cioc”, semigăuri. Au fost găsite așchii și nuclee de silex și un percutor de piatră. După pastă și ornamente așezarea pare a aparține unei faze evolute a culturii Tisa.

DUD — „*Valea Lugoșului*” (com. Tîrnova, jud. Arad) (*fig. 4*).

Așezarea a fost descoperită în anul 1971 în locul numit de localnici „între vâi”. Materialele de aici s-au găsit cu ocazia lucrărilor agricole, cînd movila pe care se găsește așezarea a fost tăiată de un șanț de irigare. Uneltele sînt din silex de culoare: alburie cu pete de culoare maro; cafeniu cu vinișoare negre; cafeniu cu vinișoare cenușii; cafeniu cenușiu cu pete negricioase. Tipurile de unelte sînt: gratoare, răzuitoare, fragment de lamă triunghiulară asimetrică și așchii. Mai amintim un fragment de

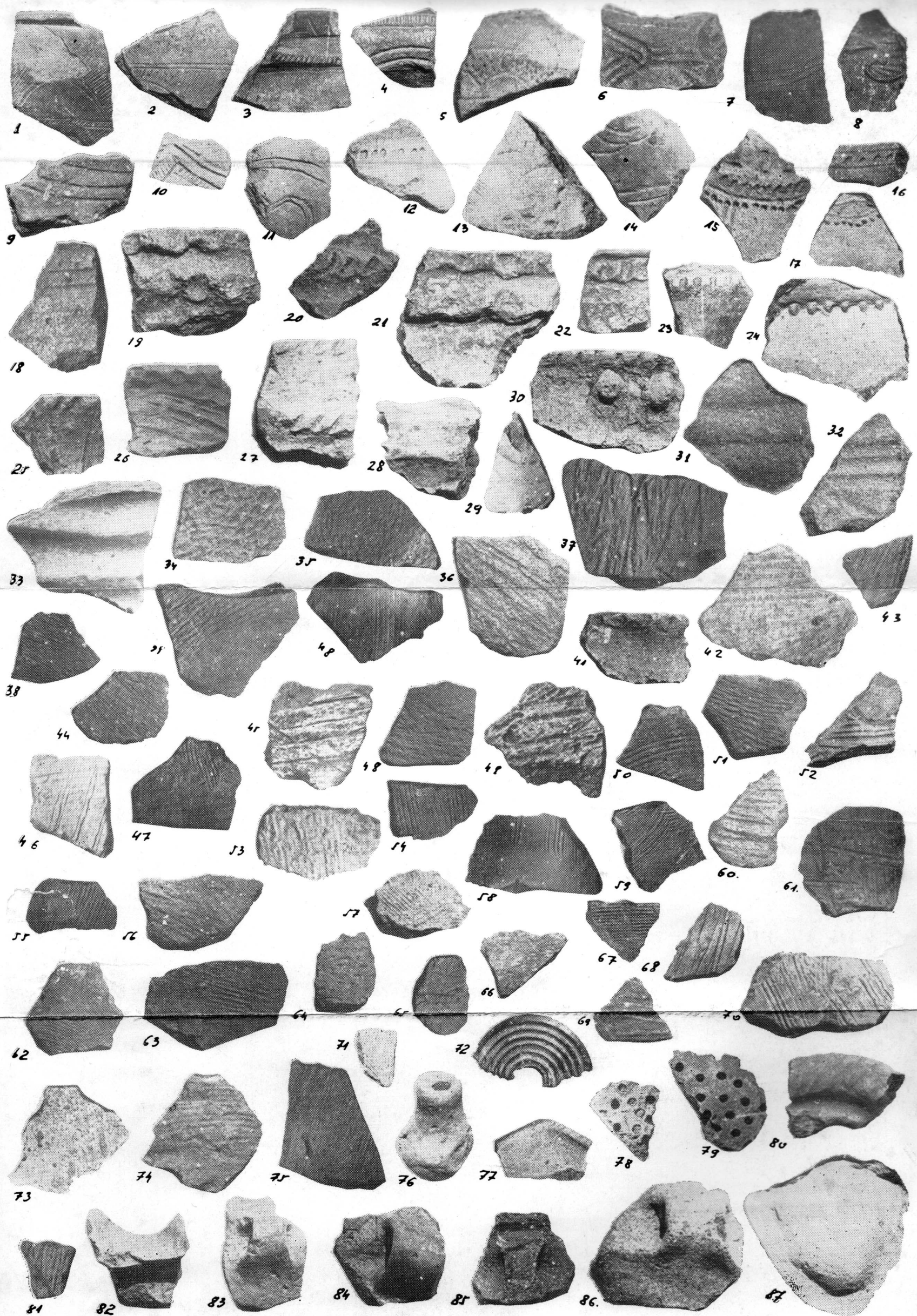

Fig. 3 CICIR — Spinul lui Stanca, 1–76, 78–93 ceramică Otomani I/II; 77 obiect din bronz; 88 toartă de tip ansa lunată; 93 fragment de tigaie de pește.

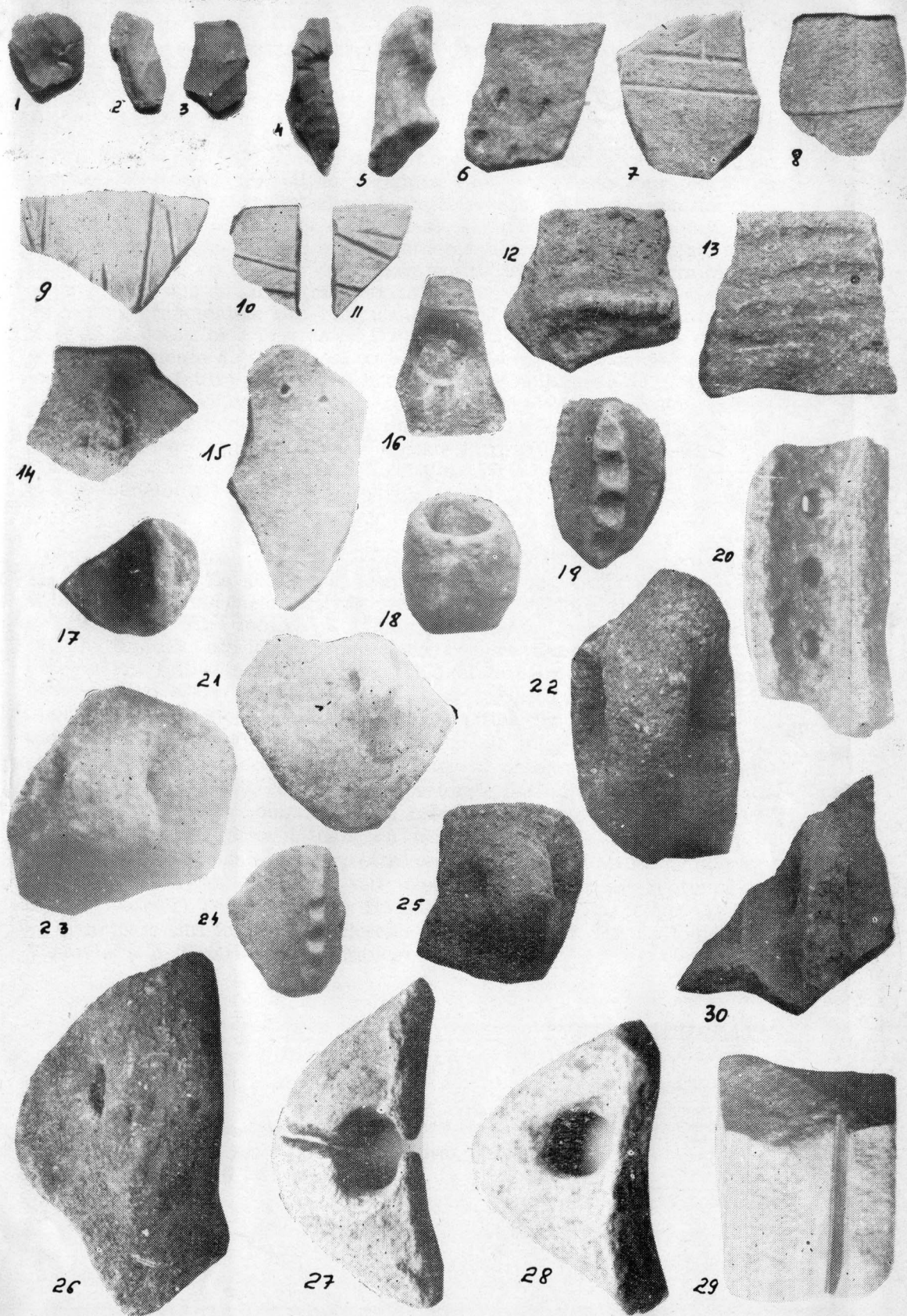

Fig. 4 DUD — Valea Lugojului, 1—4 unelte de silex; 5—28 ceramică neolitică aparținând unei etape evolute a culturii Vin.

piatră pe care se văd două tăieturi șlefuite a căror semnificație e greu de precizat. *Factura* ceramicii la ceramica fină pasta este amestecată cu nisip cu bobul fin, iar netezirea în interior este bună, la exterior mai proastă. Culoarea în exterior este gălbuie, în interior neagră. La ceramica de uz comun amestecul este nisipos, arderea uneori slabă, suprafața exterioră acoperită cu un slip de culoare roșie-cărămizie. Pe ceramica fină ornamentele sînt din linii trase cu un instrument de os. La ceramica de uz comun, ornamentele sînt compuse din proeminențe aplicate și crestate (creastă de cocoș, briuri crestate). *Formele* sînt: bol scund cu peretele ușor curbat, fragmente de vase mari cu toartă în formă de „cioc de pasăre” și un vâscior miniatură. Încadrarea exactă a materialului este dificilă, fiindcă lipsesc elemente sigure. Fundurile concave, toartele în formă de „cioc de pasăre”, ornamentele incizate, precum și lipsa unor elemente Tiszapolgár ne determină să încadrăm această așezare între culturile Vinča-Turdaș și Tiszapolgár. Cronologic urmează fazei timpurii a culturii Tisa. Un material asemănător este la Dragomirești³.

PAULIȘ — „*La năidoreni*” (com. Ghioroc, jud. Arad). Așezarea este situată pe un grind înconjurat de vechile albi ale Mureșului la cca 1 km sud de Mureș, între localitățile Pauliș și Neudorf. Uneltele sînt din silex cafeniu, fumuriu, alb-lăptos și obsidiană. *Formele* uneltelor sînt: lame trapezoidale cu retuș marginale, lame triunghiulare cu capul ca la gratoare, așchii și nuclee. Din piatră șlefuită sînt un fragment de topor și un zdrobitor. Ceramica este din pastă fină și semifină din mîl de rîu. Are în conținut amestec organic. Culoarea variază de la gălbui la cenușiu. De obicei ceramica este neornamentată. Singurul ornament îl constituie numeroasele proeminențe conice (cioc), perforate parțial sau total. Reconstituirea formelor este complicată din cauza stării fragmentare a vaselor. Amintim cupe cu piciorul înalt, cu perforații rotunde, vase cu fundul ușor alveolat și strachini cu corp bitronconic. După factură, forme și ornamente (toartele-cioc perforate sau neperforate, perforațiile rotunde pe piciorul vaselor), ceramica poate fi atribuită culturii Tiszapolgár. Așezări asemănătoare sînt în Banat la Beșenova-Veche, Cenad, Parța, Românești, Berzovia⁴ și în Transilvania la Dăbica⁵.

EUGEN PĂDUREANU

³ *Ibidem*, p. 30, nota 149.

⁴ *Ibidem*, p. 30; P. Roman, *Comunicări*, I, 1967, p. 10.

⁵ N. Vlăsa, *ActaMN*, VI, 1969, p. 29–30, fig. 7, 12, 13.

NEUE NEOLITHISCHE- UND BRONZEZEITFUNDE IM KREIS ARAD

(Zusammenfassung)

Vorliegender Aufsatz behandelt einige vom Verfasser durch Geländebegehungen ermittelten Siedlungen.

Die neolithische Siedlung von Cuied, gehört zu einer späten Phase der *Vinča*-Kultur an, während der *Tiszapolgár*-Kultur und der ihr vorhergehenden kulturellen Erscheinungen die Funde von Cicir—Simbăteni, Dud, Păuliș zuzuschreiben sind. Die Siedlung von Cicir (Balastieră) kann chronologisch in die *Bodrogkeresztúr*-Kultur eingegliedert werden.

Dem Ende der Frühbronzezeit und dem Beginn der mittlern Bronzezeit gehören die Siedlungen von Cicir und Aluniș zu.

DESCOPERIRI ARHEOLOGICE ÎN HOTARUL SATELOR GORNEA ȘI SICHEVIȚA

Desfășurată timp de aproape un deceniu numai în regiunea văii Bîrzavei, după primăvara anului 1968, odată cu organizarea administrativ teritorială a țării, activitatea de cercetare arheologică a Muzeului de istorie din Reșița s-a extins, cuprinzînd sistematic întreg teritoriul județului Caraș-Severin.

Începînd din primăvara anului 1968, în colaborare științifică cu Muzeul de Istorie a Transilvaniei și cu Institutul de istorie și arheologie din Cluj, Muzeul județean din Reșița a inițiat și executat cîteva zeci de periegeze, sondaje și săpături care au dus pe de o parte la descoperirea unor așezări de importanță deosebită ce completează repertoriul arheologic al județului Caraș-Severin cu noi puncte de cercetare¹, iar pe de altă parte au pus la dispoziția cercetătorilor un material bogat și interesant.

Un loc de seamă în cadrul acestor investigații — atît prin volumul cit și prin rezultatele lor — îl ocupă cercetările arheologice executate în hotarul localităților Gornea și Sichevîța, unde, dintre obiectivele vizate în mod deosebit amintim aici: o așezare Vinča A și două așezări Starčevo-Criș²; o așezare rurală romană și o fortificație romană tîrzie (castellum)³; și în sfîrșit două cimitire și o așezare feudală timpurie⁴.

Tot aici pe parcursul a patru campanii de săpături de lungă durată, dar mai ales prin periegezele și sondajele efectuate în timpul arăturilor

¹ Săpăturile au fost conduse pentru: paleolitic și epipaleolitic de Fl. Mogoșanu; pentru neolitic, bronz și Hallstatt de Gh. Lazarovici; pentru roman și roman tîrziu de N. Gudea; pentru feudal timpuriu și feudal de Gh. Lazarovici și Ilie Uzum. La săpături au participat A. Vető (Reșița) și I. Dragomir (Gornea).

² Gh. Lazarovici — I. Uzum, *Așezarea Vinča A de la Gornea*, comunicare la sesiunea muzeelor, București, aprilie 1969; Gh. Lazarovici, *ActaMN*, VI, 1969, p. 23—25; VII, 1970, p. 470 și urm.; *Banatica*, I, 1971, p. 25 și urm.

³ N. Gudea, *Un castellum roman tîrziu la Gornea*, comunicare la secția de istorie veche a Institutului de istorie și arheologie din Cluj, Cluj 1969; *Idem*, *O locuință romană la Gornea*, comunicare la sesiunea muzeelor pe 1970, București, aceeași temă, dar mai amplu desbătută este pentru *ActaMN*, X, 1973 (ms.).

⁴ I. Uzum, *Două cimitire feudale timpurii în valea Dunării*, comunicare la centenarul Muzeului Banatului, Timișoara 1973, (ms.).

și cu ocazia lucrărilor de construcție a șoselei de-a lungul Dunării, au fost identificate și semnalate un număr apreciabil de puncte cu material arheologic. Unele dintre ele au fost și cercetate sumar în timp ce altele, doar semnalate, își așteaptă încă rîndul.

Bogăția mare a urmelor arheologice aflate în zonă a atras atenția încă din secolul trecut, iar literatura de specialitate menționează, în primul rînd, numele satului Gornea (Gornea Liubcova, Liubcova de Sus, Felsőlyupkő, Felső-Lyupkova) amintind fie despre existența fortificației romane⁵, fie despre unele descoperiri arheologice mai importante cum ar fi depozitul de bronzuri descoperit în 1882⁶. Interesul pentru această localitate este menționat și mai tîrziu, prin discuțiile purtate asupra existenței unei fortificații romane⁷.

În acest context, trecerea în revistă și prezentarea chiar sumară, a punctelor cu urme arheologice o considerăm necesară fie înaintea apa-

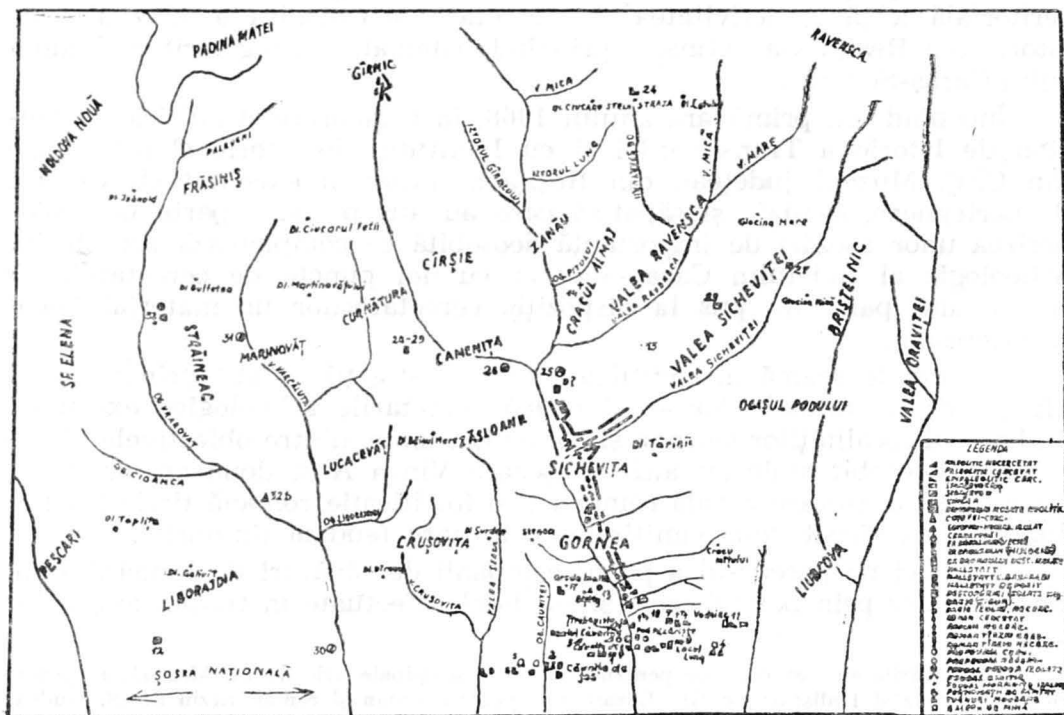

Fig. 1 — Zona Gornea — Sichevița

⁵ P. Broșteanu, *Antichitățile de lângă Dunăre de la Panciova la Rusova*, în *Foaia diecesană*, V, 24, Caransebeș, 1890; pentru numele localității cf. C. Suciu, *Dicționar istoric*, I, 1967, p. 268, s.v. Gornea.

⁶ B. Milleker, *Délm*, I, Timișoara, 1897, p. 76; *Idem*, III, 1906, p. 92—93; Hampel, *A Bronzkor emlékei magyarhomban*, II, 1892, p. 98; Szentkláray Jenő, *Kvassó Vármegye Őshajdána*, Budapest, 1900, p. 196, nr. 11; M. Roska, *ErdRep*, Cluj, 1942, p. 89, nr. 53.

⁷ N. Gudea, *Un castellum ...*, cu bibliografia problemei.

riției unor studii sau lucrări cu caracter monografic asupra rezultatelor săpăturilor sistematice executate în hotarul celor două localități amintite⁸. Repertoriul descoperirilor pe care îl prezentăm, însoțit de o hartă a zonei (fig. 1) este grupat după văile principalelor cursuri de apă care străbat teritoriul comunei Sichevita de care aparține și satul Gornea: Valea Dunării, Valea Căuniței precum și văile principalelor pîraie cu denumiri locale mai puțin cunoscute.

Valea Dunării

1). *Căunița de Sus*, denumire dată terasei cuprinse între *Ogașul Căuniței* și *Valea Cameniței*. În primăvara anului 1968, la suprafață au fost găsite două piese: un topor de silex și un grator discoidal, care prin tehnica de execuție manifestă tradiții paleolitice. Cercetările efectuate aici ulterior nu au confirmat existența unui nivel paleolitic. Silexul din care sînt confecționate este diferit de cel din *Dealul Căuniței* încît este exclusă posibilitatea rulării pieselor amintite din stațiunea paleolitică identificată și cercetată în acest punct⁹. Tot pe această terasă a fost semnalată și o așezare neolitică¹⁰. Cel mai vechi nivel aparține culturii Starčevo-Criș în a doua etapă a fazei a II-a existînd o ceramică pictată caracteristică¹¹. Etapa următoare este locuită de purtătorii culturii Vinča faza A (fig. 2 și 10/2—3) și Starčevo IV¹². Alte urme de locuire pînă în epoca romană, deocamdată, nu se cunosc. Fragmentele ceramice cenușii, aflate în colecția școlii și muzeului sătesc, sînt romane provinciale iar nu dacice cum se presupunea. În epoca romană terasa este intens locuită. Aici a fost cercetată o locuință romană, un bordei și o groapă din aceeași epocă¹³.

2) *Căunița de Jos* este denumirea dată terasei mijlocii și inferioare a Dunării. În locul numit *Cetate* au fost desvelite vestigiile unei fortificații romane tîrzii, de formă patrată, cu turnuri masive la colțuri, datată în secolele IV—V-lea e.n.¹⁴. Sub fundațiile acestei fortificații și la vest de aceasta, într-una din secțiuni, a fost semnalată o așezare hallstattiană aparținînd culturii Basarabi¹⁵ (fig. 3). Probabil că purtătorii culturii Basarabi au găsit drept loc potrivit pentru așezare acest promontoriu natural de la *Cetate*, situat la gura de dejecție a văii *Căunița*. La cca. 100 m vest și 200 m est de *Cetate*, cu ocazia lucrărilor recent executate pentru

⁸ O lucrare monografică asupra săpăturilor de aci în curs de pregătire de Gh. Lazarovici, N. Gudea și I. Uzum.

⁹ Fl. Mogoșanu, *SCIV*, 21, 4, 1970, p. 531—538; vezi și *Banatica*, II, p. 13—22.

¹⁰ Gh. Lazarovici — I. Uzum, *op. cit.*

¹¹ Gh. Lazarovici, *ActaMN*, VI, 1969, p. 18; *Idem*, *ActaMN*, VII, 1970, p. 481, (nota 51); *Idem*, *Banatica*, I, 1971, p. 20 (notele 22—24).

¹² Gh. Lazarovici — I. Uzum, *op. cit.*; Gh. Lazarovici, *ActaMN*, VII, 1970 p. 473—484; VIII, p. 409—413; *Banatica*, 1971, p. 20, 25.

¹³ N. Gudea, *O locuință ...*, *op. cit.*

¹⁴ *Idem*, *Un castellum ...*, *op. cit.*

¹⁵ Materialele se află la Muzeul din Reșița.

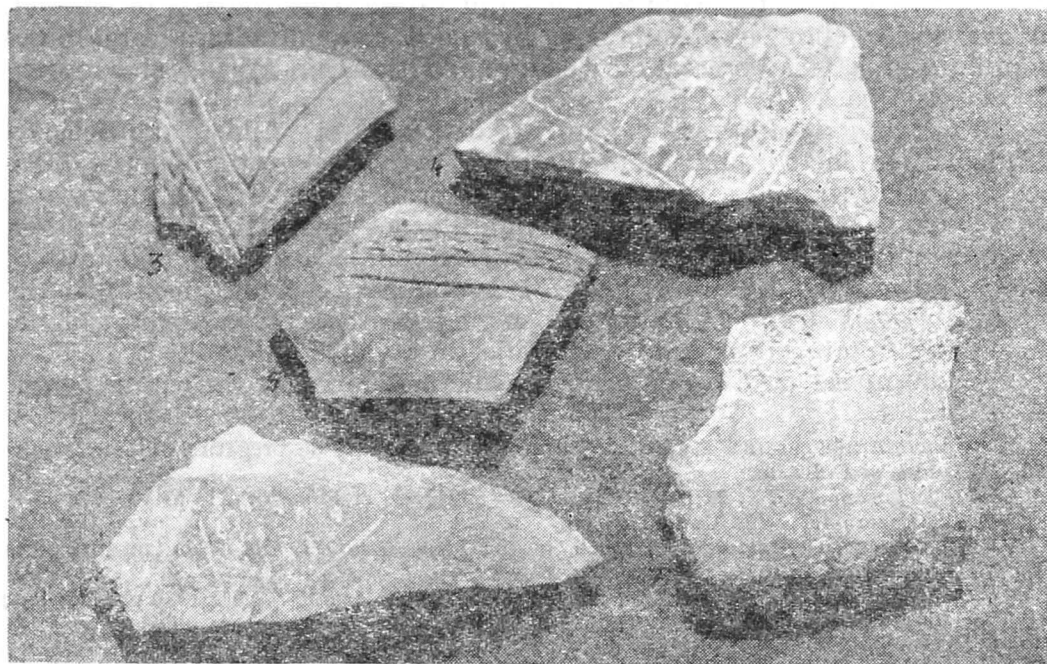

Fig. 2 — Gornea — Căunița de Sus. Ceramică Vinča faza A.

supraînălțarea șoselei, precum și în timpul lucrărilor agricole, au fost descoperite numeroase fragmente ceramice și ziduri aparținând unor construcții din epoca romană sau romană târzie.

3) *Dealul Căuniței* este fața din spre Dunăre a înălțimii care străjuiește, spre nord, terasa de la *Căunița de Sus* între *Ogașul Căunița* și *Valea Camenița*. Aici, la invitația muzeului din Reșița, Florea Mogoșanu a executat un sondaj, în toamna anului 1969, identificând o stațiune paleolitică, al cărui material, după toate probabilitățile, indică un mustertian întârziat¹⁶.

4) *Locurile Lungi*, denumire ce cuprinde terasa inferioară a Dunării între *Valea Camenița* și hotarul satului Liubcova. Aici a fost semnalată o a doua așezare neolitică aparținând fazei a III-a a culturii Starčevo-Criș. Au fost desvelite trei locuințe și un bordei¹⁷. În perimetrul așezării au fost descoperite două gropi: una cu ceramică aparținând culturii Cernavodă III (?)¹⁸; alta cu material Coțofeni avînd scoică în pastă ca la Dubova — *Sacoviștea Mare*¹⁹.

5) *Ogașul Padina cu spini* este situat la cca 1500 m vest de *Căunița de Jos* și la nord de șoseaua spre Moldova Veche. Aici, cu ocazia construirii drumului și a podului peste ogaș, au fost descoperite urmele a patru bordeie din care au fost recoltate o mare cantitate de ceramică dacică și două fibule de *tip tracic*²⁰ (fig. 5/5—6). Materialele au fost găsite în apropierea unor vetre cu cenușă. La Muzeul satului din Gornea

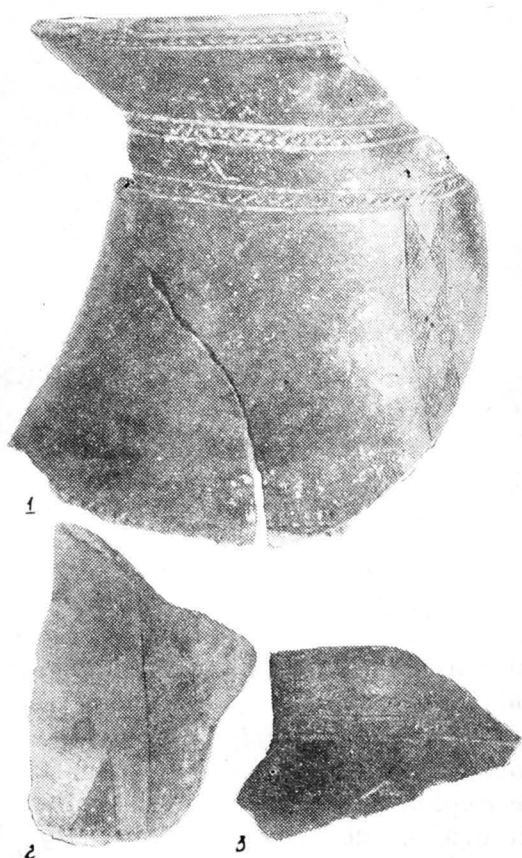

Fig. 3 — Gornea — Căunița de Jos. Ceramică de tip Basarabi.

¹⁶ Fl. Mogoșanu, *op. cit.*, p. 535—537.

¹⁷ Gh. Lazarovici, *Șantierul arheologic Gornea, raport preliminar*, aprilie 1969, (ms.).

¹⁸ Colegul P. Roman ne-a atras atenția asupra a două fragmente ceramice caracteristice.

¹⁹ Sondaj — Gh. Lazarovici în cadrul Grupului de Cercetări Complexe „Porțile de Fier”. Materialul este la București.

²⁰ D. Berciu, *Balkanica*, VII, 1943, p. 283—306. Piesa noastră se încadrează între *variantele Ia—IIb*, iar capul în *V*, după împărțirile lui D. Berciu, *Varianta I* este datată în sec. V î.e.n.; cf. p. 301 și *varianta Va-c* în sec. IV—III î.e.n. p. 305.

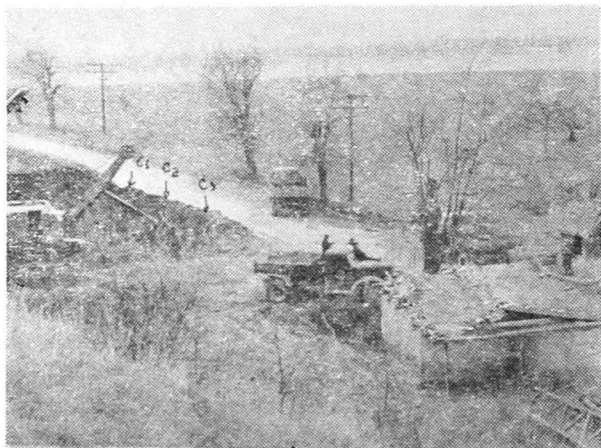

Fig. 4 — Gornea — Podul Păzăriște. Locul descoperirii cuploarelor de copt pâine.

lungimi). În ea nu a fost descoperit nici un fel de material arheologic. La est de bordeie, chiar pe marginea șoselei, cu ocazia lucrărilor de amenajare a acesteia, în primăvara anului 1972, s-a descoperit o altă galerie de mină, necercetată, care mai apoi a fost înfundată.

6) *Podul Păzăriște* este o denumire care cuprinde și terasa de la poalele dealului *Păzăriște*. Această terasă a dispărut în urma lucrărilor de exploatare a pământului și pietrei pentru supraînălțarea șoselei. Aici, cu ocazia lucrărilor amintite (fig. 4) au fost descoperite: o groapă cu ceramică — probabil un fund de bordei — din epoca bronzului și trei cuptoare de pâine din sec. IX—X-lea.

7) *Păzăriște* este denumirea dată promontoriului aflat la nord-est de intersecția de la gura văii *Camenîța*. Pe marginea șoselei spre Gornea, la poalele promontoriului amintit, se găsește o veche exploatare minieră. Aceasta ar avea două galerii, de cca 200 m ce pornesc spre est și nord-est. Aici este și o veche carieră unde, se pare, a fost descoperit depozitul de bronzuri din 1882²¹. Pe promontoriu, în urma unor sondaje, au fost descoperite: o așezare epipaleolitică cu unelte lucrate în tehnică macro-litică²²; fortificație din epoca mijlocie a bronzului avînd o incintă circulară închisă cu un șanț și un șanț dublu care închide accesul din spre *Cracul Mițului*; un cimitir feudal timpuriu din care au fost cercetate 7 morminte (fig. 5/8; 6/1—4), din păcate toate fără inventar, care, după unele particularități ale brațelor, au analogii la *Ilidia*²³ și *Pojejena*²⁴.

²¹ B. Milleker, *Delm*, I, 1897, p. 76.

²² Fl. Mogoșanu, *op. cit.*, p. 531—535.

²³ I. Uzum—Gh. Lazarovici, *Banatica*, I, 1971, p. 157—162; I. Uzum, *Două cimitire...*, *op. cit.*

²⁴ *Ibidem*.

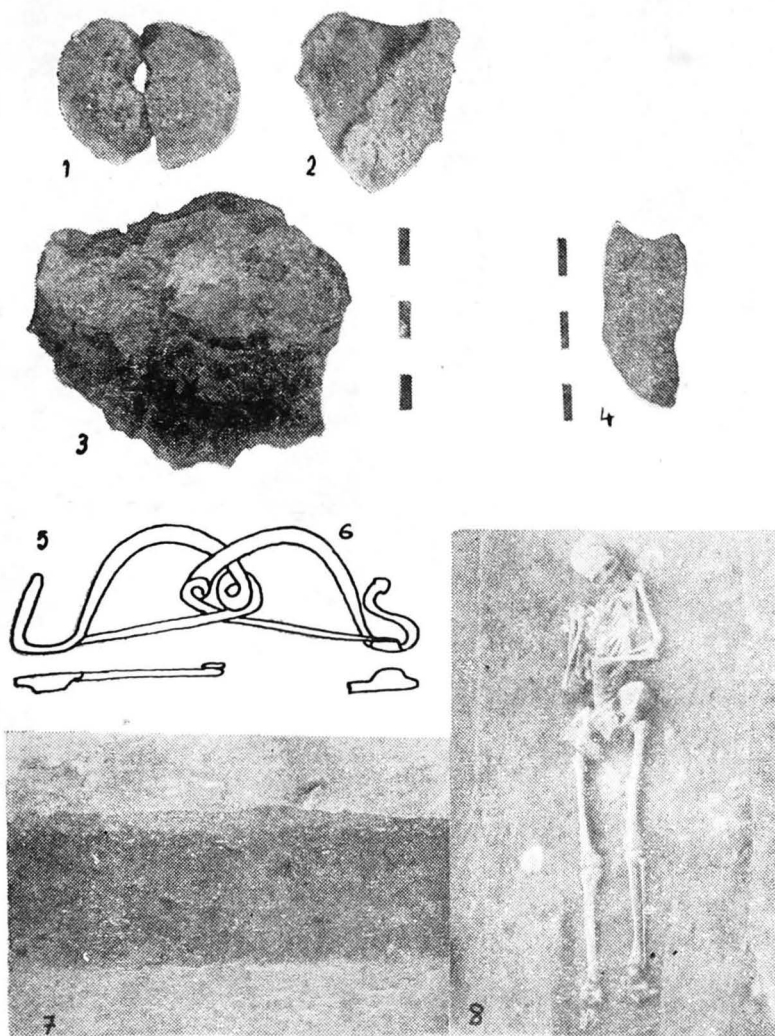

Fig. 5 — Sichevița-Cioaca. 1—2 Ceramică din epoca bronzului; 3 silex; Sichevița — Ogașul lui Iedu (pe Cioaca) 4 toartă de tip „ansa lunată”; Gornea — Padina cu Spini. 5—6 fibule de tip „tracic”; Gornea — Bișteg. 7 peretele secțiunii I; Gornea — Păzăriște. Mormintul nr. 3 din cimitirul feudal timpuriu.

8) La poalele dealului Stenca, între Valea Crușovița și Padina cu spini se află două „turnuri de observație”. La cca 14—16 m de turnul de la Ogașul lui Megeleș sau Ogașul Stencii, cum i se mai spune, este un strat de cenușă gros. Lângă Ogașul Valea Sacă ogaș care se unește chiar în acel loc cu Valea Crusovița este cel de al doilea turn. Turnurile au dimensiunile aproximative de 6×6 m. fiind pavate cu cărămidă. Aceste turnuri credem că aparțin epocii moderne.

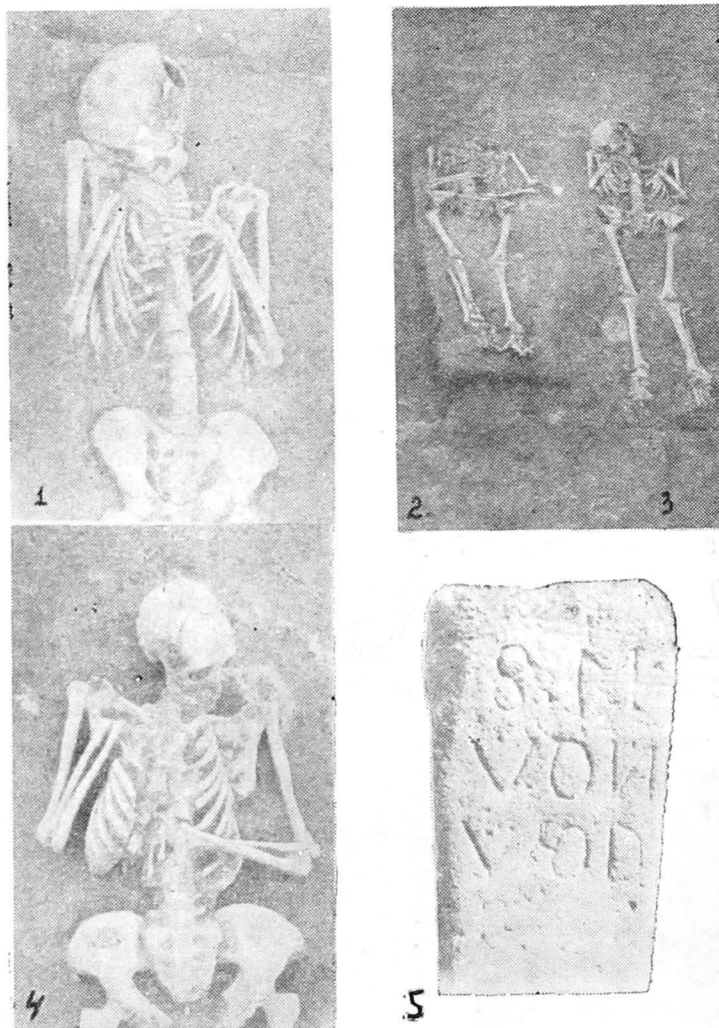

Fig. 6 — Gornea-Păzăriște. 1 și 3 = mormintul nr. 5; 2 = mormintul nr. 4; 4 = mormintul nr. 3; 5 Sichevița — inscripție feudală păstrată în naosul bisericii ortodoxe române din comună.

9) *Țărmuri* este denumirea dată terasei mijlocii a Dunării aflată între Dunăre și *Podul Păzăriște*. Noua șosea trece prin mijlocul acestei terase. Locul a fost locuit încă din neolitic cum pare să indice un topor în formă de calapod din rocă de culoare gălbui-roșcată găsit cu ocazia unui sondaj de verificare. Tot aci, cu acelaș prilej, au fost găsite fragmente ceramice și din epoca bronzului și hallstattiene. O săpătură, în acelaș loc, a desvelit resturile unei locuințe de suprafață cu ceramică (fig. 7/7) din sec. IX—XI-lea. Urme de asemenea locuințe se mai văd, prin petele de arsură, cioburi și cenușă, la suprafața solului. La capătul

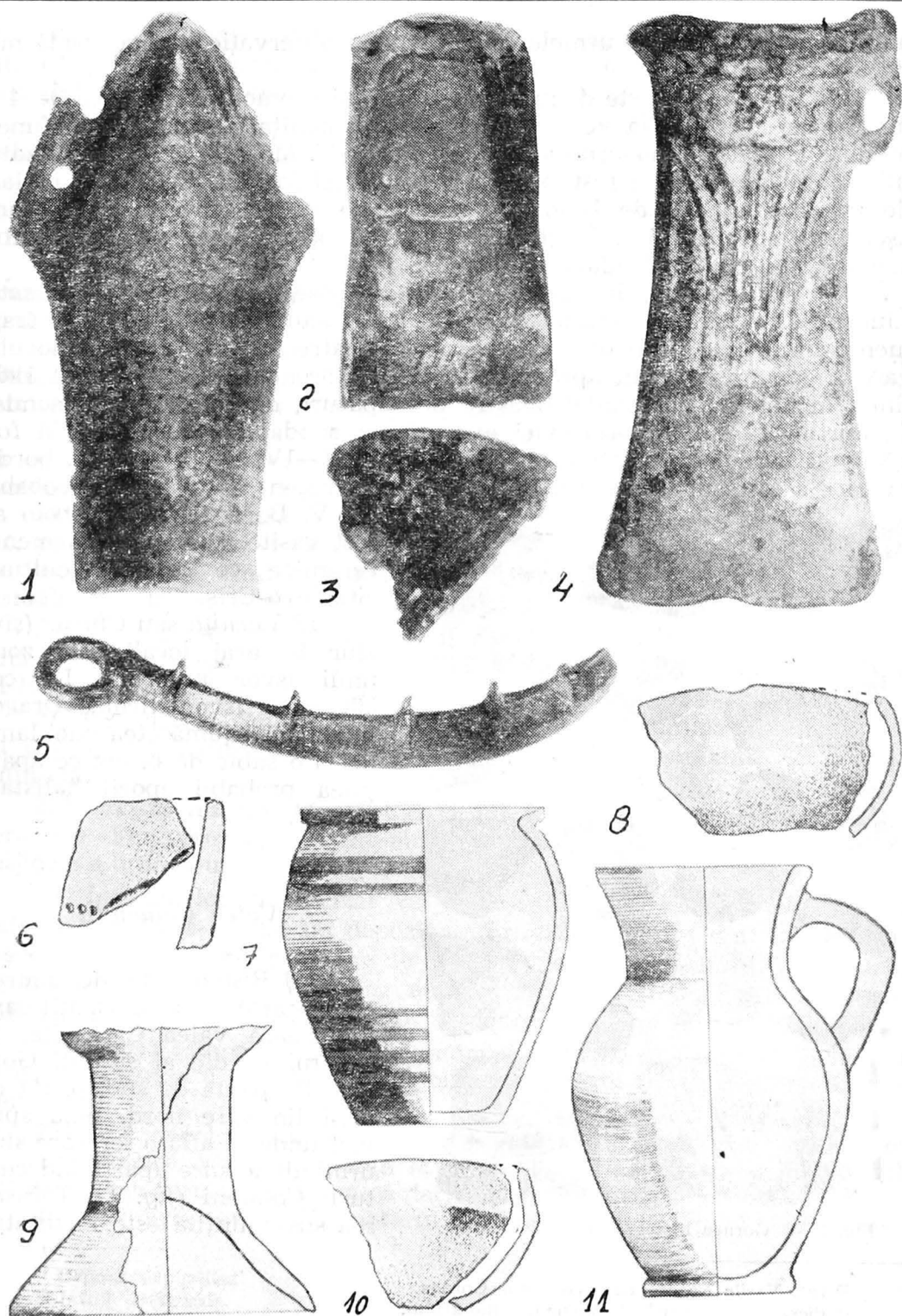

Fig. 7 — Sichevița — „Valea Sicheviței”. 1—5 depozit de bronzuri; Gornea-Căunița de Sus. 6, 8, 9, 10 fragmente ceramice Vinča faza A; Gornea-Țărmuri. 7 — vas secolele IX—XI din locuința 1; Gornea-Tîrcheviște. 11 cană cu o toartă din cimitirul feudal (sec. XIV—XV).

de vest al terasei sînt urmele unui turn de observație din perioadă modernă.

10) *Tîrcheviște* este denumirea dată unui promontoriu de cca 3—4 m înalt care se ridică la vestul luncii văii Camenița. De aci provin unele monete feudale și moderne aflate în colecția T. Moza și a Muzeului satului Gornea. În 1966 a fost descoperit, în acest loc, la suprafață, un lanț de argint; un lanț de bronz cu capete de bouri, coroană și topoare; așchii de silex atipice. În aprilie 1969, cu ocazia unei săpături a fost semnalat un cimitir feudal (7/11 m. 11).

11) *Vodniac* este locul de la nord de șosea lângă hotarul cu satul Liubcova, la vest de *Ogașul Ierii*. De aci ne-au fost aduse cîteva fragmente din epoca bronzului și neolitice de către foștii posesori ai locului care aveau un sălaș în apropiere²⁵. Vasile Boroneanț face, în anul 1969, după încheierea campaniei noastre de săpături, din acel an, un sondaj. În aprilie 1970 Gh. Lazarovici execută un sondaj cu care prilej a fost găsit un bordei ce aparține culturii Periam (I—IV) — Otomani I, bordei în care a fost surprinse urmele unui sondaj recent ce aparține, probabil,

lui V. Boroneanț. Tot acolo au fost găsite, sporadic, fragmente ceramice ce aparțin culturii Starčevo-Criș.

12 *Varniță* sau *Ciucur* (șiușur în grai local) este zona unui izvor puternic. La cca 300 m de izvor Nicolae Dragomir a găsit jumătatea unei lame de la o sabie de bronz ce aparținea probabil epocii hallstattiene²⁶.

Valea Camenița

13) *Bișteg* este denumirea ce o poartă un deal ascuțit care îngustează valea Cameniței la capătul nordic al satului Gornea. Pe panta de sud, pantă ce urcă lin spre nord, pînă spre vîrf unde se află o terasare sînt urme de locuire aparținînd culturii Coțofeni (fig. 8). Terasarea sus-amintită este rezultatul

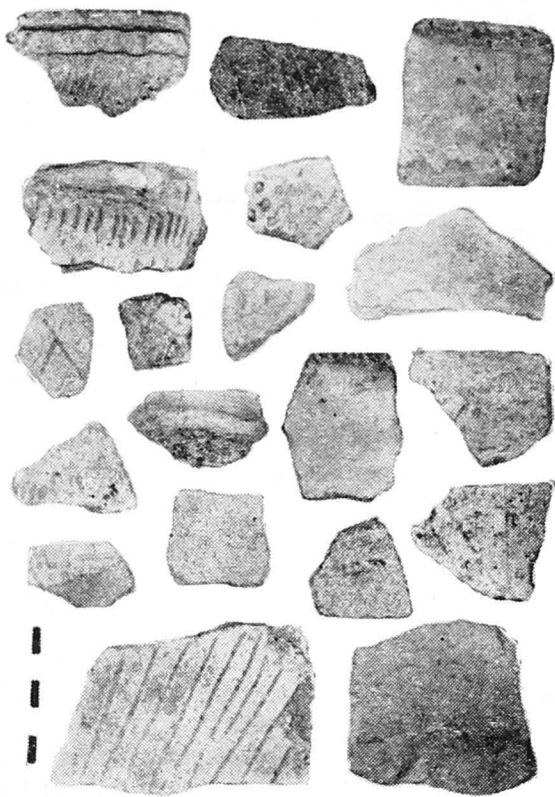

Fig. 8 — Gornea-Bisteg. Ceramică Coțofeni.

²⁵ Inf. Vasile Lazarovici (Ceda) din Gornea.

²⁶ Piesa a fost predată Muzeului Banatului.

unor amenajări pentru locuințele Coțofeni ale căror urme au fost semnalate cu prilejul unui sondaj efectuat aci în anul 1970. Chiar pe vîrf a fost găsit și un fragment ceramic din sec. IX—X-lea.

14) *Cracul Almăjului*. În locul lui Arsenie din Sichevîța a fost semnalat un cimitir. Informația nu a fost verificată.

15) *Dealul Moșului* este o înălțime între *Valea Ravenska* valea Cameniței. Aci se presupune existența unei fortificații de pămînt. S-ar putea să fie terasări agricole.

16) *Lîngă dispensar* între Gornea și Sichevîța pe partea stîngă a drumului s-a găsit ceramică și zgură. Punctul nu a fost sondat. I. Dragomir o consideră dacică.

17) *Greda Înaltă* este un deal situat la vest de capătul de sud al satului Gornea. În jurul vîrfului se mai văd urmele unui val de pămînt semicircular. Nu se pot aduce alte precizări.

18) *Juburovăț* loc ce se află la vest de „Cruce“ la cca 200 m sud de capătul satului Gornea, pe stînga drumului s-a descoperit ceramică considerată de către I. Dragomir ca dacică.

19) *Ogașul lui Udrescu* se află la jumătatea drumului între șosea și sat, pe partea de est a șoselei. Aici, cu ocazia lucrărilor agricole, ne-a fost semnalat un cimitir feudal. În jur se găsesc fragmente ceramice feudale timpurii și țigle.

20) *Ogașul lui Senti* se află la cca 150 m nord de Og. lui Udrescu. Aici s-au găsit cîțiva bolovani de silex — probabil un depozit natural. În locul *la Brînzei* sătenii vorbesc de existența unui cimitir.

21) *Ogașul lui Sau*. De aci sînt fragmente ceramice asemănătoare cu cele de la Țărmuri — feudale timpurii. Sînt semnalate și urmele unui cimitir.

22) *Sălașul lui Ion Sîrbu*. Există informația că aici sînt fragmente ceramice. Fragmentele care ne-au fost aduse de aci sînt din perioada mijlocie a bronzului.

23) Într-un loc neprecizat cu siguranță între *Valea Sichevîței* și *valea Ravenska* s-a aflat un depozit de bronzuri compus din: un celt, un fragment de celt, un fragment de lamă de la o sabie, restul unei turte de bronz și un obiect de bronz al cărui rost nu îl cunoaștem, despre care se spune că ar fi fost găsit tot cu depozitul²⁷ (fig. 7/1—5; 9).

24) *Strață* este o înălțime din hotarul de nord al comunei Sichevîța la capătul ogașului spărturii. Aici pomenesc sătenii un turn de pază. Ne-verificat.

25) *Zăsloane* loc situat la ieșirea de nord din satul Sichevîța. Aci pe partea estică a văii Camenița la punctul *Fîntîna cu cruce* în terenul lui Balaci s-a descoperit ceramică dacică și romană tîrzie²⁸.

26) *Loc necunoscut* din hotarul satului Sichevîța, pe *Valea Came-*

²⁷ Depozit nepublicat.

²⁸ Inf. I. Dragomir.

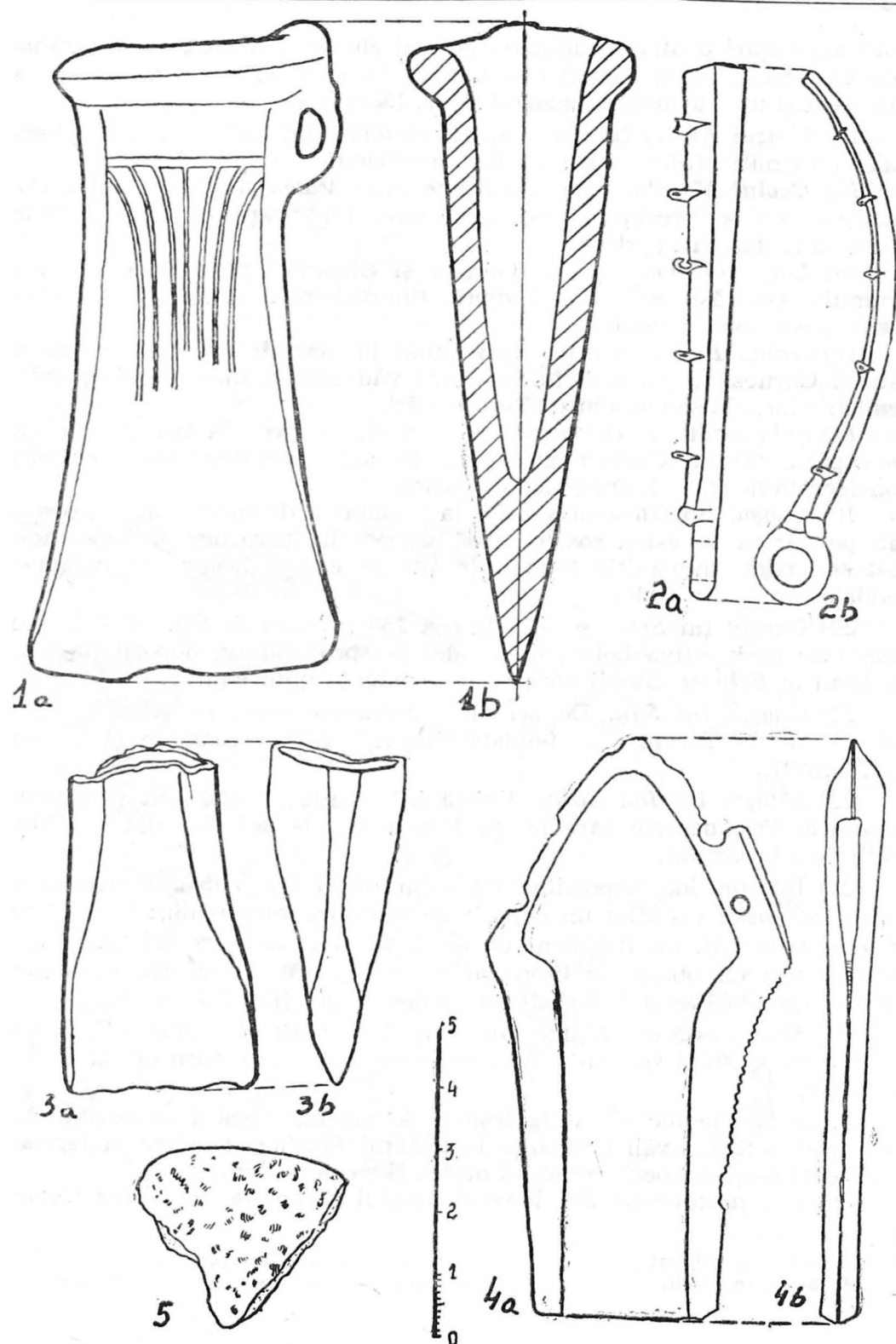

Fig. 9 — Sichevița-Valea Sicheviței. *Depozit de bronzuri.*

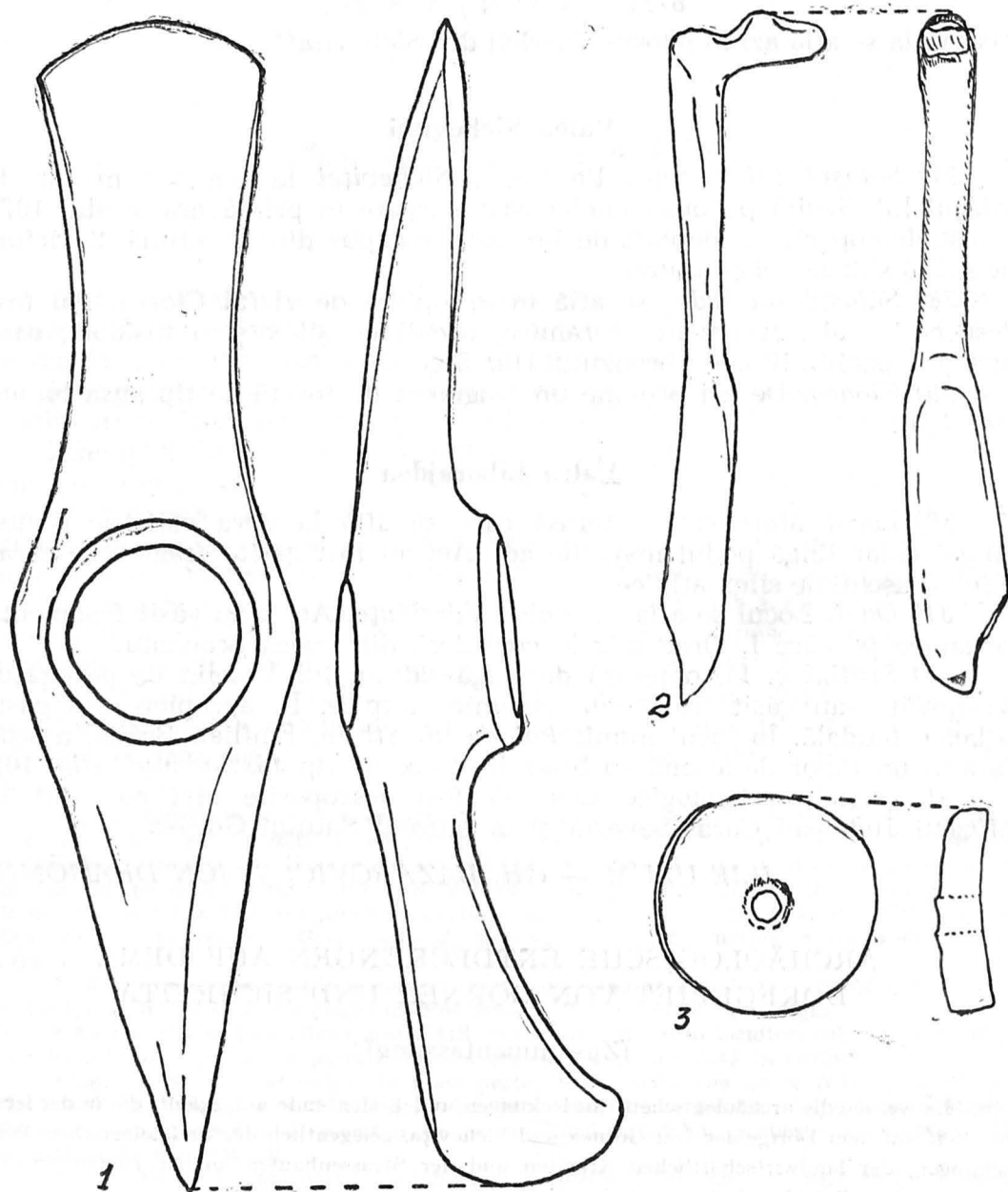

Fig. 10 — 1 Gornea-Străiniac (Poiana lui Străin). Topor de tip *Jászladány*. 2—7 — Căunița de Sus — *spatulă* Vinča A.; 3. Căunița de Sus — *pandantiv*.

nița. La biserică există o inscripție cu litere cirilice care a fost adusă din hotar (fig. 6/5). Pe ea se mai poate citi:

8·M· / V O N / V K D /

Inscripția se află azi în naosul bisericii din Sichevița²⁹.

Valea Sicheviței

27) *Sălașul lui Gruîța*. Pe *Valea Sicheviței* la cca 100 m est de sălașul lui Gruîță pe buza unei terase surpate în primăvara anului 1972 a fost descoperit un depozit de bronzuri compus din: 2 celturi, 2 vîrfuri de suliță și 2 seceri cu buton.

28) *Sălașul lui Iedu*, se află în apropiere de vîrfurile Cioaca. Au fost descoperite aici fragmente ceramice, așchii de silex și o fusaiolă, care aparțin epocii mijlocii a bronzului (fig. 5/1—3).

29) *Cioaca*. De aci provine un fragment de toartă de tip ansa lunată (fig. 5/4).

Valea Liborajdea

30) *Locul Mare* este o terasă care se află la gura văii, pe partea stîngă chiar lângă podul mare de aci. Aci au fost găsite fragmente ceramice și așchii de silex atipice.

31) *Odăi*. Locul se află pe *Valea Vărcăluța*. Aci s-au găsit fragmente ceramice pe care I. Dragomir le consideră din epoca bronzului.

32) *Străiniac*. Pe o terasă de lângă sălașul lui Veselin de pe ogașul Vranovăț s-au găsit fragmente ceramice atipice. În apropiere s-a găsit o lance feudală. În locul numit *Poiana lui Străin*, Emilian Brăilă, a scos la arat un topor de aramă cu brațe în cruce de tip *Jászladány*³⁰ (fig. 10).

Materialele arheologice care au fost descoperite mai sus sînt la Muzeul Județean Caraș-Severin și la Muzeul Satului Gornea.

ILIE UZUM — GH. LAZAROVICI — ION DRAGOMIR

ARCHÄOLOGISCHE ENTDECKUNGEN AUF DEM DORFGEBIET VON GORNEA UND SICHEVIȚA

(Zusammenfassung)

Es werden die archäologischen Entdeckungen und Bodenfunde aufgezählt, die in der letzten Zeit auf dem Dorfgebiet von Gornea und Sichevița, gelegentlich der archäologischen Forschungen, der landwirtschaftlichen Arbeiten und der Strassenbauten an der Donau (in der sogenannten Clisura) geborgen worden sind.

²⁹ A. Moisi, *Monografia Clisurii*, Oravița, 1938.

³⁰ P. Patay, *ArchÉrt*, 1944—1945, p. 11—12, pl. VI/5 mormint 18; R. Vulpe *SCIV*, 15, 4, 1964, p. 460, fig. 3/6; Fr. Schubert, *Germania*, 42, 2, 1965, p. 274—295, Abb. 1, p. 290, fig. 5, 6; E. Tudor, *SCIV*, 21, 1, 1972, p. 23, fig. 2/9 = 4/2 și notele de la p. 25; D. Monah, *MA*, I, 1969, p. 299—303, fig. 1.

NUME TOPICE DIN REȘIȚA*

Transformările considerabile cărora au fost supuse în ultima vreme așezările rurale și urbane, extinderea acestora (mai ales a celor urbane) au dus la dispariția numelor topice de pe teritoriul pe care s-au construit noi întreprinderi, edificii social-culturale etc., alte toponime au suferit modificări fonetice sau morfologice și, totodată, s-au născut noi denumiri.

Exemplul Reșiței, deși nu singular, este o dovadă grăitoare în acest sens; terenul pe care în prezent se ridică cartierele noi ale orașului, obiectivele industriale etc., pînă după cel de al doilea război mondial constituia *țarina* sau *izlazul* comunei Reșița Română, ai cărei locuitori se ocupau în marea lor majoritate cu agricultura, creșterea vitelor sau cărăușitul¹.

În cele ce urmează semnalăm și discutăm pe scurt acele numiri topice pe cale de dispariție, unele chiar uitate de cei care locuiesc în această parte a orașului, despre ele amintindu-și doar cîțiva locuitori mai în vîrstă².

Din toponimele înregistrate în urma anchetei întreprinse³ rezultă că locuitorii Reșiței Române au folosit⁴ următoarele apelative topice⁵: *arșiță* s.f. „loc în fața soarelui; loc pietros”⁶ (*Top.*, 108—109); *bară* s.f. „baltă;

* Nu ne referim la actualul municipiu Reșița, ci la vechea Reșiță, așa-zisa Reșiță Română, care „își avea vatra în zona de confluență a Văii Domanului cu Bîrzava. O parte din sat se întindea în stînga Văii Domanului sub Dealul Clocoticiului, alta pe dreapta aceleiași văi pe sub Gol pe malul stîng al Bîrzavei pînă către actuala hală Diesel, iar a treia pe malul drept al Bîrzavei se întindea printre numeroase brațe ale riului, între Casa de cultură a sindicatelor și gara veche” (*Două secole de siderurgie la Reșița*, lucrare monografică, Reșița, 1972, p. 18).

¹ „Reșițenii aduceau cu boii *rudă* (= minereu), după ce *Șmelțul* (= Oțelăria) s-a mutat la Reșița de la Bocșa și s-a construit *Pulvercul* (= Laminoarele)”; v. nota 3.

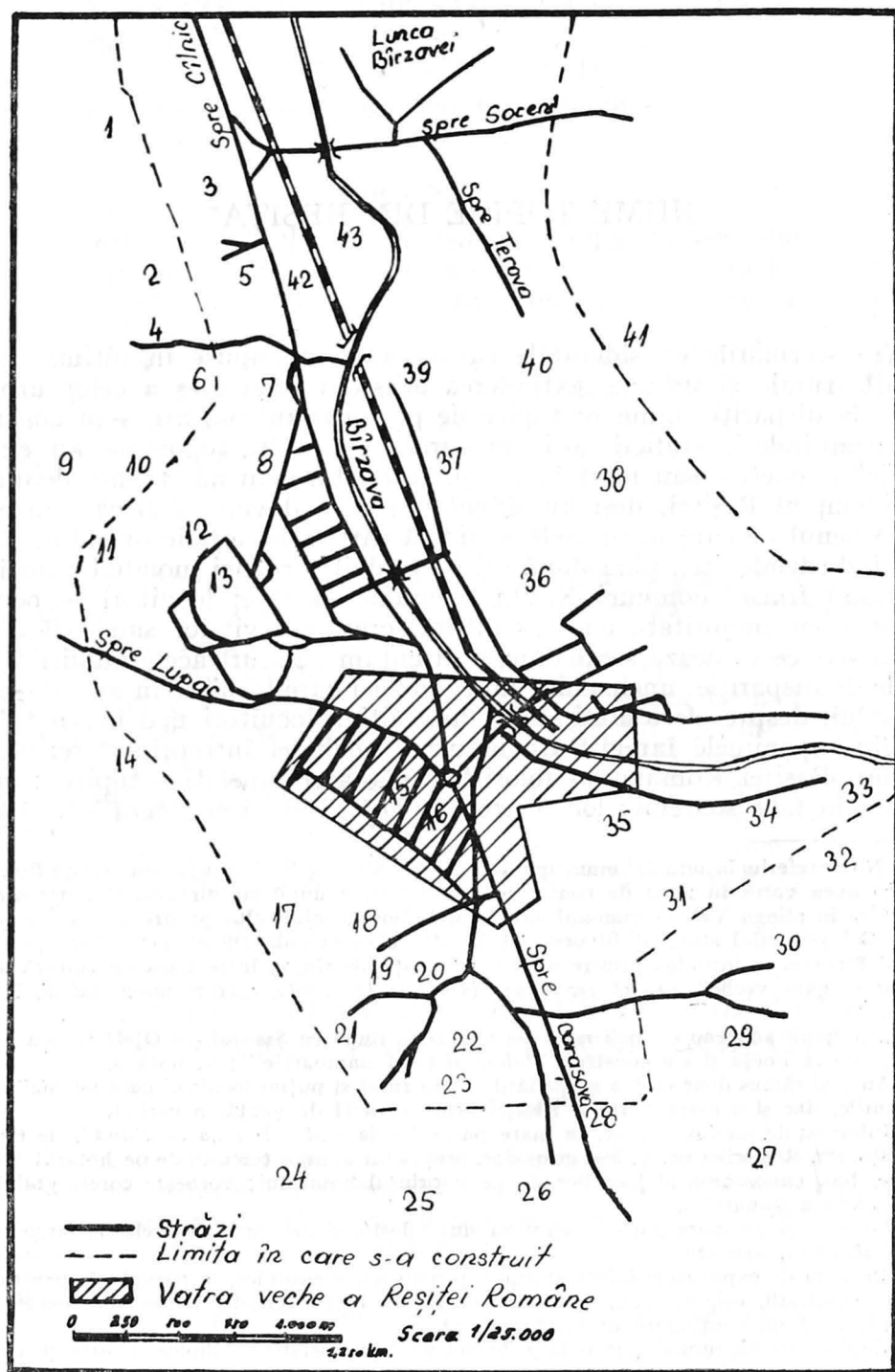
² Au mai rămas doar cîteva gospodării de tip rural și puțini locuitori care își mai amintesc locurile, dar și această parte a Reșiței urmează a fi demolată în curînd.

³ Informațiile au fost culese, în mare parte, de la *Ilidsa Ion „a lu Nănă”*, de 69 ani, din Reșița, str. Roșiorilor nr. 9, fost gospodar, proprietar al unor terenuri de pe hotarul Reșiței Române, bun cunoscător al locurilor de pe cuprinsul hotarului; vorbește corect graiul din această parte a Banatului.

⁴ Se înțelege că mare parte a acestora sînt folosite și azi, mai ales cele de largă circulație: *deal*, *pîrîu*, *vale* etc.

⁵ În afară de explicațiile informatorului, pentru unele entopice, în paranteză, pentru alte variante, explicații, origine etc., trimiterile se fac la Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, București, 1963 (în continuare prescurtat *Top.*).

⁶ Evident că nu numai cele notate de noi au fost apelativele topice folosite și că cele care urmează nu epuizează lista lor.

băltoacă rămasă după ploaie"; *cioacă* s.f. „vîrf de deal” (*Top.*, 35); *coámă* (de deal); *coastă*; *co(n)vei* s.n. „cot de apă (informatorul mai adaugă curba unei ape)”; *curmătură*; *custură* „un loc rău, cu pietre; o creastă ascuțită”; *deal*; *dólină* s.f. „loc întins; cîmpie; vale”; *dos* s.n. „versant nordic; loc umbrît”; *dumbrăvă*; *față* s.f. „parte a dealului de către soare”; *grun* s.n. „deal mic; bot de deal”; *izvór*; *lúncă*; *ocól* s.n. „loc îngrădit în izlaz”; *ogăș* s.n. „vale îngustă; pîriu”; *pădină* s.f. „un loc mai frumos, întins (?)”; *poiănă*; *prislop* s.n. „poiănă între două dealuri”; *scursură* s.f. „teren (deal) care alunecă”; *smidă* s.f. „loc cu spini; desiș”; *țarmure* s.m. „mal care se scurpă; cel care are copaci de-a lungul lui se schiamă mal”; *vale*; *viroagă* s.f. „un ogaș mai mare”; *vînă* s.f. „pîriu”⁷; *zăcatoare* s.f. „loc unde se odihnesc vitele de tot felul; totuna cu *văcăreăță*, numai că aici se odihnesc vacile și boii”; *zăvoi*.

În continuare dăm în ordine alfabetică numele topice înregistrate⁸:

Azút, La ~ (7), loc șes cu fîn.; azi Stația Peco; cf. *Azút* n. pers. *Azútului*, *Coasta* ~ (6), fîn., tuf.; v. *La Azút*.

Beliagóia (1), deal după locul numit *Triaș*, spre *Valea Bîrzăviței*, cu păd., fîn.; cf. *Belea* (góia) n. pers.⁹

Bogdán, Dealul ~ (9), păd., fîn.; cf. *Bogdan* n. pers.

Budinic (33), deal cu păd., clăd., cf. *budă* s.f. 1. (Mold) „cocioabă de lemne în pădure în care locuiesc lemnarii” etc. < rus., pol. *buda* (DA), dar mai plauzibil din *budă* notat ca entopic de Porucic¹⁰ „pădure, loc împădurit” + suf. — *in(ă)* dim. col.; cf. *stupină*¹¹ și ar. *cupăcină* „loc unde au crescut odată copacii”¹²; suf. slv. — *ic* derivă adjective (Pascu, 169), dar și substantive din adjective¹³.

Budinic, Cioaca din ~ (32); v. *Budinic*.

Busovăț (18), deal cu clăd., păd.; nume dat și unei străzi; cf. *Buta* n. pers.¹⁴

Butovățului, Arșița ~ (31); v. *arșiță*.

Cérbu (37), deal cu tuf., lîngă *Chemenic*, coboară spre *Mociúr*; azi aici s-au construit case, conducta termică etc.

Chemenic (36), deal cu tuf., fîn.¹⁵

⁷ *vînă* nu este sinonim cu *pîriu*, căci mai multe pîraie formează o *vînă*; același sens îl are termenul și în localitățile Cîlnic, Moniom, Țerova.

⁸ Cifra din paranteză corespunde cifrei din schița anexă, indicînd aproximativ locul. Pe lîngă abrevierile uzuale am mai folosit: *ar.* = aromână; *loc.* = localitate; *n. pers.* = nume de persoană; *n. top.* = nume topic; *păd.* = pădure; *păș.* = pășune; *pîr.* = pîriu; *suf. col.* = sufix colectiv; *suf. dim.* = sufix diminutival; *tuf.* = tufiș.

⁹ Cf. N. A. Constantinescu, *Dicționar onomastic românesc*, București, 1963, p. 179.

¹⁰ T. Porucic, *Lexiconul termenilor entopici din limba română*, 1931, p. 64 (apud *Top.*, 501).

¹¹ G. Pascu, *Sufixele românești*, București, 1916, p. 206 și urm. (în continuare: Pascu).

¹² Al. Rosetti, *Istoria limbii române de la origini pînă în secolul al XVII-lea*, București, 1968, p. 324 (în continuare ILR).

¹³ E. Petrovici, *Studii de dialectologie și toponimie*, în îngrijirea lui I. Pătruț, B. Kelemen și I. Mării, București, 1970, p. 176 (în continuare SDT).

¹⁴ Privitor la suf. — *ovăț*, v. SDT, 140.

¹⁵ Cf. magh. *csorgó* „șipot; cișmea”; v. și *Čoarca* n. top. în Țara Românească... (ILR, 531).

- Cioăcei, Arșița* ~ (30); v. *arșiță, cioacă*.
Cioára (11), deal cu fin., tuf.
Ciorcheuța (16), vechea denumire a străzii numită azi *Iliasa*¹⁶.
Cocșului, Dealul ~ (5); tuf., păd.
Crucii, Dealul ~ (38); fin., clăd.; denumire dată după anul 1772, când s-a înălțat aici o cruce metalică.
Curmătură, In ~ (17), loc drept lângă *Văcăreța*; fin., tuf.
Dómanului, Valea ~ (28), pîrîu; clăd. de o parte și de alta; carieră de piatră; cf. *Doman*, loc.
Dósului, Poiána ~ (34); păd., fin., clăd.; v. *dos, poiană*.
Dumbráva (29); păd.
Gólului, Dealul ~ (35), deal calcaros cu tuf.; denumire dată după înfățișarea locului (*Top.*, 119).
Grúniul (41); fin., păș.; v. *grun*.
Iliása, Gruniul lui ~ (19), deal lângă *Butovăț*, „loc pripor (= povîr-nit)”; cf. *Iliasa* n. pers, frecvent în Reșița Română;
Moroása (13), nume dat unui cartier după anul 1950; denumirea a existat, probabil, și înainte; cf. *Mora* n. pers, unde suf. —*oasa* poate fi echivalent cu —*casa*, care înseamnă și „nevasta lui ...” sau și „locul lui ...”; sufixul conduce însă spre un adjectiv provenit dintr-un nume comun *moră*; cf. srb. *mora* „Alp” < v. slv. *mora*, idem (G. Meyer)¹⁷.
Mociúr (39), porțiune de teren mai mare; loc mlăștinos; zăvoi; azi întreprinderi, clăd. Numele s-a dat și unui cartier, Oțelării noi și punctului terminus al autobuzelor IGOR, linia 1; cf. srb. *mocar* „udeală (de ploaie)”¹⁸.
Mociúru Mic (8), loc pe partea stîngă a Bîrzavei.
Pătronîța (42), loc șes; „a existat un pod numit Podul de la *Pătronîța*, lângă *Dealul Cocșului*, mai jos de *Triaj*; cf. *Pătru Onița* n. pers. sau diminutiv format din patronimicul *Pătróni* „din neamul lui Pătru”.
Poienița (14), platou cu fin., păd.
Pomóstului, Lunca ~; vechea albie a Bîrzavei, azi cartier întins; cf. srb. *pomost* „pardoseală” (prin extindere „loc drept”).
Prislóp (2) „poiană cu fin.”; lângă *Ogașul Cocșului*; v. *prislop*.
Ocoliște (3), loc de la *Triaj* pînă la pasarela din *Lunca Bîrzavei*, pe partea dreaptă a șoselei; cf. *ocol*¹⁹.
Ogășele (10); fin.; v. *ogaș* + suf. dim. —*el*²⁰.
Rece, Izvorul ~ (22); în apropierea locului numit *Văcăreța*.

¹⁶ Din slv. *kameni* „piatră”; cf. *Chimindia* în Hunedoara (...); id. magh. *Kéménd* (...); cf. ar. *Camna* (*Top.*, 91); notat *Dealul Camenic* în Ghidul muncipiului *Reșița*, 1971, harta.

¹⁷ Apud V. Bogrea, *Pagini istorico-filologice*, Cluj, 1971, p. 161.

¹⁸ V. și *Top.*, 54–55.

¹⁹ Suf. col. —*ște*, însemnînd „locul cu...”; „nu se referă numai la plante” (*Top.*, 439); cf. *Gruniștea* (*Top.*, 441), *Zapodiștea* (*Top.*, 446).

²⁰ La punctul *Ogășele* săpăturile arheologice au dat la iveală mărturii ale unei vechi așezări (probabil vechea vatră a Reșiței Române); v. *200 de ani de construcții de mașini la Reșița*, lucrare monografică, Reșița, 1971, p. 43.

Scămmel, La ~ (12), loc pe care în prezent se află cartierul *Moroasa* și partea mai sus de acesta²¹.

Slămina (27); păd., fin.; cf. srb. *slama* „pai” sau srb. *sleme* „coamă (de deal)” ; pentru suf. —*ina*, v. *Budinic*.

Stîrnicului, Valea ~ (19); pîr., vale²².

Țeróvei, Valea ~ (40), loc pe care azi se găsește Aglomeratorul; cf. *Țerova*, loc.

Văcăreăța (23), „loc șes între Reșița și Clocotici, aproape de Izvorul Rece; aci zac vitele la amiază”²³.

Vitejûța (23) (15), vechea denumire a străzii azi numită str. *Roșiorilor*.

Zăvoi, In ~ (43), loc șes între *Mociur* și *Ocoliște*; azi construcții industriale.

VASILE IONIȚĂ

²¹ *Scămmel* cu varianta *scămniș* „loc drept pe o înălțime” (v. I. Stan, în *Actele celui de al XII-lea Congres de lingvistică și filologie romanică*, București, 1970, vol. I, p. 1124).

²² De asemenea *Stîrnicul Domănednș* (26); cf. *domănednș* adj., indicînd originea („din Doman”, loc); aici suf. —*eanș* < srb. —*anats* are și o altă valoare (adjectivală) ce se poate acorda și obiectelor, echivalentă cu cea a lui —*esc*, —*ească*; *Stîrnicul Sec* (20), vale fără apă; *Dósul Stîrnicului* (25), deal cu păd., fin.; *Făța Stîrnicului* (21), deal cu păd.; cf. srb. *strnika* „miriște”, dar mai plauzibil v. slv. *strumina* „loc abrupt”, avînd în vedere răspîndirea acestui nume topic în Banat și configurația locurilor numite astfel (v. numeroasele variante în *Top.*, 129—130).

²³ V. și *zăcătoare*; de asemenea I. Stan, loc. cit., s.v. *Boureața* (*Actele*, I..., p. 1122).

CONTRIBUȚII BIBLIOGRAFICE LA ISTORICUL MIȘCĂRII MUNCITOREȘTI ȘI SOCIALISTE DIN REȘIȚA ȘI CARAȘ-SEVERIN (PARTEA I-A: DE LA ÎNCEPUTURI PÎNĂ LA 1900)

Înfățișăm în cele ce urmează o bibliografie selectivă asupra unei perioade mai puțin cunoscute, încă insuficient abordată în lucrările de specialitate după părerea noastră, din istoria mișcării muncitorești și socialiste reșitene — perioada începuturilor acesteia, mergînd pînă la sfîrșitul secolului al XIX-lea. Sperînd că o asemenea bibliografie va contribui la intensificarea atît a cercetărilor de istorie locală, cît și a rolului îndeplinit de proletariat pe planul mai larg al mișcării muncitorești și socialiste a epocii, intenționăm să continuăm în viitorul apropiat această lucrare, urmînd a trata perioada 1900—1918 și — eventual — în continuare.

Punctul de pornire rezidă în revelația pe care o oferă cercetătorului o cantitate de material documentar relativ bogată — chiar surprinzător de bogată — asupra unei teme și mai ales asupra unei perioade ce părea mai puțin generoasă, mai puțin promițătoare. Prima parte a bibliografiei noastre este destinată în primul rînd aprofundării studiului puternicelor rădăcini și tradiții istorice revoluționare ale mișcării muncitorești și socialiste, amploarei acesteia, aspectelor sale concrete, sferei cuprinzătoare de probleme social-economice, politice, naționale, culturale etc. — pe care le implică. Toate acestea permit — atît cercetătorului de specialitate, istoricilor în genere, cît și publicului larg, iubitor de cultură — înțelegerea mai adîncă a unui proces istoric complex, constituind totodată un izvor de justificată mîndrie cetățenească, patriotică, de educare și întărire a conștiinței socialiste a tineretului, a maselor largi populare.

Izvoarele arhivistice și bibliografia de care dispune pînă în prezent știința noastră istorică îndreptătesc constatarea potrivit căreia Reșița este unul dintre cele mai vechi centre ale mișcării muncitorești din țara noastră. Într-adevăr, dacă despre apariția și existența proletariatului ca atare, se poate vorbi încă de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, despre o mișcare muncitorească — presupunînd un anumit grad al dezvoltării

conștiinței proprii, al organizării și manifestării în viața socială — poate fi vorba începînd de la mijlocul secolului al XIX-lea.

După o serie de informații privind situația clasei muncitoare (numeric, condiții de muncă și viață, grad de exploatare ș.a.), revendicările cele mai importante ale acesteia (în problema salarizării, a zilei de lucru, repaosul duminical, votului universal ș.a.), puternica mișcare grevistă, urmează o suită de titluri referitoare la organizarea clasei muncitoare — pe planul profesional, evoluînd spre o mișcare socială în forme distincte, și pe planul luptei politice propriu-zise. Considerăm că materialul acestei diviziuni în special aruncă lumini noi, oferă sugestii și informații numeroase. La sfîrșit sînt prezentate o serie de studii, lucrări de sinteză sau monografii, culegeri de documente, articole cu caracter de specialitate sau referințe, care amplifică imaginea oferită de izvoarele precedente. Toate la un loc, aceste date conturează — credem — un tablou concludent asupra temei.

Lucrarea noastră conține circa 350 de titluri, extrase din 40 de periodice diferite — marea majoritate contemporane (în primul rînd cele muncitorești, dar și unele burgheze, democratice, centrale sau locale) — precum și din o seamă de broșuri și cărți. Desigur că, potrivit modului concret în care s-a reflectat mișcarea muncitorească în presa timpului, proporțiile dintre diferitele aspecte nu corespund întotdeauna importanței lor reale în epocă și în perspectiva istoriei. Am considerat însă că sarcina unei bibliografii este în primul rînd aceea de a informa, cît mai amplu cu putință, lăsînd cercetătorului posibilitatea deplină de a se orienta, de a pune accentele necesare.

În alcătuirea bibliografiei de față s-au avut în vedere atît conținutul și formele de manifestare ale mișcării muncitorești și socialiste cît și sarcinile pe care le are de îndeplinit o asemenea lucrare, ca instrument de lucru, în stadiul actual al cercetărilor istorice din țara noastră. În privința grupării informațiilor, trebuie avut în vedere că însuși actul clasificare figurează de fapt în lucrare la o diviziune mai generală. În diversitatea de probleme pe care o prezintă realitatea. Nu s-a putut în toate cazurile să se asigure o corespondență perfectă între fiecare lucrare indicată — ca o unitate bibliografică, pe de o parte și simultan ca o unitate de problemă. Bibliografia noastră indică titluri, nu toate informațiile cuprinse în acestea; multe probleme care nu apar în schema de clasificare figurează de fapt în lucrare la o diviziune mai generală. În ceea ce privește situația izvoarelor, amintim aici că la insuficiența numerică a organelor de presă și a altor mijloace de propagandă scrisă ale mișcării muncitorești, se adaugă neajunsul că în fondurile instituțiilor de specialitate din țara noastră lipsesc adesea colecții complete din presa muncitorească și socialistă. Criteriile — tematice, cronologice, bibliografice — ale lucrării, principiile clasificării, au la bază indicațiile documentelor de partid și cele mai recente rezultate ale cercetării de specialitate.

În cazul presei socialiste, o lucrare bibliografică trebuie să țină seama de situația specifică ce face ca nu numai articolele de fond, de

atitudine politică sau dezbateri de principii, să prezinte interes, ci — adesea tot atât de importante — și știrile sau mențiunile risipite în cuprinsul ziarului, uneori mai puțin vizibil la prima vedere, asupra diferitelor greve, întruniri și alte acțiuni concrete: Le véritable inédit c'est l'imprimé que personne ne lit...

Forma de prezentare a lucrării a căutat să respecte regulile quasi-unanim acceptate în materie de bibliografie. Am utilizat parantezele unghiulare pentru mențiunile și notele care ne aparțin, nefigurînd în original. Am recurs de asemeni la prescurtarea titlurilor unor periodice cercetate, pentru a nu îngreuna aspectul grafic al lucrării. Semnificația acestor prescurtări este indicată la sfîrșitul lucrării. Asteriscurile indică mențiuni indirecte. Am căutat să grupăm pe cît posibil, titlurile referitoare la același subiect, într-o singură trimitere, spre a evita repetările. Transcrierea este conformă principiilor ortografice de azi. Materialele care în original nu au un titlu propriu sînt redată printr-un titlu sau printr-o parafrază între paranteze unghiulare. Ordinea elementelor bibliografice este cea clasică, cu excepția numelui autorului care, în cazul presei socialiste, din motive lesne de înțeles, rămînea adesea anonim. În rest, menționăm că am preferat să indicăm întîi anul calendaristic și apoi anul de apariție, întrucît așa ni s-a părut mai logic, chiar dacă uzanța este inversă. Elemente de mai mică importanță ca numărul paginii, lipsesc uneori, reconstituirea neputîndu-se face decît foarte greu. Rămînem datori specialiștilor în ceea ce privește consecvența unor forme. Materialul reprezintă în cea mai mare parte izvoare și numai o mică parte — studii: potrivit acelorași reguli bine stabilite, primele sînt ordonate cronologic iar ultimele — alfabetic. Referințele urmează regula categoriei din care fac parte (izvoare sau studii). În cazul prezenței simultane a unor izvoare sau studii apărute în publicații periodice și în broșuri sau cărți independente, am acordat înțietate acestora din urmă. În interiorul capitolelor am marcat diferitele subdiviziuni grupate pe probleme.

Au fost incluse în lucrarea de față și unele materiale apărute după anul 1900 dar care se referă la perioada anterioară. În privința ordinei cronologice, menționăm că în interiorul fiecărui an am clasificat întîi titlurile de cărți, apoi titlurile de articole, în ordinea alfabetică a titlurilor periodice în care au apărut; în interiorul fiecărui periodic — în ordinea de apariție a numerelor ziarului sau revistei respective, iar în interiorul aceluiași număr, acolo unde e cazul, în ordinea paginilor.

Materialul a fost cules din fondurile bibliotecilor, muzeelor și arhivelor din țară precum și din străinătate, în special din R. P. Ungară. El face parte din volumul consacrat mișcării muncitorești și socialiste din țara noastră de la începuturi pînă la anul 1900 care totalizează circa 15.000 titluri și, la rîndu-i, formează o unitate în seria de volume a *Bibliografiei istorice a României, secolul al XIX-lea*¹, în curs de apariție,

¹ Vezi prezentarea semnată de noi (*O vastă lucrare științifică*) în *Revista bibliotecilor*, nr. 6/1969, p. 353—356.

și anume partea a II-a a tomurilor consacrate vieții sociale și politice (care, împreună, poartă diviziunea III în seria mare), sub redacția responsabilă a prof. Constantin Giurescu. Aceste date explică și limita cronologică adoptată convențional de bibliografie ce o prezentăm mai jos. Volumul de bibliografie a mișcării muncitorești și socialiste din România pînă la 1900 a fost alcătuit de un colectiv (P. Cîncea, A. Iordache, A. Porțeanu responsabil) în cadrul Institutului de istorie „Nicolae Iorga” din București. În afara coordonării muncii, a depistării și extragerii de material, clasificarea și redactarea lucrării ne aparține.

La culegerea materialului referitor la Transilvania au colaborat tovarășii: H. Mureșan, A. Egyed, I. Kovács și L. Jordáky de la Institutul de istorie din Cluj.

În expunerea făcută de tovarăru Nicolae Ceaușescu la adunarea festivă consacrată aniversării a 45 de ani de la crearea Partidului Comunist Român, se arată că „În a doua jumătate a secolului trecut ... se formează primele organizații profesionale și cercuri politice ale muncitorilor, apar primele ziare muncitorești. Acțiunile greviste și demonstrațiile pentru revendicări economice, pentru cucerirea zilei de muncă de opt ore și a dreptului de organizare reflectă gradul de dezvoltare a conștiinței politice de clasă a proletariatului. O puternică influență în viața socială aveau campaniile politice inițiate de mișcarea muncitorească și socialistă pentru obținerea dreptului de vot universal ... Ca pe întreg teritoriul țării, mișcarea muncitorească din Transilvania se afirma cu tot mai multă putere. Crearea, începînd cu 1890, a organizațiilor locale ale Partidului Social-Democrat din Transilvania, intensificarea relațiilor dintre socialiștii din România și cei transilvăneni, unitatea tot mai strînsă a forțelor proletariatului de diferite naționalități, au constituit factori care au favorizat dezvoltarea mișcării muncitorești, crearea unității naționale a poporului român”.

În lumina acestor indicații metodologice, sîntem încredințați că lucrarea bibliografică de față va încuraja și stimula cercetările de specialitate, va contribui la descoperirea sau redescoperirea unor date, la formularea unor concluzii noi, promovînd astfel progresul științei noastre istorice.

*
* *
*

I. SITUAȚIA CLASEI MUNCITOARE

(Condițiile de muncă și de trai. Izvoare și referințe)

- 1 — [Situația muncitorilor în oșelăriile din Reșița], *M.H.K.*, 1875, nr. 42, p. 2—3.
- 2 — Reschitza. *AWCh*, 1880, 2 mai.
- 3 — Despre ruinarea poporului din Carășiu. *Lum* 1880, I, nr. 17, p. 3—4.

- 4 — Emigrațiunea banatiană în Dobrogea, *Lum* 1880, I, nr. 19, p. 4.
- 5 — [Accidente muncitorești la Reșița]. *Nsz* 1880, VIII, nr. 41, p. 3.
- 6 — Volksversammlung [Adunare populară, de:] B. *AWCh*, 1881, 30 ianuarie [La Reșița. S-a discutat problema impozitelor pe consum și dobîndirea dreptului de vot universal. Idem, în *Nsz*, 1881, 30 ianuarie].
- 7 — [Emigrarea țăranilor din Beșenova-Veche în Bulgaria], *Nsz*, 1881, IX, nr. 49, p. 3.
- 8 — Reschitza [de] — p — *NZ*, 1881, I, nr. 6, p. 3. [Condițiile de muncă și accidente în minele din Reșița].
- 9 — Volksversammlung. Reschitza. *Der Osten*, 1881, I, nr. 1, p. 3 [Marea adunare de protest împotriva proiectului de ridicare a impozitului de consum].
- 10 — Das Grubenunglück in Anina-Steierdorf. [Catastrofa minieră din Anina-Steierdorf]. *AWCh* 1884, 21 decembrie. (47 mineri și-au pierdut viața în această catastrofă).
- 11 — Megrenditő bányaszerencsétlenség. [Catastrofă minieră zguduitoare (la Anina)]. *Nsz* 1884, XII, nr. 51, p. 2.
- 12 — Az aninai bányaszerencsétlenség [Catastrofa minieră la Anina] *Nsz* 1884, VII, nr. 52, p. 2–3.
- 13 — [Sedință de solidarizare la Budapesta cu minierii din Anina, căzuți victime ale catastrofei de acolo], *Nsz*, 1885, XIII, nr. 4, p. 3.
- 14 — A resicai katasztrofa. [Catastrofa de la Reșița], *Nsz* 1885, XIII, nr. 45, p. 2–3.
- 15 — Bűnös könnyelműség [Ușurință criminală (la uzinele de fier STEG Reșița; moartea a 62 lucrători mineri)], *Nsz*, 1885, XIII, nr. 46, p. 1.
- 16 — Népgyűlések vidéken. [Adunări de masă în provincie (la Timișoara, Oradea, Anina, Brașov, Cluj, Orăștie)]. *Nsz*, 1887, XV, nr. 40, p. 1–2; nr. 42, p. 2; nr. 43; p. 1–2; nr. 44, p. 1–2; nr. 45, p. 1–2; nr. 47, p. 2; nr. 48, p. 1–2; nr. 49, p. 1–2. 1–2; nr. 44, p. 1–2; nr. 45; p. 1–2; nr. 47, p. 2; nr. 48, p. 1–2; nr. 49, p. 1–2. [În legătură cu situația muncitorimii].
- 17 — [Accident în mina de cărbuni din Reșița]. *Nsz*, 1889, XVII, nr. 25, p. 3; nr. 26, p. 2.
- 18 — Aus den Fabriken. Karansebes. *AP*, 1891, XIX, nr. 2, p. 7.
- 19 — Soziale Rundschau. Karansebes, *AP*, 1891, XIX, nr. 9, p. 4. [Situația muncitorilor].
- 20 — Kapitalistendividende und Arbeiterpension, *AP*, 1891, XIX, nr. 10, p. 5. [La Reșița și Anina].
- 21 — Kapital und Arbeit. Karansebes, *AP*, 1891, XIX, nr. 11, p. 6. [Exploatarea lucrătorilor de la cariera de piatră].
- 22 — Kapital und Arbeit. Reschitza, *AP*, 1891, XIX, nr. 12, p. 5. [Exploatarea muncitorilor].
- 23 — Aus den Werkstätten und Fabriken. Reschitza, *AP*, 1891, XIX, nr. 16, p. 6.
- 24 — Soziale Rundschau. Dognacska. [Dognecea], *AP*, 1891, XIX, nr. 21, p. 4 [Exploatarea minerilor].
- 25 — Der Fabriksinspektor. Reschitza, *AP*, 1891, XIX, nr. 27, p. 6.
- 26 — Soziale Rudschau Reschitza, *AP*, 1891, XIX, nr. 29, p. 3 [Exploatarea lucrătorilor de la uzinele căilor ferate de stat].
- 27 — Soziale Rundschau. Reschitza, *AP*, 1891, XIX, nr. 49, p. 3 [Exploatarea lucrătorilor de la uzinele căilor ferate de stat].
- 28 — [Despre situația cioplitorilor în piatră la Sinesig (Lugoj)]. *Kf*, 1891, II, nr. 2, p. 2.
- 29 — [Despre relațiile de muncă ale cioplitorilor în piatră la Caransebeș], *Kf*, 1891, II, nr. 6, p. 2.

- 30 — [Exploatarea muncitorilor de la minele de la Dognecea], *Nsz*, 1891, XIX, nr. 14, p. 5.
- 31 — [Accidente muncitorești la Reșița], *Nsz*, 1891, XIX, nr. 27, p. 6.
- 32 — [Situția lucrătorilor oțelari la Reșița], *Nsz*, 1891, XIX, nr. 29, p. 6–7.
- 33 — [Exploatarea muncitorilor la Reșița], *Nsz*, 1891, XIX, nr. 39, p. 5.
- 34 — Soziale Rundschau Orșova, *AP*, 1892, XX, nr. 10, p. 4. [Exploatarea lucrătorilor de la șantierul „Porților de Fier”].
- 35 — Soziale Rundschau. Reschitza, *AP*, 1892, XX, nr. 20, p. 4 [Exploatarea lucrătorilor de la uzinele de fier ale căilor ferate de stat. Acțiuni muncitorești de 1 Mai. Teroarea polițienească].
- 36 — Aus den Werkstätten. Reschitza, *AP*, 1892, XX, nr. 28, p. 6 [Salarii și amenzi].
- 37 — Reschitza, *AP*, 1892, XX, nr. 37, p. 6–7 [Exploatarea muncitorilor din diferite întreprinderi bănațene, după ziarul *Deltaer Zeitung*].
- 38 — Karansebes, *AP*, 1892, XX, nr. 45, p. 7 [Întrunire muncitorească la care s-a discutat situația clasei muncitoare].
- 39 — Steierdorf. Anina, *AP*, 1892, XX, nr. 50, p. 7 [Exploatarea minerilor. Reducerea salariilor].
- 40 — [Despre situația muncitorilor timplari din Reșița], *Asz*, 1892, II, nr. 12, p. 3.
- 41 — Mehrere Arbeiter: Aus den Werkstätten Reschitza, *AP*, 1893, XXI, nr. 24, p. 6. [Exploatarea lucrătorilor timplari din atelierul Karl Schindler].
- 42 — Soziale Rundschau. Nadrág, *AP*, 1893, XXI, nr. 48, p. 3–4. [Salariile muncitorilor și timpul de muncă].
- 43 — Nagy bánya-szerencsétlenség. [Mare accident de mină (la Reșița)], *El*, 1893, XIV, nr. 4, p. 15.
- 43a — [Situția cioplitorilor în piatră la Dognecea] *Kf* 1893, IV, nr. 11, p. 2.
- 44 — Anina, [de] *Ein Arbeiter*, *AP*, 1894, XXII, nr. 7, p. 5 [Exploatarea și brutalizarea muncitorilor].
- 45 — Az aninai katasztrófa. [Catastrofa de la Anina], *El*, 1894, XV, nr. 143, p. 957.
- 46 — Az aninai bányakatasztrófa. [Catastrofa minieră de la Anina]. *El*, 1894, XV, nr. 244, p. 959.
- 47 — 70 munkás halála. [Moartea a 70 de muncitori (la Anina)], *Nsz*, 1894, XXII, nr. 43, p. 3.
- 48 — „Nálunk jó dolguk van a szegényeknek” [„La noi situația sărăcimii e bună”. (Situația grea a muncitorilor zileri din Banat)] *Nsz*, 1894, XXII, nr. 44, p. 2.
- 49 — Az élet ára. [Prețul vieții. (Situația dezastruoasă a minerilor de la Anina)], *Nsz*, 1894, XXII, nr. 48, p. 2.
- 50 — Die Aninaer Katastrophe. *TZ* 1894, XLIII, nr. 242, p. 1–2 [70 morți].
- 51 — [Despre situația muncitorilor la Ruschița]. *VFSz*, 1894, II, nr. 12, p. 2.
- 52 — [Despre situația cioplitorilor în piatră la Caransebeș], *Kf*, 1895, VI, nr. 10, p. 2.
- 53 — [Atrocități împotriva muncitorilor de la Oravița], *Nsz*, 1895, XXIII, nr. 12, p. 2.
- 53a — [Boicot minier la Nădrag] *Nsz*, 1895, XXIII, nr. 12, p. 3.
- 54 — A szekuli bányászok a miniszternél. [Minerii din Secul-Reșița la ministru], *Nsz*, 1895, XXIII, nr. 60, p. 6. [În legătură cu catastrofa minieră].
- 55 — [Despre situația cioplitorilor în piatră la Dognecea], *St*, 1895, VI, nr. 3, p. 4.
- 56 — [Situația muncitorilor la întreprinderile STEG-ului din Reșița], *Vst*, 1895, I(23), nr. 16, p. 1.

- 57 — [Despre viața muncitorilor din Anina], *Vst*, 1895, I(23), nr. 16, p. 1—2.
- 58 — [Unele aspecte despre situația muncitorilor din Lugoj], *Vst*, 1895, I(23), nr. 16, p. 2.
- 59 — [Despre situația muncitorilor din Reșița], *Vst*, 1895, I(23), nr. 16, p. 3.
- 60 — Arbeiterrisiko, *Vst*, 1895, I(23), nr. 18, p. 3 [Anina].
- 61 — Aus dem Leben der Bergarbeiter in Südungarn Banat, *Vst*, 1895, I(23), nr. 77, p. 3—4.
- 62 — [Despre situația muncitorilor de la Anina], *Vst*, 1895, I(23), nr. 138, p. 1—2.
- 63 — Catastrofa de la Reșița. *Adevărul*, 1896, IX, nr. 2709, p. 2, 3; Informațiuni. [Lipsa protecției muncii. Accidente de muncă: explozie în minele de la Reșița, numeroși muncitori morți și răniți].
- 64 — Resicai bányaszerencsétlenség. [Catastrofă la minele din Reșița], *Alf*, 1896, XXXVI, nr. 295, p. 3—4.
- 65 — A resicai bányaszerencsétlenség. [Catastrofa la minele de la Reșița], *Alf*, 1896, XXXVI, nr. 296, p. 3.
- 66 — Catastrofa din Reșița [de] *Az. Lumea Nouă*, 1896, III, nr. 723, p. 2. [Explozie la o mină. Numeroși muncitori victime].
- 67 — A resicai bányaszerencsétlenség. [Catastrofa minieră din Reșița]. *Czipész*, 1897, VII, nr. 1, p. 3—4.
- 68 — Der beim Eisernen Thore. *Fr.*, 1897, II, nr. 5, p. 1 [Cererile muncitorilor din Orșova pentru îmbunătățirea situației lor au fost respinse de către minister].
- 69 — Was verursachte den Aufstand in Anina? *Fr* 1897, II, nr. 6, p. 3—4. [Situația muncitorilor].
- 70 — Aus der Grube gerettet, *Fr.*, 1897, II, nr. 6, p. 4.
- 71 — *Szikora*, Zoltán: Das Unglück in Resicza, *Fr*. 1897, II, nr. 8, p. 1—3. [Situația muncitorilor].
- 72 — Im Bergwerke zu Resicza, *Fr.*, 1897, II, nr. 19, p. 3—4 [Accidente de muncă].
- 73 — Das Los unserer Bergwerkerbeiter, *Fr*, 1897, II, nr. 46, p. 3—4. [Situația minerilor din Reșița].
- 74 — Jertfe ale muncii la Reșița. *Trib. P.*, 1897, I, nr. 3, p. 14.
- 75 — A pestis és a csendőrgolyó [Holera și glonțul jandarmeresc (la Anina)], *Typ*, 1897, XXIX, nr. 5, p. 1.
- 76 — Die Grubenkatastrophe in Reschitza, *Vw*, 1897, IV, nr. 1, p. 1.
- 77 — Zum Grubenunglück in Reschitza. [Încă 16 mineri morți], *Vw*, 1897, IV, nr. 2, p. 3.
- 78 — Dognacska [Dognecea. Minerii refuză în bloc acceptarea noilor statute ale STEG-ului]. *Vw*, 1897, IV, nr. 3, p. 3—4.
- 79 — Die Todten von Anina! *Vw*, 1897, IV, nr. 4, p. 1 [Jandarmeria trage în muncitori, sint 11 morți].
- 80 — Die Reschitzaer Grubenkatastrophe im Reichstag, *Vw*, 1897, IV, nr. 5, p. 2.
- 81 — Das Grubenunglück in Reschitza, *Vw*, 1897, IV, nr. 5, p. 3.
- 82 — Die Leiden der Bergarbeiter, *Vw*, 1897, IV, nr. 9, p. 1. [Parlamentul discută soarta minerilor de la Anina și Reșița].
- 83 — Steierdorf. [Situația nesănătoasă și periculoasă la mine], *Vw* 1897, IV, nr. 10, p. 3.
- 84 — Aufruf an die gesammte Arbeiterschaft Ungarns! [Conducerea partidului social-democrat din Ungaria cere muncitorimii să ajute familiile celor uciși la Anina], *Vw*, 1897, IV, nr. 13, p. 1.
- 85 — Eine Explosionskatastrophe in Oravicza, *Vw*, 1897, IV, 14, p. 3—4.
- 86 — Anina [Despre condițiile grele de muncă în mine], *Vw*, 1897, IV, nr. 15, p. 3.

- 87 — [Despre situația din Anina], *Vw*, 1897, IV, nr. 16, p. 1—2.
- 88 — Anina. [Despre pericolul de catastrofă în unele mine], *Vw*, 1897, IV, nr. 22, p. 4.
- 89 — Steierdorf. Anina [Despre veniturile societății austriece a căilor ferate obținute prin exploatarea muncitorilor], *Vw*, 1897, IV, nr. 35, p. 3.
- 90 — Das Elend der Bergarbeiter in Ungarn, *Vw*, 1897, IV, nr. 47, p. 1—2.
- 91 — Mehadia. [Catastrofă minieră — 4 morți], *Vw*, 1897, IV, nr. 52, p. 3.
- 92 — [Despre situația muncitorilor la Anina], *FEM*, 1898, II, nr. 21, p. 7.
- 93 — Die Berg- und Hüttenarbeiter in Ungarn [și în Banat], *Fr*, 1898, III, nr. 21.
- 94 — [Despre situația tipografilor din Lugoj], *Gtb*, 1898, XXX, nr. 31, p. 2.
- 95 — [Situația muncitorilor de la căile ferate — Anina și Reșița], *VFSz*, 1898, II, nr. 3, p. 1.
- 96 — [Despre situația muncitorilor la Anina], *VFSz*, 1898, II, nr. 15, p. 3; nr. 19, p. 4; nr. 24, p. 2.
- 97 — [Despre situația relațiilor de muncă la Steierdorf—Anina], *Vst*, 1898, XXVI, nr. 49, p. 4.
- 98 — [Despre situația muncitorilor din Anina], *Vst*, 1898, XXVI, nr. 53, p. 3.
- 99 — Ausflug nach Anina-Steierdorf, *Vw*, 1898, V, nr. 35, p. 3—4 [Situația muncitorilor].
- 100 — Die Arbeiter und die österr. Staats-Eisenbahn-Gesellschaft. [de] *P. Vw*, 1898, V, nr. 44, p. 3 [Exploatarea muncitorilor de la minele din Anina ale căilor ferate de stat].
- 101 — Korrespondenzen. Reschitza, *Vw*, 1898, V, nr. 44, p. 3. [În legătură cu catastrofa minieră din 18 decembrie 1896].
- 102 — Korrespondenzen. Mehadia, *Vw*, 1898, V, nr. 44, p. 3 [Exploatarea muncitorilor din localitate].
- 103 — Korrespondenzen. Steierdorf. *Vw*, 1898, V, nr. 46, p. 3—4. [Exploatarea muncitorilor].
- 104 — Korrespondenzen. Anina, *Vw*, 1898, V, nr. 46, p. 4 [Exploatarea și terorizarea muncitorilor de către șefii de atelier — unelte ale patronilor].
- 105 — Korrespondenzen. Reschitza, *Vw*, 1898, V, nr. 47, p. 3—4. [Exploatarea muncitorilor. Profiturile fabuloase ale exploatarelor].
- 106 — Korrespondenzen. Reschitza, *Vw*, V, nr. 47, p. 4 [Exploatarea minerilor].
- 107 — Vom Schlachtfelde der Arbeit, *Vw*, 1898, V, nr. 48, p. 2. [Explozie într-o mină de lângă Reșița, la Secul. Victime].
- 108 — Korrespondenzen. Reschitza, *Vw*, 1898, V, nr. 49, p. 4. [În legătură cu catastrofa minieră de la Secul, lângă Reșița].
- 109 — Korrespondenzen. Mehadia. *Vw*, 1898, V, nr. 51, p. 3—4 [Comandantul postului de jandarmi din localitate este o unealtă a exploatarelor muncitorilor mineri].
- 110 — Korrespondenzen. Anina, *Vw*, 1898, V, nr. 53, p. 3. [Exploatarea lucrătorilor de la căile ferate de stat].
- 111 — A dognácskai katasztrófa. [Catastrofa de la Dognecea], *ASZ*, 1899, VIII, nr. 16, p. 3.
- 112 — [Despre situația muncitorilor la Reșița], *FEM*, 1899, III, nr. 1, p. 7.
- 113 — [Despre situația muncitorilor la Anina], *FEM*, 1899, III, nr. 1, nr. 1, p. 7.
- 114 — Levelezések. Resicza. [Corespondențe. Reșița], *Nsz*, 1899, XXVII, nr. 2, p. 5—6. [Salariile muncitorilor din Reșița].
- 115 — Proletárok pusztulása. [Pieirea proletarilor], *Nsz*, 1899, XXVII, nr. 51, p. 1—2. [Despre catastrofa minieră de la Anina].

- 116 — Munkásrizikó [Riscul muncitorilor. (Dezastrul în minele de la Anina, 4 morți)], *Nsz*, 1899, XXVII, nr. 51, p. 4.
- 117 — Anináról. [De la Anina. (O nouă explozie)], *Nsz*, 1899, XXVII, nr. 54, p. 4.
- 118 — Munkásrizikó. [Riscul muncitorului (O nouă explozie în minele de la Reșița)]. *Nsz*, 1899, XXVII, nr. 77, p. 4.
- 119 — Munkásvéd törvényeket! Balesetbiztosítást! [Cerem ocrotirea muncii! (Despre catastrofele din minele de la Dognecea-Banat)], *Nsz*, 1899, XXVII, nr. 99, p. 2—3.
- 120 — Aus der Provinz. Aus Anina, *Vst*, 1899, XXVII, nr. 53, p. 2. [Despre reaua situație și condițiile de muncă ale minerilor de la Anina].
- 121 — Bergmannstod. [Despre catastrofa minieră de la Dognecea], *Vst*, 1899, XXVII, nr. 100, p. 3.
- 122 — Korrespondenzen. Mehadia, *Vw*, 1899, VI, nr. 4, p. 4. [Scrisoarea unui grup de mineri despre exploatarea muncitorilor].
- 123 — Korrespondenzen. Oravicza, *Vw*, 1899, VI, nr. 5, p. 4. [Polemică cu un ziarist de la *Oraviczaer Wochenblatt* în legătură cu situația lucrătorilor de la căile ferate].
- 124 — Korrespondenzen. Anina, *Vw*, 1899, VI, nr. 5, p. 4 [Moartea unui miner din cauza lipsei asistenței medicale corespunzătoare].
- 125 — Korrespondenzen. Anina, *Vw*, 1899, VI, nr. 6, p. 3. [Scumpirea pînii].
- 126 — Korrespondenzen. Steierdorf. *Vw*, 1899, VI, nr. 7, p. 4. [Salariile mici ale muncitorilor].
- 127 — [Situația proletariatului agricol din Moravița Veche], *Nsz*, 1900, XXVIII, nr. 77, p. 4.
- 128 — [Situația muncitorilor de la Anina], *Nsz*, 1900, XXVIII, nr. 134, p. 3.

*

R E F E R I N Ț E

- 129 — Erdély bányászata az 1857-ik évben. [Mineritul în Transilvania în anul 1857], *VU*, 1858, 25 iulie. [Numărul muncitorilor, numărul întreprinderilor miniere].
- 130 — Bányamunkások életviszonya. [Condițiile de trai ale muncitorilor mineri (și la Reșița)]. *Nsz*, 1898, XXVI, nr. 8, p. 2, 3.
- 131 — A magyar kir. iparfelügyelők tevékenysége az 1899 és 1900 években. [Activitatea inspectorilor industriali reg. maghiari în anii 1899 și 1900]. Budapesta, 1901, 24 × 16, VI + 480 p. [Numeroase date despre situația clasei muncitoare, accidente de muncă, exploatarea muncii copiilor etc. — în județele: Arad, Hunedoara, Timiș, Caraș-Severin, Cluj, Tg. Mureș în anii 1899 și 1900].
- 132 — Bérmozgalmak. [Conflicte de muncă (și la Reșița, Oradea)]. În: *Jelentés a Budapesti Fő- és Székvárosi állami rendőrség 1900 évi működéséről* [Raport despre activitatea poliției de stat din Budapesta în anul 1900], Budapesta, 1901, p. 575—576.
- 133 — Magyar bányászok helyzete. [Situația minerilor maghiari (și despre salariul și timpul de muncă al minerilor de la Reșița, Anina etc.)], *Nsz*, 1900, XXVIII, nr. 14, p. 1.

II. REVENDICĂRI (SALARIUL, ZIUA DE LUCRU, VOTUL UNIVERSAL) GREVE

- 134 — In der Einigkeit liegt die Stärke, *AWCh*, 1880, 12 sept. [Lupta pentru salarii — incununată de succes — a minerilor din Reșița și Steierdorf].
- 135 — In der Einigkeit liegt die Stärke. *Der Botschafter*, 1880, I, nr. 1, p. 2. [Minerii din Reșița și Anina au ținut mai multe adunări, au ales un comitet și n-au acceptat reducerea salariilor].
- 136 — Anina-Steierdorf (Korrespondenzen). [de] *p. AWCh*, 1882, 12 martie. [Minerii din Steierdorf-Anina au obținut majorarea salariilor cu 10%].
- 137 — [Succesele cioplitorilor în piatră din Caransebeș în chestiunea salarizării], *Kf*, 1891, II, nr. 10, p. 2.
- 138 — [Lupta muncitorilor din uzinele metalurgice Reșița, pentru un salariu mai mare], *Nsz*, 1891, XIX, nr. 12, p. 5.
- 139 — Rothe Zettel in Anina. [La intrarea în mine s-au găsit manifeste roșii prin care se amenințau inginerii în caz că nu se va reveni la salariile de înainte de greva cea mare], *TZ*, 1895, XLIV, nr. 47, p. 3.
- 140 — A gyári és kézműmunkások bérmozgalma [Mișcările muncitorilor din fabrici și din industria mică pentru majorarea salariilor (și Anina)]. În: *A Budapest Fő- és székvárosi állami rendőrség 1897 évi működése*. [Activitatea poliției de stat din Budapesta în anul 1897]. Budapesta, 1898, p. 585—586.

*

- 141 — Soziale Rundschau. Reschitza, *AP*, 1891, XIX, nr. 39, p. 5. [Memoriul muncitorilor reșițeni pentru repaosul duminical și respingerea lui de către minister].

*

- 142 — Volksversammlung [de] *B. AWCh*, 1881, 30 ianuarie. [La Reșița s-a discutat problema impozitelor pe consum și votul universal. Idem, în *Nsz*, 1881, 20 ianuarie].
- 143 — Versammlungsberichte. Lugos. *AP*, 1893, XXI, nr. 15, p. 6—7. [Adunarea din 4 aprilie. Ordinea de zi, drepturile politice ale poporului].
- 144 — Volksversammlungen. Lugos. *AP*, 1893, XXI, nr. 25, p. 5. [Adunarea populară pentru votul universal].
- 145 — Korrespondenzen. Oravicza. *Vw*, 1898, V, nr. 53, p. 3. [Răspuns unui articol din *Oraviczaer Wochenblatt*, în legătură cu problema votului universal].

GREVE

- 146 — Der Streik der Grubenarbeiter in Steierdorf. [Greva muncitorilor mineri din Anina], *AWCh*, 1882, 5 martie. [Minerii din Anina au obținut majorarea salariilor cu 10%].
- 147 — Die sozialdemokratische und anarchistische Bewegung im Jahre 1886. [Mișcarea social-democrată și anarhistă în a. 1887]. Viena. [Date despre greva din 1887 de la Reșița].

- 148 — [Greva minerilor din Reșița], *Nsz*, 1887, XV, nr. 10, p. 2.
- 149 — [Ciocnirea singeroasă între minerii greviști și jandarmi la Sasca Montană, 1890], *Alf*, 1890, XXX, nr. 103, p. 3.
- 150 — [Greva minerilor de la Dognecea și Ocna de fier], *Alf*, 1890, XXX, nr. 154, p. 3.
- 151 — [Date despre mișcarea grevistă din Oravița]. *Brassó*, 1890, nr. din 8 mai, p. 3.
- 152 — [Greva minerilor din Dognecea]. *Nsz*, 1890, XVIII, nr. 21, p. 4; nr. 27; p. 4; nr. 30, p. 4.
- 153 — Kutyahús és zabkenyér. [Carne de ciine și piine de ovăs (pentru minerii greviști din Dognecea)], *Nsz*, 1890, XVIII, nr. 32, p. 1–2.
- 154 — A dognácskai és moraviczavaskői bányászok sztrájkjának története. [Istoria grevei minerilor de la Dognecea și Moravița] *Nsz*, 1890, XVIII, nr. 36, p. 2–3.
- 155 — Grubenstrike. [Greva minerilor la Drencova-Cozla]. *TZ*, 1890, XXXIX, nr. 62, p. 4.
- 156 — Zur Arbeiterbewegung. [Neînțelegeri între greviști]. *TZ*, 1890, XXXIX, nr. 105, p. 3.
- 157 — Arbeiter-Revolve. [Grevă minieră la Dognecea-Moravița pentru mărirea salariilor]. *TZ*, 1890, XXXIX, nr. 148, p. 3.
- 158 — Zum Strike in Eisenwerke Dognacska-Eisenstein. [Greva de la Dognecea continuă. (500 muncitori sint în grevă)], *TZ*, 1890, XXXIX, nr. 162, p. 3.
- 159 — [Sfârșitul grevei de la Dognecea], *TZ*, 1890, XXXIX, nr. 171, p. 2.
- 160 — Zum Dognácskaer Strike [Miting la Budapesta în legătură cu greva de la Dognecea], *TZ*, 1890, XXXIX, nr. 186, p. 2.
- 161 — Arbeiterversammlung [Apărarea muncitorilor greviști de la Dognecea], *TZ*, 1890, XXXIX, nr. 214, p. 3.
- 162 — Zur Geschichte des Dognácska-Vaskóer Bergarbeiter-Streiks, *AP*, 1891, XIX, nr. 15, p. 3–4, nr. 16, p. 4. [Greva minerilor de la Dognecea].
- 163 — Kapital und Arbeit. Karansebes, *AP*, 1891, XIX, nr. 39, p. 6. [Greva lucrătorilor de la cariera de piatră].
- 164 — [Despre încercările de grevă ale cioplitorilor în piatră din Caransebeș], *Kf*, 1891, II, nr. 19, p. 1–2.
- 165 — [Eșecul încercării de grevă a cioplitorilor în piatră din Caransebeș], *Kf*, 1891, II, nr. 21, p. 2.
- 166 — [Greva cioplitorilor în piatră din Caransebeș], *Nsz*, 1891, XIX, nr. 40, p. 5.
- 167 — [Grevă cauzată de reducerea salariilor a circa două sute muncitori de la cariera de piatră Maidan — lângă Oravița], *Adevărul*, 1892, VI, nr. 1332, p. 2.
- 168 — Bányász-sztrájk. [Greva minerilor (din Anina)], *El*, 1892, XIII, nr. 276, p. 1089.
- 169 — Bányász strike. [Greva minerilor (din Anina)], *El*, 1892, XIII, nr. 277, p. 1093.
- 170 — Bányász strike. [Greva minerilor (din Anina continuă)], *El*, 1892, XIII, nr. 278, p. 1097.
- 171 — Munkások fenyegetőzése. [Amenințările muncitorilor (din Anina cu grevă)], *El*, 1892, XIII, nr. 291, p. 1149.
- 172 — Huiduirea ocnariloru români dela Anina. [Greva de la minele din Steierdorf-Anina, comitatul Caraș-Severin, ca rezultat al prigonirii muncitorilor români], *GT*, 1892, LV, nr. 286, p. 4.
- 173 — Die Strike in Anina, *TZ*, 1892, XLI, nr. 279, p. 3; nr. 280, p. 2 [2700 mineri în grevă la Anina].
- 174 — Die Aninaer Bergleute bei Apponyi und Lukács. *TZ*, 1892, XLI, nr. 281, p. 4.
- 175 — [Muncitorii din Anina din nou la Apponyi], *TZ*, 1893, XLII, nr. 15, p. 3 [Greva].

- 176 — Greva lucrătorilor din Reșița. *Adevărul*, 1895, VIII, nr. 2216, p. 3; nr. 2217, p. 2.
- 177 — Greva lucrătorilor români din Reșița. *Adevărul*, 1895, VIII, nr. 2216, p. 2; nr. 2220, p. 3 [Cauzele grevei: program de 16—18 ore zilnic, achitare neregulată a salariilor ș.a.].
- 178 — Greva muncitorilor mineri din Reșița. *Adevărul*, 1895, VIII, nr. 2219, p. 2; Informațiuni.
- 179 — Sztrájk Resicán. [Grevă la Reșița], *AV*, 1895, XV, nr. 114, p. 3.
- 180 — [Sfârșitul grevei de la Reșița], *AV*, 1895, XV, nr. 152, p. 3.
- 181 — Sztrájk [Grevă (la Reșița)], *El*, 1895, XVI, nr. 137, p. 3.
- 182 — Grevă în Banat. *Lumea Nouă*, 1895, I, nr. 197, p. 3; Ultime telegrame.
- 183 — Greva de la Reșița. *Lumea Nouă*, 1895, I, nr. 199, p. 2; Informațiuni: p. 3: Ultime telegrame.
- 184 — Din Banat. Greva de la Reșița. Cauzele Grevei... [de] *Y u m. Lumea Nouă*, 1895, I, nr. 201, p. 1.
- 185 — Greva din Banat. *Lumea Nouă*, 1895, I, nr. 217, p. 2.
- 186 — Din Ungaria. Greva de la Reșița și Secul [de] *Y u m. Lumea Nouă*, 1895, I, nr. 222, p. 1.
- 187 — [Grevă muncitorilor mineri la Reșița]. *Nsz*, 1895, XXIII, nr. 17, p. 3.
- 188 — A resicai bányászok sztrájkja. [Grevă minerilor din Reșița], *Nsz*, 1895, XXIII, nr. 43, p. 2—3; nr. 44, p. 2; nr. 45, p. 5; nr. 48, p. 6; nr. 52, p. 2; nr. 56, p. 6; nr. 58, p. 6; nr. 62, p. 6; nr. 65, p. 7; nr. 68, p. 6; nr. 79, p. 6.
- 189 — [Declarația direcțiunii STEG a căilor ferate din Austro-Ungaria în legătură cu greva minerilor din Reșița], *Nsz*, 1895, XXIII, nr. 45, p. 4.
- 190 — [Despre greva minerilor reșițeni], *Nsz*, 1895, XXIII, nr. 46.
- 191 — A rossz lelkiismeret. [Conștiință neîmpăcată. (Grevă minerilor de la Reșița)], *Nsz*, 1895, XXXII, nr. 47.
- 192 — Félhivatalos helyreigazítás a resicai sztrájkban. [O punere la punct semioficială în legătură cu greva de la Reșița], *Nsz*, 1895, XXIII, nr. 49.
- 193 — A bányászok sztrájkja Resicán. [Grevă minerilor din Reșița], *Nsz*, 1895, XXIII, nr. 54.
- 194 — A bányászok sztrájkja Resicán. [Grevă minerilor din Reșița], *Nsz*, 1895, XXIII, nr. 57.
- 195 — A szekuli bányászok a miniszternél. [Minerii greviști din Secul la ministru], *Nsz*, 1895, XXIII, nr. 60.
- 196 — Győztek. [Au învins (Înăbușirea grevei minerilor de la Reșița și Secul de către capitaliști)], *Nsz*, 1895, XXIII, nr. 66.
- 197 — A resicai sztrájról. [Despre greva de la Reșița], *Nsz*, 1895, XXIII, nr. 69.
- 198 — A sztrájkoló bányászok részére befolyt. Für die streikenden Bergarbeiter lief ein. [Pentru greviștii de la Reșița s-au dat], *Nsz*, 1895, XXIII, nr. 71.
- 199 — A resicai bányászok sztrájkja. [Grevă minerilor din Reșița], *Nsz*, 1895, XXIII, nr. 81, p. 2.
- 200 — A bányászok részére befolyt. Für die Bergarbeiter lief ein. [Dați pentru minerii greviști (de la Steierdorf)], *Nsz*, 1895, XXIII, nr. 81.
- 201 — Grevă în băile de la Reșița. *TR* 1895, XLIII, nr. 62, p. 246.
- 202 — Arbeiterstrike in Reschitza. *TZ*, 1895, XLIV, nr. 113, p. 3—4.
- 203 — [Sfârșitul grevei la Reșița fără rezultat]. *TZ* 1895, XLIV, nr. 116, p. 4.
- 204 — Der Strike in Reschitza, *TZ*, 1895, XLIV, nr. 140, p. 2—3.

- 205 — [Greva la minele din împrejurimile Reșiței continuă], *TZ*, 1895, XLIV, nr. 142, p. 3.
- 206 — Zum Strike in Reschitza. [Greva s-a terminat fără rezultat și cu concedieri], *TZ*, 1895, XLIV, nr. 155, p. 4.
- 207 — Der Strike in den Statsbahndomänen [la Reșița], *TZ*, 1895, XLIV, nr. 143, p. 4; nr. 149, p. 4.
- 208 — Zum Strike in Resitza, *TZ*, 1895, XLIV, nr. 153, p. 4.
- 209 — Bádógosmunkások sztrájkja Oravicán. [Greva muncitorilor tinichigii la Oravița], *UNsz*, 1895, I, nr. 3.
- 210 — Streik der Bergarbeiter in Reschitza. *Vst*, 1895, XXIII, nr. 42.
- 211 — Streik der Bergarbeiter in Reschitza. *Vst*, 1895, XXIII, nr. 43.
- 212 — Streik der Bergarbeiter in Reschitza. *Vst*, 1895, I(23); nr. 43, p. 1—2; nr. 44, p. 2; nr. 45, p. 3; nr. 48, p. 3—4; nr. 52, p. 2; nr. 53, p. 3—4, nr. 55, p. 4; nr. 57, p. 4; nr. 59, p. 4; nr. 62, p. 3—4; nr. 65, p. 4; nr. 69, p. 3—4; nr. 79, p. 3.
- 213 — Zum Grubenarbeiterstreik in Reschitza. *Vst*, 1895, XXIII, nr. 45.
- 214 — Streik des Bergarbeiter in Reschitza. *Vst*, 1895, XXIII, nr. 48.
- 215 — Streik der Bergarbeiter in Reschitza. *Vst*, 1895, XXIII, nr. 53.
- 216 — Zum Streik der Reschitzaer Bergleute. *Vst*, 1895, XXIII, nr. 54.
- 217 — Streik der Bergarbeiter in Reschitza. *Vst*, 1895, XXIII, nr. 56.
- 218 — Zum Reschitzaer Bergarbeiterstreik, *Vst*, XXIII, nr. 57.
- 219 — Streik der Bergarbeiter in Reschitza. *Vst*, 1895, XXIII, nr. 58.
- 220 — Die Szekuler Bergarbeiter vor dem Minister. *Vst*, 1895, XXIII, nr. 60. [În legătură cu greva minerilor de la Secul].
- 221 — Streik der Bergarbeiter in Reschitza. *Vst*, XXIII, nr. 62.
- 222 — Streik der Bergarbeiter in Reschitza, *Vst*, 1895, XXIII, nr. 65.
- 223 — Sie haben gesiegt! [Sfârșitul grevei de la Reșița și Secul] *Vst*, 1895, XXIII, nr. 66.
- 224 — Die Bergarbeiter striken neuerdings Resitza, *Vst*, 1895, XXIII, nr. 69.
- 225 — [Părăsirea unui atelier din Caransebeș de către cioplitorii în piatră], *Kf*, 1896, VII, nr. 6, p. 2.
- 226 — Munkások vére. [Sîngele muncitorilor (Greva de la Anina)]. *AV*, 1897, XVII, nr. 19, p. 1.
- 227 — [Greva minerilor de la Anina, Reșița și Oravița]. *AV*, 1897, XVII, nr. 34, p. 2.
- 228 — Az aninai vérengzések. [Reprimarea sîngeroasă din Anina]. *El*, 1897, XVIII, nr. 17, p. 65.
- 229 — Az aninai sztrájk. [Greva din Anina (conducătorii sînt arestați)], *El*, 1897, XVIII, nr. 20, p. 79.
- 230 — Bányamunkások sztrájkja. [Greva minerilor (de la Anina, Oravița, Reșița)], *El*, 1897, XVIII, nr. 34, p. 3.
- 231 — Revoltierende Bergleute. *Fr.*, 1897, II, nr. 4, p. 4. [Acțiuni de protest ale muncitorilor din Anina; ciocnire cu jandarmi: soldată cu 10 morți].
- 232 — Anina *Fr.* 1897, II, nr. 5, p. 3.
- 233 — Răscoala muncitorilor de la minele din Anina. *TR*, 1897, XLV, nr. 4, p. 14—15; nr. 5, p. 19; nr. 12, p. 47.
- 234 — Arbeiter-Revolve in Anina. *TZ*, 1897, XLVI, nr. 18, p. 1—2.
- 235 — Zur Aninaer Revolte. [Aceasta s-a extins și la Reșița. 1100 muncitori au intrat în grevă], *TZ*, 1897, XLVI, nr. 21, p. 3—4, nr. 22, p. 4.

- 236 — Grosser Strike in Sicht. [Toți muncitorii din întreprinderile de la Reșița, Oravița și Anina au hotărît să intre în grevă], *TZ*, 1897, XLVI, nr. 34, p. 3.
- 237 — [Numai grevă parțială la Reșița], *TZ*, 1897, XLVI, nr. 37, p. 3.
- 238 — Epilog zur Aninaer Revolte. *TZ*, 1897, XLVI, nr. 41, p. 3.
- 239 — Die Aninaer Revolte vor dem Parlamente. *TZ*, 1897, XLVI, nr. 44, p. 4.
- 240 — Măcelul din Anina. *Trib.*, 1897, XIV, nr. 8, p. 30.
- 241 — Măcelul de la Anina. *Trib. P.*, 1897, I, nr. 5, p. 21.
- 242 — Der feige Mord in Anina. [Represaliile jandarmeriei la Anina provoacă nemulțumiri și se așteaptă o grevă], *Vw*, 1897, IV, nr. 5, p. 3.
- 243 — Die Urheber des Aninaer Blutbades, *Vw*, 1897, IV, nr. 6, p. 5.
- 244 — Anina. [Toți muncitorii din Reșița, Anina și Oravița au hotărît să intre în grevă], *Vw*, 1897, IV, nr. 7, p. 4.
- 245 — Korrespondenzen. [Situație agitată la Anina]. *Vw*, 1897, IV, nr. 8, p. 4.
- 246 — Polizeiliche Staatsrettung. [Adunarea populară convocată pentru a discuta evenimentele din Anina, a fost suspendată] *Vw*, 1897, IV, nr. 9, p. 2.
- 247 — Procesul măcelului de la Anina [de] *Virtus. Lumea Nouă*, 1898, IV, nr. 1053, p. 1; nr. 1054, p. 1 [Istoricul mișcării minerilor. Greva. Ascultarea acuzațiilor].
- 248 — Különös szélek [Vinturi ciudate (Revoltele muncitorilor de la Reșița și Anina)]. *Nsz*, 1898, XXVI, nr. 6, p. 2.
- 249 — Procesul minerilor din Anina, *TR*, 1898, XLVI, nr. 6, p. 22.
- 250 — Die Revolte in Anina. [Acuzații din Anina în fața judecății] *TZ*, 1898, XLVII, nr. 18, p. 4; nr. 20, p. 4.
- 251 — 20 Iänner 1897, *Vw*, 1899, VI, nr. 3, p. 1. [Articol de fond pentru comemorarea luptelor muncitorești ale minerilor de la Anina, care au fost înăbușite cu baionetele].
- 252 — Resica és Anina sztrájkol. [Grevă la Reșița și Anina], *AK*, 1900, XV, nr. 19, p. 5. [Începutul grevei din 1900].
- 253 — A resicai sztrájk. [Grevă de la Reșița], *AK*, 1900, IV, nr. 32, p. 7.
- 254 — Sztrájk Resicán. [Grevă la Reșița], *AV*, 1900, XX, nr. 29, p. 3.
- 255 — A resicai bányász sztrájk. [Grevă minerilor de la Reșița], *AV*, 1900, XX, nr. 32, p. 3; nr. 33, p. 5.
- 256 — A resicai munkások sztrájkja. [Grevă muncitorilor de la Reșița]. *AV*, 1900, XX, nr. 35, p. 2.
- 257 — Grevă la minele de la Reșița, *GT*, 1900, LXIII, nr. 21, p. 3; nr. 24, p. 3; nr. 27, p. 3.
- 258 — Vasmunkások sztrájkja Resicán [Grevă muncitorilor metalurgiști de la Reșița], *Nsz*, 1900, XXVIII, nr. 15, p. 3.
- 259 — A vasmunkások sztrájkja Resicán. [Grevă metalurgiștilor de la Reșița], *Nsz*, 1900, XXVIII, nr. 17, p. 3.
- 260 — Strike in Reschitza und Anina, *TZ*, 1910, XLIX, nr. 20, p. 4.
- 261 — Strike in Reșița. *TZ*, 1900, XLIX, nr. 28, p. 2; nr. 29, p. 4.
- 262 — [Numărul greviștilor de la Reșița a crescut la 1800], *TZ*, 1900, XLIX, nr. 30, p. 2.
- 263 — [Grevă la Doman și la Anina], *TZ*, 1900, XLIX, nr. 33, p. 4.
- 264 — Strike in Südungarn Banat, *TZ*, 1900, XLIX, nr. 34, p. 3.
- 265 — [Arestarea a 15 muncitori în urma grevei din Reșița]. *TZ*, 1900, XLIX, nr. 400, p. 4.

III. ORGANIZAREA CLASEI MUNCITOARE.

ANINA

Sindicatul muncitorilor mineri și topitori

- 266 — Gewerkverein der Berg- und Hüttenarbeiter Steierdorf-Anina. [Sindicatul muncitorilor mineri și topitori din Anina]. *Vw*, 1897, IV, nr. 13, p. 4.
- 267 — [Un nou local al sindicatului minerilor din Steierdorf-Anina]. *Vw*, 1897, IV, nr. 50, p. 6.
- 268 — Der Gewerkverein der Berg- und Hüttenarbeiter in Steierdorf-Anina. *Vw*, 1898, V, nr. 14, p. 304. [Adunarea generală anuală din 20 martie].
- 269 — [Știre despre convocarea adunării generale extraordinare a sindicatului muncitorilor mineri și topitori din Anina], *Vw*, 1898, V, nr. 45, p. 4.
- 270 — Steierlak-Anina, *Vw*, 1898, V, nr. 49, p. 4. [În legătură cu Sindicatul muncitorilor mineri și topitori din Anina].
- 271 — [Știre despre convocarea membrilor Sindicatului muncitorilor mineri și topitori din Anina], *Vw*, 1898, V, nr. 51, p. 4.
- 272 — [Apel pentru participarea la serbarea anului nou, organizată de sindicatul muncitorilor topitori și mineri din Anina], *Vw*, 1898, V, nr. 52, p. 4.
- 273 — Anina [Balul minerilor], *Vw*, 1898, V, nr. 52, p. 4.
- 274 — Uj egyet. [O nouă societate (a muncitorilor din Anina)], *Nsz*, 1899, XXVII, nr. 3, p. 3.
- 275 — [Se anunță pentru 14 ianuarie 1899 un mare bal al minerilor din Anina], *Vw*, 1899, VI, nr. 2, p. 4.
- 276 — [Știre despre convocarea muncitorilor din Anina la o conferință populară — 29 ianuarie — și la o expunere despre economia politică — 5 februarie — ce vor avea loc în localul Sindicatului muncitorilor mineri și topitori], *Vw*, 1899, VI, nr. 3, p. 4; nr. 5, p. 4.
- 277 — [Convocarea celei de a doua adunări generale ordinare a Sindicatului muncitorilor topitori și mineri din Anina], *Vw*, 1899, VI, nr. 6, p. 4; nr. 7, p. 4.
- 278 — Der Gewerkverein der Berg- und Hüttenarbeiter Steierdorf-Anina [Sindicatul muncitorilor mineri și topitori din Anina], *Vw*, 1899, VI, nr. 8, p. 4.
- 279 — [Se anunță pentru 18 martie serbarea cu ocazia celei de a doua aniversări de la întemeierea Sindicatului muncitorilor topitori și mineri din Anina], *Vw*, 1899, VI, nr. 9, p. 4.

CARANSEBEȘ. PROBLEME GENERALE. APELURI

- 280 — [Despre problema organizării muncitorilor cioplitori în piatră din Caransebeș]. *St*, 1890, I, nr. 18, p. 4.
- 281 — Karansebes. *AP*, 1892, XX, nr. 42, p. 6. [Se anunță o adunare generală a muncitorilor la care se va discuta situația lor și întemeierea unei societăți muncitorești de educație].

LUGOJ. CASA GENERALĂ A MUNCITORILOR PENTRU AJUTOR ÎN CAZ DE BOALĂ ȘI INVALIDITATE

- 282 — [Despre adunarea muncitorilor din Lugoj în vederea întemeierii filialei Casei generale a muncitorilor pentru ajutoare în caz de boală și invaliditate], *MHK*, 1875, III, nr. 10, p. 3; nr. 12, p. 3.
- 283 — [Anunțarea adunării muncitorești din Lugoj] *MHK*, 1875, III, nr. 19, p. 3. [În problema Casei generale a muncitorilor pentru ajutorarea în caz de boală și invaliditate].
- 284 — [Bilanțul Filialei din Lugoj a Casei generale a muncitorilor pentru ajutorare în caz de boală și invaliditate], *Nsz*, 1886, XIV, nr. 17, p. 4.
- 285 — [Adunarea membrilor din Lugoj ai Casei generale a muncitorilor pentru ajutorare în caz de boală și invaliditate], *Nsz*, 1888, XVI, nr. 16, p. 3.
- 286 — [Anunțarea ședinței Filialei din Lugoj a Casei generale a muncitorilor pentru ajutorarea în caz de boală și invaliditate], *Nsz*, 1889, XVII, nr. 15, p. 3.

ALTE SOCIETĂȚI

- 287 — [Despre organizarea muncitorilor croitori la Lugoj], *SF*, 1893, II, nr. 2, p. 2.
- 288 — Lugosi népképző-egylet. [Asociația pentru educarea poporului din Lugoj], *Nsz*, 1894, XXII, nr. 36, p. 4.
- 289 — [Ședința de constituire a asociației de autoeducare la Lugoj], *Vw*, 1897, IV, nr. 28, p. 4.

MEHADIA

- 290 — Korrespondenzen. Mehadia. *Vw*, 1899, VI, nr. 6, p. 3. [Organizarea unui mare balet muncitoresc].

ORAVIȚA

- 291 — [Despre organizarea muncitorilor croitori din Oravița], *SzSz*, 1893, I, nr. 7, p. 2.
- 292 — Aufruf an die Zielbewussten Oravitza's! *Vw*, 1898, V, nr. 49, p. 3—4. [Apel la organizare].

REȘIȚA

- 293 — An die Arbeiter Reschitzas! *Vw*, 1898, V, nr. 51, p. 4. [Apel la organizare].

CASA GENERALĂ A MUNCITORILOR PENTRU AJUTOR ÎN CAZ DE BOALĂ ȘI INVALIDITATE

- 294 — [Adunarea membrilor Filialei din Reșița a Casei generale a muncitorilor pentru ajutorare în caz de boală și invaliditate], *Nsz*, 1888, XVI, nr. 16, p. 3.
- 295 — [Anunțarea ședinței Filialei din Reșița a Casei generale a muncitorilor pentru ajutorare în caz de boală și invaliditate], *Nsz*, 1889, XVII, nr. 15, p. 3.
- 296 — Reform der „Bruderladen” in den Bahndomänen, *TZ*, 1895, XLIV, nr. 200, p. 3. [Ameliorarea sistemului de ajutorare în caz de boală și invaliditate].
- 297 — Die Filiale des Ungarländischen Arbeiter-, Invaliden- und Pensionsvereines in Resicza. *Fr*, 1897, II, nr. 25, p. 4.
- 298 — Reschitza, 15 Dezember 1898, *Vw*, 1899, VI, nr. 1, p. 4. [Informații despre filiala din Reșița a Asociației muncitorilor pentru a jutor de invaliditate și de pensie din Ungaria].

SINDICATUL MUNCITORILOR MINERI

- 299 — Die Reschitzaer Bergarbeiter bei dem Minister. *TZ*, 1897, XLVI, nr. 8, p. 3.
- 300 — [Se anunță conferința pe țară a muncitorilor metalurgiști, pentru 13–14 mai, la care vor participa delegați din Arad și Reșița], *AP*, 1894, XXII, nr. 18, p. 5.

COLECTIVE

- 301 — [Date privind asociațiile muncitorești din Timișoara, Anina și Reșița]. *Nsz*, 1872, numerele din 28 aprilie, 9, 12 și 19 mai.
- 302 — Der Südungarische Buchdruckerverein hält seine ordentliche Jahres-Generalversammlung in Temesvar ab. *Typ*, 1883, XV, nr. 12. [Date despre Timișoara, Lugoj, Oravița, Reșița].
- 303 — [Raportul Asociației tipografilor din Ungaria de Sud pe anul 1882 (din Timișoara, Oravița, Lugoj, Reșița)]. *Typ*, 1883, XV, nr. 12.
- 304 — Temesvarer Bezirk des Buchdruckereiarbeitern [Circumscripția din Timișoara a muncitorilor tipografi. (Organizațiile tipografice din Timișoara, Caransebeș, Buziaș, Lugoj, Steierdorf-Anina etc.)] *Glb*, 1895, 11 ianuarie.
- 305 — [Despre înființarea sindicatelor muncitorilor mineri și metalurgiști din Anina, muncitorilor metalurgiști și brutari din Brașov], *Nsz.N.*, 1896.

IV. ACȚIUNI POLITICE MUNCITOREȘTI

(participarea la congrese socialiste, propaganda socialistă, sărbătoarea zilei de 1 Mai, proteste contra persecuțiilor antisocialiste etc.)

- 306 — Munkásegyletek. [Sindicate (noi, constituite în anul 1899, la Cluj, Steierdorf-Anina, Brașov, Timișoara). În: *Jelentés Budapest Fő- és székvárosi állami rendőrség 1899. évi működéséről*. [Raport despre activitatea poliției de stat din Budapesta pe anul 1899], Budapesta, 1900, p. 468–469.

- 307 — Der Kongresz der Ungarländischen Allgemeinen Arbeiterpartei. [Congresul Partidului Muncitoresc General din Ungaria], *NZ*, 1881, I, nr. 8, p. 1—2. [Telegrame de felicitări din București, Timișoara, Reșița. Cuvântări ale delegaților din Reșița și Timișoara].
- 308 — Országos munkásgyűlés. [Conferința muncitorească pe țară (cu participanți de la Oradea, Reșița, Satu-Mare, Cluj, Arad, Timișoara)] *Nsz*, 1887, XV, nr. 13, p. 1—2; nr. 14, p. 1—2.
- 309 — [Date despre participarea delegaților muncitorilor din Reșița și Brașov la lucrările Congresului de constituire a P.S.D.U.] *BH*, 1890, decembrie 9.
- 310—311 — [Știre despre convocarea muncitorilor din Anina la o conferință populară — 29 ianuarie — și la o expunere despre economia politică — 5 februarie — ce vor avea loc în localul Asociației muncitorilor metalurgiști și mineri], *Vw*, 1899, VI, nr. 3, p. 4; nr. 5, p. 4.
- 312 — Revolution. [Articol de fond despre revoluție, cu ocazia evenimentelor din Anina], *Vw*, 1897, IV, nr. 5, p. 1.
- 313 — [Ziua de 1 Mai 1890 la Reșița și Drencova], *Alf.* 1890, XXX, nr. 101, p. 3.
- 314 — Reschitza, 8 Juni. (Soziale Rundschau), *AWCh*, 1890, 15 ian. [La minele din Reșița ale căilor ferate austro-ungare de stat se persecută mișcarea muncitorească de către conducerea întreprinderii și de către autorități, în special în preajma zilei de 1 Mai].
- 315 — Nach dem 1 Mai. Karansebes. *AP*, 1891, XIX, nr. 19, p. 5. [Desfășurarea serbării].
- 316 — [Despre sărbătorirea zilei de 1 Mai la Caransebeș]. *Kf.* 1891, II, nr. 10, p. 1.
- 317 — [Sărbătorirea zilei de 1 Mai la Caransebeș]. *Nsz*, 1891, XIX, nr. 19, p. 6.
- 318 — Soziale Rundschau. Reschitza. *AP*, 1892, XX, nr. 20, p. 4. [Acțiuni muncitorești de 1 Mai].
- 319 — Versammlungsberichte. Karansebes. [Dări de seamă despre adunări. Caransebeș]. *AP*, 1893, XXI, nr. 7, p. 6. [Ordinea de zi pregătiri pentru 1 Mai].
- 320 — [Atitudinea ostilă a unor patroni față de sărbătorirea zilei de 1 Mai la Caransebeș] *Kf.*, 1893, IV, nr. 10, p. 2.
- 321 — [Sărbătorirea zilei de 1 Mai la Caransebeș]. *Kf.* 1893, IV, nr. 11, p. 2.
- 322 — Der 1 Mai im Jagdwald. [Cu reprezentanți ai muncitorimii de la Cărpiniș, Lugoj, Caransebeș etc.]. *TZ*, 1893, XLII, nr. 101 p. 303.
- 323 — Der erste Mai. Anina. *Vw*, 1898, V, nr. 19, p. 1.
- 324 — [Sărbătorirea zilei de 1 Mai la Anina]. *Nsz.*, 1899, XXVII, nr. 36, p. 3.
- 325 — Korrespondenzen. Reschitza. *Vw*, 1898, V, nr. 43, p. 3. [Polemică cu *Reschitzaer Zeitung* în problema atitudinii față de micii meseriași].
- 326 — Korrespondenzen. Steierdorf. *Vw*, 1898, V, nr. 43, p. 3—4. [Critică vehementă împotriva discriminării religioase].
- 327 — Korrespondenzen. Mehadia. *Vw*, 1899, VI, nr. 7, p. 4. [Demascarea preotului romano-catolic].
- 328 — Soziale Rundschau. Reschitza. *AP*, 1892, XX, nr. 20, p. 4. [Teroarea polițienească].
- 329 — Reschitza, 8 Juni. (Soziale Rundschau), *AWCh*, 1890, 15 iunie. [La minele din Reșița ale căilor ferate austro-ungare de stat se persecută mișcarea muncitorească de către conducerea întreprinderii și de către autorități, în special în preajma zilei de 1 Mai].
- 330 — Soziale Rundschau. Karansebes. *AP*, 1892, XX, nr. 49, p. 4. [Persecutarea socialiștilor].
- 331 — A hatóságok harca a szociáldemokrácia ellen Stájerlakon. [Lupta autorităților împotriva social-democrației la Anina]. *Nsz*, 1895, XXIII, nr. 29 (10).

- 332 — Sozialisten — Umtriebe in Anina — Steierdorf [Agitații ale socialiștilor la Anina (a fost arestat un agitator)]. *TZ*, 1895, XLIV, nr. 55, p. 3.
- 333 — Die Temesvarer Sozialisten und Anina. [Interzicerea unei ședințe social-democrate]. *TZ*, 1897, XLVI, nr. 42, p. 3.
- 334 — Schandwirtschaft in Anina. [Administrație rușinoasă la Anina (Persecutarea socialiștilor)]. *Vw*, 1897, IV, nr. 21, p. 2—3.
- 335 — Zum Blutbad in Anina. *Vw*, 1897, IV, nr. 21, p. 2—3.
- 336 — Korrespondenzen. Steierlak. *Vw*, 1898, V, nr. 50, p. 3 [Teroarea din preajma alegerilor comunale].
- 337 — Vegyes perek. [Procese diferite (la Anina, Oradea împotriva socialiștilor)]. *NszN.*, 1899, p. 37—38.

V. DOCUMENTE DE PARTID. SINTEZE ȘI LUCRĂRI GENERALE. CULEGERI DE DOCUMENTE. STUDII. REFERINȚE.

- 338 — Ceaușescu, Nicolae: *P.C.R. — continuator al luptei revoluționare și democratice a poporului român, al tradițiilor mișcării muncitorești și socialiste din România*. Expunere la adunarea festivă organizată cu prilejul aniversării a 45 de ani de la crearea Partidului Comunist Român, 7 mai 1966 [În:] Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul desăvîrșirii construcției socialiste*, vol. I, Buc., Ed. Pol. 1968. p. 335—415.
- 339 — *Istoria României*. Compendiu. Ediția a II-a, revăzută și adăugită. Sub redacția prof. univ. Miron Constantinescu, acad. prof. Constantin Daicoviciu, prof. univ. Ștefan Pascu. Autori: Miron Constantinescu, Constantin Daicoviciu, Hadrian Daicoviciu, Traian Lungu, Ion Oprea, Ștefan Pascu, Aron Petric, Alexandru Porțeanu, Gheorghe Smarandache. Editura Didactică și Pedagogică, București, 1971, 592 p. 15 h.
- 340 — *Istoria României*. Vol. IV. Redactor responsabil acad. P. Constantinescu-Iași. Editura Academiei R.P.R., 1964.
- 341 — *Din istoria Transilvaniei*. Sub îngrijirea lui Miron Constantinescu. Vol. II, ed. a II-a. Ed. Academiei R.P.R., 1963.
- 342 — *Istoria poporului român*. Sub redacția acad. A. Oțetea. Ed. Științifică, București, 1970, 470 p.

*

- 343 — Brătfălean, Victor, *25 Jahre Arbeiterbewegung von Reschitza 1903—1928*, Timișoara 1928.
- 344 — Deac, A., *Mișcarea muncitorească din Transilvania 1890—1895*, Ed. Științifică. București, 1962, 391 p.
- 345 — Deac, A., *Greva muncitorilor din Dognecea și Moravița-Vaşcău din anul 1890*. [În] *Din istoria luptelor greviste ale proletariatului din România*, vol. II, Buc., Ed. politică 1962, 14 × 20, p. 5—21.
- 346 — Egyed, A., *Istoricul asociațiilor muncitorești din Transilvania între anii 1868—1872*, *Studii*, nr. 6/1956.
- 347 — Egyed, A., *Despre mișcarea muncitorească din Transilvania între anii 1880—1890*, *Studii* nr. 4/1957.

- 348 — Gabriel, Jozef, *Fünfundzwanzigjährige Geschichte der Banater Arbeiterbewegung*. Timișoara, 1928.
- 349 — Gheran Elena și Alexandru Porțeanu; *Răspîndirea operelor lui Fr. Engels în mișcarea muncitorească din Transilvania, Studii nr. 6/1970*.
- 350 — Horvath, Alexandru, *Tradiții și aspecte din lupta revoluționară a muncitorilor de la Uzinele Reșița în perioada premergătoare creerii P.C.R., Banatica*, 1971, p. 313—319.
- 351 — *A magyar munkásmozgalom története válogatott dokumentumai. Budapest*, vol. I—V.
- 352 — Mureșan, H., *Greva de la Anina din anul 1897 (În: Studii și Referate privind Istoria României. Partea II-a. Ed. Acad. R.P.R. 1954, 17 × 23, p. 1293—1304)*.
- 353 — Mureșan, H., *Greva muncitorilor mineri din Anina din anul 1897. [În:] Din istoria luptelor greviste ale proletariatului din România. București, Ed. C.C.S. 1957, 20 × 14, p. 50—62)*.
- 354 — Mureșan, H., *Aspecte ale unor mișcări greviste din Banat la sfîrșitul secolului XIX și începutul sec. XX, SCIC*, 1957, VIII, nr. 1—4, p. 165—191.
- 355 — Neamțu, Al., *Situația și lupta minerilor din Transilvania în prima jumătate a sec. XIX, AIIC* 1961, IV, p. 111—186. [Studii și anexe documentare].

*

Lista prescurtărilor periodicelor consultate.

Adevărul. București.
 AIIC — Anuarul Institutului de istorie din Cluj
 AIIP — Analele Institutului de istorie a partidului București.
 AK — Aradi Közlöny
 Alf. — Alföld. Arad.
 AP — Arbeiterpresse. Budapesta
 ASz — Asztalosok Szaklapja. Budapesta.
 AV — Arad és Vidéke.
 AWch — Arbeiter Wochen Chronik. Budapesta
 Banatica. Reșița.
 BH — Budapesti Hirlap.
 Der Botschafter. Budapesta.
 Brassó
 Czipész. Budapesta.
 El — Ellenzék. Cluj.
 FEM — Fachblatt der Eisen und Metallarbeiter. Budapesta
 Fr. — Freiheit. Budapesta.
 GT — Gazeta Transilvaniei. Brașov.
 Gtb — Gutenberg. Budapesta.
 Kf — Kőfaragó. Budapesta
 Lum — Luminătorul. Timișoara.
 Lumea Nouă. București.
 MHK — Munkás Héti Kronika. Budapesta.
 Nsz — Népszava. Budapesta.
 NSz.N. — Népszava Naptár.
 NZ — Neue Zeit. Budapesta.
 Der Osten. Budapesta.
 SCIC — Studii și cercetări de istorie contemporană.
 SF — Schneider Fachblatt. Budapesta.
 St — Der Steinmetz. Budapesta.

- Sz Sz — Szabok Szaklapja. Budapesta.
TR — Telegraful Român. Sibiu.
Trib — Tribuna. Sibiu
Trib. P. — Tribuna Poporului. Orăștie.
TZ — Temesvarer Zeitung.
Typ — Typographie. Budapesta
U Nsz — Uj Népszava. Budapesta.
VFSz — Vas- és Fémmunkások Szaklapja. Budapesta.
Vst — Volksstimme. Budapesta.
VU — Vasárnapi Ujság. Budapesta.
Vw — Volkswille—Timișoara.

ALEXANDRU PORȚEANU

TIPĂRITURI CARAȘ-SEVERINENE

(1968—1972)

În intenția editorului și a celui care l-a întocmit, prezentul indice bibliografic are în primul rînd valoare informativă. Pe lângă orientarea cititorului asupra profilului activității editoriale din Reșița, bibliografia de față se vrea un bilanț jubiliar la împlinirea primei jumătăți de deceniu de la constituirea județului Caraș-Severin, moment care, cu cinci ani în urmă, a declanșat, ca și în celelalte unități administrativ-teritoriale apărute după arondarea din 1968, o serie de energii a căror valorificare nu-și avea pînă la acea dată un cadru organizatoric favorabil. Fără îndoială că elementul hotărîtor în stabilirea profilului specific al acestui județ nou de pe harta Banatului îl constituie unitățile economice și industriale reprezentative de pe cuprinsul său, celor existente pînă în 1968 adăugîndu-li-se noi obiective aflate în construcție sau puse deja în funcțiune. S-au fixat principalele direcții de dezvoltare a agriculturii în județ, fiind prospectate în același timp și numeroasele posibilități pe care le are dezvoltarea în perspectivă a turismului în Munții Banatului. În municipiul Reșița au început să prindă contur prevederile schiței de sistematizare imediată și în perspectivă.

În acest context, munca de cercetare științifică, creația artistică și activitatea cultural-educativă de masă s-au dezvoltat cu mult peste ceea ce exista pînă în 1968. Înființarea, la Reșița, a unor instituții culturale de nivel județean și stabilirea aici a forurilor județene ale organizațiilor politice, de masă și obștești au creat condiții pentru afirmarea unei *activități editoriale* ce contribuie substanțial la conturarea și afirmarea specificității spirituale a județului Caraș-Severin. Transformarea muzeului local din Reșița în muzeu județean, cu secții de arheologie, istoria mineritului, metalurgiei și construcțiilor de mașini, a prilejuit acestei instituții dezvoltarea intensivă și extensivă a cercetărilor, în colaborare cu Muzeul Transilvaniei și cu Institutul de istorie și arheologie al Academiei, filiala Cluj. Șantierelor deschise la Gornea, Pescari, Pojejena, Dalboșeț sau Ilidia au fost adevărate pietre de încercare pentru specialiștii Muzeului județean din Reșița, iar rezultatele acestor campanii, concretizate în secția de arheologie a expoziției de bază, în rapoarte de săpături și comunicări științifice, au atras atenția specialiștilor din întreaga țară.

Dovada creditului științific acordat acestei instituții o constituie numărul mare de colaboratori care și-au încredințat lucrările pentru a fi cuprinse în *Banatica*, publicație științifică ce nu poate fi trecută cu vederea de nici un cercetător al istoriei materiale, sociale și economice a acestor meleaguri.

Bibliografia trecutului și prezentului industrial al județului s-a îmbogățit cu lucrări valoroase în anul bicentenarului uzinelor din Reșița și la aniversarea fabricii din Oțelul Roșu. Acestor contribuții, de o elevată ținută științifică, cu un mare număr de informații și interpretări de ordin istoric, li se adaugă lucrări de geografie economică și de agricultură, un catalog selectiv de documente privind mișcarea comunistă și muncitorească din Caraș-Severin, lucrări social-politice și de popularizare a realizărilor și perspectivelor județului. Mai amintim aici monografiile unor formații artistice sau despre unele personalități ale vieții culturale din Banat, precum și culegerile din creația poezilor caraș-severineni, volumele de folclor literar, muzical și coregrafic. De o apreciere deosebită se bucură cercetările filologice ca și reeditarea parțială a volumului selectiv din creația condeierului Tata Oancea. Pentru cine va încerca să reconstituie, peste ani, fenomenul vieții culturale și științifice din Caraș-Severin, de o reală valoare vor fi paginile cotidianului *Flamura* și ale suplimentelor sale periodice, sau buletinele multiplicat ale Casei corpului didactic și ale cenaclului literar „Semenicul“.

Toate aceste izbinzi ale tiparului la Reșița, ciștiguri sigure în planul valorificării actului de creație sau al cercetării științifice, sînt privite de specialiști cu încredere și apreciate ca un început promițător. Fiind o dovadă a descentralizării cercetării științifice și reușind să se plaseze dincolo de provincialism, fenomenul editorial din Reșița ultimilor cinci ani se încadrează, așa cum remarcă academicianul Al. Graur, în procesul mai larg „de afirmare în munca de cercetare a unor centre noi, alături de cele cărora, prin tradiție ne obișnuisem să le recunoaștem un fel de monopol al preocupărilor științifice de prestigiu“ (*România literară*, III/1970, nr. 20/84, p. 14; V/1972, nr. 37, p. 11; 52, p. 7).

Intrucît majoritatea titlurilor semnalate în cele ce urmează au apărut într-un tiraj restrîns, fiind utilizate mai ales pentru schimburi de publicații și pentru dotarea unităților de cultură din județ, ele nu au circulat prin rețeaua de desfacere a cărții, ceea ce le predispune la o dispariție relativ timpurie. Cuprinderea lor în paginile volumului *Banatica*, sub forma unei bibliografii generale de titluri are rostul de a le face cît mai cunoscute, dar și de a le consemna în vederea constituirii, pe lângă Muzeul județean din Reșița, a unei colecții de tipărituri locale în cadrul viitoarei secții de istorie a culturii pe aceste meleaguri. Deși la prima vedere nu au nimic comun cu profilul culegerii *Banatica*, multe dintre titlurile prezentei bibliografii sînt nu numai documente, pentru viitorime, ale vieții economice, sociale și culturale din județ, ci conțin, în numeroasele articole din presă și în unele capitole ale lucrărilor citate (mai ales ale monografiilor), suficiente date de istorie propriu-zisă.

I. PUBLICAȚII*

A. Organe de presă

- * * * *Energia*. Organ al Comitetului de partid și al Comitetului sindicatului din U.C.M. Reșița. [februarie 1965 — decembrie 1969]. (A apărut o dată pe săptămână).
- * * * *Flamura*. Organ al Comitetului județean Caraș-Severin al P.C.R. și al Consiliului popular județean. (Serie nouă, începînd cu 28 februarie 1968. În primii doi ani apare săptămînal, iar după 30 aprilie 1970 devine cotidian. Continuă mai vechiul „Flamura roșie“, al cărui prim număr a apărut la 30 decembrie 1948, ca săptămînal, și de două ori pe săptămînă din 1951 pînă în decembrie 1964).
- * * * *Siderurgistul*. Organ al Comitetului de partid și al Comitetului sindicatului din C.S. Reșița. [februarie 1965 — decembrie 1969]. (A apărut săptămînal).

B. Suplimente

- * * * *Caraș-Severinul*. Supliment social-politic și cultural al ziarului „Flamura“. Reșița, [nr. 1] iulie, 1972, 24 p. [20 p.] (Ediție îngrijită de: Timotei Jurjică și Nicolae Sirbu. Fotografii: Ion Cardoș); nr. 2, decembrie, 1972. 24 p. (20 + 4 p. reclamă). (Ediție îngrijită de: Pavel Popa. Au colaborat: Ion Crișan și Gh. Jurma. Fotografii: Ion Cardoș, Viorica Păiș, Constantin Gruiescu).
- * * * *Împliniri*. Supliment social-cultural al ziarului „Flamura“, [Reșița, 1969]. 20 p.

C. Foi volante

- * * * *Conștiința*. Foaie volantă editată de Consiliul județean al sindicatelor Caraș-Severin. 4 p. (Apariție singulară: octombrie 1972. Realizată de Ion Hurtupan).

* Fiind vorba de un număr redus de titluri, în prezenta bibliografie nu a fost posibilă respectarea întru totul a criteriilor clasificării zecimale care stă la baza împărțirii tematice a lucrărilor într-o bibliografie generală. Derogările constau în eliminarea diviziunilor și subdiviziunilor din cadrul celor nouă grupe folosite în prezent. Cu puține excepții (în cazul culegerilor de studii și la volumele cu profil mixt ce puteau fi cuprinse în mai multe subdiviziuni), capitolele prezentei bibliografii corespund, în mare, clasificării sistematice a bibliografiei generale, după cum urmează: I = 07, II = 3, III = 5, IV = 6, V = 7, VI = 8, VII = 9.

- * * * *Foaie volantă* editată de Comitetul de partid și Consiliul oamenilor muncii din Combinatul siderurgic Reșița. 4 p. (Nedată; cu apariție ocazională).
- * * * *Viața spitalului*. Foaie volantă editată de Comitetul de partid și Comitetul sindicatului din unitățile sanitare din Caransebeș, cu sprijinul Comitetului orașenesc de partid Caransebeș. 4 p. (Nedată; apare ocazional).

D. Buletine

- * * * *Buletin de informare* al Casei corpului didactic a județului Caraș-Severin. [Multiplicat. Uz intern. Reșița]. Anul I(1971), nr. 1—3; anul II (1972), nr. 1—17. (Pe lângă numărul curent al fiecărei luni, în 1972 au apărut ediții speciale după cum urmează: pentru consfăturile profesorilor stagiați de limba română — nr. 2, 6, 9 — pentru consfăturile de lucru cu profesorii de educație fizică — nr. 12 — etc.).
- * * * *Buletinul oficial al Consiliului popular al județului Caraș-Severin*. [Reșița]. Anul I (1968) — V (1972). (Consiliul popular al județului Caraș-Severin. Buletinul apare de șase ori pe an. Primul număr a fost scos în lumina februarie-aprilie 1968).

II. LUCRĂRI SOCIAL-POLITICE

A. Albume; lucrări de popularizare

- * * * *Bocșa pe verticala înnoirilor*. Bocșa, 1972. 24 p. (Comitetul județean Caraș-Severin al Partidului Comunist Român. Secția propagandă).
- * * * *25 de ani de mărețe înfăptuiri — Caraș-Severin*. [Reșița, 1969]. (Album editat sub îngrijirea Secției de propagandă a Comitetului județean Caraș-Severin al P.C.R.)
- * * * *Innoiri profunde în județul Caraș-Severin* [Reșița, 1969]. 46 p. (Comitetul județean de partid Caraș-Severin).
- * * * *Județul Caraș-Severin în anii cincinalului 1966—1970*. [Reșița, 1971]. 64 p. (Comitetul județean Caraș-Severin al P.C.R.).
- * * * *Orașul Caransebeș în anii cincinalului 1966—1970*. [Reșița, 1971]. 18 p. (Redactor: A. Stepan, Partidul Comunist Român, Comitetul județean Caraș-Severin. Secția de propagandă).
- * * * *Orașul Moldova Nouă pe coordonatele cincinalului 1966—1970*. [Reșița, 1971]. 46 p. (Redactor: Moise Țuțuianu. Partidul Co-

munist Român, Comitetul județean Caraș-Severin. Secția de propagandă).

- * * * *Orașul Oțelul Roșu în anii cincinalului 1966—1970* [Reșița], 1971. 26 p. (Comitetul județean Caraș-Severin al P.C.R.).
- * * * *Uzina de construcții de mașini Reșița — România*. [Reșița, 1971]. 180 p. (Album în limbile: română, franceză, engleză, germană și rusă. Grupul de uzine Reșița. U.C.M. Reșița).

B. Învățămînt

- * * * *Școala fără ziduri*. Culegere de lucrări editată în cinstea celei de a 25-a aniversări a proclamării Republicii. Reșița, 1972. 124 p. (Casa corpului didactic a județului Caraș-Severin. Volumul cuprinde, în rezumat, lucrările simpozionului „Școala fără ziduri”, care s-a desfășurat la Reșița, în zilele de 27 și 28 noiembrie 1971).

C. Diverse

- * * * *Aspecte privind normarea muncii în cooperativele agricole de producție*. [Reșița], 1970. 32 p. (Întocmit: ing. Caius Grăgulescu de la C.A.P. Căvăran, ing. Dumitru Lupșan de la Casa agronomului. Direcția agricolă a județului Caraș-Severin. Casa agronomului).
- Cioată, Trifon, Fabian, Francisc V., Tuțuianu, Moise: *Gospodărirea judicioasă a metalului*. [Reșița], 1968. 38 p. + 16 planșe. (Din experiența muncii politice de masă desfășurată de organizațiile de partid din întreprinderile industriale ale județului Caraș-Severin. Broșură editată de Secția de propagandă și agitație a Comitetului județean Caraș-Severin al Partidului Comunist Român. Coperta: Comisarschi P., Galiș, P.).
- * * * *În sprijinul lectorilor de la învățămîntul agrozootehnic*. [Reșița, f.a.]. 52 p.
- * * * *Munca politică în sprijinul realizării sarcinilor de producție*. Din experiența organizațiilor de partid din întreprinderile industriale și unitățile socialiste din agricultură. [Reșița], 1971. 36 p. (Partidul Comunist Român, Comitetul județean Caraș-Severin. Secția de propagandă. Foto: I. Mato și O. Anichitei. Coperta: Petru Galiș).

III. INDUSTRIE. AGRICULTURĂ

A. Industrie*

- * * * *Construcția de mașini.* Organ al Ministerului Industriei Construcțiilor de Mașini și al Consiliului Național al Inginerilor și Tehnicienilor din Republica Socialistă România. Anul XXIII, număr jubiliar, septembrie, 1971. (U.C.M. Reșița. 1771—1971. Aniversarea bicentenarului Uzinelor din Reșița).

B. Agricultură

- * * * *Concluzii privind sporirea producției de grâu în județul Caraș-Severin.* [Reșița], 1971. 88 p. (Direcția generală a agriculturii, industriei alimentare, silviculturii și apelor, Caraș-Severin. Casa agronomului).
- * * * *Cultura mărului în bazinele pomicole ale județului Caraș-Severin.* Casa agronomului. [Caransebeș], 1970. 100 p. (Lucrarea a fost întocmită de un colectiv format din: ing. P. Vișescu, ing. D. Lupșan, ing. St. Cațavela, ing. N. Mutașcu. Direcția agricolă a județului Caraș-Severin. Stațiunea experimentală Geoagiu, Județul Hunedoara).
- * * * *Din experiența cooperativei agricole de producție Zăgujeni în dezvoltarea pomiculturii ca ramură aducătoare de venituri bănești.* [Reșița], 1969. 20 p. (Comitetul județean Caraș-Severin al P.C.R. Secția de propagandă. Direcția agricolă județeană Caraș-Severin).
- Oprea, St. C. V. (prof. emerit dr. doc.), Vișescu, Petru: *Stadiul actual al cercetărilor și rezultatelor obținute privind ameliorarea solurilor acide prin folosirea amendamentelor calcaroase.* [Reșița, 1972]. 48 p. (Direcția generală a agriculturii, industriei alimentare și apelor Caraș-Severin. Casa agronomului. Institutul agronomic Timișoara).
- * * * *Pomicultura Cooperativei agricole de producție din Rudăria în plină dezvoltare.* [Reșița], 1969. 10 p. (Pliant. Direcția agricolă județeană Caraș-Severin. Casa agronomului).
- * * * *Programul privind îmbunătățirea și dezvoltarea sericiculturii în perioada 1972—1975 și pînă în 1980 în județul Caraș-Severin.* [Reșița, 1972]. 16 p. (Partidul Comunist Român, Comitetul județean Caraș-Severin. Secția propagandă. Consiliul popular

* Pentru acest capitol vezi și lucrările cuprinse la II A, respectiv VII A 2.

al județului Caraș-Severin. Direcția județeană a agriculturii, industrie alimentare și apelor).

- * * * *Sfaturi pentru creșterea oilor în lumina „Programului județean de dezvoltare a zootehniei în perioada 1972—1975“*. [Reșița, 1972]. 22 p. (Redactat: ing. D. Lupșan. Editat în cinstea Conferinței Naționale a Partidului Comunist Român și a celei de a XXV-a aniversări a Republicii. Direcția generală pentru agricultură, industria alimentară și ape a județului Caraș-Severin. Casa agronomului).

IV. ARTĂ

A. Artă populară

- Birău, Ilie: *Lung e drumul Dunării*. Folclor poetic din Valea Dunării de la Berzasca la Moldova Nouă. Reșița, 1972. 338 p. (Comitetul de cultură și educație socialistă al județului Caraș-Severin. Centrul județean de îndrumare a creației populare și a mișcării artistice de masă. Copertă și viniete [!]: Vasile Pinte. Fotografii: Ilie Birău, Ioan Dittrich).
- Jompan, Aurelia, Jompan, Dumitru: *Portul popular din Caraș-Severin. I. Găteala capului la femei în Valea Bistrei*. 36 p. + 54 planșe cu motive ornamentale și 22 fotografii. [La pp. 31—35], glosar al termenilor dialectali]. Comitetul pentru cultură și educație socialistă al județului Caraș-Severin. Centrul județean de îndrumare a creației populare și a mișcării artistice de masă).
- Munteanu, Ion, Lațcu, Afilon: *Folclor coregrafic din văile Timișului și Bistrei*. Reșița, 1971. 328 p. (Centrul de îndrumare a creației populare și a mișcării artistice de masă al județului Caraș-Severin. Coperta: Bebe Cojocar. Cartografia Adrian Maer. Tehnoredactare și prezentare grafică: Maria Marinescu).
- * * * *Sus pe Semenici*. Culegere de coruri îngrijită de Ion Făgeanu și Gheorghe Dobreanu. [Reșița], 1970. 94 p. (Comitetul pentru cultură și artă al județului Caraș-Severin. Casa creației populare).
- Ursu, Nicolae: *Cîntece și jocuri populare bănațene din comuna Naidăș (Caraș) Banat*. 128 melodii cu texte [Reșița], 1969. 1800 p. (Comitetul pentru cultură și artă al județului Caraș-Severin. Casa creației populare).

B. Monografii (despre oameni de artă, instituții sau formații artistice).

- Crișan, Ion: *Corul din Vărădia*. Reșița, 1972. 68 p. + 19 p. reproduceri. (Comitetul județean pentru cultură și educație socialistă. Cen-

trul de îndrumare a creației populare și a mișcării artistice de masă Caraș-Severin).

Crișan, Ion: *Teatrul din Oravița (1817—1967)*. Reșița, 1968. 240 p. Cuvînt înainte semnat de I. D. Suciuc (Comitetul pentru cultură și artă al județului Caraș-Severin. Casa județeană a creației populare. Coperta: Vasile Pinteau).

Crișan, Ion: *Un secol de cîntare muncitorească în Reșița (1872—1972)*. Reșița, 1972. 176 p. (Casa de cultură a sindicatelor din Reșița. Coperta: Petru Galiș. Reproduseri foto: Iosif Waczulik, Ioan Cardoș, Reinhold Stanzl).

Jompan, Dumitru: *Timotei Popovici (1870—1950)*. Contribuții la istoria muzicii bănățene. Reșița, 1970. 34 p. + 96 p. anexe (catalogul creației lui Timotei Popovici, scurtă privire rezumativă asupra vieții și activității lui Timotei Popovici, viața și activitatea lui Timotei Popovici, în imagini. Volum publicat cu ocazia împlinirii a o sută de ani de la nașterea compozitorului. Redactor: Mihail Deleanu. Comitetul pentru cultură și artă al județului Caraș-Severin. Casa județeană a creației populare).

* * * 150 *de ani de teatru amator în Oravița*. [Reșița, 1968]. 48 p. (Caiet de sală cuprinzînd salaturile adresate formației sărbătorite. Semnează, printre alții: Gheorghe Leavu, Victor Eftimiu, Costache Antoniu, I. Ciurea, Marietta Sadova, Ioan Massoff, Al. Jelebeanu. Comitetul pentru cultură și artă al județului Caraș-Severin. Casa județeană a creației populare).

* * * *Teatrul de stat Reșița. 20 de ani de activitate 1949—1969*. [Reșița, 1969]. 48 p.

C. Cinematografie

* * * *Curierul cineastului amator*. [Reșița, iunie, 1972]. 6 p. (Redactor responsabil: Ion Hurtupan. Editat de Consiliul județean al sindicatelor).

* * * *Ecran* [Reșița. Nr. 1 (decembrie, 1970. 16 p.); nr. 2 (ianuarie 1971. 16 p.); nr. 3 (februarie, 1971. 16 p.)]. (Redactor: Ana Jurjică. Întreprinderea cinematografică a județului Caraș-Severin).

D. Diverse

* * * *Tradiție și contemporaneitate*. Comunicări prezentate la sesiunile și simpozioanele organizate de Comitetul pentru cultură și artă al județului Caraș-Severin și Casa creației populare. Reșița, 1969. 160 p. (Redactor: Mihail Deleanu. Comitetul pentru cultură și artă al județului Caraș-Severin. Casa creației populare. Coperta și tehnoredactor: Timotei Jurjică).

V. FILOLOGIE. LINGVISTICĂ

Ioniță, Vasile: *Glosar toponimic Caraș-Severin*. Reșița, 1972, 90 p. (Casa corpului didactic a județului Caraș-Severin. Coperta: Nicolae Lengher).

* * * *Studii de limbă, literatură și folclor*. [Vol. I]. Reșița, 1969. 222 p. Vol. II. Reșița, 1971, 356 p., 1 hartă. (Societatea de științe filologice din R.S.R. Filiala Reșița. Comitetul pentru cultură și educație socialistă al județului Caraș-Severin. Coperta: Petru Galiș).

VI. LITERATURA

A. Volume

(personale și colective)

Bellu, Pavel: *Iancu și pajura. Capul din fîntînă* — piese într-un act —. Reșița, 1972. 88 p. (Redactor: Petru Oalld. Comitetul pentru cultură și educație socialistă al județului Caraș-Severin. Centrul județean de îndrumare a creației artistice de masă. Coperta: Vasile Pop Silaghi).

* * * *Cîntece solare*. Culegere de versuri a (!) elevilor din municipiul (!) Reșița îngrijite (!) de M. Todor și P. N. Dolîngă. Reșița, 1970. 80 p. (Profesori consultanți: M. Mihailovici, P. Călin și P. Galiș. Ilustrația grafică: Beică Pavel, Fischer Francisc, Resteanu Ion, Lemeș Cristian, elevi ai Școlii populare de artă).

* * * *Desprinderi*. Caiet de poezie editat de Consiliul județean al sindicatelor Caraș-Severin. Reșița, 1969. 84 p. (Redactor: George Suru. Coperta și tehnoredactor: Timotei Jurjică).

* * * *Interferențe*. Culegere de versuri. Reșița, 1969. 104 p. (Redactor: Iosif Scherfer. Prefață de Ion Arieșanu. Comitetul pentru cultură și artă al județului Caraș-Severin. Casa județeană a creației populare. Coperta: Petre Galiș).

Oancea, Petru E. (Tata Oancea): *Anotimpuri*. Antologie întocmită de Mihail Deleanu și Iosif Scherfer, cu un glosar de Vasile Ioniță. Reșița, 1970. 334 p. (Cu ocazia împlinirii a patru decenii de la apariția primului număr al revistei „Vasiova”. Comitetul pentru cultură și artă al județului Caraș-Severin. Casa creației populare. Coperta: Bebe Cojocar).

* * * *Pași spre adolescență*. [Culegere din creația literară a pionierilor].

- Reșița, 1969. 52 p. (Organizația pionierilor din Republica Socialistă România, Consiliul județean Caraș-Severin).
- * * * *Prinos...* Caiet de literatură al cenaclului „Semenicul”. Reșița, 1971. 128 p. (Postfață: Gh. Jurma. Comitetul municipal pentru cultură și artă. Casa de cultură a sindicatelor Reșița. Ilustrații: Radu Țiganetea. Prezentare grafică: Mariana Marinescu).
- * * * *Ritmuri din Țara lui Iovan Iorgovan*. Culegere de versuri din creația membrilor cercurilor și cenaclurilor literare din județul Caraș-Severin, îngrijită de Petru Oalld. Prefață de Pavel Bellu. Reșița, 1970. 266 p. (Comitetul pentru cultură și artă al județului Caraș-Severin. Casa creației populare. Coperta de: Petru Comisarschi).
- * * * *Vibrații*. [Culegere din versurile creatorilor literari din județ]. Reșița, 1971. 68 p. (Redactor Petru Oalld. Comitetul pentru cultură și artă al județului Caraș-Severin. Casa județeană a creației populare. Ilustrații: Petru Galiș).

B. Caiete

(de literatură, artă și cultură)

- * * * *Ecou*. Caiet de creație nr. 1. [Multiplicat]. Reșița, decembrie, 1969. 32 p. Redactori responsabili: C. Brîndușoiu, N. Spiridoneanu. (Cenaclul literar „Semenicul” de pe lângă Casa de cultură a sindicatelor din municipiul Reșița).
- * * * *Semenicul*. Caiet de literatură, artă și cultură. [Multiplicat]. [Anul I (1971), nr. 1] — II (1972), nr. 6 (9). (Colectiv de redacție: Gh. Jurma, redactor șef, Constantin Brîndușoiu, Nicolae Irimia. Casa de cultură a sindicatelor Reșița. Cenaclul literar „Semenicul”).
- * * * *Semenicul*. Caiet de literatură, artă și cultură a Cenaclului literar „Semenicul” Reșița. [Reșița, decembrie], 1972. 64 p. (Redactor responsabil: Gheorghe Jurma. Editat de Comitetul municipal de cultură și educație socialistă și de Casa de cultură a sindicatelor Reșița).

VII. ISTORIE. GEOGRAFIE

A. Istorie

1. Culegere de studii și documente

- * * * *Banatica*. [Vol. I]. Reșița, 1971. 416 p. (Comitetul de cultură și educație socialistă al județului Caraș-Severin. Muzeul județean Reșița. Coperta: Ioan Cardoș).

- * * * *File de istorie.* Culegere de comunicări și referate privind mișcarea comunistă și muncitorească din județul Caraș-Severin. [Reșița, f.a.]. 236 p. (Colectivul de redacție: Constantin Brătescu, Alexandru Horvath, Adrian Stepan. Editat de Secția de propagandă a Comitetului județean Caraș-Severin al P.C.R. Coperta: Erika Cercega).
- * * * *Mărturii.* Catalog de documente privind mișcarea comunistă și muncitorească din județul Caraș-Severin. [Caransebeș], 1971. 32 p. (Editat de Secția de propagandă a Comitetului județean Caraș-Severin al P.C.R. și Filiala Arhivelor Statului din Caransebeș. La întocmirea catalogului au colaborat: Brătescu Constantin, Horvath Alexandru, Gherga Cornel, Farkas Walter, Pop Ana, Gămănescu Ștefan).
- * * * *200 ani de construcții de mașini la Reșița. 1771—1971.* Vol. I. [textul monografiei și tabelul salariaților], 404 p.; vol. II [ilustrațiile textului din volumul I], 413 reproduceri. Reșița, 1971. (Uzina de construcții de mașini. Foaia de titlu cuprinde și numele autorilor care au elaborat diferitele capitole ale monografiei).
- Fabian, F. V.: *Memento al istoricului și dezvoltării metalurgiei bănățene.* [Reșița], 1971. 84 p. (Lucrare editată de Centrala siderurgică Reșița).

2. Monografii

- * * * *Două secole de siderurgie la Reșița.* [Reșița, 1971]. 286 p. + 48 planșe. (Coordonatori științifici: prof. S. Bellu și ing. A. Ieremia. Cuvânt înainte de prof. C. Daicoviciu. Combinatul siderurgic Reșița).
- Mărgan Serafin, Popescu Dan, Mărgan Silvia: *Studiu monografic. Uzina Oțelul Roșu, 1796—1971.* [Oțelul Roșu], 1971. 192 + XII p.
- * * * *Reșița — istorie și contemporaneitate.* Reșița, 1971. 352 p. (Sub redacția: Prof. univ. dr. I. Zahiu, conf. univ. dr. D. Mareș, conf. univ. ing. T. Cocîrlă. Comitetul municipal Reșița al Partidului Comunist Român).

B. Geografie

- Ardeleanu, V., Herșcovici O., Lăzărescu Gh.: *Valea Rusca.* Reșița, 1968. 32 p.
- Bizerea, Marius: *Ghidul județului Caraș-Severin.* [Reșița], 1971. 136 p. + 8 hărți. (Consiliul popular al județului Caraș-Severin. Oficiul județean de turism).

- * * * *Ghidul municipiului Reșița*. [Reșița, 1971.] 36 p. (Coordonatorii lucrării: ing. Teodor Turcu și F. V. Fabian. Ilustrația foto: Ion Mato).

MIHAIL DELEANU

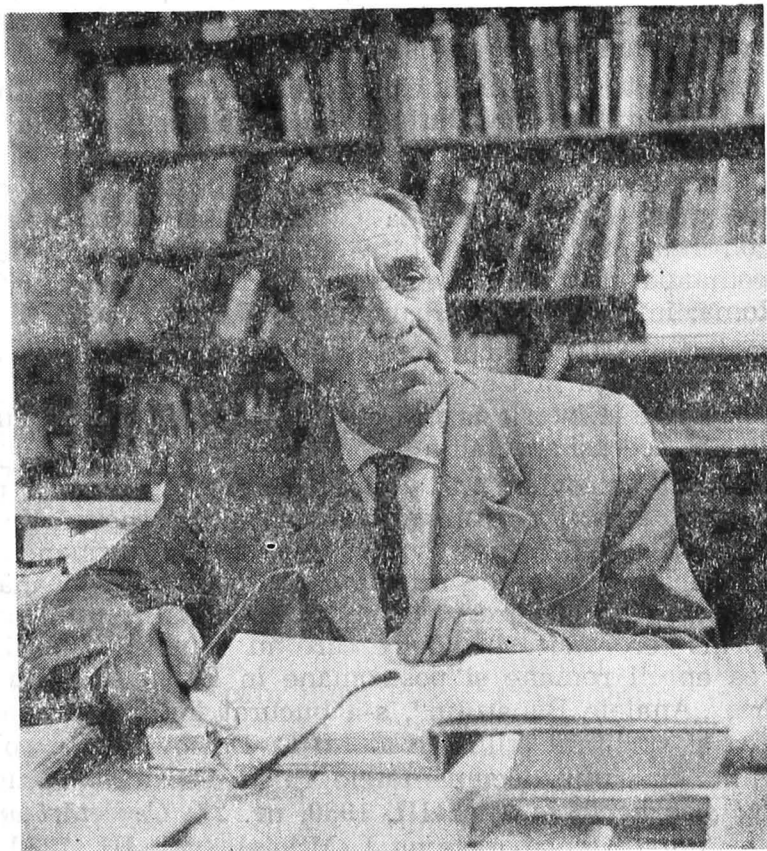
CARAȘ—SEVERINER VERÖFFENTLICHUNGEN

(Zusammenfassung)

Vorliegende Bibliographie umfasst die in den letzten fünf Jahren, seit dem Bestehen des Kreises Caraș-Severin, erschienenen Veröffentlichungen. Die in dieser Zeitspanne gebotenen Bedingungen hatten eine rege und vielseitige publizistische Tätigkeit als Folge.

Die meisten in der Bibliographie angeführten Veröffentlichungen, beziehen sich auf die industrielle, gesellschaftliche und kulturelle Tätigkeit aus dem Kreis Caraș-Severin, von einst und jetzt.

ACAD. C. DAICOVICIU

În 27 mai 1973, la Cluj, s-a stins din viață fulgerător Acad. Prof. C. Daicoviciu.

Născut la 1 martie 1898 în comuna bănățeană Căvăran (jud. Caraș-Severin), din părinți învățători, C. Daicoviciu și-a început studiile în satul natal, continuându-le cu strălucire în liceele din Lugoj și Caransebeș. Încă de pe băncile liceului s-a manifestat inteligența deosebită și dorința de cunoaștere a tânărului, pentru care istoria neamului a constituit încă de atunci obiectul unei atenții deosebite.

Studiile universitare le-a urmat între 1918—1922 la Universitatea din Cluj, obținând licența cu calificativul „magna cum laude” în specialitatea

filologie clasică. Printre cei mai de seamă dascăli care i-au îndrumat pașii, un loc însemnat revine profesorului J. Csengeri. Încă de atunci C. Daicoviciu s-a dovedit un latinist de frunte stăpînind limba lui Cicero și Seneca la perfecție, vorbind-o curent. Anii nu au făcut decît să lărgească această cunoaștere, încît viitorul savant se impune în lumea științifică internațională ca unul dintre cei mai competenți cunoscători ai graiului și culturii latine. Vastele cunoștințe clasice dobîndite în timpul studiilor, îmbinate cu interesul crescînd și pasiunea pentru arheologia romană, vor fi temeiurile activității ulterioare depuse pentru lămurirea unor probleme fundamentale ale istoriei vechi a neamului.

Numit la 1 martie 1921 practicant la Institutul de Arheologie și Numismatică al Universității din Cluj, C. Daicoviciu a beneficiat de îndrumarea eminentului om de știință Vasile Bogrea, pe care l-a considerat tot timpul vieții sale ca unul dintre maeștrii săi. În 1924 preia conducerea săpăturilor de mare amploare de la Ulpia Traiana (Sarmizegetusa), pe care le va continua pînă în 1936. Între 1925—1927 capacitățile sale deosebite îl recomandă ca unul dintre cei mai străluciți elevi ai Școlii române din Roma, întemeiată și îndrumată de Vasile Pârvan.

Întors în țară, C. Daicoviciu este numit la 1 aprilie 1928 asistent la catedra de istorie antică la Universitatea din Cluj, obținînd în 1930 doctoratul în arheologie și istorie antică cu calificativul „magna cum laude”, apoi docentura în aceeași specialitate.

Bănățeanul C. Daicoviciu nu a uitat niciodată ținuturile natale, închinînd trecutului acestei regiuni numeroase din preocupările și activitățile sale. Între 1929—1940 a activat și colaborat în permanentă cu Muzeul Bănățean și „Societatea de arheologie și istorie bănățeană” al cărei membru era. Împreună cu directorul de atunci al muzeului, Ioachim Miloia, a întreprins cercetări arheologice care au adus contribuții deosebite la cunoașterea epocii romane și postromane în Banat. Revista muzeului din Timișoara, „Analele Banatului”, s-a bucurat în timpul apariției sale de colaborarea și sprijinul științific al lui C. Daicoviciu. În coloanele ei au văzut lumina tiparului documentatele studii de istorie veche a Banatului: *Banatul și arheologia*, (vol. III, 1930, nr. 27; *Cercetări arheologice în Banatul de Sud* (în colaborare cu I. Miloia), (vol. III, 1930, nr. 4) și altele.

Paralel cu activitatea desfășurată în țară, a întreprins între 1929—1932 călătorii de studii și documentare în Austria, Germania, Franța, Grecia și Ungaria, unde a avut un rodnic schimb de opinii cu specialiștii în istoria antică și arheologie.

Între 1932—1938 a activat în calitate de conferențiar de Antichități și Epigrafie la Universitatea din Cluj, iar între 1938—1948 ca profesor titular de Arheologie și Preistorie la aceeași Universitate; din 1949 a fost șeful catedrei de Istorie a României; decan al Facultății de Litere și Filozofie a Universității din Cluj—Sibiu în anii 1940—1941 și 1945—1946. La 1 ianuarie 1957 a fost numit rector al Universității „Victor Babeș”, iar de

la 1 iulie 1959 pînă în octombrie 1968 rectorul Universității „Babeș—Bolyai” din Cluj.

Paralel cu cariera didactică universitară a îndeplinit pe rînd diferite atribuțiuni strîns legate de activitatea sa profesională și științifică. Între 1921—1940 a fost secretar al Comisiunii Monumentelor Istorice, Secția Transilvania, calitate în care pe lîngă munca de coordonare a săpăturilor arheologice și de supraveghere a monumentelor istorice din Transilvania, a adus o contribuție însemnată la publicarea *Anuarului* aceleiași Comisiuni între anii 1926—1938. Timp de mai mulți ani C. Daicoviciu a desfășurat o rodnică activitate ca secretar și membru al colegiului de conducere, apoi ca director al Institutului de Studii Clasice al Universității din Cluj. Strădaniilor sale i se datorește apariția prestigioasei reviste de istorie și filologie clasică, *Anuarul Institutului de Studii Clasice*, între 1928—1948.

Cu un zel și o grijă neconținută s-a aplecat asupra organizării Muzeului de Antichități din Cluj, a îmbogățirii patrimoniului acestuia cu piese de mare valoare, rezultate în parte din săpăturile pe care le-a condus. În același timp a acordat o atenție deosebită înjghebării și dezvoltării bibliotecii de specialitate a Institutului de Studii Clasice.

De la înființarea Institutului de Istorie din Cluj, în 1949, pînă în 1970, a fost directorul acestuia, funcție pe care a menținut-o și după ce Institutul de Istorie și Arheologie a fost reorganizat în cadrul Academiei de Științe Sociale și Politice; în același timp a fost vicepreședintele acestui înalt for științific.

Continuînd preocupările mai vechi de valorificare a patrimoniului muzeal existent și de îmbogățire a colecțiilor, C. Daicoviciu poate fi considerat printre ctitorii Muzeului de istorie al Transilvaniei din Cluj reorganizat ca Instituție deosebită în anul 1963. Aceleiași inițiative i se datorează și apariția, odată cu înființarea Muzeului, a buletinului *Acta Musei Napocensis*, anuar care pune în circuitul științific materialul din patrimoniul muzeal și rezultatele cercetărilor întreprinse de muzeografi, ca și de colaboratori de la Institutul de Istorie și Arheologie, de la Universitate și din afară. Pînă în prezent au apărut din această prestigioasă publicație 10 volume (vol. X, 1973), înmănunchind studii, articole, note și discuții de la istoria străveche a patriei pînă la cea contemporană.

Eminent om de știință, C. Daicoviciu s-a impus în cercurile de specialitate din țară și de peste hotare printr-o activitate științifică prodigioasă și multilaterală ca arheolog, epigrafist, filolog și istoric al antichității. Un loc central în activitatea sa științifică au ocupat săpăturile, cercetările și recunoașterile arheologice. Între anii 1924 și 1936 a condus săpăturile de la Ulpia Traiana (Sarmizegetusa), pentru a căror rezultate deosebite a fost încununat în 1932 cu Premiul Academiei Române; între 1937—1939 a efectuat recunoașteri pe limesul de nord-vest al Daciei, întreprinzînd în același timp săpături la Porolissum. În ultimii 30 de ani preocupările sale arheologice s-au concentrat cu predilecție spre lămurirea culturii materiale și spirituale a geto-dacilor. Pe baza unor recunoașteri preliminare de teren în Munții Orăștiei și pe Valea Sebeșului, în 1939

sînt inițiate săpăturile de la Căpîlna, iar trei ani mai tîrziu se deschide campania de săpături arheologice de la Cetățile dacice din Munții Orăștiei.

În 1949, sub egida Academiei R.P.R. săpăturile sînt reluate cu și mai mare amploare și continuate neîntrerupt cu rezultate spectaculare și revelatoare prin dezvelirea vestigiilor dacice de la Piatra Roșie, Grădiștea de Munte, Blidaru, Costești, Rudele și Fețele Albe. Rezultatele săpăturilor de la Piatra Roșie au format obiectul unei monografii arheologice distinsă în 1950 cu premiul de stat.

Paralel cu cercetările arheologice efectuate personal, C. Daicoviciu a coordonat și supravegheat în permanență atît săpăturile arheologice efectuate de Institutul de Istorie și arheologie și Muzeul de istorie al Transilvaniei din Cluj, cît și de Muzeele din restul Transilvaniei și Banat, iar din 1970 ca președinte al Comisiei Arheologice a Academiei de Științe Sociale și Politice, aducînd o contribuție esențială la elaborarea regulamentului de săpături arheologice, care precizează modul de conducere și efectuare a cercetărilor arheologice, precum și valorificarea științifică și muzeografică a materialului rezultat.

Aprecierea activității savantului C. Daicoviciu peste hotare este ilustrată de participarea la numeroase congrese, conferințe și reuniuni internaționale. Astfel a luat parte, uneori și în calitate de organizator, la congresele de epigrafie greacă și latină de la Roma, Viena, München și altele, la congresele internaționale de filologie clasică „Eirene” și la congresele internaționale ale istoricilor de la Moscova, Varșovia, Budapesta și Lausanne. Prin participările sale și luările de poziție a adus un aport substanțial la clarificarea unor importante probleme și s-a afirmat cu strălucire ca reprezentant al școlii arheologice românești. Prețuirea de care s-a bucurat activitatea științifică a acad. C. Daicoviciu s-a concretizat prin acordarea unor titluri științifice și cooptarea sa în unele comitete istorice internaționale: ca membru corespondent al Institutului Arheologic German din Berlin și membru al „Societății de Studii Latine” din Paris, membru corespondent al Academiei Austriace de Științe, membru în Comitetul Internațional al Istoricilor (CISH), laureat al Premiului Internațional Herder (1968). Ca o consacrare a activității sale științifice pe tărîmul istoriei și arheologiei a fost ales în 1955 membru titular al Academiei R.P.R., iar în 1959 i s-a încredințat președinția secției de științe istorice fiind totodată cooptat în Prezidiul înaltului for științific.

Preocupat fără răgaz de cercetările de specialitate, C. Daicoviciu a înțeles încă din tinerețe să se manifeste în viața publică drept un democrat convins. Ca expresie a convingerilor sale politice îl întîlnim printre semnatarii Memoriului profesorilor universitari pentru ieșirea țării din războiului antisovietic (aprilie 1944). După eliberarea țării s-a alăturat cu elan politicii promovate de P.C.R. deținînd numeroase funcții în aparatul de partid și de stat. Între 1947—1949 a fost pe rînd subsecretar de stat la Ministerul Muncii și Asigurărilor Sociale, la Ministerul Economiei Naționale, apoi ministru adjunct la Ministerul Învățămîntului Public. A fost deputat în Marea Adunare Națională, membru în Comitetul Jude-

tean P.C.R. Cluj, membru al Consiliului de Stat și consilier în Ministerul Învățămîntului.

Meritele științifice și obștești deosebite ale prof. C. Daicoviciu au fost apreciate prin acordarea unor înalte distincții românești și străine: Ordinul Steaua Republicii Socialiste România cl. I, titlul de Erou al Muncii Socialiste și Medalia de aur „Secera și Ciocanul“, Ordinul Muncii, cl. I, Ordinul Meritul Cultural cl. I, titlul de Om de Știință Emerit și Profesor Emerit, Ordinul Lenin, Crucea Meritului Cultural al Republicii Federale Germania și altele.

O lungă și pasionată cercetare a trecutului nostru, în deosebi a poporului dac și al Daciei romane, i-a permis să publice an de an studii și lucrări ale căror date și concluzii constituie un aport substanțial în munca de reconstituire a istoriei patriei noastre. Încă în timpul studiilor de perfecționare de la Roma elaborează și publică în *Ephemeris Daco-romana* două lucrări monografice *Castrimoenium in Latium și Italiciei în Dalmația romană*. Dintre monografiile fundamentale mai amintim: *La Transylvanie dans l'antiquité*, București, 1938, (apărută în trei ediții și în limbile germană și italiană); *Sarmizegetusa (Ulpia Traiana) în lumina săpăturilor*, Cluj, 1938, (2 ediții; reeditată în colecția „Monumente de piatră ale patriei noastre“); *Cetatea dacică de la Piatra Roșie. Monografie arheologică*, București, 1954,; a fost redactor responsabil al vol. I din *Istoria României*; autor și membru în colectivul de redacție al vol. I *Din istoria Transilvaniei*. O bună parte din articole, notele și discuțiile apărute în marea lor majoritate în reviste mai greu accesibile în ultimele patru decenii au fost reeditate în 1970 în „Biblioteca Muzeului de Istorie din Cluj“ sub titlul cuprinzător *Dacica*.

Atît ca om de știință cît și ca profesor și organizator C. Daicoviciu a educat generații întregi de studenți bine pregătiți, a format la Cluj o școală istorico-arheologică, ce a dat atît pentru învățămînt, cît și pentru cercetare și muzeografie oameni pasionați, cu dragoste pentru trecutul îndepărtat al patriei.

Apariția revistei „Banatica“ se datorește în cea mai mare măsură imboldului dat de bănățeanul C. Daicoviciu care a înțeles necesitatea existenței unei publicații, cuprinzînd studii de istorie bănățeană elaborate pe baze științifice la nivel ridicat. Cu erudiția și experiența acumulată în decursul anilor, cu elanul său tineresc, el a fost în calitate de redactor-responsabil mentorul și animatorul publicației noastre. Acest volum menit să omagieze trei sferturi de veac de viață și jumătate de veac de activitate rodnică, îl închinăm cu pietate memoriei marelui fiu al Banatului, prin a cărui dispariție știința istorică românească a pierdut un savant de mare prestigiu și un îndrumător generos.

30 mai 1973

COMITETUL DE REDACȚIE

PRESCURTĂRI BIBLIOGRAFICE

ABRÉVIATIONS BIBLIOGRAPHIQUES

ActaAntArch	= Acta Antiqua et Archaeologica Universitatis Szegediensis.
ActaArchBp	= Acta Archaeologica. Budapest, I (1951) și urm.
ActaMN	= Acta Musei Napocensis. Cluj, I (1964) și urm.
AEM	= Archaeologisch-epigraphische Mitteilungen, Wien, I (1877)—XX (1897).
AIIC	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj, Cluj, I (1958) și urm.
AIIP	= Analele Institutului de Istorie a Partidului. București, I (1955) și urm.
AISC	= Anuarul Institutului de Studii Clasice. Cluj, I (1928)—V (1949).
AJA	= American Journal of Archaeology, New York, ser. I (1885), ser. II, I (1897) și urm.
AnB	= Analele Banatului. Timișoara.
AnnÉp	= Année Épigraphique. Paris.
Apulum	= Apulum. Buletinul Muzeului Regional Alba Iulia. Alba Iulia, I (1939—1943), II (1943—1945), III (1947—1949), IV (= Studii și Comunicări. Acta Musei Regionalis Apulensis, 1961), V (1965), VI (1967), VII/1—2 (1968—1969), VIII (1970), IX (1971), X (1972).
ArchAnz	= Archäologischer Anzeiger. Berlin, I (1889) și urm.
ArchAustr	= Archaeologia Austriaca. Beiträge zur Paläoanthropologie, Ur- und Frühgeschichte Österreichs, Wien, I (1948) și urm.
ArchÉrt	= Archaeologiai Értesítő. Budapest, 1869 și urm.
ArchHung	= Archaeologia Hungarica. Budapest, I (1929) și urm.
ArchIug	= Archaeologia Iugoslavica. Beograd, I (1954) și urm.
ArhMold	= Arheologia Moldovei, București, I (1961) și urm.
ArhPregled	= Arheološki Pregled, Beograd. I (1959) și urm.
Balcania	= Balcania. București, I (1938) — VIII (1945).

- Banatica = Banatica, Reșița, I (1971).
 BASPR = Bulletin, American School of Prehistoric Research, Lyme, S.U.A.
 BCH = Bulletin de Correspondance Hellénique. Paris, I (1877) și urm.
 BerRGK = Bericht der römisch-germanischen Kommission. Frankfurt a/M., I (1904) și urm.
 BIAB = Bulletin (Izvestija) de l'Institut archéologique Bulgare. Sofia, I (1921) și urm.
 BSAV = Bulletin de la société archéologique à Varna. Varna.
 BpR = Budapest régiségi. Budapest.
 CIL = Corpus Inscriptionum Latinarum. Berlin.
 CIMRM = M.J. Vermaseren, Corpus inscriptionum et monumentorum religionis Mithriacae, II Haga, 1960.
 Civiltà = Civiltà romana in Romania, Roma, 1970.
 CMRED = D. Tudor, Corpus monumentorum religionis equitum Danubiorum, I The Monuments, Leiden, 1969.
 Comunicări = Comunicări. Centrul de istorie, filologie și etnografie, Craiova.
 DA = Ch. Daremberg et Edm. Saglio, Dictionnaire des Antiquités grecques et romaines. Paris, I—V (1877—1919).
 Dacia = Dacia, recherches et découvertes archéologiques en Roumanie, București, I (1924) — XII (1948); N.S., Revue d'archéologie et d'histoire ancienne. București, I (1957) și urm.
 Délm = B. Milleker, Délmagyarország régiségleletei. Timișoara, I (1897), II (1899), III (1906).
 Dolgozatok = Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából. Cluj, I (1910) — X (1919).
 DolgSz = Dolgozatok a M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem Archaeologiai Intézetéből. Szeged, I (1925) — XIX (1943).
 ErdRep = Erdély régészeti repertóriuma. I Öskor (Thesaurus antiquitatum Transsilvanicarum, Tom. I Praehistorica; Roska Márton).
 FolArch = Folia Archaeologica. Budapest (1939) și urm.
 Germania = Germania, Anzeiger der römisch-germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts. Frankfurt a/M., 1917 și urm.
 GlasMKiM = Glsnik Musei Kosovo i Metohije, I (1956).
 GlasZMuS = Glasnik Zemaljskog Muzeja Bosne i Hercegovine u Sarajevu. Bulletin du Musée de la République Socialiste de Bosnie-Herzégovine à Sarajevo, ser. archéologie.
 Historica = Historica, Craiova-București, I (1970) și urm.
 IstanbMitteilungen = Istanbul Mitteilungen. Istanbul, I (1933) și urm.

- IstRom** = Istoria României. București, I (1960), II (1962), III (1964), IV (1964).
- JbRGZM** = Jahrbuch des Römisch-germanischen Zentralmuseums Mainz. Mainz, I (1954) și urm.
- Közl** = Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából. Cluj, I (1941) — IV (1944).
- LexMyth** = Ausführliches Lexikon der griechischen und römischen Mythologie (W. H. Roscher). Leipzig, I (1884) — IV (1939).
- Lucrări științifice** = Lucrări științifice. Institutul Pedagogic Oradea, I (1969), II (1971).
- MA** = Memoria Antiquitatis, I (1969) Muzeul Piatra Neamț.
- Materiale** = Materiale și Cercetări arheologice. București, I (1953) și urm.
- MBT** = Muzeul Banatului Timișoara.
- MJR** = Muzeul Județean Reșița.
- MitrArd** = Mitropolia Ardealului. Sibiu, I (1956) și urm.
- MitrBan** = Mitropolia Banatului. Timișoara, I (1951) și urm.
- MFME** = A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Szeged.
- NCB** = Neolit Centralnog Balkana. Beograd, 1969.
- Pontica** = Pontice. Studii și materiale de istorie, arheologie și muzeografie. Constanța, I (1968) și urm; începînd cu III se intitulează Pontica.
- PV** = M. Vasić, Prehistorika Vinča, I—IV (1932—1936).
- PZ** = Praehistorische Zeitschrift, Berlin-Leipzig, I (1909) și urm.
- RA** = Revue archéologique. Paris.
- RE** = Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft (Pauly-Wissowa-Kroll). Stuttgart, 1893 și urm.
- RadVojvMuz** = Rad Vojvodanskih Muzea. Novi Sad, I (1952) și urm.
- RepArh** = Repertoriul arheologic al Transilvaniei. Manuscris la Institutul de istorie și arheologie din Cluj.
- RépStat** = S. Reinach, Répertoire de la statuaire grecque et romaine. Paris, I (1897), II/1 (1897), II/2 (1898), III (1904), IV (1910).
- RevBan** = Revista Banatul. Timișoara, I (1943) —
- RevMuz** = Revista Muzeelor. București, I (1964) și urm.
- RömRum** = Römer in Rumänien. Ausstellung des Römisch-Germanischen Museums Köln und des Historischen Museums Cluj, Köln, 1969.
- Sargetia** = Sargetia, Buletinul Muzeului Regional Hunedoara. Deva, I (1937), II (1941), III (= Contribuții la cunoașterea regiunii Hunedoara, 1956), IV (1966), V (1968), VI (1969), VII (1970), VIII (1971)

- SCIV = Studii și cercetări de istorie veche. București, I (1950) și urm.
- SMIM = Studii și materiale de istorie medie. București.
- Spomenik = Spomenik. Beograd.
- Starinar = Starinar, organ srpskog arheološkog društva. Beograd, I (1884) și urm.
- StAI = Studii și articole de istorie. București, I (1958) și urm.
- StCom = Studii și Comunicări, Muzeul Brukenthal. Sibiu
- T.I.R. = Tabula Imperii Romani, L 34. Budapest, 1968. L 35. București, 1969.
- TransAnt = C. Daicoviciu, La Transylvanie dans l'antiquité. București, ed. I (1938), ed. II (germ. și ital., 1943), ed. III (1945).
- WPZ = Wiener Prähistorische Zeitschrift. Wien.
- ZborNM = Zbornik radova Narodnog Muzeja (= ZNM, Zbornik). Beograd, I (1956/57) și urm.
- ZfE = Zeitschrift für Ethnologie. Berlin, I (1869) și urm.

I. P. Cluj — 490/1973

